

T.C.

DIŐARI ÇIKARILABAZ

MİMAR SİNAN ÜNİVERSİTESİ

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

F.B.

OSMANLI İLK DEVİR
BURSA KÜLLİYELERİ

HAZIRLAYAN: SERHAN CEYHAN (mimar-İTÜ)

TEZ YÜRÜTÜCÜSÜ : Prof. HALUK SEZGİN

HAZİRAN 1988

M.S. Güzel Sanatlar Üniversitesi
Merkez Kütüphanesi

0044358

255.07.02.03.00.00/07/0044358

BURSA'DA ZAMAN

Bursa'da eski bir cami avlusu,
Küçük şadırvanda şakırdayan su,
Orhan zamanından kalma bir duvar.
Onunla bir yaşta ihtiyar çınar,
Eliyor dört yana sakin bir günü.
Bir rüyadan arta kalmanın hüznü
İçinde, gülüyor bana derinden.
Sanki bir hatıra serinliğinden
Ovanın yeşili, göğün mavisi
Ve mimarilerin en ilahisi.

Bir zafer müjdesi burda her isim,
Yekpare bir anda gün, saat, mevsim.
Yaşyor sıhrını geçmiş zamanın,
Hala bu taşlarda gellen rüyanın.
Güvercin bakışlı sessizlik bile,
Çınlıyor bu geçmiş zaman vehmiyle,
Gümüşlü bir fecrin zafer aynası,
Mürâdiye, sabrın acı meyvası,
Ömrünün timsali beyaz Nilüfer
Türbeler, camiler, eski bahçeler,
Şanlı menkıbesi binlerce erin
Sesi arşa çıkan hemgamelerin
Nakleder yadını gelen geçene.
Bu hayalde uyur Bursa her gece,
Her şafak onunla uyanır, güler,
Gümüş aydınlıkta serviler, güller
Bahar rüyasıyla bahçelerinin
Başındayım sanki bir mucizenin,
Su sesi ve kanat şakırtısından
Billur bir avize Bursa'da zaman.

Yeşil türbesini gezdik dün akşam,
Duyduk, bir musiki gibi zamandan
Çinilere sinmiş Kur-an sesini,
Fatih günlerinin saf neşesini
Aydınlanmış buldum tebessümünle.
İsterdim bu eski yerde seninle,
Başbaşa uyumak son uykumuzu,
Bu sükun içinde.. ve ufkumuzu
Çepçevre kaplasın bu ziya, bu renk,
Havayı dolduran uhrevi ahenk.
Bir ilah uykusu olur, elbette
Ölüm bu tılsımlı ebediyette,
Belki de rüyası büyük cetlerin,
Beyaz bahçesinde su seslerinin.

Ahmet Hamdi.
TANPINAR

Bu tezin hazırlanmasında bana yardımcı olan Sayın Hocalarım Prof.Halûk Sezgin, Yard.Doç.Dr. P.İlgi Yüce Aşkun ve Doç.Zeki Sönmez'e, M.S.Ü. Restorasyon Anabilim Dalı Araştırma Görevlileri'ne,müsveddeleri titizlikle daktiloya çeken Tülay Doğru'l'a, tüm çalışmalarım süresince gösterdikleri ilgi ve yardımlarından ötürü kardeşim Mutlu'ya ve Y.Mimar Adviyeye Çakıray'a ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım.

İstanbul, Haziran 1988

Serhan CEYHAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET

İNGİLİZCE ÖZET (SUMMARY)

1. KÜLLİYE KAVRAMI VE KAPSAMI	1
1.1. Külliye'nin Tanımı	1
1.2. Külliye Öğeleri	2
2. BURSA KENTİNİN COĞRAFI KONUMU VE TARİHÇESİ	13
2.1. Coğrafi Konum	13
2.2. Tarihçe	13
3. ANADOLU'DA KÜLLİYE MİMARİSİNİN GELİŞİMİ İÇİNDE BURSA KÜLLİYELERİNİN YERİ,	17
3.1. Osmanlı Öncesi Külliye'ler	17
3.1.1. Artuklular Dönemi	18
3.1.2. Mengücekler Dönemi	20
3.1.3. Anadolu Selçuklular Dönemi	20
3.1.4. Beylikler Dönemi	25
3.2. Osmanlı Külliye'leri	29
3.2.1. İlk Devir Osmanlı Külliye'leri	31
3.2.2. Klasik Dönem ve Sonrasında Osmanlı Külliye'leri... ..	33
4. BURSA KÜLLİYELERİ	53
4.1. Orhan Gazi Külliyesi	53
4.1.1. Tarihi Bilgi ve Çevre Tarifi	53
4.1.2. Külliye Kronolojisi	54
4.1.3. Külliye Öğeleri ve Genel Yerleşme Düzeni	54
4.1.3.1. Orhan Gazi Cami	55
4.1.3.2. Emir Hanı	67
4.1.3.3. Orhan Gazi Hamamı	70
4.1.3.4. Orhan Gazi Medresesi	73
4.1.3.5. Orhan Gazi İmareti (Aşhanesi)	74
4.1.3.6. Orhan Gazi Zaviyesi	75
4.1.3.7. Orhan Gazi Mektebi	75

4.2. I.Murat Hüdavendigâr Külliyesi	87
4.2.1. Tarihi Bilgi ve Çevre Tarifi	87
4.2.2. Külliye Kronolojisi	88
4.2.3. Külliye Öğeleri ve Genel Yerleşme Düzeni	88
4.2.3.1. I.Murat Hüdavendigâr Cami Medresesi ...	89
4.2.3.2. I.Murat İmaretî (Aşhane)	102
4.2.3.3. I.Murat Hamam ve Gusülhanesi	103
4.2.3.4. I.Murat Hüdavendigâr Türbesi	104
4.3. Yıldırım Külliyesi	114
4.3.1. Tarihi Bilgi ve Çevre Tarifi	114
4.3.2. Külliye Kronolojisi	115
4.3.3. Külliye Öğeleri ve Genel Yerleşme Düzeni	115
4.3.3.1. Yıldırım Cami	116
4.3.3.2. Yıldırım Medresesi	127
4.3.3.3. Yıldırım İmaretî (Aşhane)	129
4.3.3.4. Yıldırım Hamamı	130
4.3.3.5. Yıldırım Darüşşifası	131
4.3.3.6. Yıldırım Bedesteni (Bezzazistan)	133
4.3.3.7. Yıldırım Beyazıt Türbesi	135
4.4. Yeşil Külliyesi	
4.4.1. Tarihi Bilgi ve Çevre Tarifi	149
4.4.2. Külliye Kronolojisi	150
4.4.3. Külliye Öğeleri ve Genel Yerleşme Düzeni	150
4.4.3.1. Yeşil Cami	151
4.4.3.2. Yeşil Medresesi	166
4.4.3.3. Yeşil Türbe	169
4.4.3.4. Yeşil İmaretî (Aşhane)	172
4.4.3.5. Yeşil Hamam	173
4.4.3.6. Yeşil Hanı	174
4.5. Muradiye Külliyesi	184
4.5.1. Tarihi Bilgi ve Çevre Tarifi	184
4.5.2. Külliye Kronolojisi	185
4.5.3. Külliye Öğeleri ve Genel Yerleşme Düzeni	185

4.5.3.1. Muradiye Cami	186
4.5.3.2. Muradiye Medresesi	195
4.5.3.3. Muradiye İmaretı (Aşhane)	198
4.5.3.4. Muradiye Hamamı	198
4.5.3.5. Türbeler	199
5. BURSA KÜLLİYELERİNİN ETKİN YAŞATMA UYGULAMASINA GÖRE ÇAĞDAŞ YAŞAM İÇİNDE DEĞERLENDİRİLMELERİ VE ÖNERİLER	231
5.1. Anıt Kavramı ve külliyeler	231
5.2. Koruma Kavramı ve Külliyeler	233
5.3. Günümüzde Fonksiyonlarını Yitiren Mimari Anıtlara Yeni İşlev Seçimindeki Görüşler	238
5.3.1. Yeni İşlevin Mimari Anıtın Varoluşunu Gerektiren İlk İşlevi İle Benzerliği (Analogie)	240
5.3.2. Her Tür Çağdaş İşlevin Olabileceği	242
5.3.3. Ülkemizde Mimari Anıt ve Anıt Grupları İçin İşlev Seçimindeki Davranış ve Bu Konudaki Uygulamalar	243
5.4. Etkin Yaşatma Uygulamasında Külliye Yapılarına Verilecek Yeni İşlevlerin Niteliğini Belirleyen Etkenler	251
5.4.1. Genel Tasarım İlkeleri ve Plan Tiplerinin Yeni Kararlara Etkisi	251
5.4.2. Yöresel ve Çevresel Etkenler	252
5.4.3. Karar, Tasarım ve Yorum Esnekliği	254
5.5. Bursa Külliyelerinin Etkin Yaşatma (Koruma) Esaslarına Göre Değerlendirilmesi ve Öneriler	254
SONUÇ	264
HARİTALAR	266
FOTOĞRAFLAR	269
YARARLANILAN KAYNAKLAR	I-X

ÖZET

Türkler, XI. yüzyılın ikinci yarısından sonra Anadolu'da yoğun biçimde yerleşmeye başlamışlardır. Bir taraftan topraklarını genişletmek için fetihler yapmışlar, diğer taraftan da aldıkları yerlerde Türkleşmeyi sağlamak için yeni yapılar inşa etmişlerdir.

Cami, imaret (aşhane), medrese, hamam, türbe gibi toplumun sosyal ve kültürel ihtiyaçlarına cevap veren yapıların bir araya getirilmesinden meydana gelen külliyeler, Osmanlıların genişleme ve Türkleşme siyasetine en uygun yapı topluluklarıdır. Bunlar Osmanlılara kadar genellikle birleşik yapılar olarak inşa edilmişlerdir.

Osmanlıların külliye mimarisinde verdikleri ilk örnekler olan Bursa Külliyesi, vakfiyelerinden anlaşıldığına göre aynı tarihlerde ve aynı kişiler tarafından, külliye fikri ile yaptırılmışlardır. Bunlar zaviyeli camilerin gelişmiş şekli olup, dağınık ve geniş programlı plan şemalarına sahip, fakat henüz merkezîyetçi fikir ve geometrik düzenden uzaktır. İlk devir Osmanlı Külliyesi klasik döneme hazırlık ve araştırma devresini teşkil etmeleri bakımından çok önemlidir. Yapıların program açısından gelişmeleri bu ilk devrede tamamlanmıştır.

Külliyeler, klasik dönemde ise, mimari olgunluk ve program açısından gittikçe ilerlemiş ve XVI.yüzyılda gelişimlerinin en üst düzeyine ulaşmışlardır. Osmanlılar İmparatorluğun büyüüp kuvvetlenmesine paralel olarak mimari ve kapsam açısından üstün nitelikli külliyeler inşa etmişlerdir. Fakat sonraki dönemde devletin yaşadığı duraklama ve gerileme külliyele de yansımıştır. Daha önceleri yapılan büyük ve gelişmiş kompleksler yerlerini, program ve boyut olarak daha küçük ve proporsiyonların bozulduğu yapı topluluklarına bırakmışlardır. Bunun bir çeşit geriye dönüş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu araştırmada, Osmanlı Külliye mimarisinin gelişiminde ilk adımı oluşturan Bursa külliyesi, gerek tarihsel, gerekse mimari açıdan dört bölüm halinde incelenmiştir.

Birinci bölümde, külliye'nin tanımı yapılmış ve külliye'yi oluşturan öğeler açıklanmıştır.

İkinci bölümde, Bursa kentinin coğrafi konumu ve tarihi hakkında çok kısa olarak bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde, Anadolu'da külliye mimarisinin gelişimi içinde Bursa külliyelerinin yeri, iki başlık altında incelenmiştir. Osmanlı öncesi külliyeler ve Osmanlı külliyesi kısaca anlatılarak, Bursa külliyelerinin yeri ve önemi ortaya konmuştur.

Dördüncü bölümde, Bursa'da bulunan Orhan Gazi, Murat Hüdavendigâr, Yıldırım, Yeşil, Muradiye Külliyesi -İlk Devir Osmanlı Külliyesi- detaylı olarak anlatılmıştır.

Beşinci bölümde Bursa Külliyelerinin 'Etkin Yaşatma' uygulamasına göre çağdaş yaşam içinde değerlendirilmelerinin gerekliliği üzerinde durulmuş ve Yeşil Külliyesi üzerinde bir tasarım denemesi yapılmıştır.

Sonuç bölümünde ise, Osmanlı külliyelerinin yapılış amaçları, bugünkü durumları ve çağdaş yaşam içinde yeniden etkinlik kazandırılmaları gereği vurgulanmıştır.

SUMMARY

After the second half of the XIth century, Turks began to settle down densely in Anatolia. They had a lot of conquests for widening their lands; at the same time, new buildings were built in these areas for adopting the people to Turkish habits-Turkifying them.

The most appropriate building-group for the Turkifying policy and Ottomans expanding policy is the "Külliye" type (complex) that is a collection of buildings of an institution composed of a mosque, a kitchen (imaret), Madrasahs, Turkish baths, mousoleums, etc. which serves social and cultural needs of the community. In Ottomans time, these were usually unitedly built.

Bursa complexes that were the first example of Ottoman complex buildings, were built with the idea of a "complex", as understood from their deed-trusts, during the same time and same places. These are the expanded types of lodged-type mosques that had scattered plans, with wide programs-but not yet well organized as centrally or geometrically planned. First period Ottoman complexes are very important since they form a base for the preparation and searching term for the classical period. The maturing of the program of these complexes was completed in this period.

In the classical period, the complexes have improved a lot in architecturally maturity and program; and in the XVIth century, they have reached to the climax of their progress. Ottomans, parallel to the expanding of their lands, have built superior complexes both for their architecture and their program. But in the coming periods, the deterioration period and the stationary period the deterioration has showed itself in the complexes too. New built complexes were the ones with smaller plans and programs, with changed proportions. (It is not wrong to say that this is a deterioration)

In this thesis, the Bursa complexes that form the first step of Ottoman complex architecture is studied in 4 chapters with an historical and an architectural, perception.

In the first chapter, the definition of the complex and the parts that form the complex are studied.

In the second chapter an explanation of the history and the geographical position of Bursa is very shortly stated.

The third chapter includes a study on Bursa complexes in 2 parts within the evaluation of Anatolian complex architecture. The complexes before - Ottomans and Ottoman complexes are explained, including the place and the importance of Bursa complexes.

The fourth chapter consists of detailed study on Bursa, Orhan Gazi, Murat Hüdavendigâr, Yıldırım, Yeşil and Muradiye complexes which are the first period Ottoman complexes.

The fifth chapter is a study on the need of an effective prosperation and application of the Bursa complexes in contemporary life, and a design study for Yeşil Complex.

In the conclusion chapter, the purposes of building Osmanlı complexes, their present situation and the need of putting them into life again in contemporary life are imposed.

1.BÖLÜM
KÜLLİYE KAVRAMI VE KAPSAMI

1. KÜLLİYE KAVRAMI ve KAPSAMI

1.1. KÜLLİYENİN TANIMI

İslam toplumu çeşitli zamanlarda ve yerlerde tek tek mimari eserler yarattığı gibi ihtiyaca göre, değişik amaçta ve fonksiyonda binaları bir araya getirerek de yapı toplulukları oluşturmuşlardır. Farklı fonksiyonları olmakla birlikte şehrin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde birbirlerinin görevlerini ve anlamlarını tamamlayan bu yapı topluluklarına külliye denir. (1)

Külliye, erken İslâm toplumunda caminin gördüğü işleri gören, daha gelişmiş bir sosyal merkezdir. İlk İslâm camisi sadece namaz kılma yeri değil, toplum için önemli kararlar alınan, mahkeme ödevi gören, öğretim yapılan, hatta belki ziyaretçileri barındıran çok fonksiyonlu bir yapıydı. Halkı günde beş defa bir araya getiren namaz, öğretimin dini karakteri, toplum hayatının başlıca eylemlerini de cami etrafına çekiyordu. Zamanla toplum örgütlenmesi daha geliştiği zaman değişik fonksiyonları barındırmak için farklı yapılar yapılmış, fakat bunların birbirleriyle olan yakın ilişkileri, İslâm toplumunun dini strüktürüne bağlı olarak değişmemiştir. (2)

Külliye, cami esas olmak üzere çevresine toplanmış medrese, türbe, aşhane, tabhane, darüş-şifa, hamam, kütüphane, kervansaray gibi din, kültür ve sosyal yardım kuruluşları ile hizmetlilerin oturdukları yapıların bir çevre duvarı içine veya arazinin durumuna göre birbirine yakın mesafelere yerleştirilmesiyle meydana getirilmiş bir binalar kompleksidir. (3)

Külliye, site (medine veya belde) değildir. Site gerçekte bir merkezdir, fakat ortaya konuluş amaçları külliyeden farklıdır. Site, bir eski yunan şehrinin çekirdeğidir, külliye ise, bir Türk şehri içinde, belli sosyal amaçlar için inşa edilmiş binalar topluluğudur. (4)

1) S.K.Yetkin, Türk Mimarisi, s.72.

2) D.Kuban, 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi, s.181-182.

3) Ö.L.Barkan, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmarat Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar, İ.F.M., (Cilt XXIII), No 1-2 (1962-63), s.239-240.

F.Akozan, Türk Külliyyeleri, V.D.(cilt VII), s.304.

"Külliye", Meydan Larousse.

4) F.Akozan, a.g.e., s.304.

Külliye'nin geliri, genellikle külliye yapıları çevresine inşa edilen hanlar, çarşılar, fırın, değirmen, mum imalathanesi, boyahane, sâlhane, başhane, bayram ve pazar yerlerinden ve devlete ait topraklardan alınan vergilerin, buraya tahsisi ile temin edilmektedir. Buna rağmen külliye'ler, devlete bağlı fakat kendilerine göre bir statüye tâbi idiler.(1)

Genellikle külliye olarak, cami ve çevresinde ona bağlı olarak yapılan ve belirli bir düzene göre işleyen yapılar sistemi düşünülürse de, kelime, bir saray topluluğu, yanyana inşa edilmiş birkaç medrese veya bir velinin türbesi çevresinde meydana gelen herhangi bir topluluk içinde kullanılmaktadır.

Ayrıca zaviye, medrese, kervansaray ve saray yapıları içerisinde, medreselerde mescid ve türbe olarak, kervansaray ve saraylarda ise -müstakil mescidi olanlar dışında- her türlü ihtiyaca karşılık verecek şekilde düzenlenen bölümler bulunmaktadır. Bu yapıların yapılış amaçlarına göre, sosyal ve dini ihtiyaçları karşılamak üzere, yapının bünyesi içinde, onun mimari niteliğini bozmayacak şekilde düzenlenmiş ve mimari açıdan da bağımsız bir özelliği olmayan bu mekanlar, her ne kadar anlam bakımından külliye fikrine yaklaşırlarsa da, mimari bakımdan bu fikrin dışında kalmaktadırlar. (2)

1.2. KÜLLİYE ÖGELERİ

Aynı zamanda "Manzume" veya "Heyet" diye de adlandırılan külliye, birden fazla yapının bir arada düşünülmesiyle oluşturulmuş, insanların çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayan yapılar topluluğudur. Bir külliye'yi meydana getiren yapılar şunlardır; Cami, medrese, sübyan mektebi, hastahane, imaret (aşhane), tabhane, hamam, kitaplık, muvakkithane, çeşme-sebil, umumi helalar, türbe, hazire ve mezarlıklar, kervansaray-hanlar ve arasta -çarşılar.

1) Ö.L.Barkan, a.g.e., s.240-41.

2) S.Yetkin, "Abdullah Kuran'ın İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami adlı kitabın eleştirisi", Türk Kültürü, (19 Mayıs 1964), s.99-105.

Bir külliyei oluşturan yapılar, yalnız mimari bakımdan bir birlik veya beraberlik, bir plan bütünlüğü göstermekle kalmaz, hizmet bakımından da tam bir uyum ve bütünlük gösterir.(1) Bu hizmetleri karşılayan ve bir külliyei oluşturan bu programın bir kısmını uygulamak da külliye özelliğine zarar vermez.

CAMİ : İslâm dini yapı sanatının ağırlık merkezini oluşturan cami, külliyenin de ana ögesidir. Genellikle külliyenin ortasında ve odak teşkil edecek şekilde düzenlenir. Özellikle Osmanlı dönemi külliyelerinde caminin bu yeri, dünyevi kudret üzerindeki ilahi kudreti ifade etmekte ve külliyenin yansıttığı cemiyet düzenini belirleyen manevi değerler oranını mükemmel bir şekilde ortaya koymaktadır.

Cami, planı genelde toplu olarak namaz kılma gerekliliğinden ortaya çıkmasına karşın, bünyesinde çeşitli sosyal fonksiyonlara da cevap verebilmiştir. Bunların yanında vaazlar ve hutbeler yoluyla topluma uyarıcı bilgi ve öğütler de buradan verilmekteydi.

Osmanlı dönemi külliyelerinde yer alan camiler, tam programlı, büyük ve önemli binalardır. Bu camilerde şu bölümler bulunur; Harim veya muhadvata denilen dış avlu, harem denilen iç avlu, namaz kılınan bölüm olan sahn, iç avluya açık revaklı son cemaat yeri, iç avlu ortasında bir şadırvan, minareler, cami personeline ait odalar, musalla taşları, mezarların bulunduğu hazire, abdest alma yeri ve helalar. (2)

MEDRESE : Arapça "Derase" kökünden gelen "Medrese" kelimesi, "talebenin kendisinde ilim öğrendiği yer"(3) anlamında olup, genel olarak Sıbyan Mektebi'nin üstünde eğitim ve öğretim yapılan orta ve yüksek tahsil kurumlarına karşılık gelmektedir.

Anadolu'dan önce ilk defa X.yüzyılda Maverâünnehir ve Horasan bölgesinde ortaya çıkan medreseler o zaman büyük bir ihtimalle "yüksek okul" yanında "ilk seviyede okul" ile darül-kurraları içine almaktaydı.(4) Nizamiye olarak adlandırılan bu yapıların ilk örneklerinin mimari kaynağı

1) H.B.Kunter, "Türk İslam Sanat Eserlerine Vücut Veren Amiller", V.D. (Cilt VIII), s.10-11.

2) F.Akozan, a.g.e., s.305.

3) C.Baltacı, Osmanlı Medreseleri, s.20.

4) A.Kuran, Anadolu Medreseleri, (I.c), s.5.

konusunda, bunların dört eyvanlı ve ortadaki avlunun üzeri kubbeyle örtülü Orta Asya evlerinden, monümental, açık avlulu medreselerin ise Budist Manastırlarından (Vihara) yola çıkarak geliştikleri fikri benimsemiştir. (1)

Anadolu'da ise XII.yüzyıldan itibaren gelişen medreseler, açık avlulu veya avlusu kubbeyle örtülü iki tip halinde içe dönük bir plan anlayışı göstermiştir.

Genellikle bir avlu çevresinde yer alan dersanelerle, suhte denilen öğrencilere ait odalardan oluşan medreseler, tek başlarına inşa edildikleri gibi bir külliye içerisinde de yapılmışlardır.

Osmanlı medreselerinde ilahiyat ve dine ait bilgilerle, hukuk, felsefe, matematik, tıp ve benzeri bilimlerin öğretimi yapılmaktaydı. Bu medreseler gaye ve gördükleri hizmetler bakımından "umumi medreseler" ve "ihtisas medreseleri" diye iki gruba ayrılırlar.(2)

Umumi medreseler, islami ilimlerle (ulûm-i İslamiyye) İslâm dünyasına dışardan giren ilimlerin (ulûm-i dâhile) muayyen nisbetlerde okutulduğu medreselerdir. Genel olarak kadı, müderris ve müfti yetiştirmek amacıyla yapılmışlardır.

İhtisas medreseleri ise ya doğrudan doğruya ihtisası gerektiren Ulûm-i İslamiyye'den birini yada Ulûm-i Dâhile'den birini öğretmeyi amaçlayan ve o ilmin tahsiline ait yöntemlerle öğretim yapan kurumlardır.

Bunlar hadis okutulan "Darü'l-Hadis"ler, Kur'an-ı Kerim'in yedi lehçe ile okunması olan kıraat ilminin verildiği "Darü'l-Kurra"lar ve tıp eğitiminin ve tedavinin yürütüldüğü "Daru't Tıp"lardır. (3)

SIBYAN MEKTEBİ : İlk tahsili vermek üzere yapılan mekteplerdir. Bu mekteplerde sabi (erkek çocuk) denilen 5-6 yaşlarında çocuklar okurdu. İslam dini kadın, erkek herkesi ilim tahsiline mecbur tuttuğundan, anne ve babalar çocuklarını akılları ermeğe başlayınca okutmakla

1) A.Kuran, Anadolu Medreseleri, (I.c), s.9

2) C.Baltacı, Osmanlı Medreseleri, s.20.

3) y.a.g.e., s.20.

zorunluydular. Bu sebeple eskiden çocuklar daha çok küçükken mektebe başlatılır, bir taraftan da tatbikata geçmeleri sağlanırdı.

Sıbyan Mektepleri yalnız bir odadan ibaret olup tek bir hoca tarafından idare edilirdi. Burada elifba'dan (alfabe) başlamak üzere Kur'an, yazı, ilmihal ve hesap öğretilirdi. Sıbyan mektepleri ücretli olup, veliler gelirleri oranında bir ücret veya mal verirlerdi. (1)

Sıbyan Mektepleri ya tek tek mahalle aralarında, ya da bir külliye içinde olmak üzere iki şekilde planlanmıştır. Mahalle aralarında olanları genellikle sokakların kesiştiği noktalarda yer alır. Herhangi bir külliye içinde yer alan sıbyan mektepleri ise dış duvar üzerinde sokak yönünde ve külliye'den yalıtılmış bir plan düzeninde yapılırdı. Bu yerleşmenin, çocukların oyun ve gürültüleri ile külliye'nin diğer parçaları olan cami, medrese, kütüphane gibi yapılardaki gerekli sessizliği ve yaşayışı bozmaları endişesinden doğduğu görüşü düşünülmektedir.(2)

İki katlı mekteplerin üst katında dersane, alt katta ise dükkan, çeşme, sebül gibi dışa dönük fonksiyonda mekanlar bulunurdu.

HASTAHANELER : Genel hastalıklar ve akıl hastalıklarının tedavisiyle, aynı zamanda da tıp eğitiminin yapıldığı bu kurumlar çeşitli yer ve zamanlarda şu isimlerle adlandırılmıştır; Maristan, Bimaristan, Bimarhane, Darüs-sıhha, Darüşşifa, Darül-afiye, Darül-hüffaz, Darüttıp, Şifahane ve Tımarhane.

"... Osmanlı Türk Tıbbı Selçuk Tıbbının ve dolayısıyla İslam Tıbbının bir devamıdır. Osmanlı Tıbbı uzun yüzyıllar hemen hemen yüzyılımızın başlarına kadar doğulu, İslami ve klasik bir özellik taşımıştır. Osmanlı Tıbbının batıyla olan ilk ilişkileri XVII.yüzyılda başlar. XIX.yüzyılda ise ciddi bir modernleşmeye gidış olur.

Yüzyıllar boyunca Osmanlı-Türk hakimleri medreselerde usta çırak şeklinde yetiştiler. Tıp öğretiminin modern anlamda gelişmesi ise XIX.yüzyılda

1) M.Z.Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, (III.c.), s.201-202.

2) G.Örs, "Osmanlı Devri Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme", (Basılmamış M.M.L.S.Tezi), s.43.

görüldü. Osmanlı İmparatorluğu zamanında hekim gereksinimi karşılayan kaynaklar şöyledir: 1) Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli ülkelerindeki sağlık kuruluşlarında yetişen hekimler önemli bir kaynaktır. 2) Doğunun bilim merkezleri olan Mısır, Suriye, İran ve Irak'da yetişen Türk hekimleri de önemli görevler yapmışlardır. 3) Avrupa'dan yetişerek gelen Hristiyan veya Musevi hekimler zaman zaman saray hekimliği görevinde bulunmuşlardır. 4) Doğu bilim merkezlerinde yetişerek gelen ve Osmanlı uyruklu olmayan Müslüman hekimler de diğer bir kaynaktır." (1)

Zamanımızın hastane ve poliklinikleri olandarüştifalarda fakir hastalar, zamanın en iyi doktorları tarafından parasız olarak tedavi edilir, kendileri ve çamaşırları yıkanır, ilaçları temin edilirdi. (2)

İMARET : "Osmanlılarda imaret kelimesi, sözlük manasına uygun olarak bir mimari terimi ise de, bilhassa bazı kuruluşlar bu adla tanınmaktadır. Bunlardan birincisi, mutfak (aşhane, matbah), ikincisi; cami ve zaviyeli cami, üçüncüsü ise külliyelerdir." (3)

Ömer Lütfü Barkan, imaret kelimesini yukarıdaki üçüncü manasında kullanmıştır. "Osmanlı İmparatorluğu'nda tipik bir şekilde Türk ve Müslüman olan şehirlerin teşekkül ve inkişafıyla umumiyetle memleketin içtimai ve iktisadi hayatında vakıf yoluyla kurulup idare edilmekte olan ve "İmaret Sistemi" namı altında tetkiki mümkün bulunan muayyen bir tesisler manzumesinin (külliyesinin) büyük bir rol oynadığı malumdur." (4)

Mehmet Zeki Pakalın ise imaret hakkında şunları yazmıştır. "İmaret(Vak): Medrese talebesiyle fakirlere yemek pişirilip yedirilen yerlere verilen addır. Türkçesi "aşhane", "aşevi" demek olan bu Arapça kelime "Kamus-ı Osmani" de şöyle tarif edilmiştir: "harab" ın zıddı, şen ve abad olmak, mamurluk, (İmaret-i Bilad) talebe-i uluma, fukaraya tabh ve tevzi edilen mahall-i mahsus: (Hamidiye imareti, Ayasofya imareti, imaret zerdesi)

1) A.Demirhan, Kısa Tıp Tarihi, s.41.

2) Ö.L.Barkan, a.g.e., s.294.

3) T.Reyhanlı, "Osmanlı Mimarisinde İmaret, Külliye Üzerine Notlar", Türk Kültürü Araştırmaları, XV/1-2, s.121.

4) Ö.Y.Barkan, a.g.e., s.239.

"..... Günde en az dört beş bin kişi öğle ve akşam olmak üzere iki defa yemek yiyen bu müesseselerden dört sınıf halk istifade ederdi: 1) Medrese talebesi, 2) Cami ve hayrat hademesi, 3) Memleket fukarası, 4) Misafirler (ayende ve revende)" (1)

Pakalın aşhane karşılığında şunları yazmıştır: "Aşhane: Yemek pişirilen yerle muhafazasına mahsus kilere verilen addı." (2)

Feridun Akozan aşhanelerin, külliye içinde yemek pişirilen binalar olup, buralarda önce külliye öğrencilerine, medreselerdeki öğrencilere (softalara ve dışarıdan gelen fukaraya, misafirlere günde iki öğün yemek verildiğini söylemektedir. Halk arasında buralara imar denilmesinin yanlış olduğunu belirterek; "Hakikatte imaret: İmar olayının ortaya koyduğu bina-mamure demektir ve Selçuklular zamanında özellikle tekmil külliye verilen isimdir." (3) demektedir.

Ferit Develioğlu ise imaret için şunları yazmıştır. "İmaret: 1.Umran, bayındırlık. 2.Yoksullara yiyecek dağıtılmak üzere kurulmuş olan hayır evi." (4)

Doğan Hasol imaret kelimesini şöyle açıklamıştır. "İmaret (Ar): Yoksullara (eskiden yoksullarla birlikte kalenderhanede kalanlara) yemek dağıtmak üzere kurulmuş hayırevi, aşhane. İmaret sözcüğü Arapça mimari yapıt anlamına el-imaret sözcüğünden geldiği için eskiler cami, medrese, hastahane, aşhane, hankah, türbe ve hatta kale gibi yapılara da imaret demiş. Bu nedenle bir yazıtta imaret sözcüğünün bulunması, buranın bir aşhane olduğunu göstermez. Sivas'taki darüşşifanın yazıtı üzerinde yer alan imaret sözü de bunu göstermektedir. (5)

İslam Ansiklopedisi'nde de imaret hakkında şunlar yazılmıştır. "İMARET:bina yapı". Vaktiyle Türkiye'de, mektep çocukları ile medrese talebelerinin ekme ve iki kap sıcak etli sebze yemeğinden ibaret olan

1) M.Z.Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, II.Cilt, s.61.

2) y.a.g.e., (I.cilt), s.99.

3) F.Akozan, "Türk Külliyesi", Vakıflar Dergisi, VIII,s.304.

4) F.Develioğlu, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat, İmaret maddesi.

5) D.Hasol, "İmaret", Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, s.238.

gıdalarını aldıkları ve yatıp kalktıkları müesseselere verilen isimdir. Bu yemeklerden aynı zamanda fakirlere de dağıtılırdı. Yemeklere ilaveten, adam başına günde 3-5 akçe, hatta 10 akçe verilirdi. Bu imaretleri vakıflar idare ederdi....." (1)

Yukarıda yer verilen çeşitli otoritelerin imaret kelimesinin anlam hakkındaki görüşlerinde belirli bir birlik olmaması ve bu çalışmada yapılar bütününden külliye olarak bahsedilmesi sonucu bu kelime külliye yerine değil, yemek pişirilip, dağıtılan yer "aşhane" anlamında kullanılmıştır.

TÜRBE-HAZİRE-MEZARLIK : Hükümdar, vezir, halk üzerinde manevi nüfuzu olan şeyh ve dervişlere, camiye veya külliye yapılarını inşa ettirenlere, onların akraba ve yakınlarına ayrılan yerlerdir. Bunlar özel bina (türbe), mezar terasları (hazire), mezarlık şeklindedirler. (2)

HAN VE KERVANSARAYLAR : "Türklerde han ile kervansaray birbirleriyle ilişkileri olan binalardır. Fakat arada şu fark vardır. Kervansaraylar, şehir dışındaki kervanyolları üzerinde yapılan, çok geniş ahırlara sahip binalar olup, bunlar şehirle ilişkisi olmayan konak yerleri olduğu için binalar daha kapsamlı yapılır ve içerisinde çarşı ve hamamıyla birlikte yolcuların bütün ihtiyacını karşılayacak diğer şeylere sahip bulunurdu. Şehir içinde de yine kervan kondukları ve göçürmek amacıyla yapılmış olanları vardır. Fakat bunlarda daha çok kervanın eşya ve taşıt vasıtaları düşünülmüş, yani ahırlara yine birinci derecede önem verilmiştir. Hanlar ise kervan kondukları amacıyla değil, şehirde çalışan tüccarlara büro, kasa vb. hizmetlerde kullanılmak üzere yapılan binalardır. Bu hanların bir köşesinde mutlaka bir ahır bulunacağı doğaldır. Çünkü gerek han kullananların gerekse gelenlerin hayvanlarının bırakılması için bir ahır gerekiyordu." (3)

Şehirlerarası yollarda kervansaraylar, çevresinde bir takım binaları toplayan bir külliye merkezi haline gelmiştir. Şehirlerde de, bir

1) İslam Ansiklopedisi, s.985.

2) F.Akozan, "Türk Külliye"leri", Vakıflar Dergisi, VIII, s.304.

H.Z.Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", Vakıflar Dergisi, IX., s.13-37.

3) S.Çetintaş, Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler, s.22-23.

külliye'nin merkezi ya da onun bir parçası durumunda olan Osmanlı kervansarayları vardır. (1)

ÇARŞILAR (DÜKKAN-BEDESTEN-ARASTA-KAPALIÇARŞI) : Bir şehrin meydana getirilmesinde veya küçük bir yerleşim biriminin büyütülüp imar edilmesinde, çekirdeği oluşturmak için bir külliye yapılırken cami birinci planda yer almıştır. Fakat camiyle beraber han, bir miktar dükkan ve hamam da yapılmıştır. Eskiden mevcut bir şehrin Türkleştirilmesinde, çoğunlukla ve öncelikle, eğer uygunsa çarşı bölgesine, değilse şehrin gelişmeye en müsait yerine cami, han, hamam ve yakınlarına medrese kurulmuştur. (2) Çarşılar gelir getirici türden yapılar olduğundan, külliye'leri beslemek üzere vakfa bağlanmışlardır.

Çarşıları meydana getiren dükkanların genel yerleşim şeması, şekli ve güzelliği daha çok tesadüflere bağlıdır. Her şehir ve kasaba merkezinde bulunan gelişigüzel dükkan sıraları sivil Türk çarşılarını oluşturur. (3) Caminin bir kenarına küçücük kulübeler halinde inşa edilmiş tesbihçiler, kitapçılar ve karşıda da dükkanlar bulunmaktadır. (4) Dükkanların sayısı diğer ticaret yapılarına göre daha fazladır, yapıları daha basittir. (5)

Türk çarşılarına özgü en tipik yapı bedestendir. Bedestenler, kıymetli mal, özellikle para ve mücevherlerin saklanıp, güvenceye alındığı yerlerdi. (6) Fakat sadece özel şemalı ticaret yapıları değil, borsa benzeri faaliyetlerle resmi bir hüviyet de taşıyorlardı. Ticari etkinliği geniş çaplı olan büyük şehirlerde bu işlevlerin daha da çeşitlendiği görülmektedir. (7)

Arastalar da bedestenler gibi Türklere özgü ticaret yapılarından. Bir sokak üzerindeki karşılıklı ve düzenli dükkan dizilerinin oluşturduğu

1) M.Cezar, Anadolu Öncesi Türklere Şehir ve Mimarlık, s.182.

2) M.Cezar, Tipik Yapıları ile Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, s.34.

3) G.Özdeş, Türk Çarşıları, s.58.

4) y.a.g.e., s.9.

5) M.Cezar, Tipik Yapıları ile, s. 19.

6) y.a.g.e., s.312.

7) M.Cezar, "XIV.-XVI.Yüzyıllar Türk Çarşısının Konumu ve Çarşıların En Tipik Yapısı", Akademi, Sayı:10, s.26.

yapılaşmaya arasta adı verilir.Doğan Hasol ise arastayı şöyle tanımlamıştır. "Arasta (Far): 1.Eskiden çarşılarda aynı çeşit mal satan esnafın bulunduğu kısım. 2. Üstü örtülü veya dükkanlarının önü saçaklı çarşı. Eskiden arasta, külliyelerin bir bölümünü meydana getirirdi."
(1)

Bir defada bütünü yapılan, tek çeşit malın satıldığı ve külliyelerin içinde bütünlüğü olan arastalar zaman içinde kesinlikle büyütülemez, dükkan ilave edilemezdi.

Bazı külliyelerde ya da külliye sayılamayacak bir iki yapıdan ibaret eserlerin bazılarında arasta düzeninde dükkanlar yerine tek sıra halinde dükkanlar da yaptırılmıştır. (2)

Bazı çarşılarda, kendiliğinden oluşmuş yapı adaları şeklindeki dükkan sıralarının arasındaki sokakların üstü örtülmüş, böylece kapalıçarşılar oluşmuştur. Sürekli alışveriş yerleri olan çarşılarda dükkanların önündeki sokakların üstünün örtülmesi geleneğinin doğmasında, en başta yakıcı güneşten korunma sorunu yatsa gerekir. Bu tür bir çözüm, kuşkusuz uzun süren sıcak günlere ve sürekli yakıcı güneşe sahip ülkelerde gerekli olmuştur. Kapalıçarşıların en eski örneklerine de bu gibi Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde ticaretin canlı olduğu önemli şehirlerde rastlanır. (3)

HAMAM : " Türk şehrinin en önemli özelliklerinden birisi de, şehirde halk için hamamların bulunuşudur. Bilindiği gibi hamamlar, halkın temizlik ihtiyacına cevap veren sıhhi tesislerdir. Vücut temizliği sorunu aslında, sosyal nitelik taşırsa da İslam halkı için, gusûl aptesti açısından dinsel bir gereği yerine getirmeye de aracı olur. Bu nedenle, hamamlara İslam kültürü ile bağlantılı sıhhi tesisler gözüyle de bakılabilir. Ne var ki, İslam toplumları arasında şehir ve kasabalarında en bol miktarda hamam ile bağlantılı bir düzenlemeye kavuşturanlar Türklerdir. Bunun için, cami ve medrese gibi dinsel ve kültürel yapılar çevresinde de hamamlar yapılmaya dikkat edilmiştir." (4)

1) D.Hasol, "Arasta", a.g.e., s.43.

2) M.Cezar, Tipik Yapılarıyla Osmanlı....., s.209.

3) y.a.g.e., s.99.

4) y.a.g.e., s.31.

Hamamlar da han ve dükkanlar gibi gelir getirici yapılar olduklarından, han ve dükkanların çoğu gibi cami, imaret, medrese, hastahane gibi yapıları beslemek üzere vakfa bağlanmışlardır. (1)

"Türk şehrinde hamam inşa konusuna, yer seçimi ve zamanlama sorunları açısından bakıldığında; külliye kuranlar cami ve medreselerin yakınına bir de hamam yaptırmayı ya da bir mahallenin en uygun yerine hamam inşa ettirmek suretiyle bir yandan mahallenin hamam ihtiyacını karşılarken, öte yandan da vakıflarının dinsel ve kültürel kısmı için gelir getirici bir tesis kurmuş olmayı gözetmişlerdir. Hamam yerinin seçiminde şehrin çarşı bölümü de gözden uzak tutulmamıştır." (2)

Bir cami inşasına başlandığında, civarında ilk olarak bir hamam yapılması da dikkat çekicidir. Cami inşaatı süresince bu hamam, inşa edenler tarafından kullanılmıştır. Denilebilir ki, bir külliyenin inşasına ve kullanılmasına başlanan ilk binası hamamları olmuştur. (3)

TABHANE : Bu binalar külliyelerin misafirhaneleridir. Seyahat etmekte olanlar, o şehirde veya kasabada yatacak yer bulamadıkları zaman, özellikle fakir halk buralarda kalmışlar, yatıp karınlarını doyurup, dinlenip, yollarına devam etmişlerdir.(4)

Farsçada "tab" veya "tav" hararet, güç ve kudret manalarına gelir. Hastahanedan çıkıp da nekahat devresini geçirme yahut taşradan gelip de iş buluncaya kadar barınma ihtiyacı duyan fakirler buraya sığındıkları için bu adı almıştır. " (5)

SEBİL, ÇEŞME, UMUMİ HELALAR : Sebül, hayır için parasız su dağıtılan, etrafı parmaklıklı ve genellikle kubbe ile örtülü binalardır. Çeşme ve sebiller, çoğunlukla külliyelerin programları içindedirler. Helalar ise gerek cami ve gerekse külliyenin diğer binaları içinde gereği kadar mevcuttur. (6)

-
- 1) M.Cezar, Tipik Yapılarıyle Osmanlı...., s.32.
 - 2) y.a.g.e., s.32-33.
 - 3) F.Akozan, "Türk Külliyeleleri", Vakıflar Dergisi, VIII, s.304.
 - 4) y.a.g.e.,
 - 5) M.Z.Pakalın, a.g.e., III.cilt, s.369.
 - 6) F.Akozan, "Türk Külliyeleleri", Vakıflar Dergisi, VIII, s.304.
M.Z.Pakalın, a.g.e., II.cilt, s.135.

KÜTÜPHANE : "Tasnif edilmiş yazma ve basma kitapların bulunduğu yere verilen addır."(1) Medreselerde bulunan öğrencilerin ihtiyaçları için ve herkese açık olmak üzere külliye programı içinde, kitaplık binaları da yer almıştır. (2)

XVI.yüzyılda bağımsız bir yapı kimliğinde karşımıza çıkmayan kitaplıklar, bu yüzyılda yeni görünümlere kavuşmuş, kitapların cami ve medreselerin dolaplarında korunması geleneği bırakılmaya başlanmıştır. Böyle bir gereksinmenin doğuşunda, kitaba olan ilginin artması da yol açmış olabilir. (3)

HANKAH, KALENDERHANE (Zaviye, Dergah, Tekke vb) : Külliyelerin zaruri unsurları olmayıp, önemleri külliye yapılarının tarikatla ilgileri oranında artmıştır. Hankahlar birçok tarikatların zikir ve ayin yeri, Ortaçağ kültür merkezi görevini görürdü. Dini müzik, sema, devran, şiir, edebiyat, tasavvuf ve felsefe bu çevrede gelişirdi. (4)

MUVAKKİTHANE : Külliye bütünü içinde, çok küçük inşa edilen, vaktin tayinine yarayan aletlerin ve muvakkitin bulunduğu binalardır. Saatlerin, tanzim, ayarlama ve tamirlerine bakan memurlara muvakkit denirdi. Bu kişiler zamanlarının ilmi nücum yani kozmoloji bilimi ile meşgul olan alimlerdi. Usturlap (güneş irtifa aleti), güneş saati, rubu (çeyrek) tahtası, pusula, kıblenüma (kıbleyi gösteren), saat gibi aletler bulunan muvakkithanelerde aynı zamanda astronomi öğretilirdi. Buralara küçük çapta rasathane de denilebilirdi. (5)

İMALATHANE : Bu yapılar önemli külliyelerde bulunur, kurşunhane, mumhane, simkeşhane (haddeden gümüş tel çekilen yer) gibi adlar alırlardı.

MEŞRUTA : Bunlar, satılmamak koşuluyla ve gelir getirmeleri amacıyla külliye vakfedilen ev, tarla gibi gayrimenkullerdir.

1) M.Z.Pakalın, a.g.e., II.cilt, s.346.

2) F.Akozan, "Türk Külliyeleri", Vakıflar Dergisi, VIII,s.304.

3) M.Sözen, Türk Mimarisinin Tarihsel Gelişimi, s.60.

4) H.Z.Ülken, "Vakıflar Sistemi ve Türk Şehirciliği", Vakıflar Dergisi, IX, s.13-37.

5) F.Akozan, a.g.e.,s.304.

M.Z.Pakalın, a.g.e.,(II.cilt), s.587.

2.BÖLÜM
BURSA KENTİNİN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHÇESİ

2. BURSA KENTİNİN COGRAFI KONUMU VE TARİHÇESİ

2.1. COGRAFI KONUM

Türkiye'nin beşinci büyük şehri olan Bursa, Marmara bölgesinin güney doğusunda, "eskiden Keşiş Dağı (Olympos mysios) denilen Uludağ'ın (yüksk.2453 m) kuzeybatı eteklerinde, şehrin adını taşıyan ovanın güney kenarında yer alır." (1) " İl toprakları doğu-batı doğrultusunda uzanan orta yükseklikte sıradağları birbirinden ayıran çukur alanlardan meydana gelir. Kuzeyde Armutlu Yarımadası'ndaki Samanlı Dağları'nın güneyinde İznik çukur alanı yer alır. Bunun güneyindeki Katırlı Dağları, Mudanya tepeleri ve batıda Karadağ kütlesi ile güneydeki Uludağ arasında, doğuda İnegöl ve Yenişehir, ortada Bursa, batıda Karacabey-Mustafakemalpaşa ovaları bulunur. Bu düzlükler en yüksek yeri Uludağ kütlesi olan ve güneydoğuya doğru Domaniç Dağları (1910 m) ile devam eden tepelik bir alanla son bulur." (2)

"Bursa, Marmara denizi kıyısındaki iskelesi olan Mudanya'ya 31 km, Yalova'ya 74 km.'lik iyi yollarla bağlıdır. Şehrin kurulmuş olduğu eğimli zeminin yükseltisi ova kesiminde 100 m'ye kadar iner, Uludağ'ın ilk yamaçları önünde 300 m üstüne çıkar. Şehrin büyük kısmı, dik yamaçlar önündeki sert traverten taraçalar veya sellerin yaydığı birikinti sevi üzerinde, doğu-batı doğrultusunda uzanır. Şehrin kuzey-güney doğrultusunda genişliği fazla değildir. Uludağ'ın kuzey yamacından inen sel yataklarının derin vadileri şehri doğudan batıya dörde böler: 1.Doğuda Yıldırım tepesinden Işıklar sırtına kadar uzanan semt; 2.Yeşil camiye kapsayan kesim; 3. Gökdere vadisinin Yeşilcami semtinden ayırdığı orta kesim (doğuda Ulucami, bedesten, çarşı, hükümet ve belediye konakları yer alır, batıda eski İçkale yükselir); 4. Cilimboz deresiyle bundan ayrılan Muradiye semti (eskiden ayrı bir kesim olan Çekirge kaplıca semti ile son yıllarda bitişmektedir.) " (3)

2.2. TARİHÇE

Bursa prehistoryası hakkındaki bilgiler satıh üstü araştırmalarda tespit edilen yerleşme yerlerini kapsamaktadır.

1) "Bursa", Meydan Larousse, (II.cilt), s.655.

2) "Bursa", Larousse Gençlik Ansiklopedisi, (II.Cilt), s.332.

3) "Bursa", Meydan Larousse (II.cilt) s.655

Bursa'nın 7 km kuzeyinde Demirtaş nahiyesinin 2,5 km güneyinde 90 m çevresi, 5 m yüksekliği olan "Demirtaş Höyüğü" bulunmaktadır. Bu höyükteki buluntular, genellikle elde, az miktarda da çarkta yapılmıştır ve erken bronz çağdan olup, MÖ 2500 yıllarıyla tarihlenir.

Kentin 14 km batısında, Çayırköy'nün 1 km güneybatısındaki "Çayırköy Höyüğü"nin boyutları, Demirtaş Höyüğü ile aynıdır. Buradaki buluntuların önemli kısmı elde, çok az miktardakiler de çarkta yapılmıştır. Höyüğün satıh üstündeki en eski buluntusu MÖ 2700 yılına aittir.

Ayrıca bölgenin tarih öncesi devirlerde iskan edilmiş olduğu bölge yakınlarındaki Truva-Yortan kültüründen anlaşılır. MÖ 1200 yıllarında Trakya ve Boğazlar yoluyla gelen Friglerin bu bölgeyi de iskan etmiş oldukları kabul edilir.

Bursa ve yakınlarına MÖ 700'e doğru yine Trakya ve Boğazlar yoluyla Bithynialıların geldiği bilinmektedir. Antik kaynaklar bugünkü Bursa'nın kurucusunu Bithynia kralı I.Prusias (MÖ 232-192) olarak göstermektedir. Kartaca kralı Hannibal Roma İmparatorluğu ile yaptığı savaşı kaybedince I.Prusias'a sığınır. Burada zafer kazanan bir komutan gibi karşılanıp, saygı görür. Bu yakınlığa karşılık olarak Hannibal emrindeki askerlerle bir şehir inşa eder. Buna Prusa adını verip I.Prusias'a armağan eder.

Prusa uzun süre Bithynia krallığına bağlı kaldı. M.Ö.74'de IV.Nikomedes ölünce vasiyeti gereğince toprakları Roma İmparatorluğuna geçti. Şehir İmparator Traianus zamanına kadar Hisar mahallesi adı verilen kısımdan ibaretti ve büyüklüğü 50 hektarı geçmiyordu. Roma İmparatorluğu zamanında (Prusa ad Olympium) Uludağ Bursa'sı adıyla anılmaktaydı. Daha sonra Trianus Prusa'yı Nikomedia'ya (İznik) bağladı. Genç Plinius vali olarak gönderildi. Ayrıca kararları valinin hüküm ve iradesine bağlı bir de senatus (ayan meclisi) kuruldu. Usta ve bilgili bir yönetici olan Plinius, şehirleri hamam, gymnasium, çarşı ve revaklarla süsledi ve ilin iktisadi gelişmesini sağladı. Özellikle Justinianos zamanında Prusa illicalar yüzünden önemli bir merkez olmuştur.

VII.yy.'dan başlayarak Anadolu'ya akınlar yapan müslüman ordularının Bursa'ya kadar uzandıklarına dair kesin bilgi yoktur. Malazgirt Zaferi'nden sonra Kutalmışoğlu Süleyman 1080'de İznik'le beraber Bursa'yı

da aldı. Haçlı Seferleri (1097) sırasında şehir Bizanslılar tarafından geri alındı. 1113'te Selçuklular Bursa'yı tekrar ele geçirdilerse de Aleksios Komnenos geri aldı. Osmanlı devletinin kuruluşunu takip eden devrede Osman Bey tarafından kuşatıldı. 10 yıl süren bir kuşatmadan sonra Orhan Bey Bursa'yı aldı (1326) ve yeni devlete başkent yaptı. Bursa'nın gelişmesi bu devre rastlar. Şehir birçok anıtlarla süslendi. Başkent in Edirne'ye taşınması bile Bursa'nın önemini azaltmadı ve İstanbul'un fethine kadar padişahlar Bursa'da gömüldüler. Daha Orhan Gazi devrinde Bursa'ya gelen İbn Battuta, şehrin büyük çarşılarından, güzel sokaklardan ve şifalı kaplıcalardan bahsetmektedir.

Yıldırım Bayezid zamanında şehir çok gelişerek Anadolu'nun en ünlü kültür merkezi halini aldı. 1402'de Bayezid'in Ankara Savaşı'nı kaybetmesi üzerine şehir Timur'un orduları tarafından yağma edildi. Daha sonra bir ara Karamanoğlu Mehmet Bey tarafından kuşatılan Bursa Çelebi Sultan Mehmed zamanında tekrar gelişmeye başladı.

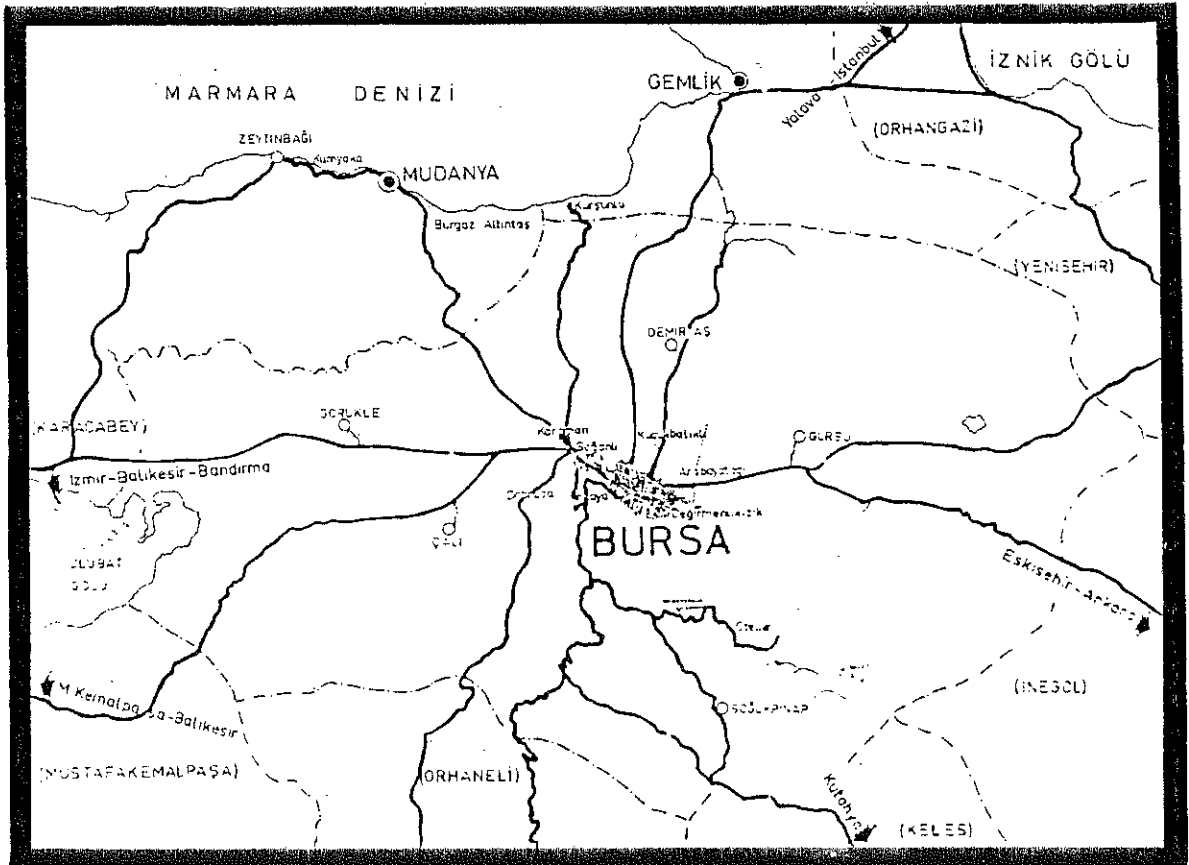
İstanbul'un fethinden sonra Bursa bir dereceye kadar gölgede kaldı. II. Bayezid devrinde Cem Sultan şehri ele geçirerek hükümdarlığını ilan etti, fakat şehre 18 gün sahip olabildi.

XVII.yy.'da Bursa, Celali isyanlarından zarar gördü, Kalenderoğlu tarafından yağma edildi. Birkaç defa yangın, deprem, veba salgını gibi afetlere uğradı. Bunlardan 1855 yılındaki şiddetli depremde şehrin önemli kısmı harabe, ardından başlayan yangınla da kül oldu. 1863 yılında çıkan büyük yangında da tarihi Bursa'nın önemli kısmı yok oldu.

Bursa imparatorluk döneminden önce Anadolu eyaletinin merkeziydi. Merkez Kütahya'ya taşınınca Hüdavendigâr Livasının merkezi haline geldi. XIX.yy.'da vilayet teşkilatı kurulunca şehir yine Hüdavendigâr adını taşıyan ve Balıkesir, Kütahya, Afyonkarahisar, Bilecik ve Eskişehir'i kapsayan bir vilayete, cumhuriyet devrinde ise kendi adını taşıyan vilayete (il) merkez oldu.

Kurtuluş Savaşı sırasında Türk ve Yunan orduları arasında bu bölgede çok çetin çarpışmalar oldu. 9 Temmuz 1920'de Yunanlıların işgal ettiği şehir ve çevresi, 12 Eylül 1922'ye yani savaşın sonuna kadar düşman elinde kaldı. Büyük Taarruz sonunda yenilgiye uğrayarak kaçıma başlayan

düşman, Bursa'nın bazı semtleriyle Mustafakemalpaşa, Karacabey gibi ilçelerini ve kaçış yolu üzerindeki köyleri tamamen yakıp, yıktı. (1)

- 1) "Bursa", Larousse Gençlik Ans., (II.cilt), s.332-333.
 "Bursa", Meydan Larousse, (II.cilt), s.655-656.
 B.Yalman, Bursa, s.3-20.

3.BÖLÜM
ANADOLU'DA KÜLLİYE MİMARİSİNİN
GELİŞİMİ İÇİNDE BURSA KÜLLİYELERİNİN YERİ

3. ANADOLU'DA KÜLLİYE MİMARİSİNİN GELİŞİMİ İÇİNDE BURSA KÜLLİYELERİNİN YERİ

Osmanlıların ilk devirlerinde yepyeni bir anlayışla Bursa'da yapılan ve klasik dönemde gelişmesini tamamlayan külliyeleler, dini esaslar üzerine sosyal, ekonomik ve kültürel amaçlarla kurulmuş mimari topluluklardır.

Bu kompleks yapılar fikri, her ne kadar Osmanlılarda tam bir gelişme ve devamlılık göstermişse de, diğer sanat alanlarında olduğu gibi, Osmanlı külliye mimarisinin öncülerini de Artuklular, Mengüçükler, Anadolu Selçukluları ve diğer Türkmen Beyliklerinde bulmaktayız. Bu nedenle Anadolu Külliye Mimarisinin gelişimini "Osmanlı Öncesi" ve "Osmanlı Dönemi Külliyeleleri" şeklinde iki genel başlığa ayırarak incelemek yerinde olacaktır.

3.1. OSMANLI ÖNCESİ KÜLLİYELELER

VII.yüzyıldan itibaren Türkistan'dan ve İran'dan gelen Müslümanların çevreyle kurdukları bağlar sonucu Türkleşmeye başlayan Anadolu, XI.yüzyılın ilk yarısından itibaren, sınırlı bir bölge dışında tümüyle Türklerin etkisi altındaydı. Eski kentlerde yerleşmeyi uygun gören Türkler, kısa zamanda islam dininin ve kendi toplum yapılarının gereklerine uygun bir mimari ortam yaratmışlardır. Böylece Anadolu'da toplumun temel gereksinimleri sonucu, başta cami olmak üzere medrese, zaviye, türbe, han ve hamam gibi değişik işlevli yapılar yapmışlardır.

(1)

. Bu yapılar bazen tek başına, bazen de yaptıranın ekonomik ve politik gücünün göstergesi olarak külliye şeklinde değişik veya yakın işlevli yapıları bir araya getiren bir bütünlük içinde ele alınmışlardır.

. Yapı toplulukları Osmanlılara kadar daha çok cami-medrese ve türbe birliği gösteren birbirine bitişik yapı grupları veya bloklar halinde gelişmiştir. Bunlar birbirine bağlı olmakla birlikte, kendi başlarına mimari bütünlüğü olan ve gelişme gösteren bir özelliğe sahiptir.

1) M.Sözen ve Z.Sönmez, Anadolu Türk Mimarisinde Yapı Alanlarının Örgütlenmesi, giriş bölümü.

. Bu birleşik yapılar tek blok formları ile olduğu kadar yapılaş gayeleri ile de Osmanlı külliyesinin anlamının dışında kalmaktaysa da, Osmanlı külliyelerine bir hazırlık teşkil etmeleri açısından önemlidir.

3.1.1. ARTUKLULAR DÖNEMİ

Anadolu'da ilk büyük eserler veren ve Zengilerle olan ilişkileri sonucu, daha sonra Selçuklu sanatını da etkileyen Artuklular, bir Türk beyinin oğlu olan Artuk bin Eksük (Eksik) tarafından, Diyarbakır'da kurulmuş (1098-1408) (1), genellikle Fırat'ın çizdiği kavis içinde olan güney-doğu Anadolu ile Kuzey Suriye bölgelerine yerleşmişlerdir. Hasan Keyf, Harput, Diyarbakır (Amid) ve Mardin merkezleri olmuştur. (2)

Artuklular döneminden Mardin'in güney-batı kesiminde birinci Mardin Artuklu Sultanı Necmeddin İlgazi ile kardeşi Eminateddin'e maledilen bir yapılar topluluğu vardır. Yapılar bugün iki kısım halinde toplanmıştır.(3)

EMİNEDDİN KÜLLİYESİ olarak bilinen birinci topluluk, Anadolu'nun en eski tarihli külliyesi olup, Artukoğlu Eminateddin tarafından başlanıp, kardeşi Necmeddin İlgazi tarafından bitirilmiştir (1108/09-1222/23). Cami, medrese, maristan, hamam ve çeşmeden meydana gelen külliye, bir avlu etrafına toplanmış yapılarıyla bir birlik gösteren ilk yapı topluluğu olmasına karşın, yapılarının çokluğu ve yerleştirilmeleri açısından oldukça ileri bir külliye anlayışına işaret etmektedir.(4) Külliye özelliklerinin bir bölümünü yitirmiş olmasına rağmen, bugün de büyük bir bölümüyle ayaktadır.

NECMEDDİN KÜLLİYESİ yada Cami-el Asfar diye bilinen ikinci topluluk Eminiddin külliyesinin biraz doğusundadır. Genellikle Maristan karşısında yer alan ve Necmeddin İlgazi'nin Silvan'da ölüp (1122/23) burada gömülmüş olduğu kabul edilen bu topluluktan günümüze, birbirini kesen iki beşik tonozlu kısım ve eklerinin izleri ile doğu yanında bir minare kalıntısı ulaşmıştır.(5)

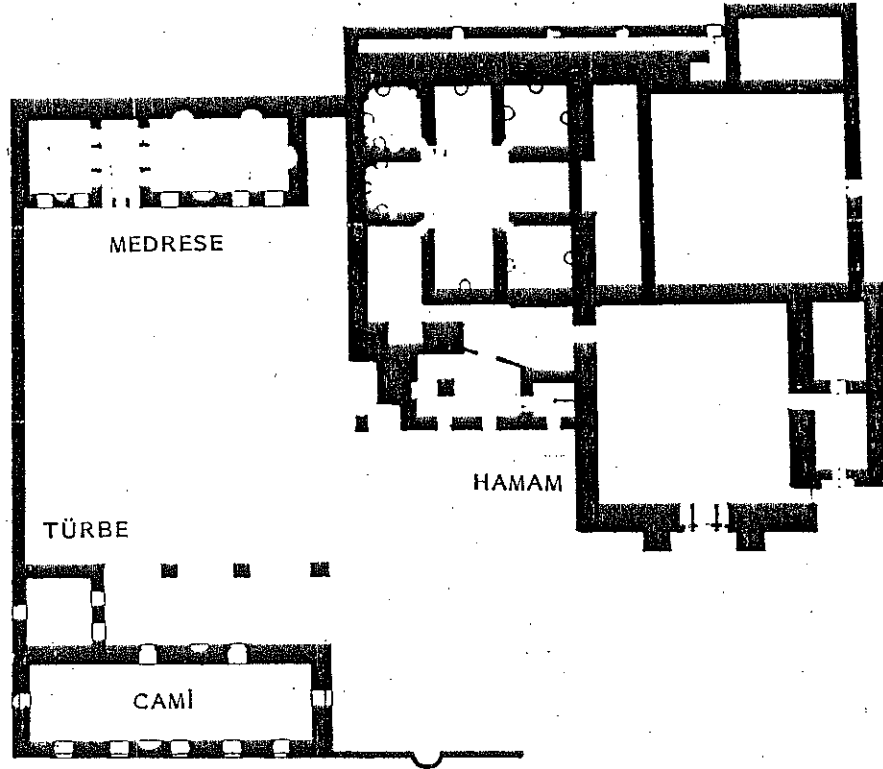
1) M.F.Köprülü, Artukoğulları, İ.A. (C.I),s.617-625.

2) y.a.g.e.

3) A.Altun, Mardin'de Türk Devri Mimarisi, s.66.

4) A.Altun, Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi, s.14, 274.

5) y.a.g.e.

Emineddin Külliyesi- Mardin (S.Ünver)

3.1.2. MENGÜCÜKLER DÖNEMİ

Erzincan, Kemah, Divriği ve Şarki-Karahisar (Koğanya) şehirlerini içine alan bölgeyi fethederek burasını XIII.y.y. ilk yarısının ortasına kadar elinde tutan bir Türk sülalesi olup, Mengüçük Gazi tarafından kurulmuştur. Mengüçük'ün oğlu İshak I ölünce, Divriği ve Kemah-Erzincan kolu olmak üzere iki kola ayrılmışlardır. Kaynaklarda bunlarla ilgili pek az bilgi vardır. (1)

Anadolu'da Artuklular'ın Eminiddin külliyesinden sonra, ikinci yapı topluluğu Mengüçüklü Ahmet Şah ve karısı Adil Melike Turhan Melik tarafından Divriği'de 1228/29-1240 yıllarında yaptırılmıştır.

DİVRİĞİ ULU CAMİ VE TURHAN MELİK ŞİFAHANESİ olarak tanınan cami, darüş-şifa ve türbeden meydana gelen, özellikle de dekorasyonunun ihtişamı ve çeşitliliğiyle ün yapan bu topluluk külliye olmaktan çok, iki yapının bitişik olarak tek bir blok olarak inşasından ibarettir. Cami ve darüş-şifa kendi aralarında bağımsız bir bütün olarak yapılmış, ortak bir duvarla tek bir yapı görünümünü almışlardır. Türbe, darüş-şifa büyük eyvanının kuzeyindeki bölmede, iki yapının arasındadır. (2) Bu şema daha sonra Anadolu Selçuklularında da devam etmiştir.

3.1.3. ANADOLU SELÇUKLULAR DÖNEMİ

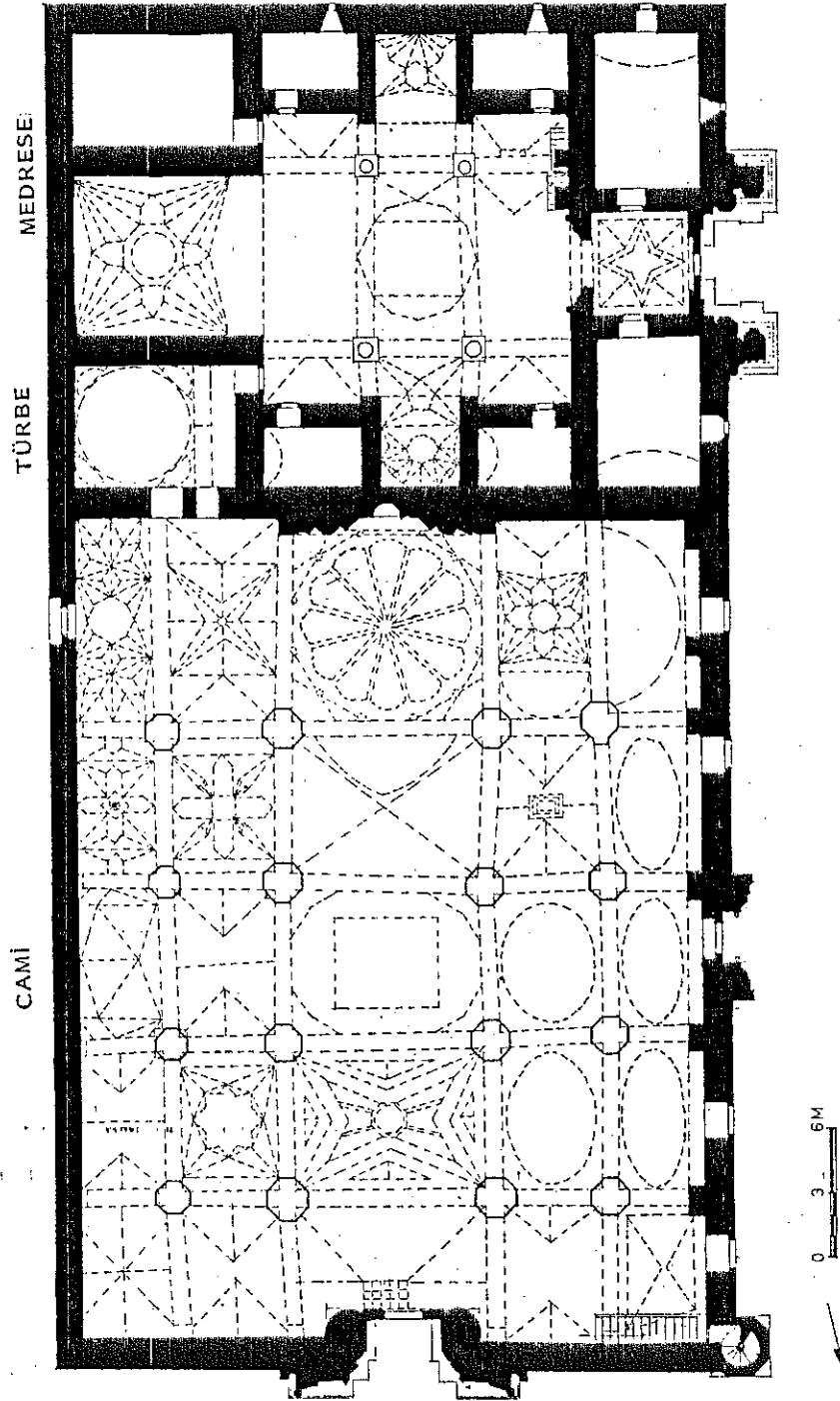
Anadolu Selçuklu Devleti, 1071'deki Malazgirt zaferinden sonra, Anadolu'la olan büyük göçler ve Moğollar'ın önünden kaçan büyük Türkmen akınları sonucu kurulmuştur. Hızla Anadolu'nun fethini tamamlayan Kutalmışoğlu Süleyman Şah, 1078'de İznik başkent olmak üzere Büyük Selçuklu İmparatorluğuna bağlı bir sultanlık oluşturmuş ve kısa bir süre sonra da bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak Kutalmışoğlu Süleyman'ın 1086'da ölümünden sonra Anadolu birliği parçalanır. 1092'de Büyük Sultan Berkıyaruk Süleyman Şah'ın oğlu I.Kılıç Arslanı Anadolu valiliğine atamış, Kılıç Arslan'da Anadolu'da dağılan Sultanlıktaki kargaşalıkları kısa sürede bastırmıştır. Başkentlerini İznik'ten Konya'ya taşıyan

1) F.Sümer, İ.A., (I.C.),s.713-718.

2) O. Aslanapa, Türk Sanatı, s.115,117,136.

M.Sözen, Türk Mimarisinin Tarihsel Gelişimi, s.34.

M.Katoğlu, "XIII.y.y.Anadolu Türk Mimarisinde Külliye", Belleten, XXXI, 1967, s.337-338.

Divriği Ulu Cami ve Turan Melik Şifahanesi (O.Aslanapa)

Anadolu Selçukluları 1243 yılına kadar egemenliklerini sürdürmüşlerdir. 1243 yılından 1308 yılına kadar olan sürede ise İlhanlıların denetimi altında hiçbir nüfuz ve siyasi önemleri kalmamıştır. Osmanlıların büyümeleri ve yöreye egemen olmaları ile 1308'de tarih sahnesinden çekilmişlerdir. (1)

Anadolu Selçuklular dönemi, Anadolu'nun Türkleşme, Müslümanlaşma, kendi kendini yaratma devri olmuştur. Siyasi birliğin çok güç olduğu Selçuklu Devletinde, yapı faaliyetleri daha çok Sultan ve vezirlerin şahıslarına bağlı olarak gelişmiştir.

Alaaddin Keykubat I.dönemi Anadolu Selçukluların en parlak devridir. Gerek siyasi ve ekonomik bakımdan, gerek sanat yönünden artık Selçuklu Devleti zirvesine erişmiştir (1220-1237) (2)

Anadolu Selçukluların 13.yüzyılın başından itibaren birbirine bitişik bazı "devlet" yapıları yaptığını görüyoruz. Çeşitli hizmetleri birarada yürütebilmek amacıyla kurulan (3) bu büyük ölçüdeki, bloklar halinde veya birbirine bitişik yapı grupları şeklinde düzenlenmiş bu yapılar:

- . Şifahane-medrese (çifte medrese) ve,
- . cami-medrese-türbe birliği gösteren iki grup şeklindedir. (4)

Bu yapılar birbirine bağlı olmakla birlikte kendi başlarına mimari bütünlüğü olan ve gelişme gösteren bir özelliğe sahiptir. (5) İlk gruba ait örnekler:

Kayseri'de Gevher Nesibe-Gıyasiye veya Çifte Medreseler denilen şifahane ve medrese (1205), Sivas'ta Keykavus I. şifahane ve medresesi (1217) ve Tokat'taki Gök Medrese'dir. (6)

1) T.Ateş, Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı, s.73-74.
"Selçuklular", Meydan Larousse, II.Cilt, s.137-150.
C.Cahen, Osmanlılardan Önce Anadol'uda Türkler, s.87-147.

2) C.Cahen; a.g.e., s.132-141.

3) M.Katoğlu, a.g.e., s.335.

4) S.Ögel, "Osmanlı Devrinde Türk Külliyesi", Türk Kültürü, I.Cilt, II, 1963, s.37.

5) T.Reyhanlı, Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi, s.160.

6) M.Katoğlu, a.g.e., s.335-36.

Anadolu Selçuklu dönemine ait külliye olarak kabul edilen ve cami -medrese - türbe birliği gösteren yapıların ilki ise; KAYSERİ HUAND HATUN KÜLLİYESİ'dir. Anadolu Selçukluların ilk külliyesi olan bu kompleks; cami, medrese, türbe ve hamamdan meydana gelmiş olup, I.Keykubad'ın hanımı Mahperi Hatun tarafından yaptırılmış, oğlu II.Keyhüsrev zamanında 1238'de tamamlanmıştır. (1) Hamam dışında, günümüze kadar oldukça sağlam bir şekilde ulaşmış, hamam ise yer yer yıkılmıştır. Fakat son yıllarda onarılmaya başlanmıştır. (2) Gelişmiş bir şema gösteren toplulukta daha sonra yapılan Hacı Kılıç Cami Külliyesinden farklı olarak, medrese ve caminin bir blok olmaktan çıkıp birbirlerine sadece türbenin bulunduğu kısımda bağlandıkları, hamamın ise bunlardan ayrı inşa edilmiş olduğu görülmektedir.

Anadolu Selçukluların inşa ettikleri ikinci topluluk KAYSERİ HACI KILIÇ CAMİ KÜLLİYESİ'dir. I.Keykubad'ın emirlerinden Tûs'lu Ebülkasım'ın 1249'da yaptırdığı külliye; cami, medrese ve türbeden meydana gelen (3) blok, tek yapı görünümündedir. Burada önemli olan husus cami ve medresenin müşterek revaklı bir avlularının bulunması ve Osmanlılarda devam edecek olan medrese-cami birliğinin ilk örneklerinden birini teşkil etmesidir. Son yıllara kadar çok harap durumda olan yapılar, daha sonra onarılmışlarsa da ciddi plan etüdüleri yapılmadan adeta yeniden inşa edilmişlerdir.(4)

Selçuklu veziri Sahip Ata tarafından 1258-1283 yılları arasında. mimar Kölüg bin Abdullah'a yaptırılan KONYA SAHİP ATA CAMİ KÜLLİYESİ; cami, türbe, hankâh, dükkanlar ve hamamdan oluşmaktadır.(5) Külliye yapılar birbirlerine geçitlerle bağlanmışlar, yalnız hamam ayrı inşa edilmiştir. Bugünkü çifte minareli cepheye kadar uzanan ve ağaç direkler üzerine ahşap olarak inşa edilen ilk camiden yalnız çini mozaik mihrap kalmış, sonraları portalden 8 m.uzakta bugünkü cami yapılmıştır. Anadolu Selçuklularının bilinen en eski ağaç direkli camisidir. (6)

Sahip Ata'nın yine Kölüg bin Abdullah'a 1260-65 yılları arasında yaptırdığı KONYA İNCE MİNARELİ MEDRESE KÜLLİYESİ çok gösterişli bir

1) O.Aslanapa, Türk Sanatı, s.126.

2) S.K.Yetkin, Türk Mimarisini, s.73.

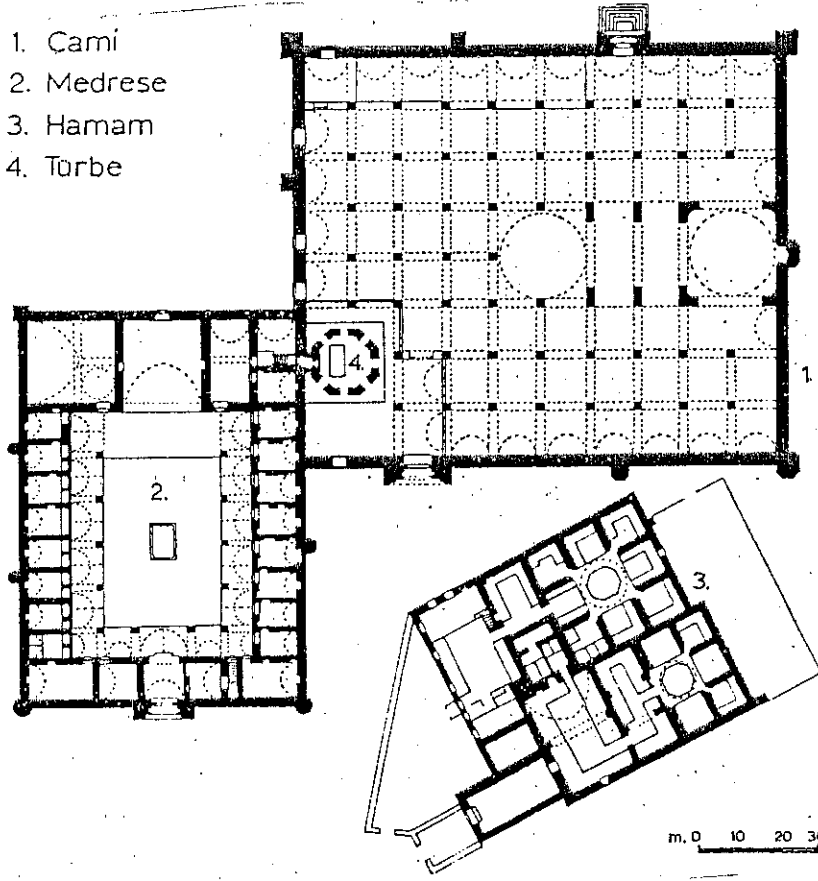
3) O.Aslanapa, a.g.e., s.127.

4) M.Katoğlu, a.g.e., s.339.

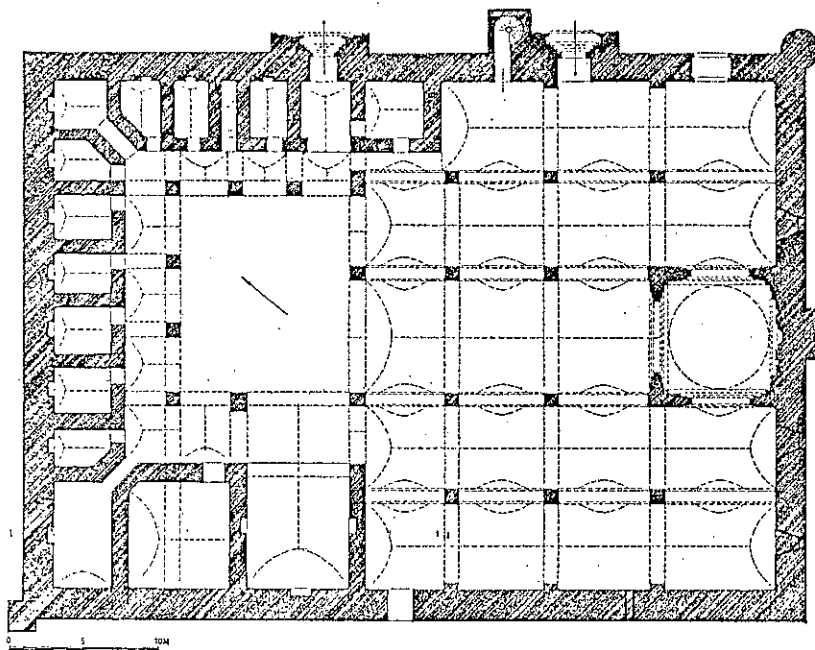
5) y.a.g.e., s.341.

6) O.Aslanapa, a.g.e., s.134.

1. Cami
2. Medrese
3. Hamam
4. Türbe

Huand Hatun Külliyesi-Kayseri (M. Akok)

Hacı Kılıç Cami Külliyesi-Kayseri (O. Aslanapa)

mimari birlik göstermektedir. Bugün yıkılmış olan cami cephenin sağ tarafında idi. Cami ile medrese arasında sırlı tuğla mozaiklerle renklendirilmiş "iki şerefeli minare yükseliyordu. 1901'de, birinci şerefeden yukarısı yıldırımından yıkılmıştır. (1)

II.Keykavus döneminde Sahip Ata Hüseyin'in oğlu Fahreddin Ali tarafından yaptırılan AKŞEHİR TAŞ MEDRESE, 1250 tarihinde yaptırılan medrese ve mescit ile 1260'da yaptırılan hanikâh ve imarettten oluşmaktadır. Hanikahın cephesinde bir çeşme bulunmaktadır. Türbesi de olan külliye bugün hanikâh, imarêt ve çeşmesi yıkılmıştır. (2)

3.1.4. BEYLİKLER DÖNEMİ

Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1308'de yıkılmasından yararlanan, Bizans sınırındaki birçok uç beyliği birer birer bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Böylece kurulan yirmiden fazla beylik Anadolu'ya gelen savaşçı dervişlerle de güçlenmişlerdir. Başlangıçta en kuvvetlileri Konya'da Karamanoğulu ve Kütahya'da Germiyanogulları'dır. Ayrıca Beyşehir'de Eşrefogulları, Kastamonu ve Sinop'da Candarlı, Muğla,Peçin,Milas'da Menteşeliler, Birgi ve Selçuk'da Aydınogulları, Manisa'da Saruhanlılar, Maraş, Elbistan'da Dulkadirli, Adana'da Ramazanoğulları, Söğüt, Bursa ve İznik'de Osmanogulları da vardır. Daha sonra Batı'da Osmanlı, Orta Anadolu'da Karamanlı, güneyde Dulkadirli, kuzeyde Candarlı, Doğuda Oğuz boylarından Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri meydana gelmiştir. Osmanlılar I.Murat ve Yıldırım Bayezıt zamanında beyliklerin önemli bir kısmı ortadan kaldırılmışsa da, 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Timur Osmanlıların gelişimini önlemek için beylikleri yeniden kurmuştur. Fakat Yavuz Sultan Selim dönemine kadar bütün beylikler tek tek ortadan kaldırılmış, yaklaşık iki asır süren Beylikler Dönemi kapanmış ve Anadolu birliği kurulmuştur. (3)

XIV.yüzyılın son yarısından itibaren, Anadolu Selçuklularında görülen birleşik yapılar yerini tek tek bağımsız yapılardan ibaret külliyele bırakmıştır. İlk olarak Osmanlı Beyliğinde yeni bir anlayışla ele alınan külliye mimarisi gelişmesini devletin ilerlemesiyle paralel olarak

1) O.Aslanapa, Türk Sanatı,s.138

2) y.a.g.e., s.138.

3) T,Ateş, a.g.e., s.88.

O.Aslanapa, Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı, s.5-10.

sürdürürken, imaret (aşhane) gibi bir mimari tipinde külliye'nin ana unsurlarından biri olması ile kendine has bir anlam kazanmıştır. Aynı devirlerde Beyliklerde görülen erken tarihli külliye'nin mimarisi Anadolu Selçuklu etkisinde kalmış, bu yeni yaklaşıma birşey katmamıştır. Osmanlı devletinin idaresi altında devam eden bazı beyliklerde ise külliye mimarisinin Osmanlı etkisinde kaldığı görülür. Dikkati çeken durum, bu beyliklerde külliye anlayışının Osmanlı idaresine geçince başlamış olmasıdır. (1)

Beylikler devri sanatı böylece Anadolu Selçuklu sanatı ile Osmanlı İmparatorluk devri sanatı arasında bir geçiş temin etmektedir. Osmanlıların Beylik Devri sanatı ile batıdaki diğer beyliklerin sanatları arasında büyük benzerlikler görülmekte ise de Doğu Anadolu'daki beyliklerin sanatı bölge özellikleri taşımaktadır. (2)

Beylikler döneminde Anadolu'da birçok eser meydana getirilmiştir. Bunlardan bazılarını aşağıda kısaca değinilmiştir.

Eşrefoğullarından Süleyman Bey, 1279-99 yıllarında Beyşehir'de cami, türbe, hamam ve bedestenden oluşan bir yapı topluluğu yaptırmıştır. Toplulukta Eşrefoğulları türbesi doğudan camiye bitişik, hamam cami ile kale arasındaki yolun batısındadır. Türbe ve cami devrin en güzel mozaik çinileri ile süslüdür. Bedesteni XVI.yy.'da tamir görmüştür. (3)

Saruhanlılar İshak Bey 1376'da Manisa'da, medrese ve türbe ile birlikte külliye olarak belki bütün beylikler devrinin en önemli ve ilgi çekici planına sahip Ulu Camii yaptırmıştır. (4) Burada Anadolu Selçuklular'da görülen cami ve medrese birleşiminin değişik bir şekli ile karşılaşmaktayız. Daha önce gördüğümüz Kayseri Hacı Kılıç ve Divriği Ulu Camisi gibi tek bir blok halinde yapılmış yapı topluluklarının devamı olarak görülen bu yapıda, türbe yine Selçuklu geleneğinin devamı olarak iki yapının arasındadır.

1) T.Reyhanlı, Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi, s.161-62.

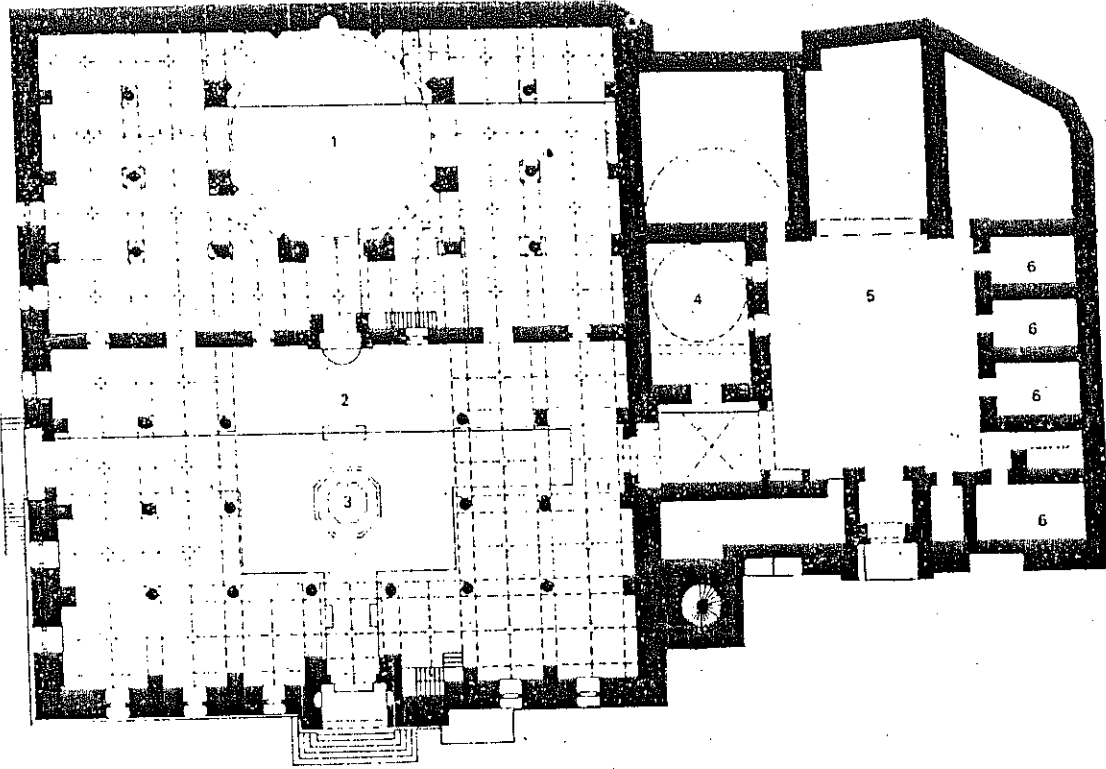
2) y.a.g.e., s.35.

3) O.Aslanapa, Türk Sanatı II, s.74-76.

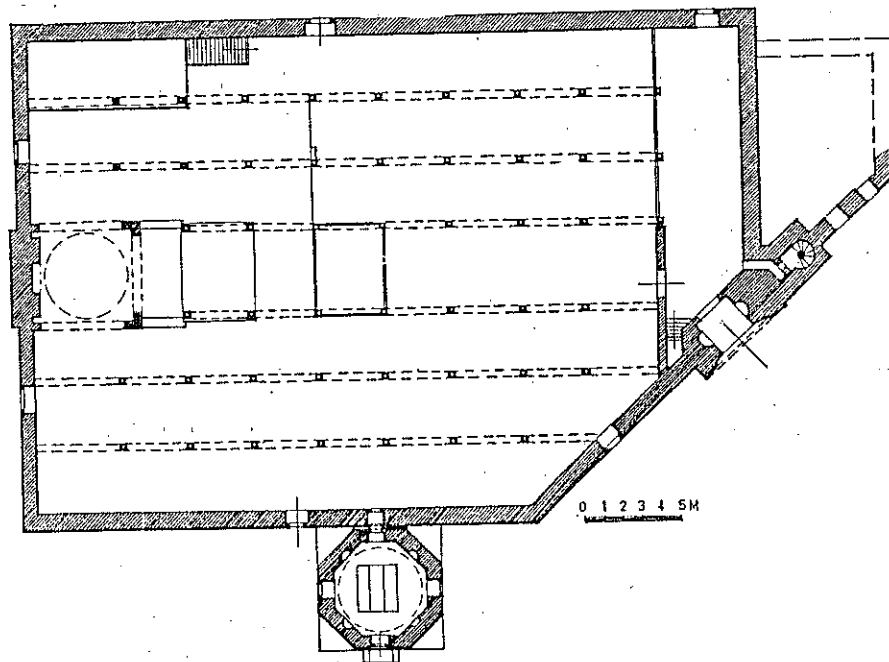
T.Reyhanlı, a.g.e., s.34.

4) O.Aslanapa, a.g.e., s.209.

M.Sözen, Türk Mimarisinin Tarihsel Gelişimi, s.29.

Manisa Ulu Cami (Riefstahl)

Eşrefoğlu Cami-Beyşehir (O. Aslanapa)

Germiyanogullarından II.Yakup Bey'in (1390-1428) yaptırdığı kendi türbesini de içine alan medrese, mescit ve imarettten ibaret külliye'nin tam tarihi belli değildir.(1) Kütahya'da bulunan Yakup Bey imareti Germiyanogullarının en büyük eseridir.

Menteşogullarından İlyas Bey'in 1404 yılında Balat'ta (Milet) yaptırdığı cami, medrese, türbe, han ve hamamdan meydana gelen topluluk yapıların düzenlenmesi bakımından çok gelişmiş bir örnek vermektedir. Cami avlusu çevresindeki medreseden bugün tek hücre kalmıştır. Bu yüzden medresenin tümünün tam yerini tespit etmek güçtür. Fakat han ve hamamın durumundan külliye'nin, toplu fakat belirli bir düzene göre tertiplenmediği anlaşılmaktadır. Han bugün mevcut değildir, türbe ise harap olmuştur. (2)

Karamanogullarından II.İbrahim Bey tarafından 1433'de Karaman'da yaptırılan imaret, mescit, medrese, darülkura, tabhane ve İbrahim Bey'in kümbetinden meydana gelmektedir. (3) İç içe geçmiş plan şemasıyla gelişmiş bir anlayışa işaret etmekle birlikte bu tarihlerde Osmanlılar artık oldukça büyük külliye'ler inşa ediyorlardı. Bu nedenle bu külliye Osmanlı külliye'lerine bir öncü sayılmaz.

Candarogulların sonuncusu İsmail Bey, 1443-1460 tarihlerinde Kastamonu'da cami, türbe, medrese, imaret, han ve hamamdan meydana gelen bir külliye yaptırmıştır. Cami 1454'de, kitabesi Osmanlı devrini gösteren medrese 1475'de ve türbe 1460'dan önce tamamlanmıştır.(4) Tepe üzerindeki külliye yapılarının yerleştirilişleri ve caminin hakim durumu ile daha önce yapılan ilk Osmanlı külliye'lerine çok yakın bir benzerlik göstermektedir. Bütün yapılar bağımsız, hamam da diğer Osmanlı külliye'lerinde olduğu gibi biraz uzağa yapılmıştır.

Ramazanoğulları Osmanlı idaresini kabul ettikten sonra, Ramazanoğlu Halil Adana'da 1513-1541 yılları arasında Adana Ulu Cami külliyesini

-
- 1) O.Aslanapa, Türk Sanatı, s.208-209.
 - 2) T.Reyhanlı, Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi; s.36.
O.Aslanapa, a.g.e., s.215.
 - 3) y.a.g.e., s.205-206.
S.Ögel, a.g.e., s.11.
 - 4) O.Aslanapa, a.g.e., s.207.

yaptırmıştır. Mimarisi tamamen Osmanlı etkisinde olan külliye, cami, medrese, türbe ve külliyeye bağlı haremlik selamlık dairesinden meydana gelmiştir. (1)

Akkoyunlular tarafından Gümüşhane'nin Bayburt kazasının Pulur köyünde cami kitabesine göre 1517 tarihli bir külliye yaptırılmıştır. Beylikler devri mimarisinin gelişmiş örneklerinden biri olan külliye, cami, medrese, hamam ve çeşmeden meydana gelmiştir.(2) Cami, külliyenin merkezini teşkil etmekte, diğer yapılar çevresinde sıralanmaktadır.

Şerefhanlar, Osmanlı idaresi altında buldukları sırada, IV.Şerefhan zamanında 1529'da Bitlis'de Şerefiye Külliyesi yapılmıştır. Külliye cami, medrese, imaret ve kümbetten meydana gelmiştir.(3) İmaret zaviyeli cami planında ve caminin avlusuna yapılmıştır.

3.2. OSMANLI KÜLLİYELERİ

Horasan bölgesinden gelen ve Süleyman Şah'ın oğlu olan Ertuğrul Bey idaresinde Doğu Anadolu'da bir süre dolaşan Oğuzların Kayı boyuna mensup Türkler, Selçuklu Sultanı I.Alaeddin Keykubad (1219-1236) tarafından önce Ankara civarında Karacadağ dolaylarına yerleştirilmişlerdir. Daha sonra hizmetlerinden dolayı Ertuğrul Bey'e "uç"da, yani Bizans sınırında Söğüt çevresi verilmiştir. Ertuğrul Bey'in ölümünden sonra oğlu Osman Bey (1299-1326) Karacahisar, Bilecik, İnegöl gibi Bizans şehirlerini alarak 1299'da bağımsızlığını ilan etmiştir. Orhan Bey tarafından 1326'da alınan Bursa Osmanlı Devleti'nin başkenti olmuştur. Daha sonra Edirne başkent olmuş, 1451'de tahta çıkan II.Mehmet'in 1453'de İstanbul'u almasıyla imparatorluğun başkenti buraya taşınmıştır. Osmanlılar XVI.yy.da en parlak dönemlerini yaşamışlar. XVII.yy. sonuna doğru İmparatorluğun eski gücü kalmamışsa da 1699 Karlofça Antlaşması'na kadar hiç bir arazi kayıpları olmamıştır. Avrupa'daki bu ilk gerilemeden sonra 224 yıl süren gerileme devri, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılıp 1923'de Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sona ermiştir.(4)

-
- 1) T.Reyhanlı, Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi, s.38-39.
M.Sözen, Türk Mimarisinin Tarihsel Gelişimi, s.29.
 - 2) T.reyhanlı, a.g.e., s.40.
 - 3) y.a.g.e., s.40.
 - 4) O.Aslanapa, Türk Sanatı, s.218-219.
S.K.Yetkin, Türk Mimarisi, s.171.

Osmanlılar bir yandan fetihler yaparken, diğer yandan da sınırlarına kattıkları şehirleri Türkleştirmeye, buralarda sağlam temeller atmaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda fetva esasına dayanan bir sanatkar ve tüccar loncası teşkilatı olan Ahiler Alp Erenler: Ahiyan-ı Rum, fethedilen yerlerin Türkleşmesinde en önemli rolü oynamışlardır: Kökleri Orta Asya'ya uzanan bu kolonizatör Türk dervişleri sayesinde Osmanlılar bütün İslam dünyasıyla ilgi kurmak imkanını bulmuşlar ve imparatorluk kurmada bu kuvvetlerden faydalanmışlardır. (1) Bu dervişlerin Osmanlıların iskan sahasındaki önemi, zaptedilen yerlerde kiliseler camiye çevrilirken, manastırların zaviye ve imaret olarak düzenlenmesi veya yanlarına yeni imaretler inşa edilmesinden anlaşılmaktadır.(2)

Şehirlerde ya da küçük iskan ünitelerinde kurulan külliye Türkleşmenin yanısıra büyüme ve gelişmeyi de sağlamışlardır. "Stratejik yollar üzerindeki menzil siteleri ise, ticari yaşama katkıda bulunup, oraya canlılık kazandırmanın yanıbaşında, bunlar cami ya da mescid de ihtiva ettikleri hatta bazılarında mektep ve zaviye gibi kuruluşlar da bulunduğundan, ülkede bir yandan Türkleşme zincirini yaygınlaştırıp güçlendirmiş, diğer yandan da askeri destek alanı yerine geçmişlerdir." (3) Ayrıca sultan, vezir ve devletin ileri gelenleri tarafından imar-iskan, eğitim ve yüksek öğretim, ticari politik gayelerle kurulan külliyelerin, kuranların kendi mallarından yaptıkları zengin vakıflar sayesinde devamlılıkları da sağlanmıştır. (4)

Osmanlılar XIV.yy.'ın ilk yarısından itibaren külliye tesis etmeye başlamışlardır. Külliye yukarıda belirtilen nedenlerle önem kazanmışlar ve bu öneme paralel bir gelişme göstermişlerdir. Osmanlı külliye mimarisi üç dönemde incelendiğinde; Bursa'da yapılan ilk külliye 1.dönemi, İstanbul'un alınmasından sonra ve Mimar Sinan'ın damgasını vurduğu devre 2.dönemi ve XVII.yy.'dan sonrası da 3.dönemi oluşturacaktır. 4.bölümde detaylı olarak anlatılacak İlk Devir Osmanlı Külliyelerine Bölümü 3.2.1.'de ve tezin amaç ve kapsamının dışına çıkılmaması açısından Klasik Dönem ve Sonrasına Bölüm 3.2.2.'de kısaca değinilecektir.

1) T.Ateş, a.g.e., s.153-56.

2) T.Reyhanlı, Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi, s.131.

3) M.Cezar, Tipik Yapılarıyla Osmanlı ..., s.348.

4) T.Reyhanlı, "Osmanlı Mimarisinde İmaret: Külliye Üzerine Notlar", Türk Kültürü Araştırmaları, XV/1-2, s.121-141.

3.2.1. İLK DEVİR OSMANLI KÜLLİYELERİ

Osmanlıların ilk devirlerindeki yerleşme ve kuvvetlenme siyaseti, mimaride de kendini göstermiştir. Osmanlılarda külliye, devlet yapısının yarattığı bir mimari organizasyon olmuş ve devletin ilerlemesiyle paralel bir gelişme göstermiştir. Zaviyeli camilerin gelişmiş şekli olan, dağınık ve geniş programlı plan şemalarına sahip fakat henüz merkezîyetçi fikir ve geometrik düzenden uzak ilk devir Osmanlı külliyesi, klasik döneme hazırlık ve araştırma devresini teşkil etmeleri bakımından çok önemlidir. Yapıların program açısından gelişmesi bu ilk devrede tamamlanmıştır.

Bu dönem külliyelerinin genel özelliklerini sıralayacak olursak;

- . İlk devir Osmanlı külliyesi; külliye ana elemanları başta olmak üzere, geniş programlı, genellikle de bütün ana unsurları ile birlikte inşa edilmişlerdir.
- . İlk şehir külliyesi, yerleşmelerin çekirdeğini teşkil etmiş, çevrelerinde yeni semtler doğmuştur.
- . Külliye çoğunlukla şehre hakim yüksek tepelere inşa edilmiş, yapılar ise arazinin topoğrafik yapısına uygun olarak yerleştirilmiştir.
- . Külliye yapılarının yerleştirilmesinde bir geometrik düzen ve simetri kurulamamış, yapılar birbirine yakın inşa edilmesine karşın, genellikle bir çevre duvarı içine alınmamışlardır.
- . İlk Osmanlı külliyesinde cami, külliye merkezinde ve Osmanlıların iskan ve gelişme siyasetine uygun olarak genellikle zaviyeli tipte inşa edilmiştir.
- . İlk Osmanlı külliyesinde medreseler cami ile birbirine yakın büyüklükte ele alınmıştır.
- . Külliyelerin önemli bir unsuru olan imaret; aşhane ilk bu dönemde bağımsız bir yapı olarak yapılmıştır.
- . Külliye hamamı genellikle diğer yapılardan uzağa inşa

edilmiştir.

- Malzeme olarak taş ve taş-tuğla kullanılmıştır.

İlk Osmanlı külliyelerinin dağınık ve geniş programlı plan şemaları, külliye mimarisinin bir araştırma devrine işaret etmektedir.

Bursa'da yapılan ilk devir Osmanlı külliyesi 4.Bölüm'de detaylı olarak anlatılacağından burada kısaca değinilecektir.

Anadolu'da Artuklu ve Selçuklu'lardan sonra ilk külliye, İznik alınır alınmaz surların dışına Orhan Gazi tarafından 1325'de zaviyeli cami ve hamamdan ibaret basit bir yapı topluluğu olarak kurulmuştur. Yine İznik'de Süleyman Paşa Medresesi en eski Osmanlı medresesidir.(1)

Bursa'daki ilk cami ve külliye olan ORHAN GAZİ KÜLLİYESİ, şehir zaptedildikten 13-14 yıl kadar sonra, kalenin hemen eteklerine, 1336-39'da yaptırılmıştır. Külliye cami, medrese, imaret, mektep, hamam ve han (Emir Hanı) meydana getirmektedir. Gerek yapıların sayısı, gerek yerleştirilmeleri bakımından diğer Osmanlı külliyelerinin öncüsü olmuştur. Osmanlılarda bağımsız olarak ilk aşhane bu külliye ile ortaya çıkmıştır. Yapılar yanyana inşa edildikleri halde, aralarında simetrik bir düzenden söz etmek mümkün değildir.

Bursa'da ikinci olarak MURAD HÜDAVENDİÇAR KÜLLİYESİ, I.Murad tarafından, Orhan Gazi Külliyesinden daha küçük fakat daha değişik bir biçimde Çekirge'de bir tepe üzerine 1365-66 yıllarında inşa ettirilmiştir. Külliye; iki kat halinde altta cami, üstte medrese, imaret, türbe ve hamamdan meydana gelmiştir. Camisi diğer yapılardan yüksek olan külliyyede, yapılar birbirlerine yakın olmakla beraber, belli bir çevre duvarı içine veya aynı avluya alınmamışlardır ve aralarından sokaklar geçmektedir.

Mudurnu'da Yıldırım Bayezit tarafından 1382'de yaptırılan YILDIRIM KÜLLİYESİ, tek kubbeli bir cami, bir çifte hamam ve kaynaklara göre(2) büyük bir medreseden ibarettir. Bugün medrese tamamen yıkılmıştır.

1) A.H.Berkî, "Vakıf Kuran İlk Osmanlı Padişahı", Vakıflar Dergisi, C.V, 1962, s.127-129.

2) O.Aslanapa, Turkish Art..., s.196.

Bursa'da YILDIRIM KÜLLİYESİ, 1390-94,95 yıllarında, daha önce 1388'de Balıkesir'de oldukça geniş programlı bir külliye de yaptıran Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılmıştır. Külliye, cami, medrese, türbe, hamam, darüşşifa, imaret ve bedestenden ibarettir. Bu zamana kadar yapılmış külliyelerden daha gelişmiş bir plana sahiptir. Diğer külliye yapılarına ilave olarak darüşşifası ve bedesteni ile külliye mimarisinde bir aşama teşkil etmektedir. Ayrıca bedesten Osmanlı mimarisinin en erken tarihli bedestenlerinden biridir.

İlk devir Osmanlı külliyelerinin en önemlilerinden biri olan YEŞİL KÜLLİYESİ de diğerleri gibi, şehrin yüksek ve manzaraya hakim bir tepesi üzerine 1414-24 yıllarında yapılmıştır. cami, türbe, medrese, imaret ve hamamdan oluşan külliye Çelebi Sultan Mehmed zamanında başlanıp, II.Murad zamanında bitirilmiş olup, mimarı Hacı İvaz'dır. Yapılar diğerlerindeki gibi, birbirlerine yakın, fakat belli bir çevre duvarı içinde değildir.

II.Murad'ın saltanatının sonlarına kadar yapılan külliyeler, Osmanlı külliye mimarisinin öncüleri olmuşlardır. Bursa'da, 1424-26 yıllarında yapılan MURADIYE KÜLLİYESİ, artık gelişmiş olan külliye anlayışının bir temsilcisidir. Cami, medrese, imaret, hamam ve 13 türbeden oluşan külliye, yapılar, arazinin durumuna uygun bir şekilde yerleştirilmişse de, aralarında artık bir simetri ve birlik prensibinin gelişmeye başladığı görülmektedir. Türbeler hariç, külliyenin bütün yapıları aynı çizgi üzerinde sıralanmışlardır.

3.2.2. KLASİK DÖNEM VE SONRASINDA OSMANLI KÜLLİYELERİ

Osmanlı Devleti'nin imparatorluk halinde genişlemeye başlaması ile birlikte başta İstanbul olmak üzere, büyük şehirlerde külliye yapımı hızlanmıştır. Selatin külliyelerinin yanısıra vezir, valide sultanlar tarafından da külliye yapılarırken, yollar üzerindeki külliyelerin önemi de artmıştır.

İlk osmanlı devri, külliye mimarisinin bir araştırma devri olmuş, geometrik ve simetrik bir düzen ancak Fatih devrinde kurulmuştur. Bu devirden itibaren Osmanlı külliye mimarisini iki yönde incelemek mümkün olmaktadır. (1)

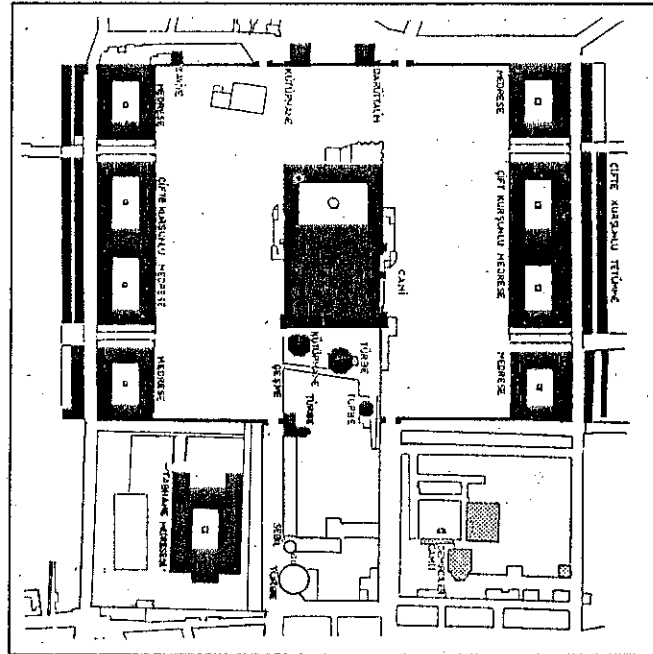
(1) T.Reyhanlı, Osmanlı Külliye Mim.Geliş., s.180-181,

1. Şehir külliyesi;
 - . Selatin Külliye veya Büyük Külliye
 - . Vezir ve Valide Sultan Külliyesi
 - . Medrese Külliyesi.
2. Hac ve Sefer Yolları üzerindeki menzillerde ve derbentlerde yapılan külliye.

İlk devir külliyelerinin hazırladığı gelişmenin ilk basamağını Mimar Hayreddin'in yaptığı, merkezi, geometrik, dik açılı bir düzene sahip Fatih külliyesi oluşturmaktadır. Bu külliye ile birlikte caminin merkez olduğu ve çevresindeki yapıların geometrik bir nizam göre yerleştirildikleri merkezîyetçi, simetrik bir geometrik düzen ortaya çıkmıştır. Aynı mimar daha sonra yaptığı Amasya ve Edirne'deki Bayezid külliyelerinde de bu düzeni devam ettirmiştir.

Bu "merkezîyetçi-simetrik ve geometrik" düzenin uygulandığı külliyelerde genel planlama ve yapıların yerleştirilişi açısından iki şema ortaya çıkmıştır.

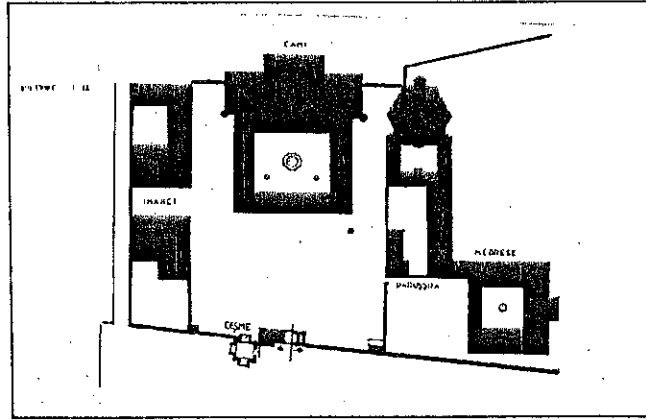
Birinci şemada: Cami kendi iç avlusu ile büyük bir dış avlunun ortasında, diğer yapılar bu dış avlunun çevresinde, geometrik ve dik açılı bir düzen oluşturmaktadır.

Örn: İstanbul Fatih Külliyesi.

Fatih külliyesi ile ortaya çıkan ve daha sonra devirlerdeki Selatin külliyelerinin öncüsü olan bu şema, Sinan tarafından çok benzer bir şekilde Süleymaniye külliyesinde de kullanılmıştır. Dış avlu ortasındaki cami ve iç avlusu şeması ise devrin sonuna kadar aynen devam etmiştir.

İkinci şemada: Cami merkezde, külliye yapıları caminin doğu ve batısında geometrik dik açılar gözetilerek yerleştirilmiştir.

Örn: Edirne Bayezid II Külliyesi.

Edirne ve Amasya Bayezid II külliyelerinde görülen bu şema, sadece bu iki yapıda kullanılmış, daha sonraları, tekrar edilmemiştir.

Fatih ve II.Bayezid dönemi külliyelerinin genel özellikleri:

- . Külliye program açısından geniş kapsamlı inşa edilmişlerdir.
- . Külliye camilerinde, ilk devirde olduğu gibi genellikle zaviyeli tip hakimdir.
- . Külliye programı içinde yapılan hanlar ticari merkezlerin gelişmesine yardımcı olmuştur.
- . Medreseler sayıca artmış ve devrin en ileri ilim müesseseleri niteliğini kazanmıştır.

Külliye mimarisi klasik devirde ve Sinan'ın elinde olgunlaşmıştır. Sinan külliye fikrinde, merkezîyetçi anlayışı ve geometrik sistemi geliştirmiştir. İlk devirlerde büyük bir problem olan ve yapıların yerleştirilmelerini etkileyen arazi Sinan'ın ustaca kullanışı ile bir problem olmaktan çıkmış, bazen külliyelerin yapımı için seçilen tepeler, yapıların setlere kademeler halinde yerleştirilmeleri için ideal hale gelmiştir. Sinan'ın külliye mimarisinde uyguladığı ve en önemli özelliklerinden biri, yeni yapı tipleri ve ideal yerleştirme programı ararken, daima eskîye dönmesi ve geleneklerden yararlanarak onları geliştirmesi olmuştur. (1)

Sinan'ın külliyelerinde kullandığı en önemli plan şemalarından biri; Fatih Külliyesi planıdır ki, Sinan, yaklaşık aynı yerleştirme sistemini Süleymaniye külliyesinde uygulamıştır. Sinan burada, ideal mekan ve kubbe anlayışını gerçekleştirirken, külliye de ideal yapı programı ve geometrik açılı yerleştirme sistemini en üst düzeye ulaştırmıştır.

Sinan'ın pek çok kereler kullandığı diğе şema ise, medrese-cami ilişkisidir. Anadolu Selçuklularında, Kayseri Hacı Kılıç Camisinde görülen cami ve revaklı avlusu ile revakların arkasındaki medrese odaları planını daha gelişmiş bir şekilde Edirnekapı Mihrimah, Topkapı Kara Ahmet Paşa, Eyüp Zal Mahmut Paşa, Kadırga ve Lüleburgaz Sokullu, Silivri Piri Mehmet Paşa camilerinde de kullanmıştır.

Sinan, yollar üzerinde yaptığı külliyelerinde de yeni bir plan şeması ortaya çıkarmış ve bu şema daha sonraki devirlerde de devam etmiştir. Bu külliyelerde kervansaray çok geniş bir alanı kaplamış, yapılar iki ayrı blokta toplanmış, cami kendi avlusu içinde ayrı bir blok teşkil etmiş ve tek kubbeli olsa da külliye yapılarına hakim bir durum temin etmiştir. Kervansaray ise başka bir blokta yer almış, iki blok arasından geçen sokağın iki yanına dükkanlar yapılarak arasta haline getirilmiştir. (2) Lüleburgaz, Payas, Havsa Sokullu külliyyeleri ile Ilgın Lala Mustafa Paşa Külliyesi bu gruba girer.

1) T.Reyhanlı, Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi, s.181-82.

2) y.a.g.e., s.181-84.

Osmanlı külliye planlaması tekrar başa dönülüp özetlenecek olursa, önce dağınık ve üç boyutlu, sonra belirli eksenler üzerinde düzenlenmiş fakat iki boyutlu, daha sonra ise geometrik üç boyutlu ve XVI.yüzyılın sonlarına doğru gerek geometri gerekse dış mekân bakımından bütünleşmeye yönelmiştir. (1)

XVII.yüzyılda Osmanlı külliyelerinde klasik devirdeki düzen ve geometrik sistem bozulmuştur. İlk devir Osmanlı külliyelerindeki dağınık külliye anlayışına uygun olarak, yapılar cami çevresine gelişigüzel yerleştirilmişlerdir. Fakat orada geometrik ve dengeli bir düzen kurulmaya gayret edilirken, bu devirde, ölçüler bir takım etkilerin altında bozulmaya yönelmiş, külliye yapıları arasında böylece bir dengesizlik ortaya çıkmış, yapılar belli bir çevre duvarının dışına taşmıştır. (2)

XVII.yüzyıl külliye mimarisinin ortaya çıkardığı en önemli tip "medrese külliyesi"dir. Cami mevcut olmakla birlikte, diğer külliyelerdeki, külliye yapıları hakim durumunu kaybetmiş, küçülerek medresenin bir hücrelerine yerleştirilmiştir. Mektep, çeşme, sebil ve çoğunlukla dükkanları ile bir bütün olarak oldukça geniş programlı inşa edilen medrese külliyelerinin asıl yapılış amacı eğitimidir. (3)

Klasik devirden sonra, cephe sebilleri ve çeşmeleri önem kazanmış ve abidevi ölçülere çıkarılarak, külliyelerin caddeye bakan cephelerine ve köşelere yerleştirilmişlerdir. Bazı külliyelerde bunlara ek olarak türbelerde cepheye çıkarılmış, duvarları demir ve tunç şebekelerle örülmüştür. (4)

XVIII. yüzyıldan itibaren imparatorluğun zengin gelirleriyle beslenen külliyeler, yerlerini değişik biçimde yapı topluluklarına bırakmıştır. Artık caminin merkez olduğu ve onun çevresinde gelişen yapı toplulukları yerine, türbeler veya medreseler çevresinde gelişen genellikle bunlara bitişik yapılarla, küçük topluluklar inşa edilmeye başlanmıştır. (5)

1) A.Kuran, "Onbeşinci ve Onaltıncı Yüzyıllarda İnşa Edilen Osm.Külliyelerinin Mimari Esasları Konusunda Bazı Görüşler", I.Milletlerarası Türkoloji Kongresine Sunulan Bildiri, s.795-801.

2) T.Reyhanlı, a.g.e., s.170.

3) y.a.g.e., s.98,128-129,158,171.

4) y.a.g.e., s.129-172.

5) y.a.g.e., s.173.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmeye başlaması ile bağlantılı olarak XVIII.yüzyıl sonunda ve XIX.yüzyılda, cami çevresinde gelişen bir kültürel ve sosyal yapılar topluluğu anlamındaki külliye, yerini daha çok dini anlamlı, geometrik nizamı bozulmuş, herhangi bir simetrik dengeden yoksun yapı topluluklarına bırakmıştır. Artık cami ve mescid bu topluluklarda ya eski önemlerini kaybetmiş veya inşa edilmemişlerdir. (1)

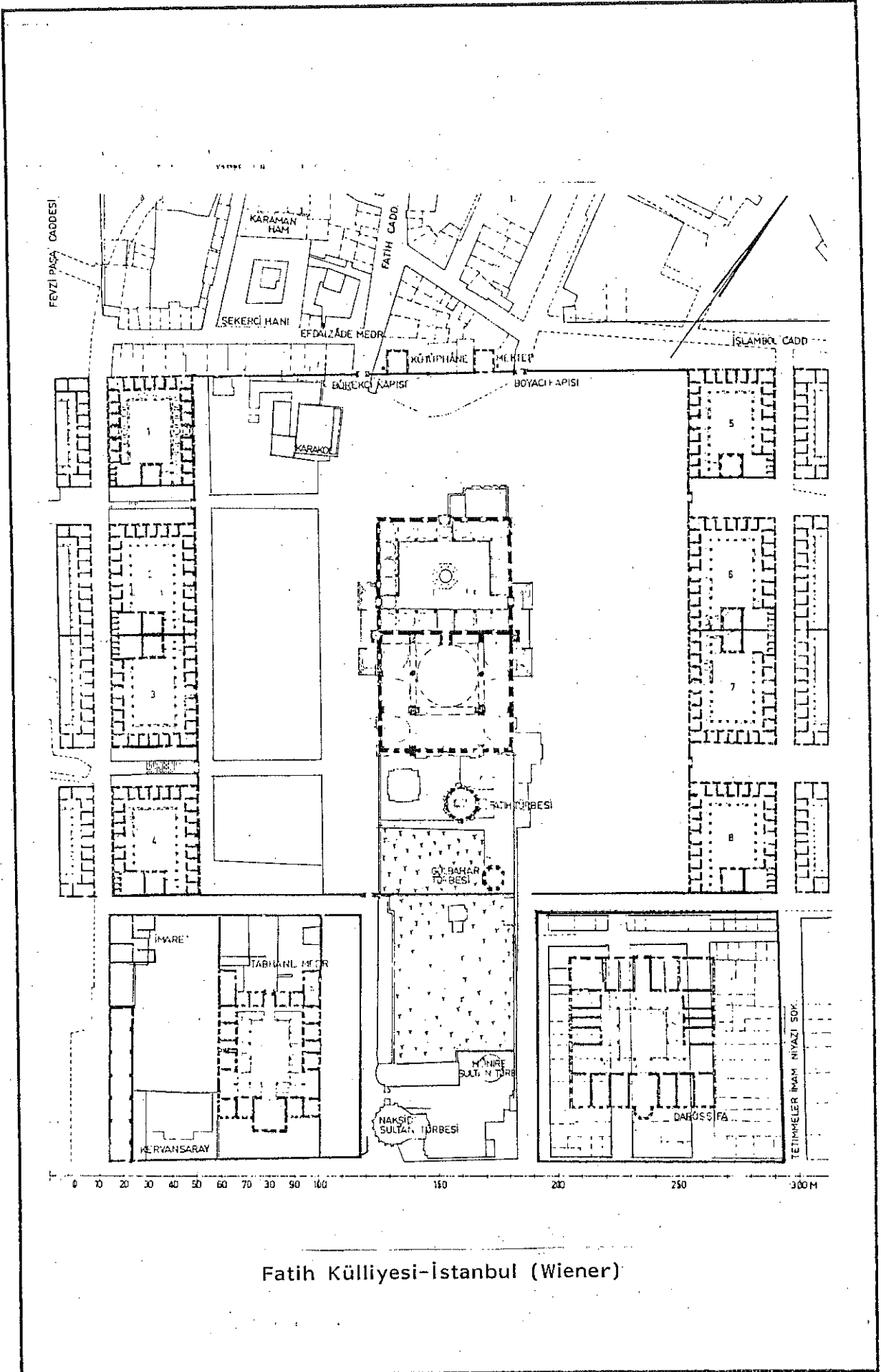
Yukarıda gelişimlerinin özeti yapılan klasik dönem ve sonrasında yapılan bazı külliyele kronolojik sıraya göre kısaca değinilecektir.

İstanbul'un fethinden 8-10 yıl kadar sonra, 1462-70 yıllarında, şehrin büyük tepelerinden birinde, Sinan-ı Atik'e yaptırılan FATİH KÜLLİYESİ; imparatorluk süresince devam edecek Selatin Külliyesi geleneğinin ilk adımını teşkil etmiştir. Cami, medrese, tabhane, imaret; darüşşifa, hamam ve kervansaraydan meydana gelen bu geniş programlı külliye, yapılar geometrik bir nizama göre yerleştirilmiş, merkezîyetçi, simetrik bir geometrik düzen ortaya çıkmıştır. Cami kendi iç avlusu ile büyük bir dış avlunun tam ortasında merkezde yer almış, diğer külliye yapıları, bu dış avlunun çevresinde, geometrik ve dik açılı bir düzeni bozmadan yerleştirilmişlerdir. Fatih külliyesi bütün bu özelliklerinden ve yapılarının her birinin taşıdığı önemden ötürü, daha sonraki devirlerde inşa edilen Selatin Külliyesinin öncüsü olmuş ve Osmanlı külliye mimarisinde bir aşama teşkil etmiştir.

İstanbul'daki vezir külliyelerinin ilk örneği, 1462-67 yılları arasında; Mimar Sinan-ı Atik'e yaptırılan MAHMUT PAŞA KÜLLİYESİ'dir. Külliye, cami, türbe, han (Kürkçü Hanı), hamam, medrese, mektep, çeşme, imarettten ibaret büyük bir topluluk olarak düşünülmüş, bugün cami, türbe, han, hamamın bir kısmı ve medresenin bir odası kalmıştır. Külliye geometrik bir nizam gözetilmemiş, yapılar arazinin gerektirdiği şartlara göre yerleştirilmişlerdir.

II.Bayezid tarafından Edirne'de 1484-88 yıllarında Mimar Hayreddin'e yaptırılan II.BAYEZİD KÜLLİYESİ, aynı zamanda ikinci Selatin külliyesidir. Cami, imaret, hastahane, timarhane, medrese, hamam; tabhane, mutfak ve

1) T.Reyhanlı; a.g.e., s.174.

Fatih Külliyesi-İstanbul (Wiener)

anbarlardan meydana gelen ve Tunca'nın kenarında inşa edilen külliye, yalnız Osmanlılar'ın değil, bütün dünyanın en büyük hayır müesseselerinden biri olmuştur. Cami yine merkezdedir ve diğer yapılar, caminin doğu ve batısında bir eksen üzerinde, geometrik, dik açılar gözetilerek yerleştirilmişlerdir.

İstanbul'da DAVUT PAŞA KÜLLİYESİ, 1485'de Fatih'in vezirlerinden Rumeli Beylerbeyi Davud Paşa tarafından, Avratpazarı'nda yaptırılmıştır. Yapılarının bir kısmı günümüze gelen, cami, medrese, türbe, hamamdan oluşan külliye; cami merkezde olmasına rağmen, yapılar arasında geometrik bir düzen yoktur.

Yine II.Bayezid tarafından, Amasya'daki II.BAYEZİT KÜLLİYESİ; 1486'da yine Mimar Hayreddin'e yaptırılmıştır. Cami, medrese, imaret, tabhane, sübyan mektebi ve hattatlar mektebinden meydana gelen külliye, cami ortada, medrese bunun batısında, diğer yapılar ise doğuda yer alır. Yapılar arasında tam bir simetri teşekkül etmiş, merkezi bir sistem kurulmuştur. Edirne ve Amasya'daki II.Bayezid Külliyesi, geometrik nizamları ile Fatih Külliyesinin devamını ve Sinan'ın külliyelerine de hazırlık teşkil etmişlerdir.

Divanyolu'nda, II.Bayezid'in sadrazamlarından Atik Ali Paşa tarafından, 1496-97'de yaptırılan ATİK ALİ PAŞA KÜLLİYESİ, cami, medrese, imaret, mektep, çeşme ve Elçi Hanı'ndan meydana gelmiştir. İmaret bugün mevcut değildir.

İstanbul'da 1501-06 yıllarında inşa edilen II.BAYEZİD KÜLLİYESİ ise cami, medrese, imaret, sübyan mektebi, darülkurra, türbe, hamam, tabhane ve kervansaraydan oluşmaktadır. Yapılar arazinin durumu ve Büyük Saray'ın önündeki Bayezid Meydanı nedeniyle, belirli bir geometrik düzen gözetilmeden; bedestenin yanında ve meydanın çevresine yerleştirilmişlerdir.

İstanbul'da, 1520-23'de inşa edilen SULTAN SELİM KÜLLİYESİ, cami, türbe, sübyan mektebi, darülittan, ülema ve softalar yemekhanesi ve mihmansaraydan meydana gelmiştir.

Manisa'da VALİDE SULTAN KÜLLİYESİ, 1522'de inşa edilmiş, cami, medreseler, hankah, hamam ve sübyan mektebinden oluşmuştur. Bu devirde; İstanbul

dışında yapılan şehir külliyelerinin en genişidir. Birçok yapısı bugün mevcut değildir.

İstanbul'da HASEKİ SULTAN KÜLLİYESİ, 1536-39'da inşa edilmiş, cami, darü'littan, darüşifa, timarhane, medrese ve sübyan mektebinden meydana gelmiştir.

Halep'de HÜSREV PAŞA KÜLLİYESİ, 1536-45'de, cami, medrese, hamam ve müstemilattan ibaret bir topluluk olarak inşa edilmiştir.

İstanbul'da 1539-51 yıllarında Haseki Hürrem Sultan adına Avratpazarı'nda yaptırılan HASEKİ HÜRREM SULTAN KÜLLİYESİ, Mimar Sinan'ın ilk küçük külliyesidir. Cami, medrese, darüşşifa, imaret ve sübyan mektebinden meydana gelmiştir.

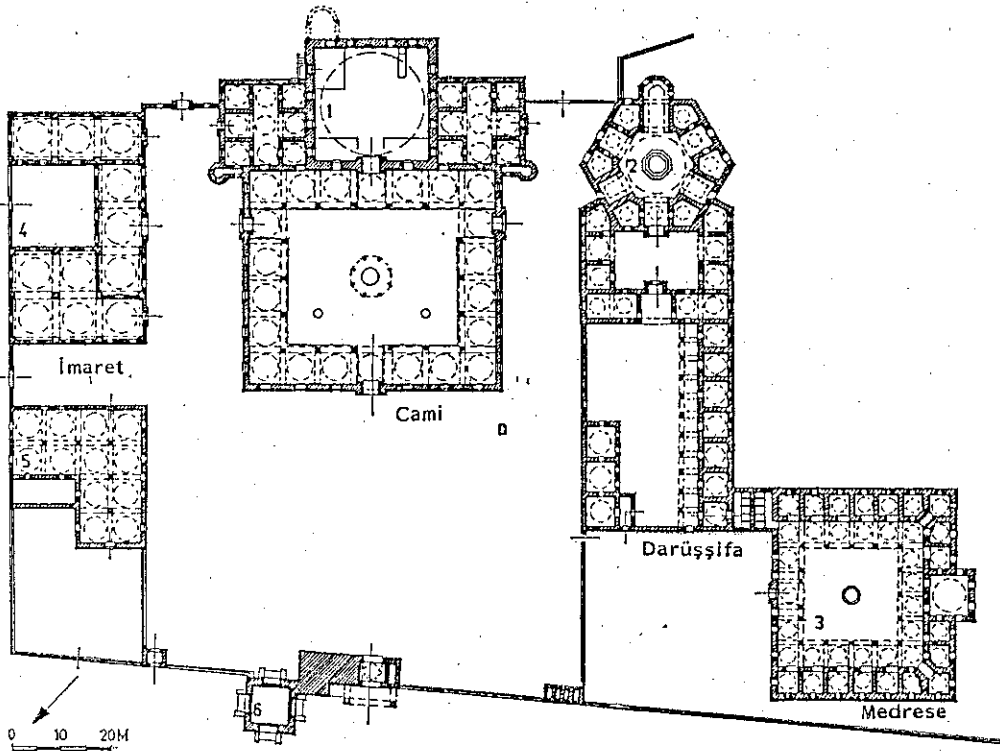
İstanbul'da, Edirnekapı'da, Mihrimah Sultan tarafından, 1540-50 yıllarında Mimar Sinan'a yaptırılan MİHRİMAH SULTAN KÜLLİYESİ, cami, medrese, türbe, sübyan mektebi, hamam, çeşme ve dükkanlardan meydana gelmiştir.

İstanbul'da ŞEHZADE MEHMED KÜLLİYESİ, 1543 yılında, Kanuni Sultan Süleyman tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Külliye, cami, medrese, imaret, türbe, sübyan mektebi, kervansaray ve tabhaneden oluşmuştur. Klasik devrin merkezi yapı sistemi, Sinan'ın bu külliyesinde kuvvetle hissedilmektedir. külliye bir duvar ile çevreden ayrılmış ve duvar çeşmelerle hareketlendirilmiştir.

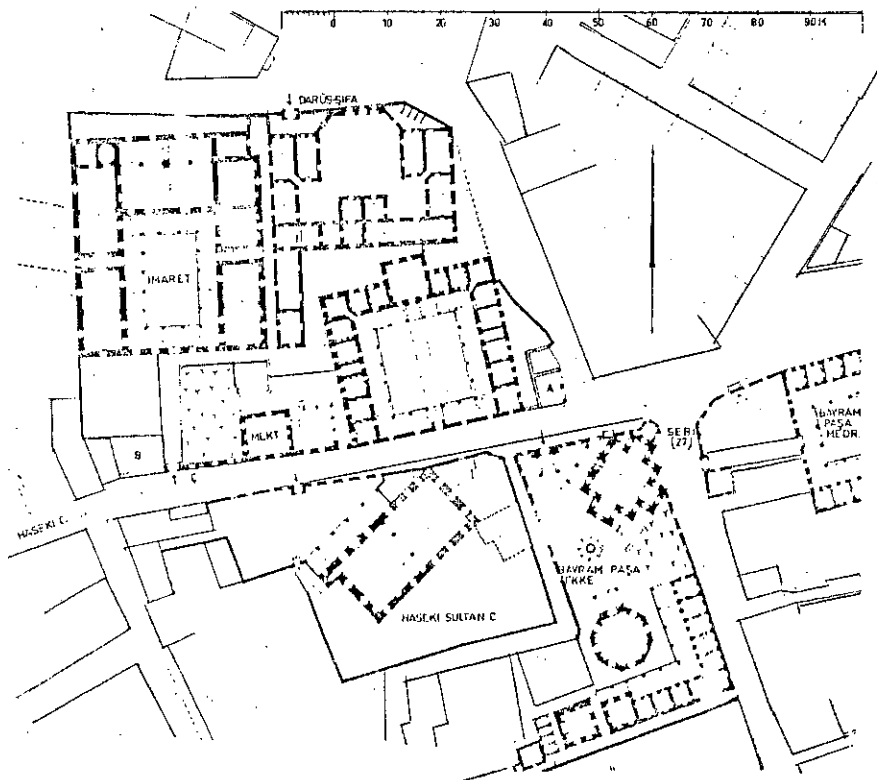
İstanbul'da, Üsküdar'da, yine Mihrimah Sultan tarafından, 1546'da Mimar Sinan'a yaptırılan MİHRİMAH SULTAN KÜLLİYESİ; cami, medrese, sübyan mektebi, hamam, türbe, kervansaray ve muvakkidhaneden meydana gelmiştir. Hamam ve sübyan mektebi hariç, yapılar bir çevre duvarı içine alınmış, fakat bugün bunların bir kısmı tamamen yokolmuştur.

Kastamonu'da; 1546'da yapılmış YAKUP AĞA KÜLLİYESİ veya imareti; cami, imaret ve medreseden meydana gelmişse de, bugün yalnızca cami mevcuttur.

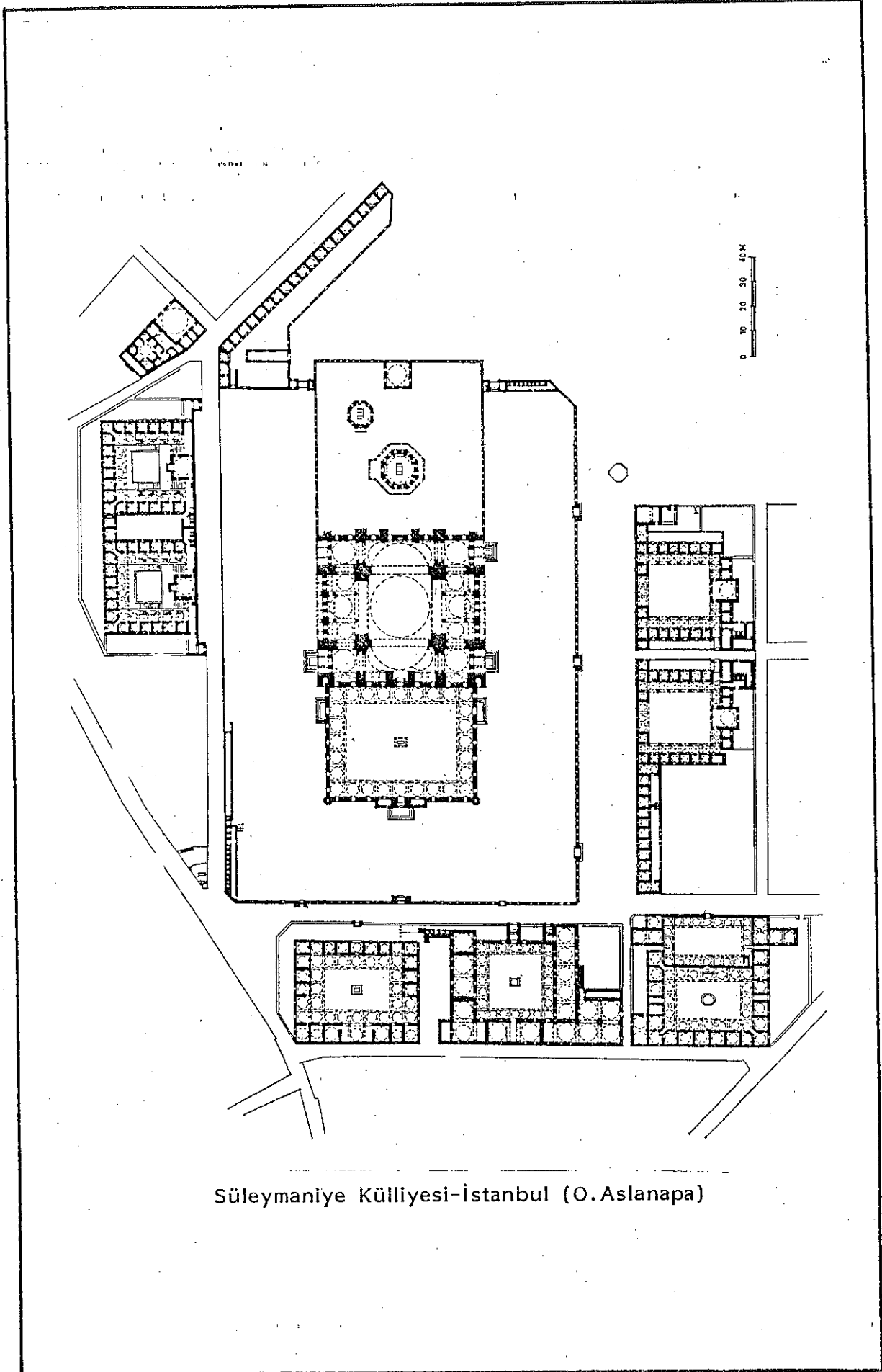
İstanbul'da, Kanuni Sultan Süleyman için, 1550-57 yıllarında, Mimar Sinan tarafından yaptırılan SÜLEYMANİYE KÜLLİYESİ, caminin mükemmeliği yanında, gerek sosyal hizmetler ve kültür yönünden, gerekse arazinin engebeliğine rağmen, yapıların yerleştirilişindeki ustalık ve mimari düzen bakımından,

II. Bayezid Külliyesi-Edirne (O. Aslanapa)

Haseki Hürrem Sultan Külliyesi-İstanbul (Wiener)

Süleymaniye Külliyesi-İstanbul (O.Aslanapa)

klasik dönemin sembolü olmuştur. Külliye, cami, medreseler (tıp, darülhadis, mülazimler, Rabi ve Salis medreseleri gibi), sübyan mektebi, imaret, darüşşifa, hamam, tabhane, kervansaray, kütüphane ve türbelerden meydana gelmiştir. Sinan'ın merkeziyetçi, simetrik ve geometrik şemayı muhteşem bir ölçüde geliştirdiği külliye, Fatih Külliyesi daha simetrik bir plana sahip olmasına rağmen, yapıların derli topluluğu ve arazinin eğiminden faydalanılarak ustaca doldurulan boşlukları ile daha olgun bir örnektir.

İstanbul'da Topkapı'da, Mimar Sinan tarafından yapılan KARA AHMED PAŞA KÜLLİYESİ, Ahmed Paşa'nın 1555'de ölümü üzerine yarım kalmıştır. (1) Tamamlanma tarihi birtakım rivayetlere dayanmaktadır. Vakfiyesinde bir imareti de bulunduğu yazılan külliyyede bugün cami, medrese, türbe, mektep ve çeşme mevcuttur.

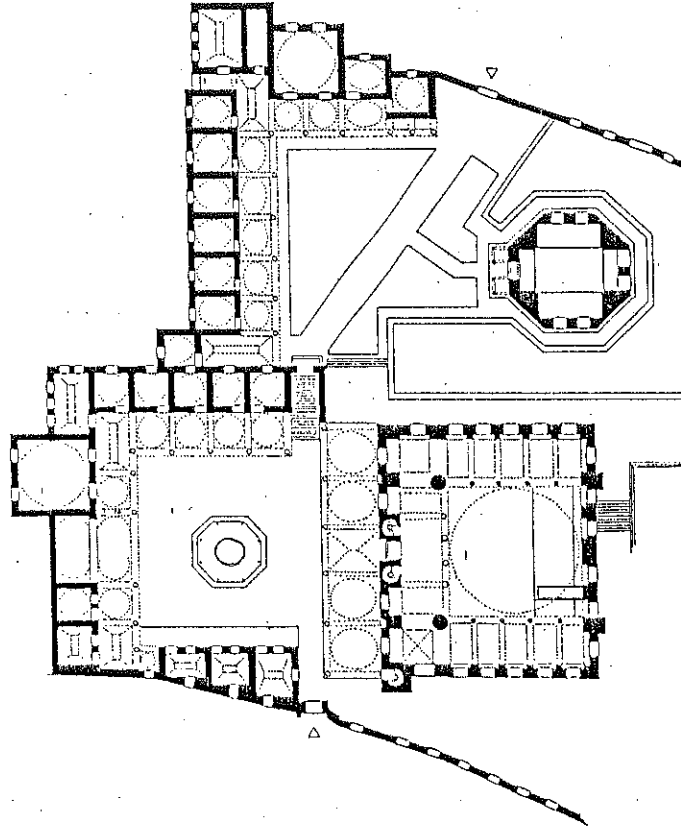
İstanbul'da, Eyüp sırtlarında, Mimar Sinan'ın yaptığı ZAL MAHMUT PAŞA KÜLLİYESİ, 1568'de vezirliğe yükselen Zal Mahmut Paşa tarafından, muhtemelen bu tarihlerde yaptırılmıştır. Külliye, cami, iki medrese, türbe ve çeşmeden meydana gelmiştir. İçine aldığı yapılar yönünden küçük sayılmasına rağmen, plan şeması bakımından ilgi çekici olan külliyyede, Sinan'ın yine engebeli bir arazide, bazı yerleştirme güçlüklerini ustaca çözdüğünü görmekteyiz.

Edirne'de, 1569-75 yıllarında yapılan SELİMİYE KÜLLİYESİ, Sinan'ın en büyük eseri olarak kabul edilmektedir. Cami, iki medrese ve sübyan mektebinden ibaret olan külliye, diğer Selatin külliyyeleri kadar geniş programlı düşünülmemiştir. III.Murad zamanında bir arasta ilave edilmiştir.

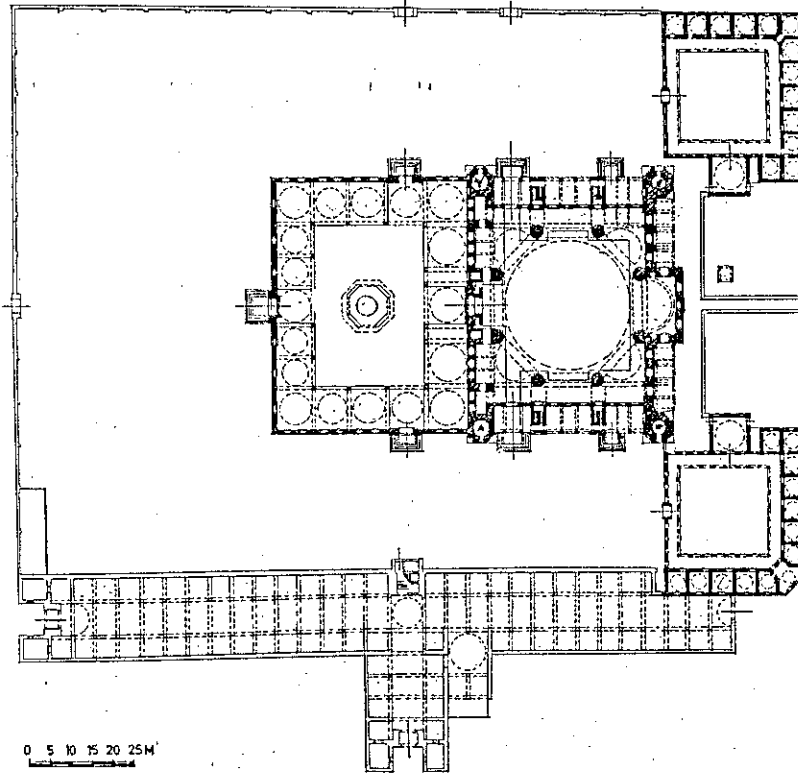
Kadırga'da, 1571-72 yıllarında yapılan SOKULLU KÜLLİYESİ, cami, medrese ve tekmeden meydana gelmiş olup, Sinan'ın en başarılı külliyyelerinden biridir. Yapılar eğimli bir arazide ve birbirleriyle geometrik bir düzen içinde yapılmışlardır.

İstanbul, Üsküdar, Toptaşı'nda, 1577'de Sinan tarafından geniş programlı

1) S.Eyice, "İstanbul-Tarihi Eserler", İslam Ansiklopedisi, s.1214-1266.

Zal Mahmut Paşa Külliyesi-İstanbul (M.Sözen)

Selimiye Külliyesi-Edirne (O.Aslanapa)

olarak yapılan VALİDE NURBANU SULTAN KÜLLİYESİ, cami, medrese, imaret, kervansaray, tekke, darüşşifa ve tabhaneden meydana gelmiştir. Külliye yapıları iki ayrı blokta yer almıştır.

İstanbul Üsküdar'da, 1580'de inşa edilen ŞEMŞİ PAŞA KÜLLİYESİ, Sinan'ın en küçük külliyelerinden olup, cami, medrese ve türbeden ibarettir. Yapılar bir çevre duvarı ile çevrilidir.

İstanbul, Tophane'de, yine 1580'de ve yine Mimar Sinan tarafından yapılan KILIÇ ALİ PAŞA KÜLLİYESİ, cami, medrese, hamam, türbe ve sebilden meydana gelmiştir. Külliye ait dükkanlar, bugün yıkılmış durumdadır. Yapıların yerleştirilmesinde ve nispetlerde, çok muntazam, geometrik bir nizam hakimdir. Külliye bir avlu duvarı ile çevrilmiştir.

İstanbul dışında; Gebze'de, 1580'de inşa edilen ÇOBAN MUSTAFA KÜLLİYESİ, cami, türbe, medrese, softa odaları, müderris odaları, tabhane, kervansaray, imaret ve kütüphaneden meydana gelmiştir.

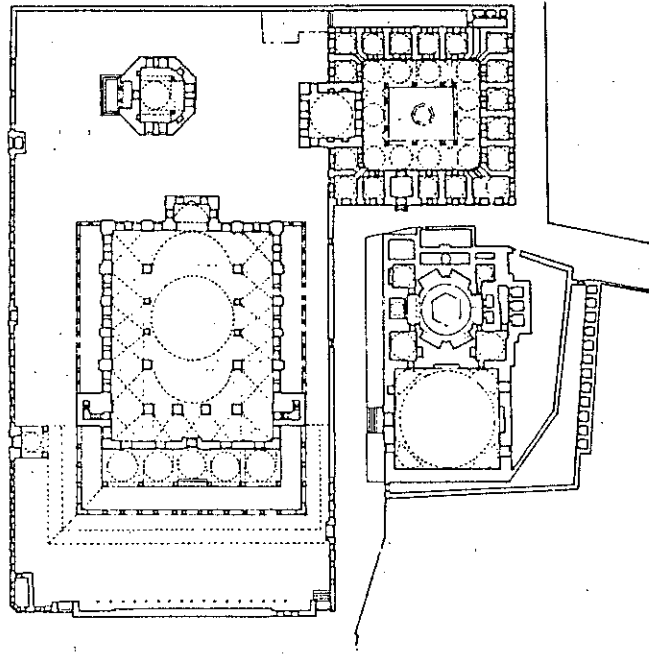
İstanbul, Üsküdar'da, 1583'de inşa edilen ATİK VALİDE SULTAN CAMİ KÜLLİYESİ; cami, medrese, mezarlık, darüzziyafe ve bir tekmeden meydana getirilmiş büyük bir kompleksdir.

Manisa'da, 1583-85'de başlayıp, 1592-93'de bitirilen MURADIYE KÜLLİYESİ, Sinan'ın imparatorluğun diğer şehirlerinde yaptığı külliyeler arasında en büyüğüdür. Cami, medrese, imaret, kütüphane ve dükkanlardan meydana gelmiştir.

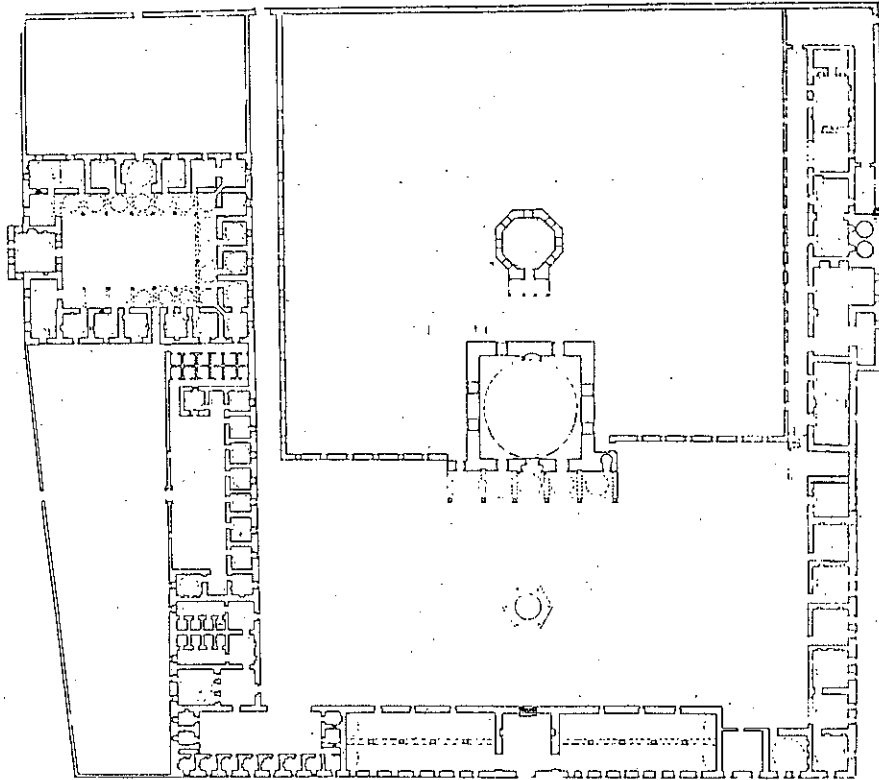
İstanbul'da, 1593-94'de, III.Mehmed'in sadrazamlarından Cerrah Mehmed Paşa tarafından yaptırılan CERRAH MEHMED PAŞA KÜLLİYESİ, cami, medrese, türbe, hamam ve çeşmeden meydana gelmişse de bugün hamam mevcut değildir.

Payas'da, 1599'da inşa edilen SOKULLU MEHMED PAŞA KÜLLİYESİ; cami, medrese, hamam, çarşı, kervansaray ve darüziyafeden meydana gelmiş olup, ticari amaçlarla yapılmış ve bu özellik mimari düzende de belirtilmiştir.

Mimar Sinan'ın ölümü ve klasik dönemin son bulması ile külliye mimarisinde artık proporsiyonlar ahengini kaybeder, mimari organlarda ve dekorasyonda değişik etkiler hakim olmaya başlar.

Kılıç Ali Paşa Külliyesi-İstanbul (M. Sözen)

Çoban Mustafa Paşa Külliyesi-Gebze (M. Sözen)

İstanbul'da, I.Ahmed tarafından 1609-16 yıllarında, Sedefkar Mehmed Ağa'ya yaptırılan SULTAN AHMED KÜLLİYESİ, Sinan'dan sonra, imparatorluğun son büyük külliyesi olmuştur. Eski Bizans harabeleri üzerine kurulan Ayşe Sultan Sarayı yerine, denizden ve saraydan görülebilecek şekilde yaptırılan külliye, cami, imaret, türbe, darüşşifa, tabhane, medrese, sübyan mektebi, bimarhane ve yenilik olarak da arasta ve sebilden meydana gelmiştir. Bugün bu yapıların birçoğu mevcut değildir. Cami büyük bir önemle ele alınmış, diğer yapılar caminin yanında nisbetsiz kalmıştır. Külliye yapıları arasında böylece bir dengesizlik ortaya çıkmış, yapılarbelli bir çevre duvarının dışına taşmışlardır. Merkezi üzerindeki ahenk dengesi Sultan Ahmed Külliyesinde değişmeye başlamıştır.

Sinan'dan sonra, küçük ölçüde bir külliye, Üsküdar sırtlarında; 1640 yıllarında, I.Ahmed'in karısı ve IV.Murad ve I.İbrahim'in anneleri Kösem Mahpeyker Sultan tarafından, Mimar Koca Kasım Ağa'ya yaptırılmıştır. Cami, medrese, sübyan mektebi ve hamamdan meydana gelen külliye yapıları, iki ayrı blokta ve gelişigüzel bir şekilde yer alırlar.

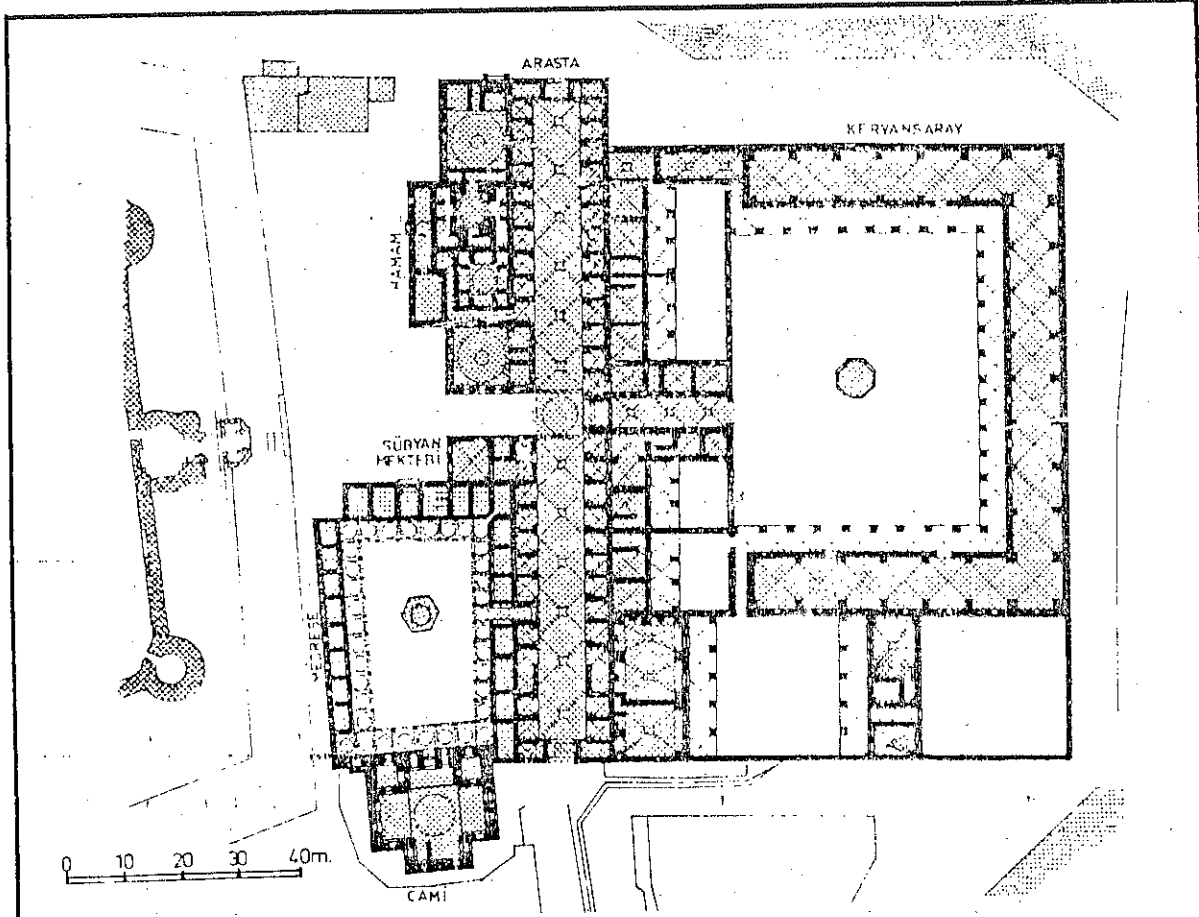
Divanyolu'nda, 1661'de yaptırılan KÖPRÜLÜ KÜLLİYESİ'nde mescid-dershane birleşimi görülmektedir. Oldukça geniş programlı olan külliyenin bütün yapıları, medrese, türbe, derşhane-mescid hariç, birbirinden uzak yerlere inşa edilmiştir.

Divanyolu'nda, 1681-90 yıllarında, MERZİFONLU KARA MUSTAFA PAŞA tarafından yaptırılan bir diğer medrese külliyesi de, mescid-dershane, darülhadis, sübyan mektebi, sebil ve hazireden ibarettir. Sebil sonradan eklenmiştir.

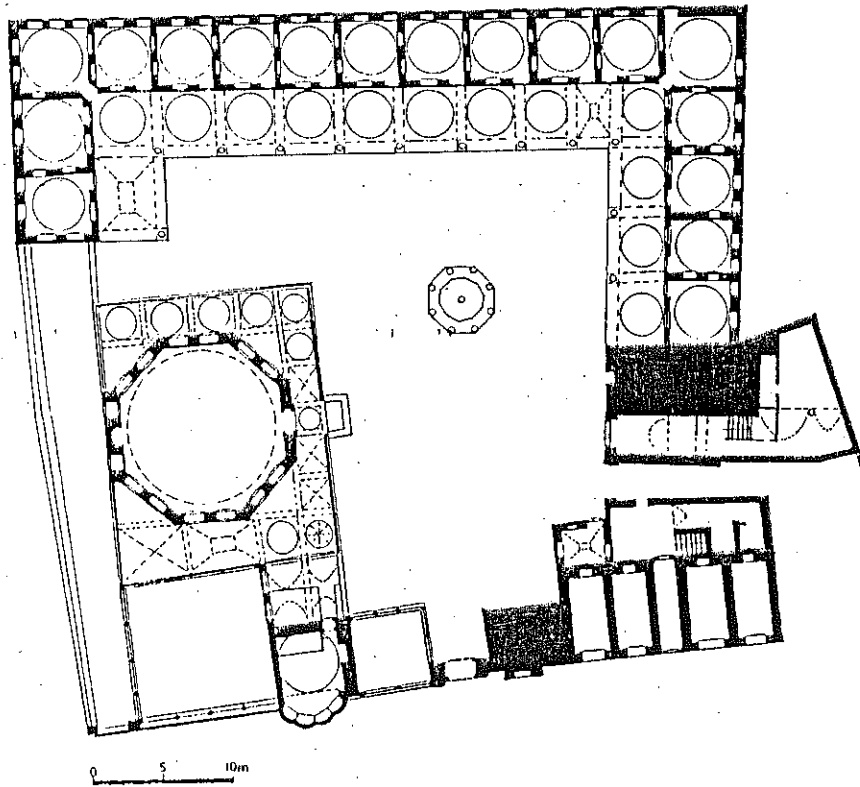
Saraçhanebaşı'nda, 1700'de tamamlanan, AMCAZADE HÜSEYİN PAŞA KÜLLİYESİ, medrese külliyelerinin en güzelidir denilebilir. Mescid-dershane; medrese, sübyan mektebi, kütüphane, dükkanlar ve sebilden oluşan külliye, yapılar birbirlerine olan geçişleriyle derli toplu bir bütün teşkil etmişler ve hepsi bir avlu duvarı içine alınmışlardır.

İstanbul, Üsküdar'da; 1708-10 yıllarında, III.Ahmed'in annesi adına yaptırdığı GÜLNUŞ EMENULLAH KÜLLİYESİ, cami, imaret, sübyan mektebi, hünkar kasrı, dükkanlar ve artık abidevi bir karakter olan çeşme, türbe ve sebilden meydana gelmiştir.

İstanbul, Şehzadebaşı'nda, 1720 yıllarında, Nevşehir'li DAMAD İBRAHİM PAŞA,

Payas Sokullu Külliyesi (F. Akozan)

Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi-İstanbul (M. Sözen)

bir darülhadis yaptırmıştır. Burada mescid girişin yanındaki hücrelerden birine yerleştirilmiş olup, toplulukta, kütüphane, sebil, dükkanlar ve hazire de bulunmaktadır.

Nevşehir'de bulunan DAMAT İBRAHİM PAŞA KÜLLİYESİ ise 1726-30 tarihleri arasında yaptırılmıştır. Külliye cami, medrese, kütüphane, imaret, sübyan mektebi, hamam, meşruta, han ve mahzenler ile ihata duvarları üzerindeki üç çeşmeden meydana gelmiştir.

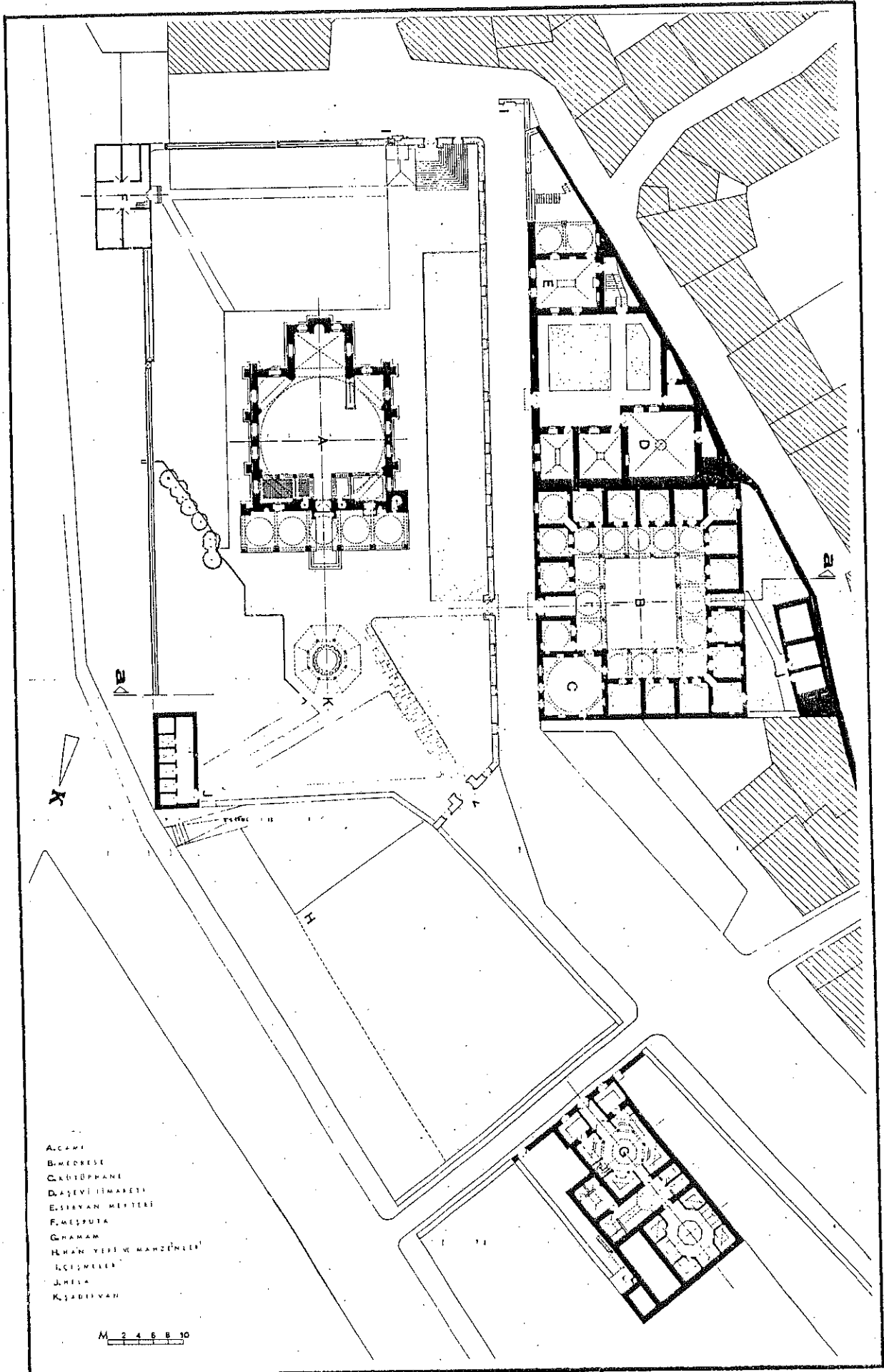
Altımermer'de, 1746'da, HEKİMOĞLU ALİ PAŞA tarafından yaptırılan büyük vezir külliyesi, cami, imaret, türbe, kütüphane ve sebilten meydana gelmiştir.

İstanbul'da, 1748-57 yıllarında inşa edilen NURU OSMANİYE KÜLLİYESİ, cami, medrese, türbe, imaret, kütüphane, sebil, çeşme, hünkar kasrı ve dükkanlardan meydana gelmiştir. Barok mimarinin en iyi temsilcisi olan bu külliye yapıları, derli toplu bir şekilde, bir avlu duvarı içine yerleştirilmiştir. Osmanlı mimarisine Avrupa etkileri getiren Nuruosmaniye Külliyesi artık külliye mimarisinde yavaş yavaş bir takım yeni unsurların mimari değer kazandığını ve klasik ölçülerden uzaklaşıldığını göstermektedir.

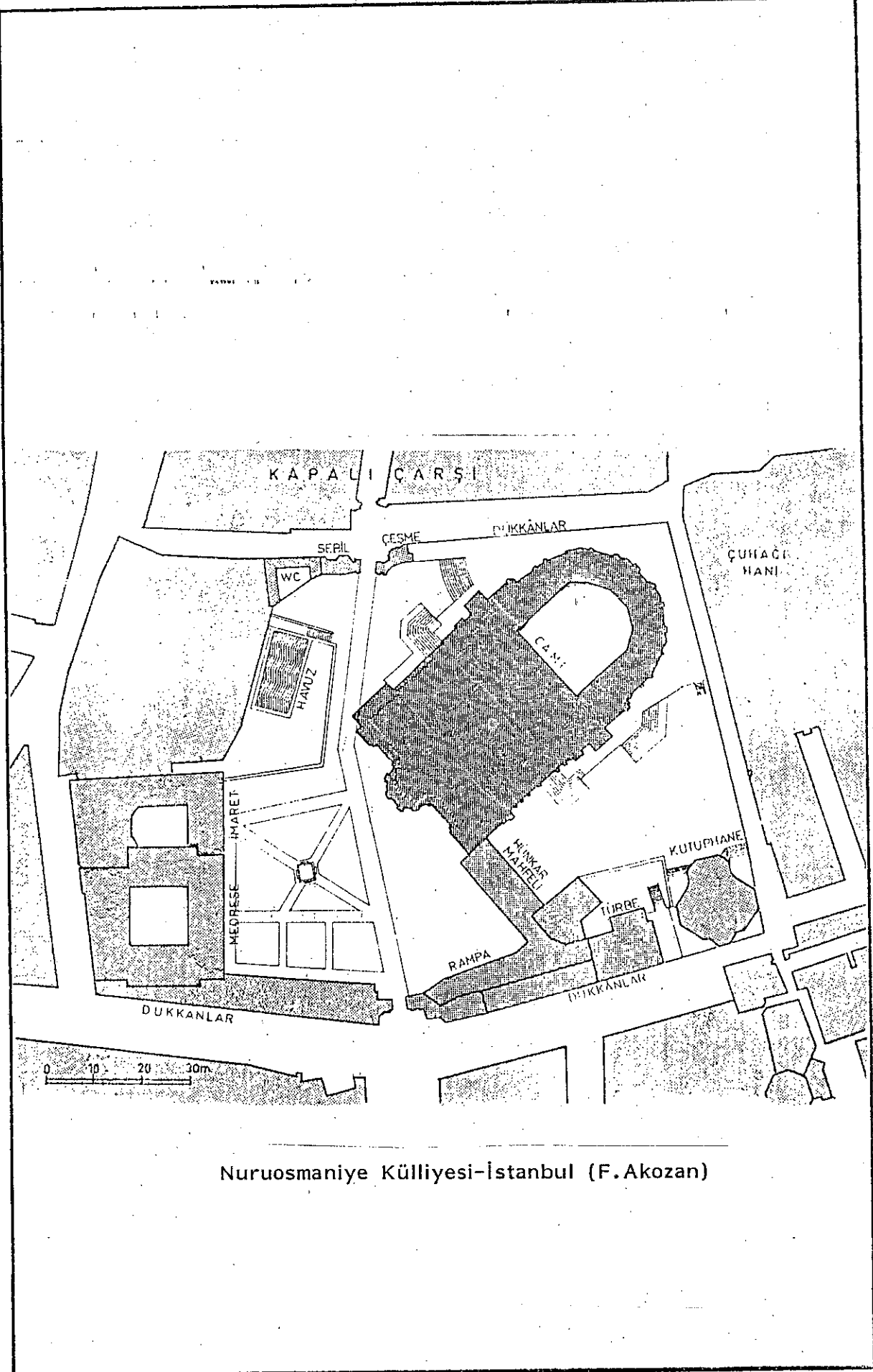
İstanbul'da 1760-64 yılları arasında, Mehmed Tahir Ağa tarafından inşa edilen LALELİ KÜLLİYESİ, cami, medrese, imaret, türbe, sebil, çeşmeler, muvakkidhane, mumhane, dükkanlar ve handan meydana gelmiştir. Bugün mevcut olmayan medresenin, Tayyare apartmanlarının olduğu bölgede var olduğu kesinleşmiştir. (1) Artık bu külliye yapıları arasında herhangi bir simetriden söz edilmesi mümkün değildir.

İstanbul, Bahçekapı'da; 1773-89 yıllarında ABDÜLHAMİD KÜLLİYESİ yaptırılmıştır. Burada medresenin dershanesi mescid haline getirilerek bir koridorla medreseye bağlanmış, türbe, cadde üzerine ve köşeye getirilmiştir. Bu külliye diğer medrese külliyelerinden farkı, büyük bir imarete sahip oluşudur.

1) T.Reyhanlı, Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi, s.78.

Damad İbrahim Paşa Külliyesi-Nevşehir (K. Anadol)

Nuruosmaniye Külliyesi-İstanbul (F.Akozan)

4. BÖLÜM
BURSA KÜLLİYELERİ

4. BURSA KÜLLİYELERİ

4.1. ORHAN GAZİ KÜLLİYESİ

4.1.1. TARİHİ BİLGİ VE ÇEVRE TARİFİ

Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'nin oğlu olan Orhan Gazi 1326 yılında aldığı Bursa'da, 1336'da Manisa'nın fethinden sonra (1) cami, han, hamam, imaret-aşhane, medrese, zaviye ve mektepten oluşan geniş kapsamlı bir külliye inşaatını başlatmıştır. (2)

1326 yılında Bursa fethedildiğinde asıl yerleşim yeri şimdiki "Hisar" içinde sıkışmış durumdaydı. Anlaşıldığına göre bir de varoş vardı, bu varoş bugünkü Çakırhamamdan Çatalfırına uzanan bir Rum mahallesi, Çatalfırının aşağısındaki Yahudilik ve Altıparmak semtinden Muradiye'ye kadar uzanan Gece mahallesindeki Rum mahallesinden oluşmaktaydı. (3)

Orhan Gazi şehri surlar dışında geliştirmek amacıyla, hisarın doğusunda bağlık ve bahçelik (4) arazi olan bir düzlükte Orhan Gazi Külliyesini yaptırmıştır.

Bugünkü konumuyla külliye yapıları, Tahtakale'den Şetbaşı'na giden ana caddenin solunda ve yol kotundan 3.00-3.50 m.kadar aşağıdadır. Şimdi bir sed teşkil eden yolun seviyesinin, camilerin çukurda yapılamayacağı fikrinden hareketle önceden daha alçakta olabileceği söylenebilir. (5)

Burası aynı zamanda Ulu Caminin ve çok sayıda hanla birlikte kapalı çarşının da bulunduğu, Bursa'nın "Çarşılar" bölgesidir.

1) S.Çetintaş, Türk Mimari Anıtları, Osmanlı Devri-Bursa'da İlk Eserler, s.17-18.

2) Orhan Gazi'nin bu külliyesine ait 5 vesikadan oluşan Türkçe bir vakfiyeler mecmuası Türk İslam Eserleri Müzesinde bulunmaktadır. T.İ.E.M. 2188.No. Koyu kahverengi semseli cilt içinde 4+1+30+2+21 sayfadır.

3) K.Baykal, Bursa ve Anıtları, s.13.

4) S.Çetintaş, Türk Mimari Anıtları, Osmanlı Devri-Bursa'da İlk Eserler, s.23.

5) E.H.Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, (I.Cilt), s.61.

4.1.2. KÜLLİYE KRONOLOJİSİ

Orhan Gazi Külliyesinin, yalnızca inşaata başlanan tarihi ile caminin yapıldığı tarih bilinmektedir.

Külliye inşaatına 1336 yılında başlanmış, cami ise 1339 yılında yapılmıştır. (1)

Diğer yapıların yapım tarihi hakkında bir bilgimiz olmamakla beraber, caminin inşa tarihinden önceki veya sonraki birkaç yıl içinde yapıldığı tahmin edilmektedir.

4.1.3. KÜLLİYE ÖGELERİ VE GENEL YERLEŞME DÜZENİ

Cami, han, hamam, imaret-aşhane, medrese, zaviye ve mektepten oluşan Orhan Gazi Külliyesi altı yapıyı bir külliye dir. (2) Cami ile tamir edilen han ve hamamdan başka diğer külliye yapıları zaman içinde yok olmuştur.

Yapılar birbirinden kopuk olmakla beraber, önceleri cami, han, hamam, mektep ve medrese bir avlu içerisinde ve bir çevre duvarıyla çevrili idi. Avlu değişik toprak edilerek yerine Koza Hanı yapılmıştır. II.Beyazıt'ın bu müdahalesi külliyenin genel yapısını çok bozmuştur. (3)

Külliyenin camisi Ulu Caminin doğusunda, Koza Han ile şimdiki Belediye binasının arasındadır. Emir hanı ise, Orhan Gazi camisinin batısında, Ulu caminin çok yakınında ve kuzeydoğusunda yer almaktadır.

Külliye den ayakta kalan üçüncü yapı ise Orhan Gazi Hamamı olup, hamam Koza Han ile Emir Hanı arasındadır.

Külliyenin bugün mevcut olmayan yapılarından İmaret-Aşhane ise, Orhan

1) S.Çetintaş, Türk Mimari Anıtları, Osmanlı Devri-Bursa'da İlk Eserler, s.17-18.

2) O.Aslanapa, Osmanlı Devri Mimarisi, s.13.
Vakıflar Genel Müdürlüğü, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi), (C.III), s.152.

3) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.cilt), s.61.

Gazi Camisinin doğu tarafında ve Belediye binasının kuzey bahçesi önünde imiş. Medrese ile Zaviyede bu imaretin arkasında ve Belediye binasının olduğu yerde, Mektep ise, tam yeri kesin olmamakla birlikte caminin avlusunda, yani daha kuzeydeymiş.

4.1.3.1. ORHAN GAZİ CAMİİ

TARİHÇESİ

Orhan Camisinin giriş kapısının basık kemeri üzerine konmuş sivri kemerli 70 x 50 cm. boyutlarındaki mermer kitabesinde, Selçuk sülüsü ile (1) Arapça olarak şu yazı yazılmıştır.

- 1- Emere bi hazihil imaretiş-Şerife
- 2- Sultanül-guzzat vel-mücahiddin Orhan bey bin
- 3- Osman bey tâbe serahüma-fi sene erbaine veseb'amie ve haraka veled-i
- 4- Karaman sümme emeren nazıra ve hüvel vezirü'lekber Bayezid Paşa bi işaret
- 5- İs-Sultan bin-is Sultan Mehmed bin Bayezid Hân hullide Sulta-nühû fi seneti işrine ve semane mie.

Türkçesi: Bu şerefli imaretin yapılmasını, Gazilerin ve savaşanların Sultanı Osman Bey oğlu Orhan Bey emretti. (Makamları güzelleşsin) sene 740 ve Karamanoğlu yaktı. Sonra 820'de Padişah oğlu Padişah Bayezid oğlu Mehmed (Allah saltanatını daim etsin)'in işareti ile büyük vezir Nâzır Bayezid Paşa 820 senesinde tamirini emretti. (2)

Orhan Gazinin 740 H.(1339) yılında Bursa'da yaptırdığı cami, 1413 senesinde Karamanoğlu Mehmed Bey'in Bursa kuşatması sırasında yakılması nedeniyle son cemaat yeri ve giriş kısmı zarar görmüştür. 1417 yılında Çelebi Sultan Mehmed'in emri ile veziri Bayezid Paşa tarafından tamir ettirilmiştir. (3)

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.Cilt), s.80.
 2) K.Baykal, a.g.e., s.191.
 3) Vakıflar Genel Müd. III, a.g.e., s.149.

Çeşitli kaynaklarda (1) caminin 1413 senesinde tamamen yakılıp yıkıldığı belirtilmesine karşın, caminin Orhan Gazi devrindeki şekliyle ayakta durduğunu ilk defa Mimar Sedat Çetintaş ortaya koymuştur. (2)

Sedat Bey, Karamanoğlu Mehmet beyin Osmanoğullarına karşı kin ve ihtirasının dini ve milli nedenlerden kaynaklanmadığını, siyasi bir kin ve rekabete dayandığını, bu nedenle de koyu bir İslam olan Mehmet Beyin herhangi bir camiye saygısızlığı maksadıyla ateşe verip onu tamamiyle yakıp yıkmasının ihmal dışı olduğunu vurgulamıştır.

Caminin aynı zamanda kadılık dairesi olarak yapılıp kullanılmakta olduğunu ve içindeki kütükleri imha için yakıldığı, tamamiyle kagir olan yapının bundan etkileneceği, fakat tamamen harap olamayacağı fikri üzerinde durmuştur.

Oysa E.H.Ayverdi "Sırf böyle bir fikri olsa defterleri meydana yağar ateşleyiverirler ve yandığını gözleriyle görüp rahat ederlerdi. Bunun için cami'i yakmağa ne lüzum vardı?" demektedir. (3)

Ayrıca S.Çetintaş yapıda uygulama hataları ve çarpıklıklar bulunduğunu, tezyinatın ise Selçuklu geleneğini sürdürdüğünü belirtmiş, bu nedenle de yapının daha ileri devirlere özellikle de Çelebi Mehmed devrine ait olamayacağını ortaya koymuştur. (4)

Cami daha sonra sırasıyla 1619, 1629, 1732, 1773, 1782, 1794, 1808, 1863, 1901 ve 1904 yıllarında çeşitli tamirler görmüş, bu tamirlerde görmüş, bu tamirlerde kubbe kurşunları, sıvalar, revaklardaki gergiler değiştirilmiş, cephelerdeki çeşitli pencereler kapatılmış, bir tanesi kapı kabul edilerek ışık kesici kanatlar takılmıştır. Minare ise tespit

1) Bu konuda H.Wilde "Brussa" (Berlin, 1909) adlı doktora çalışmasında "Tamamen yıkılmış ve yeniden yapılmış en eski Osmanlı Camii" şeklinde bir tanımlama yapmıştır. Aynı konuda A.Gabriel'de "Bursa'da Murad I Camii ve Osmanlı Mimarisinin menşei meselesi" (V.D.II.C.Ankara, 1942) adlı makalesinde "Belki bünyesinde bazı unsurları muhafaza eden aşağı şehrin cami'ide sonradan yeniden bina olunmuştur." diyerek yapının bünyesi konusunda doğru bir teşhis koyamamıştır.

2) S.Çetintaş, Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler, s.19.

3) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.Cilt), s.81

4) S.Çetintaş, a.g.e., s.19.

edilemeyen bir zamanda yıkılmış, yerine bugünkü tuğla minare ise XVIII. yüzyıldan sonra yapılmıştır. (1)

PLAN ÖZELLİKLERİ

Kitle formu açısından cami, yatay ekseninde 25.75 m. dikey ekseninde ise 27.04 m. uzunluğunda I (ters T) şemasında, arka arkaya iki kubbe, doğu-batı yanlarda daha düşük birer küçük kubbe ile yatay eksene bitişik 6.35 m. eninde bir son cemaat yerinden oluşmaktadır. Yüksek orta kubbenin üç yönden kubbeli eyvanlarla çevrilmesiyle cami planında ilk defa üç eyvanlı şema ortaya çıkmıştır. (2)

GİRİŞ BÖLÜMÜ :

Orhan Gazi Camisine beş bölmeli bir son cemaat yerinden girilir. Son cemaat yerinin orta aksından ise küçük bir giriş sofasına geçilir. Bu kubbe altında, caminin basık kemerli, üzerinde kitabe bulunan ana giriş kapısından başka sağda ve solda olmak üzere yine üzerleri basık kemerli iki kapı daha vardır. Bu kapılardan sağdaki pabuçluk bölümüne açılmaktadır. Zeminle girişleri aynı olan bu küçük odada, bir dolap yeri ve son cemaat yerine bakan bir pencere bulunmaktadır.

Pabuçluğun devamında 3.00 x 6.00 m. ölçülerinde ve üzeri beşik tonozla örtülü, imam hücresi yer almaktadır. Pabuçluktan iki basamakla çıkılan bu hücrenin, sağ kanatta yer alan eyvanla bir kapı ve pencereyle bağlantısı vardır. Bu pencere imamın harimle olan irtibatını sağlamaktadır. Bundan başka birde doğu duvarı üstünde bir pencere daha bulunmaktadır.

Giriş sofasının solundaki kapıdan yine sağdaki ile aynı boyutlarda bir odaya geçilmektedir. Bu odanın zemini içeride sonradan yapılmış bir sekiyle yükseltilmiş olup, diğerindeki gibi bir dolap yeri bulunmaktadır.

-
- 1) S.Çetintaş, a.g.e., s.19.
E.H.Ayverdi, a.g.e., s.67.
B.Yalman, Bursa, s.80.
 - 2) Vakıflar Genel Müd.III, a.g.e., s.150.

Bugün müezzin odası olarak kullanılan bu odanın üzeri çapraz tonozla örtülü olup, son cemaat yerine bakan bir penceresi vardır.

Bu odanın arkasında sağ ve sol tarafta yer alan imam hücresiyle yaklaşık aynı boyutlarda bir hücre daha yer almaktadır. Bu hücrenin girişi sadece cami içinden sivri kemerli bir kapıyla sağlanmış olup, üzeri çapraz tonozla örtülüdür. Minare merdiveninin başlangıcıyla, kurşunluğa çıkan merdivenin bulunduğu bu hücre aynı zamanda, caminin alet-edevatının, merdivenin, hasırın ve yağın saklanması yarayan bir mahzen (1) olarak kullanılmaktadır. Bu hücrede müezzin odasına geçişi sağlayan ve sonradan duvar örülerek kapatılmış birde kapı nişi bulunmaktadır.

İÇ MEKAN :

Caminin iç mekanı, girişten sonra bir orta sahn ile bunun çevresindeki, biri mihrap yönünde diğerleri yanlarda üç eyvandan oluşur.

Girişin devamında yer alan orta sahn yüksek kubbeli geniş bir salon olup, zemini giriş ile aynı seviyededir. Burası kubbeli olmakla beraber kare olmayıp dikdörtgen biçimindedir. Kuzey tarafına 1.40 m. eninde bir kemer atılarak, kareye yakın bir kubbe tabanı sağlanmıştır.

Orta sahnin önünde, giriş kapısının karşısında ve binanın ekseninde yer alan, mihrap ve minberin de bulunduğu eyvan, diğerlerinden daha büyük olup, namaz kılma yeridir.

Dikdörtgen planlı, bu yüzdende kubbesi oval olan bu ana eyvanın zemini, orta sahnin zemininden 55 cm. kadar yukarda olup, üç basamakla çıkılmaktadır. Bu eyvanda mihrap duvarında ve yan duvarlarda iki sıra halinde toplam 12 pencere bulunmaktadır. Bu pencereler karşılıklı aynı hizada fakat alt ve üsttekiler aynı doğrultuda değildir.

Orta sahn ile mihraplı eyvan arasında büyük bir kemer bulunmaktadır. Orta sahn ile yan kanatlarda yer alan eyvanlar arasında birer kemerle geçilmiştir.

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.cilt), s.72.

Yan eyvanlar, orta sahnın zemininden 45 cm. kadar yukarda ve ikişer basamakla çıkılmaktadır. Bu eyvanlar plan olarak dikdörtgen olup, iki geniş, iki de kör kemer ilavesiyle kareye dönüştürülen bir kaide üzerine oturan birer kubbeyle örtülüdür.

Sağdaki eyvanın güney duvarında bir altta bir üstte, batı duvarında iki altta birde üstte ortada toplam 5 tane pencere bulunmaktadır. İmam hücreleriyle ortak kuzey duvarında ise bu hücreyle geçişi sağlayan bir kapıyla birde pencere vardır..

Soldaki eyvanda ise, güney duvarında alt alta iki pencere, doğu duvarında bir pencere ile 1904 tamirinde pencereden dönüştürülen bir kapı, kuzey duvarında ise minare merdiveni başlangıcının bulunduğu hücreye geçişi sağlayan bir kapı bulunmaktadır.

SON CEMAAT YERİ :

Beş bölmeli son cemaat yerinin üç orta açıklığı kubbe ile örtülü olup, ortadaki daha yüksek ve kenarlarda dik, uçlarda yatık bir prizmatik üçgenli kuşak ile kemerlere oturmaktadır. Orta kubbenin her iki yanındaki kubbelerde ise geçiş küresel bingî (pandantif) ile sağlanmıştır.

Son cemaat yerinin doğu ve batı yanları ise kompozit başlıklı (Bizans) iki kemerli olup, üç sıra tuğla bir sıra taş örgülü büyük hafifletme kemerinin içindedir. Her iki yandaki bu açıklıklarının üzeri ise aynalı-çapraz tonoz örtülüdür.

MERDİVENLER :

Caminin kurşunluğa çıkış merdiveni mahzen olarak kullanılan hücrede yerden 2.5 m. yükseklikte olup, oraya kadar bir dayama merdiveni ile çıkılmaktadır. Kurşunluğa çıkış son cemaat yerinin orta kubbesiyle sol yan tonozu arasında kalan kubbenin hizasında olup 14 basamaktan ibarettir. Bu merdivenin mesnedini oluşturmak için müezzin odasına alçak bir kemer yapılmıştır.

MAHFİLLER :

Caminin ana giriş kapısından sonra üstte, yanlardaki duvar uçları hizasına kadar bir kadınlar mahfili yer almaktadır. Sayın Kazım Baykal'ın 1904 tamirlerinden sonra yapıldığını söylediği bu mahfil, önde iki ortada ikisi de yan duvarlara bitişik 4 ayak üzerine oturmuştur. Mahfile çıkış soldaki yan duvar köşesinden itibaren çıkan bir ahşap merdivenle sağlanmıştır.

MİNARE :

Orhan Caminin minaresi bilinmeyen bir zamanda yıkılmıştır. Sayın Sedat Çetintaş bu konuda şöyle demektedir. "Şimdiki tuğla minarenin XVIII.ci asırdan sonra yapılmış olduğunu şerefesindeki yepyeni becerisizlikten anladığımız gibi şerefeden yukarıki taştan petek kısmının da daha sonraki bir tamir eseri olduğunu görebiliyoruz. (1)

Minareye çıkış iki kademelidir. Birinci kademede mahzen olarak kullanılan hücrenin zemininden başlayan 18 ahşap basamak vardır. Bu 4,00 metrelik ilk kısımdan sonra ilk minareden kalan ve duvar kalınlığına yerleştirilmiş 10 adet küfeki basamak gelir. Ondan sonra tuğla dolgu üzerine kaygan taşı kaplama 50 adet olan yeni basamaklar gelir. Bu son basamaklar XVII. asırda yapıldığı tahmin edilen şimdiki gövdeye aittir. (2) Küfeki basamaklar tamamen çekirdeksiz olduğu için yeni yapılanlarda ona uymak zorunda kalmıştır. Aslında ilk on küfeki basamağın duvar harcı 4 cm. olup, beyaz renkli, üst kısımda 1.5 cm. ve daha pembe olduğundan inşaat değişikliği ile de ayrılmaktadır. Minarenin şerefe ve külâhına bakıp yeni olduğu düşünülmemelidir. 1904 tamirinden evvel külâh sivri ve kurşunlu idi. (3) Ahşap merdiven duvardaki genişçe bir mazgalla, küfeki olanlar daha dar mazgallarla aydınlanmaktadır. Minarenin şerefesi de tuğladan üç sıra kirpi saçak şeklindedir.

1) S.Çetintaş, Türk Mimari Anıtları, Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler, s.19.

2) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.Cilt), s.76,

3) y.a.g.e., (I.Cilt), s.76.

AVLU :

Caminin son cemaat revakları önünde bir avlu yer almaktadır. Duvarlarla çevrili avlunun birisi doğu yönünde, diğeri de güneyde Koza hanın köşesinin hizasında iki demir kapısı vardır.

Avlunun zemini doğal taş kaplama olup, ortada yeni yapılmış betonarme kubbeli, sekizgen bir şadırvan yer almaktadır. Şadırvanın yanında ise Bursa'nın en yaşlı çınarlarından biri vardır.(1)

STRÜKTÜR VE MALZEME :

Orhan Cami, taşıyıcı unsur olan duvarlar, gerekli açıklıkları sağlayan kemerler ve üst örtü olarak da kubbelerden oluşan bir strüktüre sahiptir.

Yapının düşey taşıyıcıları beden duvarlarıdır. Tuğla hatıl ve moloz dere taşın bir arada kullanıldığı bu duvarların kalınlığı her yerde farklı olmakla beraber 100-120 cm. arasında değişmektedir. Hatta bu fark doğu ve batı duvarları arasında 25 cm.yi bulmaktadır.

Revak ayakları ise masif kesme taştan yapılmış olup, caminin başka hiç bir yerinde kesme taş kullanılmamıştır. Revak kemerleri sivri kemer şeklinde olup, ya sade tuğladan veya üç sıra tuğla bir sıra taştan yapılmıştır. Bu kemerlerin bazıları kaideye uygun şekilde ayak doğrultusuna geldiği halde, bazıları ufak asabalı bir kepeçeden oluşan kesme taş silmelere oturur. Orta kemer özengisi diğerlerinden daha yüksek tutulmuştur.

Kemerleri birbirine bağlayan gergiler 18 x 18 cm. boyutlarında meşeden iken, Fransız Pervillée'nin tamirinde (1863-1864) demire çevrilmiştir. (2) Kemerlerin yana kaçıcı tazziklerini bağlayıcı bir cihaz olan bu gergilerin demirden yapılmış olduğunu Osmanlı Mimarisinde ilk olarak bu camide görüyoruz. (3) Bu gergiler ikişer parça olarak özengi

1) K.Baykal, a.g.e., s.103.

2) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.Cilt), s.71-72.

3) S.Çetintaş, Türk Mimari Anıtları, Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler, s.23.

yerlerine yerleştirildikten sonra bileziklerle uçları birleştirilerek aralarına sonradan çakılan demir kamalarla gerilmiştir.

KUBBE VE GEÇİŞ ÖGELERİ :

Son cemaat yerindekiler hariç, ikisi yanlarda ikisi de arka arkaya, kible yönünde olmak üzere 4 adet kubbe vardır.

Orta sahnı örten kubbe, dört yanda bulunan kemerler üzerine oturmaktadır. Giriş-kible doğrultusunda kalan iki kemer dikdörtgen olan planı kareye dönüştürebilmek için geniş tutulmuşlarsa da, bu tam olarak sağlanamamıştır. Yan kemerlerde böyle bir zorunluk olmayıp, onlar sadece estetik amaçlıdır. Kible doğrultusunda kemerler üzerine oturan kubbenin yanlarda düz duvara basması uygun görülmemiş oraya kör kemerler ilave edilmiştir. (1) Bu kemerlerin bir uçlarında genişlikleri 40 cm. iken diğer taraflarında 50 cm.'dir.

Orta sahnın 8.45 metre çapındaki kubbesi, en yüksek kubbe olup, yüksekliği döşemeden kubbe altına 16 metredir. (2) Kubbe pandantifler ile hazırlanan kaide üzerine konulan üçgenli kuşağa oturur. Üçgenli kuşak, biri kapalı 8 adet pencere boşluğu arasına yerleştirilmiş sivri uçları üst tarafa toplanan ters yelpaze biçiminde 8 tane panodan oluşur.

Oval olan mihrap önü kubbesi, içi kırık üçgen şekillerle süslenmiş kürevi tromplardan oluşan sekiz köşe bir kasağa oturur. Ortalarında fırlak, göbekli altı köşe yıldız ve kenarlarında ikişer badem bulunan tromplar arkaik ve sert görünüştür. (3) Bunların ortasında kör kemerli kitabeler vardır. Çapı daha büyük olan mihraplı namaz eyvanının kubbesi 13.50 metreye kadar yükselir. Kubbe üzerinde doğu, batı ve güney yönlerine bakan üç adet pencere açılmıştır.

Yan kanatlar, birisi yan cepheye diğeri merkezi hacim arasındaki kemere bitişik iki kör kemerle, kuzey-güney doğrultusundaki iki geniş kemerin ilavesiyle kare kaideye oturan kubbelerle örtülüdür. Bu kubbelerin

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., s.72.

2) A.Kuran, İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami, s.71.

3) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.cilt), s.73.

çapları ve yükseklikleri farklıdır. Dış kasnaklarına göre doğudaki batıdakinden 60 cm daha yüksektir.

Kubbeye geçişler kürevi pendentiflerle sağlanmış olup, kubbeler üzerinde birer tane kible yönüne, birer tane de yan cephelere bakan pencereler açılmıştır.

CEPHELER

Cepheler 1904 tamirine kadar bugünkü halinden biraz farklı idi. Pencereler dikdörtgen şeklinde, kemer özengisi hizasına kadar olup, üzeri kapalıydı. İmam odasının üst penceresi yerinde, oda duvarı kırılarak açılmış bir mazgal vardı. Batı yan kanadın üstlük penceresi kapatılmış, mihrap kısmının üst pencereleride bir çökertme içinde idi. Doğu cephesinde bulunan yan kanata açılmış kapının aslı pencere idi ve bir üstlük pencerede kapatılmıştı. (1)

Revak korkulukları ise, mermer levhalar üstünde dikdörtgen kesitli ahşap çubuklardan çok yüksek olarak yapılmıştı.

Son büyük tamirde minare külahı ve korkuluğu şimdiki durumuna getirilmiş, alt pencerelerin kemer alınları delinerek dikdörtgen pencereler kemerli yapılmış, imam odasına bir üstlük pencere açılmış, batı kanadının iki pencere ortasında kapalı olan üst pencere de açılmıştı. (2)

İkinci kubbe kasnağı üzerindeki pencere çökertmeleri doldurulup düzeltilmiş olmakla beraber doğu cephesindeki üstlük pencereler bu 1904 tamirinde de kapalı bırakılmıştır. (3)

Son cemaat cephesinde duvar örgüsü üç sıra tuğla bir sıra kaba yonu moloz taş olup, taşlar arasına ise ayrıca düşey tuğlalar yerleştirilmiştir. Revakın iki başında silmeli birer sarkma göze çarpmaktadır. Bu sarkmaların hemen yanında tuğladan yapılmış birer güneş

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.Cilt), s.77.

2) y.a.g.e., (I.Cilt), s.77-78.

3) y.a.g.e., (I.Cilt) s.78.

kursu, bunlardan sonraki kemer aralığında ise 12'li bir yıldız tezyinat vardır.

Revak orta kemeri tuğla ile körük şeklinde işlenmiş olup, bunun her iki yanındaki ilk kemerlerde üç düşey tuğla bir taç şeklindedir. En dış kemerlerde ise kemer örgüsü dış yüzleri silindirik olarak yuvarlatılmış düşey tuğlalardan yapılmıştır.

Revak yanlarında ise V - VI. yüzyıla ait Bizanten başlıklar görülmektedir. (1) Bu başlıkların üzerinde yer alan kör kemerlerin içinde, doğu cephesinde baklava şeklinde iki renkli mermerlerle, batı cephesinde ise birleşim noktalarına farklı renkli kare parçalar konmuş, mermer desenler yer almaktadır.

Caminin diğer cephelerinde ise malzeme, tuğla ve taşın bir arada kullanılması şeklinde olmakla beraber, tuğla ve taş sıralarının düzensiz oluşu ve kullanılan taş boyutlarının farklılığı göze çarpmaktadır.

Cephelerdeki pencereler büyük kemer nişleri içinde yer almaktadır.

Batıdaki yan kanat duvarında yer alan bu kemerlerin örgüsü 3 düşey tuğla 1 taş şeklinde olmakla beraber bunun hemen üzeri tuğlalarla testere dişi şeklinde işlenmiştir. Bu nişlerden sağda bulunanın içinde birde güneş kursu yer almaktadır. Nişler arasında kalan duvarda ise oval şebekeli bir üst pencere yer almaktadır. Alt pencereler ise yine nişler içinde kalan daha küçük kemerler içine oturmaktadır.

Batı cephesi mihraplı eyvan yan duvarında da iki kemer nişi yer almakta, bu nişler içinde altlı üstlü pencereler bulunmaktadır. Yalnız üst pencereler alttakilerle aynı doğrultuda olmayıp dışa doğru kaçmıştır. Bu pencerelerin üstünde ise kılıçına döşenmiş tuğla sıraları göze çarpmaktadır. Ayrıca batı cephesinde yan kanatla son cemaat yerinin birleştiği duvarda, üstte büyük birde çörten vardır.

Doğu cephesi yan kanat duvarında da biri büyük diğeri daha küçük iki

1) E.H.Ayverdi, (I.Cilt), s.79.

kemer nişi bulunmaktadır. Sağdaki küçük niş minarenin yanında ve minare merdivenin başladığı hücre duvarında olup içinde sadece üstte büyükçe bir mazgal yer almaktadır.

Soldaki kemer nişin içinde ise altta bir pencere, üstte ise kapatılmış üst pencereye ait bir kemer görülmektedir.

Bu iki kemer nişi arasında kalan duvarda ise daha öncede belirttiğimiz pencereden bozularak yapılmış bir kapı yer almaktadır. Kapının üzerinde yarısına kadar tuğla, sonrası 3 tuğla 1 taş ile kapatılmış bir pencere kemeri yer almaktadır. Bu kemerin sağında yıldızlı bir motif, solunda ise bir güneş kursu yer almaktadır.

Doğu cephesi mihraplı eyvan yan duvarında da diğerindeki gibi kemer nişleri ve pencereler vardır. Yalnız buradaki alt ve üst pencerelerin hizası daha düzgündür.

Mihrap cephesinde ise yan kanat duvarlarında birer, mihrap duvarında ise iki kemer nişi vardır. Bu nişler içinde de altlı üstlü pencereler bulunmakta, soldaki üst pencerenin iki yanında altıgen yeşil çinili küçük panolar yer almaktadır.

Mihrap duvarı nişlerinin kemerleri farklı olup, sol kemerde, en üstte bir sıra yatay tuğla, sağ kemerde ise 3 sıra yatay tuğla şeklinde işlenmiştir.

Cephelerde yan eyvanların düşük, kubbe yüksekliklerinin ise farklı oluşu ile sade bir cephe düzeni içinde hareketli bir kütle yapısı elde edilmiş, böylelikle orta aks daha fazla vurgulanmıştır.

Kubbe kasnaklarının üzeri sıvalı olup, kubbe ve tonozlu bütün dam kısmı binanın yapılışında özel kalıplara göre dökülmüş kiremit örtülü iken sonradan şimdi görüldüğü şekilde kurşunla örtülmüştür. (1) Saçak kenarları ise iki sıra kirpi saçakla bitirilmiştir.

1) S.Çetintaş, Türk Devri Anıtları, Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler, s.21.

BEZEME ÖZELLİKLERİ

Orhan Gazi camisinde tezyinatın sayısal ve biçimsel durumu bir ölçüye, bir düzene sokulmuş, süs nereye gerekliyse yalnız oraya konmuştur.

Bu binada revak kemer alınları ve diğer cephelerde de daha önce bahsettiğimiz gibi hafifçe tezyin edilmiştir. Revakın yanındaki ikiz kemerlerin süsleri ise bu sadelik içinde farklı bir karakter taşımaktadır.

Pencere üstlerinde, revak kemerleri içinde, son cemaat yeri kubbelerinde, iç mekan büyük kubbe kasnaklarında, pandantif ve tromplarda çok sade bir şekilde yapılmış kalem işlerinden ve aşağıda anlatılan mihraptan başka süsleme ögesi göze çarpmamaktadır.

Muhtemel olarak duvarlarda kalem tezyinatı ve kapılarda güzel bir işçilik vardı, fakat bugün olmadığından bu konuda birşey söylenemez.
(1)

MİHRAP :

Ana eyvanda yer alan mihrap ise XIV. yüzyılda Anadolu'da ileri düzeyde bulunan alçı işçiliğinin başarılı ve güzel bir eseridir. (2) Çok fazla boyanmış olmakla beraber ana hatlarını korumaktadır. Yağlı boyalı dairevi hücre yedi sıra stalaktitli bir yaşmakla örtülüdür. Bu yaşmak bugün yaldızla boyalıdır. Yaşmağın etrafı kabartma rumilerle süslüdür. Mihrabın çevre kuşağı sekiz kabartma yıldızlı bir asabadan sonra zengin stalaktitli bir kuşakla çevrilmiştir. Kenarlarda ince kabartma bir su, üstte de üç köşe bir taç bulunmakta, bu tacın içinde de bir Ayet-i Kerime yer almaktadır.

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.Cilt), s.83.
2. y.a.g.e., (I.Cilt), s.79.

4.1.3.2. EMİR HANI

Orhan Gazi Külliyesinin bir parçası olan Emir Hanı'nın yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, hanın külliye inşaatının başladığı 1336 yılından bir kaç yıl sonra yapıldığı söylenebilir. (1)

Orhan Gazi tarafından yaptırılan hanın mimarı belli değildir. (2) Önceleri süvari kışlası olarak yapıldığı düşünülmüşse de, Bursa Halkevinin şer'iyeye sicilleri ve vakfiyeler üzerinde yapmış olduğu araştırmalar ve Y.Mimar Sedat Çetintaş'ın çalışmaları sonucu Emir Hanının ticari amaçlı yapıldığı ortaya konmuştur.

Han çeşitli tarihlerde, Bezzaz-ı Atik, eski Bezzezistan, Sultan Hanı, Han-ı Bezzaziye, kervansaray ve son olarakta bugünde Emir Hanı ismiyle anılmış, bu süreler içinde birçok yangın geçirmiş ve harap olmuştur.

2 Şubat 1544 tarihli bir fermanında, Orhan vakfından 163 dükkan ile Kârbansaray'ın çatısının yandığı ve tamir edildiği yazmaktadır. (3) 1583'te ise o zaman Sandıkçılar ve Aktarlar çarşısı denilen şimdiki kapalı çarşıda bulunan 30 dükkan yangında yanmış, dükkanları ve hanı ateşten korumak için çarşının iki başına kemerler yaptırılmış han ise tamir ettirilmiştir. (4)

Temmuz 1634 tarihli bir kayıta, fevkani 35 hücrenin çatılarının aktarılmasına ve Cami-i Kebir (Ulu Cami) minaresine bitişik olan çatının tamirine 24185 akçe sarf edilmiştir (5) denmektedir.

1674 depreminde ise hanın kuzey tarafı yıkılmış ve tamir edilmiştir. (6) 1728'deki yangından sonra da tekrar tamir edilmiştir. (7)

1788 tarihli bir kadı sicilinde ise, çıkan bir yangında ahşap olan çatının yandığı ve tamir edileceği yazmaktadır.

1) S.Çetintaş, Türk Mimari Anıtları, Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler, s. 22.

2) Orhan Bey vakfiyesinden.

3) Bursa Kadı Sicilleri, 48.C., s.84.

4) Bursa Şer'iyeye Sicilleri, Sicil No:140, s.35.

5) Bursa Kadı Sicilleri 253.C., s.7.

6) Bursa Şer'iyeye Sicilleri, Sicil No: 316, s.128.

7) Bursa Şer'iyeye Sicilleri, Sicil No: 1202, s.77.

1958 yangınından sonra ise 1962-1963 yılları arasında yapılan onarım çalışmaları hanı eskisine en uygun şekle getirmiştir.

Bu han bezvezistan vasfına uygundu. Fakat arada bir kervansarayda dendiğine göre, belki yalnız gezen tüccarlarla, kervanlarla beraber seyahat edenlerde buraya konarlardı. Ahıra bakarak, geceyi burada geçirdikleri düşünülebilirse de, ahırın yalnız gündüze mahsus olması veya buraya sadece hayvanları bağlayıp kendilerinin ikamete ayrılmış hanlarda kalmaları da mümkündür. (1)

Osmanlı ticaret hanlarının ilk örneği olan Emir hanı şehir içi ticaretinin bütün koşullarına uygun olarak yapılmıştır. Kareye yakın bir iç avlu etrafında sıralanan iki katlı revak ve buraya açılan odalardan oluşan, dış ölçüleri ise 46.00 x 50.00 metre boyutlarındaki hanın arka tarafında da bir ahır vardır.

Alt katta eşya depoları olarak penceresiz 36 mahzen üst katta dışarıya bir penceresi ve ocağı bulunan 38 oda bulunmaktadır.

Yapının bugün ikisi zemin katta diğeri üst katta üç adet girişi vardır. Zemin kat girişlerinden, kuzey kanadının ortasında olan giriş, hanın asıl girişi olup, kapalı çarşıya açılmaktadır. Bu girişin avluya açılan kısmının her iki yanındaki 20'şer basamaklı taş merdivenlerle ise üst kata çıkılmaktadır.

Alt kattaki diğer giriş ise doğu kanadının kuzey kanadı ile birleştiği yerde, bir hücrenin duvarları açılarak yapılmış. Bu geçiş Orhan Gazi Hamamı ile Emir Hanı arasında kalan üzeri beşik tonozla örtülü Erakiyeciler sokağına açılmaktadır.

Üçüncü giriş ise üst katta ve güney kanadının ortasında yer almaktadır. Kesme taştan, basık kemerli onun üzerinde de ayrıca bir tuğladan daire kemer bulunan bu kapı Ulu Caminin avlusuna açılmaktadır.

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.Cilt), s.97.

Hanın avluya bakan iç yüzeylerinin her birinde 7 revak açıklığı bulunmaktadır. Bu revakların güney kanadındakiler hariç diğerleri görünüş olarak birbirinin aynıdır.

Güney kanadındaki revak ayakları kesme taş olup, revak kemerleri 3 tuğla 1 kesme taştır. Kemer araları ise altta 2 tuğla 1 kesme taş, üstte ise 2 tuğla, 1 moloz taş ve taşlar arasında düşey tuğlalardan oluşmaktadır.

Diğer üç kanatta ise zemin kat revak ayakları 2 tuğla 1 moloz taş şeklinde olup, taşlar arasına düşey tuğlalar yerleştirilmiştir. Üst katta da revak ayakları 2 tuğla 1 kesme taş ile örülmüştür. Revak kemerleri ise tuğlalardan örülmüş olup kemer aralıkları alt ve üst katlarda 2 tuğla 1 moloz taş ve düşey tuğla şeklindedir.

Teğet kemer olan revak kemerleri yalnız güney cephesinde farklılık gösterir. Bu cephedeki alt kat revak kemerleri tam daire kemerdir.

Revak kemerlerinin oturduğu ayaklar alt katta 110 x 110 cm, üst katta ise 100 x 100 cm.'dir.

Avlunun yalnız bir köşesi 90° olup, diğerleri farklıdır ve bu yüzden avlu köşeleri arasındaki fark 1.00 metreye kadar çıkmaktadır. Avluda sonradan yapılan birde mermer şadırvan vardır.

Her iki kattada revakların arkasında kalan koridorlar tonozla örtülü olup, koridorlar iki yanda dar, ön ve arkalarda geniştir.

Alt katta revak kemerleri demir camekanlarla kapatılarak, arkalarındaki mahzenlerle birleştirilmiştir.

Hücre ve odalar da tonozla örtülü olup, üst katın dört köşesinde birer kubbe vardır. Bu kubbeler koridor genişliklerinin farklı olmasından dolayı ovaldır.

Odaların boyutları ve duvar kalınlıkları farklı, dışarıya açılan birer pencereleri ve içerde de birer ocakları vardır. Ocaklar tamir sırasında onarılmamış, yalnız bacalar yapılmıştır.

1962-63 tamirlerinde yeni tonozlar ise betonarmeyle yapıлып, üzerlerine çatı örülmüştür.

Ahırın sağ köşesindeki içeriye doğru girinti ise 1397-1430 yılları içinde yapılmış olan Ulu caminin sol minaresine temel hazırlamak için yıkılarak bu şekle sokulmuştur ki, bu minare yapıldıktan sonra da tesviye gereği ahır tamamıyla toprağa gömülmüştür. (1) Bugün bu kısım umumi tuvalet olarak kullanılmaktadır.

Emir Hanının cepheleri ise tuğla ve moloz taş ile yapılmış olup, güney cephesi hariç diğerleri hana üç taraftan bitişen çarşılarla kapanmıştır. Güney cephesi ise Ulu cami avlusunun tesviyesi sırasında üst kat pencere denizlik hizasına kadar doldurulmuştur.

Dışarıya bakan üst kat pencereleri dikdörtgen şeklinde kesme taştan olup, üzerlerinde tuğladan bir teğet kemer vardır. Kemerle pencere lentosu arası ise yatay tuğla sıralarıyla doldurulmuştur.

4.1.3.3. ORHAN GAZİ HAMAMI

Orhan Gazi Külliyesinin bugün ayakta kalan üç yapısından biri olan Orhan Gazi Hamamının kitabesi bulunmamaktadır. Külliyenin camisi 1339 tarihinde yapıldığına göre, hamamın da bundan birkaç yıl önce veya sonra yapıldığı söylenebilir. (2)

Bursa Halkevinin müftülük sicilleri üzerinde yaptığı incelemeler sonucu, hamam hakkında 1935 yılında yayınlanan "Bursa Hamamları" adlı broşürde şu bilgilere yer verilmiştir. (3)

" Koza hanın batısındakine, Orhan Bey Hamamı denir. Tophane parkının batısında ve kale bedenleri üzerinde, Manastır adlı bir medrese vardı ki, şimdi, Tophane Mektebi olarak kullanılmaktadır. Orhan Bey bu hamamı, bu medreseye vakıf olarak yaptırmıştır.

1) S.Çetintaş, Türk Mimari Anıtları, Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler, s.25.

K.Baykal, a.g.e., s.103.

2) S.Çetintaş, a.g.e., s.26.

3) y.a.g.e., s.26.

Bu hamam muhtelif zamanlarda: Orhan Bey, Bıçakçılar, Kadınlar, Hallaçlar Hamamı ve bir zamanlarda kahve olarak kullanıldığından; "hamam kahve" adlarıyla de anılmıştır, şimdi, mağaza olarak kullanılmaktadır, üç kapısından biri Uzunçarşıyadır. Bu hamam şimdi Aynalı çarşı diye anılan yerdedir.

Bu hamam birçok defalar yanmış ve onarılmıştır. XVI.yüzyılda, 79750 akçe harcanarak onarılmıştır. (Sicil No: 326, Sahife: 35)"

Hamam birçok tahribata ve tadilata maruz kalmış, yanmış, yıkılmış ve sürekli tamir edilmiştir. 1584 tarihinde çarşı ve Emir Hanıyla birlikte yanan hamamın açık bırakılan kadınlar kısmı, 1628 tarihli bir sicil kaydından anlaşıldığına göre kahveye çevrilmiştir. (1)

Daha sonra 1678'de önemli tamirler geçiren hamamın, 1943-1945 yıllarında Y.Mimar Sedat Çetintaş'ın yönettiği kazılar ve araştırmalar sonucunda kesin planı ortaya çıkarılmıştır.

1958 yangınından sonra yapılan tamirler (1962-1964) binayı harap olmaktan çıkarıp çarşı şekline sokmuştur. Duvarlar, kasnak, kubbe ve saçaklar aslına uygun işlenmiş, göbek taşı ise kaldırılmıştır.(2)

Orhan Gazi'nin yaptırmış olduğu Osmanlılar'ın bu ilk çifte hamamı (3) dört eyvanlı, dört halvetli bir soyunmalık ve ılıkılık bölümünden oluşan erkekler bölümüyle, ona yandan uzunlamasına bitişen iki halvet, ılıkılık ve soyunmalık bölümünden ibaret kadınlar kısmından meydana gelmiştir.

Orhan Gazi Hamamında erkekler soğukluk kısmı, 4 trompla desteklenen 12 m. çapında bir kubbe ile örtülü olup, girişi kuzey taraftandır. Kubbenin oturduğu kör kemerin altından genişçe bir kapıyla olan bu giriş, bugün kapalı çarşıya bağlanmaktadır.

Soğukluk, 12 x 12 metre ölçülerinde olup, güneyinde yer alan ılıkılığa kemerli bir geçişi vardır.

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.Cilt), s.111.

2) B.Yalman, a.g.e., s.92.

3) y.a.g.e., s.92.

Ilıklık kubbesi ise 6,5 metre çapında ve kubbeye geçiş üçgenlerle sağlanmıştır. Ilıklığın doğusunda yer alan tonozla örtülü hücre heladır, üzeri kubbeli kısım ise ılık halvettir ve bu kubbede de geçiş ögesi üçgenlerdir.

Ilıklığın batısında ise kesin olmamakla beraber, halvetin güney cephesindeki kapıyla birlikte bir buçuk asır önce açıldığı tahmin edilen (1) bir kapı vardır. Bu kapı kapalı çarşının yan sokaklarından birine geçiş sağlamaktadır.

Sıcaklık ise ıllıklığın devamında olup, dört eyvan ve dört köşe halvetinden ibarettir. Sıcaklık ve köşe halvetlerinin üzeri pandantifli kubbelerle, eyvanların üzeri ise beşik tonozlarla örtülüdür.

Önceleri sıcaklık orta kubbesinin altında bir göbek taşı bulunurken, hamam çarşıya dönüştürüldüğü zaman kaldırılmış, yine aynı dönemde güney cephesine bir kapı açılmıştır. Bu kapı sıcaklık zemininden 11 basamak yukarda olup, kapının önünde 3 basamak daha yer almaktadır.

Hamamın kadınlar kısmı soğukluğu ise, 10.35 metre çapında ve üçgenli kuşağa oturan bir kubbe ile örtülüdür. Kuzey yönünde iki pencere, güneyde ise giriş kapısı yer almaktadır.

Kadınlar kısmı ıllıklığı ise soğukluğun güneyinde olup, üzeri küresel bingiyile geçiş sağlanmış bir kubbe ile örtülüdür. Kuzey duvarındaki bir kapıyla soğukluğa geçilmekteyse de, bugün doğu duvarına dışardan girişi sağlayan bir kapı daha açılmıştır.

Ilıklığın güney ucunda iki küçük hacimden oluşan halvet bölümü yer almaktadır. Bunlarında üzeri kubbeli olup, kubbeye geçişler, birincisinde üçgenlerle ikincisinde küresel bilgi ile sağlanmıştır.

Kadınlar kısmı soğukluğunun ik halvetli bir hamam için çok büyük olması sebebiyle, herhalde sadece kadınlar hamamı olarak kullanıldığı zaman, erkekler kısmından bir halvete çapraz bir kapı açılarak bu tarafa eklenmiştir. (2) Şimdi bu kapının planda da görülen ucu kalmıştır.

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.Cilt), s.115.
2) y.a.g.e., s.116.

Hamamın hazine (kazan) bölümü dükkan yapılmış, külhan ise tamamen ortadan kalkmıştır.

Binanın duvarları kesme taştan yapıldığı halde, kubbe kasnakları üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş ile örülmüş taşlar arasına da düşey tuğlalar kullanılmıştır.

Kubbe fenerleri çarşı için açılmış olup (1), kubbelerin üzeri tonoz ve damlar bina yapılırken özel kalıplarla dökülmüş kiremitlerle kaplıyken (2), bugün çimento sıvalı çıplak olarak bırakılmıştır. Kubbe saçakları kirpi saçak şeklinde olup, erkekler kısmı kubbelerinde iki sıra, kadınlar kısmı ılıkılıkta ise bir sıra olarak yapılmıştır.

4.1.3.4. ORHAN GAZİ MEDRESESİ

Orhan Gazi Külliyesinin medresesi cami ile Belediye arasındaki sokağın köşesindeki bahçenin yerinde idi. (3)

Vesikalar bu medreseden XVIII.yüzyıla kadar bahsetmekle birlikte, oda adedi ve eşkalı hakkında bilgi vermemektedir. (4)

Bu medrese 1897'ye kadar mamur (kullanılabilir) halde idi. (5) Medresede bir vesikada şöyle bahsedilmektedir: "Orhan imaretinde fukarâ-i Müslimin için tabh olunan (pişirilen) fodulanın kadimden (eskiden) on ikisi bir kıyye (1 okka=1.282 kg) gelub imam hatib ve sair hüddâmı (hizmetliler) için tabh olunan fodulanın dokuzu bir kıyye suhtevat ve müdderris ve danışmendler için tabh olunan fodulanın altısı bir vakıyye (1.282 kg) idi. Vakfın mütevellisi Dar'üs Sa'ade Ağası Idris Ağa tarafından gelen mektubda müdderris ve danışmend, suhtevat fodulsından ma'ada (fazla) fukarâ ve sair hüddâm için tabh olunan fodulanın dördü bir vakıyye kesilmesi..." Divanca emir olunmaktadır. Tarih Cemaziy'ül-âhır 1043 (1633 sonu)'dur. (6)

-
- 1) E.H.Ayverdi, a.g.e.,(I.Cilt), s.113.
 - 2) S.Çetintaş, a.g.e., s.27.
 - 3) M.T.Koyunluoğlu, İznik Bursa Tarihi, s.81.
 - 4) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.) s.94.
 - 5) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.94.
 - 6) Bursa Kadı Sicilleri, 251.c., s.23.

15 Eylül 1732 tarihli bir vesikada ise "Sultan Orhan Camii ve imaret-i münife (yüksek-ulu) ve Medres-i latifenin ta'mir ve termimleri (onarım) imaretin cevz kapıları, talebenin çorba içtiği mücedded (yeni-yenilenmiş) mahal, küçük mahzen-i imaretin karşısındaki büyük ambarın 209170 akçeye ta'miri" nden bahsetmektedir. (1)

4.1.3.5. ORHAN GAZİ İMARETİ (AŞHANESİ)

Orhan Gazi'nin diğer yapılarla birlikte külliyesi içinde bir imaret yaptırmış olduğunu çeşitli kaynaklardan öğrenmemize karşın, bu yapının mimari durumu hakkında bir bilgi elde edilememiştir.

İmaretin yeri konusunda da ortaya konan fikirler farklıdır. E.H.Ayverdi imaretin bugünkü belediye binasının yerinde olduğunu (2) söylemesine karşın, Kazım Baykal ve Sedat Çetintaş imaretin belediyenin kuzey bahçesi önünde boş düzlükte ve vakfiyesinde gösterilen imaretinde burası olduğunu (3) belirtmişlerdir.

Sedat Çetintaş 1945 yılında burada bir sondaj çalışması yapmış, 1.50 metre derinliğindeki kazıda, temellere rastlanmamışsa da bu yapıya ait olduğu zannedilen XIV.yüzyıla ait yapı tuğlaları ve klasik Türk tarzında demir parmaklıklar bulunmuştur.

Yürütülen araştırmalar sonucu 1936 yılında belediye nin Vakıflarla değiş-tokuş yaparak bu imareti alıp, yerine Küçük Tahıl Hanını verdiği sonrada Orhan İmaretini yıktırıp temellerini söktürerek çıkan taşları o zamanlar yapılmakta olan yeni mezbaha binasına taşıdığı ortaya çıkmıştır. (4)

Sedat Bey çizdiği planda, imaretin yerini, tapu dairesinden alınan kadastro haritaları üzerinden kopye ederek çıkarmıştır.

1) Bursa Kadı Sicilleri, 243.C., s.24.

2) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.Cilt), s.95.

3) K.Baykal, a.g.e., s.103.

S.Çetintaş, Türk Mimari Anıtları, Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler, s.37.

4) y.a.g.e., s.37.

Bu imaretin ilerde medrese konusunda verdiğimiz 1145 tarihli tamir vesikasından da anlaşıldığına göre karşısında birde ambarı varmış.

4.1.3.6. ORHAN GAZİ ZAVİYESİ

Orhan Gazi Külliyesi zaviyesi'nin şimdiki Belediye binasının olduğu yerde, caminin doğusunda olduğu söyleniyor.

Memduh Turgud bu konuda "şimdiki belediye bahçesinin yerinde Orhan Medresesi, misafirhane ve zaviye varmış" (1) demektedir.

Şemseddin Ulusoy'da yazma eserinde zaviyeden "cami civarında tabhane imaret gibi şeylerde yapılmıştır. İmareti duruyorsa da şimdi Belediye olan mahallin misafirhane ve tekye olduğu anlaşılıyor. Mürûr-ı zemânla harâb olmuş oraları arsa-ı haliyle iken Belediye dairesi yapılmıştır." (2) şeklinde bahsetmektedir.

Orhan Gazi Zaviyesi hakkında rastlanan tüm bilgiler bunlar olup, E.H. Ayverdi'de vaziyet planı üzerinde işlemiş olduğu planların "bir tasavvurdan ibaret" (3) olduğunu, hücre adedi ve sair gibi bilgilerin ise meçhul olduğunu belirtmektedir.

4.1.3.7. ORHAN GAZİ MEKTEBİ

Bursa'da Orhan Gazi Camisinin avlusunda bir mektep-muallimhane olduğu sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır. (4)

1628 tarihli bir sicilde caminin etraf duvarlarının tamirleri belirttikleri sonra "... ve câmi'i şerife muttasıl muallimhanesinin sakfı (çatı) kiremitleri ve kurşundan olukları ve cami-i şerif havlisinde (çevresinde) muallimhaneye muttasıl ve mülâsik (yapışık-bitişik) su maksemi taşları ve bölmeleri harâb olup ta'miri

1) M.T.Koyunluoğlu, a.g.e., s.81.

2) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.) s.95.

3) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.Cilt), s.95.

4) y.a.g.e., s.94.

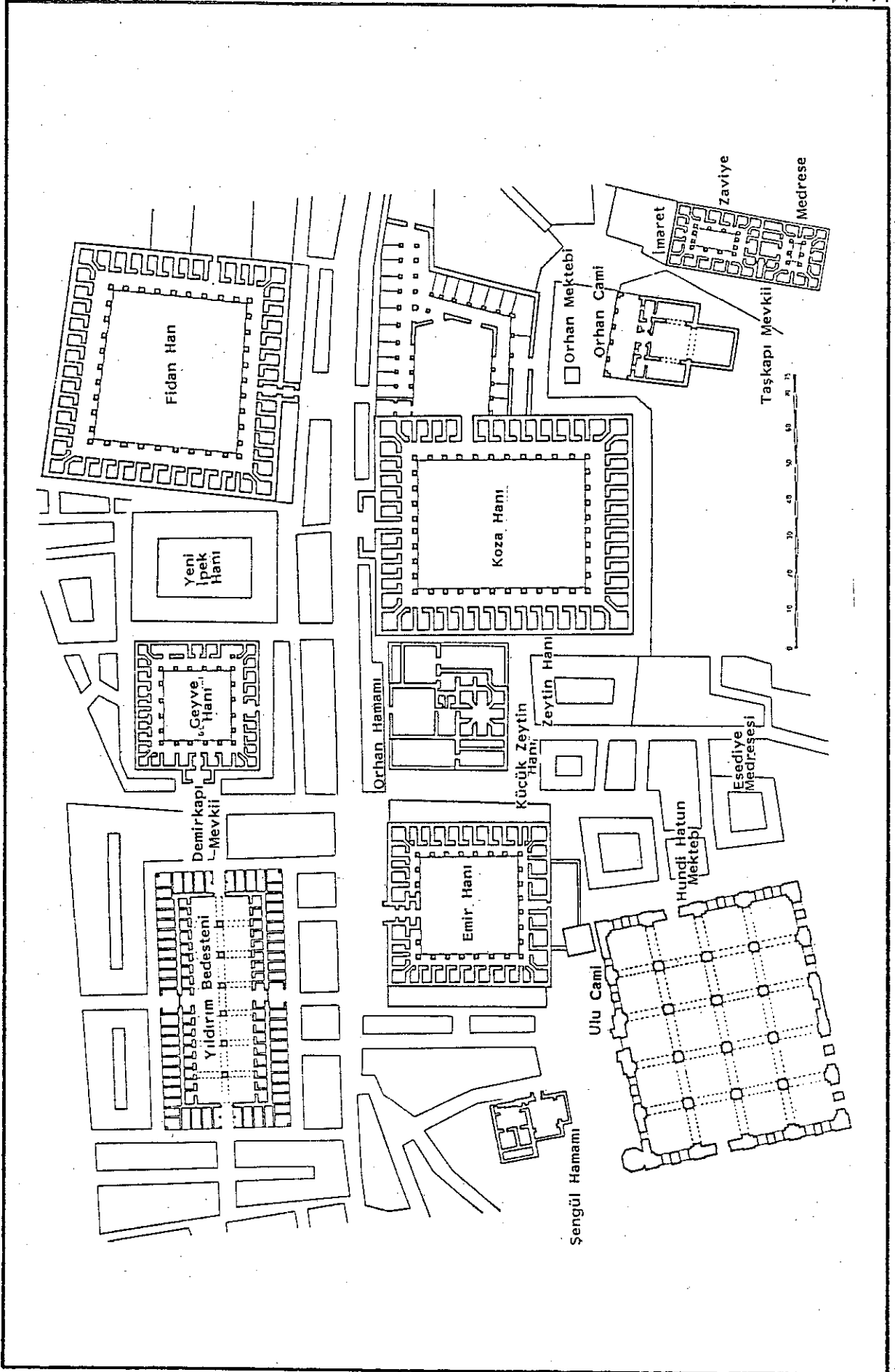
hassa mi'marı üstâd İbrahim bin Abd'ül-gâni on bir bin beş yüz akçeye tamirini" (1) eylediği bildirilmektedir.

E.H.Ayverdi bu konuda, "cami'e muttasal" kelimesinin o zamanın tabiriyle yapışık anlamında olmayıp yakınında demek olduğunu söyleyerek (2), mektebin camiye bitişik olmayıp yakınında bir yerde olduğunu açıklamaya çalışmıştır.

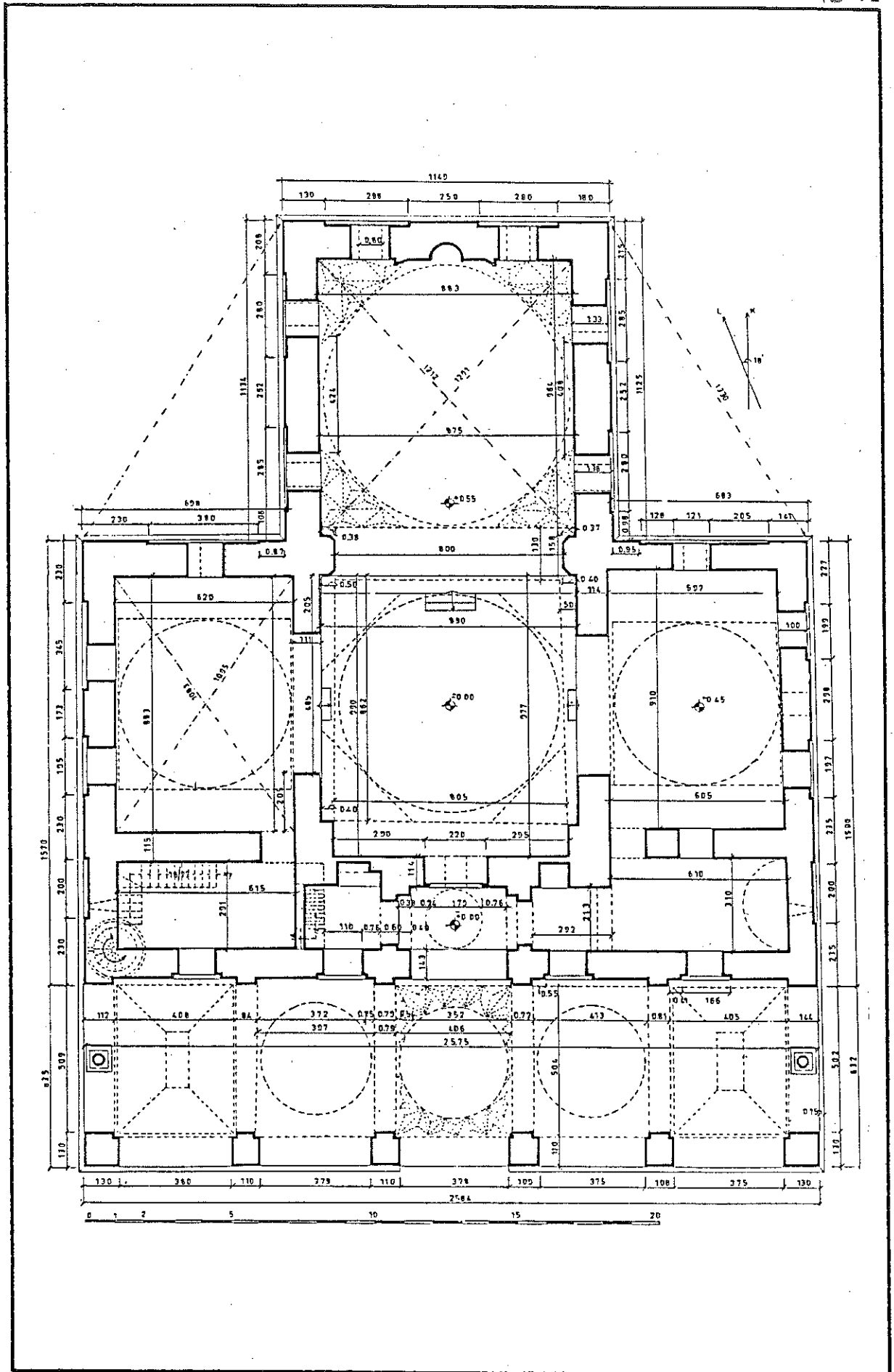
1845 tarihli bir vesikada ise Sultan Orhan Gazi Mahallesiinde cami-i şerif bitişğinde bulunan kagir mektebin iç sıvasıyla döşemesinin tamir edildiği ve üç pencerenin çerçevelerinin yenilendiği belirtilmektedir.

Yukardaki açıklamalardan da anlaşıldığına göre Orhan Gazi Mektebinin tam yeri kesin olarak bilinmese de camiye yakın bir yerdedir. E.H.Ayverdi'nin vaziyet planında gösterilen yer ise kendisinin de belirttiği gibi tahminidir.

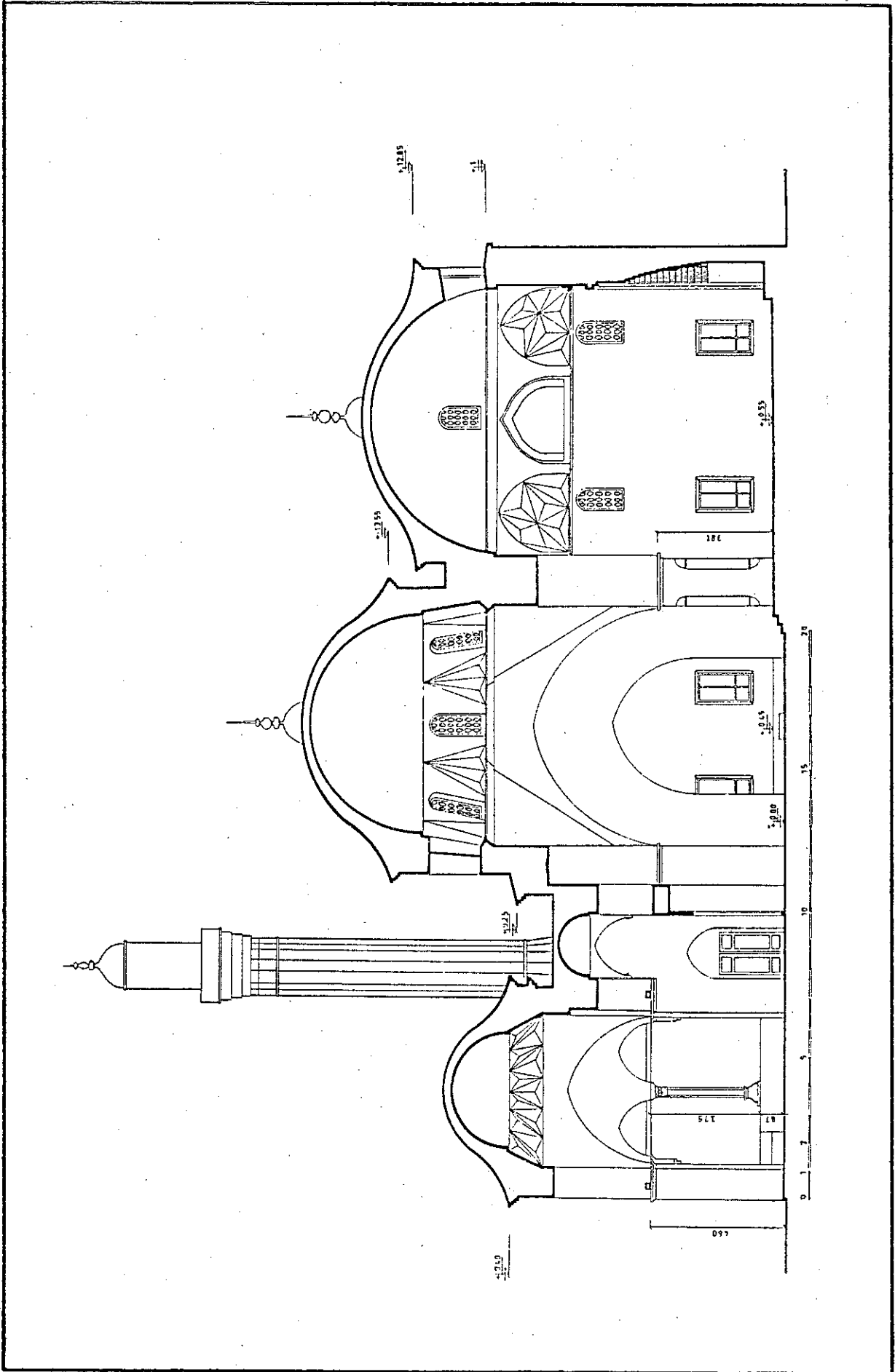
1) Bursa Kadı Sicilleri, 300.C., s.93.
2) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.Cilt), s.94.

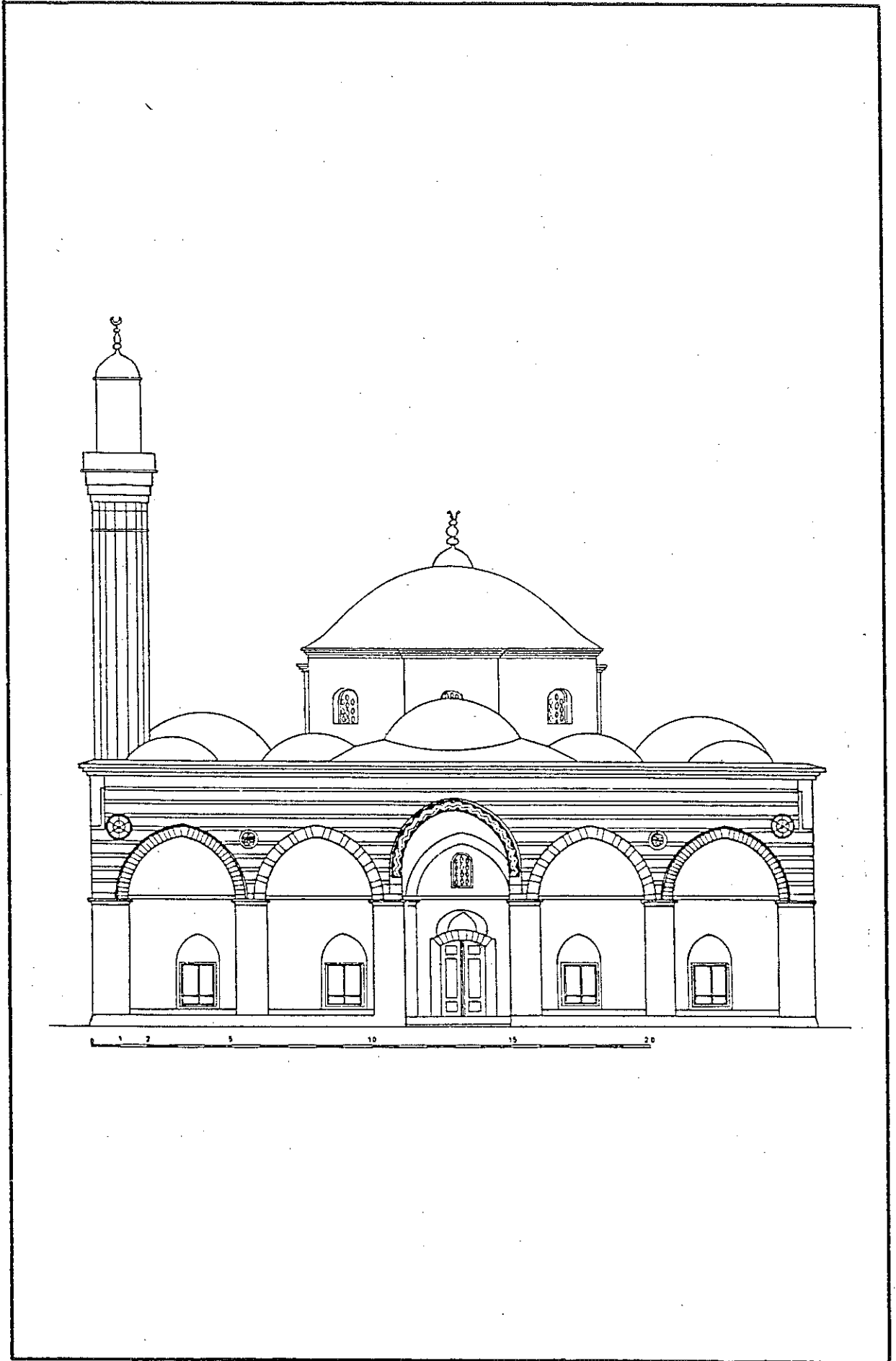
ORHAN GAZİ KÜLLİYESİ ve BURSA ÇARŞI PLANI (E.H. Ayverdi)

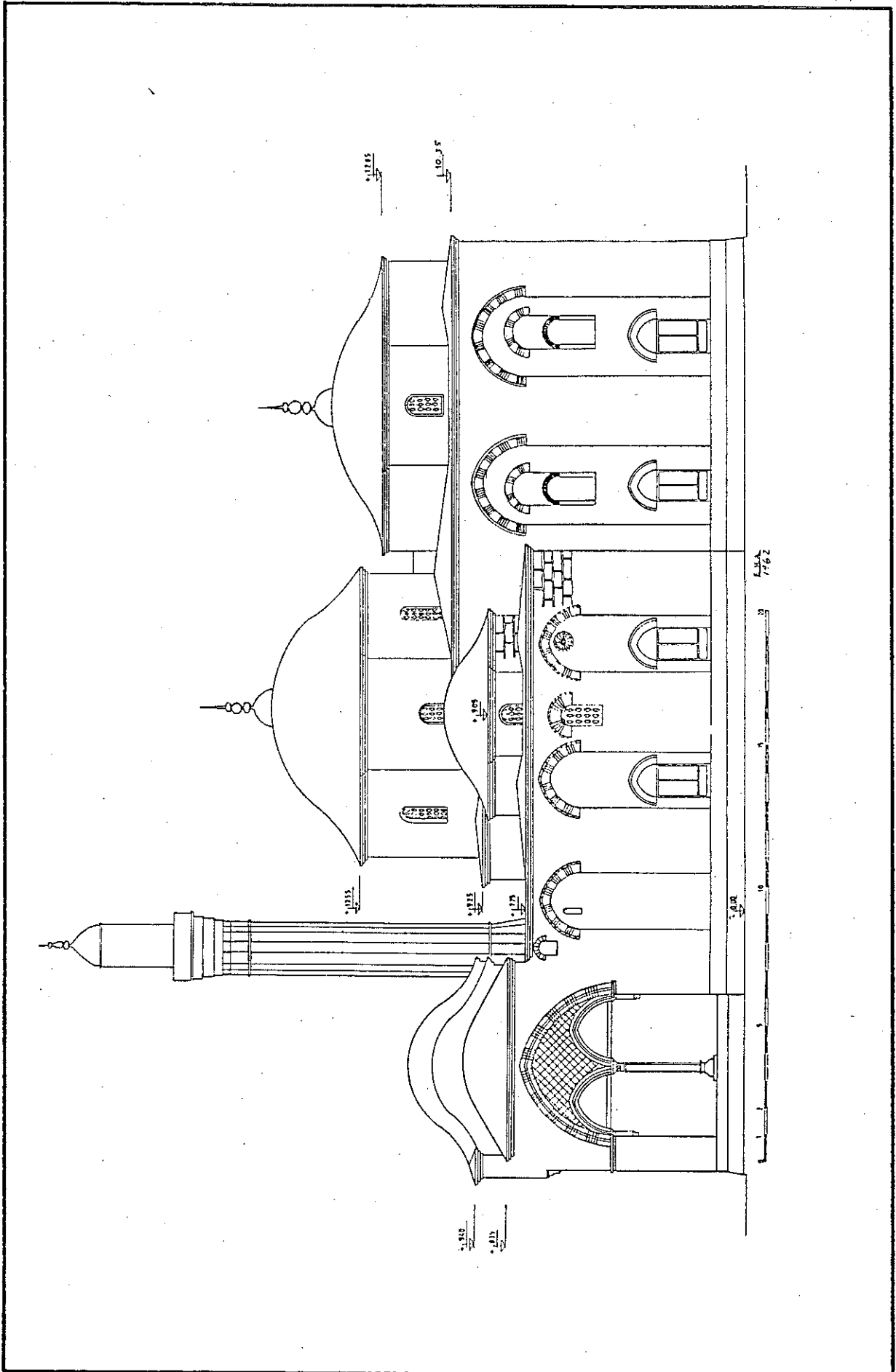
ORHAN GAZİ CAMİ PLANI (E.H.Ayverdi)

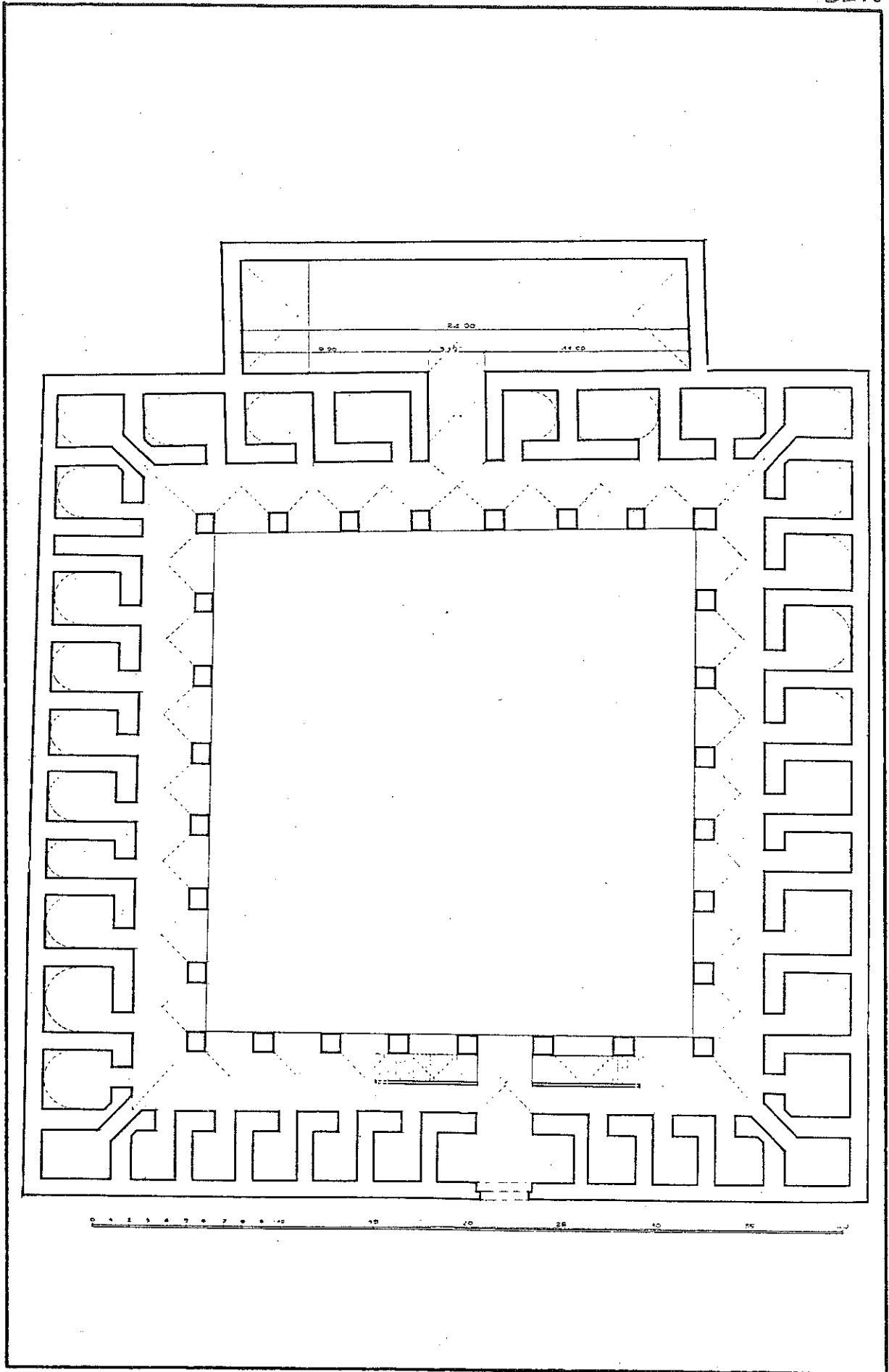
ORHAN GAZI CAMİ KESİTİ (E.H.Ayverdi)

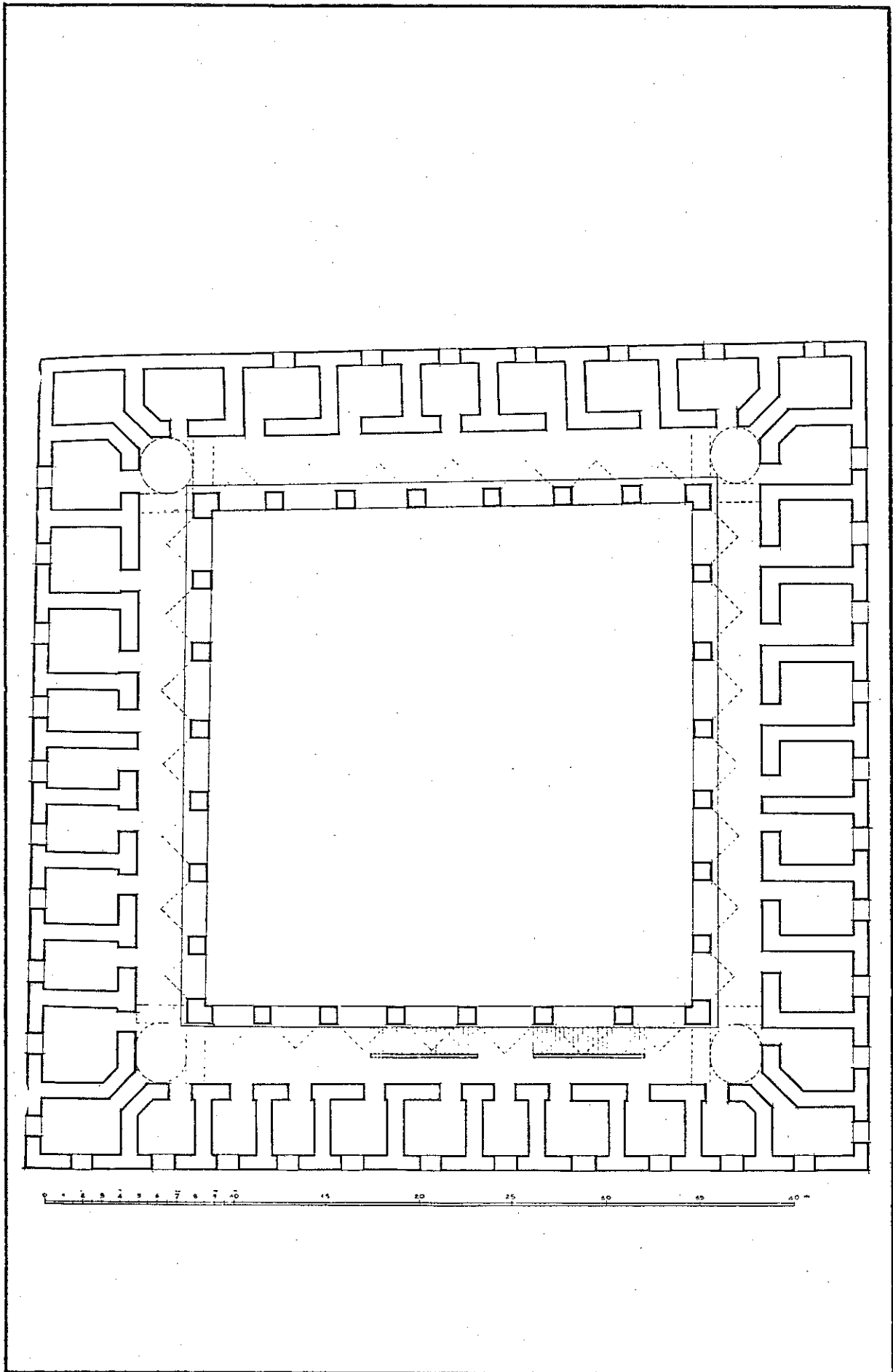
ORHAN GAZİ CAMİ GİRİŞ CEPHESİ (E.H.Ayverdi)

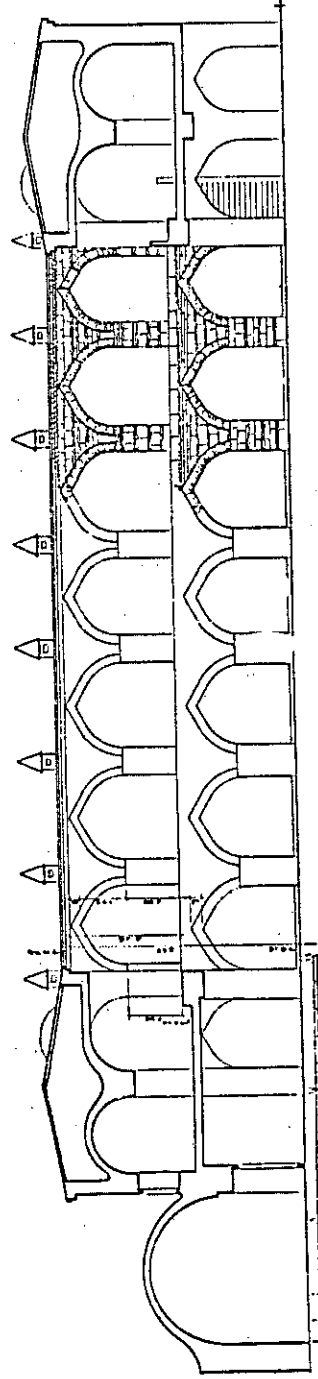
ORHAN GAZİ CAMİ BATI CEPHESİ (E.H.Ayverdi)

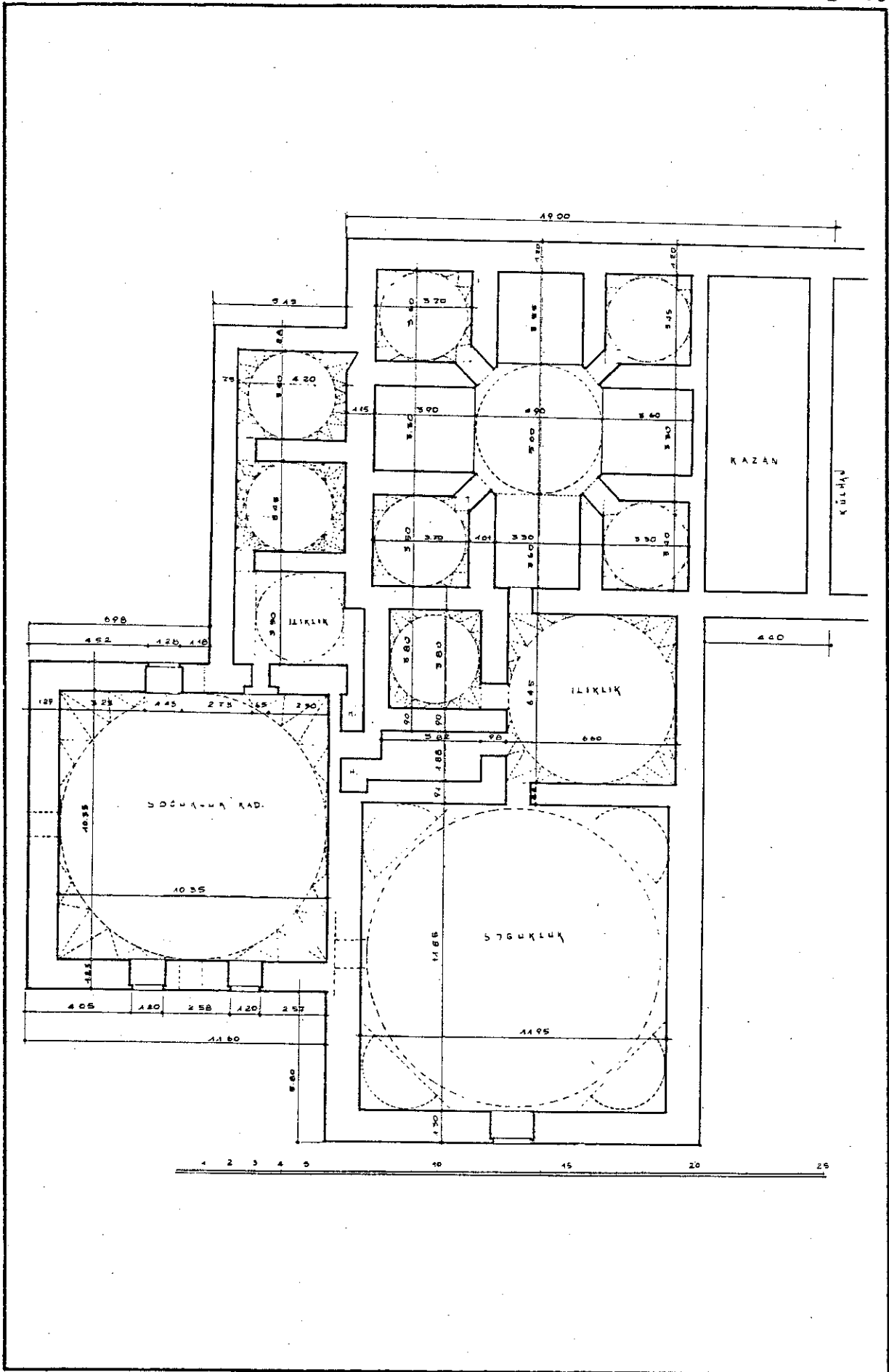
EMİR HANI ZEMİN KAT RESTİTÜSYON PLANI (E.H. Ayverdi)

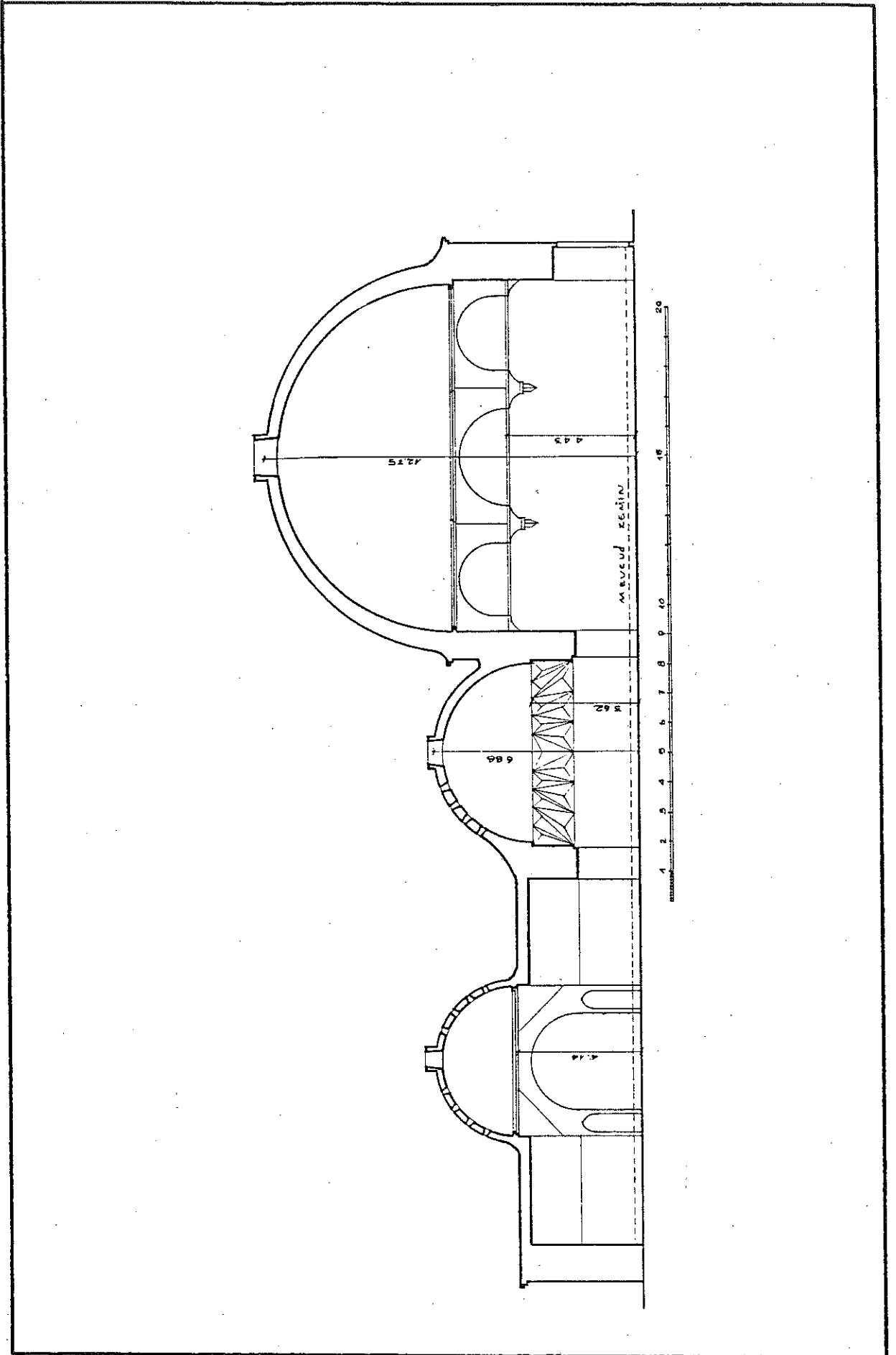
EMİR HANI ÜST KAT RESTİTÜSYON PLANI (E.H. Ayverdi)

EMİR HANI KESİTİ (E.H. Ayverdi)

ORHAN GAZİ HAMAMI PLANI (E.H.Ayverdi)

ORHAN GAZI HAMAMI KESİTİ (E.H.Ayverdi)

4.2. I.MURAT HÜDAVENDİGAR KÜLLİYESİ

4.2.1. TARİHİ BİLGİ VE ÇEVRE TARİFİ

Orhan Gazi'den sonra Osmanlı Devleti'nin başına gelen oğlu I.Murat Hüdavendigâr, Biga'nın fethi ve Sırp Sındığı (1363) zaferlerinden sonra, Bursa'da hisar içinde Hisar, Kavaklı, Hıdırlık ve Şehadet (1365) camileriyle birlikte, hisarın 3,5-4 km. batısında bulunan ve Romalılar döneminde (IV.yy.) Pythia denilen, doğal sıcak su kaynaklarının bulunduğu bugünkü Çekirge'de Bursa ovasına bakan tepe üzerinde bir külliye'nin inşaatını başlatmıştır. (1)

Külliye yapılarının bulunduğu Pythia (Çekirge), Roma döneminden sonra, Prusa (Bursa)'nın Bizans hakimiyeti sırasında daha çok önem kazanmış ve Bizans kaynaklarına geçmiştir. Konstantinos VII. (913-959)'un saltanat yıllarında ise Pythia adı yerine Soteropolis adı kullanılmaya başlanmıştır. (2)

Tarihin çok eski devirlerinden beri birçok hamam ve kaplıcanın yapıldığı Çekirge, bugün birçoğu kullanılan hamamları ve yeni yapılan çok sayıdaki otelleriyle Bursa'nın turistik konaklama merkezi durumundadır.

Uludağ'ın eteklerinde ve çok eğimli bir arazi üzerinde gelişen Çekirge'de, Hüdavendigâr Külliyesine ait yapılar ise, Eski Kaplıcanın bulunduğu meydandan Uludağ'a giden yol üzerindedir. Başlangıçta eğimi fazla olan bu yolun, biraz yukarda düzleştiği yerde, sol tarafta hamam (gusülhane), cami-medrese, çeşme ve imaret, yolun sağında ise türbe ve şadırvanın bulunduğu bir bahçe yer almaktadır. Yolun devamında ise oteller ve askeri hastahane bulunmaktadır.

-
- 1) Bursa Ansiklopedisi, I.C., s.28,60.
K.Baykal, a.g.e., s. 28.
E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.Cilt), s.231-34.
Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.129.
 - 2) Bursa Ansiklopedisi, s.28.

4.2.2. KÜLLİYE KRONOLOJİSİ

I.Murat Hüdavendigâr Külliyesi'ne ait yapıların tek tek inşa tarihleri bilinmemekle beraber, caminin tarihçesinde belirttiğimiz gibi külliyenin inşaatına 767 H. (1365-66)'de başlanmış ve vakfiyesinin düzenlediği 787 H.(1385)'den önce de bitirilmiştir. (1)

Külliyenin imareti cami ile aynı tarihte yapıldıktan sonra yıkılmış ve 1322 H. (1904) yılında Sultan II.Abdülhamit tarafından temelden yeniden yaptırılmıştır. (2)

Hamamın yapım tarihi konusunda bir bilgi yoksa da I.Murat dönemine ait olması kuvvetli bir ihtimaldir.

Türbe ise, Yıldırım Bayezit tarafından 14.yy.'ın sonlarında yaptırılmış, 1854 depreminde tamamen yıkılmış ve eski temeller üzerine yeniden yaptırılmıştır. İkinci yapının kim tarafından ve ne zaman yapıldığı belli değildir. (3)

4.2.3. KÜLLİYE ÖGELERİ VE GENEL YERLEŞME DÜZENİ

I.Murat Hüdavendigâr'ın Çekirge'deki külliyesi cami ve üst katındaki medrese ile imaret, hamam-gusülhane ve türbe yapılarından oluşmaktadır. (4) Bugün yapılardan medrese haricindekiler kullanılır durumdadır.

Yapılar birbirine yakın mesafede olmalarına karşın vaziyet planında bir kompozisyon bütünlüğüne sahip değildir. Aradan geçen ana cadde ise türbe ile caminin şadırvanının bulunduğu bahçeyi diğerlerinden iyice koparmıştır.

-
- 1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.Cilt), s.231-234.
A.Gabriel, Une Capitale Turque Brousse-Bursa I, s.59.
 - 2) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.Cilt), s.289-290.
Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.387.
K.Baykal, a.g.e., s.29.
 - 3) Vakıflar genel Md., a.g.e., s.271.
 - 4) O.Aslanapa, Türk Sanatı, s.224.
O.Aslanapa, Osmanlı Devri Mimarisi, s.16.

Külliye'nin, yolun çıkışta sol tarafta kalan camisi diğer yapılara göre ortadadır. Hamam, türbe ve imaret ise bunun çevresinde yer almaktadır. Külliye'nin imareti, caminin batısında, türbenin ise güney batısındadır. Hamam caminin doğusunda kalmaktadır. Türbe, caminin kuzeybatısında, imaretin de kuzey doğusundadır. Türbe aradan geçen ana yol ile diğer yapılardan ayrılmıştır.

4.2.3.1. I.MURAT HÜDAVENDİGAR CAMİ-MEDRESESİ

TARİHÇESİ :

I.Murat Hüdavendigar Cami-Medresesinin inşaatına 767 H. (1365-1366)'da başlanmıştır. (1)

Bu konuda Aşık Paşazade, Murat Hüdavendigar'ın, Biga'nın fethi ve Sırp Sındığı zaferinden sonra oğullarını sünnet ettirdiğini ve "Bursa'da kendüye imaret yaptı ve imaret üzerine medrese yaptı"ını belirtmektedir. (2)

Hoca Sa'düddin Efendi de, Hüdavendigar'ın Biga'nın fethinden sonra, Bursa'nın kaplıca semtinde bir imaret, bir misafirhane ve bir cami ile caminin üstünde medrese ve talebe hücreleri inşa ettirdiğini belirtmiş, inşaata başlama tarihi olarakta 767 H. (1365-66) senesini göstermiştir. (3)

Neşri de, yine Biga fethi ve Sırp Sındığı zaferlerini izleyen senelerde "Kendüye Bursa Hisarı'nda Saray kapısında bir cami yaptı ve Kapluca'da bir imaret üzerinde bir medrese yaptı" demektedir. (4)

Buna göre binanın, bu olayların geçtiği 766 H.(1364-65)'yı izleyen

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.Cilt), s.232.

Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.128.

O.Aslanapa, Osmanlı devri Mimarisi, s.13.

2) Aşık Paşazade, Nihal Tab'ı, s.129.

3) Hoca Sa'düddin Efendi, Tac'üt-Tevarih, İstanbul Dar'üt Tıbaat'ül Amire, 1279, I.Cilt, s.81.

4) Mevlana Neşri, Faik Reşid Tab'ı. s.202. (Burada adı geçen cami Hisar'daki Şahadet camisi, imaret de Çekirge'deki I.Murat Camii'dir.)

senelerde yapılmış olması gerekmektedir. Vakfiyesinde (1) tarihi, evasıt-ı Cemaziy'ül-ahır 787 (Temmuz 1385) olduğuna göre, yapılar bu tarihten önceki bir süre içinde de bitirilmiştir. (2)

Caminin giriş kapısının üzerindeki tamir kitabesinde ince talikle şunlar yazılıdır :

" 1- Zîynet-bahş-i makaam-ı akdes-i Hilâfet-i Seniyye Es-Sultân İbn'üs-Sultân

2- Ül-Gaazî Abd'ül-Hamid Hân halled a-llâhü Sultanatahû ilâ ahır'id-Devrân Efendimiz Hazretleri me'asir-i

3- Celîle-i Hilâfet-penâhilerine zamime olmak üzere ecdâd-ı ızam-ı Hümâyûnlarından Hüdavendigâr

4- Gaazî Hazretlerinin iş bu Cami-i şeriflerini ihya buyurmuşlardır."

Sene 1322 Cemâziy'ül-Ahır 18 (3)

I.Murat Hüdavendigâr Camisi ilk yapıldığı tarihten sonra kayıtlara göre 1520, 1563, 1619, 1635, 1904, 1963, 1975-76 ve 1984 yılında çeşitli tamirler geçirmiştir. (4)

PLAN ÖZELLİKLERİ :

Yan kanatlı yapılar grubuna giren ve son cemaat cephesi haricinde masif bir etki bırakan I.Murat Hüdavendigâr Cami, kareye yakın büyük bir dikdörtgen planlı hacim ile kible yönünde dışarıya taşkın daha küçük dikdörtgen bir hacmin birleşmesinden meydana gelmiş bir kütle formuna sahiptir.

1) Çekirge'deki I.Murat tesislerine ait bu vakfiyenin Kanuni devrinde Türkçe'ye çevrilmiş bir sureti İst.Üniversitesi Kütüphanesi T.Y.6225 numarada bulunmaktadır. 17 x 26 cm. boyutlarında bir kitap halinde olup, güzel bir nesihle yazılmış ve dönemin Bursa Kadısı Yusuf Bin Hüseyin Efendi tarafından tasdik edilmiştir. Kitabın başında da Kanuni'nin Hatt-ı Hümayunu vardır.

2) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.Cilt), s.232.

A.Gabriel, a.g.e., s.59.

3) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.259.

4) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.113.

B.Yalman, a.g.e., s.172.

E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.) s.234. (Ayverdi ilk dört tamiratla ilgili bilgileri; Bursa Kadı Sicilleri, 1)113.C,s.137, 2) 95.C., s.241, 3) 225.C., s.63, 4) 252. C., s.111'den aktarmıştır.

İki katlı olan yapının alt katta cami, üst katta ise medrese fonksiyonları vardır.

Alt kat, ortada yüksek bir kubbe ile buna bitişik uzun bir eyvan ile yanda bunu çeviren ve destekleyen tonozlu eyvanlarla üç eyvanlı şemada olup, buna birde son cemaat yeri eklenmiştir.

Üst kat ise, alttaki mahzen ve hücrelerle yan eyvanların üstüne gelen U şeklinde bir koridorun iki yanındaki 16 hücre ile mihrap üzerine gelen küçük bir oda ve son cemaatin üzerindeki açık galeriden oluşmaktadır.

Cami ve Medrese fonksiyonlarının aynı yapı içinde ve iki farklı katta çözülmesi ise Osmanlı Mimarisinde sadece bu yapıya ait bir özelliktir.

Bu nedenle külliyeinin medresesi ile ilgili bilgiler ayrı bir bölüm olarak değil, caminin üst katı başlığı içinde anlatılmıştır.

GİRİŞ BÖLÜMÜ :

Hüdavendigâr camisine beş bölmeli bir son cemaat yerinin orta aksından girilmektedir. Bunun tam karşısında dikdörtgen şeklinde, söveli bir kapı ve üstünde de 1322 H. tarihli bir tamir kitabesi vardır.

Bu kapıdan üzeri tonoz örtülü kareye yakın dikdörtgen planlı bir giriş avlusuna geçilmektedir. Bu avluya ikisi yanlarda, birde kible yönünde üç kapı açılmaktadır.

Sağda ve solda yer alan kapılar dikdörtgen olup, mermer sövelidir. Kapılar üst kata çıkış merdivenlerinin başladığı küçük bir koridora açılmaktadır. Koridorun devamında ise yanlarda yer alan mahzenlere açılan birer kapı daha bulunmaktadır.

Mahzenler dikdörtgen planlı olup, beşik tonoz ile örtülüdür. Bunlarda giriş kapılarından sonra merdivenlerin ikinci kolunun dayanağı olan 2.35 m. eninde bir alçak kemer yer almaktadır. Mahzenler biri son cemaat yerine diğeri de yan duvarlara açılmış dar mazgallardan ışık alır. Bu mazgallardan son cemaat duvarında olanlar bugün kapalı durumda.

Mahzenlerden cami haremının köşelerinde yer alan odalara 90 cm. eninde birer de geçiş yapılmıştır.

İÇ MEKAN :

Caminin iç mekanı bir kubbe ve iki kemerle örtülü dikdörtgen bir orta sahn ile uzun bir eyvandan oluşmuştur. Buna iki yan eyvan ve dört odadan ibaret yan kanatlar eklenmiştir.

İç mekana giriş avlusunun kible duvarındaki mermer söveli dikdörtgen büyük bir kapıdan girilmektedir. Bu kapının üstünde de daire kemerli bir pencere vardır.

İç mekana ait giriş eyvanı küçük tutulmuş olup, yanlardaki koridorlarla mahzenlerle yan eyvanlar arasında kalan iki odaya geçilmektedir. Soldaki koridorun kuzey duvarında ise giriş eyvanının üzerindeki mahfile çıkış sağlayan ahşap bir merdiven vardır.

Bu yan odalar tonozla örtülü olup, bunların dışarıya açılan ikinci kapıları sonradan açılmıştır. (1) Odalar da biri orta sahna, biri yan eyvana diğeri de arkadaki mahzenlere açılan üç adette geçiş vardır. Bu geçişlerden orta sahna açılanı 137 cm., diğeri ise 90 cm. enindedir.

Odaların dış cepheye açılan kapılarının üstünde de iki pencere yer almaktadır.

Giriş eyvanının devamında yer alan orta sahn, yüksek kubbeli geniş bir salon olup, planı kare değil, dikdörtgendir. Kubbeyi kare bir tabana oturtmak için biri kuzey duvarında diğeri güney duvarında mihraplı eyvanın tonozuna bitişik iki geniş kemer yapılmıştır. Kubbeninin ortasında bir ışıklık ve altında da XIX.yüzyılda yeniden inşa edilmiş (2) altıgen bir mermer şadırvan bulunmaktadır.

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.Cilt), s.248.

2) A.Kuran, İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami, s.72.

Orta sahnın yanlarında iki küçük eyvanla dört oda, kible yönünde ise mihraplı ana eyvan yer almaktadır.

Ana eyvan dikdörtgen planlı ve büyük bir tonozla örtülüdür. Bu eyvan orta sahnın zemininden 95 cm. yukarda olup 5 basamakla çıkılmaktadır. Mihrap ise güney duvarında üzeri geniş kemerli bir niş şeklinde olup, kemerin üstünde de daire kemerli bir pencere vardır. Ana eyvanın yan cephelerinde ise, biri altta ikisi üstte üçer pencere vardır.

Yan eyvanlar ise tonozla örtülü ve orta sahndan 80 cm. yukarda olup, iki basamakla çıkılmaktadır. Bu eyvanlardan girişe yakın odalara birer geçit vardır. Cephe duvarlarında ise üstte birer pencere bulunmaktadır.

SON CEMAAT YERİ :

Caminin son cemaat yeri, yoldan 1.00 m.yukarıdadır. Beş basamaklı bir merdivenle orta aksa gelinir. Yan sekiler orta girişten 85 cm. kadar yukarıda olup, üçer basamakla çıkılır.

Giriş önündeki son cemaat yeri beş bölmeli ve bölmelerin üzeri gizli kubbelerle örtülüdür. Kubbeler sivri kemerlere oturmakta olup, kubbeye geçiş küresel bingiyile (pandantif) sağlanmıştır.

Caminin son cemaat yerine bakan kuzey duvarında ise kapıdan başka açıklık yoktur, yalnız merdiven başlarında ve mahzenlere açılan birer mazgal olması gerekirken, mahzen mazgalları sonradan kapatılmıştır.

MERDİVENLER :

Camide üst kata çıkış sağlayan merdivenler, giriş avlusunun yandaki koridorlardan başlamaktadır. Merdivenler üst katın revakına çıkar, ayrı birer dehlizle esas koridora ve bir yandan da şimdi önü örülü olan (1) iki kapıdan ortadaki odaya, oradan da yine koridorlara geçilir.

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.Cilt), s.251.

Merdivenlerin biri üst sahanlıkla beraber 21 küsur santimlik 38, diğeri 22 santimlik 36 rihtlidir. Merdivenlerin riht sayısı ve yüksekliklerinden başka düzenleri de farklıdır. Sağdaki merdivenin ikinci kolunda düz sahanlık varken, soldakinin aynı sahanlığında yelpaze şeklinde basamaklar vardır. Yaklaşık 1.65 m. eninde kesme taştan yapılmış olan bu merdivenler yalnızca ikinci sahanlıklardaki ufak pencereden ışık almaktadır.

Caminin giriş eyvanının sol yanındaki koridorda ise daha öncede belirttiğimiz 14 ahşap basamaklı ve korkuluklu birde mahfil merdiveni vardır. Merdivenin ilk 10 basamaklı kısmıyla koridorun üst bölümüne, daha sonraki 4 ayrı basamakla da mahfile ulaşılır.

MAHFİLLER :

Caminin mahfili giriş eyvanının üzerinde olup, eyvanın solundaki koridorda bulunan ahşap merdivenle çıkılmaktadır.

Caminin ilk yapısına ait olmayan bu mahfil, koridorların üzerindeki iki kısım ile, ortada eyvanın üzerindeki daha büyük bir kısım olmak üzere 3 hacimlidir. Ortadaki bölüm diğerlerinden dört basamak daha yüksekte olup, üzerinde giriş eyvanının tonozu, kuzey duvarında ise kapının üzerinden giriş avlusuna bakan bir pencere vardır.

Bu hacim önde orta sahna doğru kıvrık bir şekilde taşmaktadır.

Yanlardaki hacimlerin ise dış kenarlara gelen duvarları açık ve korkuluklu bir iç balkon şeklinde olup, yukardan giriş eyvanının yanındaki odalara bakmaktadır.

ÜST KAT :

Caminin üst katı, daha öncede belirttiğimiz gibi medrese fonksiyonuna ayrılmıştır.

Bu katta, son cemaat yerinin üstünde yine beş bölmeli bir galeri, çifte

merdivenlerin arasından galeriye bakan bir büyük salon, alttaki eyvanlar ile odaların üstünde kubbeli iç avluyu çevreleyen geniş bir koridor bu koridora açılan medrese odaları ve kible eyvanının mihrap çıkıntısı üzerinde, iki taraftan da bir koridor ile erişilen bir küçük oda bulunur.

Orta odadan ve merdivenlerin yanındaki dehlizlerden girilen ana koridor, 3.15-3.40 metre genişliğinde üç koldur. Bunun üzerinde kapı ve pencereleri ufacık 2.50-3.00 m. genişliğinde 3.40 m. boylarında (1) 12 medrese hücresi yer almaktadır. Bu hücrelerin pencereleri açılır olup, mermer söveli ve parmaklıklılıdır.

Medrese hücreleri ile koirodarların üzeri beşik tonoz örtülü olup, hücrelerde ocak yeri bulunmamaktadır.

Bu 12 hücreden başka, yan ufak dehlizler üzerinde uzun dört oda daha vardır. Bunlarında üzeri beşik tonozla örtülü olup, ocak yeri bulunmamaktadır.

İki merdivenin arasında kalan orta oda yüksek ve tonozlu bir yer olup, kalın olanları mermer konsollara oturan, özengide bir kalın bir ince sıralanmış sık bir gergi sistemi vardır.

Bu odanın koridora açılan önündeki iki geçiş yeri şimdi örülüdür.(1)

Koridorun üç tarafında aşağı sahha bakan altı adet pencere olduğu ve bunlarda ortaları babalı mermer şebekeler bulunduğu izlerinden belli olmaktadır. Bu pencerelerin örülmesiyle ve tonoz altındaki sık ahşap gergilerle koridor karanlık ve kasvetli bir havaya bürünmüştür. (3)

Koridorun iki ucunda, alt büyük eyvanın özengi seviyesinden 40 cm. daha yüksek, uzun ve dar bir koridordan mihrap üzerindeki kubbeli küçük odaya geçilmektedir.

1) E.H.Ayverdi, a.g.e.,(I.Cilt), s.251.

2) y.a.g.e., (I.C.), s.251.

(Caminin üst katı kapalı olduğundan, bu bölüme giremedim ve bu geçişlerin halen kapalı olup olmadıklarını yerinde inceleme fırsatı bulamadım).

3) y.a.g.e., (I.C.), s.251.

Bu koridor aşağıdaki 3.0 m.lik duvarın kalınlığı üzerine oturmakta olup, 61-84 cm. genişliğindedir. Koridor mihrap cephesine ve yan cephelere bakan mazgallardan aydınlatmaktadır.

Kubbeli bu odanın biri içeriye mihraplı eyvana, diğerı dışarıya bakan ve daha önce mazgal olan, iki penceresi vardır.

Son cemaat yerinin üstünde yer alan dış galerinin üç orta bölmesi kubbeli, yan bölmeler aynalı çapraz tonozdur. Ortadaki kubbe diğer ikisinden daha yüksek olup, tromplu sekizgen kaide üzerine oturmaktadır. Bunun yanındaki kubbelerde ise sekizgen kaideler üçgenli pandantiflerle sağlanmıştır.

Galerinin hem yan hem ön açıklıkları yığma ayaklar arası kolonlu ve sivri ikiz kemerlidir. Ayrıca hem kolonlar arasında hemde ayak-duvar doğrultusunda ahşap gergiler bulunmaktadır.

Bu galeriye merdivenler, yan küçük koridorlar ve orta oda direk geçişli, en dışlardaki büyük hücreler ise birer penceresidir.

MİNARE :

Caminin tek minaresi revaklı galerinin doğu köşesinde dir. Minare bugünkü durumuyla, kenarları ve basamakları ahşap bir alt kısımla başlar. Bu kısımda basamakları 22 cm.'lik 24 ahşap riht vardır. Ahşap gövdenin mili kagir kütlenin tam altında olmayıp 1.50 m. geridedir. (1)

Kagir kısımda tuğla yatak üstüne kaygan taşı kaplı 43 basamak bulunmaktadır. Kagir gövde çatı seviyesinden biraz aşağıda, kornişlerin bir kıvrım yapmasıyla elde edilen düzlüğe oturur.

Minare bütünüy le tuğladan olup, gövdede bir çift bir tek zincir, iki sıra kuş gagası, bir balık sırtı motifi ile iki düşey tuğla sırası süslemeler vardır. Bir çift bilezikle başlayan şerefe, altı sıra

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.252.

stalaktitlidir. Petekte balık sırtı ve dişey süslemeler vardır. Kùlahı önceden sivri iken 1322 (1904) genel tamirinden önce tařa çevrilmiştir. 1963 senesinde ise şimdiki gibi takke-kùlah olarak yapılmıştır. (1)

AVLU :

Caminin girişi hemen yoldan olduğu için, revaklı bölümün önünde bir avlu olmayıp, yolun sağ tarafında,içinde türbenin de bulunduğu bir bahçe vardır. Bahçede türbeden başka, yeni yapılmış bir şadırvan ile inam ve müezzinlerin kullanımına ayrılmış binalar vardır.

STRÜKTÜR VE MALZEME :

Caminin genelde strüktürünü, kalın beden duvarları, sivri kemerler, merkezi sahnın kubbesi, diğer hacimleri örten tonozlar, iki kattaki revaklı bölümün ayakları, kemerleri, kubbe ve tonozları oluşturmaktadır.

Temel taşıyıcı öge olan duvarlar kesme taş ve 3 sıra tuğla hatıllı olup, ana eyvanda kalınlığı 3.00 metreyi bulmaktadır. Duvarlar içte sıvalı dışta ise çıplaktır.

Revak ayakları ise alt katta kesme taş olup, yaklaşık 2.70 x 1.70 metre ölçülerindedir.

Alt kat revak kemerlerinin hepsi sivri kemer şeklinde, 3 sıra tuğla, 1 sıra kesme taş örgülüdür. Alt katın yan açıklıkları ise, iki büyük hafifletme kemerin içindeki kompozit başlıklı, 3 sıra tuğla 1 sıra taş örgülü ikiz kemerlidir. Bu ikiz kemerlerin arasında ve giriş cephesindeki revak açıklıklarınının her iki baştakinde kalın ahşap gergiler vardır.

Üst kat galerideki revak kemerlerinin hepsi büyük bir hafifletme kemerinin içindeki, kompozit başlıklı ikiz kemer şeklinindedir. Büyük hafifletme kemerleri sivri kemer olup, ortadaki hariç diğerleri 3 sıra

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.252.

tuğla 1 sıra taş örgülüdür. Orta kemer dış yüzü yuvarlatılmış tuğladandır. Kemer boşluklarının hepsinde kalın ahşap gergiler vardır.

Bu katın revak ayakları ise tamamen tuğladan ve alttakilerden daha incedir. Kesitlerinde yapılan dişler ise ayakları olduğundan daha ince göstermek içindir.

Bütün kemerlerin ayaklara oturduğu yerde akantus yapraklı mermer silmeler vardır.

KUBBE VE GEÇİŞ ÖÇELERİ :

Ortadaki tek kubbeli merkezi alanı örten yaklaşık 11 m. çapındaki kubbe pandantifler ile beslenen 16 kenarlı basit bir kasnak üzerine oturur.

Kubbe, mihrap eyvanı tonozuna ve giriş duvarına bitişik iki geniş kemer ile yanlardaki iki kör kemer üzerine oturmaktadır. Geniş kemerler kare olmayan kubbe kaidesindeki 2 metrelik farkı kapatmak için konulmuşsa da, bununla da yetinilmeyip, eyvanın tonozu konsollar üzerinde 30 cm. taşırılıp kubbeye yaklaştırılmıştır.

Kubbe kaidesinin her köşesinde 1855 depreminde yıkılan orijinal kubbeye ait mermerden Bizans takozları bulunmaktadır. XIX.yüzyıl yapısı olan mevcut hafif sivri kubbenin tepesi açık olmakla beraber camla örtülmüştür. (1)

Daha önce de değindiğimiz gibi, iki kattaki revak kubbeleri, mihrap üstündeki odanın ve merkezi sahnin kubbesinin dışında yapının tüm diğer hacimleri tonozlarla örtülüdür.

CEPHELER :

Caminin giriş (son cemaat) cephesi haricindeki cephelerinde tamirler esnasında, sonradan açılan pencereler dışında pencere sayısının son

1) A. Kuran, İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami, s.72.

derece az ve dolulukların oranının boşluklara hakim olması, dıştan kitlevi içten de oldukça kasvetli bir etki bırakmaktadır.

Daha sonradan iç mekanın pencere sayısının arttırılması bu etkiyi bugün için ortadan kaldırmıştır.

Yanlardan ve önden ortası sütunlu çift sivri kemerle açılan üst revakları ile iki katlı cephe Venedik Saraylarını andıran gösterişli bir manzara kazanmaktadır. (1)

Caminin giriş cephesinde bulunan alt kat revakları yerden 1.00 metre yüksekte olup, bu seviyeye yoldan beş basamaklı, mermerden düz bir merdivenle çıkılmaktadır.

Revak ayakları 2.20 metre genişliğinde ve kesme taştandır. Sivri kemerler ise 3 sıra tuğla 1 sıra taşla bir tek dişli olarak yapılmış, yalnız orta kemerde bir tek silme konmuştur. Kemerlerin ayaklara oturduğu yerde akantus yapraklı bir mermer silme yer almaktadır.

Kemer araları ve duvarlar 3 sıra tuğla, 1 sıra taşla örülmüştür. Alttaki üç orta kemerin biraz yukarısında duvar yüzeyinde, revak kubbeleriyle üst kat arasındaki boşluğu havalandıran ve aslında da süsten başka birşey olmayan 3 adet nefeslik bulunmaktadır. Teğet kemerli bu nefesliklerin de üstünde bunların hafifletme kemerleri yer almaktadır. Bu kemerler testere dişi şeklinde tuğla ile işlenmiştir.

Giriş cephesinin üst kat ayaklarının bastığı yerde her iki katı ayıran bir korniş bulunmaktadır. Üst kat revak ayakları tamamen tuğladan olup, ayaklara oturan büyük sivri kemerlerin arası ikiz kemerli ve bizanten başlıklı kolonludur.

Ortadaki hariç diğer büyük kemerlerle, ikiz kemerle 3 tuğla 1 taş ile örülmüştür. Ortadaki kemer ise dış yüzü yuvarlatılmış tuğladan olup, kemerin altı iki renkli taştan altıgen bir motif ile doldurulmuştur. Diğer kemer olguları 3 sıra tuğla 1 sıra taş ve taşlar arasında da düşey tuğla şeklindedir.

1) O.Aslanapa, Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14.yy.), s.22.

Orta kemerin iki yanında ve üstünde iki renkli üçgen taşlardan yapılmış altıgenlerden bir bordür dönmektedir.

Giriş cephesinin üst bitiminde ise küçük kemerciklerden meydana gelmiş bir korniş, saçağı oluşturmaktadır.

Revak ayakları arasında alt katta içi üçe bölünmüş altıgenlerden, üstte ise iki sıra dikdörtgenlerden oluşan mermer korkuluklar vardır.

Yan cepheler ise, revakların yan kısımları haricinde, 3 sıra tuğla, 1 sıra kesme taştan büyük sağır duvarlara açılmış az sayıda pencereden oluşmaktadır.

Her iki yan cephede de en alt katta sonradan açılmış kesme taş söveli büyük bir pencere ile mermer söveli bir kapı yer almaktadır. Bunların üzerinde eyvan ve odalara açılan kenarları sövesiz sadece üzerlerinde birer mermer lento bulunan dört pencere ile mahzenlere açılan birer mazgal yer almaktadır. En üstte ise ikinci katın medrese hücrelerine ait mermer söveli ve üstlerinde mermer lento bulunan 8 adet pencere vardır.

Yan cephelerin üstünde, medrese hücreleri eninde, yani yaklaşık 2.50-2.70 m. açıklığında tam daireye yakın, sekiz kemerden oluşan bir saçak kornişini bulunmaktadır.

Revakların yan cephelerdeki açıklıklarında ise iki kemerler arasında bizanten başlıklı kolonlar bulunmaktadır.

Alt katın revak yanı ikiz kemerlerinin üstünde, iç içe iki büyük sivri kemer yer almaktadır. Bu üç sıra tuğla, 1 sıra taş büyük kemerlerin arasında kalan 3 sıra tuğla 1 sıra kesme taş ve düşey tuğlalardan oluşmuş dolgu duvarında da öndekiler gibi bir nefeslik yer almaktadır.

Üst kattaki ikiz kemerlerin üzerinde ise 3 sıra tuğla 1 sıra taştan bir sivri kemer vardır. Bu kemerlerin dolgusu doğu cephesinde iki renkli ve üçgenlerden oluşan altıgen motifli, batı cephesinde ise iki renkli ve yıldız motiflidir.

Mihrap eyvanının yan duvarlarında ise en altta taş söveli bir pencere, üstünde mermer lentolu iki pencere, en üstte ise bugün ikisi kapatılmış üç mazgal bulunmaktadır.

Mihrap çevresi ise 5 yüzeyle mihrap eyvanı duvarı ile odaların kible yönüne bakan düz duvarlarından oluşmaktadır. Eyvanın kırık yüzeylerinin ortada kalanın en üstte daha önce mazgal iken, sonradan dönüştürülmüş bir pencere yer almaktadır. Odaların bu yöndeki duvarlarında ise, en üstte medrese hücrelerinin koridorlarını aydınlatan tuğladan daire kemerli bir pencere ile onun altında mihraplı eyvana yakın odalara açılan küçük birer pencere yer almaktadır.

Eyvanın ön ve yan cephelerinin saçak kornişi giriş cephesindeki gibi küçük kemerlerden oluşmaktadır.

Caminin kuzeybatı köşesinde de bir çeşme vardır. Caminin yapısının eskiliğini göstermekle birlikte son zamanlardaki tamirler bu özelliğini kaybettirmiştir. (1)

BEZEME ÖZELLİKLERİ :

I.Murat Hüdavendigâr camisinde iç süslemelerinin orijinalinden bugüne birşey kalmamıştır. Yalnız eski mihraptan bazı izlerle, mermer şebekelerden bir kısmı mevcuttur. (2)

Önceden üç eyvanın kenar başlarında kısa mermer şebekeler olmakla birlikte, bugün bir iki parça kalmıştır.

Camide bugün kubbe, kubbe kasnağı, kemerler, tonoz ve odalar ile, pencere ve geçitlerin üstünde yaşmak şeklinde hafif süslemeler vardır.

Tüm duvarların kenarında ince, kubbe ve tonozların altındaki silmelerin üstünde de kalın bir bordür şeklinde kalem işleri göze çarpmaktadır.

1) K.Baykal, a.g.e., s.29.

2) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.257.

Yan eyvanların kible duvarlarında ise perde nakışlı birer pano tezyinat yer almaktadır.

MİHRAP :

Mihrap kible tarafından, binanın dışında 5 köşeli bir çıkıntı yapan üzeri geniş daire kemerli bir niş içindedir. Alçı mihrap 9 sıra stalaktitli olup, bitki desenli, yağlı boya ve altın yaldızla boyalıdır. Stalaktitli nişin üzerinde ve kenarlarda ayetler yer almaktadır. Bu yazılar ve kalem işi tezyinat 1322 H. (1904) yılı onarımında yapılmıştır. (1)

4.2.3.2. I.MURAT İMARETİ

Hüdavendigâr Külliyesinin imareti, caminin batısında olup, Sultan Murat Hüdavendigâr tarafından, kesin tarihi bilinmemekle beraber, vakfiye kayıtlarına göre 767 H. (1365-66) ile 787 H.(1385) tarihleri arasında inşa ettirilmiştir. Daha sonra yapı yıkılmış ve Sultan Abdülhamit II. tarafından caminin tamirâtı ile aynı zamanda 1322 H. (1904) yılında temelden itibaren yeniden yaptırılmıştır. (2)

Bu yenilemeyi belgeleyen kitabesi ise doğu cephesindeki kapının üzerinde ve 70 x 70 cm. ebadında olup ince sülüsle altı satır olarak yazılmıştır.

Tamir kitabesinde şu yazı vardır:

1- Emîr'ül-Mü'minîn imâm'ül-Müslimîn Halîfe-i Resûl'ül-âlemin Şevketlû

2- Kudretlû Gaazî Sultan Abd'ül-Hamîd Han-ı Sani halledallahû HilâfeteHu

3- ve Sultanatahû Efendimiz Hazretleri ecdâd-ı me'ali-niyad-ı Hümayanlardan

4- Cennetmekan Hüdavendigâr-ı Gaazî Hazretlerinin cümle-i müberrât-ı

5- seniyyelerinden olan bu imareti tecdiden inşaa buyurmuşlardır.

6- Fi 12 Recep 1324 Fi 19 Ağustos 1322 (3)

1) Vakıflar genel Md., a.g.e., s.130.

2) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.289-290.

Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.387.

K.Baykal, a.g.e., s.29.

Yapının tümüyle değişmesine neden olan bu yenileme sırasında, imaret büyük salonlara ayrılmış, çatı ahşapla kaplanarak kiremitle örtülmüştür. Beş tane ocak yerinin uzun tuğla bacalarından üçü günümüze kalmıştır. (1)

İmaretin avlusu, bugün L şeklinde bir plana sahip yapının batı tarafında yer almaktadır. 1976-1978 yıllarında Vakıflar Genel müdürlüğünce onarılan yapı, daha sonra Bursa Emniyet Müdürlüğüne kiraya verilmiştir. Bugün Polis Moral Eğitim Merkezi olarak kullanılan yapıya, doğu cephesindeki üzerinde kitabe bulunan kapıdan girilmektedir. Bu cepheden 5 pencere ile bir kapı daha vardır. Kuzey cephesinde ise 3 pencere ile yanda avlunun demir parmaklıklı kapısı vardır.

Yapının duvarları 3 sıra tuğla 1 sıra moloz taş ile örülmüşken, daha sonra üzeri sıvanmıştır. Duvar kalınlığı yaklaşık 90 cm.'dir. Pencere ve kapıların söveleri küfeki taşından olup, eski binadan kuzey cephesinde bir tek pencere kalmıştır. (2)

4.2.3.3. I.MURAT HAMAM VE GUSÜLHANESİ

Bekarlar Hamamı, Çıkcık veya Girçık Hamamı olarak da bilinen bu yapının tarihini ve yaptıranı belirleyecek hiç bir yazıt yoktur. Caminin doğusunda olup onunla aynı döneme ait olması kuvvetli bir ihtimaldir. (3)

Yakın zamanda önündeki giriş bölümü yıkılan (4) hamam, dıştan kare planlı olup, 6.5 m.'lik bir kubbe etrafına alçak tonozlu kanatlar şeklinde eklenmiş, güneyde iki yılanma hücresi ile doğudaki beş adet heladan oluşmaktadır.

6.60 x 6.53 metre iç ölçülerindeki büyük tek kubbeli mekânın üzerini örten kubbe dıştan onikigen kasağa, içten prizmatik üçgenlerden oluşan bir kuşağa oturmaktadır. Kubbe eteğinde biri ince diğeri daha geniş iki friz dolanmaktadır. Kubbenin ortası delip olup, üzeri dıştan kiremitle örtülüdür.

-
- 1) Bursa Ansiklopedisi, I.C., s.429.
 - 2) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.289.
 - 3) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.261.
Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.353.
K.Baykal, a.g.e., s.29.

Güneydeki yıkanma hücrelerinin girişe yakın olanı diğerinden daha uzun olup, devamlı akan sıcak suyu ile halkın parasız olarak yıkanmasını sağlamaktadır. Yanındaki hücre ise bugün depo olarak kullanılmaktadır. Batı duvarına sıralanan 5 adet hela, onarımlar sonucu asil biçimini kaybetmiştir.

Yıkanma kısmının ve helaların çatısı tek bir eğimle kubbeyi örten kısma dayanmaktadır. Yapının duvarları ise moloz taş ile örülmüştür.

4.2.3.4. I.MURAT HÜDAVENDİGAR TÜRBESİ

I.Murat Hüdavendigar caminin kuzeybatısında bulunan türbe, yolun sağ tarafında, caminin şadırvanınınında bulunduğu bir avlu içindedir.

Yıldırım Bayezit tarafından 1389 yılında I.Kosova Savaşı'nda şehit olan I.Murat Hüdavendigar için yaptırılmıştır. Ancak 1854 yılındaki deprem sonucu türbenin tamamının yıkıldığı, sonradan temelleri üzerine bugünkü türbenin yapıldığı yazılı kaynaklarda belirtilmektedir. (1)

Yapı, yaklaşık olarak 17.60 x 17.60 metre boyutlarında olan kare bir plana sahiptir. Türbe, ortada 8 mermer sütun üzerine oturan sekizgen kasnaklı oval bir kubbe ile bunu dört yandan çevreleyen beşik tonozlarla örtülüdür.

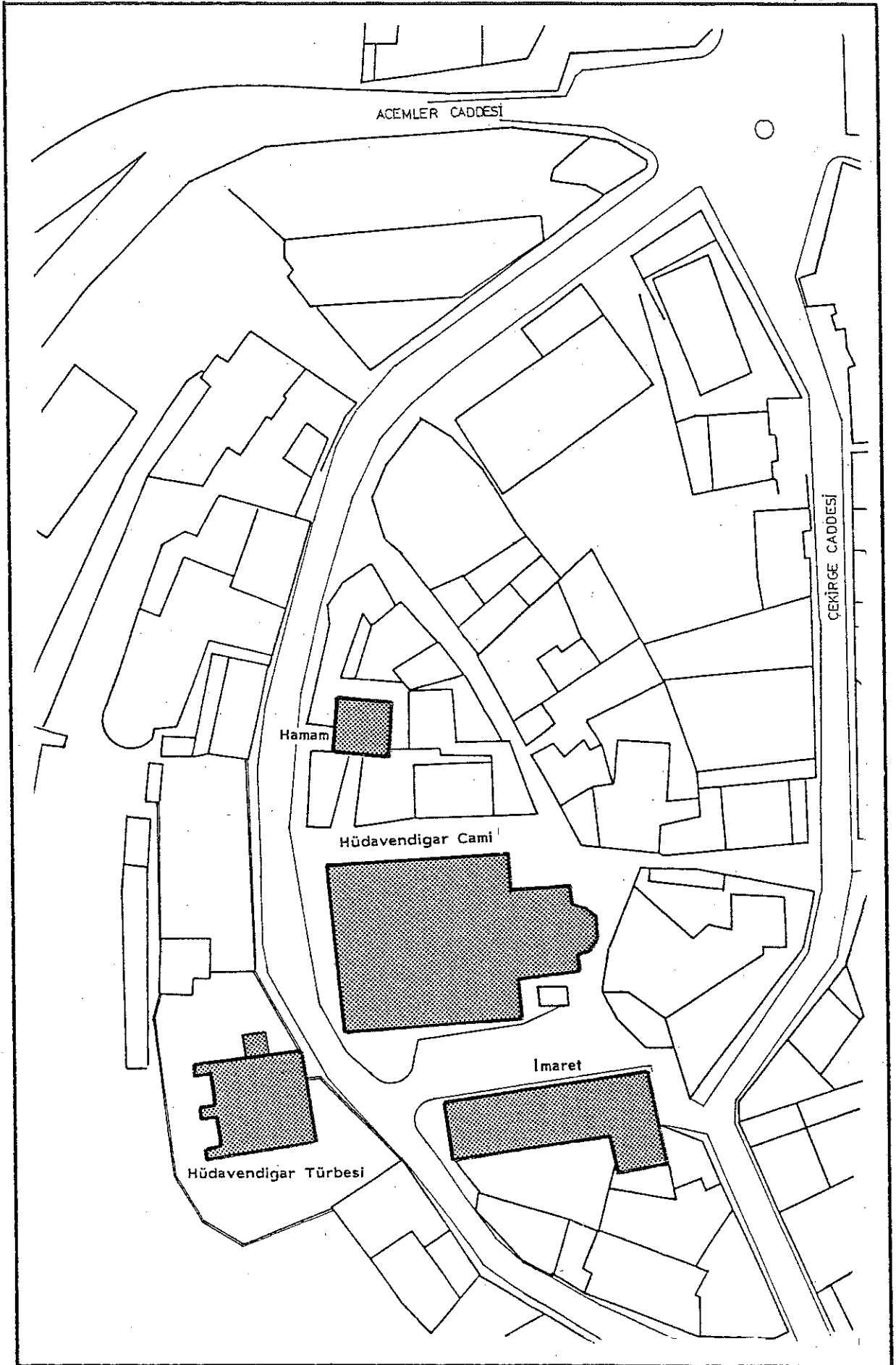
Kubbeyi taşıyan sütunların başlıkları alçıdan kenger yapraklarıyla süslenmiş olup, sütunlar birbirine daire kemerlerle bağlanmıştır. Bu kemerler birbirine 2, duvarlara ise 1 sıra demir gergilerle bağlanmıştır. Kubbeye geçişte ise köşelerde pandantif kullanılmıştır.

Sütunlarla çevrili kubbeli orta kısım yanlardan 18 cm. kadar yükseltilmiş olup, burada 3 sanduka yer almaktadır. Ortadaki piriç parmaklıklar içindeki büyük sanduka I.Murat'a aittir. Bunun güneyindeki sanduka Yıldırım Bayezit'in oğlu Emir Süleyman'a (1410), kuzeyindeki sanduka ise Emir Süleyman'ın oğlu Orhan'a (1429) aittir.

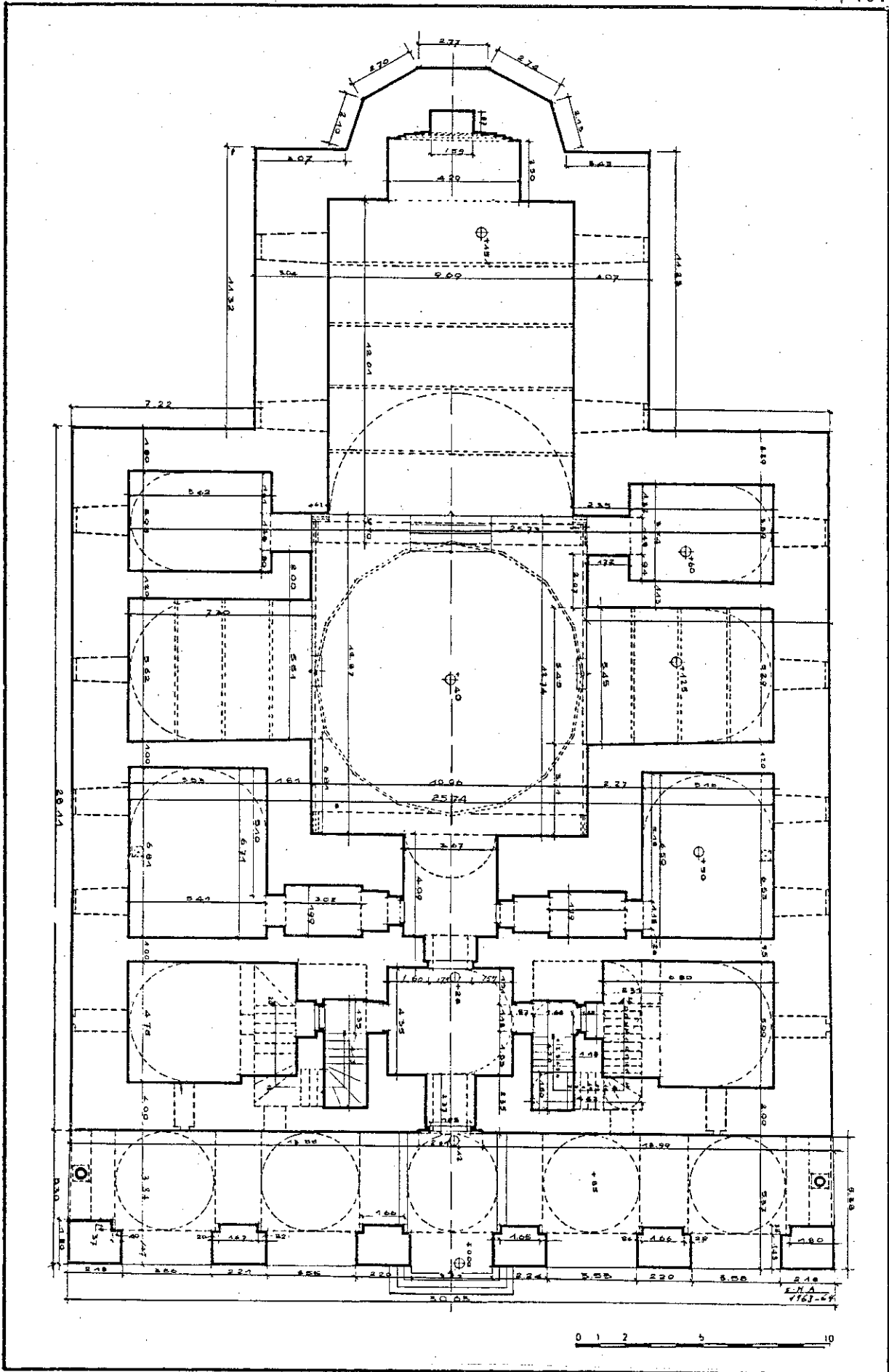
1) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.271.

Yan tarafta kalan 5 sandukadan üçü, I.Murat'ın oğlu şehzade Yakub'a, Yıldırım Bayezıt'ın oğlu Musa Çelebi ve Sultan II.Bayezıt'ın oğlu Şehzade Mehmed'e (1504) aittir. Diğer iki sandukanın ise kimlere ait olduğu bilinmemektedir. Türbede ayrıca altın yaldız ve yağlı boya ile süslenmiş daire kemerli bir mihrap ile bunun karşısındaki duvarda bir niş vardır.

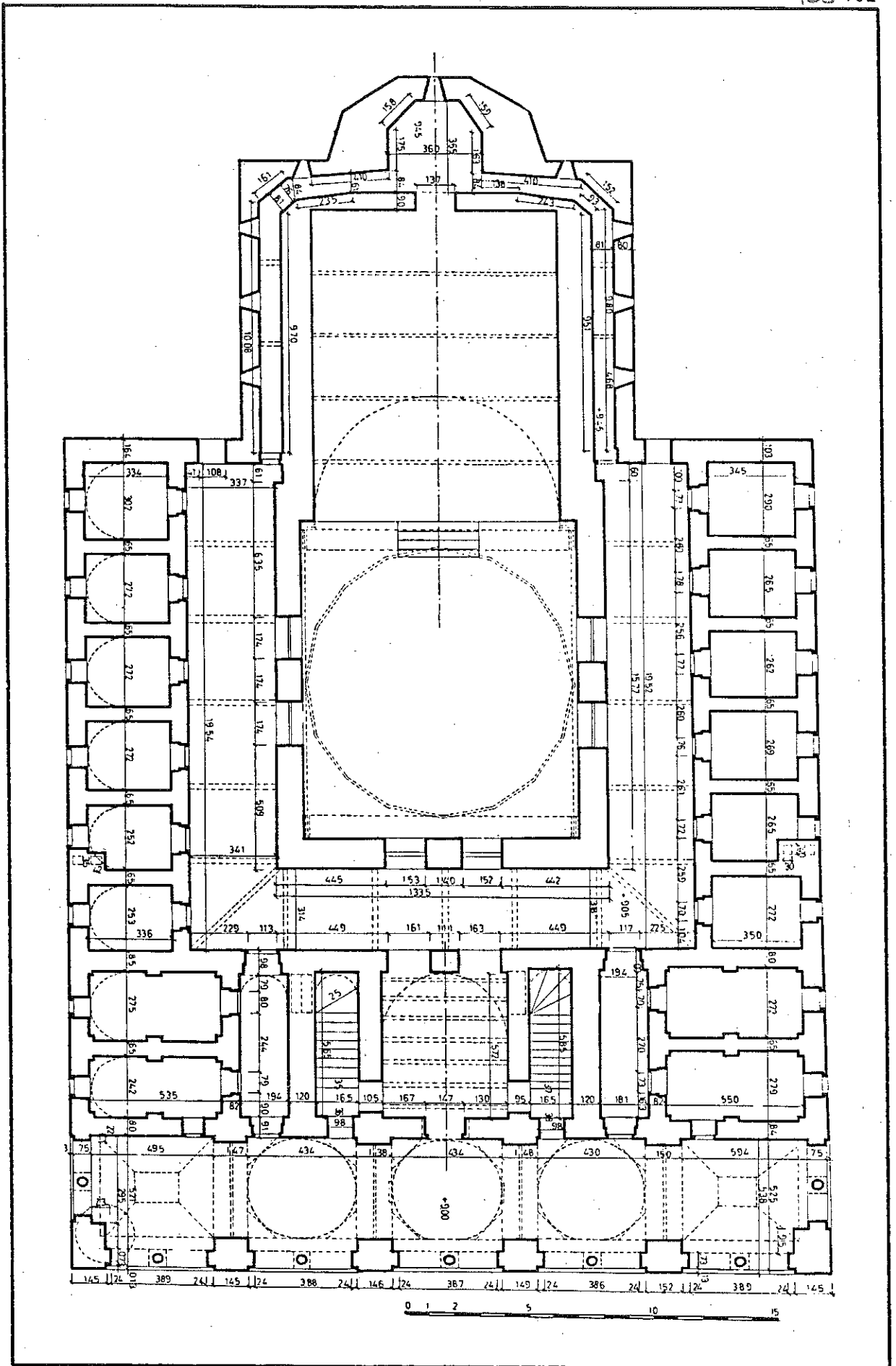
Kuzey cephesi dıştan üç payanda ile desteklenmiş yapıyı, daire kemerli ve mermer söveli dokuz pencere aydınlatmaktadır. Dış cepheler sıvalı ve badanalı, kubbe ve tonozlar ise kurşunla kaplıdır. Sivri kemerli, camakanlı giriş kapısının önünde iki küçük mermer sütun vardır. Türbeye, avludan üç basamakla çıkılan girişten sonra üç basamak inilerek giriliyor. Ayrıca türbenin bahçesinde sonraki dönemlere ait çeşitli kabirler yer almaktadır.

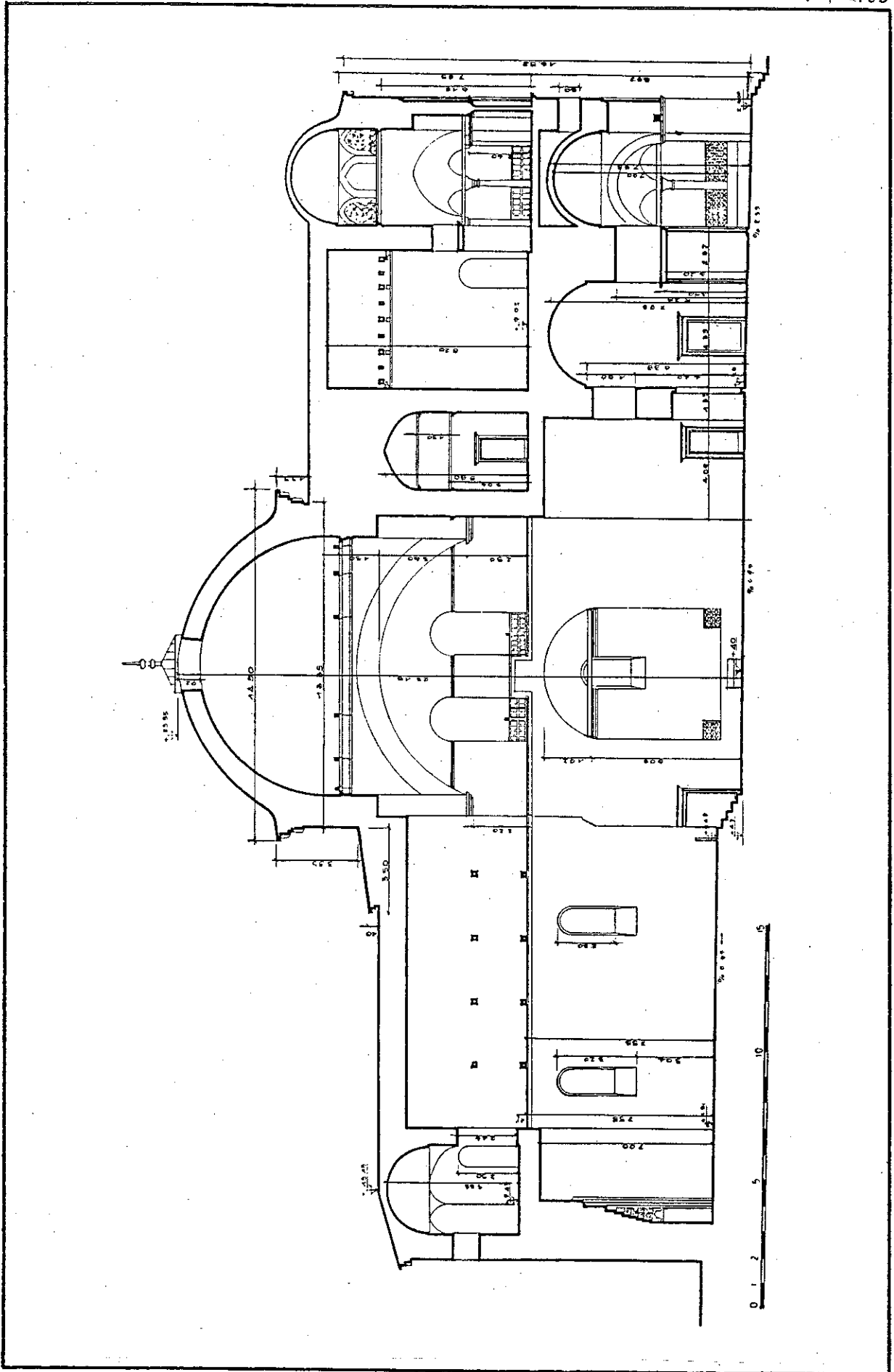
MURAD HÜDAVENDİĞAR KÜLLİYESİ VAZİYET PLANI (Bursa Belediyesi)

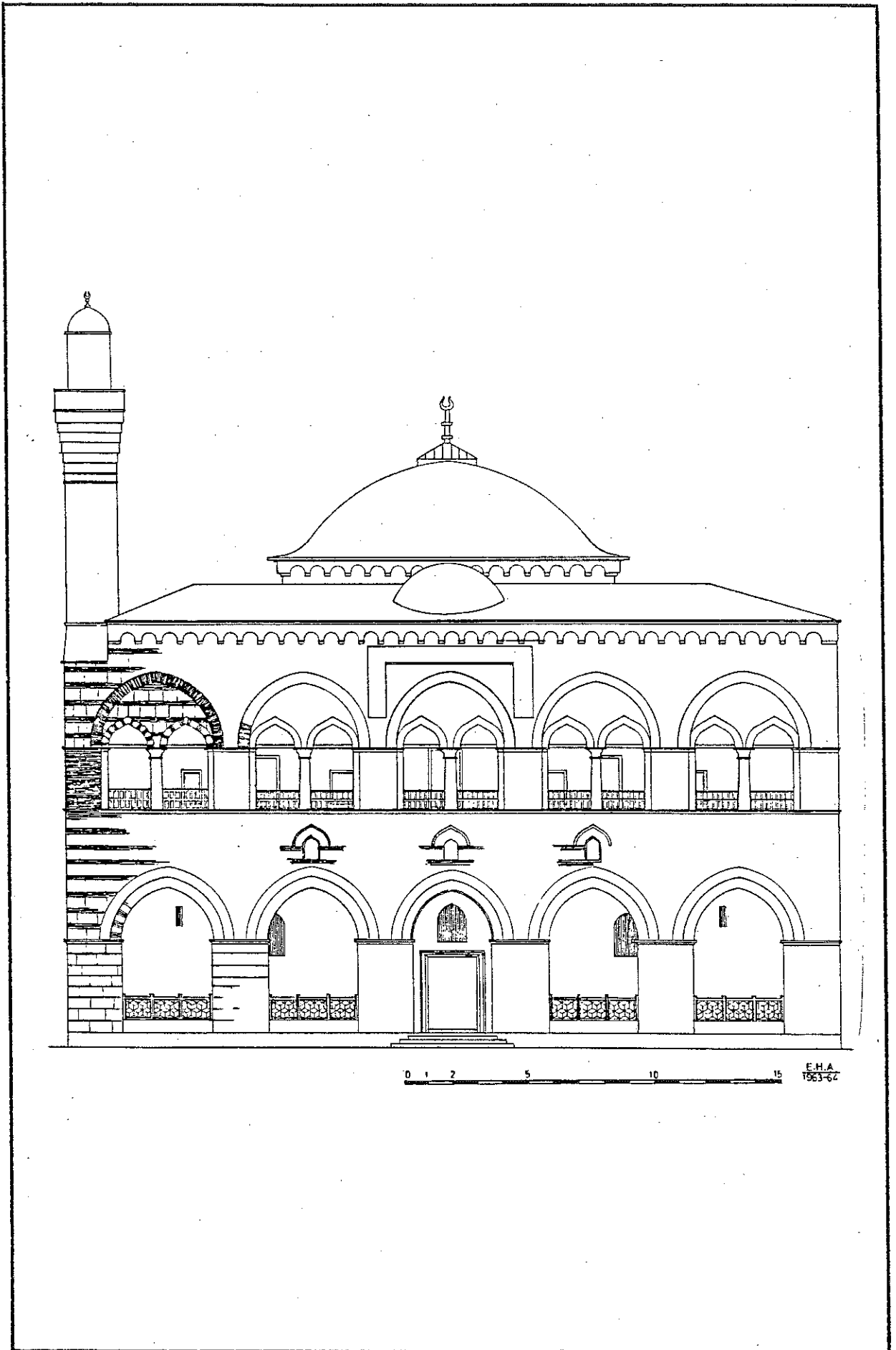
HÜDAVENDİGAR CAMİ ZEMİN KAT RESTİTÜSYON PLANI (E.H.Ayverdi)

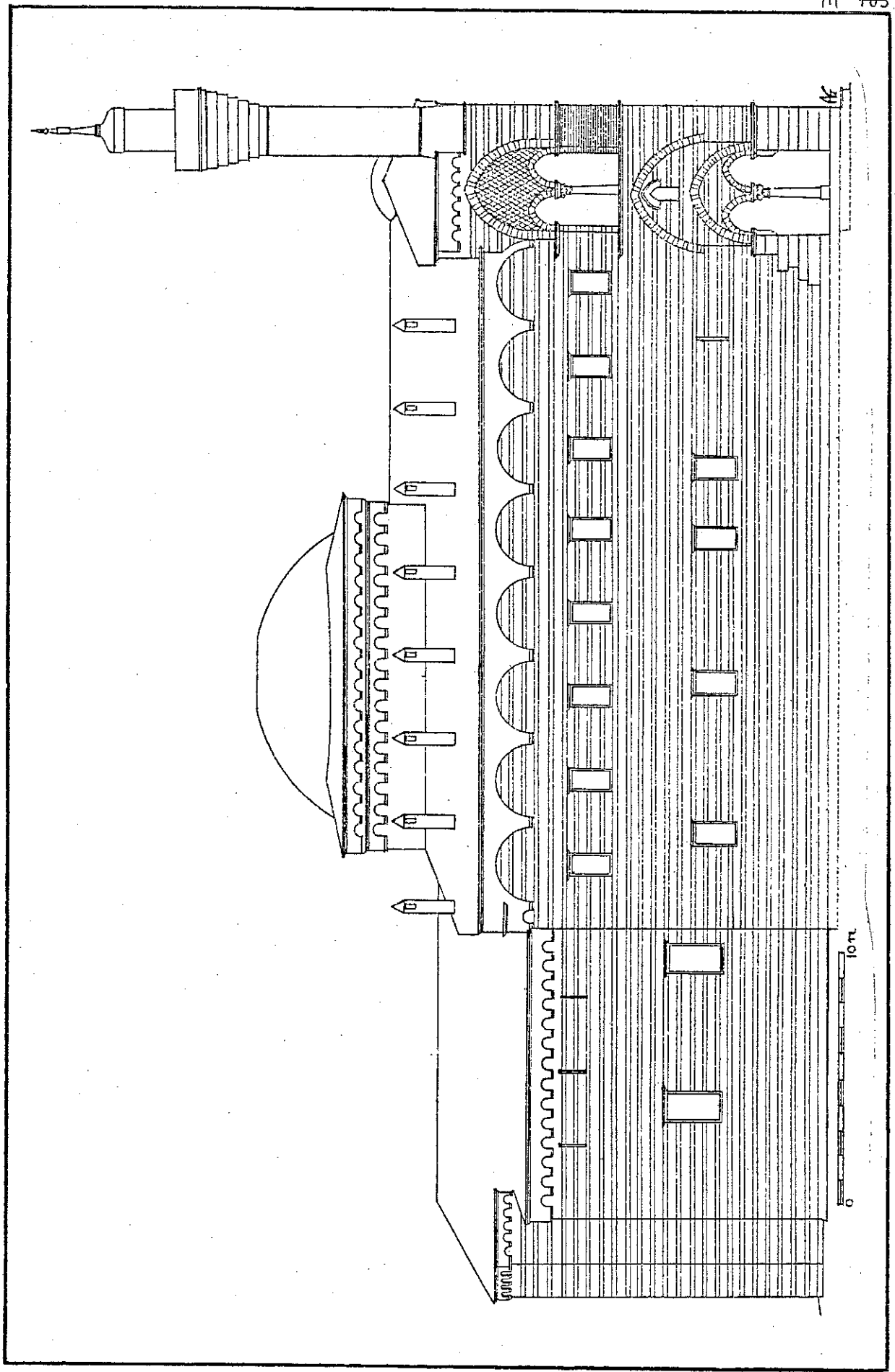
HÜDAVENDİGAR CAMI ÜST KAT (MEDRESE) RESTİTÜSYON PLANI (E.H.Ayverdi)

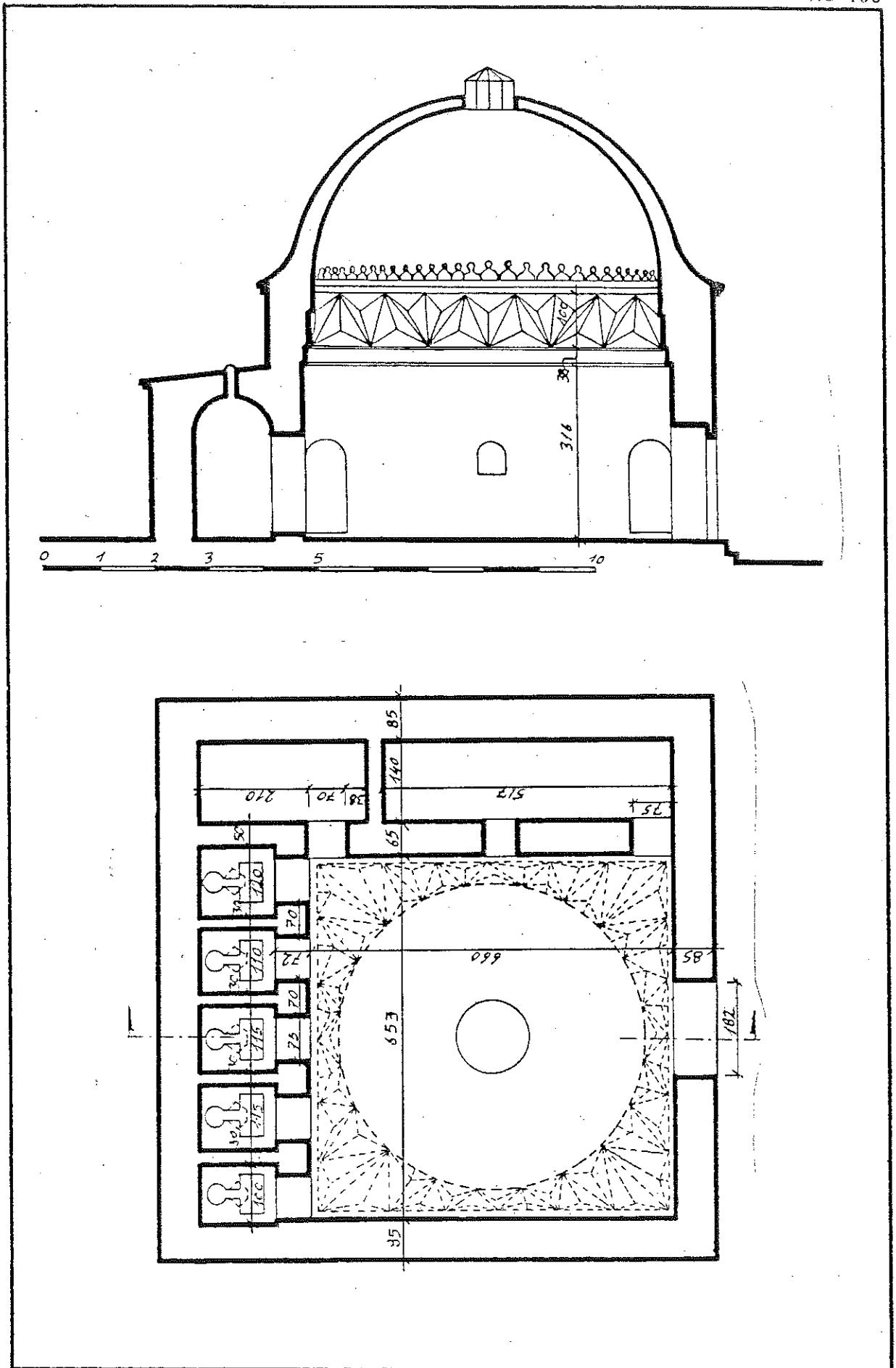
HÜDAVENDİGAR CAMİ KESİTİ (RESTİTÜSYON) (E.H.Ayverdi)

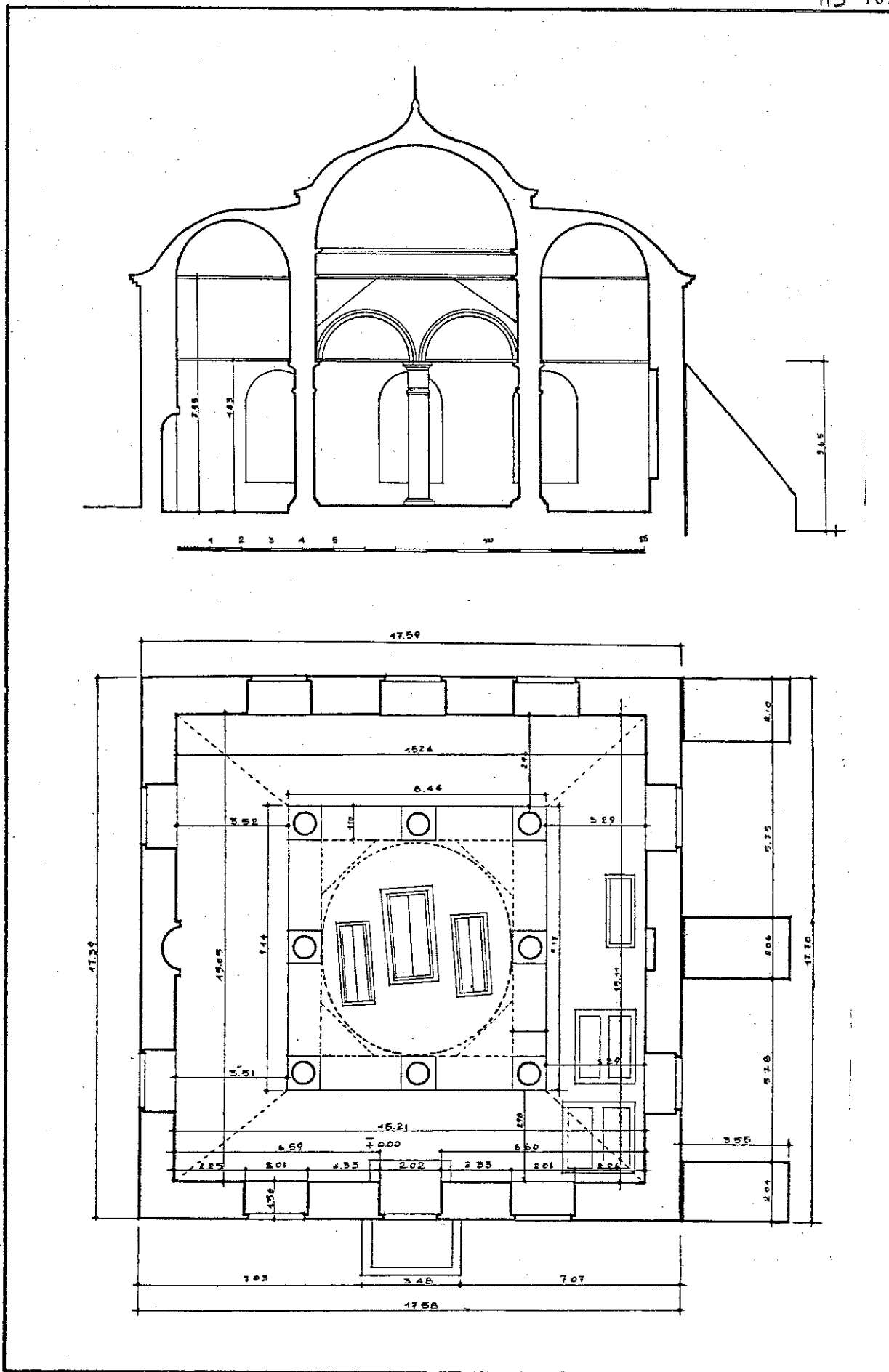
HÜDAVENDİGAR CAMİ CEPHESİ (RESTİTÜSYON) (E.H. Ayverdi)

HÜDAVENDİGAR CAMİ CEPHESİ (A.Gabriel)

HÜDAVENDİGAR HAMAM ve GUSÜLHANE (E.H. Ayverdi)

HÜDAVENDİGAR TÜRBESİ (E.H. Ayverdi)

4.3. YILDIRIM KÜLLİYESİ

4.3.1. TARİHİ BİLGİ VE ÇEVRE TARİFİ

Kosova Savaşında şehit düşen Sultan I.Murat'ın (1360-89) yerine, oğlu Yıldırım I.Bayezıt tahta geçtikten sonra, Anadolu'nun birliğini sağlama ve Rumeli'nin Osmanlılaştırılması çabalarının yanında kazandığı savaşlardan, özellikle Niğbolu (1396) savaşından elde ettiği ganimetlerle başta Bursa olmak üzere, ülkesini bayındır hale getirmek için çaba harcamaktan geri durmamıştır. (1).

Yıldırım Bayezıt, imarcı siyasetine, kurmak istediği merkezi devlet teşkilatına, devletin, gelişen topraklarına ve artan servetine bağlı olarak, Bursa'da şehrin doğusunda bir tepeye, 14.yy.'in sonlarında cami, medrese, imaret, hamam ve darüşşifadan oluşan yeni bir mahalle şeklinde geniş bir külliye inşa ettirmiştir. (2)

Yıldırım Bayezıt, vakfiyesinde (3), inşa ettirdiği bu yapılarla birlikte, bugünkü çarşılar bölgesinde ve aynı tarihlerde yaptırdığı bedesteni de katarak külliyenin kapsamını genişletmiştir.

Yıldırım'ın savaşta esir düşüp, intihar etmesinden sonra cesedi, oğlu Musa Çelebi tarafından, gömülü bulunduğu Akşehir'deki Şeyh Mahmut türbesinden alınarak Bursa'ya getirilmiş ve Medresenin yakınına, bugünkü türbenin bulunduğu yere gömülmüştür. Daha sonra buraya 809 H.(1406) tarihinde oğlu Süleyman Han tarafından bugün külliyenin bir parçası olan türbe yaptırılmıştır. (4)

Yıldırım Külliyesinin bulunduğu, eskiden, "Şüşteri Bağçesi" namıyla bilinen arazi, Orhan Gazi tarafından, bugünkü çarşılar bölgesinde kurduğu tesislere vakfedilmiş, daha sonra Yıldırım Bayezıt tarafından

1) Bursa Ansiklopedisi, I.C., s.65.

2) T.Reyhanlı, Osmanlılarda külliye Mimarisinin Gelişmesi, s.52.
R.Akbulut, "Yıldırım Mahallesi ve Anıtlar", Uludağ, 94, 1949, s.7-8.

K.Baykal, a.g.e., s.18, 155-57.

O.Aslanapa, Osmanlı Devri Mimarisi, s.25.

3) Yıldırım tesislerine ait bu vakfiyenin suretleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Evkaf-ı Kadime kuyûdu, a) 99 no'lu Vakıf-ı evvel Rumeli ve Anadolu, s.168, b) Mücedded Anadolu No.45,79,205 .. ve Ali Emiri Ktb, Vakfiyeler, No: 4474'dedir.

4) Bursa Ansiklopedisi, I.C., s.483.

yerine, güney tarafı Keşiş Dağı, kuzeyi Yenişehir yolu, doğusu Kestelcük Suyu, batısı Delüce Su (Deli Çay) olan arazi ile Orta Kızık köyü verilerek değiş tokuş yapılmıştır. (1)

4.3.2. KÜLLİYE KRONOLOJİSİ

Yıldırım Külliyesinde cami, medrese, imaret, hamam ve bedestenin yapım tarihleri ve hangi sırayla yapıldıkları bilinmemesine karşın bu yapılar vakfiyenin yazıldığı evasıt-ı Remazan 802 (1400 Mart)'den önceki bir tarihte bitirilmiştir. (2)

Darüşşifanın inşası ise diğer yapılarla bir olmuş ve 12 Mayıs 1400'de tamamlanmıştır. (3)

Yıldırım Bayezıt'ın türbesi ise 809 H. (1406) tarihinde yaptırılmıştır. Türbenin mimari Ali bin Hüseyin olup (4), diğer yapıların mimarları belli değildir.

4.3.3. KÜLLİYE ÖGELERİ VE GENEL YERLEŞME DÜZENİ

Yıldırım Bayezıt'ın Bursa'da 14.yy. sonlarında inşa ettirdiği külliye, cami, medrese, imaret, hamam, darüşşifa, bedesten ve türbe yapılarından oluşmaktadır. (5)

Yapılardan darüşşifa ve bedesten haricindekiler, bir tepe üzerine, birbirine yakın mesafelerde inşa edilmiş olup, bugün çok az kısmına ait kalıntılar bulunan iki kapılı büyük bir çevre duvarının içindedirler.

Külliye camisi diğerlerine göre daha yüksek kotta ve ortada kalmaktadır. Caminin kuzey batısında yer alan medrese ise 8 m. daha

-
- 1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.420. (Yıldırım Vakfiyesinden)
 - 2) y.a.g.e., s.421.
 - 3) O.Şevki, Beşbuçuk Asırlık Türk Tababet Tarihi, s.78.
 - 4) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.464-469.
K.Baykal, a.g.e., s.156.
 - 5) T.Reyhanlı, Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi, s.52.
O.Aslanapa, Osmanlı Devri Mimarisi, s.25.

alçak bir zeminde ve çevre duvarına bitişiktir.

Türbe, medreseyle aynı seviyede ve onun doğusunda, caminin ise kuzeyinde kalmaktadır. İmaretin yeri caminin doğusunda olup, bugün mevcut değildir.

Yıldırım Hamamı ise caminin güney batısında ve biraz geridedir. Bu çevre duvarı içinde bu yapılardan başka Yıldırım'ın yaptırmış olduğu bir de kasır varmış.

Kasır türbenin doğusunda, bugün mevcut olan Yıldırım ilkokulunun bulunduğu yerdeymiş. (1)

Yıldırım darüşşifası, çevre duvarı dışında, camiden yaklaşık 300-350 m. doğuda, eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Bedesten ise bu yapılardan çok uzakta, kent merkezinde, Ulucami'den kapalıçarşıya inen yolun doğu yakasında ve kapalıçarşının içinde kalmaktadır.

4.3.3.1. YILDIRIM CAMİ

TARİHÇESİ :

Yıldırım Bayezit tarafından inşa ettirilen külliye'nin bir parçası olan Yıldırım Camisi 14.yy.'ın sonlarına doğru yaptırılmıştır.

İnşaatin başlama ve bitiş tarihleri konusunda çeşitli görüşler vardır. (2) Kitabesi bulunmayan caminin tarihçesi konusundaki bilgiyi vakfiyesinin tarihinden çıkarabiliriz. Vakfiyenin en sonundaki tarih

1)R.Akbulut, a.g.e., s.6.

A.Gabriel, a.g.e., s.66 (Vaziyet planından)

2)Bazı kaynaklara göre cami (1390-94) yılları arasında; S.Çetintaş, Türk Mimari Anıtları, Bursa'da Murat I ve Bayezit I binaları, s.22-23, bazı kaynaklara göre ise (1390-95) yıllarında tamamlanmıştır; A.Kuran, İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami, s.77, O.Aslanapa, Türk Sanatı, s.227. Diğer kaynaklar ise caminin Timur istilası yüzünden yarıda kaldığını ve muhtemelen Musa Çelebi tarafından bitirildiğini kaydeder; Wilde, Brussa, s.20, E.Diez, Türk Sanatı, s.127. A.S.Ülgen, "Bursa Anıtları", Bursa, s.18.

"Evasıt-ı R mazan 802'dir (1400 Mart)"(1) Vakfiyeler yapılar bittikten bir kaç yıl sonra yazıldığına göre (2), caminin de bu tarihten (1400) bir kaç yıl önce bitirildiğini söylebiliriz.

Yıldırım Camisi Karamanoğlu'nun tahribinden sonra 1563, 1575, 1617, 1634, 1635, 1637, 1640, 1649, 1669, 1671, 1825, 1847, 1849 ve 1879'da k lleyeye ait diğer yapılarla birlikte çeşitli onarımlar g rm st r.
(3)

Cami ve bütün Yıldırım tesisleri 1271 H. (1855) zelzelesini geçirmiştir. Sayın etintaş 1876'da muhacir gelen bir ihtiyaşın rivayetlerine dayanarak, bu depremden sonra caminin kubbelerinin okt ğ n , kalın ayakların bazılarının eğrildiğini, bazılarının da yıkıldığını söylemektedir. (4) Oysa Sayın Ayverdi, kitabına koyduğu 1882'lerde çekilmiş bir resme dayanarak büyük kubbelerin yıkılmadığını, sadece son cemaat yeri kubbeleri ile minarelerin yıkılmış olduğunu belirtmektedir. (5)

PLAN ÖZELLİKLERİ :

Bursa'da Orhan Gazi ile başlayan ve Hüdavendigar camisinde değişikliğe uğrayan, yan kanatlı veya 1 planlı camilerin en olgun  rneği olan Yıldırım Camisi, kuzey-güney doğrultusunda kubbeli orta sahn ile mihraplı eyvan, doğu-batı yönünde küçük kubbeli yan eyvanlar ve bu eyvanların iki tarafında çapraz tonoz ile örtülü birer oda ile girişin önündeki beş bölmeli bir son cemaat yerinden oluşmaktadır.

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.Cilt), s.421.

2) y.a.g.e., s.232.

3) y.a.g.e., s.422-27. (Ayverdi bu tamiratla ilgili bilgileri Bursa Kadı Sicileri; (95 C.,s.241), (126.C.,s.210), (231.C., s.80), (252.C.,57), (262 C., s.104), (256.C., s.40), (261.C.,s.110), (275.C., s.34),(301.C.,s.20), (288.C.,s.8,26), (313.C., s.93,83), (304.C., 1265 senesi)'ne dayanarak vermiştir.

4) S.etintaş, Türk Mimari Anıtları, Bursa'da Murat I ve Beyazıt I Binaları, s.24-25.

5) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.427.

GİRİŞ BÖLÜMÜ :

Yıldırım Caminin girişi 5 bölmeli bir son cemaat yeri ile başlamaktadır. Son cemaat yerinin orta aksının devamında giriş eyvanı bulunmaktadır. Bu eyvan ile revaklı bölüm arasında büyük bir Bursa kemeri vardır. Bu büyük kemer ile her iki yanındaki revak iç kemerleri üç salkım halinde zengin stalaktitle süslü yastıklara oturmaktadır.

Giriş eyvanının her iki yanında, zeminden 70 cm. yüksek ve altında pabuçluk, önünde de kısa bir sahanlık bulunan birer kapı vardır.

Kapılar altı sıra stalaktitli dikdörtgen kitabeli bir kilit taşıyla bağlanmış, yastıkları stalaktitli ve zengin dekorlu Bursa kemerleri içindedir.

Kapılarla aynı çerçeve içinde yeralan, her iki yanda üstte birer şahnişin (balkon) vardır. Bunların çıkışı cami içinde, giriş kapısının yanındaki merdivenlerden olup, minare merdivenlerine sahanlık oluşturmaktan başka görevleri yoktur. (1)

Giriş eyvanının yanındaki kapılar imam ve müezzin hücrelerine ait olup, hücreler yaklaşık 2.70 x 2.90 metre ölçülerindedir. Bu hücrelerden soldakinin üzeri beşik tonoz, sağdaki hücrede ise birbirini dik olarak kesen dört iri bademin ortalarına konan daha ufak dört tanesiyle sekiz dilimli bir takke oluşturulmuş, etrafına pahlı bir fitil işlenmiştir.

Bu hücrelerden arkasında ve yan eyvana bitişik olan odalara sonradan basık dökdörtgen bir kapı boşluğu açılmıştır.

Üzeri yuvarlak omurgalı kubbe ile örtülü giriş eyvanından sonra kapıya bir mesafe bırakılmış olup, eyvanın Bursa kemerinden sonra geniş silmeli dikdörtgen bir çerçeve yer almaktadır. Kapı bu çerçevenin arkasında içe doğru girinti şeklindedir.

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.430.

Çerçevenin içinde, üstte stalaktitli yastıklar üzerine oturan bir teğet kemer onun da üzerinde şebekeli dikdörtgen bir alçı kemer vardır.

Çerçevenin yan yüzlerinde ise, içlerinde nakışlı plastırlar bulunan beş köşeli 7 sıra stalaktitli nişler vardır.

Kapı dikdörtgen bir yüzey üzerinde, iki renkli taşla örülmüş bir basık kemerdir. Bu kemerin üstünde iki üçgen parça ile onlarında üstünde iki renkli taşla çevrili bir kitabe yeri vardır. Kitabe yeri boş olup, üzerinde yazı yoktur.

Kapının bulunduğu duvar yüzeyi ile onun önündeki çerçevenin teğet kemeri, yukarda sivri bir tonoz parçasıyla birleştirilmiştir.

İÇ MEKAN :

Yıldırım Caminin iç mekanı, bir orta sahn, yanlarda iki eyvan ile eyvanların alt ve üst yanlarındaki dört oda ve orta sahnın önündeki mihraplı ana eyvandan oluşmaktadır.

İç mekana, giriş eyvanındaki basık kemerli bir kapıdan girilmektedir. Kapıdan hemen sonra yanlarda teğet kemerli iki küçük kapı, kapıların arkasında ise imam hücrelerinin üstündeki şahnişinlere çıkış merdivenleri yer almaktadır.

Büyük ve yüksek kubbeli orta sahn kare planlı olup, zemini giriş ile aynı seviyededir.

Orta sahnın giriş duvarında, yanlarda merdiven sahanlıklarına bakan iki üst ve bu sahanlıkları bağlayan koridora ve onun üstündeki dar hücreye açılan toplam dört pencere ile altta üç kapı vardır. Bu kapılardan yan odalara ait olan ikisi duvarla örülmüş olup, yalnız giriş kapısı açıktır.

Giriş kapısı ile üstündeki iki pencere ise duvar yüzeyinde büyük bir Bursa kemerli çökertme içindedir.

Orta sahnın yan duvarlarında ise yan eyvanlara açılan büyük sivri kemerler ile mihrap eyvanına yakın ön odaların kapı ve demirli üst pencereleri bulunmaktadır.

Orta sahnın kible yönünde ise mihraplı eyvan ile arasında büyük bir Bursa kemeri vardır. Kemerin ortası tavanlı, yanları ise geniş kavisli olup, 12 sıra stalaktitli konsollar üzerine oturmaktadır. Konsolların altında ise derin nişler yer almaktadır.

Ana eyvan ise kareye yakın planlı olup, üzeri kubbe ile örtülüdür. Bu eyvan orta sahnın zemininden 73 cm. yukardadır ve 4 merdivenle çıkılmaktadır. Ana eyvanda ikisi de mihrap yanlarında, ikisi de yan duvarlarda 4 alt pencere vardır. Dikdörtgen şeklinde, düz mermer söveli bu pencereler duvar kalınlığı içinde derin nişler oluşturmaktadır. Sonradan pencerelerin tavanları açılıp söve üstlerindeki kemer delinerek buralara daire kemerli şebekeli alçı pencereler yapılmıştır. (1) Yine mihraplı ana eyvan duvarlarında ayrıca, iki kible duvarında, dördü yan duvarlarda 6 tane üstlük pencere bulunmaktadır.

Yan eyvanların zemini 73 cm. yüksekliğinde olup, 3 basamakla çıkılmaktadır. Eyvanların üzeri ise sekizgen kasnağa oturan küçük birer kubbe ile örtülüdür. Eyvanların yan cepheye bakan duvarlarında döşemeden 45 cm. yukarda mihrap, eyvandakiler gibi bir altlık pencere, onunda üzerinde dikdörtgen bir üstlük penceresi vardır.

Orta sahnın köşelerinde, eyvanlara bitişik 4 odadan girişe yakın olanlara önceden orta sahandan birer kapı ile geçilmekteyse de, sonradan bunlar kapatılarak imam ve müezzin hücrelerinden birer geçiş yeri açılmıştır. Bu odaların tavanı aynalı çapraz tonoz olup, tonoz yüzeylerinde sekiz tane pencereden dönüştürülmüş büyük mazgallar vardır. Odaların yan duvarlarında ise birer nefeslik, son cemaate bakan duvarlarında da büyük birer pencere vardır.

Güneyde mihraplı eyvana yakın odalara ise orta sahnın mihrap eyvanına yakın olan yerinden basık kemerli birer mermer kapıdan girilmektedir.

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.433.

Odaların güney duvarlarında yerden tonoz kasnağına kadar devam eden alçıdan, üzerinde tembel delikleri, maşalık ve ocak şeklinde birer nefeslik bulunan panolar bulunmaktadır. Bu panoların düzeni her iki odada farklı olup, tezyinatları oniki yıldızlarla yapılmıştır. Bu alçı panolarda sülüs, nesih ve küfi ile kabartma hadisler ve dualar yazılıdır.

Odaların tavanları aynalı çapraz tonoz olup, tonoz yüzeylerinde 8 tane dikdörtgen alçı pencere bulunmaktadır.

Her iki odada da yan cepheye bakan yerden 2.5 m. yükseklikte ve duvar kesitinde içeriye doğru genişleyen ufak birer pencere bulunmaktadır.

SON CEMAAT YERİ :

Yıldırım Camisinin son cemaat yeri beş bölmeli ve Bursa kemerlidir. Revak, pandantifler üzerine oturan beş kubbe ile örtülü olup, orta kubbe diğerlerinden 85 cm. daha yüksektir.

Ortadaki revak açıklığında giriş kapısından ayaklara kadar 21 cm. bir meyil vardır. Yan sekiler ise bu zeminden 72 cm. kadar yukardadır.

Son cemaat yerinin kubbelerini taşıyan cepheye dik kemerleri birbirinden farklı olup, ortadaki ikisi basık sepet kulpu, onların yanındakiler sivri kemer ve en dışta son cemaat yerinin yan cephelerindekiler ikiz Bursa kemerlidir.

Caminin son cemaat yerine bakan girişteki büyük Bursa kemerinin her iki yanındaki duvarlarında ise önce, bir çerçeve içine alınmış altta bir mihrap nişi üstünde şahnişin, sonra yine bir çerçeve içinde, imam hücrelerinin yanlarındaki odalara bakan demirli bir pencere ile onun üstünde demirli kör bir pencere yer almaktadır.

MERDİVENLER :

Caminin ana kapı kanatlarının arkasında saklanan döner merdivenler, ortası çekirdekli ve 17 taş basamaklıdır. Bunlar birinci katta 75 cm.'lik dar bir dehlize çıkar.

Dehlizin açıldığı her iki şahnisinde de, başlangıcı son cemaat yerine bakan kenarda 12 taş basamaklı bir merdivenli dehliz daha vardır. Bu dehlizlerin sağ taraftakinin sonunda bir 3 basamak sonrada kurşunluğa çıkış vardır. Sol taraftaki dehlizde ise 11 basamaktan sonra bir basamak, daha sonrada eski minareye ait merdivenler başlamaktadır.

Eski minarenin merdivenleri tuğla üzerine kaygan taşı olup, bugün sadece 27 basamak kalmıştır. Bu merdivenlerin 12. basamağından da kurşunluğa ikinci bir çıkış verilmiştir.

MAHFİLLER :

Caminin orta sahnında, girişin hemen sağında bir müezzin mahfili vardır. Mahfil 4 ahşap ayak üzerine oturmakta ve 12 ahşap basamakla çıkılmaktadır. Mahfil orijinal olmayıp, sonradan yapılmıştır.

ASMA KAT :

Caminin giriş kapısıyla bunun her iki yanındaki imam hücrelerinin üzerinde bir asma kat vardır. Asma kata çıkış cami kapısından hemen sonra, içte yanlarda bulunan iki döner merdivenle sağlanmaktadır.

Merdivenler cami kapısının üstünde yer alan bir koridora çıkmaktadır. Bu koridorda orta sahna bakan birde alçı pencere vardır. Koridordan sağda ve solda 63 cm. daha yüksek birer sahanlığa oradan da 1.00 m. daha yüksek olan şahnışinlere geçilir. Batıdaki şahnışin üstü iri stalaktitli dört takoza oturan düz tavanlıdır.

Doğudaki şahnışin üzeri ise beşik tonoz olup, buradan alttan çıkan merdivenin üstüne gelen 6 basamaklı dik bir merdivenle ikinci

kattaki 1.5 m.eninde bir aralığa çıkılır. Buradan son cemaate bakan büyük bir pencere vardır. Çeşitli vesikalarda Hünkar Mahfili olarak bahsedilen bu yerin ulaşılması zor, dar ve karanlık olması, ona bu ismin sonradan yakıştırılmış olduğunu düşündürmektedir. (1)

Cephedeki şahnişinlerin içinden, minarelerin merdivenlerinin duvar ortasından çıkan düz kısımları başlamaktadır. Bu başlangıçlar, şahnişinlerin son cemaate bakan yüzlerinden de görülen çarpık bir şekilde kesişen iki kemerin altındadır.

MİNARE :

Caminin, sadece merdivenlerinin başlangıcı belli olan iki minaresi birçok kereler yıkılmış, yerine yenisi yapılmıştır. (2)

Bugün batı tarafında camiden 2.40 m. uzakta, 20 yıl önce yapılmış kaidesi 3.55 x 3.55 m. ölçülerinde bir minare vardır. Tamamiyle kesme taştan olan bu minare çok sade olup, şerefesi üst üste 4 dar konsol üzerindedir.

Caminin doğu tarafında kalan, daha eski minareye ait parçada ise, tuğla üzerine kaygan taşlı, çekirdekli 27 basamak kalmıştır. Bunun alttan 12. basamağından da kurşunluğa bir çıkış verilmiştir.

AVLU :

Caminin revaklı kısmın önünde kalan avlusunda 1986 yılında yapılmış sekizgen bir şadırvan yer almaktadır.

Avlu kuzey yönünde arazi eğiminden dolayı dar tutulmuş, diğer yerler yeşillendirilmiştir. Avluya medrese ve türbenin olduğu kottan biri doğuda diğeri kuzeyde iki merdiven ile batı tarafındaki yoldan çıkılmaktadır.

-
- 1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.437.
 - 2) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.231.
K.Baykal, a.g.e., s.155.
E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.433,427.

STRÜKTÜR VE MALZEME :

Yıldırım Camisinin strüktürünü, kalınlığı 1.70 ile 2.15 m. arasında değişen dış ve iç duvarlar; eyvanların geniş kemerleri kubbe ve tonozlar ile son cemaat yerinin ayak ve kemerleri oluşturmaktadır.

Camide düyeş taşıyıcılar belirsiz derzli tamamen kesme taştan kalın duvarlardır. Açıklıklar yatayda ise yan eyvanlarda sivri kemerlerle, mihrap eyvanı ile orta sahn arasında ise büyük bir Bursa kemeri ile geçilmiştir.

Revak ayakları ve kemerler cephelerde olduğu gibi hafif kurşuni renkte mermer kalitesinde bir taşla yığma olarak yapılmıştır.

Revak kemerleri Bursa kemeri olup, Osmanlı mimarisinde ilk olarak bu binada kullanılmıştır. (1) Kemerler silme kuşakla çevrili olup, orta kemer diğerlerinden büyük ve sade, yandakiler ise anahtarlı kitabeli, kemer içleri tekne tavanlıdır. İç ve yan kemerlerde ise ince demir gergiler vardır.

Kemer özengileri çok iri bir armudi ile dışlardan oluşan yastıklara oturur. Yalnız orta kemerin yastıkları 1 sıra üçlü stalaktitlidir.

KUBBE VE GEÇİŞ ÖĞELERİ :

Son cemaat yerinin 5 küçük kubbesi dışında, yanlarda iki ufak, kible yönünde ise arka arkaya iki büyük olmak üzere 4 kubbe vardır.

Orta sahnı örten kubbe yaklaşık 12 m. çapında ve 22 m. yüksekliğindedir. Kubbe köşelerde düz, birbirini kesen tromp geçişlerle sekiz kenarlı yüksek bir kasnak üzerine oturmaktadır. Tromplar arasında kalan yüzeylerde mihrap yönündeki daha küçük, diğerleri daha büyük daire kemerli ve vitraylı 4 pencere yer almaktadır.

Ana eyvanın kubbesi ise 11.50 x 11.50 m. ölçülerinde kare taban üzerine

1)A.Kurân, İlk Devir Osmanlı mimarisinde Cami, s.77.

prizmatik üçgenlerle (bademler) oturmaktadır. Bu üçgenli kuşak yatık olduğundan kubbe ortada oldukça ufak kalmaktadır. Kubbenin üçgenli kuşağı üzerine de daire kemerli 4 adet pencere açılmıştır.

Yan eyvanların kubbeleri ise yarım çapraz tonozlarla bağlanmış sekizgen kasnaklar üzerine oturmaktadır.

Daha öncede belirttiğimiz gibi revaklar pandantifler üzerine oturan küçük kubbelerle, odalar ise aynalı çapraz tonozlarla örtülüdür.

CEPHELER :

Yıldırım Camisinin cephelerinde hiç tuğla kullanılmamış, tamamen mermere yakın nitelikte, 40-60 cm. boyutlarındaki kesme taşlar, ince ve düzgün derzlerle örülmüştür.

Caminin zengin ve uyumlu revak cephesiyle, uzun ve çıplak yan cepheleri arasında bir ilişki kurmak son derece zordur.

Uzaktan mermeri andıran gri kesme taşla kaplı, çok gösterişli ve eşî bulunmayan son cemaat yeri kuvvetli ayaklar üzerine beş kubbeli olup, öne doğru beş, yanlara ikişer Bursa kemeri ile açılmaktadır.

Revakın ön cephesi, tabandan başlayıp ayak yüzeylerinden yukarıya çıkan ve saçak altında devam eden iri kavallar ve bir diştten oluşan bir çerçeve içine alınmıştır. Ayakların düz kısımlarının birbirine eşit olması için, ikinci ve beşinci ayaklar diğerlerinin yaklaşık birbuçuk misli geniş tutulmuş, bunlarda çerçeve ortadan, köşe ve giriş ayaklarında ise kenarlardan geçilmiştir.

Bursa kemerleri dört tarafı dolayan bir silme kuşağı içindedir. Orta kemer diğerlerinden büyük ve sade diğerleri ise anahtarlı kitabeli, kemer içleri düz tavanlıdır. Kemer özengileri çok iri bir armudi ile dişlerden oluşmuş yastıklara oturur. Yalnız orta kemerin yastıkları 1. sıra 3'lü stalaktitlidir. Ayak ve kemerler bütün cephelerdeki gibi hafif kurşuni renkte kesme taştan yapılmıştır.

Caminin diğ er cepheleri monoton gör ünümlü olup, cephelerde sağ ır duvarlar hakimdir. Duvarların üst hizasındaki sımsıkı demir parmaklıklarla gizlenmiş küçük pencereler yapıya gereken aydınlığı ve hareketliliği sağlayamamaktadır. Tüm cephelerde 24 adet olan bu küçük pencerelerden 4 tanesi, karş ılarına iç duvarlar geldiği için içerde hiçbir yeri aydınlatamamakta, sadece dekor amacı taş ımaktadır.

Bu cephelerde ayrıca alt seviyede yan eyvanlara ve mihrap eyvanına aç ılan birer büyük pencere ile mihraplı eyvana yakın odalara ait birer küçük pencere bulunmaktadır. mihrap cephesinde ise üstteki iki küçük pencerenin altında, mihrabın yanlarında kalan birer büyük pencere bulunmaktadır. Doğu ve batı yanlardaki dört büyük pencere zengin bir çerçeve kitabesi ortasında silmeli, bir teğ et hafifletme kemeri, ayna ve stalaktitli sövelerle yapılmıştır. Mihrap cephesindeki pencerelerin stalaktitleri daha farklı olup, tüm bu pencereler beyaz mermerle iş lenmiştir.

Yan odalara ait ufak pencereler doğ udakinde üzerinde eski delikler bulunan basit, devş irme bir sö ve parçası konmuş, duvar yüzeyine de iki çizgi şeklinde çerçeve fuga yapılmıştır. Batı tarafındakinde ise sö ve Bizans usulü eğ ik kesilmiştir. (1)

Mihrap cephesinde, yükseltilmiş mihrap kubbesi çıkıntısı ile yan hacimler, yarım üçgen bir alınlıkla bağ lanmış, bütün cephelerin bitiminde ise iki pahın ortasından taş an bir kavaldan ibaret saçak silmesi konmuştur.

BEZEME ÖZELLİKLERİ :

Camide orijinal kalem ve ahş ap iş i gibi tezyinattan eser kalmamıştır. Yalnız yer yer ç inilerin kullanıldığı muhakkaktır. Bunlardan kalan, sayıca az fakat güzel parçalar olup, alt sıra pencerelerinde, dış mihraplarda ve odalardaki alçı duvar panolarında vardır. (2) Orijinal olarak, süslü söveler, çeş itli tarzda stalaktitler, revaka bakan pencere sövelerindeki hadis yazıları kalmıştır.

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.438.

2) y.a.g.e., (I.Cilt), s.437.

Bugün kubbe ve tonozlarda, kasnaklarda, kemer tavanlarında, mihrap eyvan duvarlarında çeşitli kalem işi tezyinat görülmektedir

MİHRAP VE MİMBER :

Mihrap yedi sıra stalaktitli, zengin bir yaşmakla örtülü olup, köşelerinde, başlık ve kaideleri stalaktitli, cilalı, yeşilimtrak mermer sütunlar vardır. Bu yüksek yaşmağın etrafında zeminden başlayan bir silme, sonra bir düz satıh ve sonra da bir silme daha vardır. En üstte ise gösterişli bir taç bulunmaktadır. Düz satıhtaki 5 adet altıgenin ortasında ve aralarında ayetler, yaşmak üzerindeki aynada da besmele yazılıdır. Bu süs ve yazılar yenidir. (1)

Mimber ise yeni olup, güzel değildir. (2)

4.3.3.2. YILDIRIM MEDRESESİ

Yıldırım Bayezıt'ın 14.yy.'ın sonlarında yaptırdığı külliyeinin medresesi, caminin kuzey batısında 8 m. daha alçak bir zeminde inşa edilmiş uzunlamasına bir binadır.

Bina 1640, 1649, 1669, 1671 ve 1825 tarihlerinde çeşitli onarımlar geçirmiştir. (3) Daha sonra medreselerin kapatılmasıyla harabeye dönmüş, revaklar, tonozlar ve bacalar yıkık durumdayken, 1948 senesinde Sıhhiye Vekaleti tarafından dispanser olarak kullanılmak üzere restore edilmiştir. (4) Yapı halen Yıldırım dispanseri olarak bu görevi sürdürmektedir.

Medrese, ortası birbirini takip eden iki kubbe ve eyvandan oluşan bir ön parçanın, yüksek beden duvarlı ve eyvanlı dersaneden ibaret bir arka kütleyle, üzeri eğimli çatılı ve bacalarla hareket kazanmış iki ince uzun şeritle bağlanmasından meydana gelmiş bir kütle formuna sahiptir.

-
- 1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.Cilt), s.433.
 - 2) y.a.g.e., (I.C.), s.434.
 - 3) y.a.g.e., (I.C.), s.423.
 - 4) y.a.g.e., (I.C.), s.448.

Medreseye geniş ve derin bir eyvandan girilir. Eyvanın iç yanlarında silmeli iki kitabe, ortasında ikişer hücre vardır. Bunların yaşmakları stalaktitlidir. Eyvanın ön cepheye bakan köşelerinde ise pahlı plastır sütunlar bulunmaktadır. Giriş eyvanının üzeri prizmatik üçgenli kuşak üzerine oturan sekiz dilimli bir kubbe ile örtülüdür.

Giriş eyvanının devamındaki 2.80 m. genişliğindeki basık kemerli kapıdan ortası kubbeli bir üçlü revak altına, oradan da yan revaklara geçilir. Bu ikinci kubbe, onüç sıra basit fakat güzel peteklerle süslenmiştir. Giriş hacminin yanında ikişer adet dikdörtgen planlı müderris odaları yer alır. Yan revaklar boyunca sağlı sollu, sekizlerden onaltı oda sıralanmıştır. Kuzeybatıdakiler, kuzeydoğudakilere göre biraz daha büyük olup, odaların hapsi uzunlamasına beşik tonoz üzerinde eğimli çatı ile örtülüdür. Odalarda dış cephelere açılan birer pencere ile revaka açılan birer kapı bulunmaktadır. Köşe odalarda pencereler ikişer adettir. Her odada iki niş ve bir ocak bulunmaktadır.

Giriş aksının karşısında yer alan dersane büyük bir teğet kemer ile avluya açılmaktadır. Bu eyvan avludan 90 cm. kadar yukarda olup, 5 basamakla çıkılmaktadır. Eyvanın duvarlarında altta ikişer pencere ile üstte birer alçı pencere bulunmaktadır. Eyvanın üzeri prizmatik üçgenli sekizgen kasnak üzerine oturan bir kubbe ile örtülüdür. Kubbenin köşelikleri onüç sıra petekle süslü olup, köşelikler kasnağın hemen altından giden iki sıra stalaktitli bir bordür ile bağlanmıştır. Kasnağın yüzeylerinde de 8 adet alçı pencere bulunmaktadır.

Eyvanın ve revakın kemerleri 3 sıra tuğla 1 sıra kesme taş ile örülmüş olup, eyvanın büyük kemeri iri stalaktitli yastıklara, revak kemerleri ise yine 3 sıra tuğla 1 sıra kesme taştan ayaklar üzerine oturmaktadır.

Revak kemerlerinin açıklıkları eşit olmayıp, karşılıklı aynı aks üzerinde de değildir. Kemer araları 1948 onarımında camekanla kapatılmıştır. Üstte, kemerler arasında kalan duvarlar ise saçağa kadar 3 sıra tuğla 1 sıra taş ile örülmüş olup, taşlar arasına da düşey tuğlalar konulmuştur. Bu duvar yüzeylerinde birer tane de çörtlen bulunmaktadır.

Her iki revaklı bölümün üzeri uzunlamasına tonozla örtülü olup, bunlar girişten dersaneye doğru yükselmektedir. Kuzeybatıdaki revaklı bölümün zemini kuzeydoğudakinden 58 cm. daha alçak ve 65 cm. daha dardır. (1)

Girişin devamındaki revaklı bölümde ise genişlikleri birbirinden farklı üç kemer vardır, ortadaki kemer en geniş ve en yüksek olanıdır. Bu kemerlerin ve aralarındaki ayaklarında duvar örgüsü diğerleri gibidir.

Medresenin cepheleri, ön cephe dışında 3 sıra tuğla, 1 sıra kaba yonu küfeki taşı ve taşlar arasında da düşey tuğlalar şeklinde işlenmiştir. Ön cephe ise güzel bir etki bırakmayan kum taşıyla yapılmıştır. Bu cephede giriş eyvanının kemeri kenarları silmeli bir dikdörtgen çerçeve içine alınmış, kemerin üstündeki kalkan duvarı ise yanındakilerden daha yüksek tutulmuştur.

Girişteki büyük kemerin yanındaki duvarlarda ise dikdörtgen çerçeveler içinde 4 adet pencere vardır. Bu çerçevelerin içinde ayrıca, pencere üstlerinde birer sivri hafifletme kemeri bulunmaktadır. Sağ taraftaki iki pencere arasında ise bir adet güneş kursu mevcuttur.

Yan cephelerde ise, talebe hücrelerine ait pencereler ile, çatıda bunların bacaları bulunmaktadır. Ana kütleyle dar cepheden yapılmış olan dersanenin cephelerinde ise ikişer pencere ile bunların üzerinde birer alçı pencere bulunmaktadır. Alttaki pencerelerin her biri birer sivri kemerli çökertme içindedir.

Yan ve arka pencere aynalarında altı köşe, yıldız ve düz olarak, tuğlaların çeşitli şekillerde yerleştirilmesiyle yapılmış bezemeler dikkati çekmektedir.

4.3.3.3. YILDIRIM İMARETİ (AŞHANE)

Yapısına ait pek fazla bilgi sahibi olamadığımız ve vakfiyeye göre, diğer yapılarla birlikte yapıldığını anladığımız Yıldırım İmaretini, bugün mevcut olmayıp, yeri caminin doğusunda kalmaktadır. (2)

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.450.

2) y.a.g.e., (I.C.), s.462.

A.Gabriel, a.g.e., s. 66 (vaziyet planından)

İmaret hakkında Bursa Kadı Sicillerinde; 24 Şevval 982 (6 Şubat 1575)'te imaretin tamir edildiğinden (1), Evahir-ı Zilhicce 1049 (Nisan 1640)'ta imaretin fırınının, mutfağın, haremdeki muslukların duvarının ve damın tamir edildiğinden (2), 14 Safer 1082 (22 Haziran 1671)'de de imaretin kiremitlerinin tamir edildiğinden bahsedilmektedir. (3)

17 Sefer 1126 (5 Mart 1714) tarihli bir kadı sicilinde "Yıldırım İmareti yekpare işlemeyüp beher sene üçer dörder ay kapanub talebe-i ulûm ve sair fukarâ usret ve mûzâyaka çekdiğinden Samurkaş Mehmed Ağa'nın muntazaman işletmeğe talip olduğu" belirtilmiştir. (4)

4.3.3.4. YILDIRIM HAMAMI

Yıldırım Bayezıt'ın XIV.yy.da yaptırmış olduğu külliyenin hamamı, caminin güneybatısında ve eğimli bir arazidedir.

Hamam, vakfiyeden de anlaşıldığına göre cami, medrese ve imaretle birlikte yapılmış, 1605 ve 1671 yıllarında da çeşitli onarımlar görmüştür. (5)

Ufak ve tek olan hamamın soğukluk kısmı, 8.30 m. çapında bir kubbe ile örtülü kare şeklindedir. Sağ taraftaki kapıların birinden ılıklik bölümüne, diğerinden helaya geçilmektedir. Ilıklık 4.10 x 4.06 m. ölçülerinde olup, üzeri 4 m. çapında bir kubbe ile örtülüdür. Ilıklığın sağındaki sıcaklık bölümü ise üzeri kubbe ile örtülmüş bir mekan ile bir eyvan ve bunlara açılan bir halvetten oluşmaktadır. Halvetlerinde üzeri küçük birer kubbe ile örtülüdür.

Yıldırım Bayezıt, hamamı yaptırdıktan sonra akçağlayan suyunu (üç değirmen çevirecek kadar bol imiş) büyük kemer ve duvarlar yaparak hamama getirmiş, artanı da çeşmeler yaparak mahalleye dağıtmış. (6)

-
- 1) Bursa Kadı Sicilleri, 126.C., s.210.
 - 2) y.a.g.e., 361. C., s.110.
 - 3) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.423.
 - 4) y.a.g.e., (I.C.) s.462.
 - 5) y.a.g.e., (I.C.), s.422-23, 481-82.
 - 6) K.Baykal, a.g.e., s. 157.

Hamam moloz taşıyla yapılmıştır. Bugün ön cephesi traverten kaplanmış olan hamam, farklı saatlerde kadın ve erkeklere ayrı ayrı hizmet vermektedir.

4.3.3.5. YILDIRIM DARÜŞŞİFASI

Osmanlıların Anadolu'da yaptırdıkları ilk hastahane olan bu kuruluş, Yıldırım Bayezit (1389-1402)'in Bursa'da yaptırdığı külliyyenin bir parçası olup, 12 Mayıs 1400'de tamamlanmıştır. (1) Bimarhane olarak da bilinen bu yapı 1649, 1669, 1671, 1825 ve 1878 yıllarında çeşitli onarımlar geçirmiş, 1855 depreminden sonra da bir süre baruthane olarak kullanılmıştır. (2)

İlk yapıldığı zaman, 1 başhekim, 2 hekim, 2 eczacı, 2 şerbetçi (hasta bakıcı), 1 ahçı ve 1 ekmekçiden kurulu kadro ile çalışırken, 1073 H. (1662-63) tarihli bir belgeden de anlaşıldığına göre kadroya, katip, vekilharç, kilerci, kayyım, cerrah, kehhâl (göz hekimi), câmeşûy (çamaşırcı) ve diğer bazı işleri görececek kimseler katılmıştır. (3)

Bu hastahanenin tıp eğitimi yaptırdığına dair bir kayıt yoksa da bazı belgelerde öğrenci bulunduğu yazılmıştır.(4) Bugün çok harap durumda olan yapının kalıntıları, S.Çetintaş'ın 1944-45'te yaptığı kazılar sonucu ortaya çıkarılmıştır.

Darüşşifa, Yıldırım camisinden yaklaşık olarak 300-350 m. doğuda olup, eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Şifahane, yaklaşık 30 x 50 m. boyutlarında düz yüzeyli bir dikdörtgendir.

Yapının girişi kuzeybatı cephesindeki bir kapıyla olmaktadır. Kapı yoldan 70 cm. kadar yukarda olup, basit bir sivri kemerle yapılmış, aynasına yatay ve düşey şaşırtma tuğla işlenmiştir. Kapının sağında

1) O.Şevki, a.g.e., s. 78.
O.Aşlanapa, Osmanlı Devri Mimarisi, s.29.
A.Demirhan, Kısa Tıp Tarihi, İstanbul Boğaziçi Ün.yayını, 1982, s.141.

2) K.Baykal, a.g.e., s.155.

B.Yalman, a.g.e., s.30.

3) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.456.

4) A.Demirhan, a.g.e., s.141.

O.Şevki, a.g.e., s.81.

ve büyük ölçüde yıkılmış olan duvarla, solundaki duvarda tuğla ile yapılmış basit birer güneş kursu ve baklavalar bulunmaktadır.

Giriş eyvanının iki yanında ikişer derin hücre, bunlarda dikdörtgen levhalar şeklinde çapraz tuğla tezyinat ve birisinde bir tek çini vardır, bir peyke teşkil eden hücrelerin müracaat eden hastaların beklemesine ayrılmış olması muhtemeldir. (1) Bugün bu hücrelerden sol taraftakiler mevcut değildir.

Giriş eyvanın sağında ve solunda ikişer oda olup, bunlardan batı tarafındaki ikisi tabip ve eczacıya aittir. Doğuda kapıya bitişik olanın mutfak, köşedekinin ise hela olduğu tahmin edilebilir. Batıdaki odalar ocaklı ve birbirine geçişlidir. Bunlardan köşedekinin ocağı yan cephe duvarında olup, duvarın dış yüzüyle ocak arasını ince bir perde kapatmaktadır. Duvar yüzeyinden 20 cm. içerde olan bu ince duvar şimdi yıkılmıştır. Bu ocak yerden yüksek bir masa halinde olup, ayakta ecza kaynatmaya yarayacak şekildedir. Diğer ocak orta duvarda ve yerdendir, ısınmak için yapılmıştır. (2)

Ortadaki büyük avlunun etrafını, 54 x 54 cm. boyutlarında tuğla ayaklara oturan kemerlerin taşıdığı tonozlu revak çevirmektedir. Bugün bu revaklı kısımdan, doğu taraftaki bir tek ayak kalıntısı mevcuttur. (3)

Yanlardaki revakların arkasında ise, onar adet oda bulunmaktadır. Odalar yaklaşık 3.30 x 3.60 m. boyutlarındadır, üzerleri tonozla örtülüdür. (4) Bugün doğu tarafındaki odalar tamamen, batı taraftakiler ise kısmen yıkıktır.

Girişin karşısında yer alan büyük salon 9.40 m. genişliğinde, bir kenarda 7.67 m. diğerinde 7.28 m. derinliğindedir. Eyvanın avluya bakan duvarı bugün yıkık durumda olup, orijinalinde ortada bir giriş, bunun her iki yanında birer pencere vardır. Bu duvarın sağ yan tarafında ise tuğlaların yatay ve düşey konulmasıyla elde edilmiş kare bir rozet yer almaktadır.

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.458.

2) y.a.g.e.

3) y.a.g.e.

4) y.a.g.e.

Eyvanın içerde, kible duvarında ise ortada bir niş ile bunun her iki yanında birer kk pencere ile bir st pencere vardır. Alttaki pencereler arasında ise mihraba benzer bir niş bulunmaktadır. Nişin ve pencerelerin kemerleri tuğladandır.

Eyvanın zeri yanlarda iki geniş kemere oturan bir kubbe ile rtlymş. Bu salonun muayene ve tedaviye, günün diğer saatlerinde ise istirahataya ayrılmış olduğunu tahmin mümkündür. Eyvanın duvarları yerden yaklaşık 2.5 m. st malakari zlfuli kırmızı horasan bir etekle süslüdür. (1)

Eyvanın her iki yanında köşelerde büyük birer pencere bulunmaktadır. Bunların cephelerinde birer pencere bulunmakla birlikte, üzerleri tonozla örtülü bu odalardan doğudakinin dış cephe duvarları tamamıyla yıkılmıştır.

Cephelerde duvarlar, tuğla hatıllı, fakat kaba moloz taşlarla itinasız bir işçilikle yapılmıştır. n cephede sağ tarafta , yan cephede ise st başta bir, alt başta dört pencere kalmıştır. Pencere kemerleri iki tuğla bir taş olup, kemerlerin üzerinde birerde testere dişi bulunmaktadır. Pencerelerin bazılarının alınlıklarında ise altı köşe ve yıldız tuğlalardan süslemeler yer almaktadır.

4.3.3.6. YILDIRIM BEDESTENİ (BEZZAZİSTAN)

Bursa'da Orhan ve Ulu Caminin de bulunduğu ticaret merkezinde yer alan bedesten, Yıldırım Bayezit tarafından XIV.yüzyılın sonunda yaptırılmıştır. Bu bedesten Osmanlı İmparatorluğu döneminde yapılmış ilk bedestendir. (2)

Yıldırım Bayezit tarafından yaptırılan bedesten, Emir Hanı kapısının karşı tarafında yer alır. Dikdörtgen planda, dört kapılı, ondört kubbeli, dört yönünde dışta dükkanları olan bir yapıdır.

Yıldırım Bayezit'in bu bedesteni inşa ettirmesiyle, Bursa arşısı hem özel bir bedesten yapısına kavuşmuş, hem de çarşının gelişmesi daha

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.459.
2) y.a.g.e., (I.C.), s.469.
Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.344.

da hız kazanmıştı. Bedesten inşasıyla Bursa çarşısında dükkanların bedesten kapılarına paralel şekilde inşası düzeni belirmiş, bu biçim daha başka şehirlerde de uygulama alanı bulmuştur. (1)

Yılların yıpratığı bedesten 1958 kapalıçarşı yangınında büyük tahribe uğrayıp kullanılmaz hale gelmiştir. 1960 restorasyonunda çöken on kubbesi yenilenmiştir. (2)

Dıştan 35.5 x 71.70 m. boyutlu olan Bedestenin içinde 32 hücre (dükkan), dışında 68 dükkan bulunmaktadır. Yıldırım vakfiyesinde belirtildiğine göre bu 68 dükkandan Ulu Camiye bakan kible tarafındaki kapıdan, doğu köşesine kadar olan 12 tanesi Orhan Vakfındandır. Yeni Bedesten ve geri kalan 56 dükkan Yıldırım'ın kendi vakfidir. (3)

Merkezi hacim 15.00 x 56.50 metre iç ölçüsünde olup, altı adet ayağa oturan 14 kubbe ile örtülüdür. Ayaklar birbirlerine yuvarlak kemerlerle birbirine bağlıdır. Ticaret doğu-batı yönünde sıralanan 32 mahzen ile bunların önünde ve ayaklar etrafındaki ahşap sekilerle yapılırdı. (4)

Mahzenlerin ve dükkanların üzeri yuvarlak tonozla örtülü olup, dükkanların tonozları cepheye dikey hücrelerin tonozları uzun cepheye paralel, kısa cepheye dikey biçimdedir. Bedestene giriş, her cephenin ortasında bulunan kapılarla sağlanır. Kapılar, üzerleri kubbeyle örtülü giriş mekanına açılır.

Güney kapısı üzerinde kabartma olarak taş üzerine kırık küfi-nesih yazı ile Kelime-i Tevhid kitabesi yerleştirilmiştir. Batı kapısı üzerinde ise boya ile eski harflerle "Bazestan" yazılmıştır. (5) Bu yazılar sonradan kaybolmuştur. Bu dört kapının aksında ortada ise sonradan konmuş bir şadırvan vardır.

Binanın yapımında taş ve tuğla malzeme kullanılmış, duvar yüzeyleri,

1) M.Cezar, Tipik Yapılarıyla, s.223.

2) B.Yalman, a.g.e., s.87.

3) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.469. (Orhan Gazi Külliyesine dahil Emir Hanı bir ticaret hanı olmanın dışında, bedesten işlevlerinin bir bölümünde yerine getirdiğinden, daha sonra yapılan Yıldırım Bedesteninden "Yeni Bedesten" olarak bahsedilmiştir.)

4) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.344.

5) K.Baykal, a.g.e., s.105.

tamirler sırasında aslı gibi üç sıra tuğla ve kesme taşla işlenmiştir. Bu tamirlerde orijinalde tuğladan örülmüş olan ayaklar, kesme taştan yapılmış, ayaklarla aynı kalınlıkta olan dükkan bölmeleri ise 20 cm.'e kadar indirilmiştir. (1)

Bedesteninin iç bölümleri bugün kuyumcular çarşısı olarak kullanılmaktadır.

4.3.3.7. YILDIRIM BEYAZIT TÜRBESİ

Yıldırım Külliyesi içinde yer alan türbe, caminin kuzeyinde, medresenin ise doğusunda ve onunla aynı kattadır.

Türbenin inşa tarihi, kapısının üzerindeki mermer, nesih harflerle yazılmış 0.60 x 1.20 m. boyutlarındaki kitabesinden anlaşılmaktadır. Yapının kitabesinde, Yıldırım Bayezit için 809 H. (1406) yılında oğlu Süleyman han tarafından yaptırıldığı ve mimarının da Ali bin Hüseyin olduğu belirtilmektedir. (2)

Türbe Bursa Kadı Sicillerindeki kayıtlara göre 1640, 1649, 1669 ve 1825 tarihlerinde çeşitli tamirler geçirmiştir. (3)

Genel olarak dikdörtgen şeması gösteren yapı, yaklaşık 10.50 metrelik kare planlı, tonoz geçişli ve dıştan sekizgen kasnaklık kubbeye sahip olan ana bölmesi ile önünde, üzeri üç kubbeyle örtülü bir revaktan oluşmaktadır. Osmanlı mimarisinde revaklı ilk türbe bu olmaktadır. (4)

Revak ana yapıdan daha yüksek tutulmuş, türbenin basık etkisi giderilmiştir. Revaklı bölüm, köşelerde yığma mermer ayaklar ile ortadaki iki sütunun birbirine yuvarlak kemerlerle bağlanmasından meydana gelmiştir. Ortadaki sütunlar yüksek dört köşe birer takoz üzerindedir.

- 1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.471.
B.Yalman, a.g.e., s.87.
- 2) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.) s.464-469.
K.Baykal, a.g.e., s.156, 211.
- 3) E.H.Ayverdi, a.g.e., (I.C.), s.423.
- 4) O.Aslanapa, Osmanlı Devri Mimarisi, s.29.

Kenarları söveli, dikdörtgen çerçeve içinde, stalaktitli yastıklara oturan, 50 cm. derinliğinde bir sivri kemer altına yerleştirilen basık kemerli kapıdan türbeye girilmektedir. Sivri kemerde iki renkli taş kullanılmış olup, içinde kenarları sarkmalı bir besleme kemer daha vardır, onun altında da kabartma püsküllü bir süs ve kitabe bulunmaktadır.

Revaklı bölümde kapıdan başka, yanlarda birer de pencere vardır. Revak pencereleri memeli bir kemer ve bir çökertme içindedir.

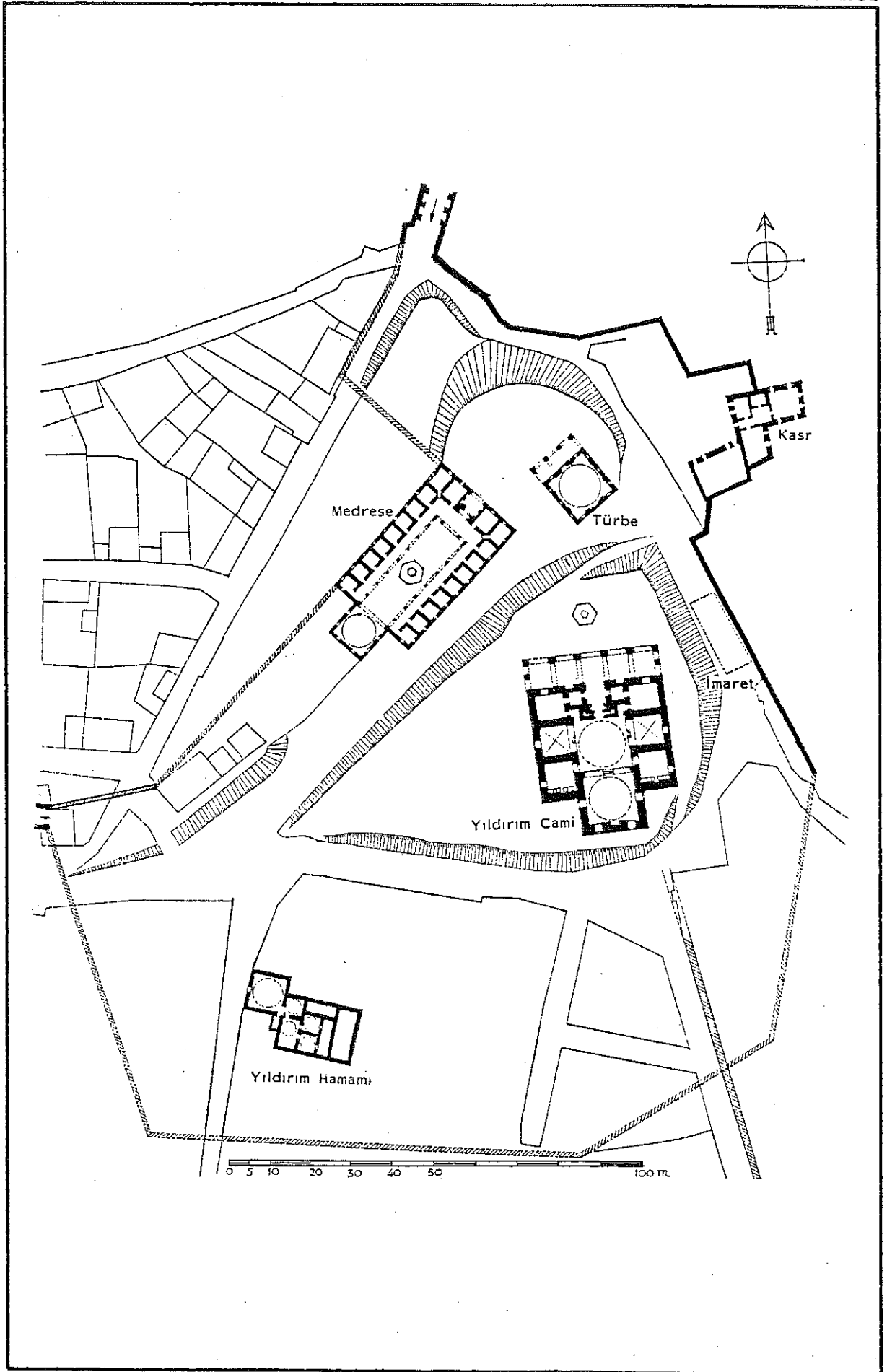
Türbede 5 kabir vardır. Ortadaki piriç parmaklıkla çevrili şanduka Yıldırım Beyazıt'a, onun sağındaki oğlu İsa Çelebi'ye, solundaki bir hanımına, ayak ucundaki ikisi ise kim oldukları bilinmeyen iki kadına aittir. (1)

Bina duvarları iki sıra tuğla bir sıra taşla işlenmiştir. Yalnız eski bir yapıdan alındığı izlenimi bırakan büyük mermer taşlarla kaplama yapılmıştır. Yanlarda üçer, güneydoğu cephesinde ise iki pencere vardır. Pencereler dikdörtgen çökertmeler içinde sivri kemerli olup, demir parmaklıdır.

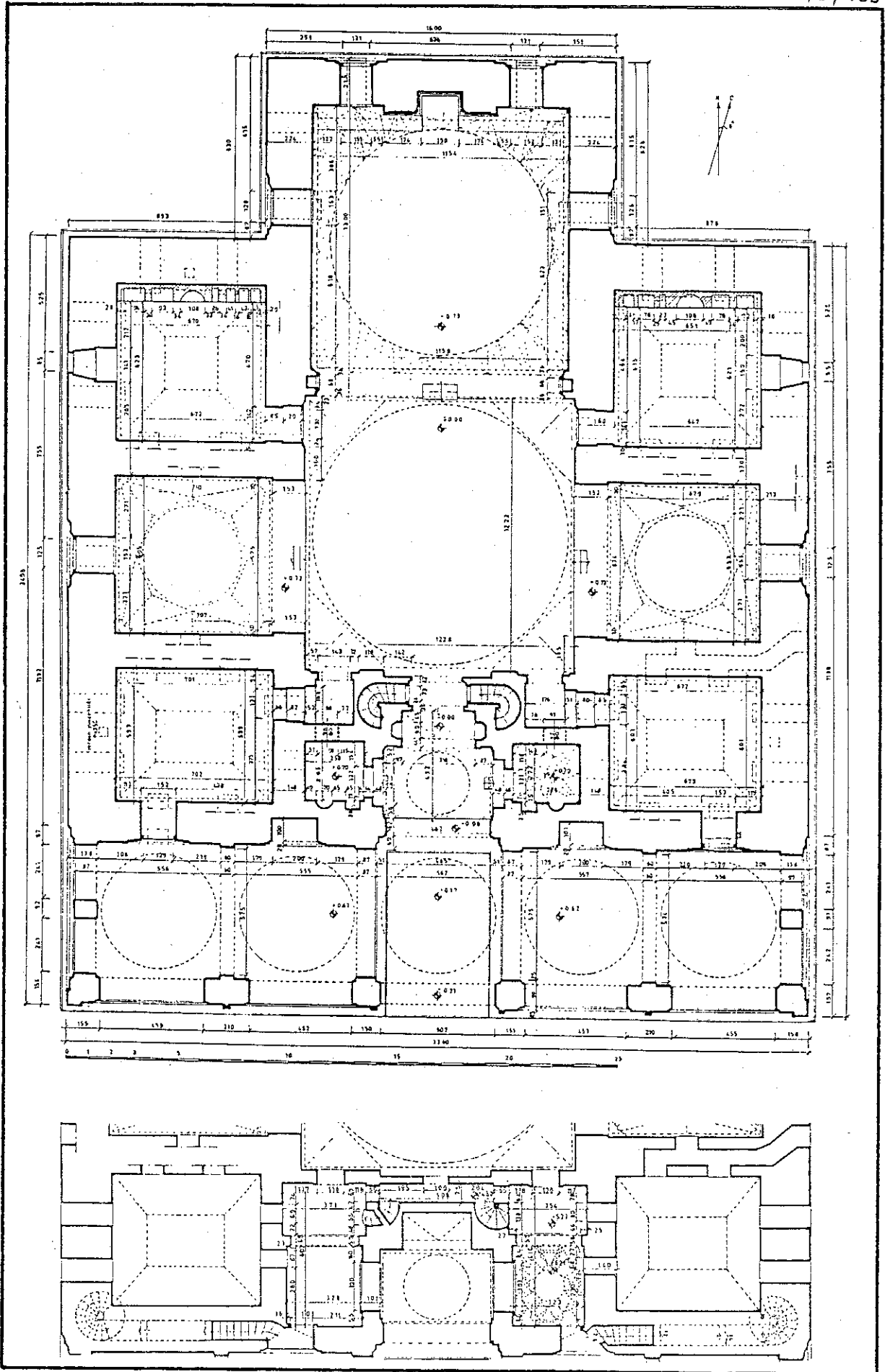
1) E.H.Ayverdi, a.g.e., I.Cilt, s.468.

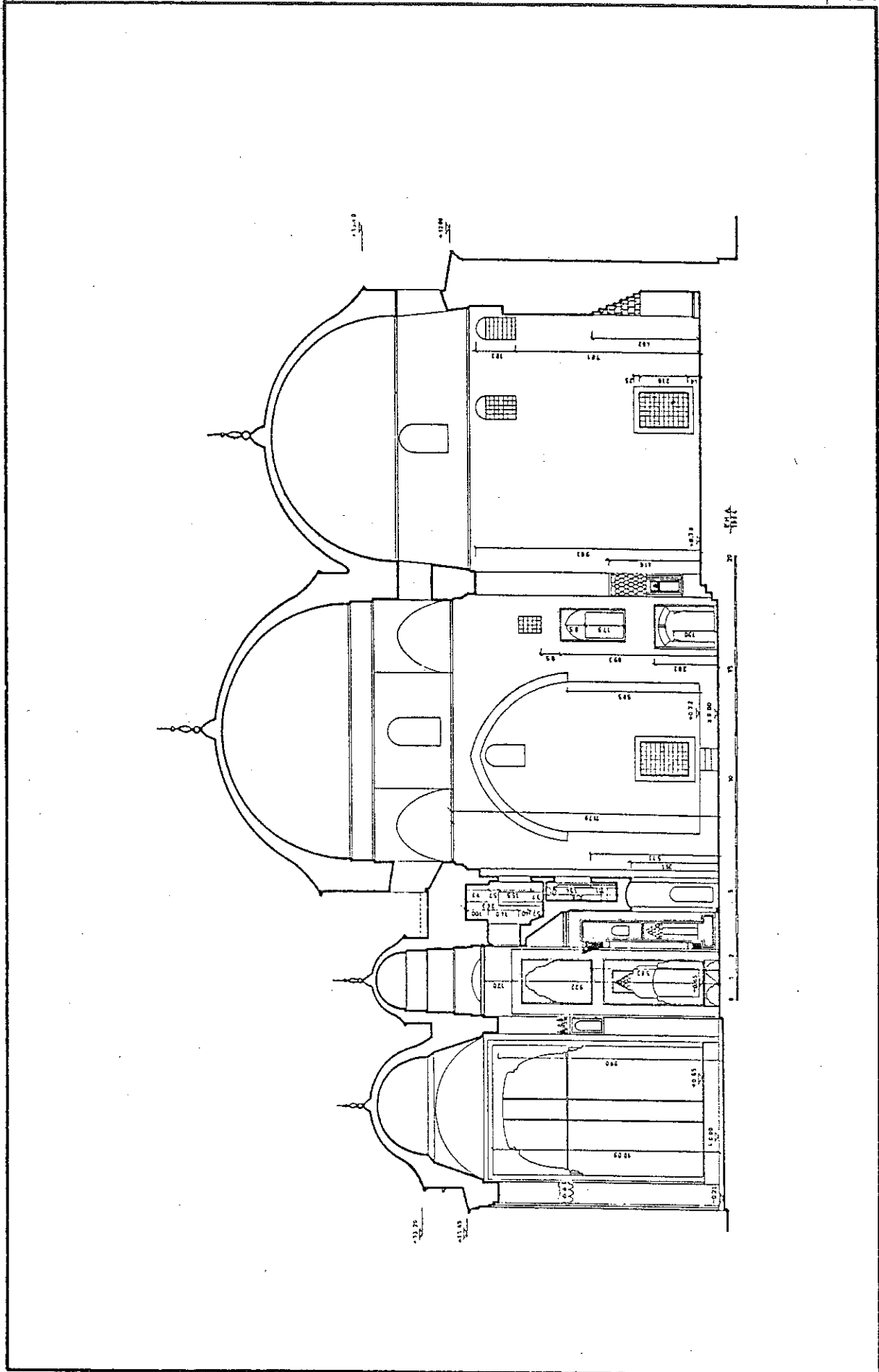
YILDIRIM KÜLLİYESİ VAZİYET PLANI (Bursa Belediyesi)
(Yıldırım Bedesteni için h.kz. Orhan Çarşı Külliyesi Vaziyet Planı)

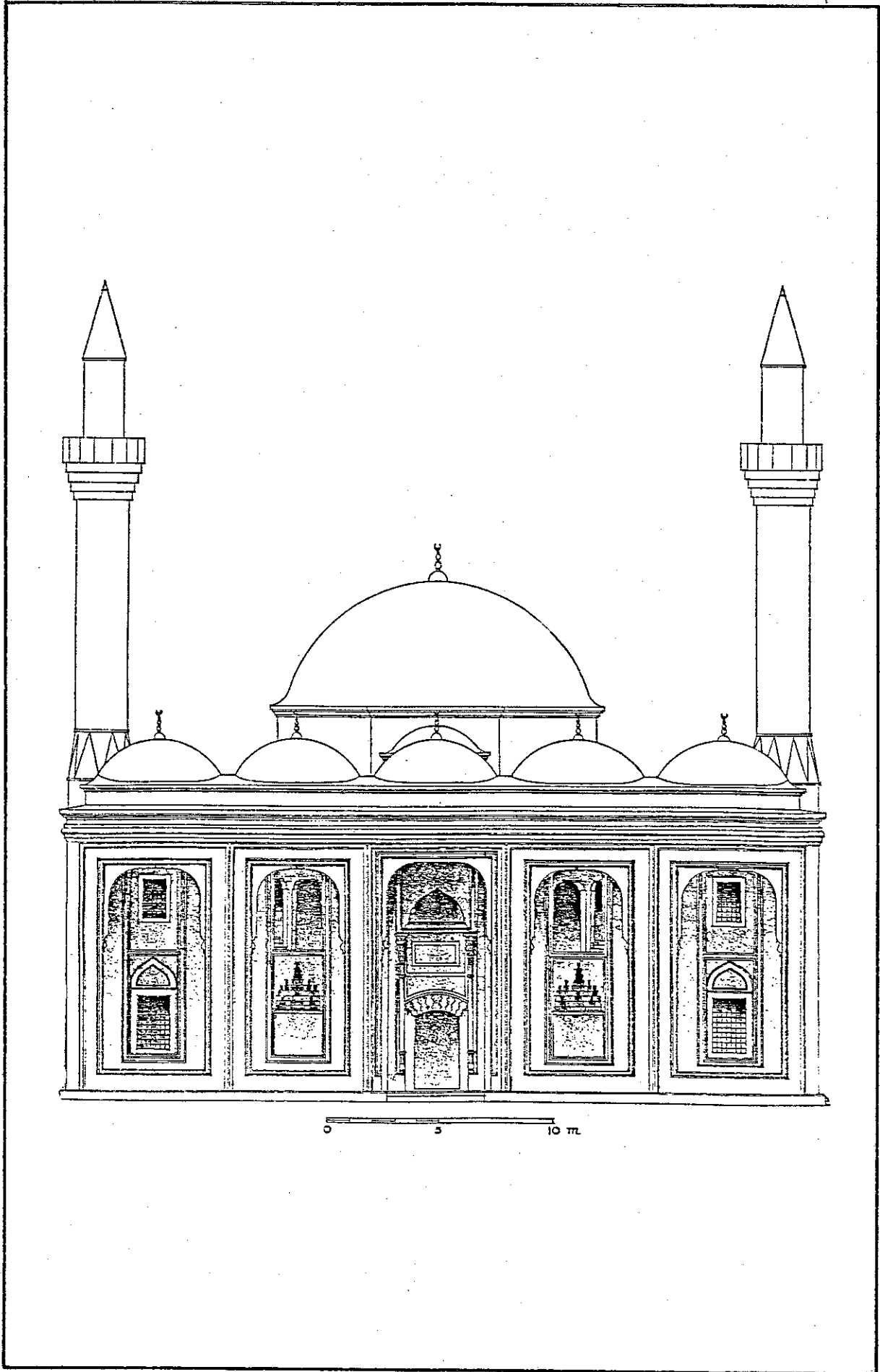
YILDIRIM KÜLLİYESİ KISMİ VAZİYET PALIN (A. Gabriel)

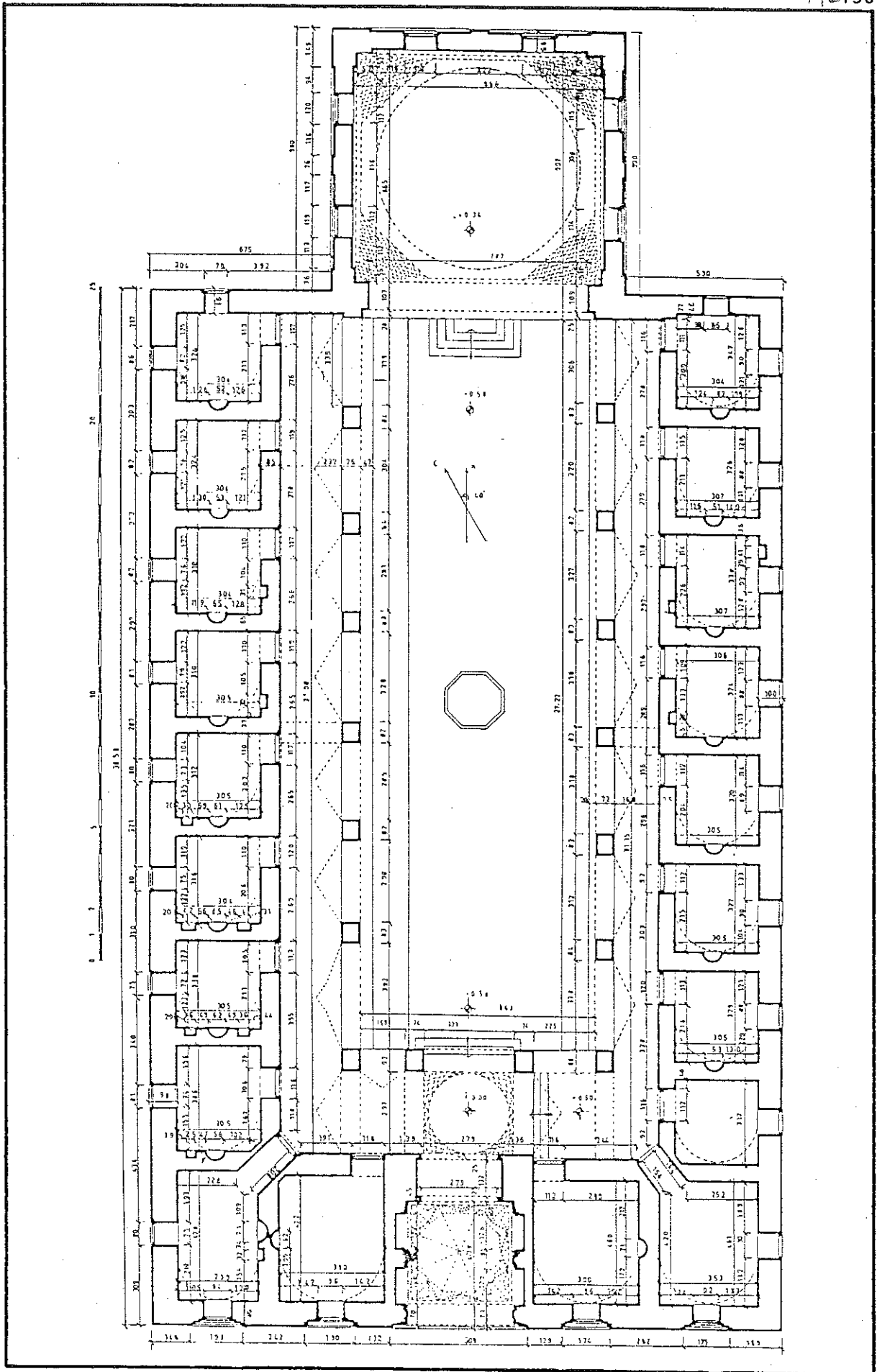
YILDIRIM CAMİ ZEMİN ve ASMA KAT PLANI (E.H. Ayverdi)

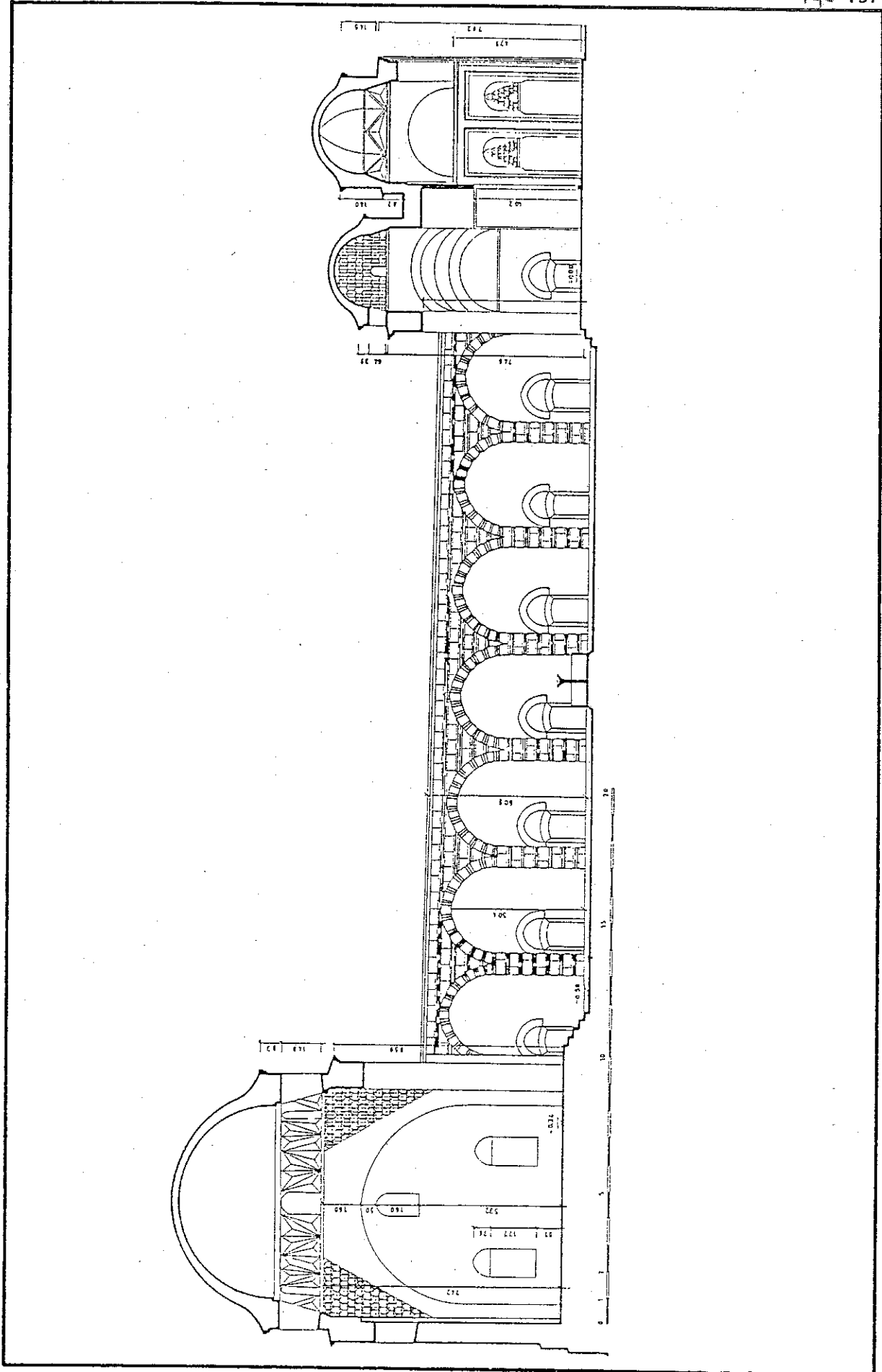
YILDIRIM CAMİ KESİTİ (E.H.Ayverdi)

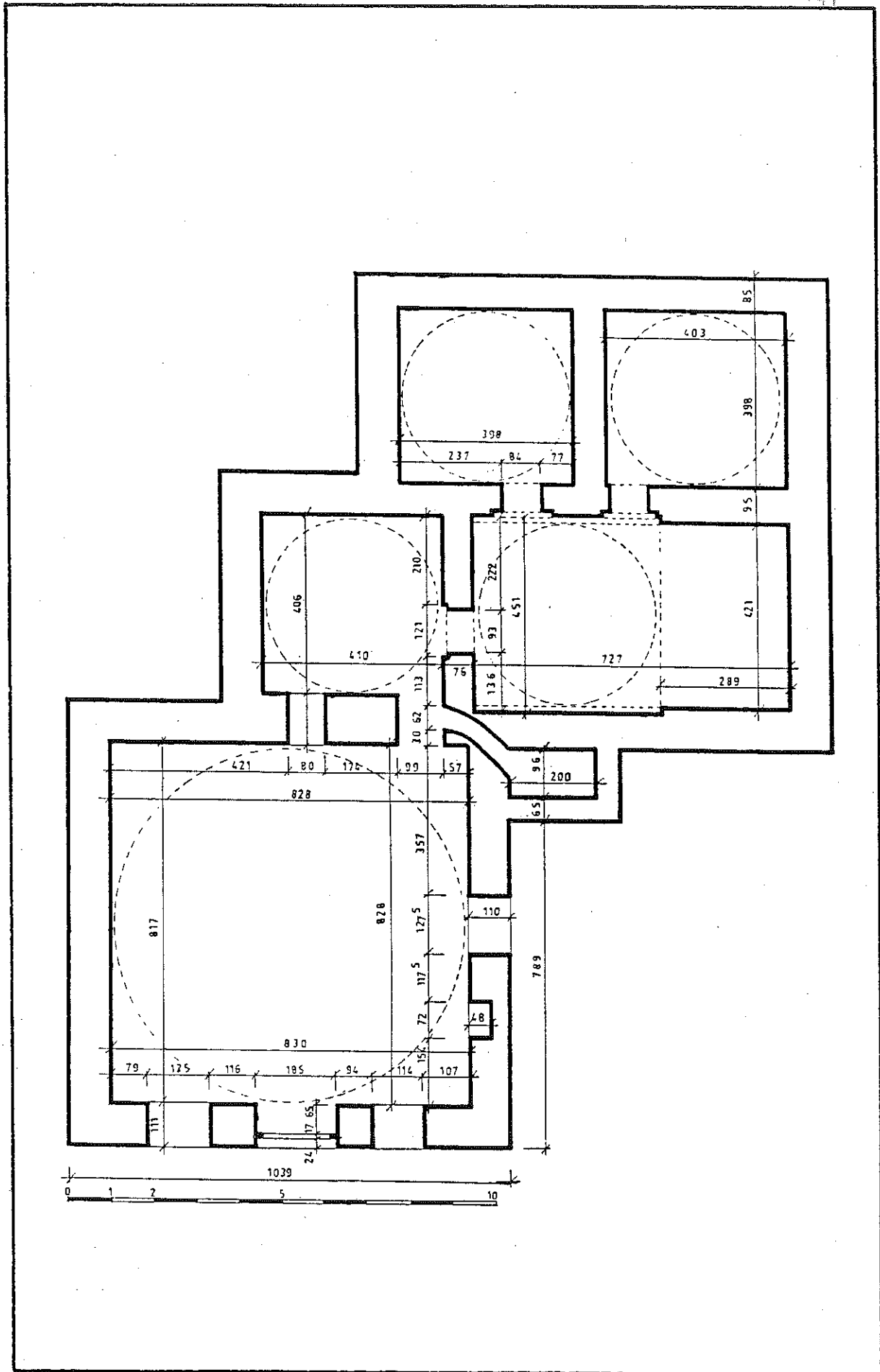
YILDIRIM CAMİ GİRİŞ CEPHESİ (A. Gabriel)

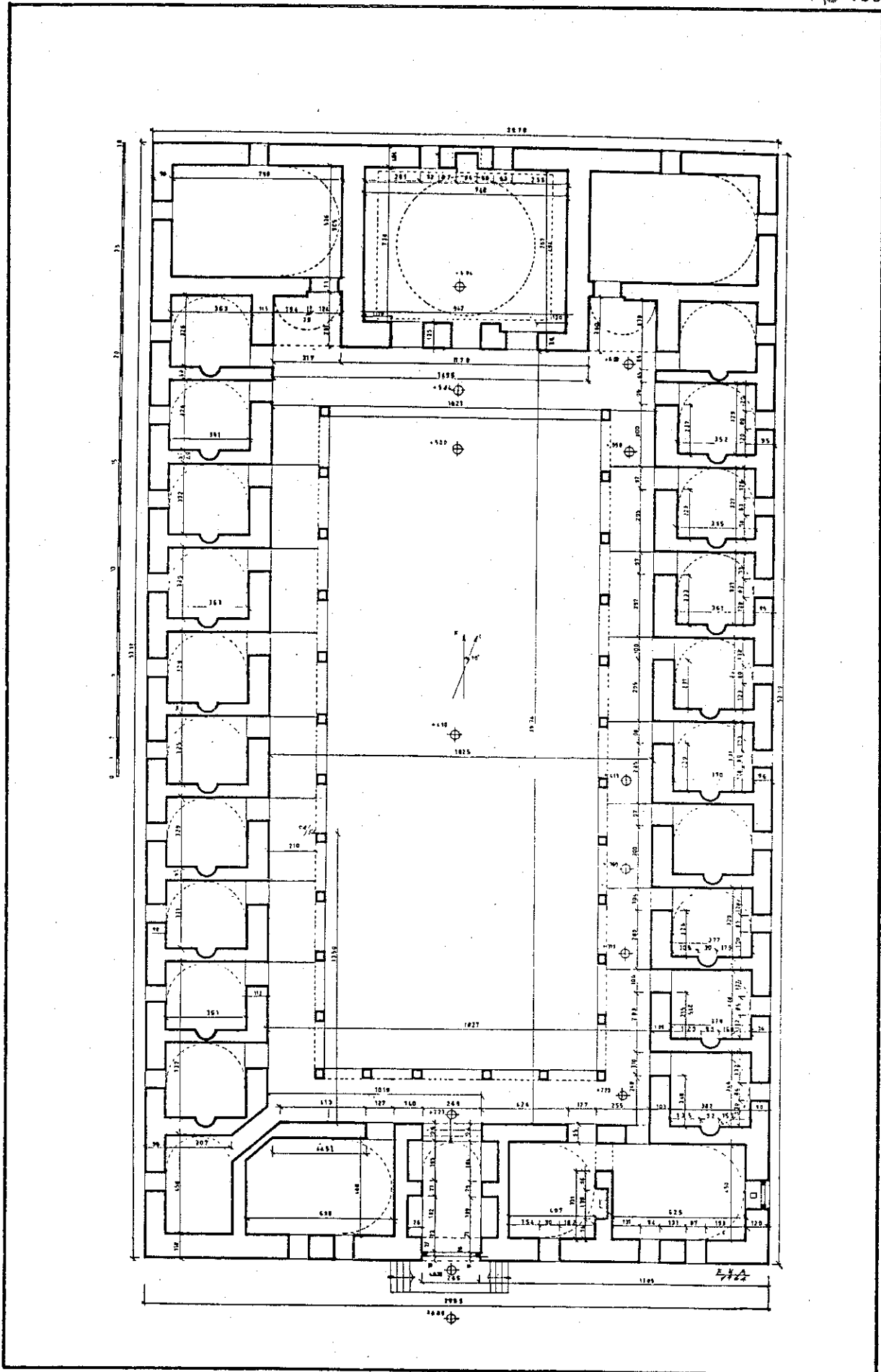
YILDIRIM MEDRESESİ PLANI (E.H. Ayverdi)

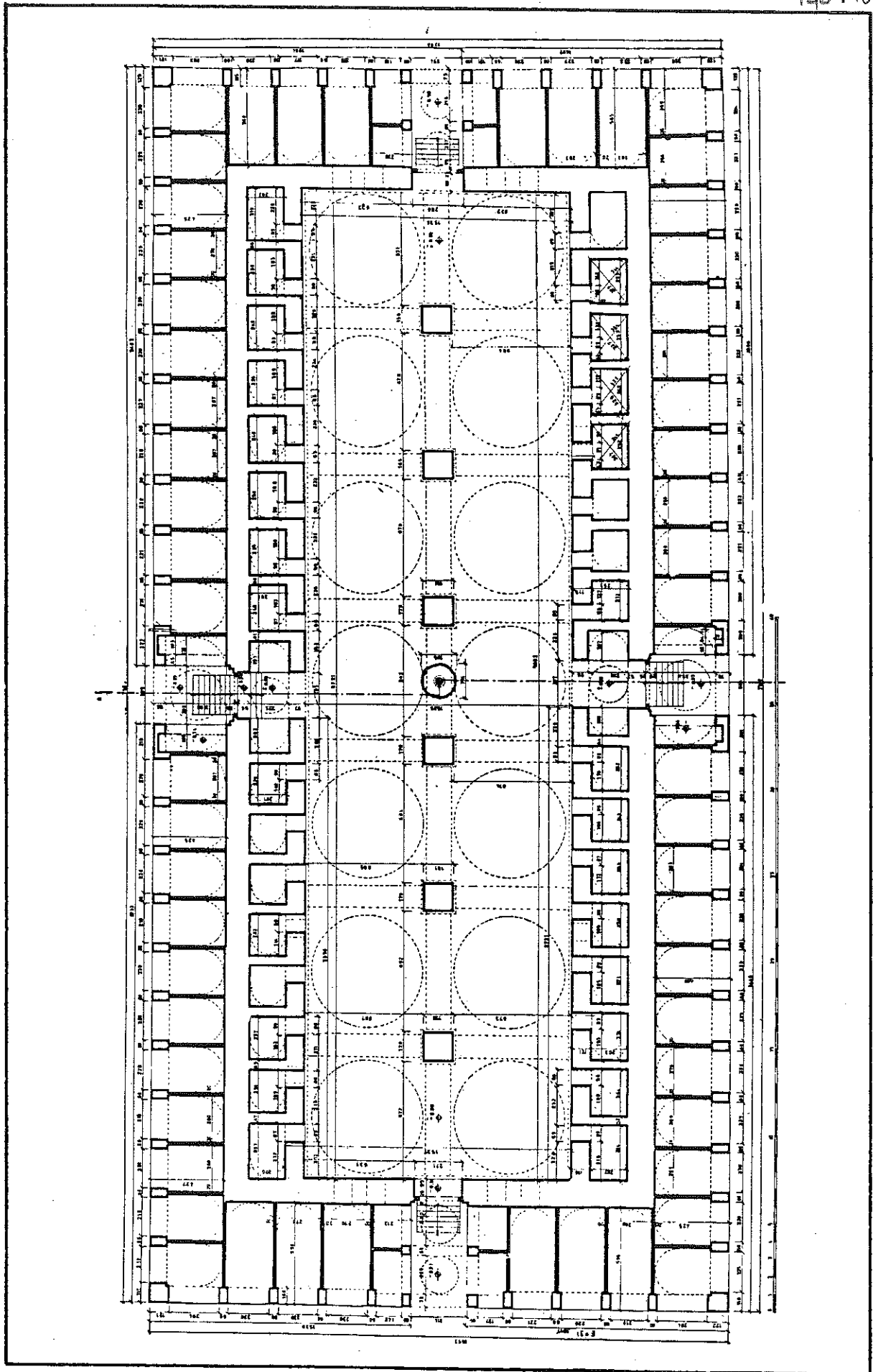
YILDIRIM MEDRESESİ KESİTİ (E.H.Ayverdi)

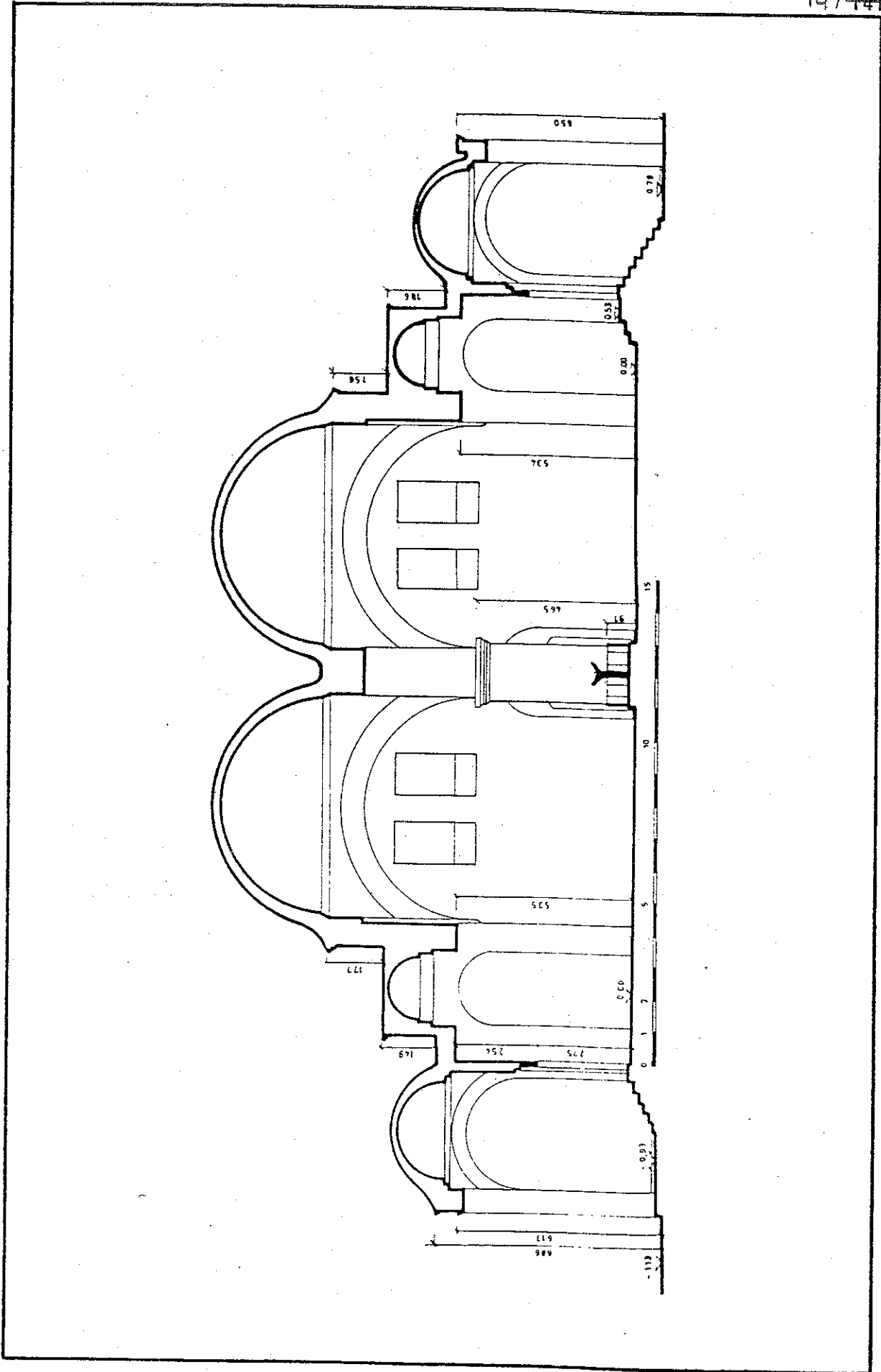
YILDIRIM HAMAMI PLANI (E.H. Ayverdi)

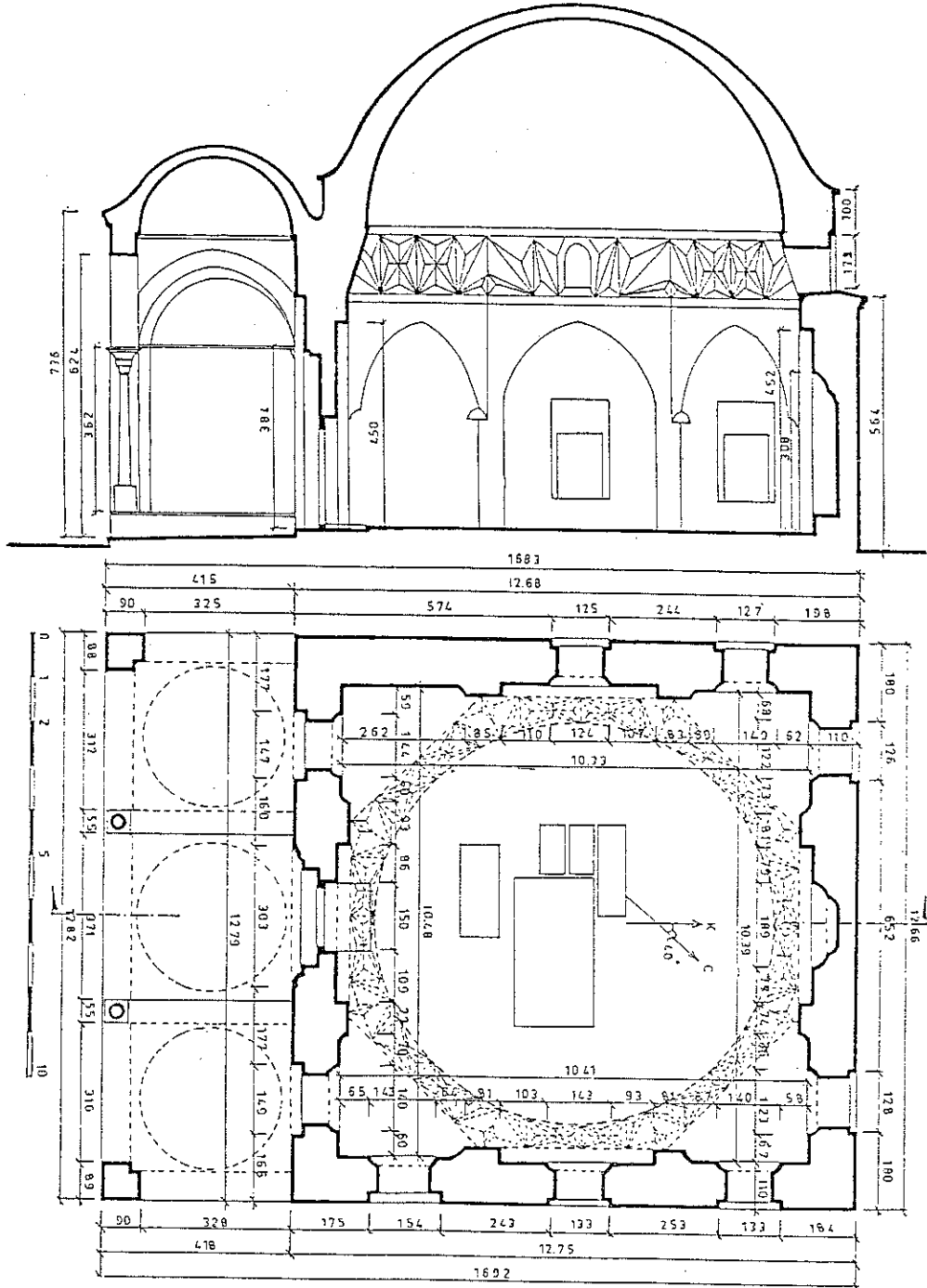
YILDIRM DARÜŞŞİFASI PLANI (E.H. Ayverdi)

VII DIRM BEDESTENİ PLANI (E.H. Ayverdi)

YILDIRIM BEDESTENİ KESİTİ (E.H. Avverdi)

YILDIRIM TÜRBESİ (E.H. Ayverdi)

4.4. YEŞİL KÜLLİYESİ

4.4.1. TARİHİ BİLGİ VE ÇEVRE TARİFİ

Yıldırım Bayezit'in Ankara savaşında (1402) tutsak olup intihar etmesinden sonra, Fetret Devri olarak bilinen Osmanlı Devletinde baş gösteren iktidar boşluğu ve kardeşler arasındaki saltanat kavgaları, Çelebi Sultan Mehmet'in kardeşi Musa Çelebi'yi yenilgiye uğratıp iktidarı ele geçirmesiyle son bulmuştur. (1413) (1)

Çelebi Sultan Mehmet'in egemenlik yıllarını kapsayan 1402-1421 yılları arasında, başta Bursa'nın simgesi haline gelen Yeşil Cami olmak üzere, pek çok bayındırlık eseri yapılmıştır.

Çelebi Mehmet'in 1414'te başlatıp, nakışlarının 1424'te Sultan II.Murat tarafından bitirildiği, aynı vakfiyeye (2) bağlı cami, medrese, türbe, imaret, han ve bunlara sonradan eklenen bir hamandan oluşan külliye, milletçe geçirilen sıkıntılı günlerin sonunda, o devrin işkencesini çocuk yaşında çekmiş, bir bakıma devleti ikinci kez kurmuş olan Çelebi Mehmet'in, kendi nefesine karşı bir teselli armağanı, milletine verdiği bir sakinleştiricidir.

Şehir merkezinin doğusunda, Setbaşı'ndan Emir Sultan'a giden ana cadde üzerinde, şehrin kuzey ve kuzeybatı manzarasına hakim yüksek bir noktada yer alan Yeşil Külliyesi aynı isimle anılan semttedir.

Yeşil Camisi ve Türbesinin gerek mimarileri gerekse zengin tezyinatları ile Osmanlı mimarisinin en ünlü ve önemli anıtları arasına girmesi, yerli ve yabancı ziyaretçilerin çokluğu bu semtin önemini artırmış ve bugün turistik bir uğrak yeri olmuştur. Bu çevrede, restore edilerek turistik eşya satışı yapılan dükkanlara dönüştürülen birkaç eski Bursa evi ile imaretin yanındaki Bursa ovasına hakim meşhur kahvehanesi dikkati çekmektedir.

1) Bursa Ansiklopedisi, I.C., s.67-69.
Kazım Baykal, a.g.e., s.19-20.

2) (Çelebi Sultan Mehmet'in Yeşil'deki yapılarına ait vakfiyenin bir sureti İstanbul Belediye Kütüphanesi Muallim Cevdet Fermanlar kısmındadır.)

4.4.2. KÜLLİYE KRONOLOJİSİ

Yeşil Külliyesinde, caminin inşaatına, Çelebi Mehmet'in emriyle 817 H. (1415)'de başlanmış, vakfiyesinden ve inşaat kitabesinden anlaşıldığına göre 822 H. (1419)'de tamamlanmıştır. Mimarı Hacı İvaz Paşa'dır. Caminin yarım kalan nakışları 827. H. (1424) yılında tamamlanmıştır. (1) Yeşil Medresesi 821 H. (1418-19) yılında yaptırılmıştır. (2) Yapının kitabesi olmayıp, mimari ve ustaları belli değildir. Yeşil Türbe ise 824 H. (1421)'de Çelebi Mehmet'in ölümünden 40 gün önce bitirilmiştir. Mimarı Hacı İvaz Paşa'dır. Nakkaşları Ali bin İlyas Ali, Mehmed el Mecnun ve Ali bin Hacı Ahmed Tebrizi'dir. (3) Yeşil İmaret XV. yüzyıl başlarında Çelebi Sultan Mehmet tarafından Hacı İvaz Paşa'ya yaptırılmıştır. (4) Yeşil Hamamının yaptırana ve yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Çeşitli kaynaklarda yapım tarihi; 1480-85, yaptırana; Sofu Bedrettin, Köse Türbedar ve Köseç Ali Paşa adları geçmektedir. (5) Yeşil Hanı'nda diğer külliye yapılarıyla birlikte Çelebi Sultan Mehmet tarafından yaptırılmış olmasına karşın, bugün mevcut olmayıp, hakkında fazla bilgi yoktur. (6)

4.4.3. KÜLLİYE ÖGELERİ VE GENEL YERLEŞME DÜZENİ

Yeşil Külliyesi; cami, medrese, türbe, imaret, hamam ve han yapılarından oluşmaktadır. Bugün bu yapıların hepsi ayakta. Külliye engebeli bir arazide yapıldığı için yapılar bu duruma uygun olarak yerleştirilmişlerdir. Arazinin eğimi, Yıldırım Külliyesinde olduğu gibi yapıların mimarilerini etkilemez.

-
- 1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.50-94.
K.Baykal, a.g.e., s.138.
E.Yücel, "Bursa Yeşil Külliyesi", Arkitekt, XXXV-318, 1965, s.31.
 - 2) C.Baltacı, Osmanlı Medreseleri, s.491.
Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.318.
 - 3) E.Yücel, a.g.e., s.31-35.
S.Ünver, Yeşil Türbesi Mihrabı, s.7-11.
 - 4) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.197.
B.Yalman, a.g.e., s.39.
 - 5) y.a.g.e., s.51.
K.Baykal, a.g.e., s.137.
Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.384.
 - 6) y.a.g.e., s.346.
E.H.Ayverdi, (II.C.), s.118.

Külliye yapılarının yerleştirilmesinde hiç bir simetrik düzen düşünülmemiş, sadece hepsi aynı semtte, birbirlerine yakın olarak yapılmışlardır. Setbaşı'ndan Emir Sultan'a giden cadde üzerinde bulunan yapılardan cami ve medrese yolun solunda, türbe ve hamam ise sağındadır. İmaret ise yolun dönemeç yaptığı yerde soldadır.

Yapıların camiye göre konumları şöyledir; medrese güneybatıda, türbe güneydoğuda, hamam güneyde, imaret ise doğudadır.

Cami ve medresenin kendilerine ait çevre duvarları vardır. Her ikiside aynı yönde yapılmış, bu yapılar kible duvarlarıyla caddeye yaslanmışlardır. Bunların avlularına giriş bu caddeden, yani arkadandır. Türbenin cephesi ise camiye doğru olup, yoldan basamaklarla çıkılmaktadır.

Külliyenin en büyük özelliği gerek mimari, gerek süsleme yönünden, türbenin cami ile aynı önemde, külliye ölçülerine göre büyük ve camiden daha yüksek bir yere yapılmış olmasıdır.

4.4.3.1. YEŞİL CAMİ

TARİHÇESİ

Yeşil Camisinin Çelebi Sultan Mehmed tarafından 822 H. (1419) yılında yaptırıldığını belirten kitabesi, giriş kapısının üzerinde iki yanıla beraber 3 parça halinde ve 3 satır olarak nesih yazı ile Arapça yazılmıştır. Kitabe, ortada 82 x 342 cm. , yanlarda 82 x 129 cm. ölçülerindedir. (1) Kitabe;

1- İ'tisamü bi keremihi'l-amim masmû'u sanî'ulfitra ve masuğu saigu'l-kudre a'ni hazihi'l-buka'atil kerime nüshatün min nüsah-ı cennet'in-naim nüsicet bitakdiri'l-azizi'l-alim ravzat-ün min riayazi'l-ukba nüsihat bi zehreti'l-hayat-id-dünya

2- Tebahteret ale'l-akdar ve tedalet dūneha'l-emsar ma semiha bi misliha'l-edvar ma dare'l-felek-üd-devvar ve vefaka-s-sultan-ül â-zam ve'l-hakanül ekrem sutlanü-ş-şark ve'l-garb ve hakanü'l-acemi ve'l-Arab

1) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.216.
E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.93.

el-müeyyed bi te'yidi Rabbi'l âlemin Gıyasüddünya veddin.

3- Es-Sultan ibbi-s-Sultan Mehmed bin Bâyezid bin Murad bin Orhan Halledallahü fi hilafeti'l-arzı mülkehü ve ecra fi bahri'l murdati fülkehu bi'l-emni bi te'sisiha ve tavrıdiha ve tasdidi erkâniha ve tesyidiha (vettefeka) itmamuha fi zilhicce ti hicrete -isneyn ve işrine ve semanemie.

Türkçesi:

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adı ile ve onun kainatı ihata eden lutf ve keremine yapışarak işe başlıyorum.

Hilkat sanatkarının bir yapıcısı, kudret kuyumcusunun hayret-feza bir eseri olan bu kıymettar makam; kudreti herşeye hakim ilmi her şeyi ihata etmiş olan Rabbimizin takdiri ile örülmüş, cenneti naim örneklerinden bir örnek ahiret bahçelerinden bir bahçe dünya süsleri ile meydana getirilmiş olan makam, kainat kurulalıberi sanatının inceliği ve manzarasının güzelliği ile bütün cihana ne kadar iftihar etse: En mamur şehirler bile benzerine kavuşamadıklarından dolayı çekingen bir vaziyette karşısında ne kadar utanıp kalsalar yeridir.

Şark ve garbın büyük sultanı, Arap ve Acem'in Hakanı, Rabbilaleminin kendisini nusret ve kudretine mazhar ettiği, dini ve dünyevi büyük sığınak olan Sultan oğlu Sultan Mehmed bin Bâyezid bin Murad bir Orhan (Allah yeryüzünde mülkünü daim etsin ve arzular dünyasında da gemisini emniyetle yürütsün) bu makamın son derece metin ve cazip bir şekilde tesisini emre muvaffak oldu. Binanın itmamı 822 senesi Zilhiccesine tesadüf eder. (1)

Çelebi Sultan Mehmed'in emriyle 817 H. (1415)'de inşasına başlanan cami, kitabesinden de anlaşıldığı gibi zilhicce 822 H. (Aralık 1419)'da tamamlanmıştır. (2)

Ortadaki kitabenin sağında ve solundaki sülûs ve kûfi ile yazılmış kitabeler ise şöyledir.

1) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.217.
K.Baykal, a.g.e., s.203.

2) y.a.g.e., s.138.

E.Yücel, a.g.e., s.31.

H.B.Kunter, "Kitabelerimiz", V.D. II, 1942, s.439.

Sağda:

Râkimuhu ve nazımuhu ve mukannini kavaninihi ekalli hedemi banihi

Solda:

Hacı İvaz bin Ahi Bâyezid gufire lehûma

Türkçesi:

Planlarını yapan, yazan ve dizgen yaptıranın en az hikmet eden hademesi Ahi Bâyezid oğlu Hacı İvaz; Allah ikisini de affetsin.

Bu kitabeden de caminin mimarının Hacı İvaz Paşa olduğu anlaşılmaktadır.
(1)

Hünkar mahfilinin Bursa kemerinin üstünde 97.5 x 178 cm boyutlarında;

1- Kad temme nakşı hazini'l-imareti-ş-şerife bi yed efkârı-n-nasi
Ali bin İlyas Ali.

2- Fi evahiri ramazani'l-mübarek sene seb'a ve işrine ve semanemie.

Türkçesi:

Bu şerefli imaretin nakışı, insanların en fakiri İlyas Ali oğlu Ali'nin eli ile 827 senesi mübarek Ramazınında (Ağustos 1424) tamamlandığını belirten kitabesi vardır. (2)

Çelebi Mehmet'in ölümüyle (1421), caminin yarım kalan nakışları 1424 yılında Sultan II.Murad tarafından tamamlanmıştır. (3)

Cami; Bursa Kadı Sicillerinden alınan kayıtlara göre sırasıyla; 1552, 1573, 1617, 1623, 1635, 1645, 1671, 1684, 1743, 1762, 1768, 1770, 1775, 1793, 1818, 1825, 1826, 1844, 1847, 1863 ve 1907 yıllarında çeşitli onarımlar geçirmiş, bunlarda caminin çatısı, kurşunları, minaresi, kubbeleri, merdivenleri, sıvaları, pencereleri, su yolları, şadırvanı, çevre duvarı v.s. tamir edilmiştir. (4)

-
- 1) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.218.
E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.94.
 - 2) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.218.
 - 3) Bursa Ansiklopedisi, I.C., s.473.
K.Baykal, a.g.e., s.20.
 - 4) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.50-54.
B.Yalman, a.g.e., s.47.

PLAN ÖZELLİKLERİ

Yeşil Cami, daha önce anlattığımız diğerleri gibi yan kanatlı yapılar grubuna girip, 1 planlıdır. Plan düzeni açısından Yıldırım Camiine çok benzemektedir.

Kütle tertibi bakımından Yeşil Cami, Hüdavendigâr ve Yıldırım Camileriyle birlikte, yan kanatların orta kütle yüksekliğine kadar çıkması açısından, bilinen 60 kadar diğer kanatlı camilerden ayrılmaktadır.

Cami mihrap aksında arka arkaya iki kubbeli mekan ile doğu-batı yanlarda daha küçük kubbeli birer eyvan ve bu yan eyvanların kuzey ve güney yönündeki 4 odadan oluşur.

GİRİŞ BÖLÜMÜ :

Son cemaat yeri olmayan camiye büyük ve zengin süslemeli bir taç kapıdan girilmektedir. Taç kapı, bir kaval, çok geniş bir yazı keşesi, rumili bir asaba, bir armudi ve alttaki yazılı üçlü bir asabadan oluşan zengin bir çerçeve içindedir.

Taç kapının kuşağında yer alan hadis-i şeriflerin hepsi sadaka ve cömertliği övmekte, üstteki ayet-i kerimedde bir mahalle selam ile girilmesini emretmektedir. Rumi kuşaklardan bir kısmı oyulmadan kalmıştır. Bundan da bunların yerinde işlendiği anlaşılmaktadır. (1)

Taç kapının yaşmağında, arasında hatai düz saplar bulunan rumi tezyinat göze çarpmaktadır. Yaşmağın en altında köşelerde ise birer plastr vardır. Kapının kavsarasında 12 sıra stalaktit, en alt sırada da püsküller bulunmaktadır. Ortaya, püsküller arasına birde alçı pencere ustaca yerleştirilmiştir.

Büyük ana kapının girişi, basık kemerli ve iki renkli mermerden makaralı olarak işlenmiştir. Kapı kemeri, yanlarda ve üstte yer alan silmeli bir çerçeve içindedir. Kapının her iki yanında rumi ile tezyin edilmiş nişler

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.88.

bulunmaktadır. Kapı kemerinin üstünde, yanlarda da devam eden üç satır halinde inşa kitabesi vardır.

İÇ MEKAN :

Yeşil Camisinin iç mekanı bir orta sahn, önünde mihraplı ana eyvan ve orta sahnın her iki yanındaki birer eyvanla ikisi giriş yanında ikisi de yan eyvanların kible yönündeki dört odadan oluşmaktadır.

Caminin basık kemerli ana kapısından 2.30 m. eninde yanlara doğru uzayan dar ve karanlık bir hole girilmektedir. Bu holün orta kısmı düz tavanlı yanları ise yassı tonozludur. Holün her iki yanında akant yapraklı devşirme ikişer mermer sütun, sütunların yanlarında ise asma kata çıkışı sağlayan merdivenler yer almaktadır. Hol iki yanda dirsekler yapıp, kanat odaların kapısına kadar devam etmektedir.

Holden, giriş kapısının aksındaki ikinci bir kapı ile alçak tavanlı ve duvarları daire panolu yeşil çinilerle kaplı bir giriş eyvanına oradan da orta sahna geçilir.

Üzeri, fenerli bir kubbe ile örtülü orta sahn, yaklaşık 13 x 13 m. ölçülerinde, zemini ise girişten 30 cm. kadar düşüktür. Kubbenin altında ise, ortada sekizgen planlı güzel bir mermer şadırvan vardır.

Orta sahnın giriş duvarında, altta, ortada giriş eyvanının açık gri mermer teğet kemeri ve bunun iki yanında Bursa kemerli, ön yüzleri içi ve tavanı zengin çinilerle bezenmiş birer müezzin mahfilii vardır.

Sahnın giriş duvarının üstünde ise ortada, etrafı kabartma çinilerle bezenmiş, üstünde bir tacı, önünde de sekizli yıldız desenli kafes korkuluk bulunan Bursa kemerli, zengin çini süslemeleriyle göze çarpan şahnişin şeklinde bir hünkar mahfilii, bunun yanlarında, sıvalı duvar yüzeyinde, kitabeli teğet kemerli çini pervazlar içinde düz mermer dikdörtgen söveli, demirli birer pencere vardır.

Orta sahnin yan duvarlarında, eyvanların üç sıra stalaktitli yastıklara oturan büyük sivri kemerleri ile mihraplı eyvana yakın ön odaların birer sivri hafifletme kemeri altında, etrafı ince stalaktit zırlı silmeli bir çerçeve ile çevrilmiş basık kemerli kapıları vardır. Orta sahnin bu duvarları esmer ve kabaca mermerden yapılmıştır. Yalnız kemerler ince mermerdir.

Orta sahnin kible yönünde ise mihraplı eyvanla arasında büyük bir Bursa kemeri vardır. Büyük kemer yedi sıra stalaktitli bir yastığa oturmakta, onun altında da silmeli bir çerçeve ortasında beş sıra stalaktitli birer niş bulunmaktadır. Bursa kemerinin anahtar tablası, merkezinde stalaktitli yıldızlı bir sarkma püskülü bulunan 12 kenarlı, bir tam 6 yarım hendesi kabartmalarla süslüdür.

Mihraplı ana eyvan ise üzeri kubbeli ve kareye yakın planlıdır. Orta sahnin 1.0 m. yüksek olup, 4 basamakla çıkılmaktadır. Merdivenin yan taraflarında da pabuçluklar vardır.

Ana eyvanda, mihrabın yanlarında iki ve yan duvarlarda da birer tane olmak üzere 4 alt pencere ile bunların üzerinde birer şebekeli, vitraylı alçı pencere bulunmaktadır. Alttaki pencerelerin söveleri geniş silmeli olup, yan pencerelerde kilitli üç levhadan oluşan ayna, mihrap tarafındakilere kabartma sivri kemerler yapılmıştır. Bu pencerelerin güneybatıdaki farklı, diğer üçü birbirinin aynı olan kapakları ise ahşap işçiliğinin en güzel örnekleridir. Pencere tavanları da kabartma hendesi şekiller ve silmelerle süslenmiş iki parça mermerden yapılmıştır.

Mihraplı eyvanın duvarları yerden 2.85 m. yüksekliğe kadar aralarında beyaz parça şeritler olan koyu lacivert altıgen çinilerle kaplıdır. Bunun üzerinde firuze, lacivert, sarı ve beyaz renklerden oluşan çiçekli bir su, onunda üzerinde kalınca bir yazı kuşağı devam etmektedir.

Orta sahna büyük sivri kemerlerle açılan ve üzerleri küçük dilimli kubbelerle örtülü doğu-batı yan eyvanları, orta sahnin 75 cm. yukarıda olup, ikişer basamakla çıkılmaktadır.

Bu eyvanların duvarları yerden 2.45 m. yüksekliğe kadar, koyu yeşil altıgenlerin arasında, firuze üçgen çinilerle kaplıdır. Çinilerin yüzeyinde de ayrıca sır üstü tezyinat vardır. Çini kaplamanın üzerinde 14 cm. kalınlığında bir su, onunda üzerinde 35 m. kalınlığında bir yazı kuşağı vardır. Yan duvarlarında ise teğet kemer aynalı dikdörtgen birer pencere bulunmaktadır. Eyvan zemininden 25 cm. kadar yukarda olan bu pencerelerin de üzerinde daire kemerli birer alçı pencere vardır. Duvarlardaki yazı kuşağı, pencerenin teğet kemeri üzerinde de devam etmektedir. Pencerelerin tavanı yine oyma mermerdir.

Güneybatı eyvanındaki, arka odayla irtibatı sağlayan düz söveli, Bursa kemerli kapı ise sonradan açılmıştır. (1)

Caminin iç mekanına dahil edilen 4 odadan mihraba yakın olan ikisi 32 dilimli kubbelerle örtülü olup, birer kapı ile orta sahna açılmaktadır. Bu odaların yan eyvanlara ortak duvar yüzeylerinde, ortada bir ocak ve bunun yanlarında maşalık ve tembel delikleri olan birer alçı duvar, bir dolap yeri ve yanlarda da birer pencere bulunmaktadır. Odaların duvarları 1.95 m. yüksekliğe kadar firuze altıgen ve lacivert üçgen çinilerle kaplıdır. Çinilerin üzerinde ise 13.5 cm.'lik bir çiçek desenli su devam etmektedir. Kapı, pencere ve dolapların üstünde ise teğet kemerli kitabeli çini alınlıklar vardır.

Girişe yakın odalara ise girişteki holün dirsek yapan ucundan girilmektedir. Bu odaların üzeri tonozla örtülü olup, bunların eyvanla ortak duvarlarında birer alçı pano vardır. Yalnız güneybatıdaki odanın alçı panosundaki ocak kaldırılarak buraya, eyvana açılan bir kapı konmuştur. Odalarda ayrıca girişe ve yanlara bakan iki de pencere vardır. Odaların duvarları 1.50 m. yüksekliğe kadar firuze altıgen çinilerle ve üzerinde 14 cm.'lik bir su ile kaplıdır. Pencere ve kapıların üzerinde de teğet kemerli çini kitabeler vardır.

SON CEMAAT YERİ :

Caminin son cemaat yeri yoktur. Fakat ön cephede görülen kemer özenlerinden tipik bir beş bölmeli son cemaat yerinin planlanmış, ama inşa edilmemiş olduğu anlaşılmaktadır. (2)

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.62.

2) A.Kuran, İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami, s.80.
E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.83.

MERDİVENLER :

Camide girişten sonraki holün sağında ve solundaki kolonların yanından asma kata çıkışı sağlayan merdivenler başlamaktadır. Bu merdivenin ilk dört kesme taş basamağıyla giriş cephesine bakan pencere nişinin içine, nişteki ahşap küçük bir kapıyla da cephe duvarı içinde kalan merdivenin ikinci kısmına geçilmektedir. Buradaki 13 kesme taş basamakla da asma kat sahanlığına ulaşılmaktadır. Asma kattan çatı arasına çıkışı sağlayan merdivenler ise tuğla dolgu üzerine ahşap 14 basamaktan oluşmaktadır.

MAHFİLLER :

Camide giriş eyvanın yanlarında iki müezzin mahfili, asma katta ortada eyvanın üzerine gelen yerde ise bir hünkar mahfili bulunmaktadır.

Müezzin mahfilleri - "saray mahfili" (1) 3 sarkıt ile altında iki kitabeli bir yastığa oturan ve tamamen çinilerle bezenmiş birer Bursa kemeri ile orta sahna doğrudan açılmaktadır. Mahfiller orta sahnın zemininden 70 cm. kadar yukarda olup, 2 basamakla çıkılmaktadır. Mahfillerin ön tarafında şebekeli mermer korkuluklar, basamakların yanında ise mermer pabuçluklar bulunmaktadır. Geride ortada ise girişteki hole bakan ahşap kapaklı birer pencere vardır.

Mahfillerin duvar ve düz tavanları tamamen çini ile kaplıdır. Duvarlarda zeminden 1.90 m. yüksekliğe kadar koyu yeşil altıgen çini, üzerinde 13 cm.'lik çiçekli bir su ve 38 cm.'lik bir yazı kuşağı, onun da üzerinden tavana kadar çiçekli ve rumi bir çini kaplama vardır.

Tavan çiçekli ve rumili bir su ile zemin ortasında hatai geçmeli yuvarlak bir göbekte süslenmiştir. Renkler lacivert, beyaz, sarı ve yaldızlıdır.

Asma katta yer alan hünkar mahfili ise büyük bir itina ile yapılmış olup mihrapla beraber caminin en dikkate değer yeridir. Hünkar mahfiline, girişteki kolonlu holden başlayan ve cephe duvarı içinde devam eden merdivenlerle ulaşılmaktadır. Merdivenlerin bitiminde bulunan hole bir

1) O.Aslanapa, Osmanlı Devri Mimarisi, s.39.

kapıyla mahfilin üzeri 11 adet kademeli yapraklarla yapılmış alçı kubbeli sahanlık bölümüne geçilmektedir. Buranın duvarları 2.00 m. yüksekliğe kadar firuze altıgen ve lacivert üçgen çinilerle kaplıdır. Sahanlığın kapılarının üzeri ise teğet kemerli ve kitabelidir. Sahanlıkta girişe bakan birde alçı pencere vardır.

Esas mahfil sahanlığın kible yönünde olup, 95 cm. daha yüksektir ve 3 basamakla çıkılmaktadır. Sahanlıkla mahfil arasında 3 sarkıt ve 2 kitabeli yastıklara oturan çinilerle bezenmiş bir Bursa kemeri vardır. Mahfilin duvarları ve iri stalaktitli bir koltuk silmesine oturan düz tavanı, kabartma sekizli yıldız desenli çinilerle kaplanmıştır. renkler lacivert, firuze, beyaz ve sarıdır.

Mahfilin orta sahna bakan yüzünde ise bir Bursa kemeri, altında da sekizli yıldız desenli bir korkuluk vardır. Bu kemer ve korkuluk da mahfilin diğer yerleri gibi zengin çinilerle bezenmiştir. Korkuluğun küpeştesi yamuk seklinde üç yüzlü olarak kapak gibi dökülmüştür. (1)

ASMA KAT :

Yeşil Camisinin asma katına daha önce de değindiğimiz gibi, giriş cephesinin içinde kalan merdivenlerle çıkılmaktadır. Merdivenlerin bitiminde, zemini kademeli ve üzeri geniş kemerli bir hol bulunmaktadır. Holün sonunda, ikisi yanlarda biri karşı duvarda 3 kapı vardır. Yanlardaki kapılardan biri hünkar mahfili sahanlığına, diğeri cephedeki şahnişinlere açılmaktadır.

Her iki merdivenin karşısındaki kapıdan birer odaya girilmektedir. Bu odalar aynalı tonozla örtülü olup, hünkar mahfiliyle ortak duvarlarında ocak ve tembel delikleri bulunan birer alçı duvar panosu vardır. Odaların duvarları yerden 1.75 m. yüksekliğe kadar firuze altıgen çinilerle kaplıdır. Odalarda biri orta sahna, diğeri şahnişinlere açılan iki pencere vardır. Orta sahna bakan pencerenin üzerinde teğet kemer kitabe, diğeri ise bir alçı pencere vardır.

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.77.

Merdiven holünün yan duvarlarındaki kapılar, üzeri kubbelerle örtülü, önünde şahnişin (balkon) bulunan birer hacime açılmaktadır. Kuzeydoğudakinin kubbesi sekizgen kaide üzerine 16 dilimlidir. Şahnişinlerin önlerinde geometrik şekilli, oyma mermer korkuluklar, bunun üstünde de birer Bursa kemeri vardır. Şahnişinlerin arkasındaki hacimin en dış köşelerinde ise çatı arasına çıkan merdivenin sivri kemerli mermer söveli kapısı vardır.

MİNARE :

Yeşil Camisinin giriş cephesinin köşelerinde bulunan iki minaresine çatı arasından, çatı kemerlerinin altından geçilerek çıkılmaktadır.

Bu minareler ve külahları eski olmayıp, yenidir. Eski minareler sicil kayıtlarından anlaşıldığına göre 1623 ve 1825'te tamirler görmüş (1), yıkıldıktan sonra 1260-1300 H. (1844-83) arasında yeniden yapılmıştır. (2) Bugünkü minarelerden güneybatı köşesindekinin altında, ilk yapıdan kalma üçgen dilimlerin ve bunları kaplayan çinilerin izleri vardır. Onun üstünde su küpüne benzer bir kısım, sonrada gövde devam etmektedir. Küp XIX.yy. sonu minare küplerine benzer. Bu gövde ve küp aynı tarihlere aittir, fakat şerefe ve külah muhtemelen daha yenidir. (3)

Minarenin küp (Pabuç) ve gövde kısmı tamamen tuğladan ve çok yüzeylidir. Şerefesi de tuğla olup, bir sıra testere dişi altında tuğla sarkıtlar vardır. Petek ve dilimli külah kesme taştan yapılmış, ikisi arasına çiçek desenli kalın bir bilezik konmuştur.

AVLU :

Yeşil camisinin, camiye bir çevre duvarı ile iki yönden saran kuzeybatıda, giriş cephesinin önünde şadırvanlı bir avlusu ve bunun devamında güneybatıya dönen bir yan avlusu vardır.

1) Bursa Kadı Sicilleri; 236. def., s.78 ve 288. def., s.47.
2) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.92.
3) y.a.g.e., s.93.

Şadırvanın bulunduğu avluya, kuzeydoğu yandaki bir kapı ile kuzeybatıda aşağı yoldan merdivenli bir çıkıştan girilmektedir. Avlunun zeminini mermer kaplama olup, giriş kapısının her iki yanında 7-8 m. eninde, set şeklinde yeşil alanlar bırakılmıştır. Avlunun ortasında ise sekizgen bir şadırvan bulunmaktadır.

Avlu duvarının, türbeye bakan güneydoğu tarafındaki bir kapıyla da, yan avluya geçilmektedir. Bu avluda, cephenin yanından devam eden yolun öbür tarafı ise yeşillendirilmiştir.

STRÜKTÜR VE MALZEME :

Yeşil Camisinin strüktürü, kalın beden duvarları, büyük kemerler, iki büyük, ikisi gizli dört küçük kubbe ve tonoz örtülerden oluşmaktadır.

Camide düşey taşıyıcı ögesi yaklaşık 2.30 m. kalınlığındaki beden duvarlarıdır. Duvarlar giriş cephesinde mermer, yanlarda ve mihrap cephesinde pencere üstlerine kadar küfeki taşı, onun üzeri mermer olarak işlenmiştir. Mermerler 50-70 cm.'lik, küfekiler ise 35 cm.'lik sıralar halindedir.

Duvarların iç yüzeyi, eyvanlarda 2.20-3.30 m. yüksekliklere kadar çinilerle kaplanmış, bunun üzeri sıvanmıştır. Orta sahnın yan duvarları ve büyük Bursa kemeri ise dış cephede kullanılan mermerle kaplanmıştır. Sahnın yan duvarlarında mermer sıraları 30 ve 90 cm.'lidir.

Eyvan açıklıkları, 3 sıra stalaktitli yastıklara oturan sivri kemerlerle, ana eyvanla orta sahnın arası, 7 sıra stalaktitli yastıklara oturan büyük bir Bursa kemeri ile geçilmiştir. Mahfillerde de çinilerle bezenmiş Bursa kemerleri kullanılmıştır.

Caminin giriş holünün her iki yanında ikişer mermer sütun göze çarpmaktadır. Taşıyıcı fonksiyonu olmayan bu sütunlar, Bizans devrinden kalma olup, Hisariçinden getirilmiş olmalıdır. (1)

1) E.Yücel, "Bursa Yeşil Külliyesi", Arkitek, s.32.

Çatıyı tutan iskelet, düz denecek derecede yatık iki tuğla kemeridir. Çatıyı delip bir kasnakla yukarı çıkan yan eyvan kubbeleri ile alt odaların tonozu seviyesindeki farkı doldurmak için minare yolunu oluşturan duvarla, eyvan kubbeleri arasında böyle iki düz kemer yapılmıştır. Bunun saçak tarafına ve içeriye dolgu yapıp çatı meyiline getirilmiştir. Bunlar son senelerde betonarmeye çevrilmiştir. (1)

KUBBE VE GEÇİŞ ÖGELERİ :

Cami, kültesinde görülen mihrap aksında iki büyük kubbe, yan kanatların iki kubbesi, hünkar mahfili sahanlığının küçük kubbesi ve diğer mekanların eğimli kurşun çatılarından oluşan bir örtü sistemine sahiptir. Caminin içinde ise, dış görünüşte fark edilmeyen, üzeri örtülü ön odaların dilimli gizli kubbeleri, arka odaların tonozları, mahfillerin düz tavanları ve üst kattaki küçük mekanların gizli, kubbe ve tonozları vardır.

Orta sahnı örten kubbe 13.0 m. çapında ve zeminden ortasına kadar 25.0 m. yüksekliktedir. Kubbe tam küre olmayıp tepe noktası çaptan 45 cm. daha yüksektir. Kubbe prizmatik üçgenler (bademler) den oluşan 2.80 m. yüksekliğindeki bir kasnak üzerine oturmaktadır. Kasnaktaki üçgenlerin alt ve üstünde birer silme vardır. Alt silme geniş bir armudi olup, rumiler içinde kufi bir yazı vardır. Kasnakta mihrap yönündeki kapalı dört teğet kemerli pencere yer almaktadır.

Orta sahnin kubbесinin ortasında sekizgen bir aydınlık feneri bulunmaktadır. Bu fener orijinaldir. (2)

Orta sahn kubbесinden biraz daha küçük olan mihraplı ana eyvan kubbесi, zengin ve prizmatik üçgenler ortasına ince üçgen yıldızlar yerleştirilerek meydana getirilen 2.84 m. yüksekliğindeki bir kasnağa oturmaktadır. Bu kasnakta üçü açık biri kapalı dört pencere bulunmaktadır.

Yan eyvanların 24 dilimli küçük kubbeleri ise zeminden ortasına kadar 1.80 m. yüksekliğindedir. Kubbeler prizmatik üçgenli sekizgen kasnaklar üzerine oturmaktadır. Kasnaklarda üçü kapalı, sekizer pencere

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.90.
2) y.a.g.e., s. 58-59.

bulunmaktadır. Yan eyvan kubbelerinde kare tabandan kasnağa geçişte köşe bingileri kullanılmıştır. Bunlar sekiz sıra mukarnaslı olup üst hizalarından 1.0 m. genişliğinde stilize yaprak sırası ile birbirine bağlanmıştır.

Yan kanatlara bitişik öndeki köşe odalarının üzeri sekizgen kasnaklara oturan otuziki dilimli kubbelerle örtülü olup, kasnaktaki pencerelerin yalnız ikisi açık diğerleri kapalıdır. Kubbe köşelikleri ise 7 sıra yaprakla süslenmiştir.

CEPHELER

Yeşil Camisinin giriş cephesi dışındaki üç cephesinde iki farklı malzeme kullanılmış, alttan pencerelerin üst seviyesine kadar ortalama 35 cm.'lik küfeki taş sıraları ile onun üzeri 30-90 cm.'lik sıralar halinde Marmara adası mermeri ile işlenmiştir. Anıtsal bir kapının bulunduğu giriş cephesi ise 50-70 cm.'lik sıralar halinde tamamen mermer ile kaplanmıştır.

Caminin ön cephesinde ortada, geniş bir çerçeve içinde 12 sıra stalaktitli kavsarası, basık kemerli giriş ile zengin ve görkemli bir taç kapı, bunun her iki yanında ikişer pencere ve pencerelerin arasında birer dış mihrap ile her pencere üzerinde birer şahnişin (balkon) vardır. Köşelerdeki şahnişinler sahte olup, cephedeki simetriyi bozmamak için yapılmıştır. Bu şahnişinlerin içerden geçişleri yoktur. Cephede bu köşe şahnişinlerin üzerinde minare yolunu aydınlatmak için üçer adet mazgal pencere konmuştur.

Alttaki pencereler armudi ve dişlerden oluşan bir çerçeve içinde zengin stalaktitli mermer sövelerle yapılmış, sövelerin etrafına daire ve içlerinde yazılar bulunan, başları yuvarlatılmış çubuklardan oluşan zarif bir çevre kuşağı çekilmiş, bu kuşak başlık üstündeki kemer aynasının etrafını dolamıştır. Köşelerdeki pencere aynalarında pek girift küfi yazılar, ortadakilerde ise rumi süslemeler vardır.

Bu pencerelerin söveleri ve yazılı yüzleri aynı mermerden çıkarılmış ve yazılar yerinde oyulmuştur. Rumi süslemelerde yerinde oyularak yapılmıştır çünkü çeşitli yerlerde süslemeler tamamlanamamış, ham kalmıştır.

Pencere aralarında kalan dış mihraplar ise içe doğru kırık üç yüzeyle, bu yüzeyler ve yaşmak rumilerle süslüdür. Mihrap nişlerinin kavsarası, altta bir püskül, üstünde 6 sıra stalaktitlidir. Mihrap nişleri, her iki yanındaki pencere dış çerçeveleriyle birleşen birer çerçeve içine alınmıştır.

Pencerelerin üzerindeki şahnişinler ise kaval, kepçe ve dışlardan meydana gelmiş birer çerçeve içinde olup Bursa kemerli ve önleri altılı yıldız ve altıgenlerden oluşan mermer oyma korkulukludur.

Caminin ön cephesinde ayrıca, kapının iki yanında, köşelerde ve şahnişinlerin ortasında, yukarda şahnişinlerin alt hizasına kadar inen, kenarları ve alt uçları silmeli geniş pilastrlar vardır. Yapılması düşünülen revak kemerlerine dayanak oluşturacak bu silmeli yastıkların üstünde kemertaşı başlangıçları belli olmaktadır. Bu taşlar bir Bursa kemerine göre değil, dairevi kemere göre yontulmuştur. Bunların yukarısı ise sonradan kaplanmıştır. (1)

Yan cephelerde köşe odalarıyla, yan eyvan ve mihraplı eyvanın birer alt birer de üst penceresi vardır. Her iki cephede bu pencerelerden karşılıklı olanları birbirinin aynısıdır. Pencereler zengin stalaktitli mermer sövelerle yapılmış, etrafına zarif bir mermer silme çekilmiş, bu silme çift olarak başlık üzerine geçip, tek olarak rumili kemer aynasının etrafında dolaşmıştır. Kemer taşları ve onun genişliğinde olan dikey asabalar, hepsini birden sarıp, yukarda derin ikinci bir kitabeye yer veren bir yüksekliğe kadar çıkar ve daha kuvvetli bir silme ile son bulur. İkinci silmenin etrafında lacivert bir çini su vardır.

Yan cephelerdeki alçı pencereler ise büyük pencerelerin hemen üzerinde olup, dikdörtgen bir çökertme içinde basık kemerlidir.

Caminin kible cephesinde ise mihraplı eyvanın iki alt ikide üst penceresi ile ön odaların birer adet üst penceresinden başka açıklık yoktur. Bu cephede mihrap duvarıyla yanlardaki üst pencerelerin seviyesinin farklılığı ve yan kanatların yarım Yunan alınlığı gibi duran, 3.0 m. düşük eğik saçak silmesi yanların orta kütleye ek gibi görünmesine yol açmaktadır.

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.83.

BEZEME ÖZELLİKLERİ :

Mimari ile tezyinatın böylesine iç içe bir ahenkle kaynaştığı Yeşil Camisinin bütün tezyinat ve çini süslemelerini İlyas Ali oğlu Ali adında, Bursa'lı bir sanatkar idare etmiştir.

Caminin eyvan duvarları, mahfiller, giriş eyvanı, pencere aynaları iç mekanı anlatırken belirttiğimiz gibi zengin çinilerle kaplıdır. Camide yalnız orta sahnın yan duvarları çinisiz olup, mermer kaplıdır. Çinileri, hünkar mahfilinin Bursa kemerinin stalaktitli yastığı üzerinde imzası bulunan Mecnun Mehmed isimli bir sanatkar yapmıştır.

Camide çoğu XVIII. yüzyıldan kalma kalem işi tezyinat orta sahn kubbesi dışındaki, kubbe ve kasnaklarda mihraplı eyvan duvarlarında dikkati çekmektedir. Mihrap eyvanının doğu ve batı pencerelerinin üstünde duvara yazılmış iki eş yazı vardır. Daire biçiminde olan bu yazılardan biri kırmızı diğeri yeşil olup, birinin içinde Ahmet Vefik Paşa'nın adı geçmektedir. (1)

Caminin iç mekanında yer alan pencere kapakları ve oda kapıları ahşap işçiliğinin güzel örneklerindedir. Yıldız, geometrik, rumi motifler ve yazılar oyma ve geçmeli olarak yapılmıştır. Pencere iç tavanları ise kabartma, geometrik motiflerle ve silmelerle süslüdür. Odalardaki alçı panolarda geometrik motiflerle ve stalaktitli silmelerle bezenmiştir.

MİHRAP :

Yeşil Cami çinilerinin en güzel kısımlarından birisi mihraptır. 6.0 m. eninde ve 10.67 m. yüksekliğinde olan bu görkemli mihrap, yazısından tacına, stalaktitinden sütuncesine kadar, bütün çini örneklerini bünyesinde toplamıştır.

Dıştan içe doğru sırası ile, sülûs ve kûfiden meydana gelen bir yazı kuşağı, stalaktitli bir silme, geometrik motifli bir su ve kalın bir kavaldan sonra çiçekli bir iç pervaz gelir. Mihrap nişi çiçekli, köşe

1) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.225.

sütunceleri yekpare, kavsarası 12 sıra stalaktitlidir. Kavsaranın üstünde bir ayna, en üstte bir sıra lale motiflerinden oluşan bir taç bulunmaktadır.

Dış çevresindeki kûfi ve sülûs karışımı yazı çok girifttir. Hadisler, ayetler yazılıdır. Sağ sütuncede "Amel-i üstadan-i Tebriz" (Tebriz ustalarının işi), sol sütuncede "Zalim bize zulmettiğini sanır; oysa biz atlattık, zülüm halkası onun boynuna geçti" anlamında Göldeste'den bir beyit yazılıdır. Mihrap tacının üstünde, duvara, kırmızı zemin üzerine beyaz renkli, sülûsle Kelime-i Tevhid yazılıdır. (1)

4.4.3.2. YEŞİL (SULTANİYE) MEDRESESİ

Çelebi Sultan Mehmet'in 1415 yılında inşasını başlattığı Yeşil Külliyesinin bir parçası olan Yeşil Medresesi, caminin 90-100 m. kadar güneybatısında. hemen hemen aynı hizada ve kottadır. Klasik Osmanlı medreseleri tipinde, bir avlu çevresinde, büyük ve çok yüksek bir açık dersane eyvanı, iki ufak yan eyvan ve biri büyük 13 talebe hücreleri ile bir hela mahallinden oluşmaktadır.

821 H. (1418-19)'de yaptırılan (2) ve "Sultaniye Medresesi" de denilen yapının kitabesi yoktur. Medrese; 1573, 1583, 1617, 1645, 1684, 1743, 1768, 1770, 1818, 1825, 1826, 1844 yıllarında çeşitli tamirler geçirmiş (3), 1923 yılından itibaren ise Türk ve İslam Eserleri Müzesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonra 1974 ve 75 yıllarında çeşitli onarımlar geçirmiş, 1987 yılı sonbaharında da tekrar yeni bir restorasyona başlanmıştır ve hala devam etmektedir.

Medrese vakfiyesinden de anlaşıldığına göre, iki katlı olarak yapılmaya başlanmış, ancak Çelebi Sultan Mehmet'in ölümü üzerine üst kat yapılmadan kalmıştır. Vakfiyede medrese talebe sayısı 30 olarak gösterilmiştir. Selatin medreselerde bir oda bir talebeye ayrıldığına göre, medresede 30 talebe için 30 oda lâzımdır. Yani başka bir medrese olmadığına göre

-
- 1) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.227.
E.H.Ayverdi, a.g.e.. (II.C), s.68-71.
 - 2) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.318.
C.Baltacı, Osmanlı Medreseleri, s.491.
B. Yalman, a.g.e., s.52.
 - 3) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C), s.51-54. (tamirlerle ilgili bu

bir üst kat olması gerekmektedir. Ufak yan eyvanlar, yukarda hücre halini alacağından giriş ve hela üstüyle beraber 17 oda daha elde edilecektir. Ayrıca yapıda yanlarda iki merdivenin olması, dersanenin yüksek tutulması, alt kat duvarlarının çatı arasında döşeme seviyesine kadar yükseltilmesi gibi deliller medresenin bir ikinci katı olduğunu göstermektedir. (1)

Bursa medreselerinin özelliği olan ana eyvanın esas kütlede dışarıya taşması göz önüne alınmayacak olursa medresenin planı dikdörtgen biçimindedir. Yapıya kuzeydeki çapraz tonoz örtülü eyvandan girilir. Eyvanın gerisinde silmeli bir teğet kemer içinde, yüzeyleri üçlü düşey ve yatay beyaz firuze çinilerle kaplı yarım tonoz altında basık kemerli bir kapı yer almaktadır.

Kapıdan, diğerlerinden daha geniş olan orta kısım tonoz, diğerleri kubbeli bir beşli revak altına, oradan da yan eyvanlara geçilir. Giriş eyvanının her iki yanında ikişer hücre ile birer köşe odası vardır. Bu odalardan girişin sağındaki hela olarak, diğeri ise müderris odası olarak kullanılmıştır.

Yan revaklar boyunca sağlı sollu dörder hücre, birer ufak eyvan ve birer de merdiven vardır. Yan revaklarda odaların önü kubbe, eyvanlarınkisi ise tonozla örtülüdür. Batıdaki eyvanın tonozu lacivert, sarı renklerle yirmi dilimli bir yıldız etrafında nefis rumilerle, tonoz yanları ise beyaz, firuze çinilerle bezenmiştir. Bu eyvanın revaka açılan kemeri ise 6 dilimlidir.

Hücreler içten aynalı tonoz, dıştan kiremitle örtülü olup, hepsinde birer ocak, 1 veya 2 tane de dolap yeri bulunmaktadır. Ocak yaşmakları sonradan tamamen kaldırılmış, yalnız girişin sağındaki bir tanesi bırakılmıştır. Ana eyvana yakın köşe hücrelerde iki, diğerlerinde birer tane dışa açılan pencere vardır. Müderris odası ve helaların ise üçer adet penceresi bulunmaktadır.

Takriben 10.0 x 10.0 m. iç ölçülerindeki dersane eyvanı diğer hacimlere oranla oldukça yüksek tutulmuş olup, avludan iki yanda dokuzar basamaklı merdivenlerle çıkılmaktadır. Eyvanın büyük basık sivri kemeri bugün, üstte

1) E.H.Ayverdi, a.g.e. (II.C.), s.95-96.

kapatılmış olup, alta bir kapı konmuştur. Ana eyvanın yan duvarlarında birer alt pencere ile daire kemerli bir üst pencere, kible cephesinde ise ortada bir mihrap niş, bunun iki yanında birer altlı üstlü pencere vardır. Dersane eyvanının üzeri, dıştan kurşunla kaplı kubbe ile örtülüdür. Kubbe sekizgen baklavalı bir kasnak üzerine oturmaktadır. Kubbenin köşelikleri 11 sıra stalaktitli olup, uçlarında püsküller vardır. Kubbe kasnağının yüzeylerinde de birer alçı pencere bulunmaktadır.

Eyvanın büyük kemeri, tamamen tuğla ile kemerin yanında kalan duvarlar ise, özengiye kadar moloz, sonrası 3 tuğla bir taşla yapılmış, taşlar arasına da düşey tuğlalar konmuştur. Bu cephedeki saçak ve kubbe kasnağı iki sıra kirpi saçak şeklinde, kasnak yüzeyleri ise sıvalıdır.

Revak kemer açıklıkları yan eyvanların önündekiler hariç yaklaşık birbirinin aynı olup, 3 sıra tuğla bir sıra kesme taşla örülmüş teğet kemerlidir. Eyvanların önündeki geniş kemerler ise sivri kemer şeklindedir. Üstte kemerler arasında kalan duvarlarda, 3 sıra tuğla hatıl, bir sıra taş ve düşey tuğlalar kullanılmıştır.

Revak kemerlerinin sütun ve başlıkları devşirme olup, sütunların ikisi granit onaltısı mermerdir. Başlıkların da altısı Bizans, onikisi köşeli pahlı basit takozlardır. Gergiler 18 x 12 cm. meşedendir. Direk aralarında 27-30 cm. yükseklikte 1.85 m. genişlikte somat (yemek sofrası) yerleri vardır.

Avlunun ortasında 2.60 m. çapında, dıştan 30 cm. yükseklikte, incecik, 4 cm. kalınlığında, güzel fıskiyeli yekpare mermer bir havuz bulunmaktadır. Havuz yerde değil alçak ve gizli bir ayağa yerleştirilmiştir.

Medresenin cepheleri genellikle altta hatılsız moloz, sonra taş sıraları arasında bir, iki, bazen de üçlü tuğla hatıllarla ve düşey besleme tuğlalarıyla yapılmıştır.

Ön cephede giriş eyvanının üzeri kırma çatılı, 3 tuğla bir taşla örülmüş büyük sivri kemeri, bunun yanlarında ise hücre ve odaların pencereleri yer almaktadır. Pencereler 3 tuğla bir taş örgülü bir sivri hafifletme

kemerini içinde, teğet kemer silmeli, dikdörtgen ve demirlidir. Bunlar ayrıca duvar yüzeyindeki dikdörtgen derin çökertmeler içine yerleştirilmiştir. Her pencerenin sivri hafifletme kemeri aynasında ise firuze ve beyaz çinilerle yapılmış damalı süslemeler vardır.

Yan cephelerde de pencereler ön cephedeki gibidir. Yalnız dersane yan pencereleri üstteki büyük kemerin yanlarını zedeleyerek yerleştirilmiştir. Bu yüzeydeki duvar çökertmesi ise üst pencere hizasına kadar çıkıp onuda içine almıştır.

Ana eyvanın kible cephesinde de iki çökertme içinde birer pencere ile üstte tuğla teğet kemerli bir alçı pencere vardır. Duvar örgüsü ise diğer cephelerdeki gibidir.

4.4.3.3. YEŞİL TÜRBE

Bursa'nın simgesi ve Osmanlı türbe mimarisinin en güzel örneklerinden biri olan türbe, caminin 55 m. kadar güneydoğusunda yüksek bir yerde kurulmuştur.

Yıldırım Beyazıt'ın oğlu Çelebi Sultan Mehmet tarafından yaptırılan ve 824 H. (1421)'de Çelebi Mehmet'in ölümünden 40 gün önce bitirilen türbenin mimarı Hacı İvaz Paşa'dır. Nakkaşları Ali bin İlyas Ali, Mehmed el Mecnun ve Ali bin Hacı Ahmed Tebrizi'dir. (1)

Türbe, 1623, 1645, 1671, 1684, 1768, 1770, 1775, 1818, 1825, 1863, 1907, 1941 ve 1943 yıllarında çeşitli onarımlar geçirmiş, bu onarımlarda kubbe kurşunları, dış ve iç duvarlar, korkuluklar, pencere ve camlar, iç ve dış çiniler tamir edilmiş veya yenilenmiştir. (2)

Kaynağını Selçuk kümbetlerinden almış olan türbe, en dar yüzü 8.45 m., en geniş yüzü 8.87 m. olan sekizgen bir plana sahip olup, dıştan yaklaşık 4.5 m. yüksekliğindeki kasnağı, sivri kubbesi ile karakteristik bir üslubun anlatımıdır. Dıştan tek katlı görünmekle birlikte sembolik

1) E.Yücel, a.g.e., s.31-35.

S.Ünver, a.g.e., s.7-11.

2) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.51-54,101-102 (Ayverdi tamirlerle ilgili bilgileri Bursa Kadı Sicillerinden vermiştir.)

Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.299.

sandukaların bulunduğu zemin kat ile basık tonozlu bir mezar odası olan bodrumdan oluşmaktadır.

Türbeye, kuzey cephesindeki, kenarları mermer silmeli dikdörtgen bir çerçeve içinde, sıvalı duvar yüzeyine açılmış, basık teğet kemerli bir giriş eyvanından girilir. Eyvanın üzeri, prizmatik üçgenlerle geçişi sağlanan 11 dilimli bir yarım kubbe ile örtülüdür. Kapının bu kubbesi yüksek olup, tamamen çini ile kaplıdır.

Eyvanın arkasında makaralı basık kemerli asıl kapı bulunmaktadır. Kapının yanlarında, iki küçük mihrap nişi, altlarında pabuçluklar vardır. Kapı kemeri, sövesi ve iki yan niş mermerdendir.

Kapının üzerinde, çiniden, nesih harflerle yazılmış, tek satırlık 30 x 2.42 cm. boyutlarında bir kitabe bulunmaktadır. Kitabede;

Hâzihi türbetü'l-merhume-s-saidi-ş-şehid es Sultan ibni-s-Sultan Mehmed bin Bayezid Han tuvuffiye fi Cemaziyel-ülâ sene erbea ve işrine ve semanemie.

Türkçesi:

Burası merhum, Said, şehit Sultan oğlu Sultan Mehmed bin Bayezid'in türbesidir. 824 senesi Cemaziyelulâsında vefat etmiştir. (1)

Kapı mermeri üzerinde çiçekli bir su dolaşıp, kitabenin pervazıyla kaynaşmaktadır. Onun üzerinde ise stalaktitli bir silme vardır.

Kapının ahşap kanatları ceviz ağacından oyulmuş olup, açıklı koyulu ahşap geçmelerden meydana gelmiş, geometrik, rûmi, palmet, tarihi ve dini yazılar ve rozet motifleri ile bezenmiştir.

Kapıdan girince önde, yanları mermer üstü çini kaplı sekizgen bir kaide üzerinde sandukalar ve arkada çinili mihrap görülür. Ortada yer alan Çelebi Sultan Mehmet'in sandukası, 10 tam 2 yarım mihrapçıkla süslü dikdörtgen çini bir kaide üzerindedir. Tamamen çini ile kaplı sanduka üzerinde kabartma sülûs harflerle yazılı dört satırlık bir kitabe vardır.

1) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.294-95.

Kitabeden Çelebi Sultan Mehmet'in Cemaziy'ül Evvel 824 (Mayıs 1421)'de vefat ettiği anlaşılmaktadır. (1)

Bunun güneyinde, oğlu Mustafa ve Mahmut'a, kuzeyinde ise oğlu Yusuf'a ait sandukalar yer almaktadır. Platformun arkasındakiler, kuzeyden itibaren Çelebi Mehmet'in kızı Selçuk Hatun'un sütüko ile yapılmış ve kabartma kitabeli sandukası, kızı Sitti Hatun (Safiye)'un beyaz zemine lacivert motifli, altıgen ve üçgen çinilerle kaplı sandukası, kızı Havsa Hatun'un turkuvaz renkli altıgen çinilerle kaplı sandukası, kızı Ayşe Hatun ve dadısı Daye Hatun'un sandukalarıdır.

Tümüyle çini kaplı ve oldukça yüksek tutulan mihrap bir baş yapıttır. Mihrap, altı sıra stalaktitli olup, yaşmağın etrafı yazılıdır. Dikdörtgen olan mihrap nişi hatailerle süslüdür. Köşelerinde yekpare çini sütunceler bulunmaktadır. Tepede beş iri püskülden oluşan zengin bir taç vardır. Renkler beyaz, sarı, firuze ve laciverttir. Mihrap kaidesinde Allah ve Muhammed yazan iki mumlu şamdan ve bir kandille, vazodan çıkan çiçeklerle süslü, kıvrık dalların oluşturduğu süsleme son derece ilginçtir. İki yanda üç sıra mukarnas, rümi, palmet, kıvrık dal motifleri, kalın yazı dizileri ve tepeliği olan yivli plastrlar vardır.

Türbenin içinde 3.00 m. yüksekliğe kadar duvarlar iki bordürle çevrili, altıgen turkuvaz çinilerle kaplıdır. Bunların araları Selçuk tarzı madalyonlarla süslüdür. Pencerelelerin üzerlerindeki ayna kısımları peygamberin sözlerini içeren yazılarla doldurulmuştur. Pencere içleri firuze çini kaplı olup, yine firuze çiniden güzel silmelerle bitirilmiş ve ortasına hatayi göbekli dört köşesi hatayi kurslu çinilerle kaplanmıştır.

Kapının iç yüzündeki dilimli kemerin üstü yıldızlı yeşil altıgenlerle kaplanmış, çevresine bir pervaz geçirildikten sonra, daha geniş olan dış çerçeve mavi altıgenlerle kaplanmıştır. Bu ufak takım üstünde alçıdan yapılmış dilimli hafif bir taç vardır.

Türbenin kubbesi, her yüzünde teğet kemerli alçı pencereler bulunan 3.4 m. yüksekliğinde prizmatik üçgenlerden oluşan bir kuşağa oturur. (2)

-
- 1) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.296.
E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.113.
K.Baykal, a.g.e., s.205.
 - 2) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.108.

Türbe dış cephede, 60 cm. genişliğinde, yer yer yüksekliği 70 cm. kadar olan küfeki bir kaideye oturur. Yapının köşelerinde 35 cm. genişliğinde, saçak silmesine kadar çıkıp orada yatayda bir çerçeve oluşturan mermer kaplama plastrlar vardır. Ortada ise, kalınlığı 95 cm. kadar olan teğet kemerli, mermer, kabartma kör kemerler vardır. Bunlar özengi seviyesinde, köşe plastrlarının yanından çıkan geniş plastrlarla birleşmektedir.

Kemerlerin altı ve üstü mavi düz çinilerle kaplıdır, bunların kenarında ise çiçekli bir su dolaşır. Kemerlerin altında, her yüzde altı üstlü iki pencere yer alır. Mermer ve geniş çerçeveler içine yerleştirilen düz lentolu alt pencerelerin üstünde teğet kemerli içlerinde Hadis-i Şerifler yazılı çini panolar vardır. Pencere ve üstündeki panonun kenarları çiçekli bir bordürle çevrilmiştir. Üstteki teğet kemerli alçı pencerelerin de kenarlarında bir bordür olup, altında geometrik motifli dikdörtgen çerçeveli çini levhalar vardır. Bugün bu levhaların ve kitabe panoların bazı çinileri dökülmüştür.

Kubbe kasnakları sıvalı olan türbenin kubbeside kurşunla kaplıdır.

4.4.3.4. YEŞİL İMARETİ

Yeşil Camii'nin doğusunda, Emir Sultan'a giden yolun dönemecindedir. XV. yy. başlarında Çelebi Mehmed tarafından Hacı İvaz'a yaptırılmıştır. (1)

Uzunlamasına dikdörtgen planlı, yanlarda ayrıca küçük kubbeli mekanları olan, tuğla hatıllı, taş bir yapıdır. (2) Yapının boyu 42.43 m., eni 17.80 m.'dir. (3) Esas binası çatılıdır. (4) Fakat çatının önemli bir kısmı yıkılmış, kubbe izlerinden faydalanılarak iki tanesi tamamlanmıştır. Bu kubbeler 9.4 x 4.3 m. ebadındaki matbah (mutfak) kısmını örtmektedir. (5) Sekizgen kasnak üzerine oturan bu kubbeler bugün kiremitle örtülüdür. İmaret ve yemekhane kısımlarına ait duvarlar ayaktadır. (6) İmaretin yemek pişirilen yerinin kapısı şimdi eski yerinde değildir. (7) Mutfak kısmı

1) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.197.

2) "Bursa", Yurt Ansiklopedisi, 3.Cilt, s.1767-1769.

3) B.Yalman, Bursa, s.39.

4) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.100.

5) B.Yalman, Bursa, s.39.

6) y.a.g.e., s.39.

7) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.100.

Ön cephesi bugün sıvalı olup, cephede içi camekanla kapatılmış iki sivri kemer yer almaktadır.

Deposu tamamen yıkılmıştır. Bunun bir kısmının sokakta, diğer kısmının ise şimdiki kahvehanenin yerinde olma ihtimali vardır. (1)

Yol tarafında, güneybatı duvarındaki, sivri kemerli çeşme halâ mevcuttur.

Cuma günleri Çelebi Sultan Mehmed'in bizzat fakirlere yemek dağıttığı bilinen bu imareti Vakıflar Genel Müdürlüğü restore etmektedir.

4.4.3.5. YEŞİL HAMAMI

Yeşil Caddesi üzerinde, türbenin batısında olup, Yeşil Medresesi'ne gelir getirmesi amacıyla yaptırılmıştır. Yapıldığı tarih ve yaptıran kesin olarak bilinmemektedir. Fatih devrinde, 1480-85 yıllarında Sofu Bedrettin, Köse Türbedar veya Köseç Ali Paşa adlarında birinin yaptırdığı kuvvetli bir ihtimaldir.

Tek hamam sınıfındandır. Hamama cadde üzerindeki kapıdan girilir. İlk önce, 9.6 x 8.8 m. ebadındaki, üzeri tek kubbe ile örtülü soğukluk kısmı mevcuttur. Ortada sekizgen mermer havuz yer alır. Buradan göbek taşı bulunan ılıkliğa geçilir. Duvarın önüne sekiz adet kurna yerleştirilmiştir. Buraya bıçaklık ve hela bağlıdır. Ilıklıktan, kubbeli iki halvete ulaşılır. Güneyinde külhan ve kazan kısmı vardır.

Yapılan onarımlardan sonra, ön cephe, orijinaline uygun olmayan biçimde onarılmış olup, ortada bir kapı, kapının sağında ve solunda, altta ve üstte ikişer pencere, ayrıca kapının üzerinde bir de küçük pencere bulunmaktadır. Cephe sıvalı ve badanalıdır.

Kapı üzerindeki kitabesinde hamamın devrengeç suyu ile çalıştırıldığı kaydı vardır. Günümüzde ise zaman zaman şehir suyu yeterli olmadığında, itfaiye araçları ile deposu doldurularak, kadınlar hamamı olarak faaliyetini sürdürmektedir. (2)

1) B.Yalman, Bursa, s.39.

2) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.384.
B. Yalman, a.g.e., s.51-52.

4.4.3.6. YEŞİL HANI

Bugün mevcut olmayan ve Yeşil Külliyesinin diğer yapılarıyla beraber inşa edildiği düşünülen han, Çelebi Sultan Mehmet tarafından yaptırılmıştır.

(1)

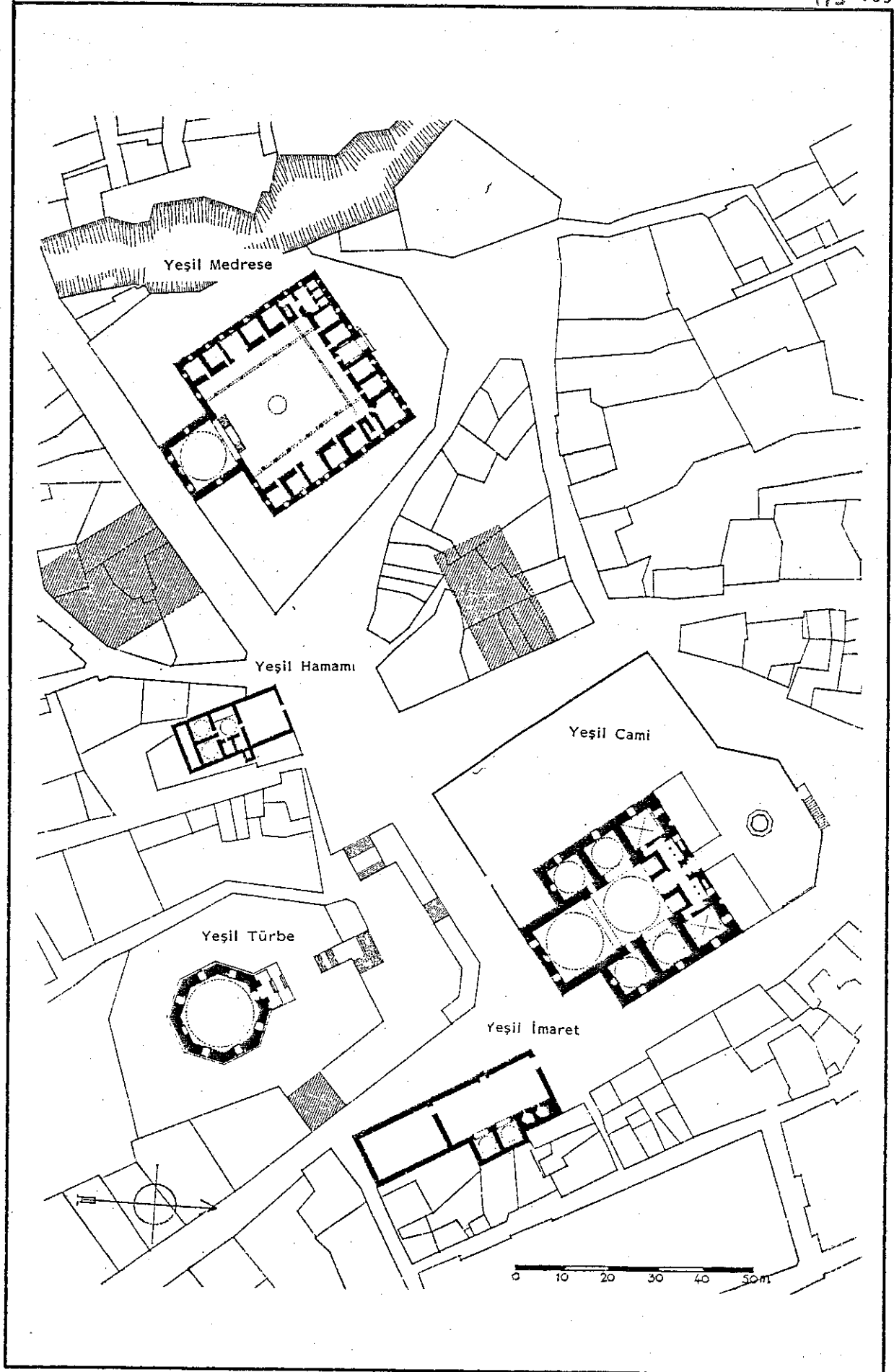
Evail-i Rebi'ül-Evvel 1045 (Ağustos 1635) tarihli bir kadı sicilinde "garb tarafında vak'müsafirin için bina olunan hanın çatısı 141493 akçeye" (2) tamir edildiğinden bahsedilmektedir.

E.H.Ayverdi bu belgeye dayanarak; "İfadeden bu misafirhanenin yeni bina olunduğu gibi, bir ma'nâ çıkıyor ise de, yeni yapılışına âid bir vesikaya veyâ bunu tavzih edecek (açıklayacak) bir ma'lumâta rastlanamadığı gibi, biz yeni bir inşaâta ihtimâlde veremeyiz..." (3) şeklinde bir açıklama getirmektedir.

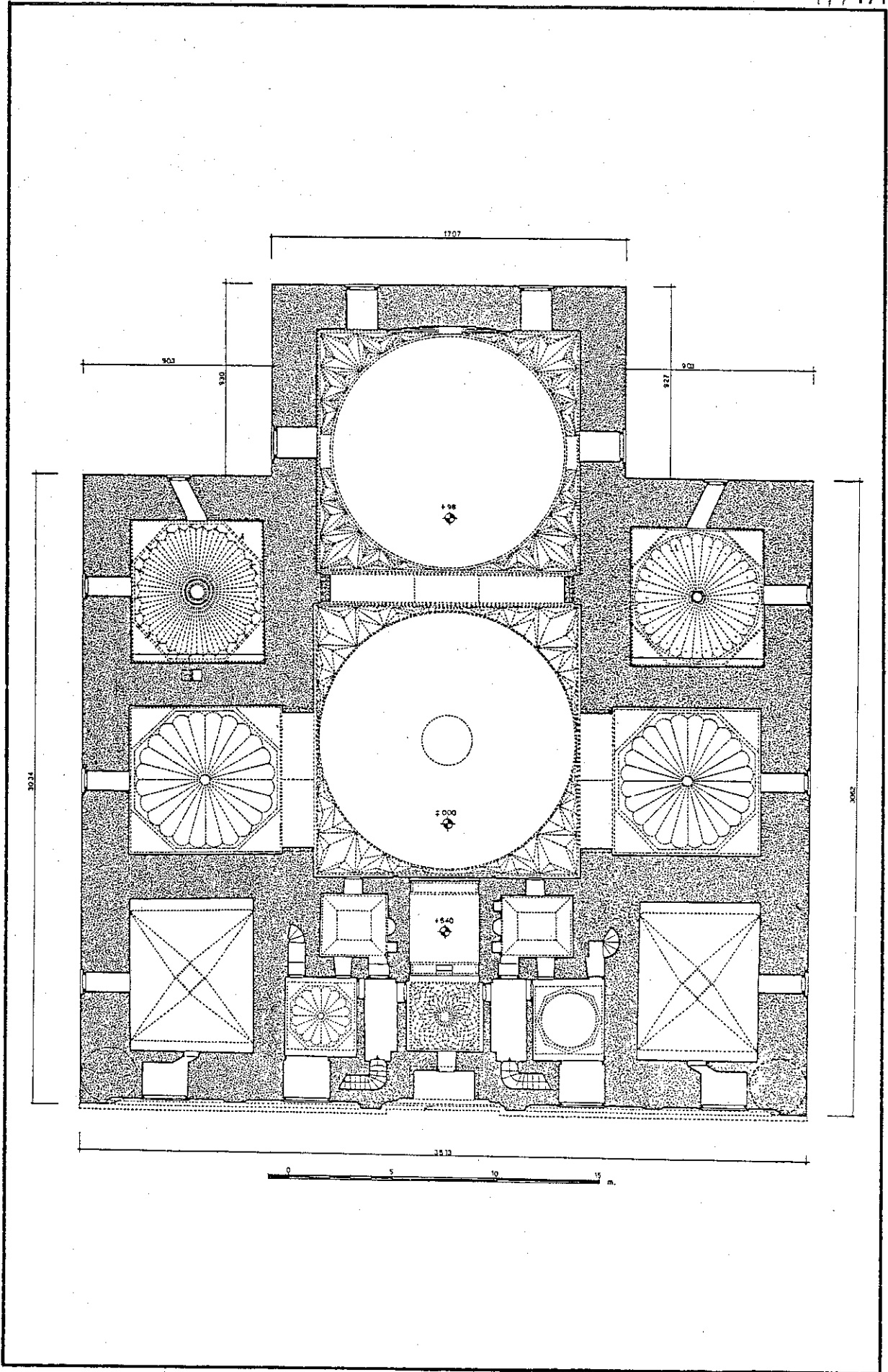
16 Safer 1055 (13 Nisan 1645) ve 15 Rebi'ül-Evvel 1095 (3 Mart 1684) tarihli sicil kayıtlarından da (4), hanın medreseye yakın olduğu, birkaç yerdeki kaldırımının ve kapısının tamir edildiği anlaşılmaktadır.

Yeşil Hanı hakkındaki bilgilerin bu kadar olması onun mimari yapısı hakkında bir fikir edinmemize olanak vermemektedir. (5)

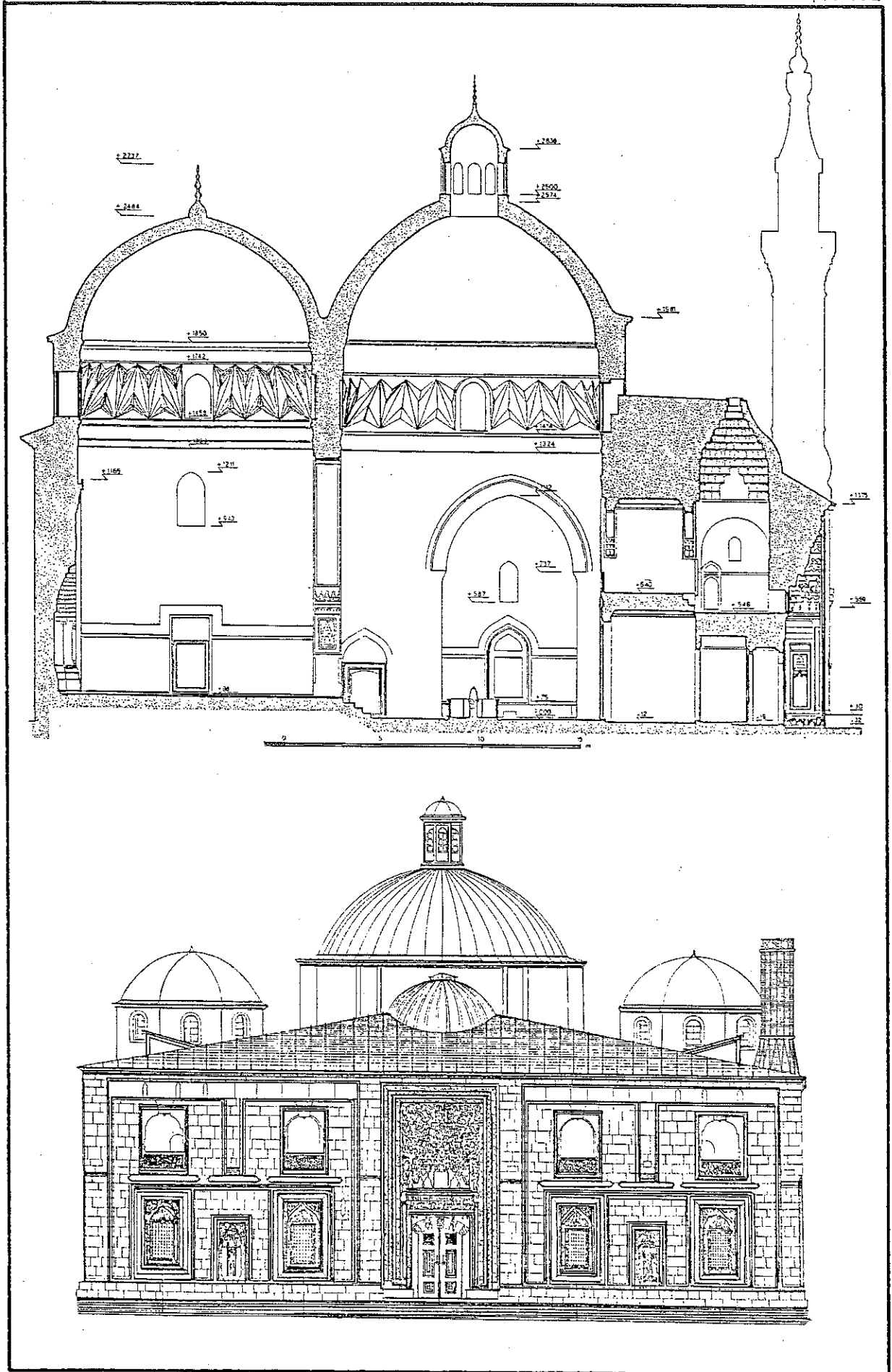
-
- 1) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.346.
 - 2) Bursa Kadı Sicilleri, 252.def., s.100.
 - 3) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.51.
 - 4) Bursa Kadı Sicilleri; 265. def., s.72 ve 325. def., s.32.
 - 5) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.118.

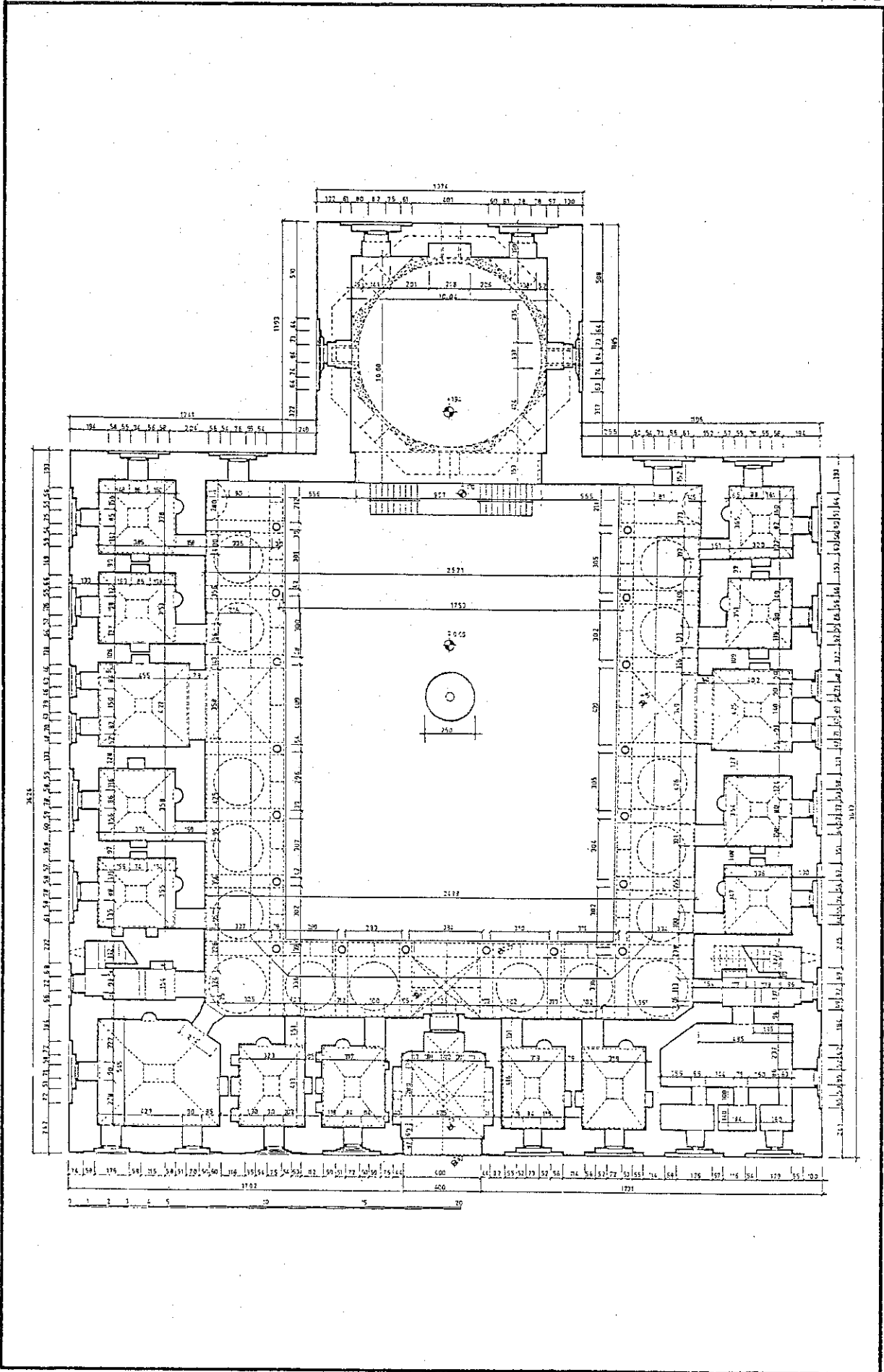
YEŞİL KÜLLİYESİ VAZİYET PLANI (A. Gabriel)

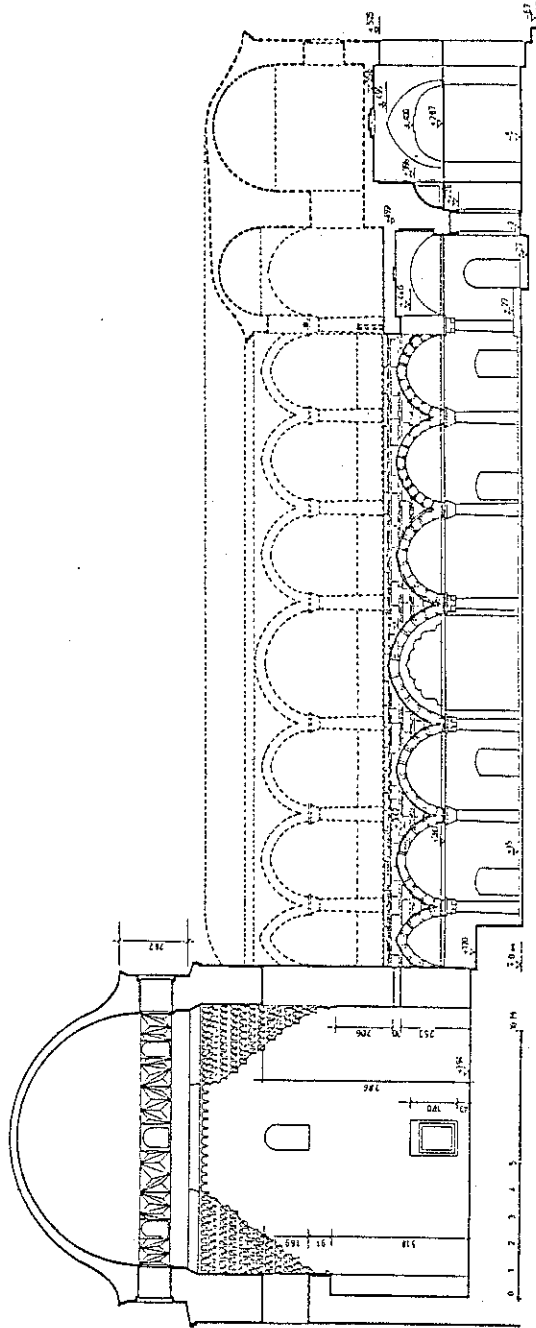
YEŞİL CAMİ RESTİTÜSYON PLANI-ASMA KAT (E.H. Ayverdi)

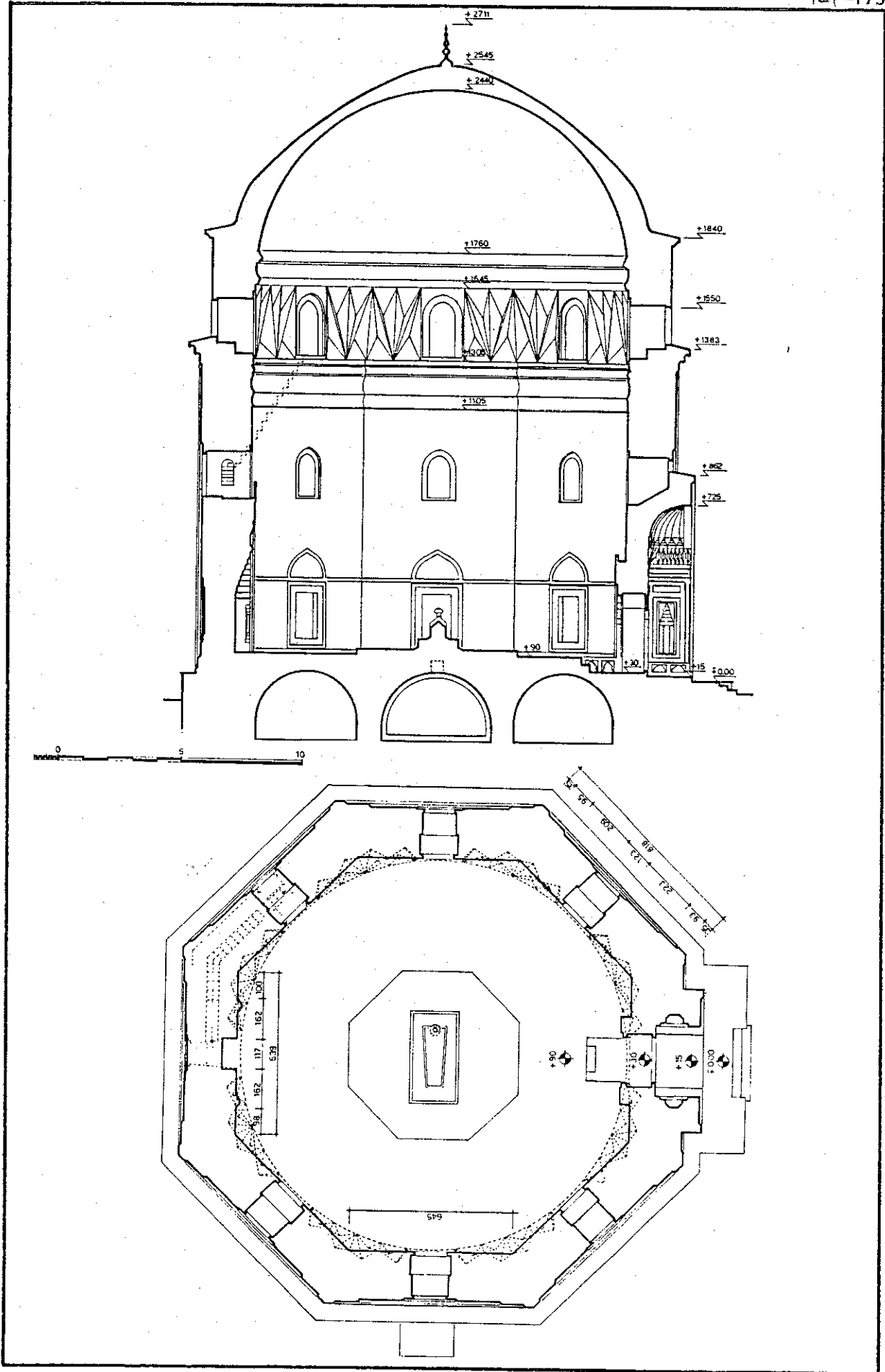
YEŞİL CAMİ KESİTİ – GİRİŞ CEPHESİ (E.H. AVVERDİ – A. ÇEBİCİ)

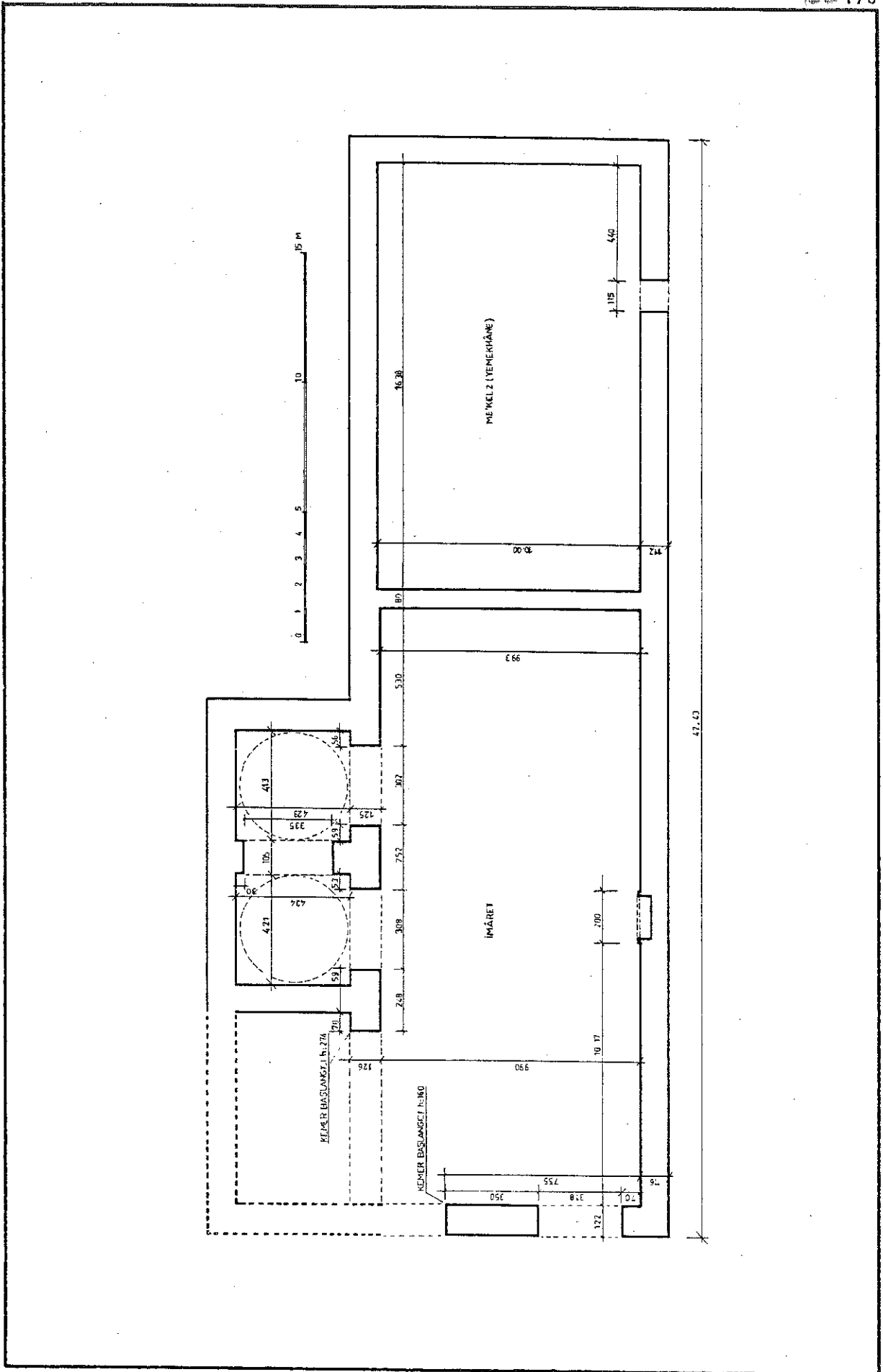
YEŞİL MEDRESE PLANI (E.H. Ayverdi)

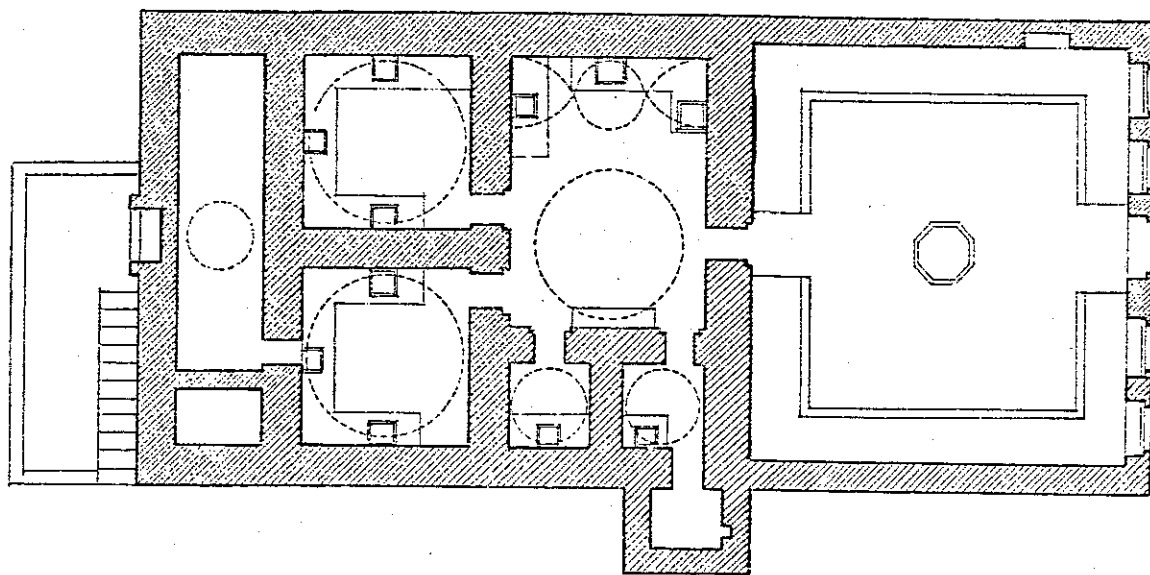
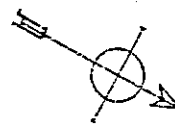
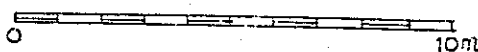
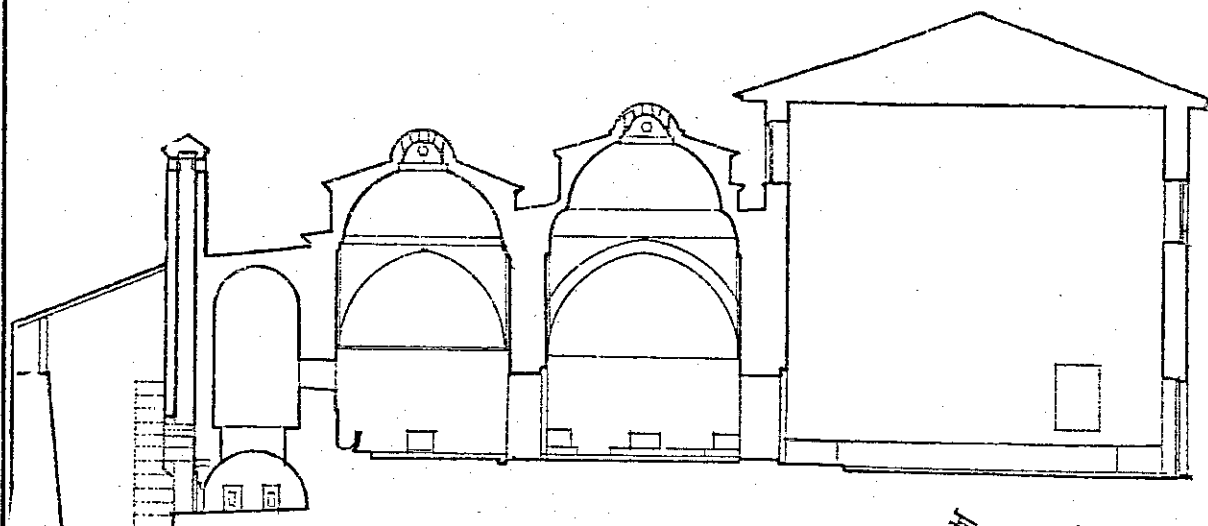
YEŞİL MEDRESE KESİTİ (E.H.Ayverdi)

YEŞİL TÜRBE (E.H. Ayverdi)

YEŞİL İMARET (E.H.Ayverdi)

YEŞİL HAMAM (A. Gabriel)

4.5. MURADIYE KÜLLİYESİ

4.5.1. TARİHİ BİLGİ VE ÇEVRE TARİFİ

Çelebi Mehmet'in 1421'de ölümünden sonra, 18 yaşında padişah olan oğlu Sultan II.Murat olayları yatıştırdıktan sonra Bursa'nın imarına çalışmıştır. Sultan II.Murat Yeşil Caminin nakışları bittikten sonra Hisar'ın batısında Muradiye semtinde aynı adla anılan külliye'nin inşaatını başlatmıştır. (1)

Caminin inşası kitabesinden anlaşıldığına göre 828 H. (1425)'te başlayıp, 830 H.(1426)'da bitmiştir. Diğer yapıların da cami ile birlikte yapıldığını, 14 Temmuz 1430 tarihli vakfiyesinden (2) anladığımızı göre, bu tarihleri külliye'nin inşa tarihi olarak verebiliriz.

Yalnız bugün külliye'nin diğer yapılarıyla birlikte gösterilen türbeler daha sonraki tarihlerde, XV.yüzyılın sonları ile XVI.yüzyılın ilk yarısı içinde yapılmıştır.

II.Murat'ın sanatçı kişiliğine ve bilim adamlarını korumuş olmasına karşın, Yeşil caminin planını çizen ve türbenin de yapımını üstlenen Hacı İvaz Paşa'nın gözlerine mil çektirmiş olması, bir çok yapı ustasının Muradiye'deki külliye'nin yapımında görev almaktan kaçınmalarına sebep olmuştur. Bu nedenle daha sonra yapılan bu külliye'de Yeşil külliyesinin sanat değerine ve oyma işçiliğine rastlanmaz. (3)

Bir mimari eserin bir semte, bu derece yoğun ve kalıcı bir etki bırakmasının en güzel örneği olan Muradiye Külliyesi şehir merkezinin batısında yer almaktadır. Hisar mahallesinden Cilimboz deresi ile ayrılan Muradiye semti, Bursa'nın en eski mahallelerinden olan Gece mahallesinin de güneyinde yukardadır. Muradiye semtinin daha batısında ise kaplıcaların ve Hüdavendigar Külliyesinin bulunduğu Çekirge semti bulunmaktadır.

1) K.Baykal, a.g.e., s.20.

Bursa Ansiklopedisi, s.76,446.

2) Muradiye Külliyesine ait vakfiyenin sureti; Vakıflar Genel Md. Arşivi, Evkaf-ı Kadime Kuyūdu, 1371 def., s.60.

3) Bursa Ansiklopedisi, s.76.

Sivil mimarimize ait çizgilerin halen süregeldiği Muradiye semtinde, aynı çevrede külliye yapılarından başka, XVII.yy. sonu veya XVIII. yy. başında yapıldığı sanılan ve bugün müze olarak kullanılan bir de Osmanlı evi vardır.

4.5.2. KÜLLİYE KRONOLOJİSİ

Muradiye Külliyesinin camisi, kitabesine göre 828 H.(1425) ile 830. H. (1426) arasında yapılmıştır. (1)

Diğer yapılara ait kitabeler mevcut olmadığından, inşaatlarının başlama ve bitiş tarihleri belli değildir. Yalnız cami ile aynı tarihlerde yapılmış oldukları Vakfiyesinde ve çeşitli kaynaklarda belirtilmiştir. 22 Şevval 833 (14 Temmuz 1430) tarihini taşıyan vakfiyede "Sultan Murad Bursa garbında Semariyyin mahallesinde levâhıkıyye bir zaviye, tevabii ile bir medrese yaptığı" kaydedilmektedir. (2)

Türbeler; Hatuniye Türbesi 1449'de, II.Murat Türbesi 1451'de, Şehzade Mustafa ve Cem Sultan türbesi 1479'da, Şehzade Mahmut Türbesi 1506'da, Mükrim Hatun Türbesi 1515'de, kesin tarihleri bilinmeyen; Şirin Hatun, Ebe Hatun, Gülşah Hatun, Saraylılar ve Karşıduran Süleyman Türbeleri 15.yy.sonlarında, Süleyman oğlu Mustafa, Gülruh Sultan ve Şehzade Ahmet türbeleri ise 16.yy.'ın ilk yarısı içinde yapılmıştır. (3)

4.5.3. KÜLLİYE ÖGELERİ VE GENEL YERLEŞME DÜZENİ

Muradiye Külliyesi; cami, medrese, imaret, hamam, 2 çeşme ve 13 adet türbeden oluşmaktadır. Bu yapıların hepsi bugün ayakta.

Türbeler hariç, külliyenin bütün yapıları aynı çizgi üzerinde sıralanmışlardır. Cami ve medresenin ana kapıları aynı sokağa bakmaktadır. İmaret caminin kuzeydoğusunda, hamam ise batıda, biraz ilerde ve ayrı bir bloktadır. Hamam hariç, külliye, oldukça düz bir

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.316.

2) C.Baltacı, Osmanlı Medreseleri, s.505.

3) Bu tarihlerle ilgili bilgiler, ilerde kendi konuları içinde verilmiştir.

arazide yapıldığı için, yapıların yerleştirilmelerinde seviye problemi yoktur.

Cami merkezde, batısında medrese, doğusunda imaret, medresenin batısında da hamam vardır. Türbelerden 9 tanesi külliye yapılarının kuzeyinde, cami ve medresenin arkasında, Hatuniye ve Saraylılar türbeleri caminin doğusunda, diğerleriyle aynı bahçe içinde, Karşıduran Süleyman türbesi ise hamam ile cadde üzerinde ve onun güneydoğusunda, türbelerin toplu bulunduğu bahçenin ise batısındadır.

4.5.3.1. MURADIYE CAMİİ

TARİHÇESİ :

Muradiye Caminin basık kemerli giriş kapısının üzerindeki 0.90 x 1.45 m. boyutlarındaki mermer üzerine orta boy nesih harflerle 3 satır Arapça olarak yazılmış kitabesinde;

1- Emere bi bina-i haz-el-imaret-iş-şerifetil-mübareke sultan-ül Arab ve-l Acem zıllullah-i

2- fi-l-âlem es-sultan bin es-sultan es-sultan Murad bin Mehmed bin Bayezid Han,

3- Halled-Allahü mülkehu fi şeh-i Receb sene semane ve işrine ve semanemie ve vakaa-l-itmam fi şeh-r-i muharrem-il-haram sene selasin-e ve senamanie.

Türkçesi : Bu şerefli ve mübarek imaretin yapılmasını, Arab ve Acemin sultanı, Allahın yer yüzünde gölgesi, padişah oğlu padişah Bayezid Han oğlu Mehmed oğlu padişah Murad emretti, Allah mülkünü daim etsin. Receb ayı sene 828, tamamlanması muharremülharam ayı sene 830'dadır.

(1)

Kitabesinden de anlaşıldığına göre, cami inşaatına 828 H. (Mayıs 1425)'te başlanıp, 830 H. (Teşrin-i Evvel 1426)'da bitirilmiştir. Bu

1) K.Baykal, a.g.e., s. 39, 166.

da 1,5 seneden az bir süre yapmaktadır. (1)

Muradiye Camii, 1594, 1623, 1628, 1715, 1781, 1790, 1844, 1849, 1855 ve 1902 yıllarında çeşitli tamirler geçirmiş, bunlarda minaresi, kurşunları, çatıları, mihrabı, sıvaları ve çerçeveleri tamir görmüştür. (2)

PLAN ÖZELLİKLERİ

Muradiye Camisi, yan kanatlı camiler grubunun Bursa'daki son örneği olup, planı Orhan Camii planına benzemektedir. Cami, kuzey-güney doğrultusunda kubbeleri yaklaşık aynı büyüklükte orta sahn ve mihraplı eyvanla doğu-batı yanlarda daha alçak ve küçük kubbeli iki eyvan ve bu yan eyvanların kuzey yönlerindeki birer hizmet odasından oluşur. Girişe eklenmiş bir de son cemaat yeri vardır.

GİRİŞ BÖLÜMÜ :

Muradiye Camisinin girişi, beş bölmeli bir son cemaat yerinin orta aksındandır. Bunun devamında bir giriş eyvanı vardır. Eyvanla son cemaat yeri arasında oranları Yıldırım Camisindeki kadar dengeli olmayan bir Bursa kemeri bulunmaktadır. Kemerin her iki yanında başlıkları ampir üslubu andıran iki plastır vardır. Eyvanın yan ayakları geniş tutulmuş, yanlarda plastırlara yakın çıkan silme Bursa kemeri özengisinin biraz yukarısında kırılıp, bir daralma meydana getirmiştir. Kemer ve plastırlar mermerden olup, kemer alınlığında, lacivert, firuze, beyaz ve sarı renklerle yapılan bitkisel motiflerle süslü bir bezeme yapılmıştır.

Bursa kemerinden sonra eyvanın yan duvarlarında yedi sıra stalaktitli birer hücre bulunmaktadır. Eyvanın mermer kaplı duvarlarının üzerine ise 2.00 m. yüksekliğinde bir çini kaplama yapılmış, ondan sonra çini stalaktitten bir koltuk silmesi üzerine oturan altıgen, üçgen ve

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.316.

2) Bu tamirlerden ilk sekizine ait vesikalar Bursa Kadı Sicillerinin; 1) 327.Def., s.113, 2) 236.def., s.84, 3) 243 def., s.43, 4) 300. def., s.22, 5) 1196. sene s.72, 6) 1205.sene, 7) 1260.sene, s.310, 8) 304 def., s.15'den alınmıştır.

ve baklavalarla, renkli malakari sıva olduğu tahmin edilen (1) bir tavan konmuştur.

Caminin basık kemerli tek renkli mermerden giriş kapısının üzerinde, mermere sülûs harflerle Arapça yazılmış 0.90 x 1.45 m. boyutlarında bir de kitabe yer almaktadır. (2)

İÇ MEKAN :

Muradiye Camisinin iç mekanı bir orta sahn, önünde mihraplı eyvan ve orta sahnın her iki yanındaki birer eyvanla bu yan eyvanların kuzey yönündeki iki odadan oluşmaktadır.

İç mekana giriş basık kemerli kapıdan olup, kapı önündeki küçük eyvanın üzerinde, ortaları çivi başı olan 9 tam ve 9 yarım 12'li yıldızlar etrafında kabartma çubuklarla yapılmış, motifli bir ahşap tavan yer almaktadır. Bu tavan eski müezzin mahfilinden alınarak buraya yerleştirilmiştir. (3)

Kareye yakın planlı ve üzeri kubbeli olan orta sahn girişten 70 cm. kadar yukarda olup, 4 basamakla çıkılmaktadır. Orta sahnada girişten sonra her iki yanda dörder basamakla çıkılan birer alt mahfil ile bunların üzerinde bir de kadınlar mahfili yer almaktadır. Orta sahnın üzerinde geniş bir sivri kemer bulunan giriş duvarında kadınlar mahfilinin üzerinde kalan dikdörtgen bir pencere ile batıdaki alt mahfilden arkasındaki üzeri beşik tonozlu hücreye geçişi sağlayan bir kapı vardır. Aynı geçiştin doğu tarafında da olmasına karşın, bu geçiş sonradan duvarla kapatılmıştır.

Orta sahnın yan duvarlarında eyvanlara açılan sivri hafifletme kemeri içinde bir daire kemer açıklığı bulunmaktadır. Orta sahnın kible yönünde ise mihraplı eyvan arasında 1.54 m. eninde bir sivri kemer yer almaktadır. Eyvan kemeri bir sıra stalaktitli yastığa oturmuştur. Kemer ayakları ise altıgen firuze, etrafında lacivert altışar kare ve beyaz üçgen çinilerle kaplıdır.

-
- 1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.309.
 - 2) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.135.
 - 3) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.315.

Ana eyvan ise yaklaşık orta sahn ile aynı büyüklükte olup üzeri kubbelidir. Bu eyvan orta sahn ile yan eyvanların zemininden 95 cm. kadar yukarda olup, kenarlarında pabuçluklar bulunan ortadaki 6 basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır. Ana eyvanda iki tane mihrap yanlarında, ikişer tanede yan duvarlarda toplam 6 alt pencere ile, bunların üzerinde bulunan 6 tanede alçı pencere vardır. Pencere aralarında kalan yan duvarlar yerden 2.65 m. yüksekliğe kadar lacivert altıgen ve firuze üçgen çinilerle, mihrabın sol yanında ise, 8 tanesi koyu lacivert, ortadaki firuze 9 tane altıgenin çevresi beyaz çini kontrlar şeklindedir. Sağdaki duvar ise firuze altıgen çinilerle kaplı olup, mihrabın yanlarında kalan bu iki duvarın önüne pencere alt hizasına kadar mermerden iki basamak şeklinde şandanlık yeri yapılmıştır.

Yan eyvanlar ise, Bursa'daki diğer kanatlı camilerden farklı olarak, orta sahn ile aynı kotta olup, üzerleri daha alçak ve küçük birer kubbe ile örtülüdür. Bu eyvanların güneye bakan duvarlarında mızrak ucu şeklinde sivri kemerli birer pencere, yan cephe duvarlarında bir pencere ile XX.yüzyıl başlarında pencereden dönüştürülmüş (1) bir kapı, kuzey duvarlarında ise arkadaki hücrelere geçişi sağlayan birer kapı bulunmaktadır.

Orta sahnin girişe yakın köşelerinde ve yan eyvanların kuzey duvarlarına bitişik iki odadan batıdakine, hem bu kanattaki eyvana, hemde orta sahna açılan L şeklindeki üzeri beşik tonozla örtülü bir hücrenin içinden girilmektedir. Bu hücrede, odanın kapısından başka, biri son cemaate biri de yan eyvana açılan iki kapı ile, caminin asma katına çıkılan bir merdiven yer almaktadır.

Doğudaki odaya geçiş batıdaki gibi bir hücre içinden olmakla birlikte, bu hücrenin orta sahna olan geçişi sonradan duvar örülerek kapatılmıştır. Doğu ve batıda yer alan her iki odasında üzeri gizli kubbe ile örtülü olup, bunlarda son cemaat yerine bakan bir pencere ile yandan dışa açılan birer kapı vardır.

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.306.

SON CEMAAT YERİ :

Muradiye Camisinin revaklı son cemaat yeri 5 bölmeli olup, ortadaki üç açıklığı kubbe, kenardakiler ise aynalı tonozla örtülüdür. Orta kubbe 6 sıra üçgenlerle süslü pendantsifler üzerinde Türk üçgenli sekizgen kasnağa oturmaktadır. Kubbenin içi sekiz sıra bademlere bezenmiştir. Yanındaki iki kubbe ise bademlerle süslü pendantsifler üzerinde sekizgen kaidelidir.

Son cemaat yerinin yan sekileri orta girişten 1.35 m. yukarda olup, dörder basamakla çıkılmaktadır. Caminin revaklı bölüme bakan kuzey duvarında ise, girişteki Bursa kemerinin üzerinde 5 dilim kemerli bir şahnişin, yanlarda ise hücre ve odaların birer penceresi ile pencereden dönüştürülmüş (1) birer kapı ve bunların üzerinde Bursa kemerli 4 şahnişin vardır. Alttaki sofa pencerelerinin teğet kemer alınlıklarında geometrik ve hatai desenli çini tezyinatlar vardır.

MERDİVENLER :

Camide, girişin sağında yer alan hücrenin içinde asma kata çıkışı sağlayan 12 taş basamaklı bir merdiven bulunmaktadır. Bu merdivenin bitimindeki sahanlığın sağında ve solundaki beşer basamaklı iki merdivenle de asma kattaki şahnişinli bölümlere geçilmektedir.

Caminin iç mekanındaki orta sahn ve ana eyvan merdivenleri taş, kadınlar mahfilinin 18 basamaklı merdiveni ise ahşap basamaklıdır.

MAHFİLLER :

Camide girişten sonra yanlarda iki mahfil ile bunların üzerinde bir kadınlar mahfili vardır. Alt mahfiller orta sahn ile aynı kotta olup, girişten sonra dörder basamakla çıkılmaktadır. Her iki mahfilinde ön ve yanında ahşap korkuluk olup, sağdaki mahfil müezzinlere ayrılmıştır.

1) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.135.

Kadınlar mahfili ise sonradan yapılmış olup (1), sağdaki alt mahfilden bir ahşap merdivenle çıkılmaktadır. Mahfil ortada iki ahşap ayağa, yanlarda ise duvarlara oturmaktadır.

ASMA KAT :

Caminin, döşemesi yerden 6.5 m. yükseklikte olan bir asma katı vardır. Asma kata, sağ hücre içindeki merdivenle çıkılmaktadır. Merdivenin üst sahanlığının doğu ve batı yanlarında beşer basamaklı iki merdiven ile merdivenlerin sonunda birer kapı vardır. Batıdaki kapı son cemaat yerinin sağdan ikinci açıklığına bakan Bursa kemerli bir şahnişine açılmaktadır. Şahnişin güneyinde içeri doğru bir girinti, batı duvarında ise dar ve alçak bir geçiş vardır. Bu geçiş Bursa kemerli şahnişinli bir hacime açılmakta olup, burada alttaki yan odanın kubbesi ile, batıdaki minarenin merdiven başlangıcı bulunmaktadır.

Asma kat merdiveninin doğusundaki kapı ise giriş eyvanının üzerindeki dilimli kemerli şahnişine açılmaktadır. Burada iç mekana bakan bir pencere ile doğu duvarında bir geçiş vardır. Geçisten, son cemaat yerinin soldan ikinci açıklığına bakan Bursa kemerli ve güney duvarında içe doğru girinti bulunan bir şahnişine, buradan da kırık bir koridorla doğu minaresine ulaşılmaktadır. Bu kırık koridorda son cemaat yerinin sol baştaki açıklığına bakan Bursa kemerli bir şahnişin daha vardır.

MİNARELER :

Caminin bugün biri doğuda diğeri batıda iki minaresi vardır. Diğesine göre daha yeni olan batı minaresi 1855 depreminde yıkılmış (2) ve minarenin birinci bileziğinin altındaki ufak kitabesinden de anlaşıldığına göre Nisan 1904'de yeniden yapılmıştır. Bu minareye sadece asma kattan çıkış yeri vardır. Şerefesine kadar çekirdekli 62 tane kesme taş basamakla çıkılan minarenin gövdesi tuğla, külahı ise taştır.

1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.315.

2) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.300.

Doğu minaresi daha eski olup, girişi dışardan bir kapıyladır. Minarede, tuğla üzeri kaygan taşı 74 basamak vardır. Alttan 14.basamaktan asma kattaki koridora geçilmektedir. Gövdesi tuğla olan minarenin külahı sivri ve kurşunludur.

AVLU :

Caminin revaklı bölümünün önünde yer alan avlusunda, önceden revak direkleri hizasında bir ihata duvarı ve iki köşe direğine bitişik bir avlu kapısı varmış. (1) Daha sonra bu kapılar kaldırılmış, doğu cephesinde çeşmenin yanından dört basamakla, batı cephesinde ise medrese kapısı önünden düz bir yolla avluya geçiş verilmiştir. Giriş yolunun dışında bolca yeşillendirilmiş avluda birde ahşap ayaklar üzerine kubbeli sekizgen bir şadırvan yer almaktadır. Şadırvanın ayakları ise ahşaptan güzel Bursa kemerleri ile birbirine bağlanmıştır.

STRÜKTÜR VE MALZEME :

Muradiye camisinin ana strüktürü, ortalama 1.50 m. kalınlığındaki duvarlar, geniş kemerler ve iki büyük iki küçük toplam dört kubbeden oluşur. Buna ayrıca son cemaat yerinin kubbe, tonoz, kemer ve ayaklarını da eklemek gerekir.

Strüktürün düşey taşıyıcıları olan duvarlar üç sıra tuğla hatıl ve bir sıra düzensiz adi dere taşıyla yapılmıştır. Taş aralarına da düşey tuğla beslemeler konmuştur. İç açıklıklar sivri kemerlerle geçilmiş olup, yandaki sivri kemerlerin ortası tavanlıdır.

Caminin revaklı kısmı dört yığma mermer ayak ve iki granit orta sütun ile yapılmıştır. Ayak ve sütun başlıkları dişli bir tabladan sonra bir armudi, bir çift kaval ve bir armudi ile yapılmıştır. Sütunlarda ayrıca birer simit bulunmaktadır. Revak kemerleri sivri kemer olup, üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile örülmüş, kemer aralarına 20 x 20 cm.'lik ahşap gergiler konmuştur. Kemer yanları ve saçak silmesi altı

!) EH.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.309.

tuğla ve taş malzemeyle örülmüştür.

KUBBE VE GEÇİŞ ÖGELERİ :

Camide son cemaat yerindekiler hariç, arka arkaya iki büyük ve yanlarda iki küçük kubbe ile kuzey cephesi köşelerindeki odaların üzerinde iki küçük gizli kubbe vardır.

Orta sahnı örten yaklaşık 10 m. çapındaki kubbe, içe dönük prizmatik üçgenlerden oluşmuş pandantifler üzerindeki 2 sıra prizmatik üçgenli sekizgen kasnağa oturmaktadır. Kasnaktaki üçgenler arasında, mihrap yönündeki kapalı 8 tane alçı pencere bulunmaktadır.

Mihraplı ana eyvan kubbesi de orta sahnin kubbesi ile yaklaşık aynı büyüklükte olup, prizmatik üçgenli sekizgen bir kasnak üzerine oturmaktadır. Kubbeye geçişte köşelikler kullanılmıştır. Kubbe köşelikleri silindirik kıvrımlar, yaprak sıraları, boğumlu püsküllerden oluşan yedi sıralı halkalardan meydana getirilmiştir. Kubbenin ortası delik olup, kasnakta biri kapalı 8 tane alçı pencere vardır.

Yan eyvanların kubbeleri ise, kuzey-güney doğrultusunda iki geniş sivri kemere basan sekizgen kasnak üzerine oturmaktadır. Kubbeye geçişte kullanılan köşelikler daha zarif ve zengin, sıraları birbirinden farklı olan mukarnaslarla süslüdür. Bunlardan biri 8, üçü 9, dördü ise 10 sıralıdır. Kubbe kasnağı prizmatik üçgenlerle süslü olup, kasnakta 5 tanesi kapalı 8 tane alçı pencere vardır.

CEPHELER :

Muradiye Camisinin cepheleri üç sıra tuğla hatıl ve bir sıra düzensiz adi dere taşı ile yapılmış, taş aralarına ise düşey tuğla beslemeler konmuştur.

Caminin girişindeki revaklı bölüm yoldan yaklaşık 1.40 m.yukarda olup, alt kısım taşla örülmüştür. Orta aksın her iki yanıyla köşelerdeki 4 mermer revak ayağının arasına iki tane granit sütun konmuştur. Ayak

ve sütun aralarında ise demir korkuluklar vardır.

Revağın sivri kemerleri 3 tuğla 1 taşla örülmüş olup, üzerinde 1 sıra tuğladan testere dişi örgüsü vardır. Kemerlerin tepe noktalarının hemen üstünde ise ince bir bordür yer almaktadır. Kemerlerin arasında kalan yüzeylerin tezyinatı ise hepsi birbirinden farklı olup, tuğla ve taş ile yapılmış birbirine geçen altıgen ve çokgen motiflerden oluşmaktadır.

Kemerlerin üstündeki bordürle saçak silmesinin altında kalan bant ise 3 parça halinde yine çokgen motiflerle tezyin edilmiştir.

Yan cephelerde ise göze çarpan şey, yan hacimlerin iki büyük kubbeli orta mekandan daha alçak tutulmuş olması ve bu şekilde kütlelerin birbirine kademeli olarak kaynaştırılmasıdır. Bu cephelerin yan kanat duvarlarında biri pencereden dönüştürülmüş iki kapı ile mızrak ucu şeklinde sivri kemerli bir pencere bulunmaktadır. Bu pencere ve kapılar birer büyük teğet hafifletme kemer nişleri içindedir. Kapı üstlerine de sonradan birer çinko saçak konmuştur. Yan kanatların doğu cephesinde ayrıca minare merdivenine açılan birde küçük kapı vardır.

Mihraplı eyvanın yan cephelerinde ise, altta kemer nişleri içinde diğerlerinin aynısı iki büyük pencere ile bunların üzerinde iki alçı pencere vardır.

Revakların yan cephelerindeki açıklıklarda da öndekiler gibi birer sivri kemer vardır. Kemerlerin üzerinde ince bir bordür, onunda üzerinde birer geometrik motifli kitabe bulunmaktadır. Doğu cephesindeki kemer etrafındaki duvarlar çapraz kafes şeklinde, bordürle saçak silmesi arası zikzaklı olarak, revağın batı yanı ise büyük kırık zikzaklarla iki renkli olarak süslenmiştir.

Mihrap cephesinde, mihrap duvarında altta, yan cephelerdekini benzeri iki pencere ile üstte iki alçı pencere, eyvan duvarlarında ise birer pencere yer almaktadır.

Büyük kubbelerin saçak silmeleri, iki testere dişi ortasında armudi şekilde dökülmüş tuğlaların dik olarak konulması şeklindedir. Küçük

kubbe silmelerinde ise dikine tuğlalar alttadır. Kubbe kasnakları temiz işlenmiş tuğladan olup, yüzeylerinde birer tane alçı pencere vardır.

BEZEME ÖZELLİKLERİ :

Caminin, ağır görünüşlü kubbe köşelikleriyle zarif çinileri arasında bir uyum olmamasından dolayı, tezyinatta de genel bir kararlılık olduğu söylenemez. Kalemşi süslemelerden çok, duvarlarda çini kaplamalara önem verilmiş, kubbe ortası, kasnakların üzeri, kemer ortaları ve pencere üstleri hafif bir şekilde kalem işleriyle süslenmiştir. Bu süslemeler orijinal değildir.

Cephelerdeki tuğla işçiliği ve giriş kapısının yanındaki pencere alınlıklarının çini süslemeleri göze çarpmaktadır. Ayrıca caminin orijinal kapı doğraması da son derece güzel olup, oyma tekniğiyle geometrik motifli olarak yapılmıştır.

MİHRAP VE MİNBER :

Caminin mihrabı XVIII.yüzyıl başlarında meydana gelen bir yangın sonucu, Rokoko üslûbunda yeniden yapılmıştır. (1)

Asıl minberi ise yanmış, yerine 1897 yılında yapılan bir minber konmuştur. (2)

4.5.3.2. MURADIYE MEDRESESİ

Sultan II.Murat'ın , Muradiye semtinde, bir külliye içinde XV.yüzyılın başlarında yaptırdığı medrese, Muradiye Camisinin 40 m. batısında olup, klasik Osmanlı medreseleri tipindedir.

Muradiye medresesi Selh-i Safer 1012 (Ağustos 1603) (3) ve 16 Rebi'ül-Evvel 1196 (29 Şubat 1781) (4) yıllarında çeşitli onarımlar

-
- 1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.314.
Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.136.
 - 2) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s. 136.
 - 3) Bursa Kadı Sicilleri, 207.defter, s.2.
 - 4) v.a.g.e., 1196.sene. s.72.

geçirmiş, son olarak 1951 senesinde Verem Mücadele Cemiyeti tarafından dispanser olarak kullanılmak üzere onarılmıştır ve halen bu şekilde kullanılmaktadır.

Medrese yaklaşık 17 x 17 m. ölçülerinde kare bir avlu, etrafını üç yönden çeviren 16 adet hücre ile bir giriş eyvanı ve dışarıya çıkıntı yapan kare planlı bir dersane (ana eyvan)'den oluşur.

Yapıya kuzey duvarında sivri kemerli açıklıktan girilir. Girişin üzeri prizmatik üçgenli sekizgen kasnak üzerine oturan bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe köşeliklerinde 7 sıra stalaktit vardır.

Eyvandaki basık kemerli kapıdan revaklı hacime geçilmektedir. Revakın iki kolu kubbelerle, giriş tarafı ise aynalı tonozlarla örtülüdür. Dersane tarafı Yıldırım ve Yeşil'de olduğu gibi revaksızdır.

Girişin her iki yanında ikişer hücre, kible doğrultusunda ise her iki kanatta altışar hücre bulunmaktadır. Hücrelerden kuzey cephesinin her iki yanında kalan ortadakiler beşik, diğerleri aynalı tonozla örtülü olup, bunlarda birer ocak yeri, dışarıya bakan birer pencere ve üçer niş bulunmaktadır. Köşe odalarda iki pencere ve altı niş vardır.

Dersane olarak kullanılan ana eyvan avlunun güneyinde, giriş eyvanının tam karşısında yer alır. Basamaklarla çıkılan eyvanın zemini avludan yaklaşık 150-160 cm. kadar yüksek tutulmuştur.

Ana eyvanın kuzey duvarı büyük sivri bir kemerle avluya açıktır. Eyvanın güney duvarında, büyük bir sivri hafifletme kemeri içinde altta bir mihrap nişi, iki yanında birer pencere ile üstte bir alçı pencere, yan duvarlarda ise birer alt ve üst pencere vardır.

Dersanede pencere seviyesine kadar, 2.60 m. yüksekliğinde pervazları çiçekli altı köşe firuze, üç köşe lacivertten oluşan çinilerle kaplıdır.

Dersanenin üzeri yaklaşık 9.0 m. çapında bir kubbeye örtülüdür. Kubbe, köşelerde iki yaprak bir bademden oluşan skalatitle, yanlarda ise 7 dilimli kitabelerle bezenmiş sekizgen bir kasnağa oturmaktadır.

Kasnağın altındaki köşelikler ise, bitimlerinde püsküller bulunan 11 sıra stalaktitlidir.

Dersanenin avluya bakan 1.10 m.enindeki büyük kemeri tamamen tuğla olup, üstü ve yanları, 6 köşe siyah ve beyaz taşların etrafının beyaz harç ve ince tuğlalarla sarılması şeklinde bezenmiştir. Bu cephenin saçağı ise, iki testere dişi tuğla sırası arasında, dikey duran özel dökülmüş tuğlalar şeklindedir.

Revak kemerleri sivri kemer olup, tamamen tuğla ile örülmüştür. Kemer araları ise, kemerin tepe hizasına kadar üç sıra tuğla bir sıra taş ve düşey tuğlalarla örülmüştür. Bunun üstünde, çörtenler arasında kalan yüzeyler ise üçlü tuğlaların dikey ve yatay dizilmesiyle süslenmiştir.

Çörtenler her revak ayağının üst hizasında birer tane ve tuğla kemerlidir. Revakın saçağı ise iki sıra kirpi saçaktır.

Revak ayakları tamamen tuğladan yapılmış, başlık yerine içe doğru çökertme iki pahlı bir bilezik işlenmiştir. Yalnız giriş eyvanının önündeki kemer açıklığı iki mermer sütunla taşınmıştır. Sütunlarda korentiyen iki başlık kaide olarak kullanılmıştır. Bütün kemer boşlukları son restorasyonda camekanla kapatılmıştır.

Medresenin iç avlusunda mermerden sekiz köşe bir de havuz bulunmaktadır.

Cephelerde duvarlar üç sıra tuğla, bir sıra moloz taş ve dikey besleme tuğlaları ile örülmüştür. Giriş cephesinde eyvanın kemer aynası cami revakının orta kemerinin solundaki tuğla-taş süslemenin aynasıdır. Hücrelerin demirli dikdörtgen pencerelerinin üzerinde, tuğladan birer teğet hafifletme kemeri ve bir sıra testere dişi tuğla vardır. Pencere aynaları ise ikili dikey ve yatay tuğlalarla süslenmiştir.

Saçaklar önde ve arkada üç, yanlarda iki sıra kirpi saçaktır. Bacalar ise tamamen tuğla ile yapılmıştır.

4.5.3.3. MURADIYE İMARETİ (AŞHANE)

Semte adını veren Muradiye Külliyesiyle beraber XV.yüzyılın başlarında Sultan II.Murat tarafından fakir halka yemek pişirip dağıtmak için yaptırılmıştır. (1)

Caminin kuzeydoğusunda dik bir yamacın kenarına yakın bir yerde ve yaklaşık 40 metre boyunda, 13 metre derinliğinde olan imaret, 1638 (2) ve 1745 (3) yıllarında çeşitli onarımlar geçirmiştir. Yakın tarihe kadar bir kısmı yıkık ve metruk, diğer kısımlarında ise çeşitli dükkanlar bulunan imaret, Vakıflar Genel Müdürlüğünün 1975, 1976 ve 1977 yıllarındaki onarımlarıyla bugünkü görünümünü almıştır. (4)

Giriş cephesinde geniş kapısı ve beş yuvarlak kemerli penceresi vardır. Yapı dört bölümden ibarettir. Giriş mekanı dikdörtgen planlı olup, bunun sağ ve solunda dikdörtgen mekanlar bulunur. Ortadaki salonda büyük fırın, şömine ve su kaynağı vardır. Soldaki salonda ise 7 tane küçük fırın yer almaktadır. Ortadaki salonun doğusunda, üzeri stalaktitli sekizgen kasnağa oturan kubbe ile örtülü ufak bir salon vardır. Sağ taraftaki uzun dikdörtgen mekanlar ise orta salona ve birbirlerine geçitlerle bağlıdır.

Yapının beden duvarları üç sıra tuğla, bir sıra düzeltilmiş moloz taşı ve düşey tuğla ile örülmüştür. Cephedeki pencere kemerleri tuğladan olup, kemer aynaları da yatay tuğlalarla doldurulmuştur.

4.5.3.4. MURADIYE HAMAMI

Sultan II.Murat tarafından 1425-26 yıllarında yaptırılan bu tek hamam, medresenin batı tarafında, Karlıç caddesi ile Hamzabey caddesinin kesiştiği köşededir.(5)

- 1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.320.
Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.387.
A.Gabriel, a.g.e., s. 129.
- 2) Bursa Kadı Sicilleri, 243.def., s.43.
- 3) y.a.g.e., 338. def., s.109.
- 4) B.Yalman, a.g.e., s.138.
- 5) E.H.Ayverdi, a.g.e., (II.C.), s.320.
Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.373.
Bursa Ansiklopedisi, I.C., s.448.

Hamam 1523, 1634 ve 1742 (1) yıllarında çeşitli onarımlar geçirmiş, bir ara dökümhane olarak kullanılmış daha sonra harap durumdayken, son yıllarda onarılarak tekrar hamam olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Hamam soğukluk, ılıklik, iki halvet ve külhan bölümlerinden oluşmaktadır. Uzunluğu 25 m., eni 11.8 metredir.

Yapıya doğu cephesinden 7 basamakla çıkılan, teğet kemerli, dışarıya yaklaşık 85 cm. çıkıntı yapan bir portalden girilmektedir.

Soğukluk kısmı 9.95 x 9.95 m. iç ölçülerinde kare planlıdır. Bu kısmın üzeri kubbe ile örtülü olup, kubbe sekizgen iki kasnağa oturmaktadır. Kubbenin üzeri dıştan kiremitle kaplıdır. Soğukluk bölümünü, altı tane alt, iki tane de üst pencere aydınlatmaktadır.

Soğukluğun güneyindeki kapıdan ılıklik bölümüne geçilir. Her iki yanında birer eyvan bulunan ılıkliğin üzeri kubbe ile örtülü olup, güney duvarındaki iki kapıdan halvetlere geçilmektedir. Her iki halvetin de üzeri kubbe ile örtülüdür.

Duvarlar bir, iki, kimi yerde de üç sıra moloz taş ile üç sıra tuğla düzeninde örülmüştür. Yalnız giriş portalinde, üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş ve dikey besleme tuğlaları, kubbe kasnaklarında ise iki sıra tuğla, bir sıra kesme taş ve besleme tuğlaları şeklindedir.

Saçaklar iki sıra kirpi saçak şeklinde olup, soğukluk kubbesi üzerinde bir tuğla kemer, diğerlerinde ise camdan prizmatik ışıklıklar vardır.

4.5.3.5. TÜRBELELER

HATUNİYE TÜRBEŞİ

Muradiye Camii'nin doğusunda yer alan türbe, 1449 yılında Fatih Sultan Mehmed'in emriyle, annesi Hūma Hatun için II.Sultan Murad tarafından yaptırılmıştır. Kapısı üzerinde, sūlūs harflerle yazılmış, 0.40 x 0.81

1) Bu tarihler Bursa Kadı Sicilleri; 1) 31.def., s.104, 2) 252. def., s.23, 3) 338. def., s.71'den alınmıştır.

metre boyutlarında mermer bir kitabe bulunmaktadır. Halk arasında Ak Türbe veya Hûma Hatun Türbesi olarak da anılmaktadır.

Altı köşeli planı vardır. Giriş kısmı ufak eyvanlıdır. Diğer yüzlerde altta ve üstte birer penceresi vardır. Sağır ve kasnağı olmayan, kurşunla kaplı kubbe ile örtülüdür.

Duvarlar, iki sıra tuğla, bir sıra taş ve aralarında birer dikey tuğla ile örülmüştür.

Türbenin içindeki ikinci lahidin kime ait olduğu bilinmemektedir. Türbe 1601 ve 1844 yıllarında onarım görmüştür. (1)

II. MURAT TÜRBESİ

Muradiye'de, türbelerin bulunduğu bahçede, girişin karşısındadır. II. Murad'ın 22 Eylül 1446 tarihli vasiyetine uygun olarak, 1451 yılında Sultan II. Murad'ın vefatı üzerine oğlu Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır. (2)

Türbe, 13.45 x 13.45 boyutlarında kare planlıdır. Orta bölüm dört ayak ve dört sütunun kasnak üzerine oturtulmuş, bir kubbe ve bu kubbeyi çevreleyen tonozlu bir galeriden oluşmaktadır. Sütunlar Bizans başlıklıdır. Orta kubbe dışta sekizgen bir kasnağa oturmakta olup, üzeri kurşun kaplıdır. İçeride kubbeye geçişler tromplar aracılığı ile sağlanmıştır. Sultan Murad'ın tek başına yattığı türbenin içinde hiçbir tezyinat yoktur. Vasiyeti üzerine kubbeye kilit taşı yerine daire biçimli bir açıklık bırakılmıştır. Mezarının üzeri toprakla kapalı, örtüsüz basit bir şekilde bırakılmıştır. (3)

Ahşap işçiliğinin güzel örneklerinden olan kapı kanatları mermerden yapılmış, küçük bir eyvan ve kemer içerisindedir. Türbenin en önemli noktası kapı önündeki ahşap saçağıdır. Renkli süsleme bakımından fevkalade bir eserdir. Stalaktitler, oniki köşeli yıldızlar ve yaldızlı

-
- 1) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.266.
B.Yalman, Bursa, s.144.
 - 2) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.272.
 - 3) y.a.g.e., s.272.

çivi başları ile bezenmiştir. (1) Son yıllarda yakındaki çınar ağacından kopan dal, saçağı yıkmış fakat sonra onarılarak yerine takılmıştır. (2)

Türbenin doğusundaki pencere, kapı haline getirilerek sonradan 7.25 x 7.80 metre ölçüsünde bir yapı ilave edilmiştir. Burada II.Sultan Murad'ın oğlu Sultan Alaaddin'den başka Şehzade Ahmed, Orhan ve kızı Şehzade Hatun'un sandukaları mevcuttur. Üzeri sekizgen kasnağın taşıdığı bir kubbe ile örtülüdür. Her iki türbede de iki sıra tuğla, bir sıra kesme taş dizisiyle inşa edilmiştir. Kasnaklarda ise tuğla sırası üçe çıkarılmıştır. Taban altıgen tuğlarla döşelidir. (3)

Türbe, 1743, 1781, 1790 ve 1844 yıllarında onarım görmüştür. (4)

ŞEHZADE MUSTAFA VE CEM SULTAN TÜRBESİ

Muradiye Medresesi'nin arka tarafında olan türbe, diğer türbelerin bulunduğu alanın ortasında bulunmaktadır.

Fatih'in büyük oğlu Şehzade Mustafa, Konya civarındaki kalelerin fethinden dönerken, 1474 yılında Niğde'nin Bor kazası civarında ölünce, Bursa'ya getirilerek önce amcası Alaaddin Bey'in türbesine, sonra 1479 yılında yapılan kendi türbesine gömülmüştür. Türbeye daha sonra sıra ile Fatih'in oğullarından Sultan Abdullah, Sultan Cem (1499) ve Alem Şah gömülmüştür. (5) 1795'de tamir görmüştür. (6)

Türbe altıgen planlıdır. İçeride, köşelere 30 cm. çıkıntılı plastrlar ve üstlerine sivri kemerler yapılmış, ayrıca bunun içine bir Bursa kemeri ilave edilmiştir. Mihrap üzerindeki kemer dilimlidir. Bu kemerlerin yastıklarında birer yapraktan ibaret mihrapçıklar vardır. Kubbe, ince, uzun çift bademlerle yapılmış bir kuşak üzerine oturur. Pencere söveleri silmeli ahşaptan yapılmıştır. Kapaklar ince çubuklu

- 1) Vakıflar Genel Md., a.g.e., 273.
- 2) B.Yalman, Bursa, s.148.
- 3) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.273.
- 4) B.Yalman, a.g.e., s.149.
- 5) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.289.
- 6) E.H.Ayverdi, a.g.e., (III.C.), s.161.

üç tabladan meydana getirilmiştir. Kapı, pencere kapakları kısmi bir tamir görmüş ve bazı camlar değiştirilmiştir. Çoğunda hala dövme eski yuvarlak camlar bulunmakta, renklilerin hepsi de eski el yapısı camlardandır. (1) Devrinin özelliklerini zamanımıza kadar getiren alçı pencereler türbenin önemli kısımlarındandır. (2) Kapı kanatlarını meydana getiren ufak tablacıklarda erimeler vardır. Kapının birisi ve madeni aksanı orijinaldir fakat yer yer bozulmuştur. (3)

Giriş kısmı mermerdendir. Tavan da mermer levhalarla örtülüdür. Saçak sonradan yenilenmiştir. Kubbeyi altıgen kasnak taşımaktadır. Kurşunla kaplıdır. (4)

Cephelerde duvar yüzeyleri iki sıra tuğla, bir sıra kesme taş ve taş aralarında dikey besleme tuğlaları şeklindedir. Köşelerde 10 cm. kabartma plastrlar ve etrafta bir kaval ve bir kepçeden oluşan silme bulunmaktadır. Yüksekçe tutulmuş kubbe kasnağında plastr yoktur, saçaklar kirpidir. (5)

Duvarlar pencere özengilerine kadar altıgen firuze çinilerle kaplıdır. Çinilerin üstleri baskı altın yaldızlı rumilerle süslüdür. Kubbede ve duvarlarda kalem işçiliği çok zengindir. Kubbede hakim renk laciverttir. Rume motiflerle bezenmiştir. Etekte hatai alt kitabede besmele ve Ayet-el Kûrsi yazılıdır. Kubbe kaidesinin altında küfi ile Esmâ-i Hüsna yazılıdır. Kasnak eteklerinde palmet motifleri, kemer içlerinde hatai sarkmalardan bir zincir vardır. Mihrabın üstünde serpmeye çiçekler görülmektedir. Madalyonlar, sarkmalar, selviler, karşılıklı çift besmele ve dört ayrı yerde Muhammed Resullullah yazılıdır. (6)

-
- 1) E.H.Ayverdi, a.g.e., (III.C.), s.162.
 - 2) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.154.
 - 3) E.H.Ayverdi, a.g.e., (III.C.), s.163.
 - 4) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.152.
 - 5) E.H.Ayverdi, a.g.e., (III.C.), s.163.
 - 6) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.152.

ŞİRİN HATUN TÜRBESİ

Batıdaki Muradiye türbelerinden okula en yakın olan türbe, II.Bayezit'in hanımı Şehzade Abdullah'ın annesi Şirin Hatun'a aittir. XV.yüzyıl sonunda gerçekleştirilen yapı Gülruh Sultan ve Mükrime Hatun türbelerinin benzeridir.

Kare plana sahip olan yapının üzerine, sekizgen kasnağa oturan bir kubbe örtmektedir. Kasnakta dört sivri kemerli, alçı şebekeli, renkli camlı pencere mevcuttur. Kubbeye geçiş içeride stalaktitli tromplarla sağlanmıştır.

Giriş kısmı ufak eyvanlıdır. Bunun da üzerinde kurşun kaplı bir saçak bulunduğu kalan izlerden bellidir. Stalaktitleri dökülmüştür. Yanlarda ufak birer mihrapçığı vardır. Kapı, mermer söveli ve motifli basık kemerlidir.

Duvarlar, iki sıra tuğla, bir sıra kesme taş ve aralarında dikey birer tuğla ile örülmüş ve kirpi saçakla son bulmuştur. Her cephede sivri kemer alınlıklı, mermer söveli, ikişerden sekiz pencere yer almaktadır. Kapı ve pencere kanatları ahşap olup, orijinaldir.

Yapının içi çok renkli kalem işi ile süslü iken sonradan beyaz badana ile kapatılıp basit kalem işleri ile bezenmiştir. Bugün orijinal kalem işlerinin üstündeki badana temizlenerek eski görünümüne kavuşturulmaya çalışılmıştır. Zemin altıgen tuğlalarla döşenmiştir. Altı sıra stalaktitli, sade bir mihrabı vardır.

Mermerden yapılmış üç sanduka; güneyde Ayınşah Sultan'ın annesi, Şehzade Abdullah'ın hanımı Feraşah Sultan, ortada II.Bayezid'in hanımı, Şehzade Abdullah'ın annesi Şirin Hatun ve Şehzade Abdullah'ın kızı Ayınşah Sultan'a aittir. (1)

1) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.291.
B.Yalman, Bursa, s.155-156.

EBE HATUN TÜRBE Sİ

"Muradiye Camii haziresinde yer alan, Fatih Sultan Mehmed'in ebesine ait türbede kitabe bulunmamaktadır.

Yapı dıştan dışa 4.46 x 4.46 metre boyutlarında, oldukça düzgün kare planlı, taş ve tuğla ile örölmüş ayakları birbirine bağlayan sivri kemerler üzerine oturan bir kubbeye sahip, yanları açık bir türbedir. Kemerlerin özengi düzeyinin hemen alt kısmında ahşap gergiler bulunmaktadırdır. İki sıra kirpi saçağa sahip kubbenin üzeri dıştan kurşunla kaplıdır. Yerden bir metre yükseklikte mermerden Ebe Hatun'un sandukası bulunmaktadırdır." (1)

Türbenin XV.yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu sanılmaktadır.

GÜLŞAH HATUN TÜRBE Sİ

" Muradiye bloku içinde yer alan türbe XV.yüzyılda yaptırılmıştır. Türbe Fatih Sultan Mehmed'in eşlerinden, Şehzade Mustafa'nın annesi Gülşah Hatun'a aittir.

Küçük eyvan görünümündeki bir girişe sahip türbede ana hacim kare planlıdır. Kubbe içeriden baklava motifleri veren bir kuşağa, dıştan sekizgen kasnağa oturmaktadır. Duvar kalınlıkları 0.82 - 0.85 metre arasında farklılık göstermektedirler. Beden duvarlarındaki sivri kemer alınlıklı, mermer söveli altı pencere ile kasnakta bulunan dört, sivri kemerli, alçılı, şebekeli pencere, içerinin aydınlanmasını sağlamıştır. Girişteki küçük eyvanın iki yanında mihrabiyeler bulunmaktadırdır. Kapı sövesi mermer olup, üstüne tuğlalarla dokuz dilimli bir taş işlenmiştir.

Duvarlar, iki sıra tuğla, bir sıra taş ile örölmüştür. Alt silmede bir, kubbeye iki sıra kirpi saçakla duvarlar sonuçlandırılmıştır.

1) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.256.

Türbenin içinde biri Gülşah Hatun'a, diğeri II.Bayezid'in oğlu Şehzade Ali'ye ait mermerden yapılmış iki sanduka yer almaktadır."(1)

Türbe son senelerde Milli Eğitim Bakanlığı'nca tamir edilmiştir. (2)

SARAYLILAR TÜRBESİ

"Muradiye Camii'nin güneydoğusunda bulunan türbenin ne zaman yapıldığına dair herhangi bir yazıtı bulunmamaktadır. Ancak eserin mimari tarzı XV.yüzyılda yapıldığı intibainı vermektedir." (3)

"Üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş ve aralarında dikey tuğlalarla örülmüş, birbirine sivri kemerlerle bağlanmış sekiz ayağın taşıdığı, kare planlı türbenin üstünü sekizgen prizma bir külah örtmektedir. Betonla kaplıdır.

Kemerler tuğladan yapılmış, testere dişi ile çevrilidir. Saçaklar iki sıra kirpidir.

Zemin yerden bir metre yukardadır. Kare tuğla ile kaplıdır. Üzerinde alçıdan yapılmış, kime ait olduğu bilinmeyen iki sanduka vardır" (4)

SÜLEYMANOĞLU MUSTAFA TÜRBESİ

Muradiye'de II.Murad ve Alaaddin Türbesinin güneybatısında bulunan türbenin, Kanuni Sultan Süleyman'ın Konya Ovasında boğdurduğu oğlu Mustafa için Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırıldığı, kapı üzerindeki kabartma çiçekli, 0.15 x 0.30 metre boyutlarındaki mermer kitabe yazılıdır. (5)

Sekiz köşeli gövde, kurşunla kaplı kubbe ile örtülüdür. Giriş kapısı

- 1) Vakıflar Genel Md., a.g.e.g., s.261-262.
- 2) E.H.Ayverdi, a.g.e., (III.C.), s.154.
- 3) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.286.
- 4) B.Yalman, Bursa, s.145.
- 5) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.288.

mermer sövelidir. Duvarlar üç sıra tuğla, bir sıra kesme taştandır. (1)

Duvarlar pencere özengilerine kadar, beyaz üzerine mavi, yeşil, kırmızı, lacivert renklerle yapılmış sümbül, lale, karanfil, küpeli, cam güzeli ve kapak çiçeği motifleri ile bezenmiş, XVI.yüzyılın en nefis dört köşe çinileriyle kaplıdır. Bu kaplama yüzey kıvrık dallardan oluşmuş bir şeritle çevrilmiştir. Duvarların üst kısımları mihrap ve kubbe zengin kalem işçiliği ile dekore edilmiş, fakat sonra kireç ile badana yapıldığından bozulmuştur. Tabanı kare tuğlalarla döşelidir. (2)

Girişte başta Şehzade Mustafa (1553), yanında Kanuni'nin oğlu Orhan (1562), oğlu Ahmed (1513), hanımı Mahi Devran (1580) ve bir çocuk sandukası vardır.

GÜLRUH SULTAN TÜRBESİ

"Muradiye Camii haziyesinin batı yönünde bulunan türbe, 1502 yılında vefat eden II.Bayezid'in karısı ve Alemşah'ın annesi Gülruh Sultan'a aittir.

Kare planlı türbenin bir sıra kesme taş ve üç sıra tuğla dizelerinden yapılmış olan beden duvarları kirpi saçaklarla sonuçlanmaktadır. Mekanın üzerini sekizgen kasnağa oturan bir kubbe örtmektedir. Sivri kemerli girişi, küçük bir eyvan biçimindedir." (3) "Giriş eyvanının üzerinde kurşun kaplamalı bir saçak kısmının bulunduğu eski resimlerinde görülmekteyse de, günümüzde bu saçığın takıldığı yerlerinin izleri kalmıştır." (4) "Kapı, basık kemerli, mermer söveli olup kavsarası beş sıra stalaktitlerle düzenlenmiştir. Giriş eyvanın sağ ve solunda mihrabiyeler bulunmaktadır.

Beden duvarları üzerinde bulunan sekiz pencere, mermer söveli ve sivri kemer alınlıklıdır. Kubbe kasnağındaki dört pencere ise sivri kemerli,

-
- 1) B.Yalman, Bursa, s.149.
 - 2) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.288.
B.Yalman, Bursa, s.149.
 - 3) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.261.
 - 4) B.Yalman, Bursa, s.154.

alçı şebekelidir. İçeride kubbeye geçişler stalaktitli tromplarla sağlanmıştır.

Çok renkli kalem işi ile bezeli olan beden duvarları sonradan badanayla kapatılarak, üzerine sade kalem işi tezyinat yapılmıştır. Kapı ve pencere kapakları yapıldığı döneme ait ahşap işçiliğinin güzel birer örnekleridir." (1)

Türbede Gülruh Sultan'dan (1502) başka kızı Kamer Sultan (1520), Alemşah'ın oğlu Osman (1512) ve kızı Fatma'ya (1522) ait mermer sandukalar bulunmaktadır.

ŞEHZADE MAHMUD TÜRBESİ

Muradiye bloku içinde, Cem Sultan Türbesinin güneybatısında bulunan türbe, 1506 yılında II.Bayezid'in oğlu Şehzade Mahmud için annesi Bülbül Hatun tarafından, Mimar Yakup'a yaptırılmıştır.

Kesme taş ve tuğla malzemenin bir arada kullanıldığı sekizgen planlı türbe, iki sıra kirpi saçaklı, dıştan kurşunla kaplı bir kubbe ile örtülüdür. Yapının kuzeybatıya rastlayan yüzüne dört mermer ayağı birleştiren Bursa tipi kemerli giriş mekanı yerleştirilmiştir. Giriş kapısı dıştan basık, içten Bursa tipi kemerle çevrilidir. Kapı üzerinde ahşaptan nesih harflerle yazılmış 0.40 x 0.80 metre boyutlarında bir satırlık bir kitabesi vardır. (2)

Yapıyı altta sivri kemer alınlıklı, mermer söveli, demir parmaklıklı pencereler ile üstte sivri kemerli, alçı şebekeli pencereler aydınlatmaktadır. Duvarlar, içeride pencere üstüne kadar, üzerinde altın yaldızlı, baskı tekniği ile yapılmış motifler bulunan lacivert ve turkuvaz renkli altıgen çinilerle kaplıdır. Etrafını ise beyaz, lacivert, turkuvaz renkte çiçek motifli bordür çevirmektedir. Duvarların üst kısmı ve kubbe çok renkli kalem işçiliği ile bezenmiştir. (3) Fakat bunlar

1) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.261.
2) y.a.g.e., s.287.
3) y.a.g.e., s.287.

sonradan yapılan badanalarla bozulmuştur. (1) Mihrabı dört sıra stalaktitlidir. Kapı ve pencere kapakları orijinal olup, ahşap işçiliği ilginçtir.

Sandukalar mermerden yapılmış, içleri toprakla doludur. Girişten itibaren Şehzade Mahmud, oğullarından Şehzade Musa, Şehzade Orhan ve Şehzade Emir'in sandukaları vardır. (2)

ŞEHZADE AHMED TÜRBESİ

Muradiye Camii'nin güneybatısındaki, türbelerin bulunduğu avluya girişte solda bulunan sekizgen plana sahip olan türbedir. II.Bayezid'in oğlu Şehzade Ahmed için yaptırılmıştır.

Sekizgen köşeli gövde bir silme ile sekizgen kasmağa geçmektedir. Kurşunla kaplı kubbe ile örtülüdür. Duvarlar iki sıra tuğla, bir sıra kesme taşla örülmüştür. Tuğla rozetler ve zincir motifleri ile süslüdür.

Kuzeydeki dört mermer ayağa oturtulmuş ufak revaktan geçilerek türbeye girilmektedir. Zemini altıgen tuğlalarla kaplıdır. Duvarlar altıgen ve turkuvaz çinilerle örtülmüştür. Bunlar beyaz üzerine lacivert bitki motifleri ile süslü bordürle çevrelenmiştir. Duvarların bir kısmı ve kubbe beyaz badanalı ve sade kalem işçiliği ile süslenmiştir.

Mermerden sandukaların iç kısımlarında toprak vardır. Sandukalar II.Bayezid'in oğlu Şehzade Ahmed (1513), Şehzade Mehmed, oğlu Şehzade Şehinşah (1511), hanımı Bülbül Hatun, Şehzade Ahmed'in kızı Kamer Sultan ve II.Bayezid'in kızı Sofu Sultan'a aittir.

Pencere parmaklıklarının orta kısımlarında süsleme takozları ilave edilmiştir. Bu takozların üzerinde baskı tekniği ile yapılmış motifler yer almaktadır. (3)

Bu türbe bazı kaynaklarda Mustafa-yı Atik adı ile geçmektedir. (4)

- 1) K.Baykal, a.g.e., s.41.
- 2) B.Yalman, Bursa, s.151.
- 3) y.a.g.e., s.145-146.
- 4) K.Baykal, a.g.e., s.40.

MÜKRİME HATUN TÜRBESİ

Muradiye türbelerinin bulunduğu bahçenin güneybatısında yer alan türbe, 1515 yılında yapılmıştır. Kare planlı türbe taş ve tuğla dizileri ile örülmüştür.

Duvarlardan kubbeye geçiş, içeride tromplarla dıştan sekizgen kasnakla sağlanmıştır. Doğudaki giriş, kesme taştan yapılmış eyvan şeklindedir. Eyvanın sağ ve solunda mihrabiyeler yer almaktadır. Kapı kavsarasındaki stalaktitler dökülmüştür.

Beden duvarlarında, sivri kemer alınlıklı, taş söveli, geçmeli demir parmaklıklı ikişerden sekiz, kasnakta ise sivri kemerli, alçı şebekeli dört olmak üzere toplam oniki pencere yapıyı aydınlatmaktadır.

Mihrap nişi, üç sraya düzenlenmiş stalaktitlerden oluşmaktadır. Duvarlar ve kubbe içeride, çok renkli kalem işçiliği ile arabesk geometrik desenler ve ayetlerle bezeli iken sonradan bunların üzeri badana ile kapatılmıştır. Bugün yer yer badanalar temizlenmekte kalem işçiliği ortaya çıkarılmaktadır.

Türbede, Şehzade Alemeşah'ın kızı Fatma Hatun ve 1517 yılında ölen Şehinşah'ın hanımı Mükrime Hatun'un mermer sandukaları ile II.Bayezid'in oğlu Şehzade Korkud (1465-1513)'a ait taş ve alçıdan yapılmış sandukalar yer almaktadır. (1)

KARŞIDURAN SÜLEYMAN TÜRBESİ

Diğer türbelerin bulunduğu avlunun dışında, hamamın güneyinde ve Karlıç caddesi üzerinde yer alan türbe, XV.yüzyılda yaptırılmıştır. Türbe; Bursa ve İstanbul Subaşılığı görevini yapan Süleyman Bey'e aittir.

6.14 x 6.20 metre iç ölçüsündeki alana oturmakta olan yapı; iki sıra tuğla, bir sıra kesme taş ve aralarında dikey tek tuğla örgülüdür. Türbeye beş basamakla çıkılmaktadır.

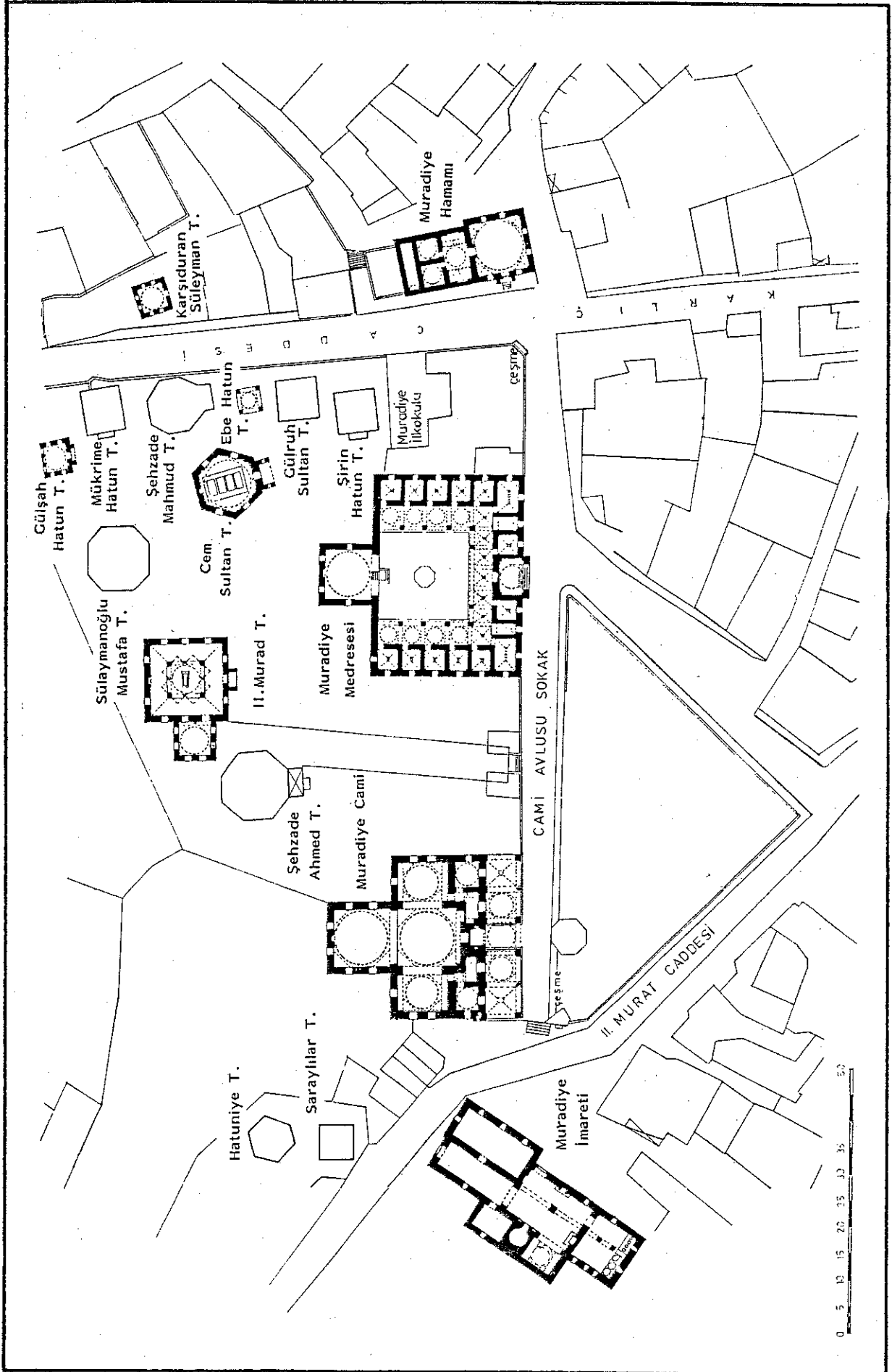
1) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.275.

Yan ve arka cephelerde pencere kemerinin özengi düzeyinden başlayan 0.04 metrelik çıkıntı yükselerek sivri bir kemer oluşturmaktadır. Giriş kuzey yönündendir. Kapının bulunduğu beden duvarları hariç diğerlerinde sivri kemer alınıklı, mermer söveli, demir parmaklıklı ikişer pencere ile üstte yuvarlak kemerli birer pencere bulunmaktadır. Yapının üzeri kubbe ile örtülüdür. Cadde tarafından mezar hücre sine girişi sağlayan bir kapı bulunmaktadır. Türbe içinde sanduka yoktur.

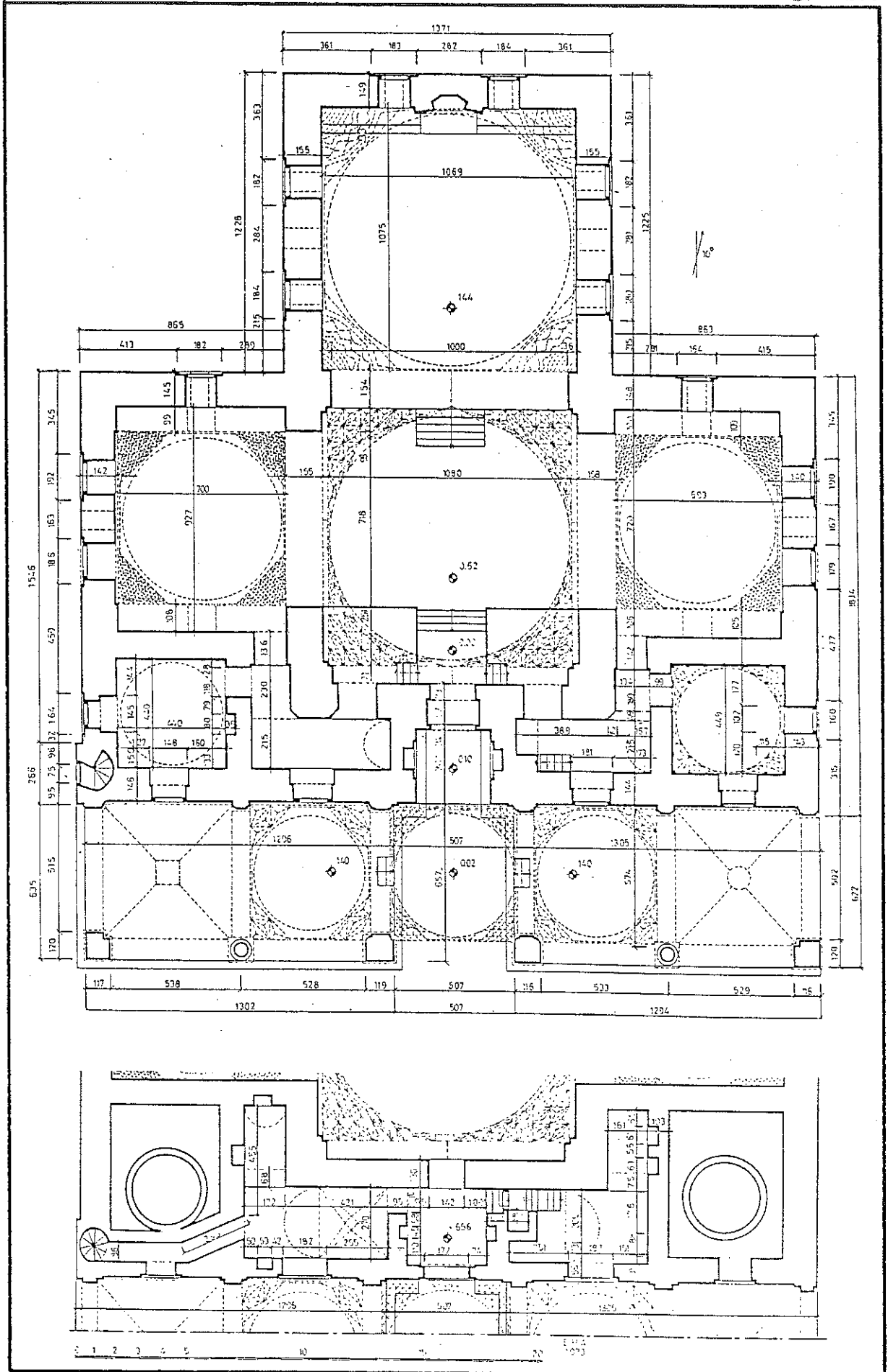
Türbenin yanında bir de medresesi olduğu bilinmesine rağmen, bugün bu medrese mevcut değildir.

1949 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından onarılmıştır. (1)

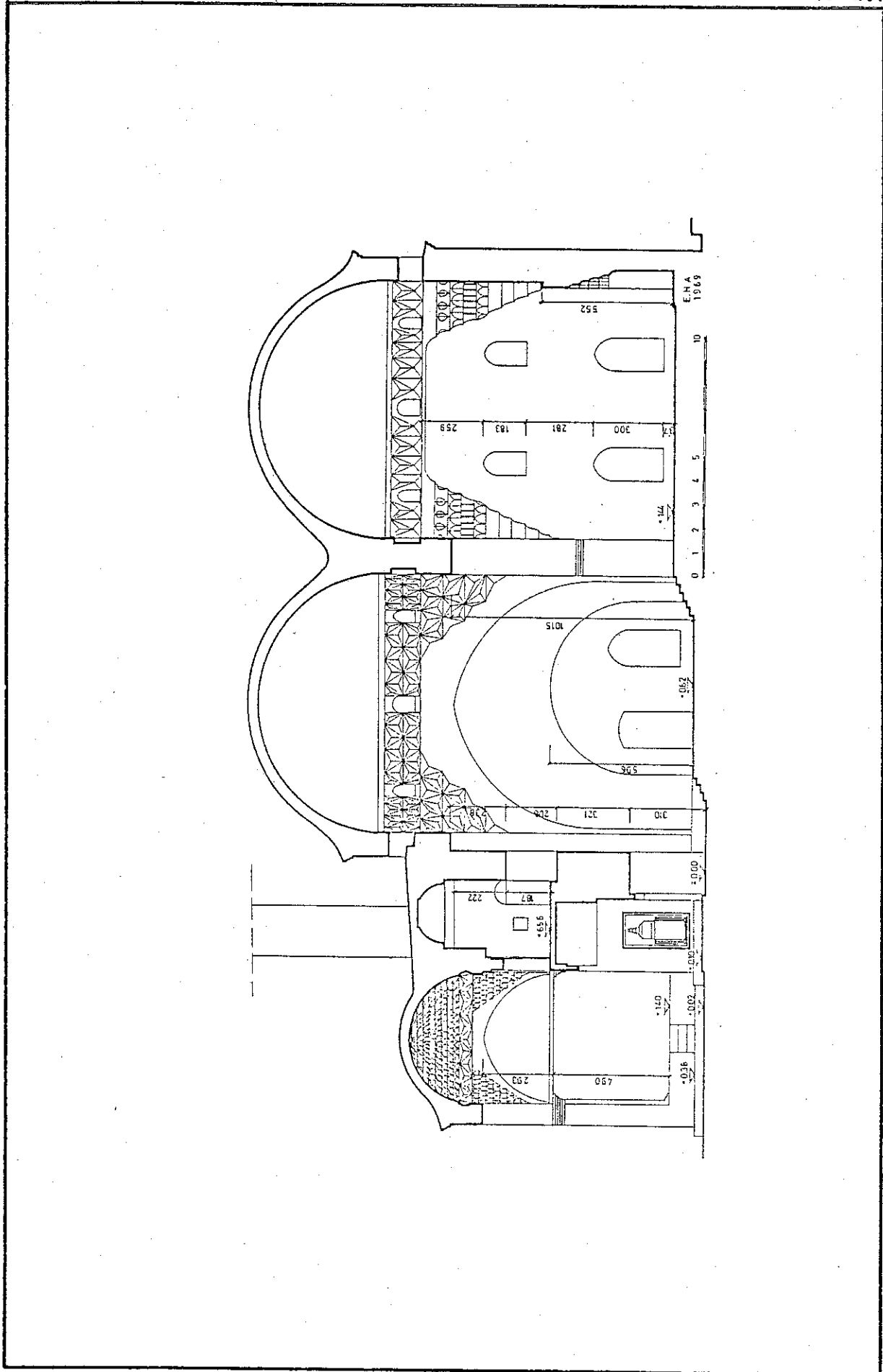
1) Vakıflar Genel Md., a.g.e., s.269-270.

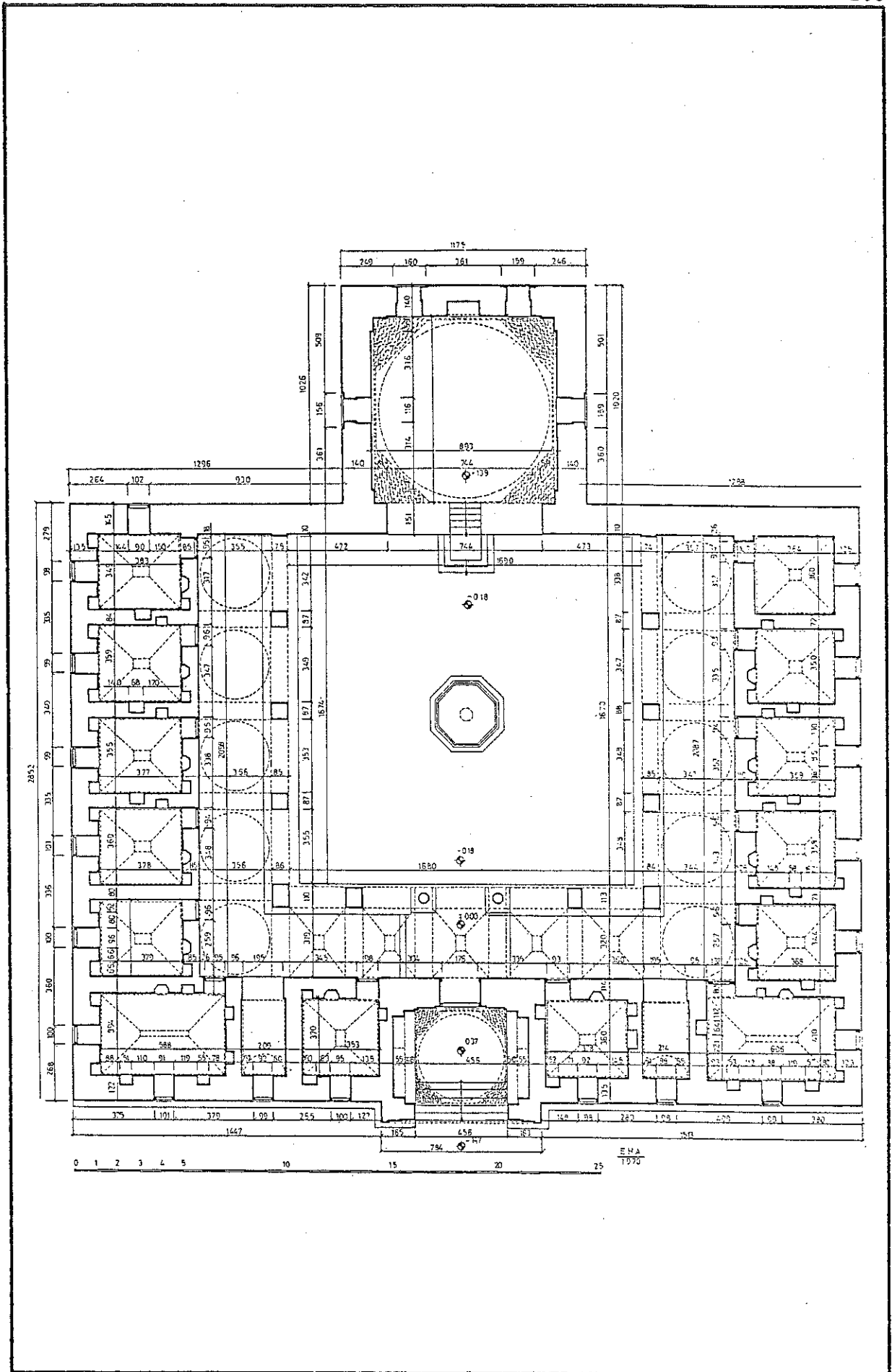
MURADİYE KÜLLİYESİ VAZİYET PLANI (E. H. Avverdi)

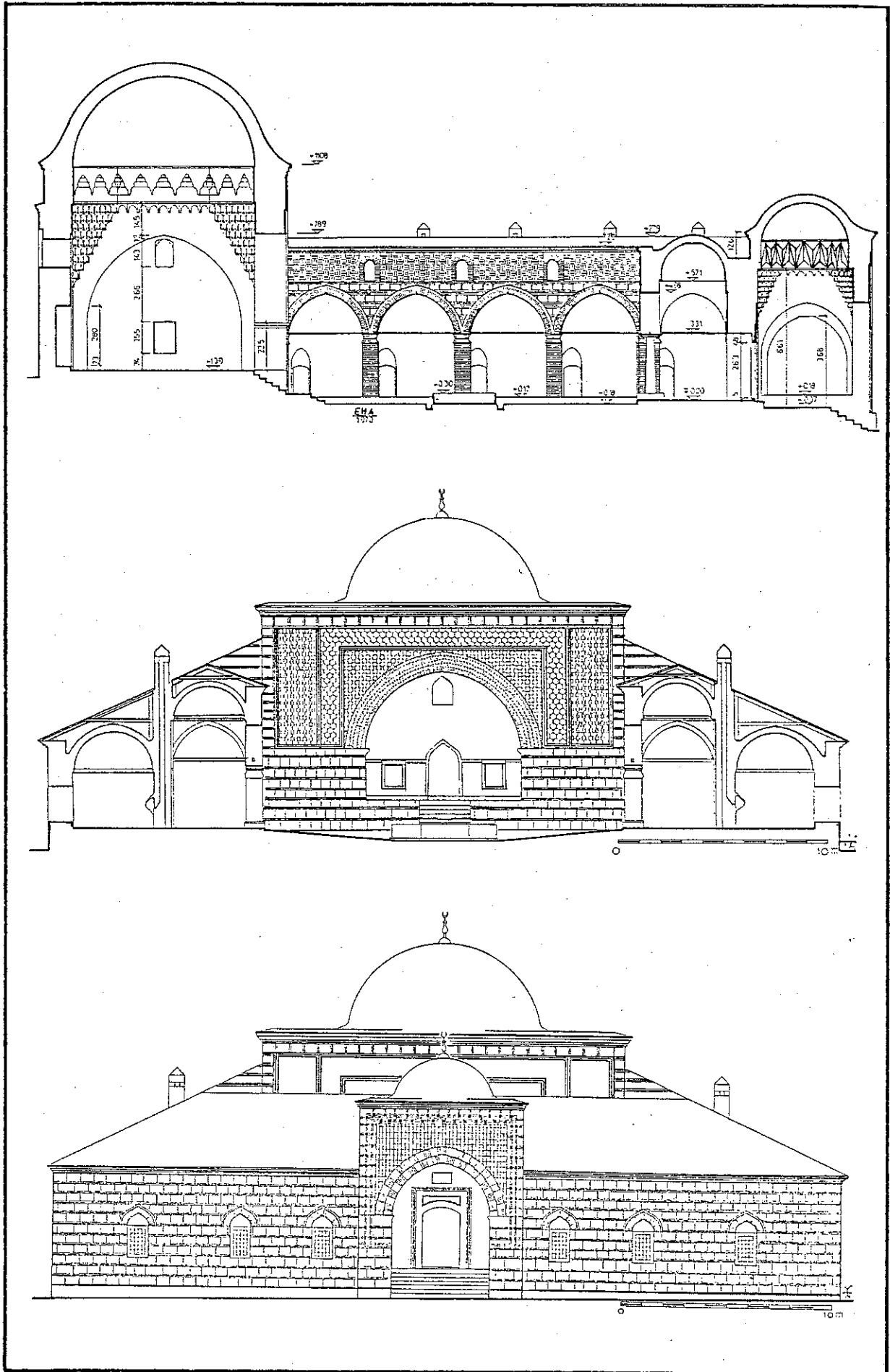
MURADİYE CAMİ ZEMİN ve ASMA KAT RESTİTÜSYON PLANI (E.H.Ayverdi)

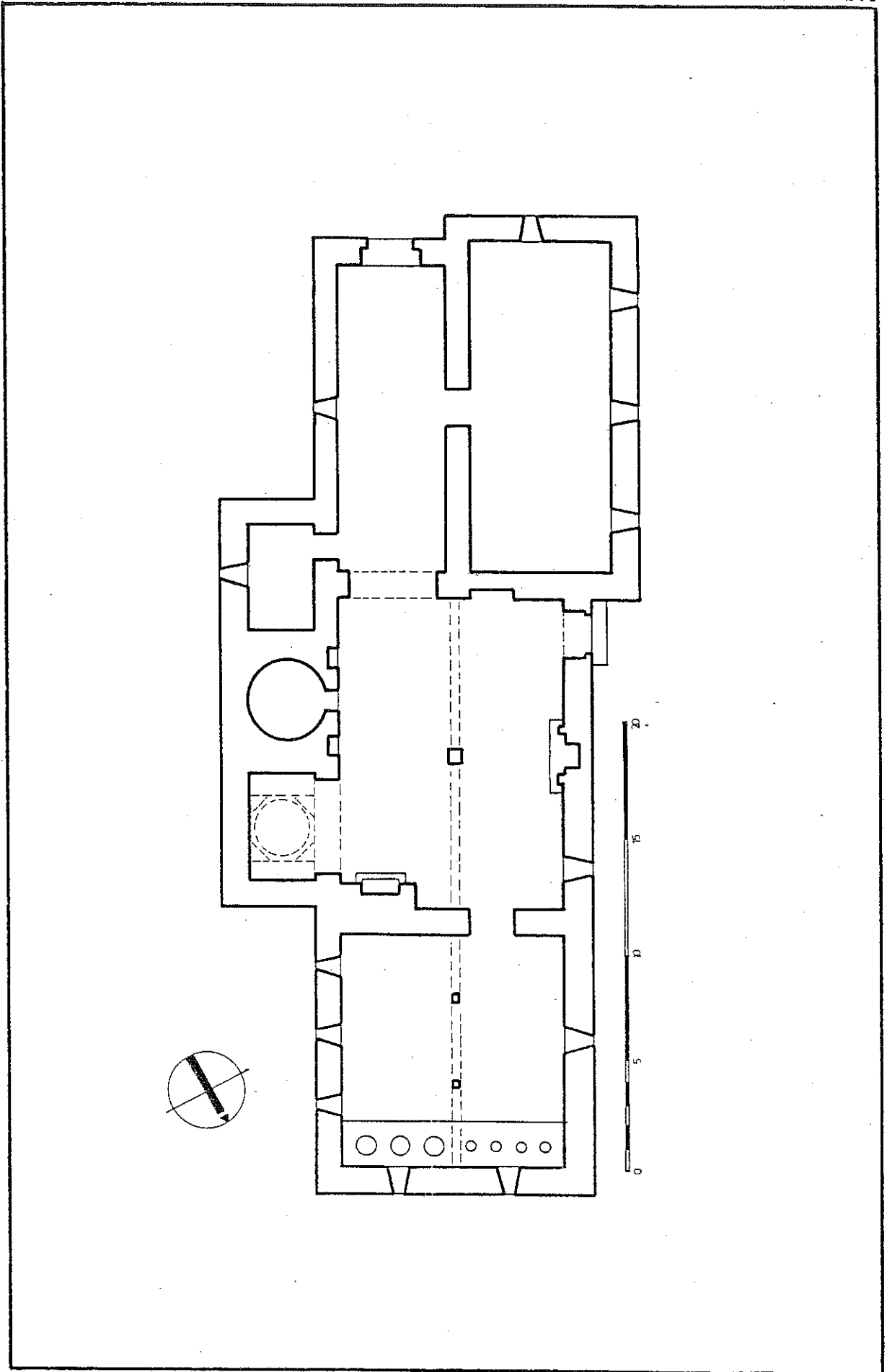
MURADIYE CAMİ KESİTİ (E.H.Ayverdi)

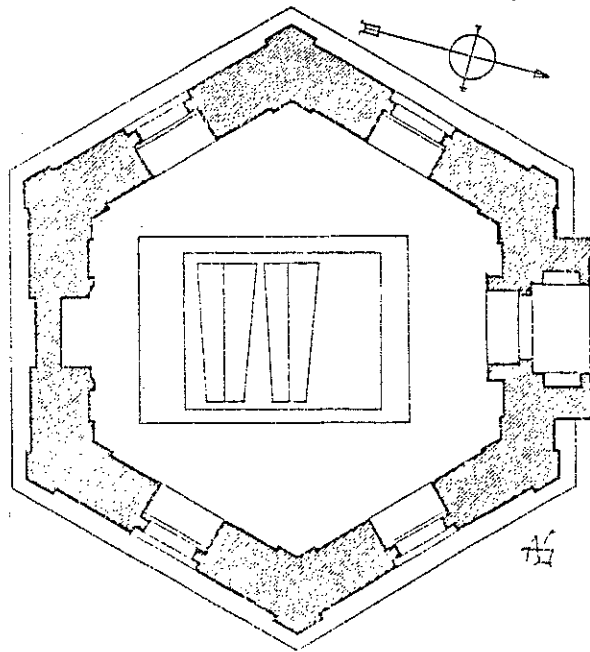
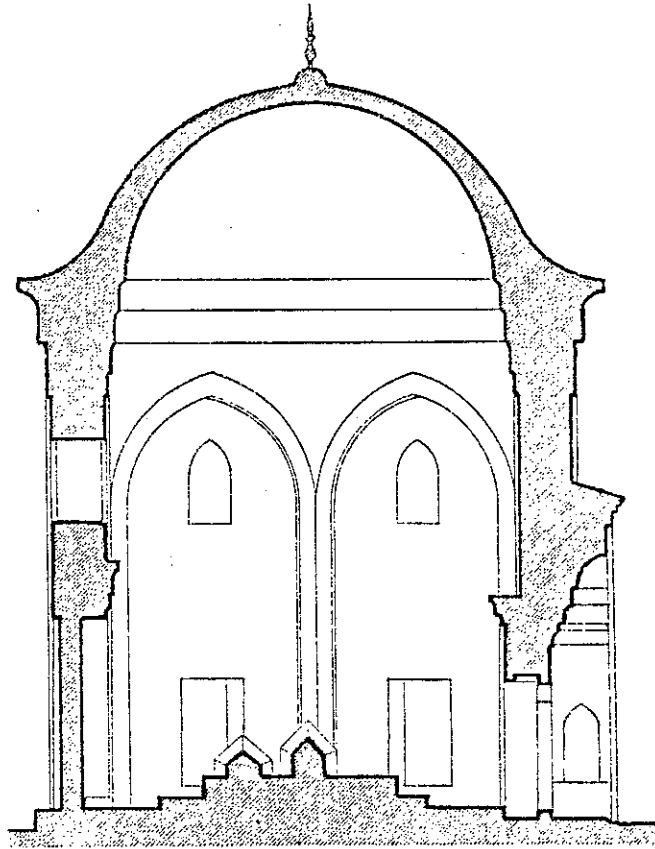
MURADİYE MEDRESESİ PLANI (E.H.Ayverdi)

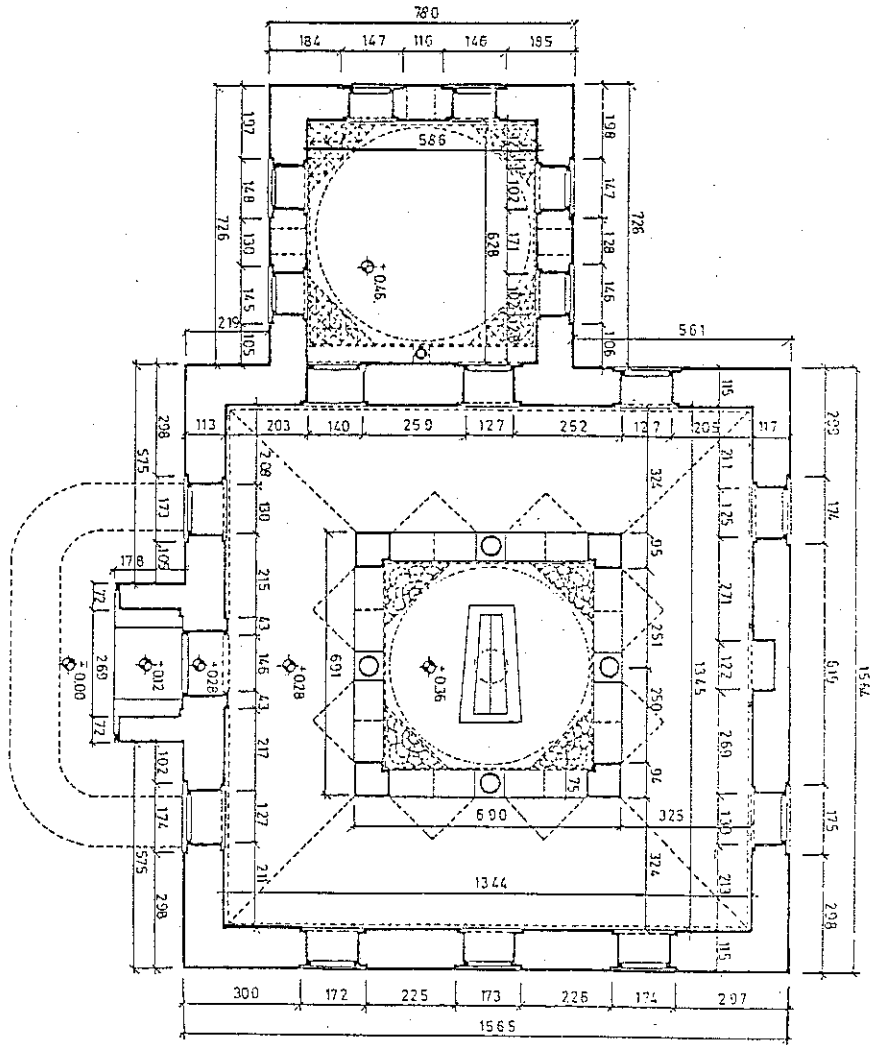
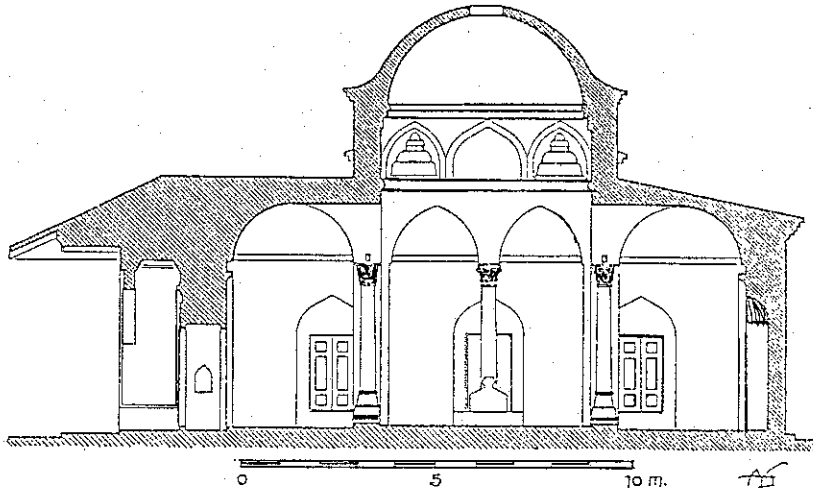
MURADIYE MEDRESESİ KESİTLERİ ve GİRİŞ CEPHESİ (E.H. Ayverdi - A. Gabriel)

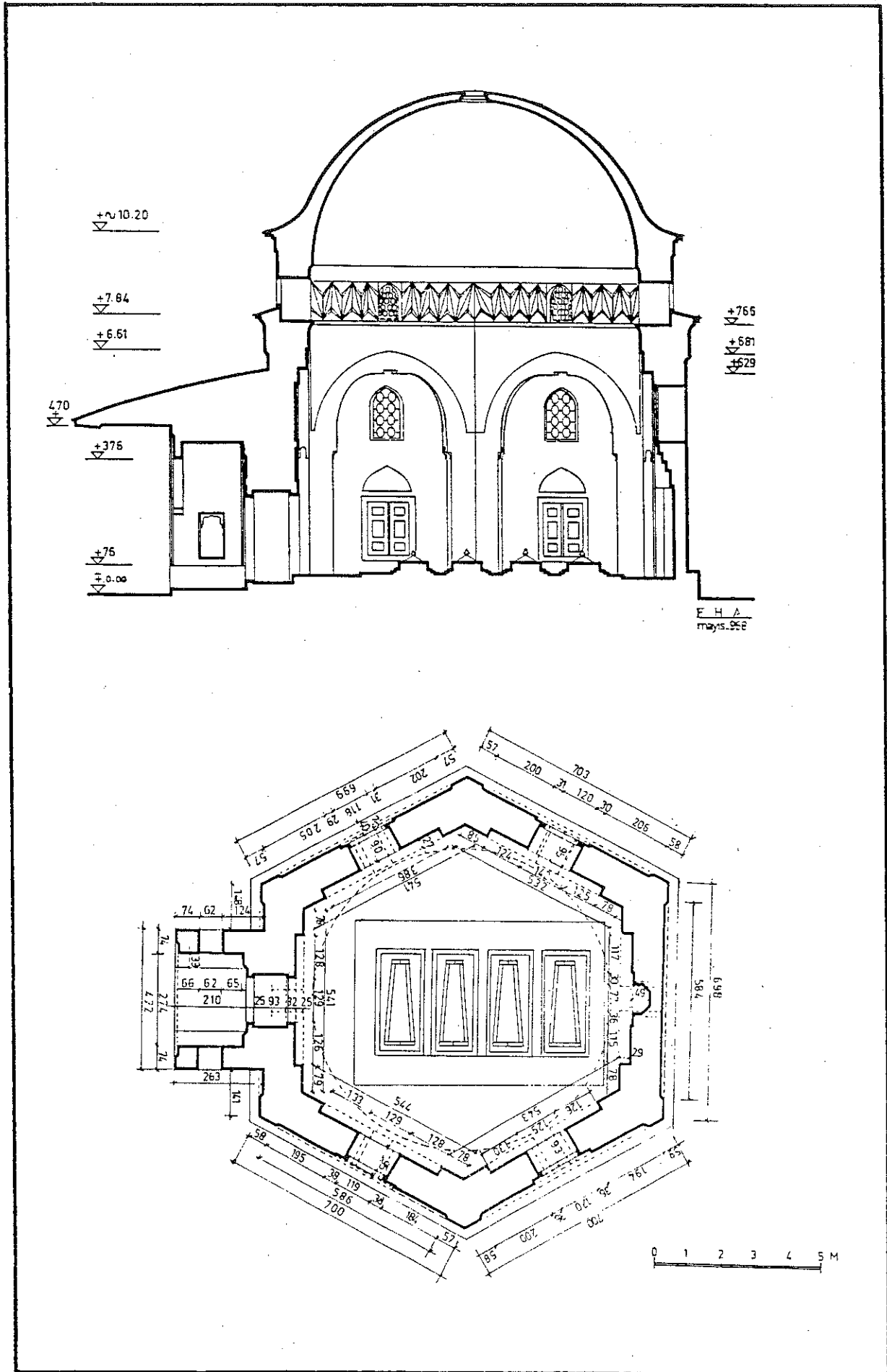
MURADIYE İMARETİ PLANI (A.Gabriel)

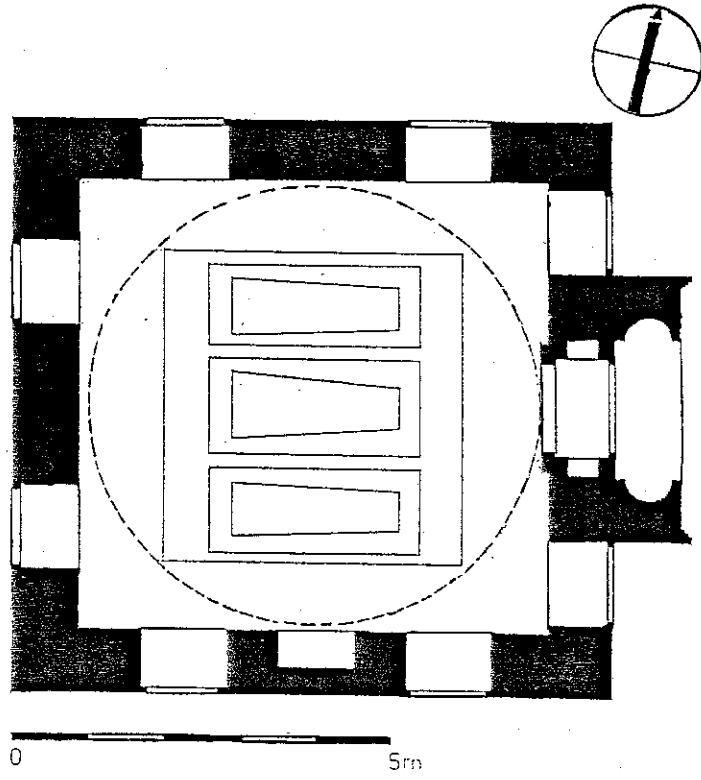
HATUNIYE TÜRBESİ (A. Gabriel)

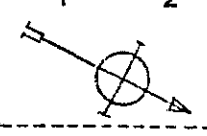
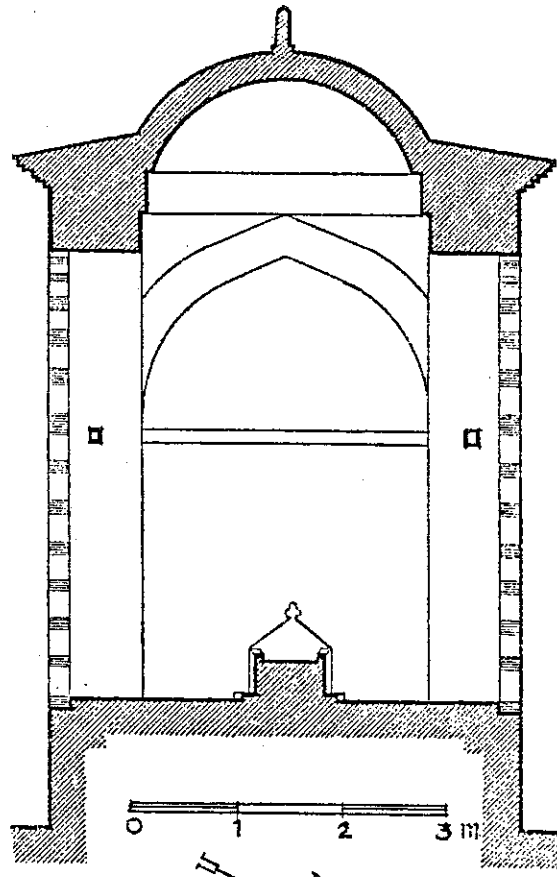
II. MURAD TÜRBESİ (A. Gabriel-E. H. Ayverdi)

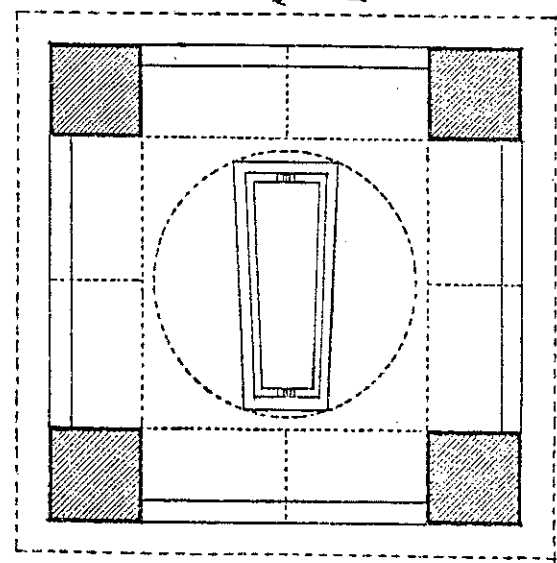
CEM SULTAN TÜRBESİ (E.H. Ayverdi)

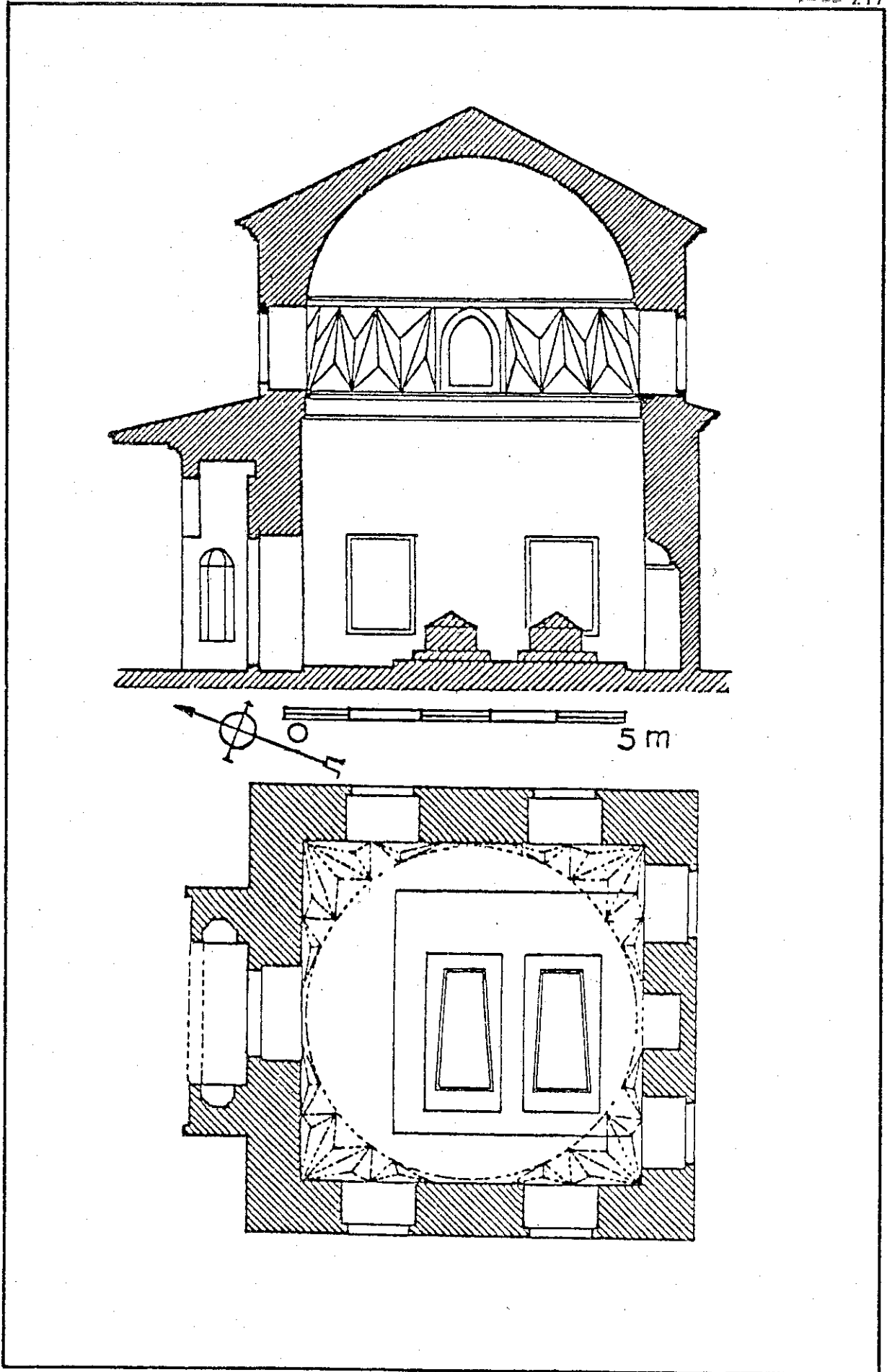
ŞİRİN HATUN TÜRBESİ (A. Gabriel)

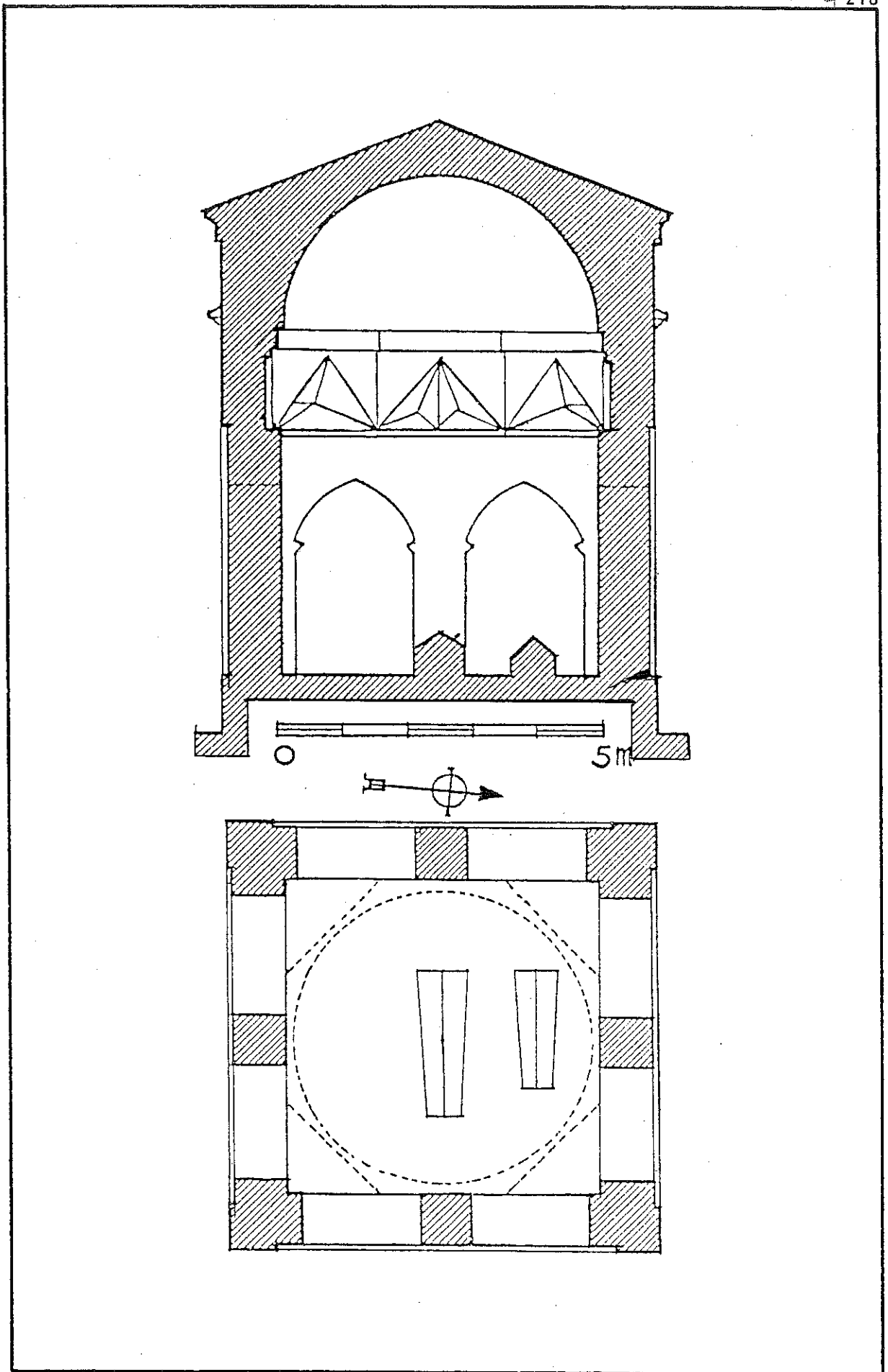
16

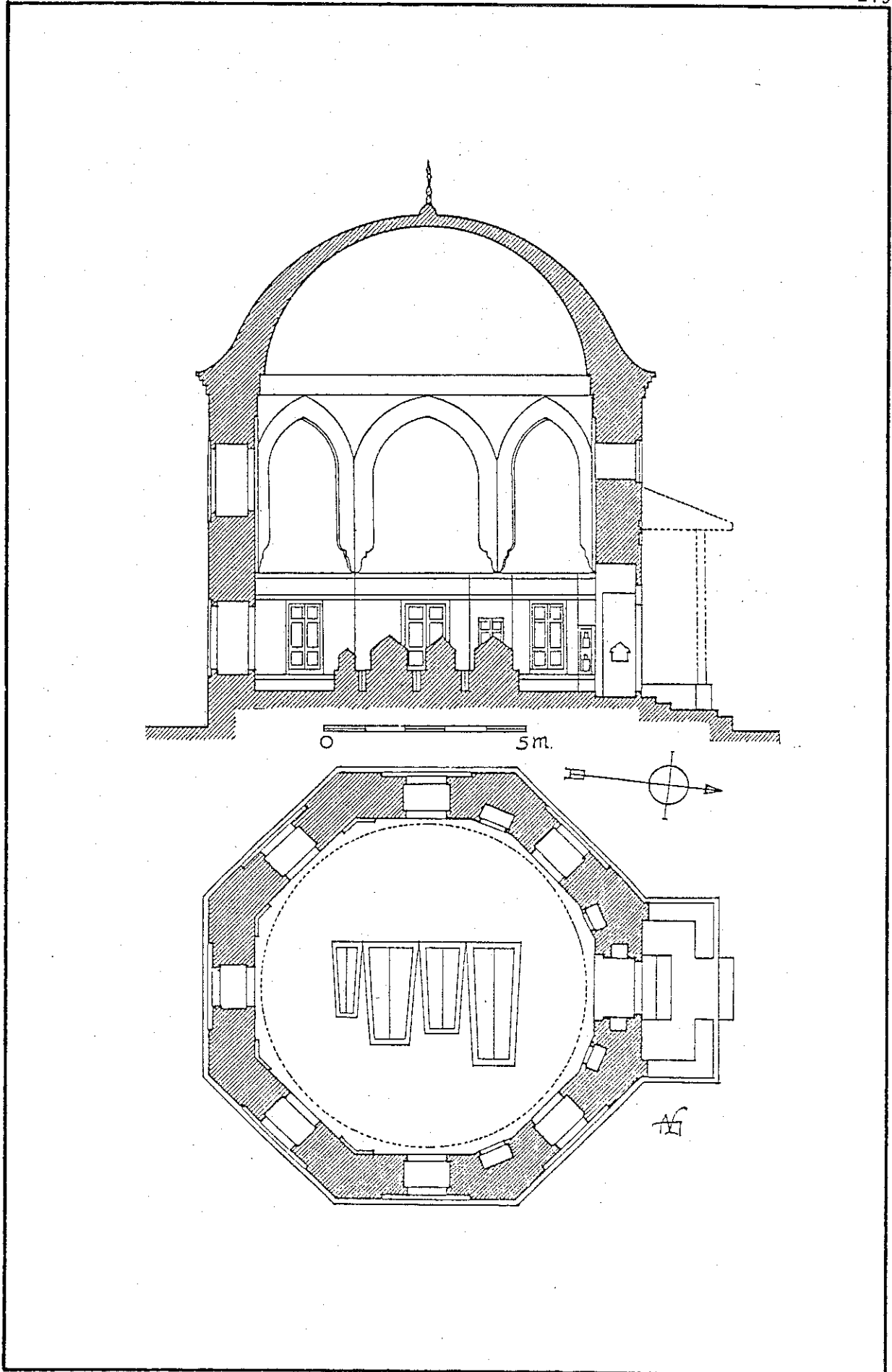
EBE HATUN TÜRBESİ (A. Gabriel)

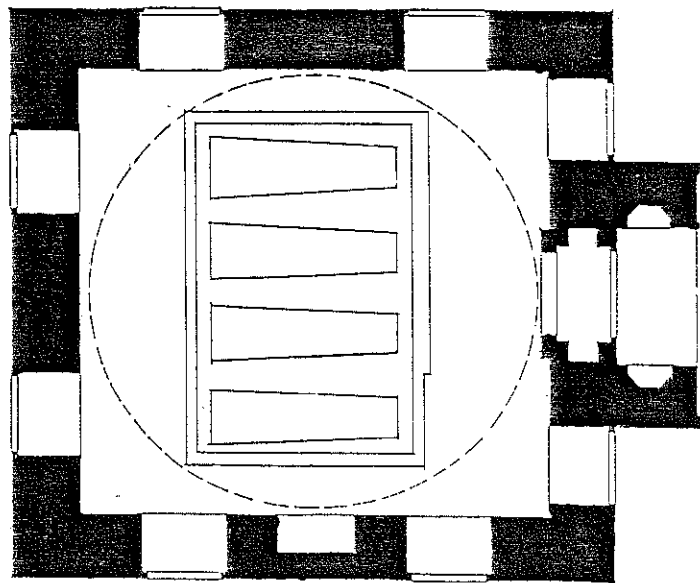
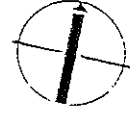
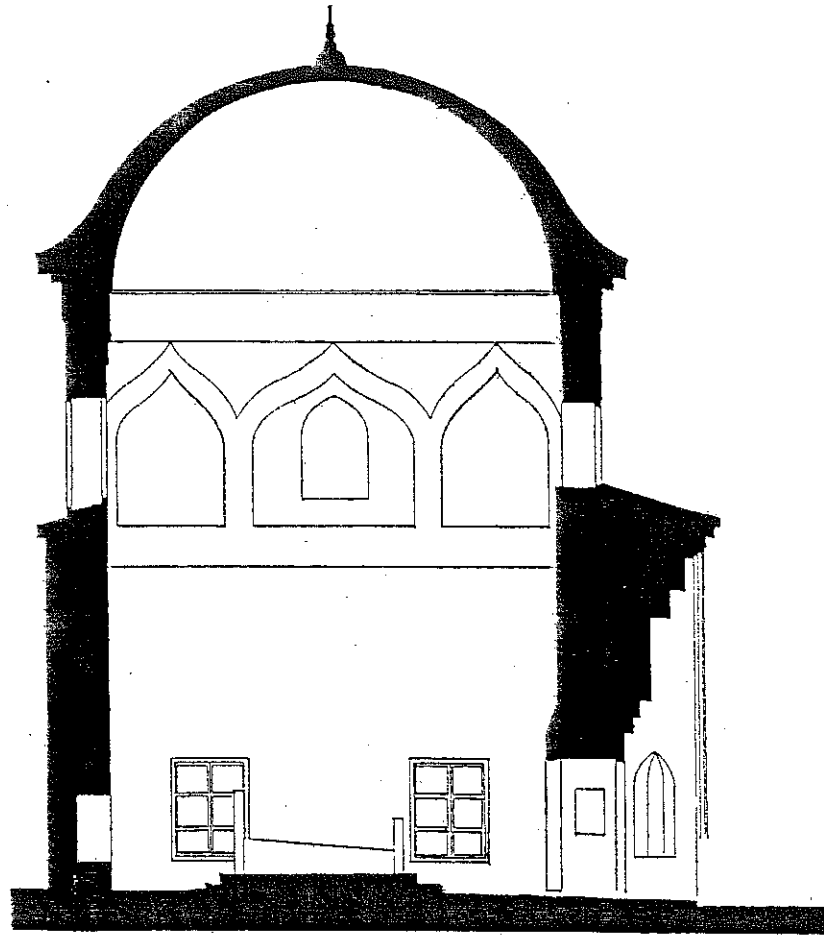
GÜLŞAH HATUN TÜRBESİ (A. Gabriel)

SARAYLILAR TÜRBESİ (A. Gabriel)

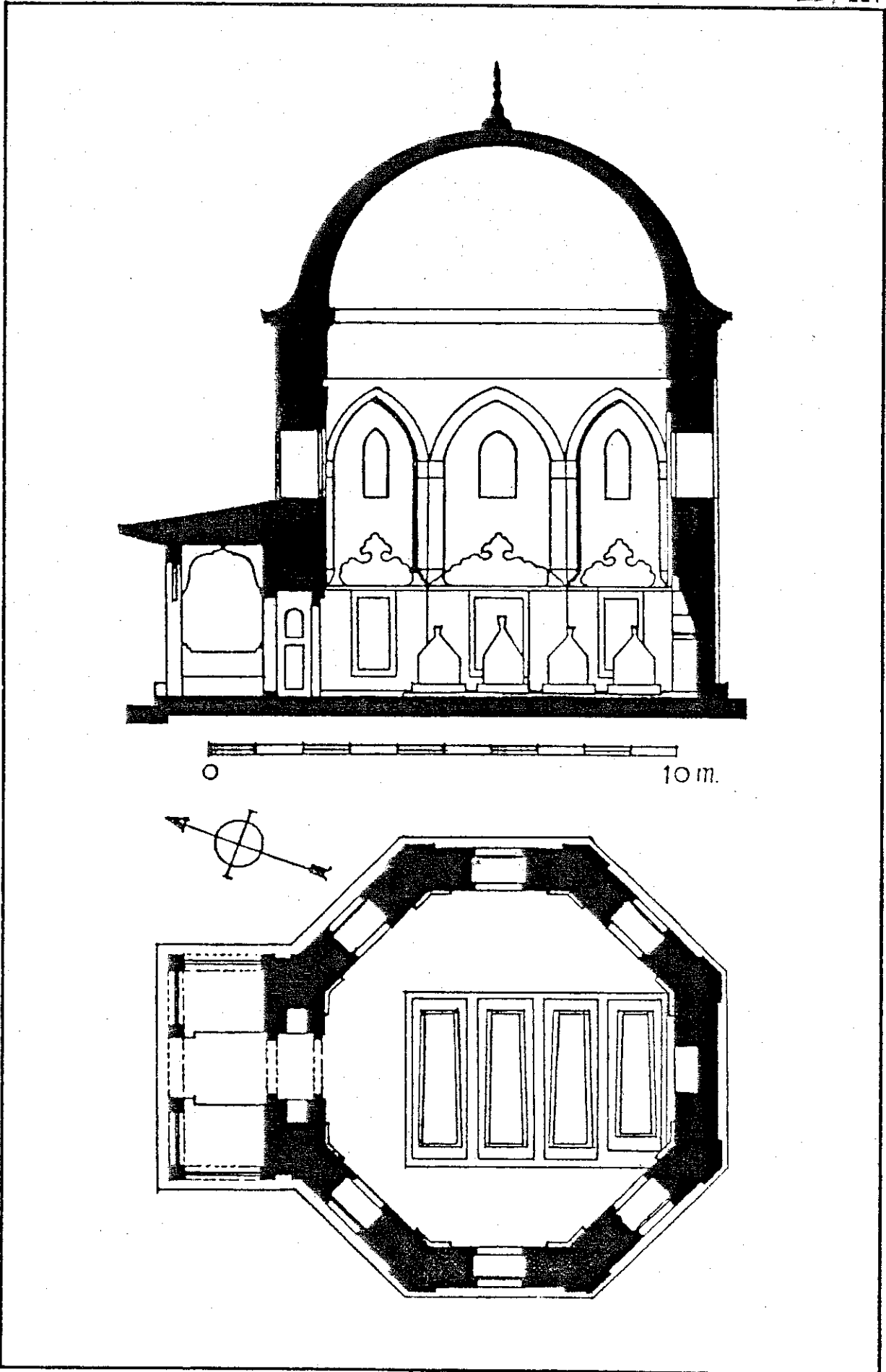

SÜLEYMANOĞLU MUSTAFA TÜRBESİ (A. Gabriel)

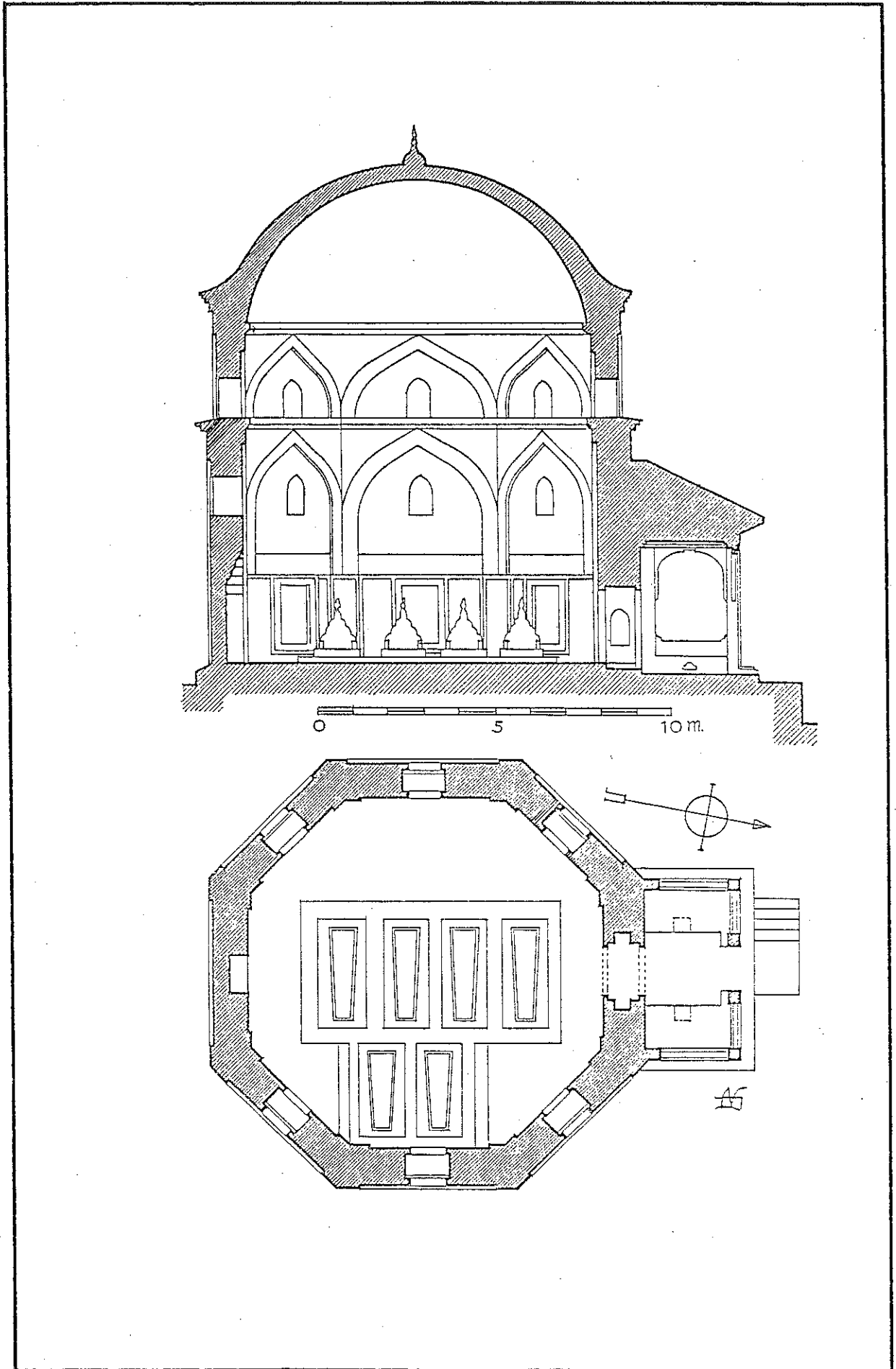

0 5m

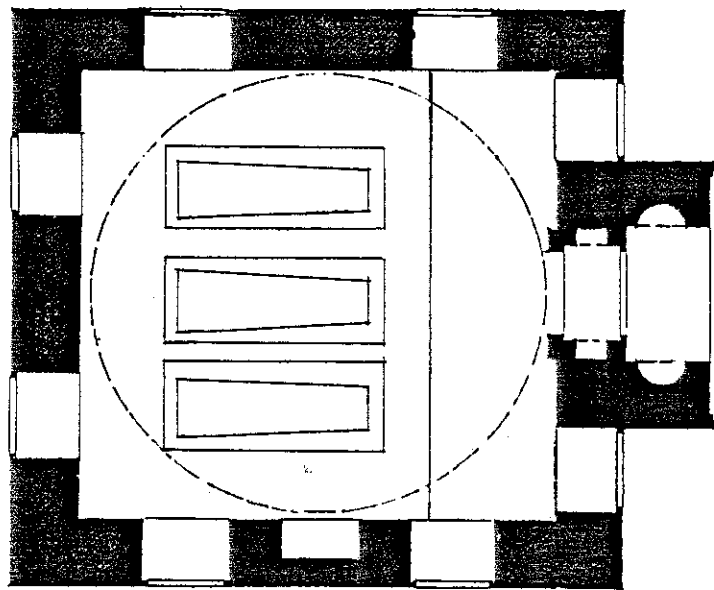
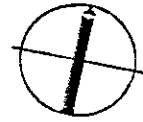
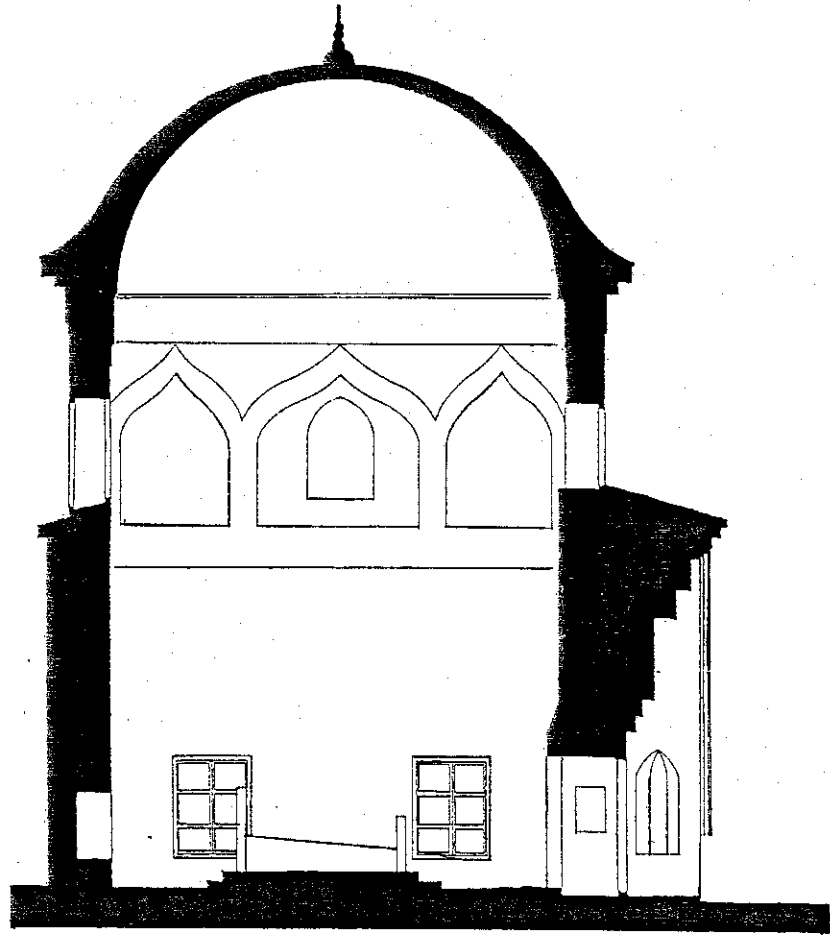
GÜLRUH SULTAN TÜRBESİ (A.Gabriel)

ŞEHZADE MAHMUD TÜRBESİ (A.Gabriel)

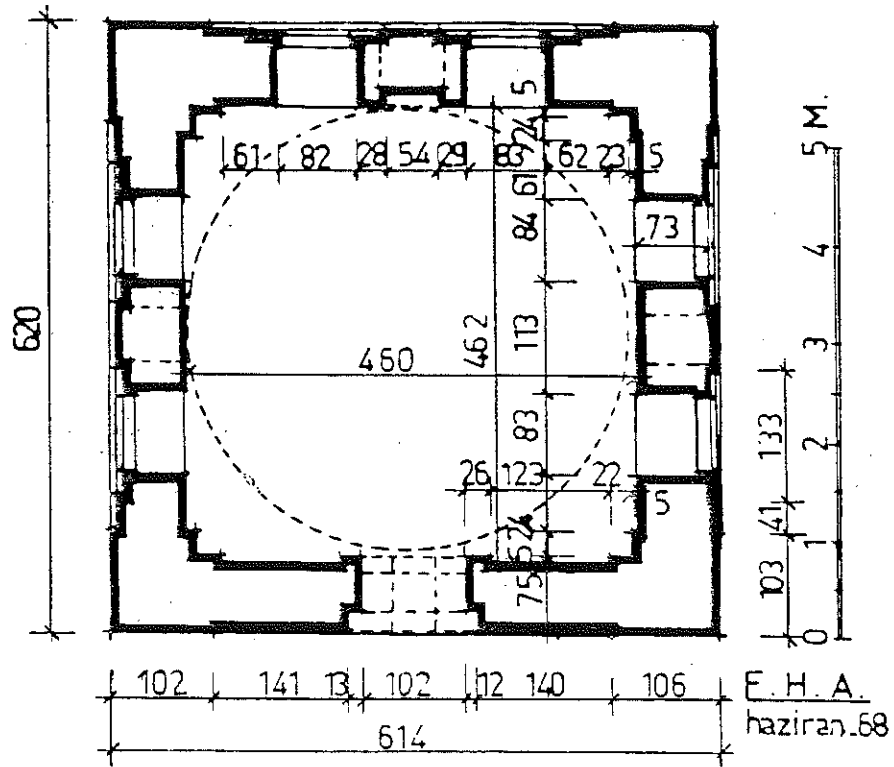

ŞEHZADE AHMED TÜRBEŞİ (A. Gabriel)

0 5m

MÜKRİME HATUN TÜRBESİ (A Gabriel)

KARŞIDURAN SÜLEYMAN TÜRBESİ (E.H. Ayverdi)

5. BÖLÜM

BURSA KÜLLİYELERİNİN ETKİN YAŞATMA
UYGULAMASINA GÖRE ÇAĞDAŞ YAŞAM
İÇİNDE DEĞERLENDİRİLMELERİ VE ÖNERİLER

5. BURSA KÜLLİYELERİNİN ETKİN YAŞATMA UYGULAMASINA GÖRE ÇAĞDAŞ YAŞAM İÇİNDE DEĞERLENDİRİLMELERİ VE ÖNERİLER

5.1. ANIT KAVRAMI VE KÜLLİYELER

Anıtı; "Sahip bulunduğu sanat tarihi, ya da genel olarak kültür tarihi değeri bakımından kamu için olduğu kadar bir ülke, bir ulus, belirli bir bölge, bir şehir, bir köy, bir aile v.s. bakımından da belirli bir önem taşıyan nesne" olarak tanımlıyoruz.(1)

Tarihi anıt kavramı sadece bir mimari eseri içine almaz, bunun yanında belli bir uygarlığın, önemli bir gelişmenin, tarihi bir olayın tanıklığını yapan kentsel yada kırsal bir yerleşmeyi de kapsar. Bu kavram yalnız büyük sanat eserlerini değil, ayrıca zamanla kültürel anlam kazanmış daha basit eserleri de kapsar.(2)

Ancak yukarda belirttiğimiz gibi tarih; kültür, sanat v.s. gibi dalların gerekli öneme sahip temsilcileri halinde açıklanan nesnelere ANIT olarak nitelendirilmesine karşın, bu kavramın kapsamı ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Ülkelerin sahip oldukları jeolojik, coğrafi, iklimsel, etnoğrafik niteliklerle, kendilerine özgü tarihleri, kültürü ve sanatı, anıt kavram ve kapsamında farklı belirlemelerin ortaya çıkmasında önemli etkenlerdir. "Anıtların korunmasıyla ilgili kanunların mevcut bulunduğu ülkelerde, her anıtın kanun nazırında anıt sayılmadığını görürüz." (3)

Bir nesnenin anıt sayılabilmesi için, onda mevcut olması gereken çeşitli değerler vardır. Tek tek ya da birlikte ortaya çıkabilecek bu değerlerin en önemlileri şunlardır: (4)

- . Tarihi değer,
- . Sanat değeri,
- . Eskilik değeri,
- . İzlenim ve Pitoresklik değeri,
- . Kullanma değeri'dir.

1) W.Frodl, "Anıtlar, Bakım ve Onarımları", Çev.Bülent Özer, Akademi, Sayı.5, Mart 1966, s.4.

2) Venedik Tüzüğü-Mayıs 1964, Madde I. C.Erder, "Venedik Tüzüğü Tarihi Bir Anıt Gibi Korunmalıdır", O.D.T.Ü. Mimarlık Fak.Dergisi, Cilt 3, sayı.2, Ankara 1977, s.170.

3) W.Frodl, a.g.e., s.4.

4) y.a.g.e., s.4.

Anıtları genel olarak durumlarına, türlerine ve bir de zaman içindeki yerlerine göre sınıflandırmak mümkündür.

a) Durumlarına göre yapılan ayırimda anıtlar; "Sabit ve müteharrrik (sabit olmayan) olmak üzere, başlıca iki ana grupta toplanır.

b) Türlerine göre yapılan sınıflandırmada ise; anıtın adandığı gayeyle ilgili kesin kavramlar ortaya konur. Bunlar;

1. Dini, 2.Sivil, 3.Askeri, 4.Teknik ve Ekonomik, 5.Folklorik, 6.Yazılı, 7.Sesli (Sadalı), 8.Tabii Anıtlar'dır.

c) Zaman içindeki yerlerine göre ise; "ölü" ve "yaşayan" olmak üzere anıtları iki kategoriye ayırmak mümkündür.(1) YAŞAYAN ANITLAR'da bugünkü durumlarına göre; "fonksiyonunu yitirmiş olanlar" ve "fonksiyonunu yitirmemiş olanlar" diye iki alt gruba ayrılabilir.(2)

Anıtlar zaman içinde içten ve dıştan gelen etkilerle yıpranmaya uğrurlar. Bir anıtı tehdit eden yıpranma türleri; fiziksel, işlevsel, çevresel ve ekonomik yıpranmalardır. Bunların nedenleri ise; bireysel, toplumsal ve doğal nedenlerin biri veya birkaçıdır.(3)

Yıpranma türleri, nedenleri ve bunlara karşı alınacak önlemler aşağıdaki tabloda toplu olarak gösterilmiştir.

YIPRANMA TÜRÜ:	YIPRANMA NEDENİ:	ALINACAK ÖNLEMLER:
FİZİKSEL YIPRANMA	BİREYSEL DOĞAL	RESTORASYON VE BAKIM
İŞLEVSEL YIPRANMA	TOPLUMSAL	YENİ İŞLEV KAZANDIRMA
ÇEVRESEL YIPRANMA	TOPLUMSAL DOĞAL	ÇEVRE DÜZENLEMESİ BELGELEME TAŞIMA
EKONOMİK YIPRANMA	BİREYSEL TOPLUMSAL	KAMU DESTEĞİ, KAMULAŞTIRMA, BELGELEME KAMUOYU BİLİNCİNİN OLUŞTURULMASI

- Anıtları Tehdit Eden Yıpranma Türleri, Nedenleri ve Alınacak Önlemler. (H.Sezgin-P.İ.Y.Aşkun)

1) W.Frodl, a.g.e., s.5-6.

2) H.Sezgin-P.İ.Y.Aşkun, "Anıtsal Değerler ve Restorasyon Metodları", Y.Lisans Dersi Notları (Basılmamış).

3) y.a.g.e.

İçerdikleri tarihi, sanat, eskilik, izlenim ve pitoresklik değerleri ile, kısmen de kullanım değerleri açısından KÜLLİYELER'de yukarıda çeşitli kaynaklara dayanılarak tanımlaması yapılan "ANIT" kapsamına girmektedir.

Korunması gerekli nesnelere olarak anıt kapsamına giren külliye, bugün ülkemizde yürürlükte olan 21.7.1983 tarih ve 2863 sayılı KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI KORUMA KANUNU'nun 6.maddesinde "taşınmaz kültür varlığı" olarak tescil edilmişlerdir.

Mimarileri, üniteleri ve çevrelere katkıları bakımından korunmaları ve değerlendirilmeleri gerekli görülen ayrı veya bir arada olan yapı grupları olarak tanımlanan (1) külliye;

- . Durumlarına göre; "TAŞINMAZ",
- . Türlerine göre; "DİNİ",
- . Zaman içindeki yerlerine göre; "İŞLEVLERİNİ YİTİRMİŞ YAŞAYAN" anıtlardır.

Zamana ve bakıma bağımlı olarak FİZİKSEL, olumsuz planlama kararları sonucu ÇEVRESEL, kamu açısından EKONOMİK, yıpranma kapsamı içinde kalan külliye, yapılarının bazılarının günümüzde işlevini yitirmiş olmasından, İŞLEVSEL YIPRANMA'ya uğramış anıtlar kapsamına girmektedir.

5.2. KORUMA KAVRAMI VE KÜLLİYELER

"Koruma ve Korunma; taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarında muhafaza, bakım, onarım, restorasyon, fonksiyon değiştirme işlemleri; taşınır kültür varlıklarında ise muhafaza, bakım, onarım ve restorasyon işlemleridir."(2)

"Koruma (conservation) sözcüğü geniş anlamda, kültürel varlıkların onarım programlarının hazırlanması, anıtları koruyan tüzel ve özel örgütlerin çalışmaları, hukuki önlemler, tarihin ve yerleşmelerin

1) "25.4.1973 Tarih ve 1710 Sayılı Eski Eserler Kanunu", Resmî Gazete, 6 Mayıs 1973, sayı 14527.

2) "21.7.1983 Tarih ve 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu", Resmî Gazete, 23 Temmuz 1983, sayı.18113.

belgelenmesi yöntemleri, genel kurallar, ön çalışmalar, anıtları uzun sürede yıpratıcı fiziksel ve kimyasal, biyolojik, mikrobiyolojik, botanik nedenler ile alınacak önlemler, ilgili laboratuvar çalışmaları, gereç araştırmaları, teknik eğitim konuları üzerindeki çalışmaları kapsar.

Koruma sözcüğü dar anlamda ise, korunacak yapıda veya yapının herhangi bir bölümünde veya ögesinde, ekleme ve çıkartma yapmadan yapının bir bölümünün veya ögesinin sağlamlştırılması, korunması, çürümesinin durdurulması önlemlerinin alınması çalışmalarını kapsar." (1)

Bu kavramın oluşumunu etkileyen veriler, insan ve fizik çevre (mekan) ikilisinin karşılıklı ilişkileridir. Yarattılan maddi kültür öğeleri o çağın toplumsal-kültürel yapısının simgeleri olmuşlardır. İnsanoğlu kendi yarattığı fakat sonuçlarını kontrol edemediği bir gelişme tarafından sürüklenmekte, farklılaşan yaşam koşulları ile yeni gereksinimler, yeni istek, beğeni ve özlemlerle ters düşen her şeyi ve bu arada çevresini (fizik mekan sistemini) hızla değiştirmektedir. (2)

Koruma kavramı işte böylesine hareketli, değişken bir ortamda "... insanoğlunun kültürel varlığının, tarihin ve yaşam sürekliliğinde yarattığı maddi kültür kalıntılarını yaşam sürecinde -toplumunu ve insanlığı boyutsuzlaştırmamak amacı ile- yeni yarattığı mekansal-maddi ürünler ile uyumlu kılarak, toplumsal, kültürel, mekansal v.b. devamlılığın sağlanması için giriştiği bir çabalar demeti olarak karşımıza çıkmaktadır." (3)

Varolan yaşamın, belirsiz bir geleceği yönlendirmek için sürekliliğin sağlanmasında yararlanılan bir araç olarak nitelendirilen KORUMA'nın üç temel işlevi bulunmaktadır. (4)

1) M.Berker, Ahsap Mimari Anıtlarda Koruma Uygulamaları İle İlgili Bir Yöntem Önerisi, M.S.Ü.(Doktora Tezi), İstanbul 1982, s.232.

2) E.Aysu, Eski Kent Mekanlarını Düzenleme İlkeleri, D.M.M.A. (Doktora Tezi), İstanbul 1977, s.26.

3) E.Aysu, a.g.e., s.27.

4) U.Tanyeli, "Korumanın İşlevi Üzerine Gözlemler", Mimarlık, sayı 1, 1979, s.31.

P.J.Y.Aşkun, Medrese Yapıları ve Koruma İlkeleri Doğrultusunda Çağdaş Yaşam İçindeki İşlevleri, M.S.Ü.(Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1981, s.176.

. Sosyal ve kültürel işlev,

. Tarihsel işlev,

. Ekonomik işlev olarak sıralanan bu başlıklardan da anlaşılacağı gibi koruma olgusu, toplumların kültür sürecindeki kopukluğu önler, günün koşulları içinde yalnızlaşan bireyleri yeniden bütünleştirir, tarihsel, geleneksel varlığı korumak ve sürekliliğini sağlamak suretiyle ülkelerin çağdaş bir kültür ve sosyal yapı oluşturmaya yardımcı olur. (1)

Koruma konusuna tarihi bir bakışla, anıt-eski eserlerin çeşitli devir ve toplumlarda düzenledikleri çevre içinde çok farklı değerlendirildikleri ve koruma müdahalelerinin de aynı çeşitlilikte olduğu görülür. Günümüzde izlenen bu konudaki farklılık ve çeşitliliği yadırgatıcı bir tutum olarak görmemek gerekir.

Tarihi bir yapının korunması çalışmalarında kökünde çelişkili iki eğilim karşılaşıyoruz: Bir taraftan yapının tarihi evriminin bütün izlerini mümkün olduğunca mükemmel bir şekilde onun üstünde koruma arzusu, bizi bir yapıyı morfolojik homojenlikten yoksun olarak sunmaya ve çok uyumsuz, farklı stillerin elemanlarını korumaya götürür. Diğer yandan ikinci eğilim, yapının yaratıcısının ilk mimari iradesini yeniden yaratmaya; sonradan ilavelerin yıkılarak mümkün olduğu ölçüde orijinal mimari düzenlemenin bütünlüğünü bulmak için çağlar boyunca yapı üzerinde biriken ilave ve değişikliklerin, genel kaide olarak yok edilmesini öngörür. (2)

Birinci eğilim eserin tarihi belge niteliğinin vurgulanması gereksiniminden kaynaklanır. Bir yapının kürtajı ismi altında tanınan ikinci eğilim, ilave değişikliklerin kendi içlerinde tarihi ve estetik bir değerleri olmasını dikkate almaksızın; yapının açıklığını ve bütünlüğünü bozdukları gerekçesiyle, onların yıkılarak yapıyı diğer bir çağın görünümüne getirmek isterler. Estetik endişeden kaynaklanan bu kürtaj eylemi eski müdahaleleri ortadan kaldıran, yeni bir müdahale olduğundan ve tarihi, estetik yada fonksiyonel olarak bütüne bağlı elemanların; yapıyı herhangi bir çağdaki durumuna indirgemek amacıyla yok edilmeleri artık günümüzde kabul edilmez. Bu eylem yapının kendi

1) P.İ.Y.Aşkın, a.g.e., s.176-78.

2) Ü.Aydeğer, Mimari Anıt ve Anıt Gruplarına Çağdaş Fonksiyonların Verilmesi ve Bu Konuda Ülkemizdeki Gelişmeler, M.S.Ü. (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, s.76.

varlığını bile tehdit eder. Ancak daha önceki çağlara ait mimari değerleri kapatan ve tamamen ilkel fonksiyonel nedenlerle yapılmış değişikliklerin korunması söz konusu değildir. (1)

Mimari anıtlar zaman içerisinde; toplumun yeni gereksinimleri doğrultusunda barındırdıkları işlevin evrimi sonucu yada başka amaçlarla kullanılmaları nedeniyle değişime uğrarlar. Artık günümüzde bir yapının orijinal durumuna getirilmesi yada stil birliği sağlanması anıta yeni bir müdahale olarak görüldüğünden, kabul edilmemektedir. Korunması gereken ek ve ilaveler koruma kararı verilirken dikkate alınmak durumundadırlar.

Koruma kararı verilen çok değerli (eski eser-anıt niteliğinde) yapıların ve eski kent parçalarının korunması için birbirini izleyen ve bütünleyen, iki ana yöntem vardır:

a) İşlevsel Yaşatma (Revitalizasyon) Çağdaş ve evrensel bir koruma anlayışıdır. Anıt niteliğindeki yapı veya bölgelerin, günlük yaşam içinde bir işlev yüklenerek sürekliliğin sağlanmasını amaçlar.

b) Yapısal Yaşatma (Restorasyon-Bakım) Koruma kararı verilmiş ve çağdaş yaşam içindeki işlevi belirlenmiş bir yapının en özgün haliyle, sağlam bir şekilde ayakta tutunabilmesi ve yapısal sürekliliğin sağlanması yöntemidir. (2)

Fizik çevreye uygulanacak müdahaleler (restorasyon) aşamasına ulaşıldığında, sonuçta, yeni bir tartışma noktasına gelinir. Onarma, düzeltme, yeniden yapma, yeni bir güç aşılma anlamlarına gelen "restorasyon"un;

- . Sağlamlaştırma (konsolidasyon)
- . Kurtarma (liberasyon)
- . Yeniden yapma (reintegrasyon)

1) D.Kuban, "Modern Restorasyon İlkeleri Üzerine Yorumlar", Vakıflar Dergisi, Vakıflar Genel Md., Ankara 1966, s.344-45.

2) P.İ.Y.Aşkun; a.g.e., s.180-81.

. Yenileme (renovasyon) (1) yöntemlerinden hangisinin seçileceği.

Bu yöntemlerin hangisinin daha önemli olduğunu veya hangilerinin tercih edilmesi gerektiğini söyleyebilmek oldukça güçtür. Dolayısıyla burada, farklı sorunlara göre belirlenecek restorasyon yöntemlerinin de farklı olacağını, seçimin doğru yapılması gerektiğini vurgulamak gerekir.

Nitekim, anıtın fonksiyona ve o anda içinde bulunduğu durum söz konusu tercihi yaparken, daima temel şart olarak belirecektir. Her yapı için, her kent parçası için ve her işlev için, belirlenmesi gereken ve seçilen yöntemler o birim için özel olacaktır. (2)

Korumanın teknik yönünü oluşturan bakım, restorasyon, yenileme, sıhhileştirme v.b. metodlar yapının bünyesinin korunmasını amaçlar, diğer taraftan işlevsel koruma bir kültür, teknik, estetik ve yaşantı belgesi olan yapının tarihi kişiliği ve belge değerini dikkate alarak onun günümüz ve gelecek yaşantısına integrasyonu ve varlığın çağdaş kullanımlarla garanti edilmesini amaçlar. Bu nedenle anıt-bakımın bu iki yönü birbirine bağlıdır. Fiziki bir koruma olmadan bir yapı kullanılmadığı gibi, artık günümüzde çoğu kez işlevsiz bir koruma da mümkün olmamaktadır.

Çağdaş koruma tutumu ve konuda belirlenen evrensel ilkeler, koruma kapsamına alınan anıtların, günlük yaşam içinde bir işlev yüklenmiş yaşayan yapılar olarak kullanılması koşulu ile, korumanın kültürel, sosyal, tarihsel ve ekonomik işlevlerini yerine getirebileceğini vurgulamaktadır. (3)

Gerçekten de anıtların topluma yararlı bir göreve ayrılması onların korunmasını kolaylaştıracaktır. Yani; koruma çabalarının, yalnızca anıtların kültürel değerleri ve onları sağlamlaştırmak için uygulanacak fiziki önlemlerle değil, kullanma değerlerinin öncelikle dikkate alınarak, fiziki, sosyal ve ekonomik sorunların birlikte düşünülmesi başka bir deyişle bütünleşmesi gerektiği söylenebilir.

1) P.İ.Y.Aşkun, a.g.e., s.182.

2) W.Frodl, a.g.e., s.7.

3) P.İ.Y.Aşkun, a.g.e., s.186.

Bu durumda tarihi-eskilik-izlenim değerlerine sahip ve işlevsel yıpranmaya uğradıkları için, kullanma değerleri bulunmayan bir anıt olan KÜLLİYE'lere ve bunlara ait olan yapılara öncelikle; etkin yaşatma yöntemi uygulayarak, çağdaş toplumun gereksinmelerine uygun işlevler vermek (İŞLEVSEL YAŞATMA) sonrada, yapıların orijinal hallerini; tarihi-sanat-eskilik ve izlenim değerlerini koruyarak bilimsel biçimde restore etmek ve bakımlarını sağlamak (YAPISAL YAŞATMA) gerekmektedir.

5.3. GÜNÜMÜZDE FONKSİYONLARINI YİTİREN MİMARİ ANITLARA YENİ İŞLEV SEÇİMİNDEKİ GÖRÜŞLER

Tarih mirasının maddi verileri olan mimari anıtların varoluşlarını gerektiren ilk işlevlerini zamansallığı nedeniyle yitirmeleri, günümüzde bu yapıların tarihi biçimleriyle çağdaş uygun bir işlevi barındırabilmelerinin olası olup olmadığı ve ne ölçüde olabileceği sorunu getirmektedir.

Bir yandan sahip oldukları anıtsal değerler, belge nitelikleri ve toplumun kendisi hakkında bilinçlenmesinin araçları ve insanoglunun yaratıcı potansiyelinin nesnel görüntüleri olmaları nedeniyle korunmaları ve gelecek nesillere iletilmeleri gerekliliği görülen mimari anıtlar, diğer yandan çağdaş bir sosyal işlevin devingen, dinamik istemlerine cevap vermek durumundadırlar.

Yüzyılımızın başından itibaren anıt kavramı ve anıt bakım yöntemleri konusundaki araştırmalar mimari anıtların pasif yani edilgen olarak seyredilmekten "başka işlevi" olmayan müze nesnesi olarak kent içinde dondurulmuş arşivler halinde saklanmaları yerine bunların çağdaş bir fonksiyonla toplum yaşamına katılarak aktif olarak korunmaları gerekliliğini göstermiştir. (1)

1904 yılında Madrid'te toplanan VI.Uluslararası Mimarlık Kongresinde mimari anıtların korunmaları ve onarımları ele alınmasına karşın, yeniden kullanımlar konusuna yeterli açıklık getirilememiş, "... yaşayan anıtların kullanırlıklarını sürekli kılacak şekilde" anıtın orijinal

1) B.Özer, "Tarihi ve Geleneksel Mimariyle Yaşamak ve Yeniden İnşa Etmek", Yapı, Ocak-Şubat 1979, s.28.

stiline uygun olarak onarımlarının yapılması öngörülmüştür. (1)

Bundan 27 yıl sonra 21-30 Ekim 1931'de toplanan Atina konferansının genel sonuçlar bölümü I.maddesinde; "Yapıların yaşamlarının sürekliliğini sağlayan kullanımlarının devam ettirilmesi önerilir, ancak bu kullanış, onların sanat ve tarihi kişiliklerine saygılı bir amaca dönük olmalıdır." (2)

Aynı yıl (1931) İtalya'da toplanan "Carta Del Restauro" da; yaşayan anıtların "...yapılış amaçlarından çok değişik şekilde kullanılmamaları" istenmekte, anıtların yeniden kullanılmaları konusunda yeni işlevin; yapılışına neden olan ilk işlevinden uzaklaşmaması ilke olarak benimsenmektedir. (3)

1933 yılında Atina'da toplanan "Congrés Internationaux d'Architecture Moderne-CIAM" (Uluslararası Modern Mimarlık Kongresi) çalışmalarında "... çok sayıda örnek yapıların tekrar edilmiş olduğu bir durum karşısında kalındığında, bunların bazıları belgeleme amacıyla korunarak diğerleri yıkılır, diğer durumlarda, sadece bir anı veya gerçek bir değer taşıyan kısımlar ayrı tutularak gerisi yararlanabilecek şekilde değiştirilir" (4) denilmesine karşın, gerek kullanım biçimi gerekse hangi yapıların bu kapsama alınacağına açıklık getirilememiştir.

26-31 Mayıs 1964 yılında Venedik'te toplanan "İkinci Uluslararası Tarihi Anıt Mimar ve Teknisyenleri Kongresinde kabul edilen temel kararların 5.maddesinde "Anıtların korunması, her zaman onları herhangi bir yararlı toplumsal amaç için kullanılmakla kolaylaştırılabilir. Bunun için bu çeşit bir kullanma arzu edilir, fakat bu nedenle yapının planı yada bezemeleri değiştirilmemelidir. Ancak bu sınırlar içinde fonksiyon değişikliğinin gerektirdiği değişiklikler tasarlanabilir ve buna izin verilebilir" (5) denilmesine karşın yeni ile ilk fonksiyon arasındaki ilişkiye değinilmemektedir.

1) C.Erder, Tarihi Çevre Bilinci, ODTÜ.Mim.Fak.Yayıını, No.24, Ankara; Ayyıldız Matbaası, 1975, s.276-77.

2) C.Erder, a.g.e., s.278.

3) y.a.g.e., s.282-86.

4) y.a.ge., s.287.

5) y.a.g.e., s.291:

1975 yılında Amsterdam'da yapılan büyük kongrede alınan öneri niteliğinde kararlarda kültürel mirasın ürünlerinin korunmasının gerekliliği ve faydası üzerinde durularak;

"Eski binalar, günümüz yaşam koşullarına cevap veren ve onların yaşatılmalarına garanti eden ve aynı zamanda karakterlerine saygın fonksiyonlar verilmelidir" denilerek, koruma çabalarının yalnızca anıtların kültürel değerleri ve onları sağlamlaştırmak için uygulanacak fiziki önlemlerle değil, kullanma değerlerinin öncelikle dikkate alınarak, fiziki, sosyal ve ekonomik sorunların birlikte düşünülmesi, bir başka deyişle "bütünleşmiş koruma" anlamında sürdürülmesi istenmektedir. (1)

Günümüzde varoluşlarının nedeni ilk işlevlerini yitiren mimari anıtlara çağdaş sosyal bir işlevin verilmesi söz konusu olduğunda, yeni işlevin seçiminde temelde iki görüş öne sürülmektedir. Bunlardan biri; mimari anıtın vazgeçilmez anıtsal değerlerinden ve onun zaman ötesi nitelikteki mekan verilerinden yola çıkarak yeni işlevin mimari anıtın "var oluşunu gerektiren ilk işleviyle benzerliği (Analogie)", diğeri ise "anıtın korunabilmesi için içinde bulunduğu toplumun mekan gereksinimlerinden ve onun koruma ve bakımını sağlayacak "her tür çağdaş bir sosyal işlevin verileceğidir." (2)

5.3.1. YENİ İŞLEVİN MİMARİ ANITIN VAROLUŞUNU GEREKTİREN İLK İŞLEVLİYLE BENZERLİĞİ (ANALOGİE)

İşlevini yitiren mimari anıtların çağdaş yeni işlevlerle toplum yaşamına katılmalarını savunan anıtbakımcı ve teorisyenlerinden bir kısmı anıta verilecek yeni işlevin onun ilk işlevine benzer yada yakın olması gerekliliğini savunmaktadırlar. Bu görüşü savunanlardan Alexandre Papageorqiou yeni işlev seçimindeki görüşünü şöyle açıklar; "... en azından yapıya verilen yeni işlev orijinal işlevine çok yakın bir nitelikte olmalı" (Örneğin: Bir rönesans prenslik sarayının bakanlığa yada 18.yüzyıl otelinin konsolosluğa dönüştürülmesi) (3)

1) P.İ.Y.Aşkun, a.g.e., s.187.

2) Ü.Aydeğer, a.g.e., s.81.

3) y.a.g.ç., s.81.

Papageorgiou ile aynı görüşü paylaşan Frodl, Fabre, Arnaud, Benic, Mosel vd.gibi anıtbakımcılardan Ostrowski yeni işlev seçimi konusundaki görüşünü; "Tarihi yapıların istenmeyen değişiklikleri geçirmemeleri için kurgularına, iç mekanlarının dağılım ve düzenine uygun işlevler almak zorundadırlar. Genel kural olarak tarihi yapıların inşa edildikleri kullanıma yakın işlevlere ayrılmaları özün korunmasını kolaylaştırır." şeklinde açıklamıştır. (1)

İşlev benzerliği tezini savunanlardan Michel Parent yeni işlevin seçiminde mimari anıtın mekan verileri ve bu mekanların niteliklerinden yola çıkarak "... yeni fonksiyon seçiminin eski yapının sisteminin tanınması gerekliliğini getirdiği ve yeni işlev ile eski arasındaki bir "rezonans" yapıya yeni bir hayat verilmesi amacına ulaştırılabileceğini" savunur. (2)

Bu görüşü savunanlar mimari anıtın gereksinim, amaç, kurgu, iç mekan ve dış biçim, öznel öğeler vd. bileşenlerin yanyana gelmesiyle oluşmadığı ve ancak bu bileşenlerin bir sentezi olarak bütünüyle varolduğu tezinden hareket ederler. Belirli bir sosyal fonksiyon için tasarlanan ve gerçekleştirilen yapının bunu bir sembole dönüştürdüğünü ve içerdiği mekanların karakterlerinin biçimlerle tarif edildiğini ve bu nedenle anıta verilecek yeni fonksiyonun anıtın varoluşuna neden olan ilk fonksiyonu ile benzer olması gerekliliğini savunmaktadırlar. (3)

Günümüzde artık özgün kullanım biçimleri ortadan kalkmış olan sosyal işlevlere ait yapılar ve işlevleri artık çağdaş olmayan alışılmış teknik ve ekonomik biçimlerin yapısal yansımaları, kamusal yapılar, kışlalar, eski tarım işletmesi yapıları, hastahaneler, değirmenler gibi diğer yapılar için artık günümüzde kökende benzer işlevlerin verilmesi olası değildir. Yalnız kısmi bir kullanım benzerliği söz konusu olduğundan, yeni işlevin seçiminde tek başına yeterli olmayıp, ancak onun kullanım olasılıklarının sınırlarını ve koşullarını belirlemekte yardım eder. (4)

1) Ü.Aydeğer, a.g.e., s.82.

2) y.a.g.e., s.100.

3) y.a.g.e., s.100-102.

4) y.a.g.e., s.102

5.3.2. HER TÜR ÇAĞDAŞ İŞLEVİN OLABİLECEĞİ

Son yıllarda mimari anıt ve anıt gruplarına verilecek yeni işlevler konusunda, anıtın ilk işlevine, mimari biçimine ve onu oluşturan diğer bileşenlere bakılmaksızın çağdaş bir gereksinime cevap verebilecek herhangi bir işlevi barındırabileceği görüşü öne sürülmüştür. (1)

Bu tezi savunanlardan Jacques Rigaud mimari anıtlara verilecek fonksiyonlar konusundaki görüşünü şöyle açıklar: "İlk durumlarında korunan yada restore edilen anıtlar için iki tip kullanım mümkün olduğu söylenebilir. Müzesel fonksiyon ve sosyal fonksiyon. Müzesel fonksiyon anıtın ... orijinal fonksiyonunun ve çağının hatırlatılması... sosyal fonksiyon ise ister anıtı ilk işlevinde korumak yada onun yapılmasını gerektiren ilk işlevini yeniden kurmak... ister ne karakterde olursa olsun anıtın kendisini uyarlayabileceği ve çağdaş bir gereksinime cevap verebilen yeni bir işlevin tasarlanmasını içerir." (2)

Gerçekte işlev benzerliğini savunmasına karşın Ostrowski de işlev benzerliğine çözüm bulunamaması halinde strüktürleri izin verdiği takdirde; ilk işlevleriyle hiçbir ortak yanı olmayan diğer işlevlere de ayrılmalarını ister. (3)

Mimari anıt ve anıt gruplarının restore edildikten sonra topluma yararlı işlevler verilmesinde anıtların canlandırdığı ölçüde kökende her türlü işlev değişimini kabul eden ve bu işlevin yapıya uyanlanabileceğini ileri süren bu görüşün savunucuları anıtın ilk işlevine göre yarattığı imaj ve onun sosyal değerini ihmal ederler. Anıtın sadece fiziki mekan verilerinden yararlanmayı amaçlarlar. Böyle müdahaleler mimari anıtın korunmasını gerektiren özgün niteliklerinin yok olmasına yol açabilmektedir. Kökende bir işlev değişimi genelde yeni işlevin mekan, çağdaş konfor, elemanları ve ekipman gereksinimi ve bunların dağılımı doğrultusunda mimari anıtın iç mekan düzeninde, dekoratif değerlerinde ve dış biçiminde değişiklikleride beraberinde getirmektedir. Bu nedenle bu görüş bütün mimari anıt ve anıt grupları için genellenemez. (4)

1) Ü. Aydeğer, a.g.e., s.102.

2) y.a.g.e., s.103.

3) y.a.g.e., s.103

4) y.a.g.e., s.104.

Sahip olduğu tarih, sanat yada genel olarak kültür tarihi değeri bakımından kamu için olduğu kadar bir ülke, bir ulus, bir bölge ve şehir için belirli bir önem taşıyan mimari anıt ve anıt gruplarına taşıdıkları belge nitelikleri açısından ayrıca yeni fonksiyonların verilmesi doğru olmaz. (Örn:Topkapı Sarayı). Bu yapılar hiçbir fedakârlığı kabul edecek durumda olmadıklarından anıtsal değerlerine göre çağını, ilk fonksiyonunu en iyi hatırlatacak biçimde çevreleriyle birlikte restore edildikten sonra müze gibi bir fonksiyonla korunurlar. (1)

5.3.3. ÜLKEMİZDE MİMARİ ANIT VE ANIT GRUPLARI İÇİN YENİ İŞLEV SEÇİMİNDE DAVRANIŞ VE BU KONUDAKİ UYGULAMALAR

Mimari anıt ve anıt gruplarına yeni işlevler verilmesi yada onların yeniden günlük hayata dahil edilmeleri konusundaki çalışmaların son yıllarda ülkemizde de yoğunlaştığı görülür. Önceleri mimari anıtların restore edilerek arşivler halinde müzecilik anlayışı ile pasif fonksiyonlarla korunmaları amaçlanmaktaydı. Yüzyılımızın başından itibaren anıt kavramı ve anıtbakım alanındaki gelişmeler bu konudaki sorunları daha belirgin hale getirmiştir.

Ülkemiz şehirlerinde bazı toplumsal fonksiyonların yok olması, yer değiştirmesi yada gelişmesinden kaynaklanan spontone kullanımlar oldukça sık görülür. Bu tür kullanımlar genelde fiziki mekan ihtiyacından kaynaklanmakta olup, yapının nitelikleri gözardı edilerek, onun bakım, onarım ve yaşatılması düşünülmeden sadece fiziki mekan verilerinin değerlendirilmesi yoluna gidilmektedir. Böyle kullanımlar çoğu kere yapının ilk işleviyle kökende farklı oldukları için ilkel fonksiyonel gereksinimlerden kaynaklanan ilaveler, bölmeler ve tahribatları da beraberinde getirmektedir. Bunun sonucu olarak da tarihi yapılarda bu fonksiyondan kaynaklanan deformasyonlar ve yozlaşmalar görülür. Bu tür kullanımlara örnek olarak oldukça sık rastlanan ticari, endüstriyel, konut ve idare vb. kullanımlar gösterilebilir. (2)

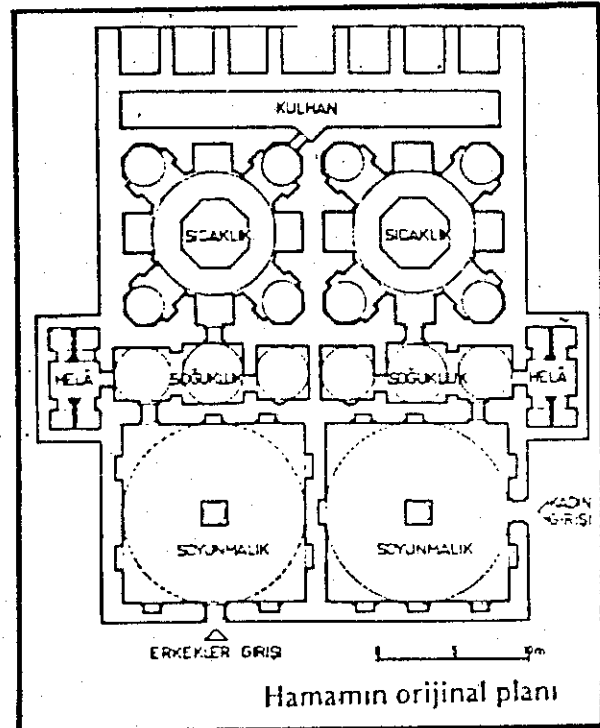
1) Ü.Aydeğer, a.g.e., s.105.

2) y.a.g.e., s.122.

Son yıllarda bu konuda olumlu uygulamaların yapıldığı gözlenir.Örneğin: Edirne'deki Rüstem Paşa Kervansarayı Vakıflar tarafından çağdaş otel fonksiyonunun konfor gereksinimleri doğrultusunda mekan verileri geliştirilerek otele dönüştürülmüştür. Benzeri uygulamalardan tarihi Galata Kulesinin üst katlarının panoroma lokantası ve kulüp, Üsküdar Büyük Hamamının çarşıya, Maçka'daki kışlanın okula dönüştürülmesi gibi birçok uygulama sayılabilir.

Bu örneklerde yapının ilk fonksiyonu ile yeni fonksiyon arasındaki benzerlik yada yapının konumu, içinde yer aldığı bölge, mekan verileri ve bunların dağılımı ile yeni programın gereksinimleri ile arasındaki uygunluktan yola çıkıldığı görülür. (1)

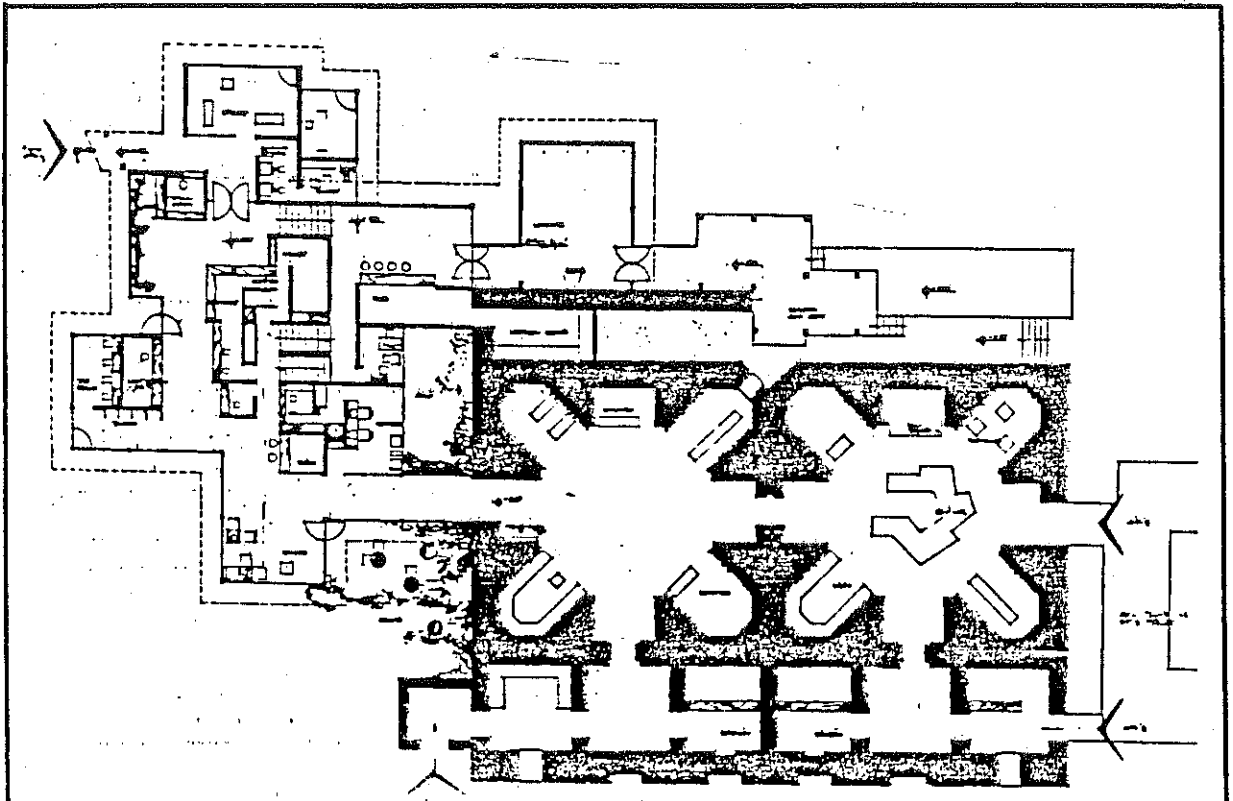
ÖRNEKLER:

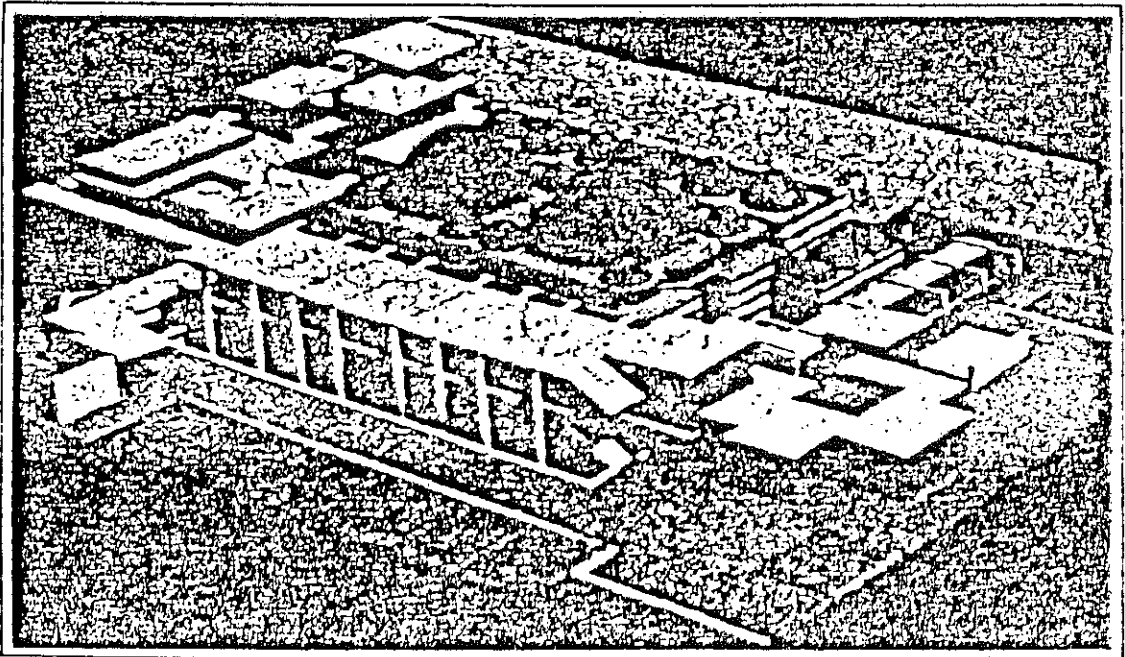
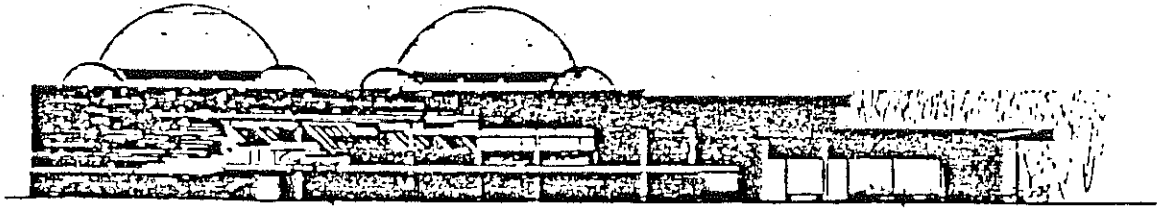
- Çarşıya dönüştürülen Üsküdar Büyük Hamamı.

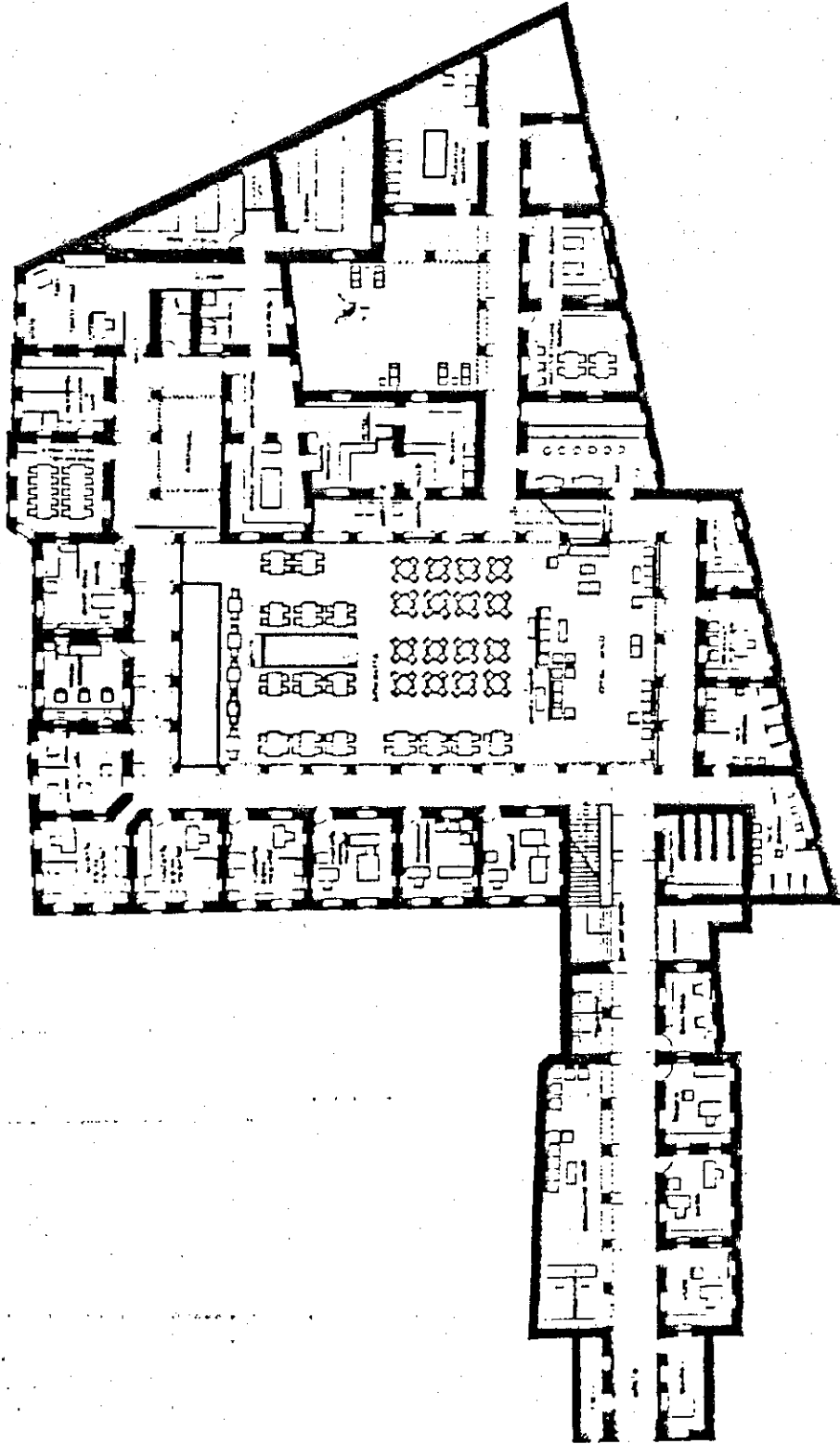
Kaynak: Yapı, 1976/17, s.51-53.

1) Ü. Aydeğer; a.g.e., s.122.

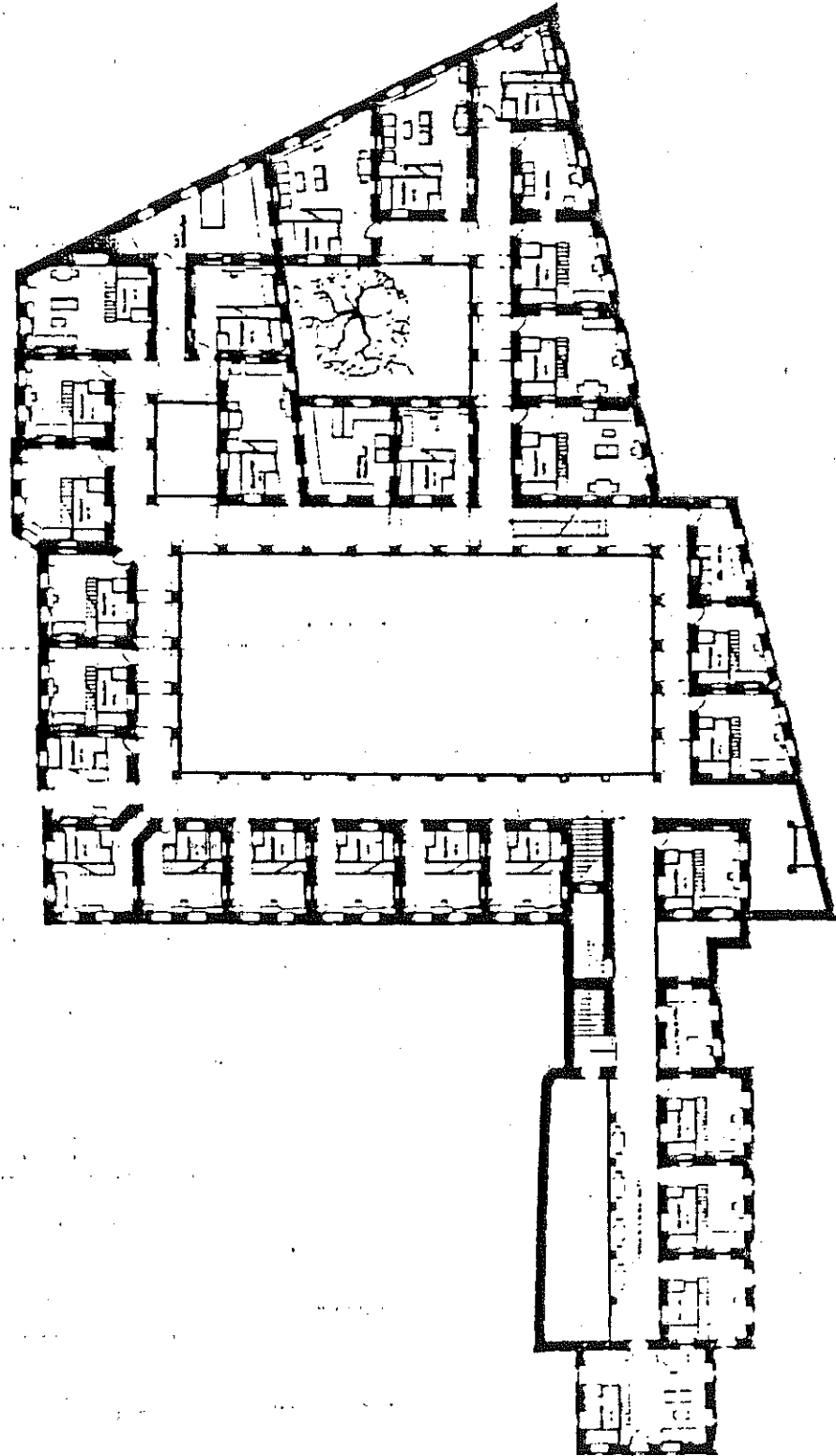
Hamamın yeni kullanım projesi

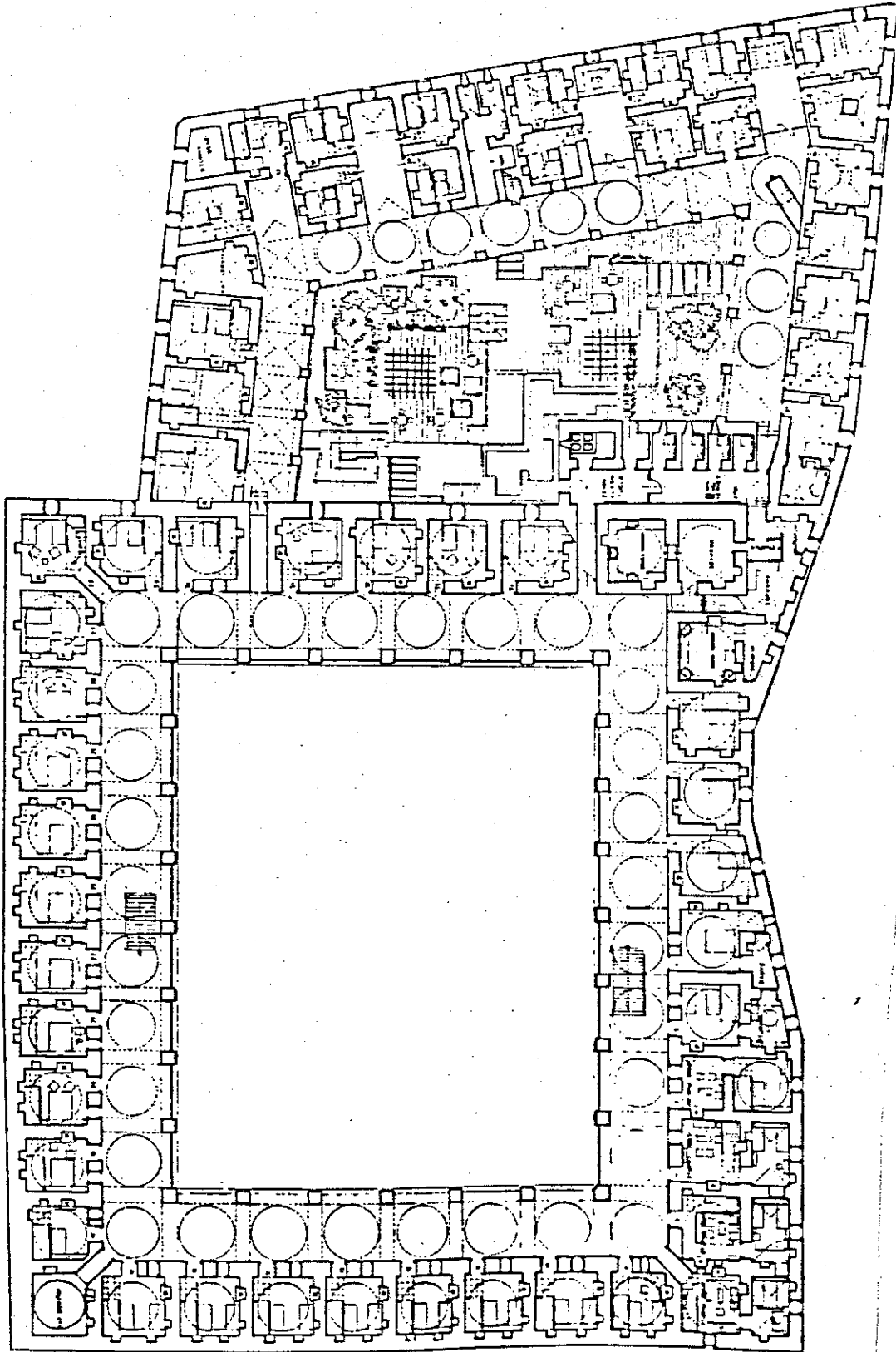

Zemin kat planı

- Otele dönüştürülen İstanbul Çukurçeşme Hanı.
Kaynak: Akademi 1963, s.72-75.

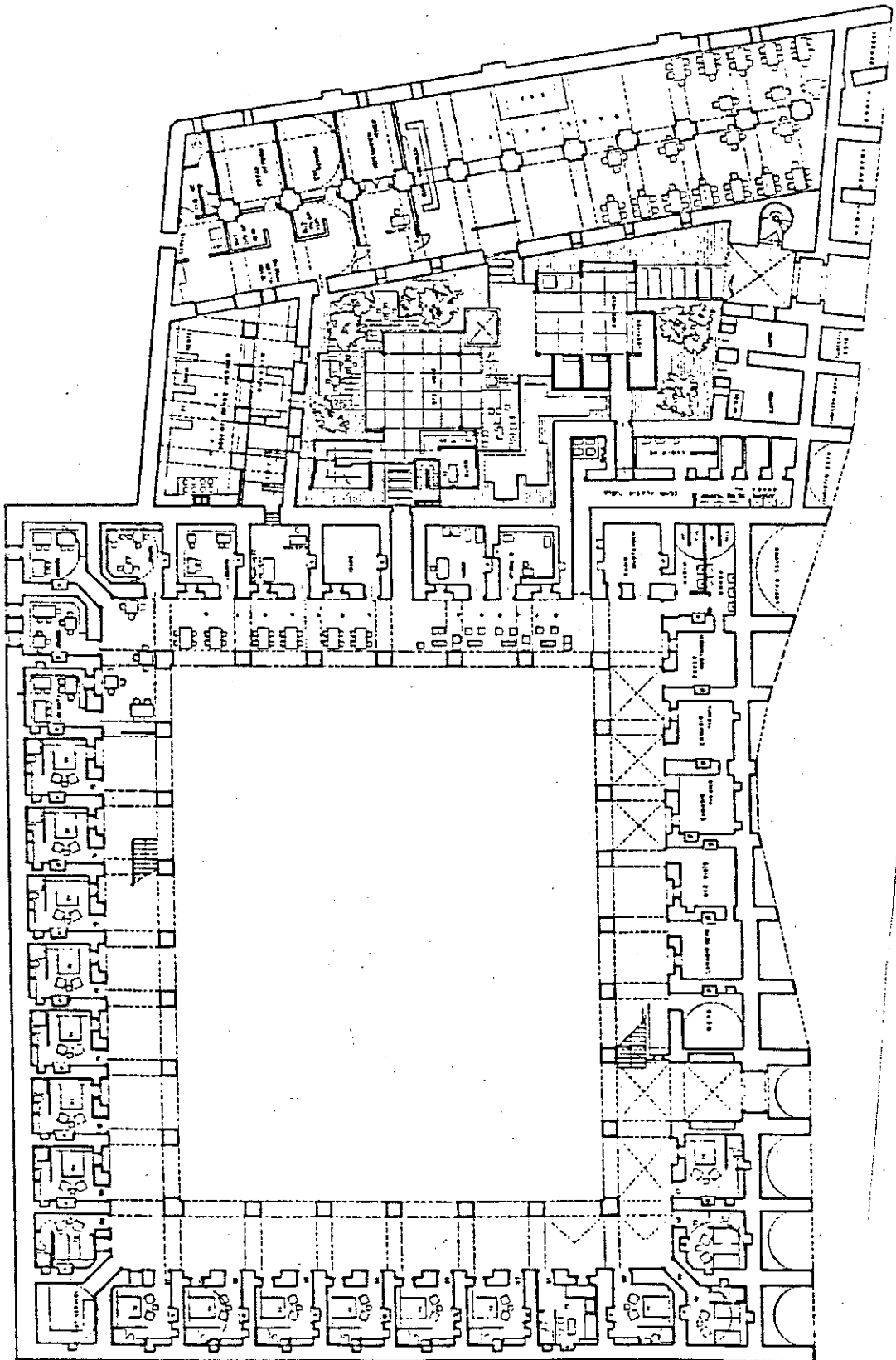

Birinci kat planı

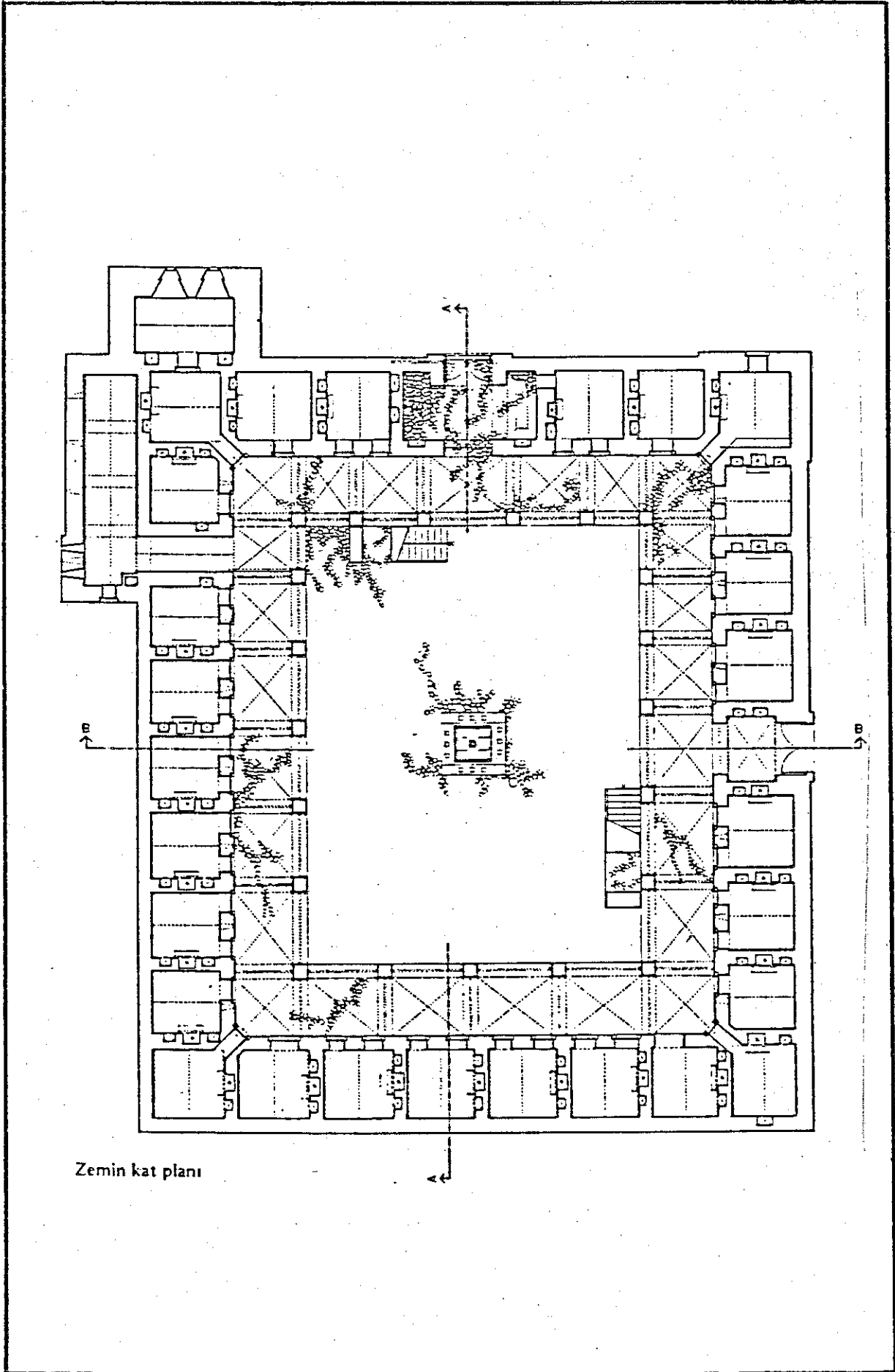

ZEMİN KAT PLANI

- Otele dönüştürülen Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı.
Kaynak: Rölöve ve Restorasyon dergisi 1, s.130-134.

ÜST KAT PLANI

Zemin kat planı

- Otele dönüştürülen Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı.
Kaynak: Rölöve ve Restorasyon dergisi 2, s.130-158.

5.4. ETKİN YAŞATMA UYGULAMASINDA KÜLLİYE YAPILARINA VERİLECEK YENİ İŞLEVLERİN NİTELİĞİNİ BELİRLEYEN ETKENLER

5.4.1. PLAN TİPLERİ VE KULLANIM KARARLARINA ETKİSİ

Alınan koruma kararlarının uygulanabilir olması için verilecek yeni işlevin, işlevsel yıpranmaya uğramış yapı türlerinin plan tiplerine ters düşmemesi gerekir. Bu da, koruma altına alınacak ve yeni bir işlevle donatılacak yapıların plan tiplerinin iyi tanımlanması ile mümkündür.

Bursa külliyelerine ait mevcut yapılardan bugün için varoluşlarını gerektiren ilk işlevlerini yitirmiş olanları üç grup içine toplayacak olursak bunlar; "medreseler, hanlar ve imaret-aşhaneler" dir.

Bu üç grup içinde topladığımız işlevlerini yitirmiş yapıların planlarını bu doğrultuda inceleyecek olursak, bu külliyelerin medrese ve hanların avlulu plan şemalarının genelde "... toplayıcı plan anlayışı ve içe dönüklülük şeklinde iki ana nitelik içerdiği görülmektedir. (1)

Toplayıcı planı anlayışının tipik örnekleri olan bu iki yapı tipinde;

- . Medrese hücreleri ve han odaları; tam özel yaşantı bölgesini,
- . Medrese dershanesi ve eyvanları; birbirine yakınlık duyan topluluk için, ortak yaşal bölgesini,
- . Her ikisinde de var olan avlu, daha geniş topluluğun ortak etkinlik bölgesini oluşturmaktadır.

Bu plan şemasında giriş bölgesi (giriş eyvanı, giriş holü, giriş kapısı); iç ve dış yaşantı bağlantısını sağlayan bir mekan, merkezi avlu; sirkülasyonu da sağlayan, ortak görsel ve işlevsel bir alandır (ortak etkinlik bölgesi).

Açık avlular, yeşil, su elemanı vd. özellikleri ile kullanılan mekanların ve sirkülasyon alanlarının yöneldiği çekici ve görsel bir dış değer niteliğini içermekte ve bunun yanında iklim verilerine göre rekreatif açık alan işlevini de yüklenmektedir. (2)

1) P.İ.Y.Aşkun, a.g.e., s.188.

2) y.a.g.e., s.192.

Medrese ve han yapılarında "revaklar, dağıtıcı, ancak mekan etkileri ve yönelindikleri görsel değerler nedeni ile ürkütücü olmayan avlular ise dağıtıcı ve toplayıcı sirkülasyon alanlarıdır." Eyvan, dersane, hücre ve han odaları ise doğrudan kullanılan mekanlardır. Bu mekanların büyüklüğü, biçimi ve yükseklikleri, o mekanı kullanacak kişi sayısını, donatım olanaklarını, buna bağımlı olarak o mekandan, hangi yaşantı bölgesi için yararlanabileceğini göstermesi açısından işlev seçiminde önemli etken olacaktır. (1)

Toplayıcı plan anlayışı ve içe dönük tasarım şeması gösteren medrese ve han yapılarında giriş bölgesi, sirkülasyon alanları ve kullanım mekanları ile bunlara doğrudan bağlantılı avlunun dağıtıcı ve toplayıcı nitelikleri çağdaş işlevin seçilmesinde en önemli etkeni oluşturacaktır. (2)

Mimari açıdan fazla bir özelliğe sahip olmayan imaret-aşhane yapıları ise gerek içe dönük plan tasarımları gerekse az sayıda hacimden oluşmaları açısından çok sayıda küçük ölçekteki işlevlerin ihtiyaçlarına cevap verebilecektir.

5.4.2. YÖRESEL VE ÇEVRESEL ETKENLER

26-31 Mayıs 1964 yılında Venedik'te toplanan İkinci Uluslararası Tarihi Anıt Mimar ve Teknisyenleri kongresi'nde yapılan çalışmalar sonucu kabul edilen "Venedik Tüzüğü"nü'nün 6.maddesinde "Anıtın korunması, ölçeği dışına taşmamak şartıyla çevresinin de bakımını içine almalıdır", 7.maddesinde ise "Bir anıt tanıklık ettiği tarihin ve içinde bulunduğu ortamın ayrılmaz bir parçasıdır" (3) denilmekte ve anıt kadar çevresine de eğilinmesi gereği vurgulanmaktadır.

1975 Amsterdam tüzüğünde ise mimari mirasın sadece tek tek binalar ve onları çerçeveleyenlerden oluşmamakta, tarihi ve kültürel bir değere sahip yapı bütünlerini, bir şehrin mahallelerini, köyleri de kapsadığı belirtilmektedir. (4)

1) P.İ.Y.Aşkun, a.g.e., s.191-93.

2) y.a.g.e., s.191.

3) C.Erder, "Venedik Tüzüğü Tarihi Bir Anıt Gibi Korunmalıdır", s.175-76.

4) A.Sunalp, "1975 Amsterdam Tüzüğü".

Birer anıt olarak belirlediğimiz Külliye'lere ait yapıların korunabilmesi için, onlara verilecek yeni işlevlerin saptanmasında yöresel ve çevresel etkenlerin de en az plan tipleri kadar önemli olduğu ve her iki etkenin bir arada düşünülmesi gerektiği bir gerçektir. Karar aşamasında "yöresel ve çevresel etkenleri" üç yönde irdelemek gerekir. (1)

1) YÖRENİN VE ÇEVRENİN KÜLTÜR YAPISI: Külliye yapıları içinde bugün işlevlerini yitirmiş olan medrese, han, imaret, sübyan mektebi vd. yapılarına verilecek yeni işlevin seçilmesinde yörenin ve çevrenin kültürel yapısını göz ardı etmemek, yeni işlevin yörenin kültür değerleri ile çelişmemesi, toplumla kaynaşması, yaşaması ve yapının da sürekliliğinin sağlanması amacı benimsenerek o yapıya uygun ve o toplum tarafından benimsenecek bir çözüm ve işlev aramak gerekmektedir.

2) YÖRENİN VE ÇEVRENİN GEREKSİNİMİ: İşlevlerini yitirmiş külliye yapılarına verilecek yeni işlevin, yörenin çağdaş yaşamına uygun istekleri, bir başka deyişle gereksinmelerinden birini karşılaması, o gereksinme için yeni bir yapı yapılmasını önleyerek, ekonomik yarar sağlayacak, bu yapılara günlük yaşam içinde etkin bir yer kazandıracak ve koruma amacına ulaşacaktır.

3) YÖRENİN VE ÇEVRENİN GELECEĞE DÖNÜK PLANLAMA KARARLARI: Külliye yapılarına, bulunduğu yöre ve çevrenin bugünkü plan kullanım kararlarına göre yüklenecek bir işlev, geleceğe dönük şehircilik çalışmalarında o yörenin niteliğinin değişmesi ile geçersiz kalacak ve yapılar yaşamayan birer anıt olarak kalmak zorunda bırakılacaktır. Ancak korumanın amacı anıtı, yüklenecek işlev ile çağdaş yaşam içine katmak ve bu yöntemle sürekliliğini sağlamak olduğuna göre;

a) Yöre, çevre ve dahası kent, bölge ölçeğindeki tüm planlama eylemlerinde, anıtların ve çevrelerinin korunması sorununun öncelikle dikkate alınması ve çevre niteliğinin değişmemesine özen gösterilmesi.

b) Çevre niteliğinin değişmesinin zorunlu bulunduğu durumlarda ise, medrese yapılarına, saptanacak yeni kullanım kararları doğrultusunda işlev verilmesi gerekmektedir. (2)

1) P.İ.Y.Aşkun, a.g.e., s.194.

2) y.a.g.e., s.195.

5.4.3. KARAR, TASARIM VE UYGULAMADA YORUM ESNEKLİĞİ

Plan tiplerinin verdiği olanaklar doğrultusunda ve yöresel ve çevresel etkenlerinde süzgecinden geçen işlev seçeneklerinin birden çok olması karar aşamasında bir seçim zorunluluğu oluşturacaktır. Bu durumda karar yetkisini yüklenecik uzman ya da uzmanlar grubuna, sayıları ve nitelikleri belirgin işlev seçenekleri arasından, yeni işlevi belirlemek amacı ile yorum ve değerlendirme esnekliği sağlanmalıdır. (1)

"Bu aşamadan sonra yapılacak tasarım ve uygulama çalışmalarında ise koruma kurullarına uyulması, anıtın sanat ve tarihi kişiliğine saygılı olunması koşulları ile, uzmanların yorumlarına saygılı olmak ve onları desteklemek, anıtların korunmasına inanan tüm kişilerin görevidir." (2)

5.5. BURSA KÜLLİYELERİNİN ETKİN YAŞATMA (KORUMA) ESASLARINA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın kapsamında 4.bölümde detaylı olarak incelenen ve tanıtımı yapılan Bursa Külliyesi ve bunlara ait yapılar tarihi sanat ve estetik değerleriyle kültür mirasımız içinde önemli bir yer tutmaktadır.

Bursa Külliyesi, sosyal bir işlevi barındırmak üzere, külliye anlayışına uygun, bütün öğeleriyle geniş programlı inşa edilmelerine karşın, yapılar birbirine yakın; arazi şartlarına uyarak, dağınık yerleştirilmişler, klasik dönem külliyelerinde olduğu gibi bir çevre duvarı içine alınmamışlardır. İlk devir Osmanlı külliyelerinin genel özelliği olan bu dağınık yerleştirme düzeni, zaman içinde toplumsal yapının ve buna bağlı olarak fizik çevrenin değişmesi (yeni yollar açılması, konut yoğunluğunun artması vd.) sonucu külliye yapılarının birbirinden kopuk, bağımsız birer yapı görünümü almalarına yol açmıştır.

Bu külliyelerin, başlangıçtaki fonksiyonlarına hizmet edebilen cami, türbe gibi dinsel ve hamam, kitaplık gibi sosyal amaçlı olan yapılarının dışında kalan birçoğu insan yaşamının ve ihtiyaçlarının hızla değişmesi karşısında işlevsel özelliklerini yitirmiş tek yapı ölçeğinde fiziksel, külliye bütünde ise çevresel yıpranmaya uğramıştır.

1) P.İ.Y.Aşkun, a.g.e., s.196.

2) y.a.g.e., s.196.

İşlevlerini yitirdikten sonra, mimari anıt olarak koruma kapsamına alınmalarına karşın yapıların kent içindeki konumuna bağlı olarak o bölgenin gerektirdiği işlevleri karşılayabilir olması anlamında bilinçli bir koruma çalışmasına gidilmemiş, ya yapının ilk işlevinden, fiziki mekan verilerinden ve çevresel etkenlerden kopuk gelişigüzel işlevlerle yüklenmişler ya da oldukları gibi bırakılarak mumya yapı niteliğinde saklanmışlardır.

Ancak, eski işlevselliğini ve geçerliliğini yitirmiş bir çevreyi, sadece vazgeçilmez özellikleri nedeniyle korumaya çalışmak, bölgeyi yaşamayan, çevresine yabancı bir dokuya dönüştürecek ve burası bir açık hava müzesinden çok ileri bir değer taşımayacaktır. Bu ise külliyelerin toplum yaşamındaki işlev, önem ve anlamına ters bir gelişme olacaktır.

Mimari anıtların günümüzde pasif olarak, fonksiyondan yoksun müzecilik anlayışı ile arşivler halinde dondurularak korunmaları bunların bakımlarının sağlanması açısından topluma büyük bir mali yük getirmekte aynı zamanda da sosyal yozlaşmaya neden olmaktadır. Artık günümüzde koruma konusundaki yeni anlayış, koruma kapsamına alınan yapıların, genel karakterlerine ters düşmeyen ve günümüz koşullarına uygun birer işlev verilerek değerlendirilmelerini ve toplum yaşamına katılmaları gerekliliğini vurgulamaktadır.

Öte yandan anıtların tek tek korunması süreci aşıldığından ve yapıların çevresiyle değerlendirilmesi zorunluluğu kabul edildiğinden, bu külliyelerin restorasyonu; çağdaş anlamda tek tek yapılar için değil, tarihi bir çevreyi yeniden canlandırıp değerlendirmek için bütün bir külliye düzeyinde çağdaş yaşam ve konforun gerekleri sağlanarak ve güncel bir işleyiş ve dinamizm kazandırılarak yaşatılması amacını taşımalıdır.

Bursa külliyyəleri ve bunlara ait yapılara kendi bünyelerine ve çevresine uygun fonksiyon verebilmek, politik, ekonomik, organizasyon, çevre ve toplumsal koşullar içinde çevresi ve kendisi hakkında uygulanabilir koruma kararları alabilmek, kendisinin ve yakın çevresinin iyi bir şekilde analizinin yapılması ile olanaklıdır.

Bu anlayış içinde, fiziksel çevrenin korunması gerekli özellikleri ile ilgili koruma-onarım-geliştirme politikalarının genel planlama süreci kapsamında kesin şekilde belirlenmesi ve bunun aşağıdaki etaplarda ele

alınması bir zorunluluktur.

1. Çevrenin çeşitli özelliklerinin ve mimari, tarihsel, görsel, işlevsel vd. değerlerinin tanımı ve analizi.

2. Bu değerlerin ayrıntılı dökümü, sorunlarının belirlenmesi ve devamlılıklarını sağlayacak tedbirlerin alınması.

3. Hazırlanacak projelerin ve alınacak kararların gerçekleştirilebilmesi için gerekli yasal, yönetsel, parasal ve teknik olanakların sağlanarak, uygulamanın etaplandırılması. (1)

Böylesi özel dokuların önem ve değerinin bilinmesi, yapılacak müdahalelerde, geleneksel karakterin korunması yanı sıra, yeni ve güçlü bir çekiciliğinde sağlanması sorumluluğunu getirir. Bu bilinçlenme doğrultusunda yapılacak çağdaş uygulama ve müdahalelerde öncelikle varolan fiziksel sistem özellikleriyle uyumlu bir bütünleşmenin sağlanması ilkesinden yola çıkılır.

Külliye yapılarını ve genelde bütün bir külliye düzenini ve strüktürünü koruma amacıyla alınan kararların gerek şehircilik gerekse tarihi çevresinin günümüz toplumunun kültürel ve ekonomik hayatındaki yeri açısından uygulanabilir ve gerçekçi olması gerekir.

Bu düşünceyle, etkin yaşatma uygulamasına göre çağdaş yaşam içinde değerlendirilmeleri açısından Bursa külliyelerine özgü çözüm önerilerimiz şunlar olacaktır:

. Bursa külliyesi ve bunlara ait yapılar külliye anlayışına uygun bir bütün olarak ele alınmalı, yapıların parçalanmasına neden olan etkenler ortadan kaldırılarak külliye bütünlüğü sağlanmalıdır.

. İlk işlevlerini yitiren medrese, han ve imaret gibi külliye yapılarına daha önceki bölümde belirttiğimiz gibi, yapının kendi fiziksel verileri ve bölgenin ihtiyaçları doğrultusunda yeni işlevler vererek "İşlevsel Yaşatma", yapıların orijinal hallerini, tarihi-sanat-eskilik ve izlenim değerlerini koruyarak bilimsel biçimde restorasyon ve bakımı içeren "Yapısal Yaşatma" gerekmektedir.

- Külliye yapıları arasında kalan bölge mümkün olduğunca taşıt trafiğinden arındırılmalı, plastik unsurlar, meydanlar, dinlenme yerleri ve yeşil alan düzenlemeleri ile yayalara ve özellikle turist dolaşımına hizmet edebilecek duruma getirilmelidir.
- Yeni oluşturulacak açık ve kapalı mekanlar ve getirilecek servis olanakları ile külliyeler çevresi bugün olduğundan daha canlı bir duruma getirilmeli, buna uygun ulaşım ve otopark imkanları yeterli ve çağdaş bir anlamda tasarlanmalı ve uygulanmalıdır.
- Gürültü; duman gibi yapıları ve çevreyi kirletici işlevler bu bölgelerden çıkartılmalı, elektrik, telefon gibi hizmetler zeminin altından düzenlenmelidir.
- Bu külliyeler çevresinde (özellikle; Muradiye ve Yeşil) oluşan tarihi dokunun bina yüksekliği, sokak genişliği, malzemesi vd. gibi genel karakteri korunmalı, korunacak çevre ve binalar günün gereksinimleri doğrultusunda gerçekçi bir biçimde belirlenip yeni düzenlemelere gidilmelidir.
- Bu bölgelerdeki tüm sağlıksız ve bir varlık değeri olmayan, yozlaşmış yapılar ve ögeler temizlenmeli, oluşacak yeni yapılaşmalar çevreyi bozmayacak nitelik ve nicelikte olmalıdır.
- Şehrin yüksek tepeleri üzerine oturan, külliyelerin (I.Murat Hüdavendigâr, Yeşil, Yıldırım) yarattığı silüete önem verilmeli; silüeti etkileyen çirkin yeni yapılaşmalar temizlenmeli ve bu noktalardan farklı bakış açılarına sahip seyir olanakları sağlanmalıdır.
- Bu bölgeler için yapılacak koruma planlaması gerekli idari, mali ve yasal çevreye uygun olmalı, koruma için, özellikle iktisadi devlet kuruluşları ile özel sektörden yeni finansman olanakları sağlanmalıdır. Ayrıca kamuoyu yaratılarak korumanın gereği kültürel, politik ve ekonomik olarak anlatılmalı, özendirilmelidir.

Çalışmanın bu bölümünde yukarıda belirlenen ilkeler doğrultusunda İlk Devir Osmanlı "Bursa" Külliyesi'nden YEŞİL KÜLLİYESİ üzerine bir tasarım denemesine gidilmiştir.

TASARIMIN AMACI : Tasarımın amacını iki ana başlık altında toplayabiliriz:

- 1) Yeşil Külliyesi'nin parçalanmış yapıları arasındaki külliye bütünlüğünü sağlamak, külliye ve çevresini yayalara ve özellikle turist dolaşımına hizmet edecek duruma getirerek, bugün olduğundan daha canlı ve çekici bir özelliğe kavuşturmak.
- 2) İlk işlevlerini yitiren Yeşil Medrese ve İmarete kendi fiziksel verileri ve bölgenin ihtiyaçları doğrultusunda, çağdaş yaşam içinde sürekliliklerini sağlayacak yeni işlevler saptamak.

KÜLLİYE VE ÇEVRESİNİN BUGÜNKÜ DURUMU: Tarihi Bizans dönemlerine dayanan Bursa kentinin önemli merkezlerinden biri olan Yeşil yöresi geleneksel dokunun çağdaş koşullarla bütünleşememiş bir örneğidir. Yörede Yeşil Külliyesinin dışından birçok sivil mimarlık örneği yapı da bulunmaktadır.

Külliyeğe ait Yeşil Cami ve Yeşil Türbe yetersiz olmakla birlikte zaman zaman bakım görmekte, Türk ve İslam Eserleri Müzesi olarak kullanılan Yeşil Medrese şu sıralar çatı, kurşun ve sıva işlerinden ibaret bir onarım geçirmekte, Yeşil Hamamı kullanılıyor olmasına karşın, bakımsız durumda, uzun zamana kadar harap durumda olan İmaretin ise 1980 yılında başlanan restorasyonu bitirilmek üzeredir.

Yörede konut kullanımı ağırlıktadır. Sivil mimarlık örneklerinden olan bu yapıların cami ve türbe çevresinde kalan birkaçı restore edilerek turistik eşya satışı amaçlı işyerlerine dönüştürülmüştür. Ayrıca Yeşil caddesi boyunca zemin katlarda da ticaret gelişmiştir ve bu işlevin gelecekte de devam etmesi söz konusudur.

Yörenin turizm potansiyeli nedeniyle kısa süreli konaklama tesislerine, lokanta-kafeterya v.s. ve turistik alışveriş merkezlerine gereksinim duyulmaktadır.

Mevcut ulaşım sisteminde yaya-taşıt ayırımı düzensiz olup, cami

meydanındaki yoğun yaya ve taşıt trafiği sorun yaratmaktadır. Çevrede otopark alanları yetersiz olup, çağının sosyo-kültürel yapısına göre biçimlenen dar sokaklar, bugün otomobiller tarafından işgal edilmektedir.

TASARIMI ETKİLEYEN VERİLER: Yöreyi de kapsayan G.E.E.A.Y.Kurulu'nun 11.12.1981 tarih ve 13333 sayılı kararı ile kabul edilen "Maksem Doğusu, Gökdere, İpekçilik İmar Planı" (27 P - I b ve 27 P I c no'lu paftalar) ve buna göre uygulanmış olan Yeşil Türbe arkası yol kazısının bugünkü durumu genel tasarımı, yörenin turizm potansiyeli ise külliye yapılarının yeniden işlevlendirilmesini etkileyen ana veriler olarak kabul edilmiştir.

TASARIMDA KABUL EDİLEN İLKELER:

Tasarımda taşıt trafiği açısından genel olarak imar planına uyulmasına karşın, Yeşil ve Emir Sultan caddelerini birbirine bağlayan türbe arkasındaki alt geçidin medrese önündeki refüjlü kavşağı ile medrese ve hamamın önünden devam ederek caminin yanındaki Yeşil sokağa ve bu sokaktaki otoparka bağlanan yol iptal edilmiştir. Turist otoları için düzenlenen bu park yerine Yeşil caddesinden Dereboyu ve Salim sokaklar üzerinden bağlantı verilmiştir. Böylece imar planında cami, türbe ve imaretin önünde düzenlenen yaya alanı hamam ve medresenin önüne kadar uzatılmıştır.

Taşıt trafiğini hem imar planındaki güzergâhında, hem de külliye dışında tutabilmek için ve diğer taraftan da bugünkü kazı ile ortaya çıkan yüksek toprak sağırlikları yumuşatabilmek amacıyla taşıt veya yaya dolaşımı üst üste alınmıştır. Böylece taşıt yolu, Yeşil Türbenin çok yakınından geçmesine rağmen üst kotta oluşturulan seyir ve gezi platosu ile gizlenmiştir.

Gezi ve seyir platosunda oluşturulan mekanlar ve farklı kotlardaki teraslarla, Yeşil Türbe önünde düzenlenen açık gösteri alanı, kentin önemli tarihi yapılarının bulunduğu bu alanda farklı bakış açılarına sahip seyir olanakları sağlanmaktadır. Gerek gezi ve seyir platosu kotundaki servis üniteleri ile (kafeterya-pastahane v.b.) gerekse plato altındaki turistik eşya satış üniteleri ile hem belediyeye gelir sağlanacak, hemde bu çevreye folklorik nitelikli bir ticaretle ayrı bir canlılık kazandırılacaktır.

Tasarımda ayrıca, çevreye aykırı karakterdeki yapıların yıkılıp yapı ölçeğini koruyarak yeniden yapılması veya bu alanların yeşil alan olarak çevreye uyum sağlayan binalarda yeni cephe düzenlemesine gidilmesi, mimari değeri olan harap yapıların ise onarılmaları önerilmiştir.

KÜLLİYE YAPILARINA İŞLEV SEÇİMİ: Yeşil Külliyesine ait yapılardan işlevini yitirdikten sonra bilinçli koruma kapsamına alınan "YEŞİL MEDRESE" bugün Türk ve İslam Eserleri Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Bu yapının gerek plan tipi olanağı, gerekse yöresel ve çevresel etkenler gözönüne alınarak, bugünkü kullanımına uygun olup olmadığı, P.İ.Y.Aşkun'un "Medrese Yapıları ve Koruma İlkeleri Doğrultusunda Çağdaş Yaşam İçindeki İşlevleri" adlı doktora tezinde önerdiği yöntem kullanılarak irdelenmiştir.

Yapılan değerlendirme sonucu İşlev Belirleme Formunda da görüldüğü gibi;

- . müze-galeri
- . motel
- . kültür merkezi
- . turizm tanıtma merkezi ; işlevlerinden birinin verilebileceği ortaya çıkmıştır. İşlev seçeneklerinin birden fazla olması bizi karar aşamasında bir seçim zorunluluğuna götürmüştür.

Verilen karar; medresenin yine aynı işlevini yani TÜRK VE İSLAM ESERLERİ MÜZESİ fonksiyonuna ayrılması doğrultusunda olmuştur.

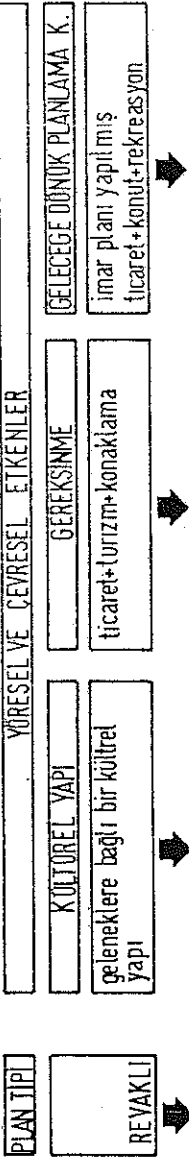
Restorasyonu sürdürülen Yeşil İmaret'e ise çevresel etkenler dikkate alındığında kültür ve turizm amaçlı bir işlev verilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Bu açıdan medresenin işlev seçenekleri arasında yer alan "TURİZM TANITMA MERKEZİ" işlevinin bu yapıya verilmesi tarafımızdan öngörülmüştür.

Çevredeki sivil mimarlık örneği yapılarında, bir kısmının restore edildikten sonra pansiyon-otel işlevine ayrılması, çevredeki konaklama tesisi ihtiyacını giderecektir.

İŞLEV BELİRLENMESİ

YER VE MEDRESE ADI - BURSA YEŞİL MEDRESİ (bugünkü kullanım : müze)

GEEAY KURULUNUN 11.12.1981 GÜN VE 13333 SAYILI KARARI İLE KABUL EDİLEN MAKSEM DOĞUSU GÖKDERE İPEKÇİLİK İMAR PLANI

İŞLEV BELİRLEME FORMU
YEŞİL MEDRESE

İŞLEV SEÇENEKLERİ		devlet binaları ticaret binaları sağlık binaları rekreasyon eğitim binaları turizm binaları																
İLKELER VE AŞAMALAR	TOPLAYICI VE İÇERİDÜK PLAN SEMASI	KARAKOL	TUTUK VE İSLAH EVI	ALİŞVERİŞ MERKEZİ	İS HANI	RÜH SAĞLIĞI	DISPANSER	LOKANTA	KAHVE	SPOR KULÜBÜ	YURT	ANADOLU	SANAT MÜZESİ-GALERİ	KUTUPHANE	KÜLTÜR MERKEZİ	MOTEL	TURİZM TANITMA MERK.	
GEHEL TASARIM İLKESTİ		●	●	●	●	●	●	●	●	●		●	●	●	●	●	●	
PLAN TİPİ		●	●	●	●	●	●	●	●	●		●	●	●	●	●	●	
YÖRESEL VE ÇEVRESEL ETKENLER		+	-	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+	+	+	+	
YORUM																		
KARAR																		
TASARIM																		
UYGULAMA																		

① ③ ②④

BURSA - YEŞİL KÜLLİYESİ ÇEVRE DÜZENLEME PROJESİ

1 / 500

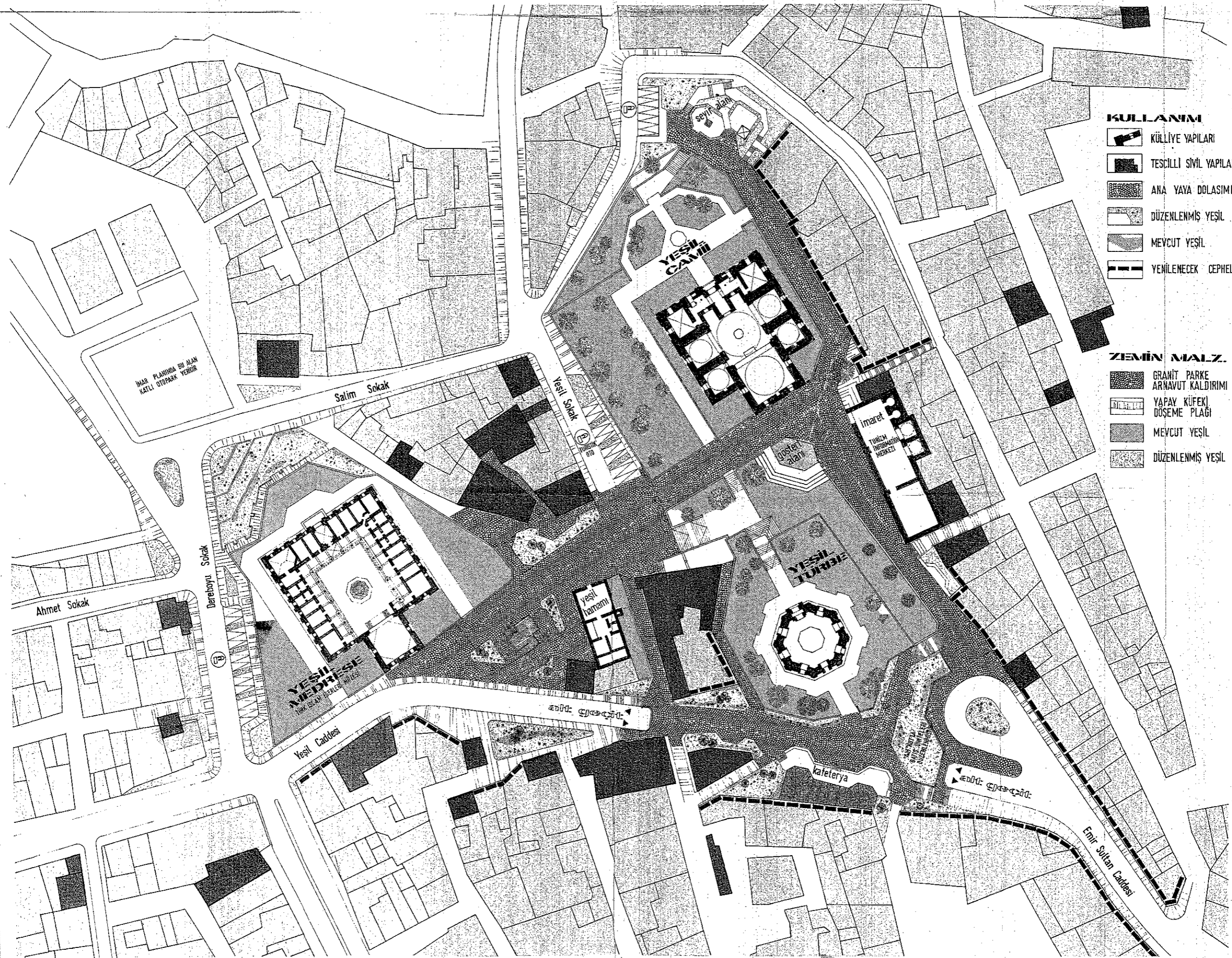
hazırlayan: SERHAN CEYHAN

KULLANIM

- KÜLLİYE YAPILARI
- TESCİLLİ SIVIL YAPILAR
- ANA YAYA DOLASIMI
- DÜZENLENMİŞ YEŞİL
- MEVCUT YEŞİL
- YENİLENECEK CEPHELER

ZEMİN MALZ.

- GRANİT PARKE
ARNAVUT KALDIRIMI
- YAPAY KÜFEKİ
DÖŞEME PLAGI
- MEVCUT YEŞİL
- DÜZENLENMİŞ YEŞİL

SONUÇ :

Osmanlıların ilk devirlerinde yepyeni bir anlayışla Bursa'da yapılan ve klasik dönemde gelişmesini tamamlayan külliyeleer, dini esaslar üzerine sosyal, ekonomik ve kültürel amaçlarla kurulmuş mimari topluluklardır.

Osmanlıların bu yapıları inşa etmelerinde birkaç amaç birarada bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun imar ve iskan siyasetinde önemli bir yer oluşturan külliyeleer, Bursa, Edirne, İstanbul gibi şehirlerde yerleşmenin merkezini teşkil etmiş han, bedesten ve diğer ticari yapıları ile ticari hayatın gelişmesinde büyük rol oynamışlardır.

Ayrıca sadece şehir veya küçük yerleşme merkezlerinde kurulmayıp, stratejik yollar üzerinde de inşa edilerek buralarda ticari yaşamda canlılık sağlamış ve askeri destek alanı oluşturmuşlardır.

Büyük Osmanlı külliyeleerinin medreseleri, getirdikleri yenilikler bakımından eğitim sisteminde bir aşama teşkil etmiş ve devrin kültür merkezleri olmuştur. Osmanlı devletinin idarecileri olan ve ilk devirlerden beri devlet mekanizmasında önemli rol oynayan ulemanın ise bu külliyeleer bünyesindeki medreselerde yetişmiş olması külliyeleeri devlet mekanizması açısından da önemli kılmıştır.

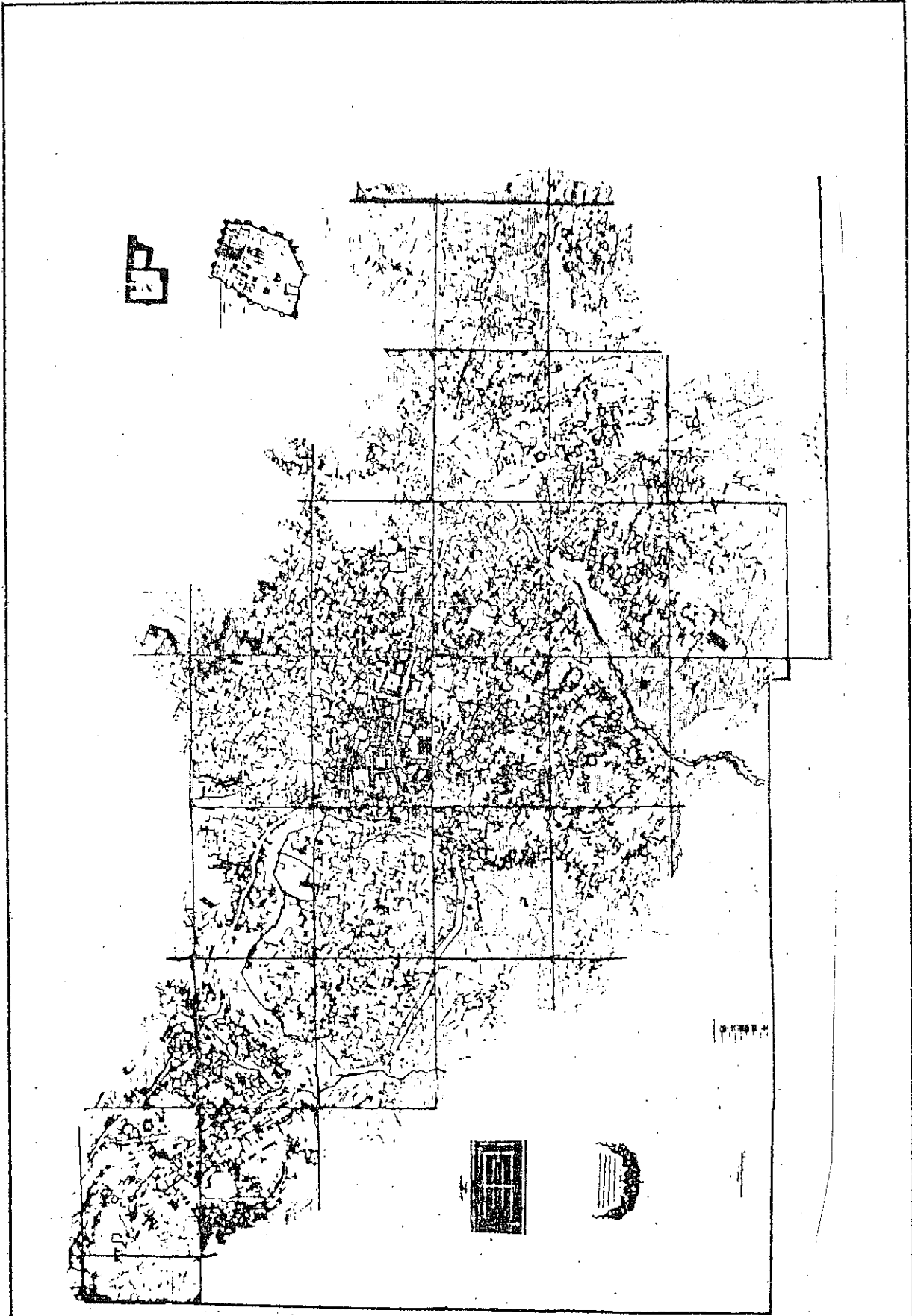
Bu yapı toplulukları sosyal bir işlevi barındırmak üzere yapılmış olmalarına karşın, zaman içinde toplumsal yapının ve buna bağlı olarak fiziki çevrenin değişmesinden etkilenmişler, yapılarından başlangıçtaki fonksiyonlarına hizmet edebilen cami, türbe gibi dinsel ve hamam kitaplık gibi sosyal amaçlı olanların dışında kalan birçoğu işlevsel özelliklerine yitirmiş, tek yapı ölçeğinde fiziksel, külliye bütününde ise çevresel yıpranmaya uğramışlardır.

İşlevlerini yitirdikten sonra, yapıların kent içindeki konumlarına bağlı olarak o bölgenin gerektirdiği işlevleri karşılayabilir olması anlamında bilinçli bir koruma çalışmasına gidilmemiş, ya genellikle çağdaş koruma anlayışı ile çelişkili olarak gelişigüzel işlevlerle yüklenmişler ya da oldukları gibi bırakılarak mumya yapı niteliğinde saklanmışlardır.

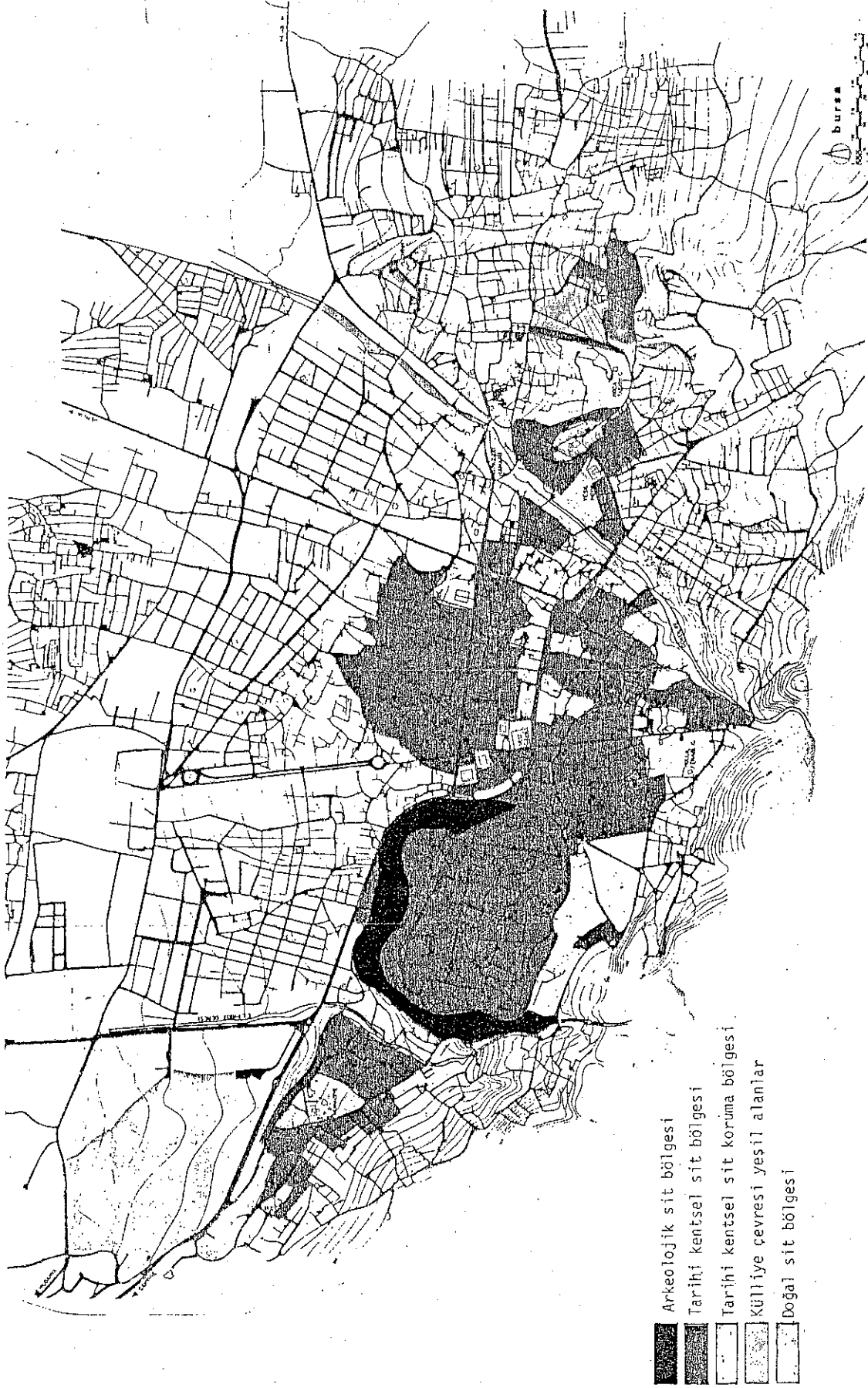
Bu çalışmanın konusu olan Bursa Külliyyeleri için de aynı durum söz konusudur. Her ne kadar zaman içinde bu yapılara çeşitli bakım ve onarımlar yapıp işlevsel yıpranmaya uğramış olanlara yeni işlevler verilmişse de bu uygulamaların doğruluğu tartışılabilir niteliktedir.

Külliye korumasına örnek olarak, Bölüm 5.5.'te; koruma kapsamına alınan yapıların genel karakterlerine ters düşmeden ve günümüz koşullarına uygun birer işlev verilerek değerlendirilip, yaşatılmalarını ve parçalanmış yapılar arasındaki külliye bütünlüğünü sağlamayı amaçlayan çağdaş koruma anlayışı ile Yeşil Külliyesi'nde bir tasarım denemesi yapılmıştır.

Tarihi, sanat ve estetik değerleri ile kültür mirasımız içinde önemli bir yer tutan külliyelerde, örnek tasarım denemesinde de görüldüğü gibi, gerek bilinçli çevre düzenlemeleri gerekse yapılarına uygun çağdaş işlevler kazandıracak şekilde koruma çalışmaları yapıldığı takdirde, çağdaş yaşam içindeki etkinlikleri yeniden sağlanabilecektir.

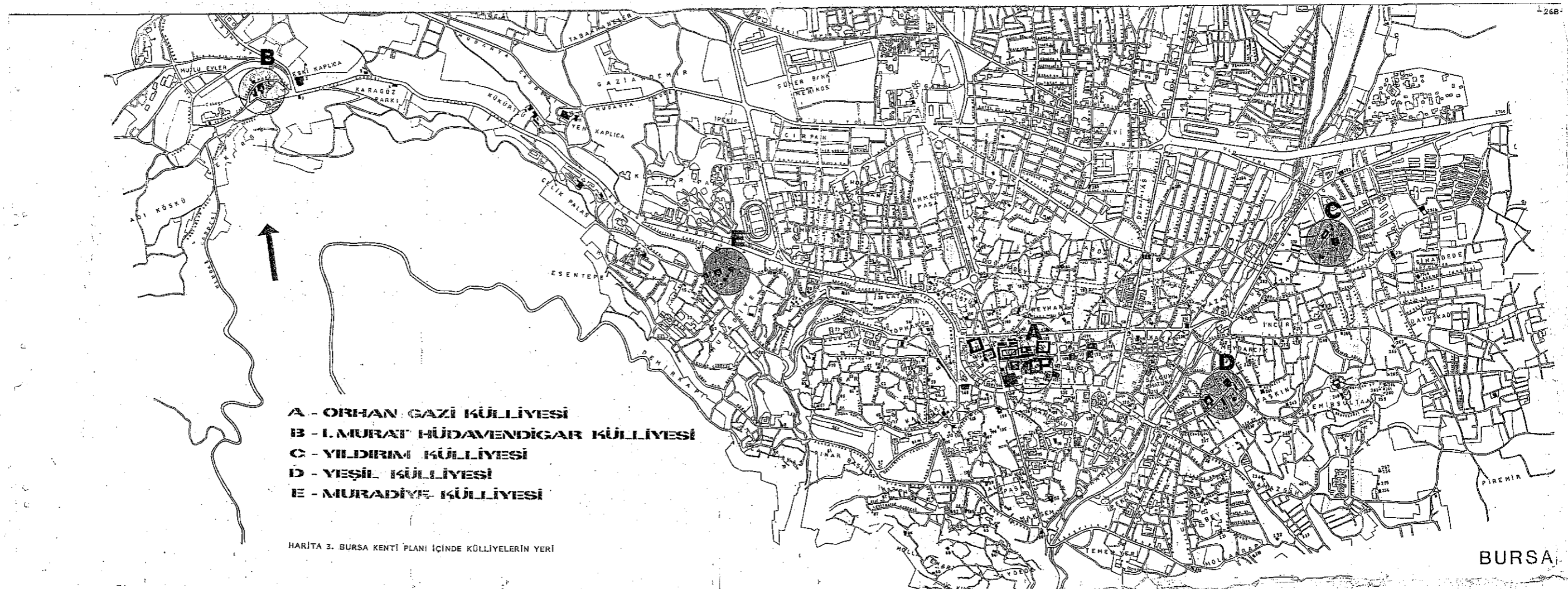

HARİTA 1. 1862'DE SUPHİ BEY TARAFINDAN ÇİZİLMİŞ BURSA HARİTASI
Kaynak: Bursa Ansiklopedisi.

HARİTA 2. GEEYAK BAŞKANLIĞININ 13/1/1979 GÜN VE 10888 SAYILI KARARI İLE KABUL EDİLEN BURSA KENTİ GELİŞTİRME PLANI, ALANI GEÇİT DÖNEMİ KORUMA VE GELİŞTİRME PLANI.

Kaynak: GEEYAK 13/1/1979 Gün ve 10888 Sayılı Kararı.

- A - ORHAN GAZI KÜLLİYESİ**
- B - I. MURAT HÜDAVENDİGAR KÜLLİYESİ**
- C - YILDIRIM KÜLLİYESİ**
- D - YEŞİL KÜLLİYESİ**
- E - MURADIYE KÜLLİYESİ**

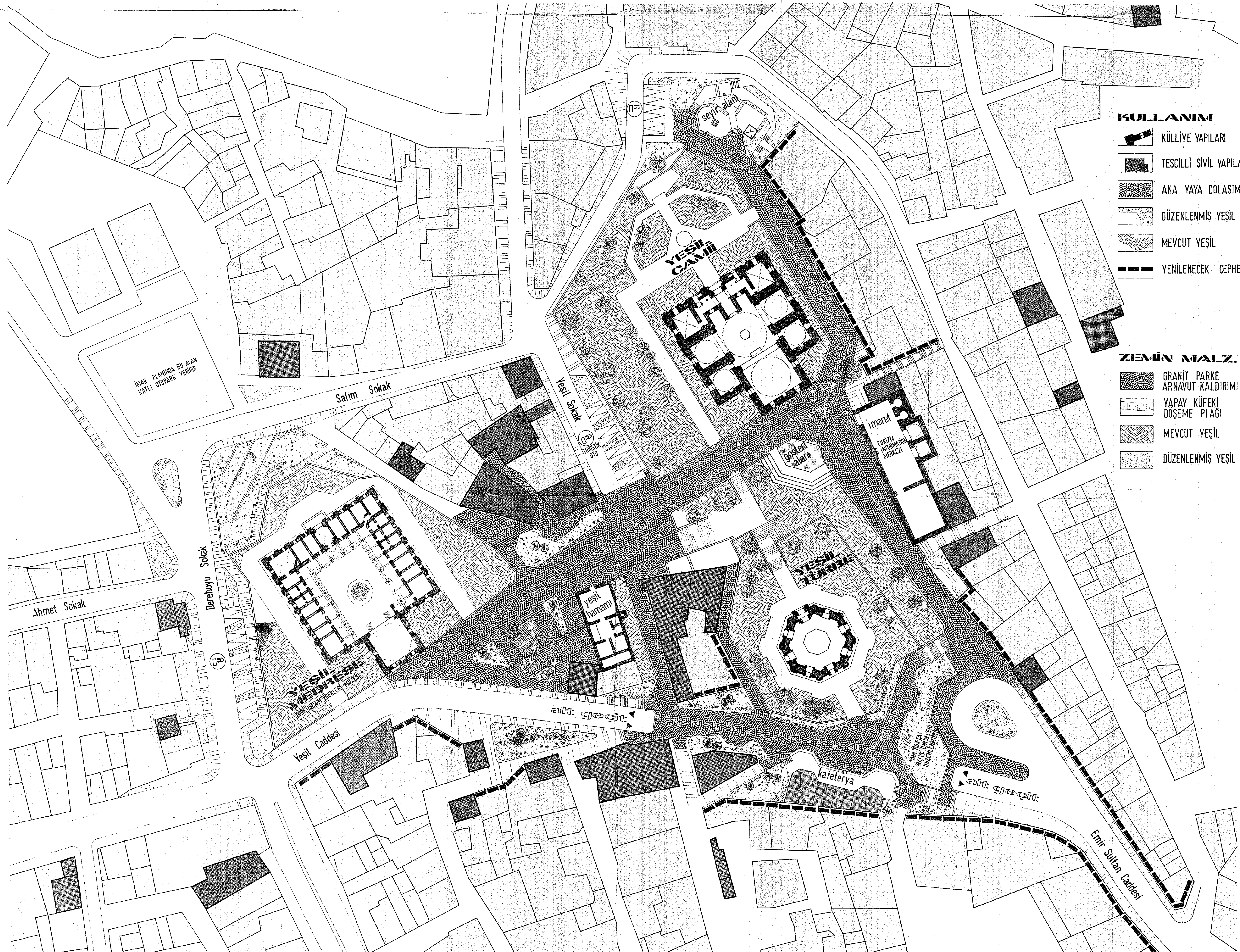
HARİTA 3. BURSA KENTİ PLANI İÇİNDE KÜLLİYELERİN YERİ

BURSA

BURSA - YEŞİL KÜLLİYESİ ÇEVRE DÜZENLENME PROJESİ

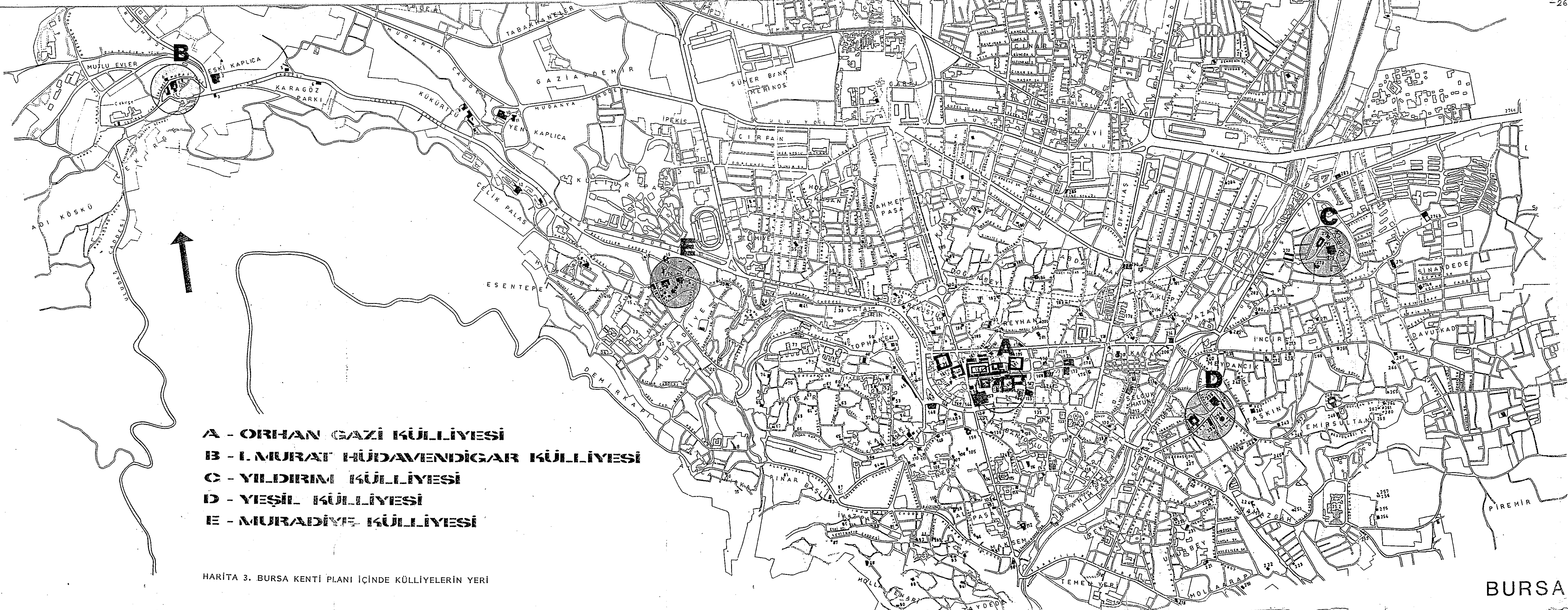
1 / 500

hazırlayan: SERHAN CEYHAN

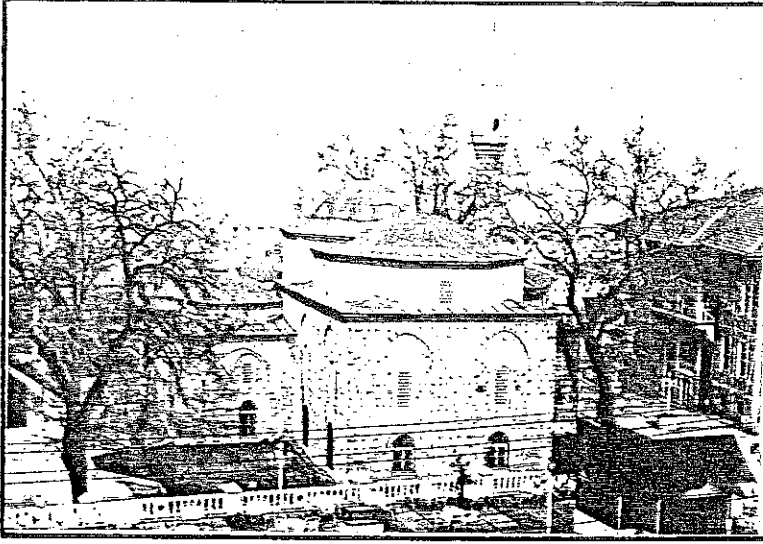
- KULLANIMI**
- KÜLLİYE YAPILARI
 - TESCİLLİ SİVİL YAPILAR
 - ANA YAYA DOLASIMI
 - DÜZENLENMİŞ YEŞİL
 - MEVCUT YEŞİL
 - YENİLENECEK CEPHELER

- ZEMİN MALZ.**
- GRANİT PARKE ARNAVUT KALDIRIMI
 - YAPAY KÜFEKİ DÖŞEME PLAĞI
 - MEVCUT YEŞİL
 - DÜZENLENMİŞ YEŞİL

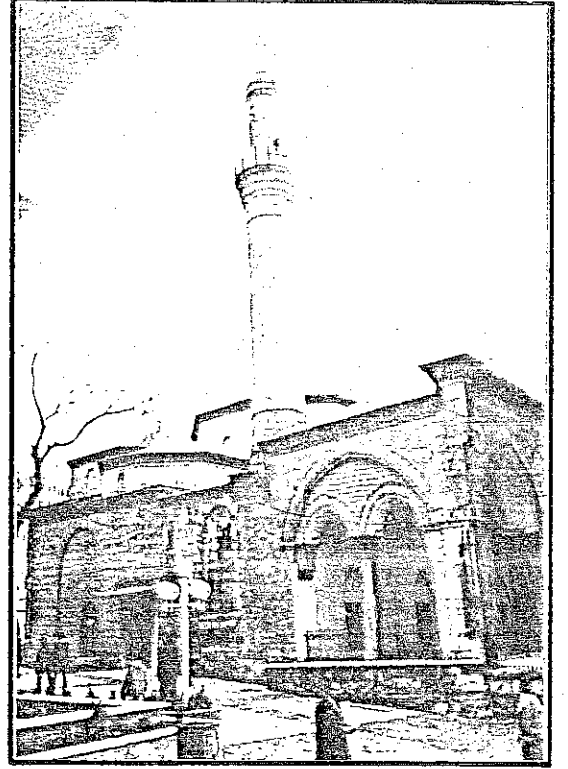

- A - ORHAN GAZİ KÜLLİYESİ**
- B - I. MURAT HÜDAVENDİGAR KÜLLİYESİ**
- C - YILDIRIM KÜLLİYESİ**
- D - YEŞİL KÜLLİYESİ**
- E - MURADİYE KÜLLİYESİ**

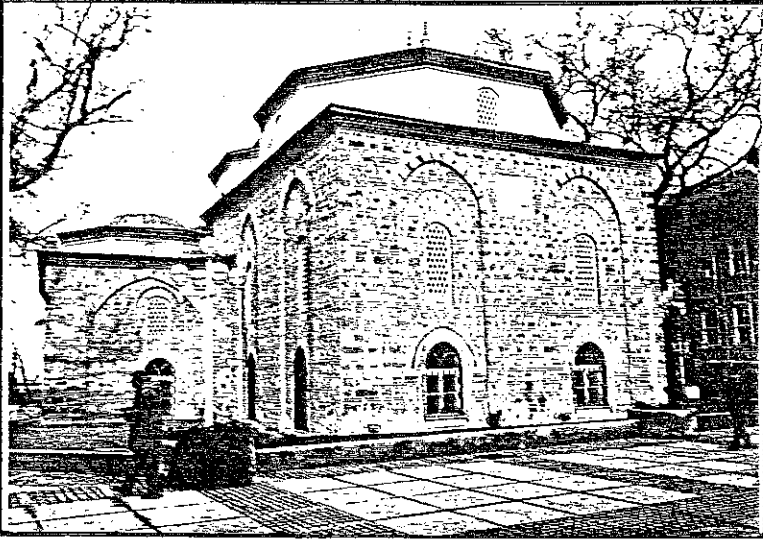
HARİTA 3. BURSA KENTİ PLANI İÇİNDE KÜLLİYELERİN YERİ

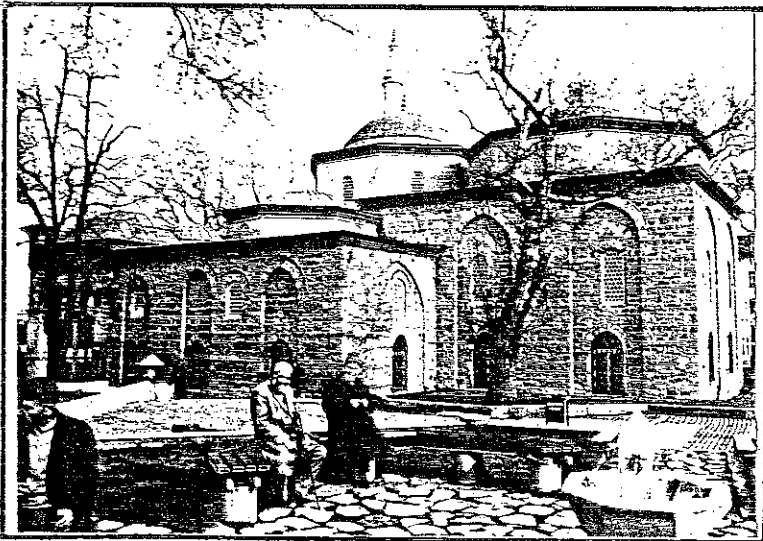
Orhan Cami güney cephesi

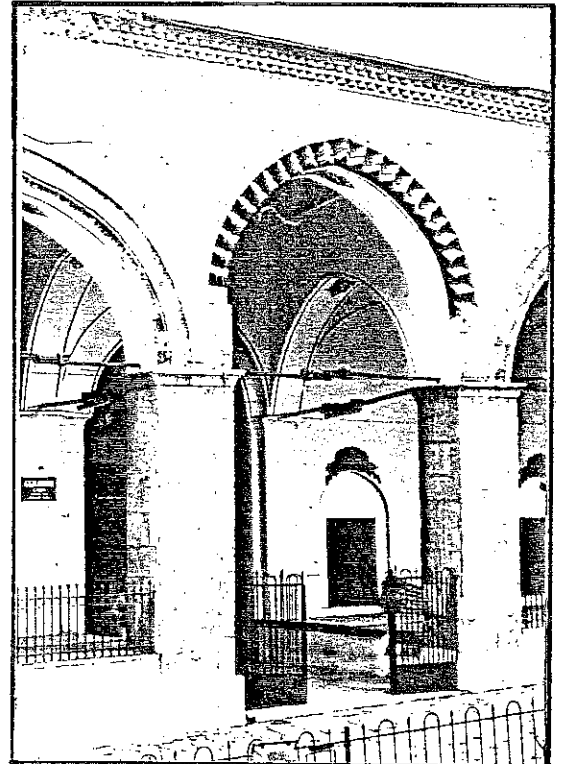
Orhan Cami doğu cephesi

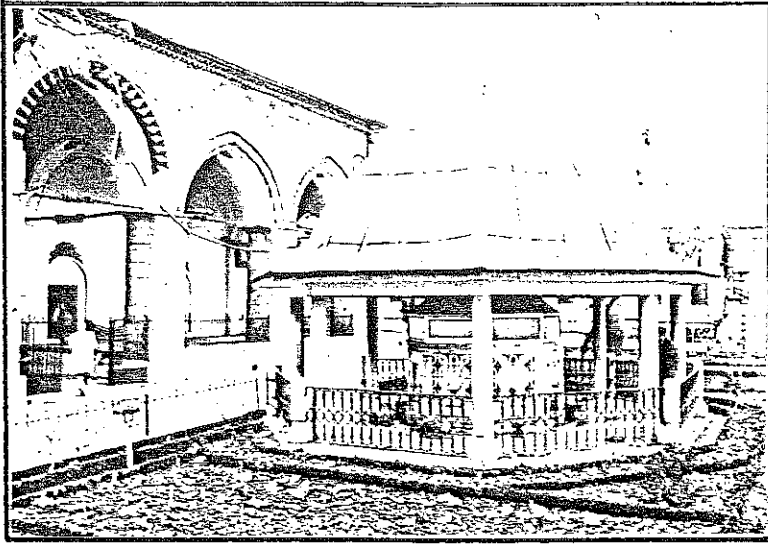
Orhan Cami güney cephesi

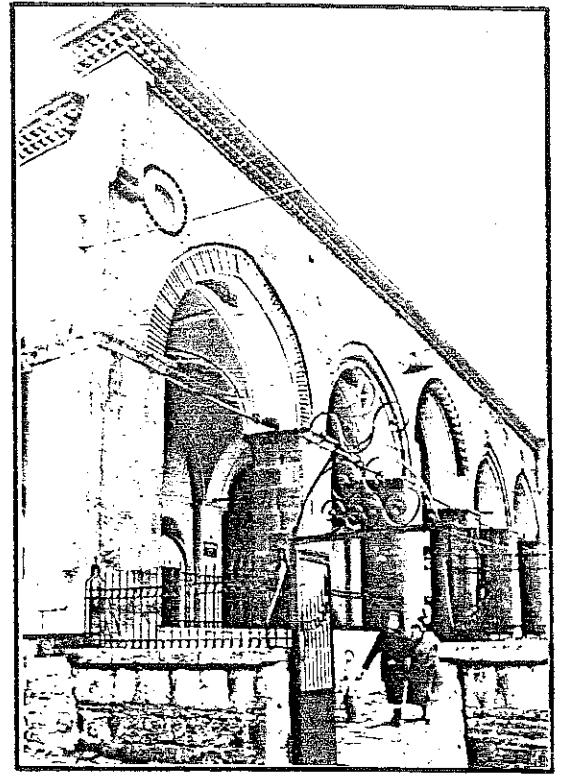
Orhan Cami batı cephesi

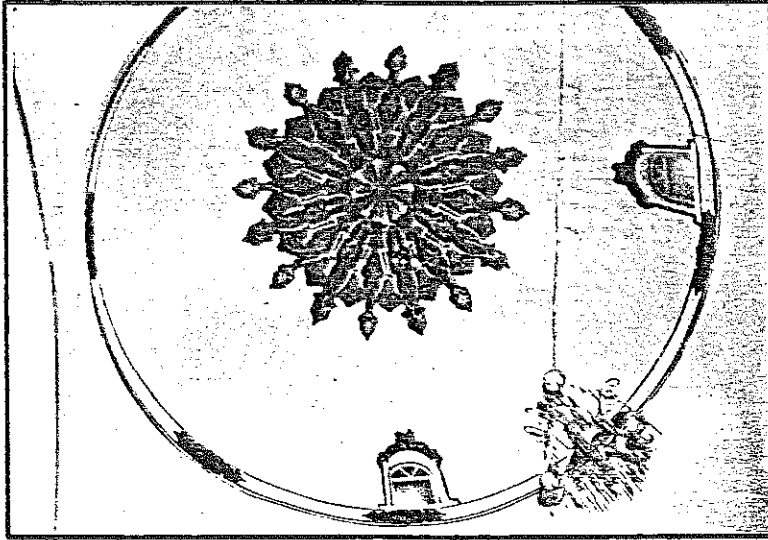
Orhan Cami son cemaat, giriş kemeri

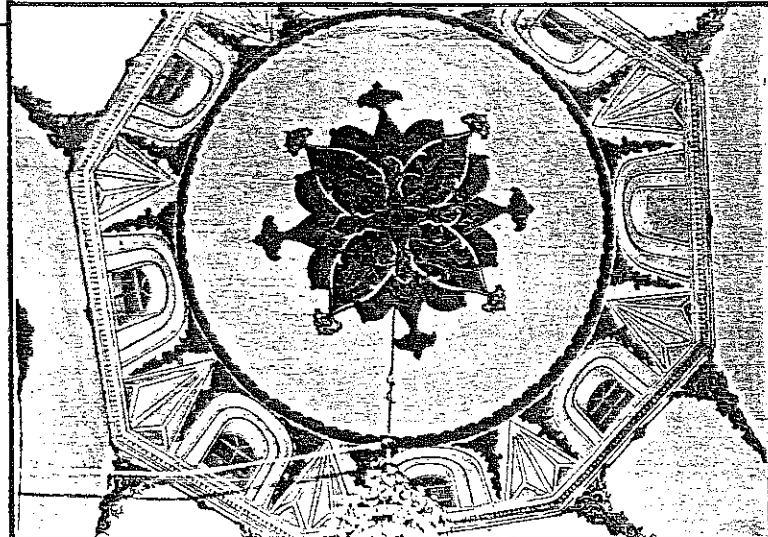
Orhan Cami şadırvanı

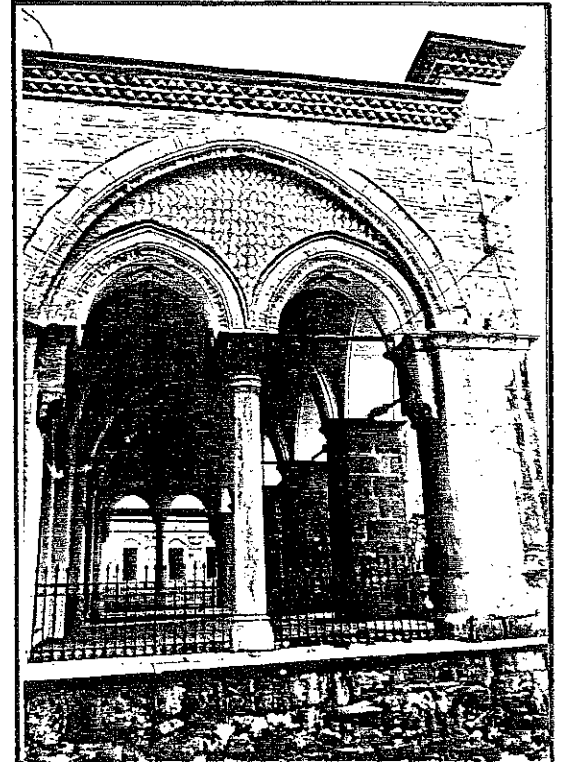
Orhan Cami son cemaat cephesi

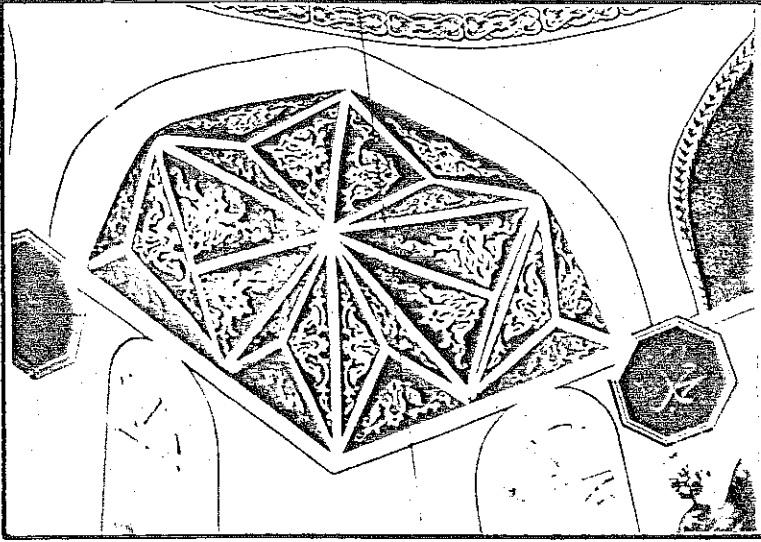
Orhan Cami batı eyvanı kubbesi

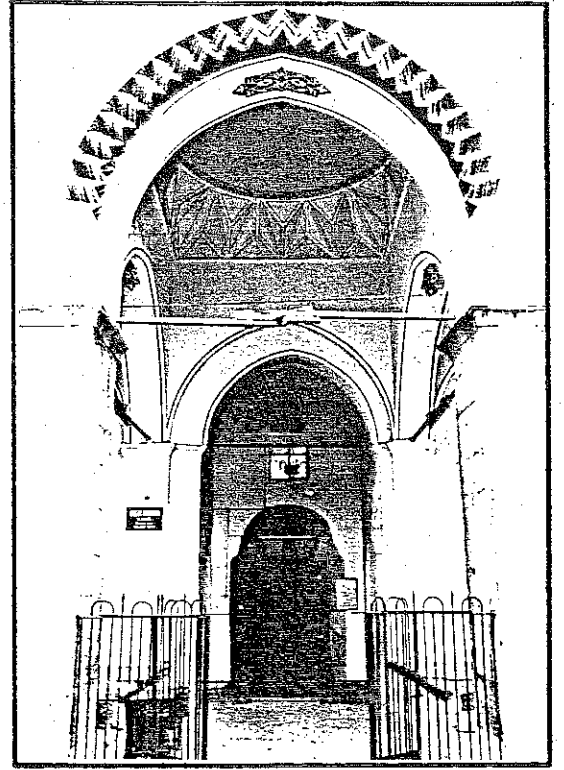
Orhan Cami orta sahn kubbesi

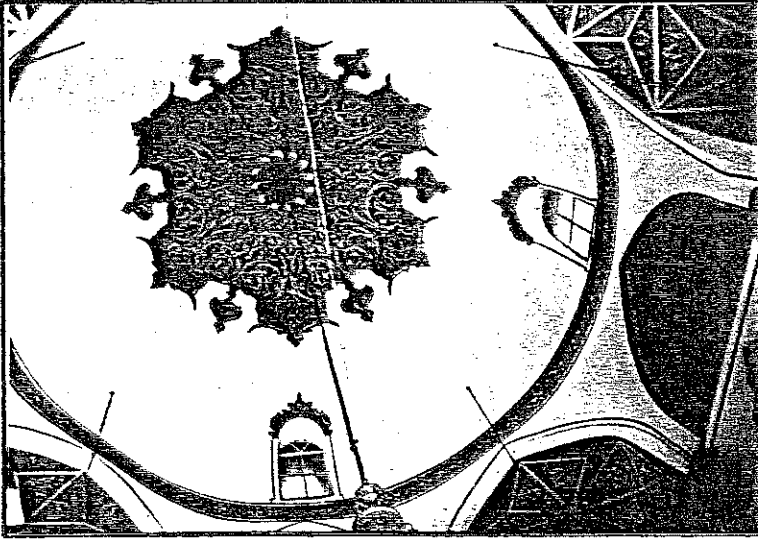
Orhan Cami son cemaat doğu cephesi

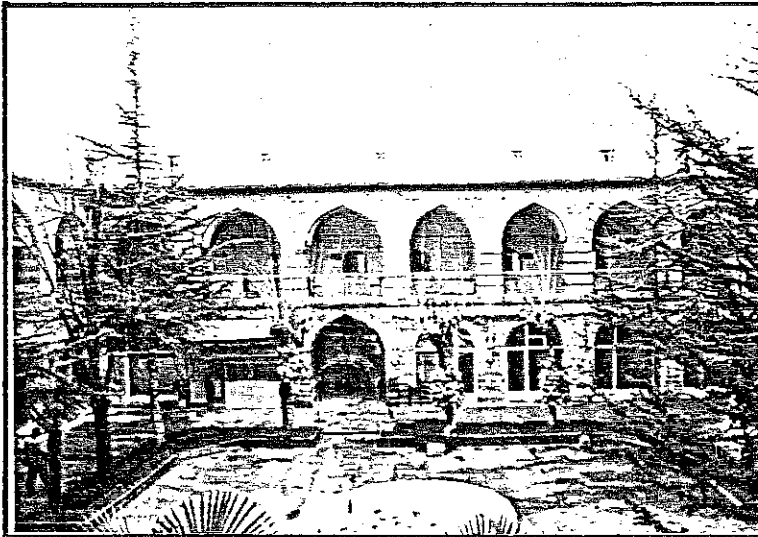
Orhan Cami mihrap eyvanı trompu

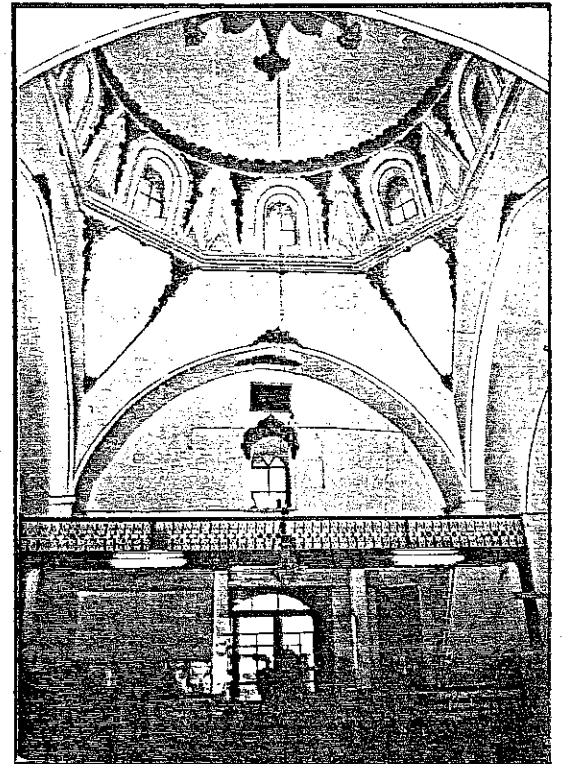
Orhan Cami giriş kapısı

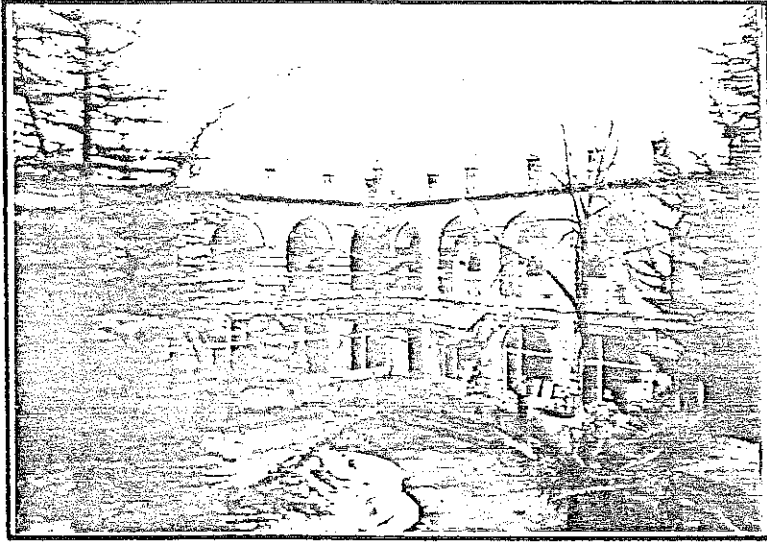
Orhan Cami mihrap kubbesi

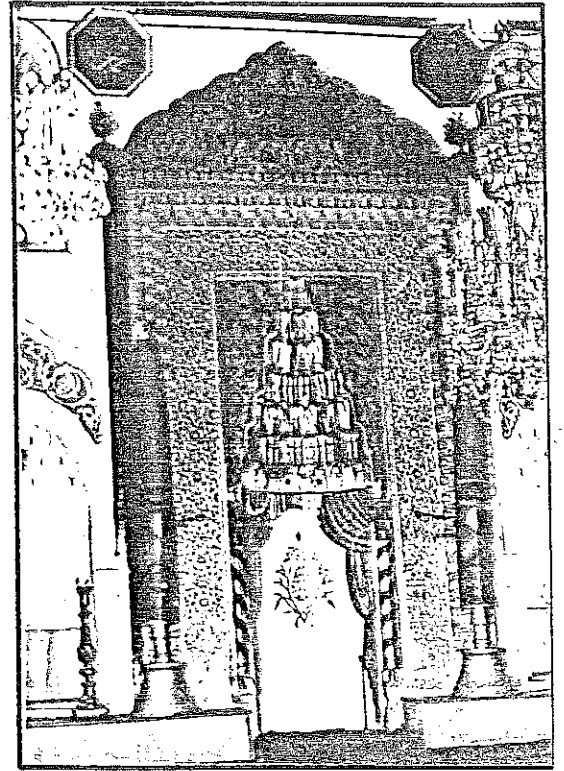
Emir Han'ı kuzey kanadı

Orhan Cami giriş duvarı ve mahfili

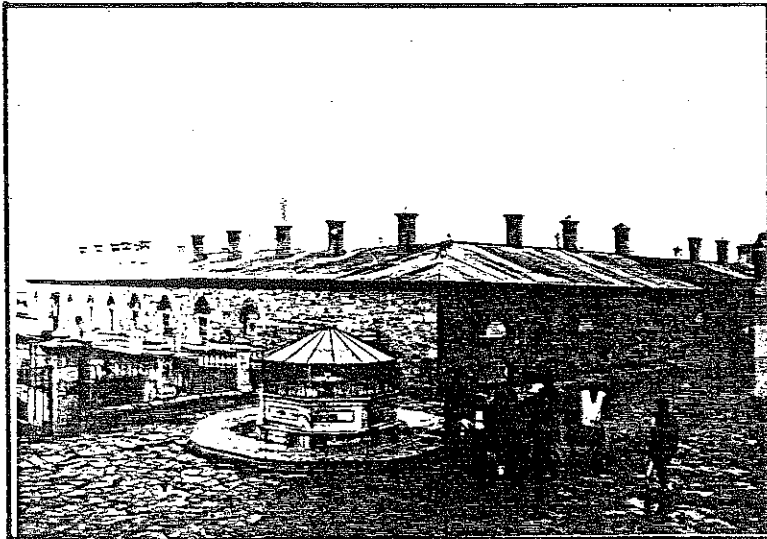
Emir Han'ı kuzeydoğu kanadı

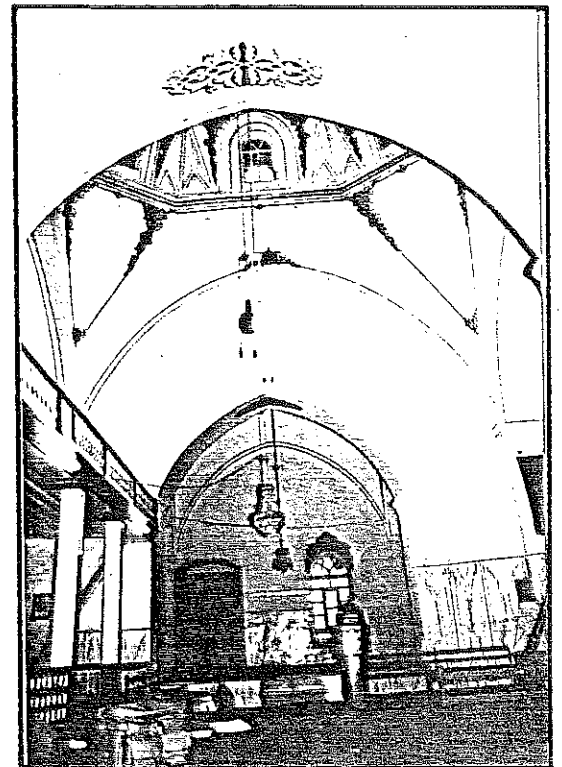
Orhan Cami mihrabı

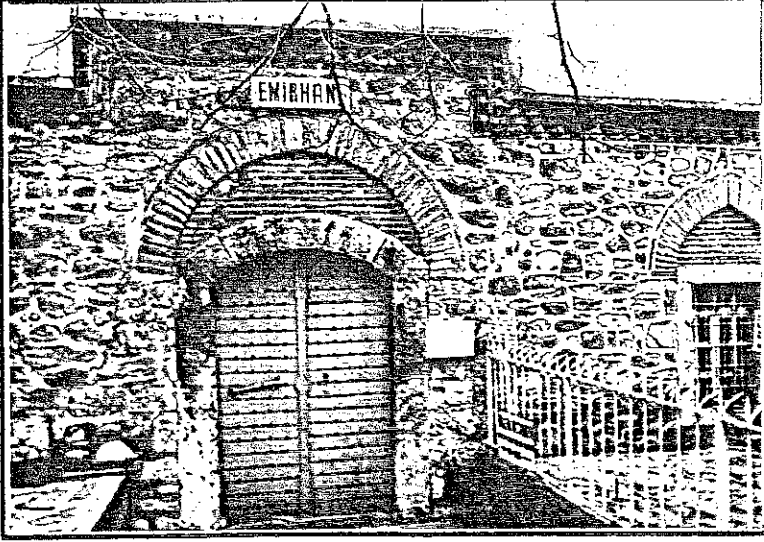
Emir Han'ı güney cephesi

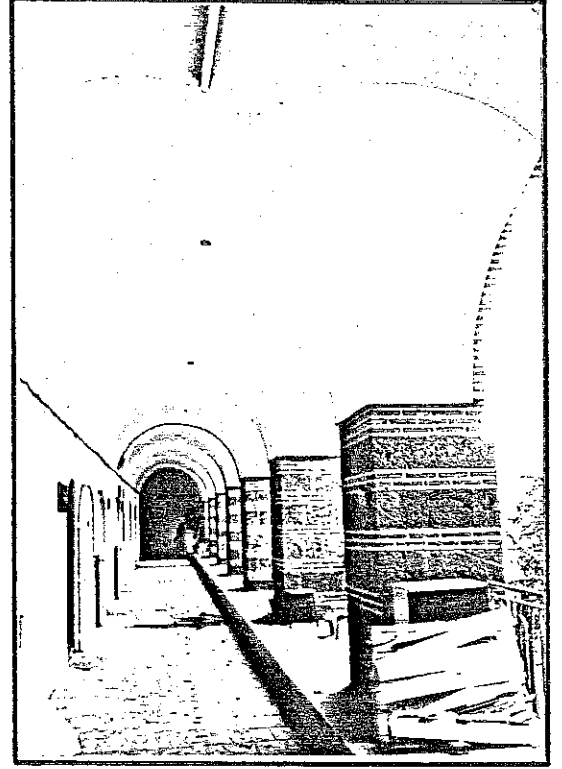
Emir Han'ı batı cephesi

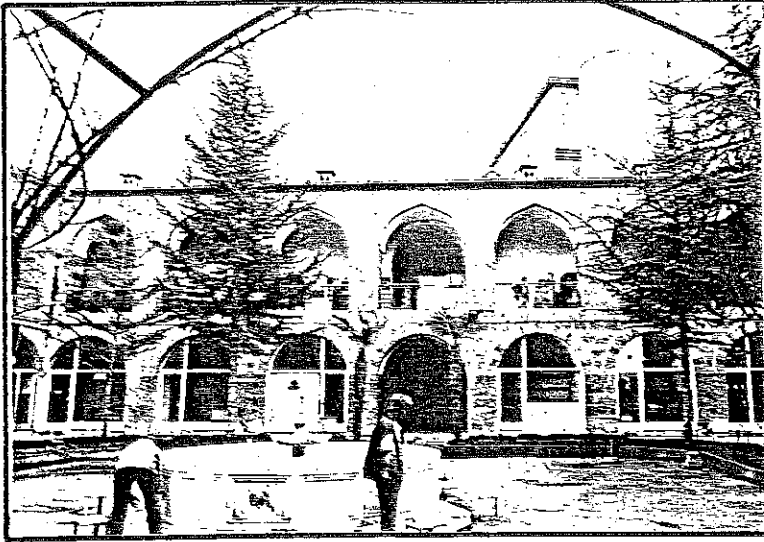
Orhan Cami orta sahn ve doğu eyvanı

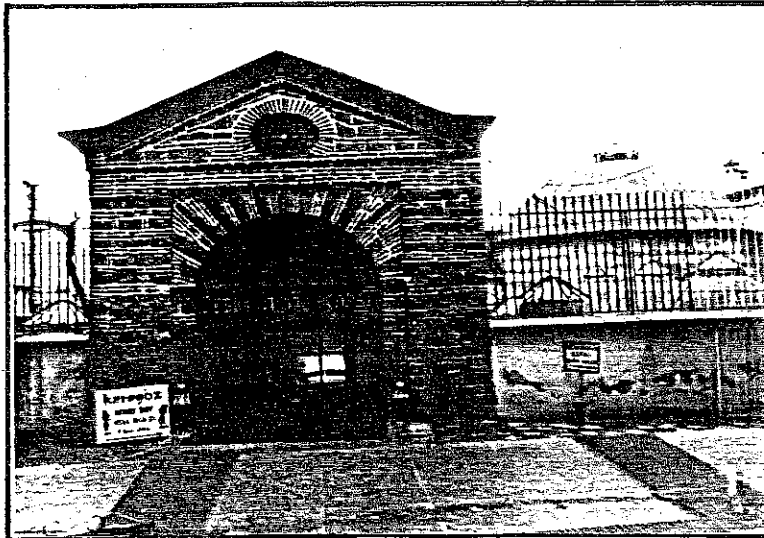
Emir Han'ı kapısı

Emir Han'ı batı kanadı revakları

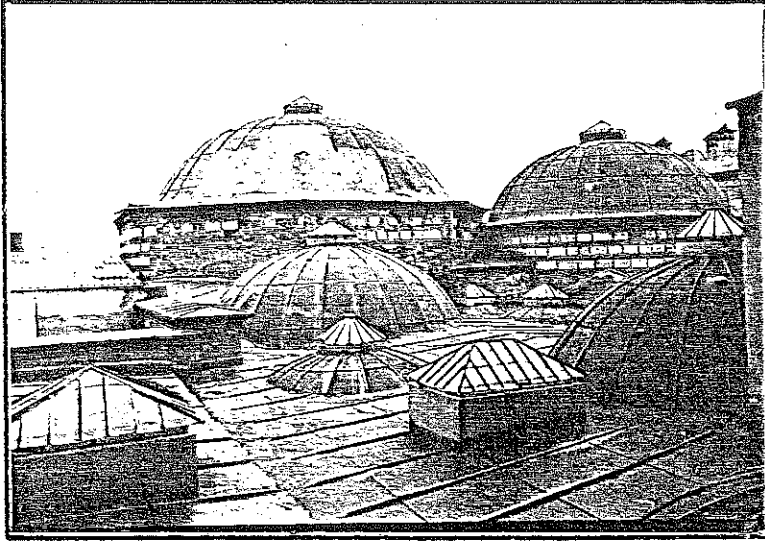
Emir Han'ı güney kanadı

Orhan Hamamı halvet giriş kapısı

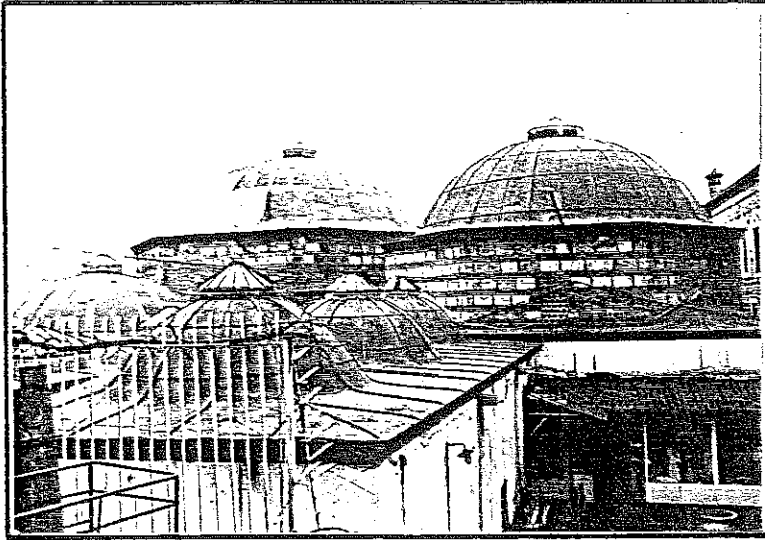
Orhan Hamamı soğukluk bölümü (erkekler)

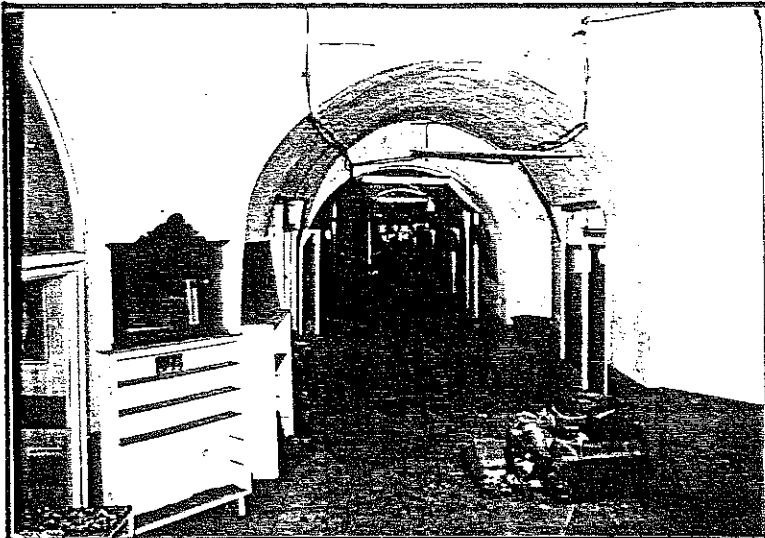
Orhan Hamamı halvet kubbeleri

Orhan Hamamı halvet dış kapısı

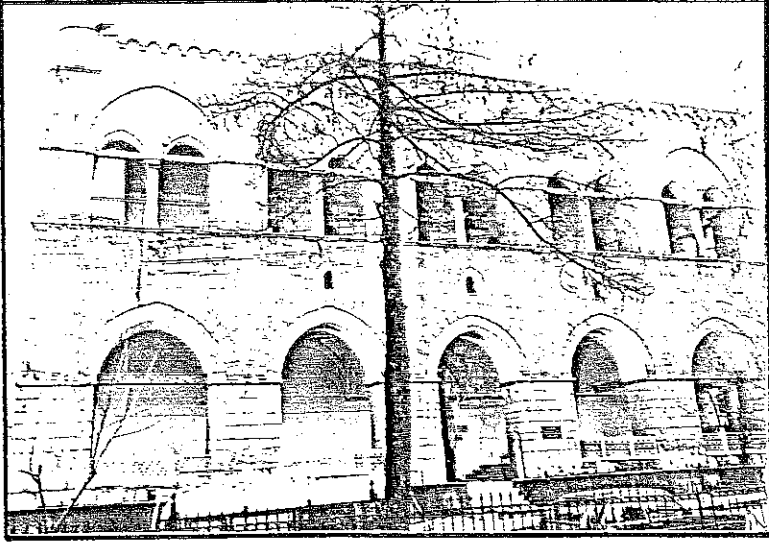
Orhan Hamamı soğukluk kubbeleri

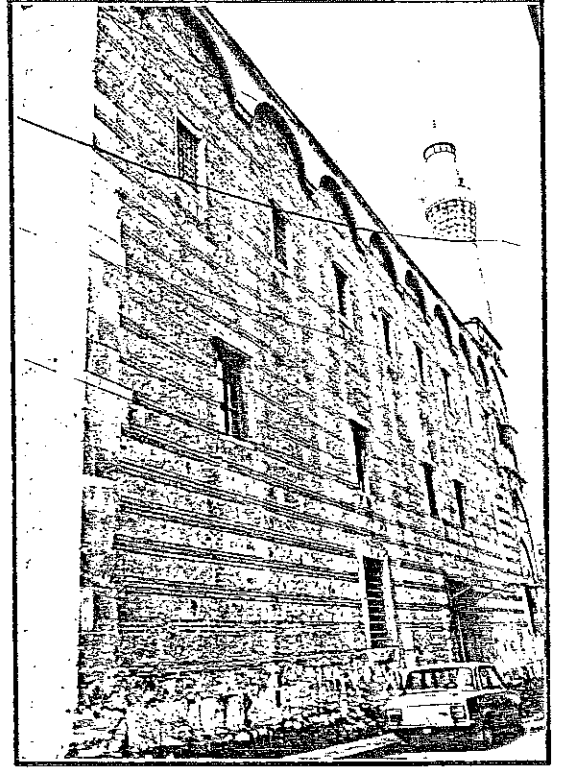
Orhan Hamamı halvetten ılıklığa geçiş (erkekler)

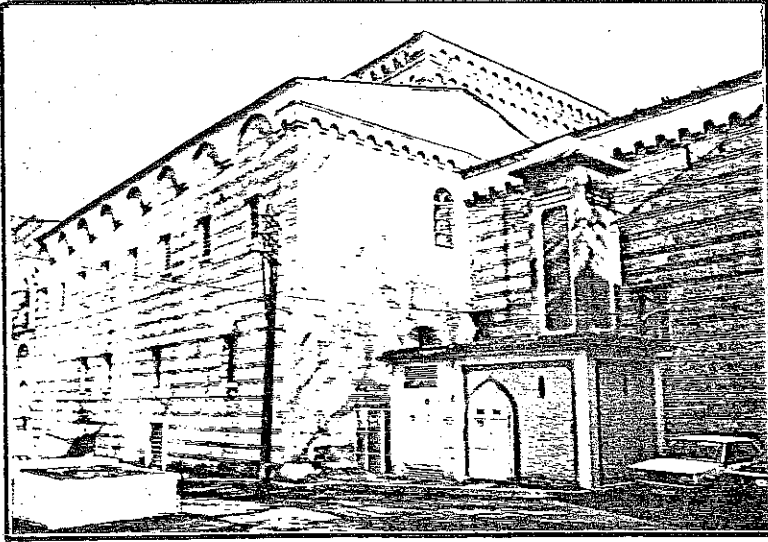
Orhan Hamamı ılıktaki kapı (erkekler)

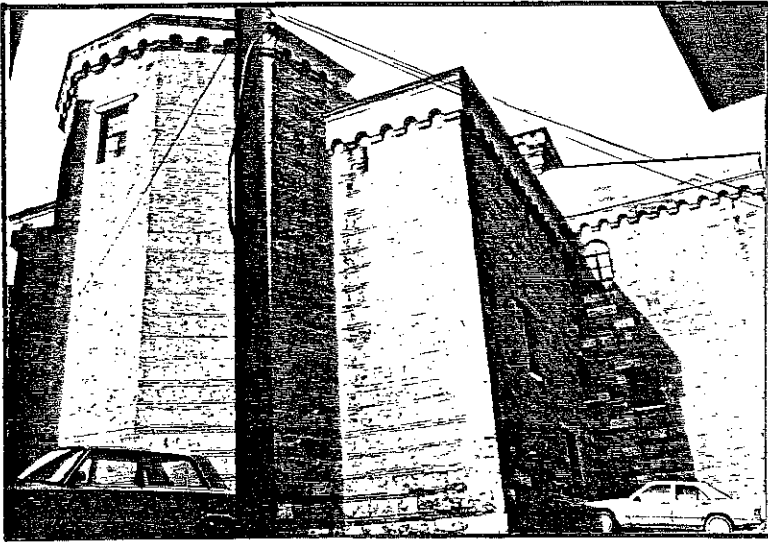
I. Murat Cami kuzey cephesi

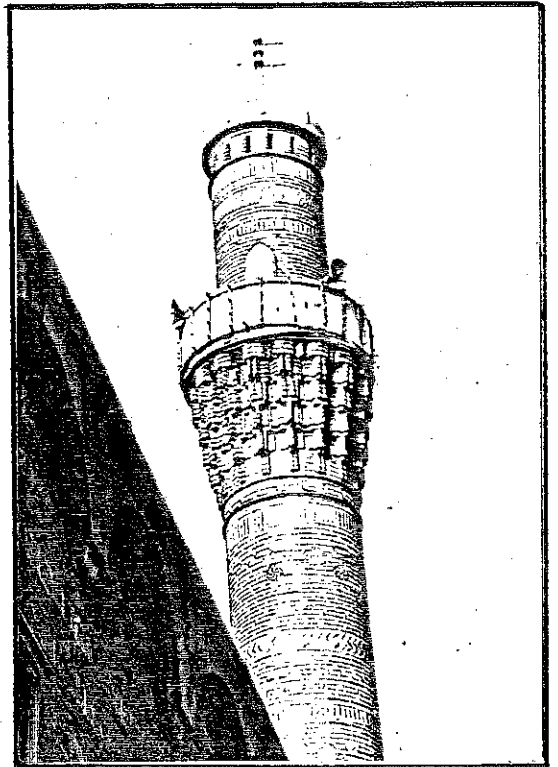
I. Murat Cami doğu cephesi

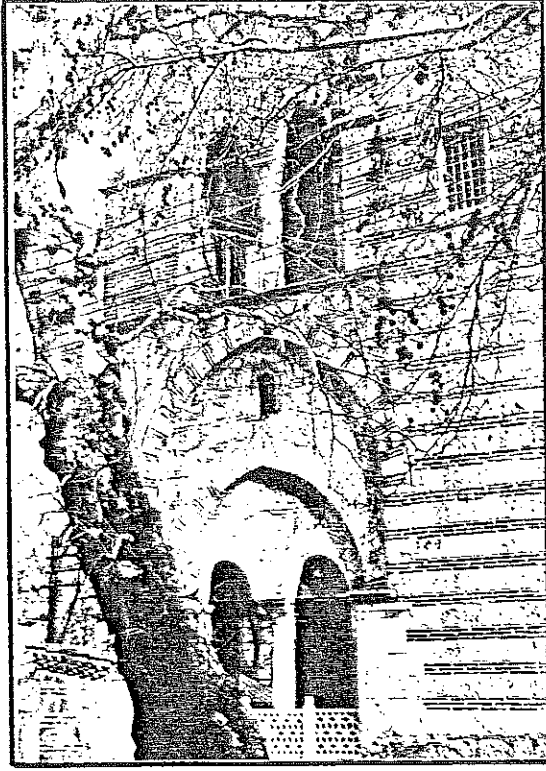
I. Murat Cami batı cephesi

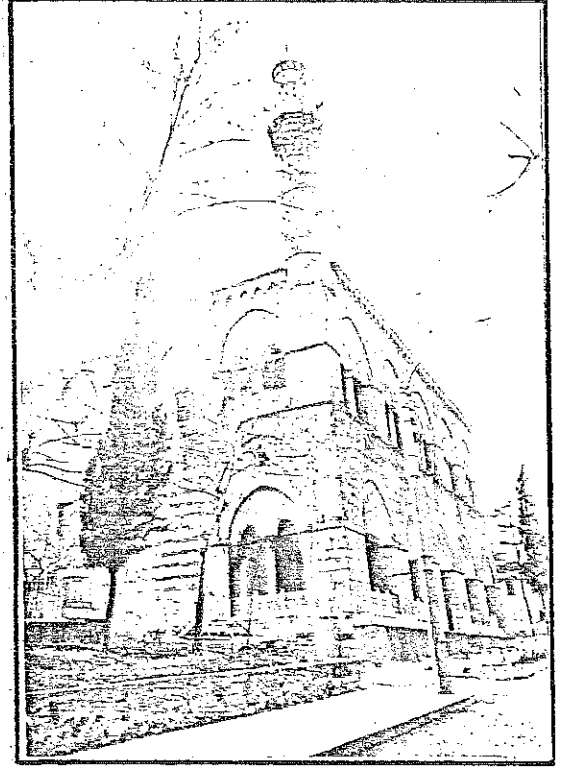
I. Murat Cami güney cephesi

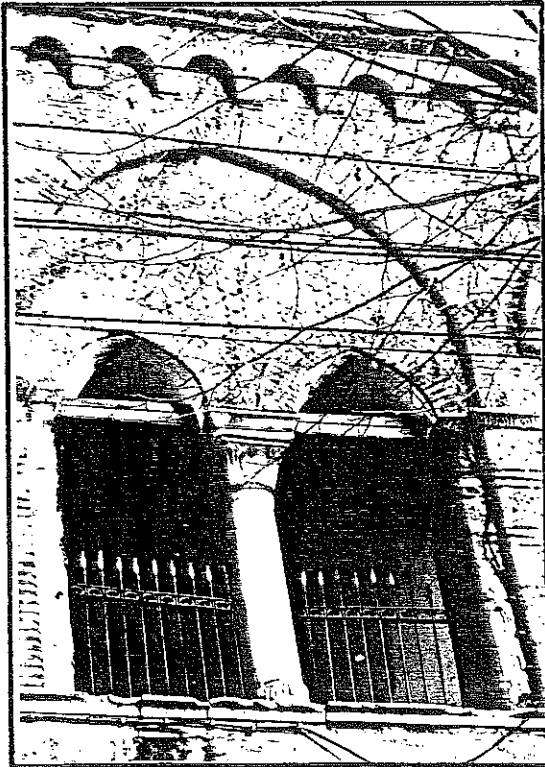
I. mürat Cami minaresi

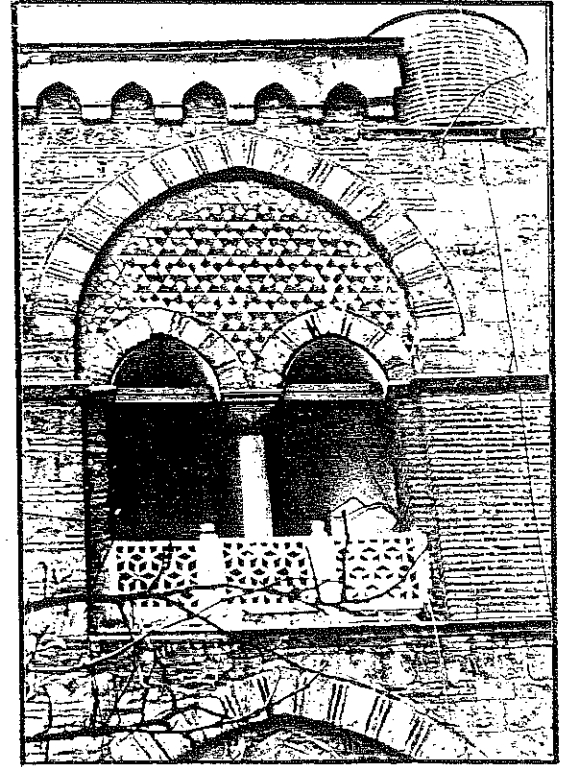
I. Murat Cami batı cephesi

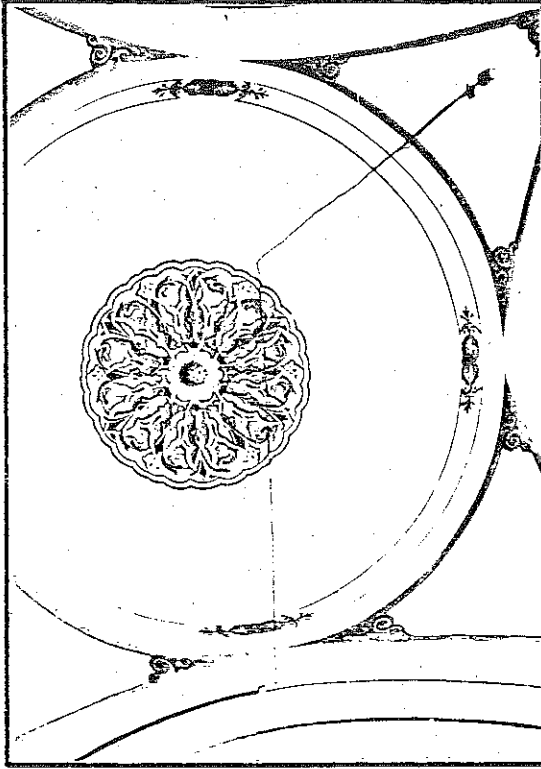
I. Murat Cami genel görünüşü

I. Murat Cami üst revak batı cephesi

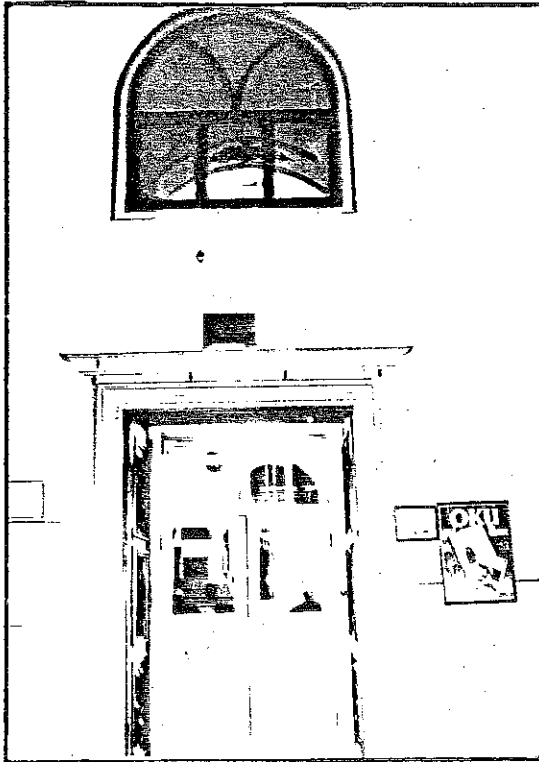
I. Murat Cami üst revak doğu yanı

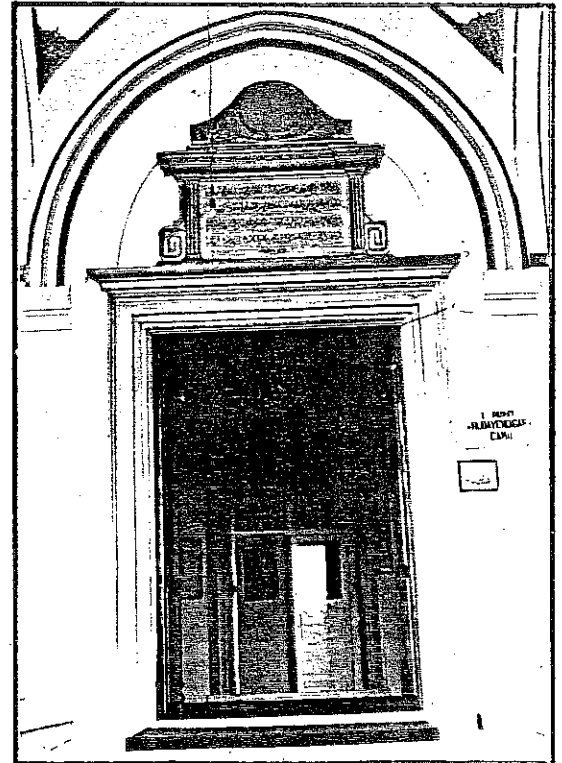
I. Murat Cami son cemaat orta kubbesi

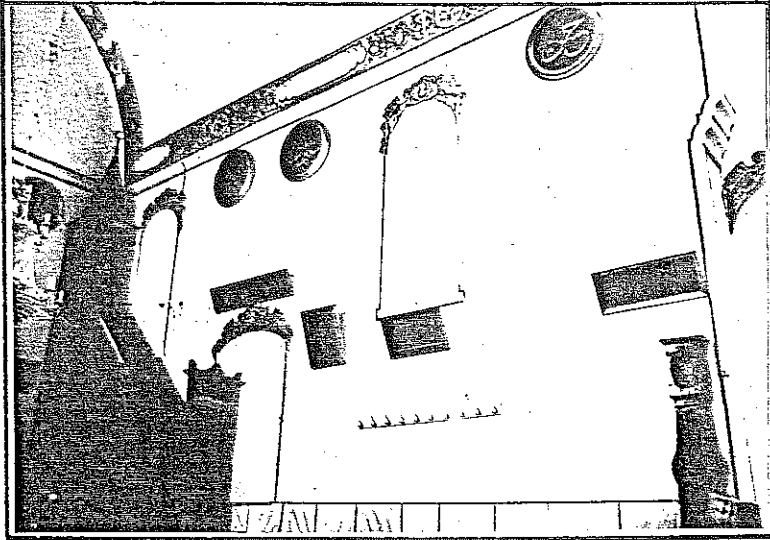
I. Murat Cami son cemaat yeri

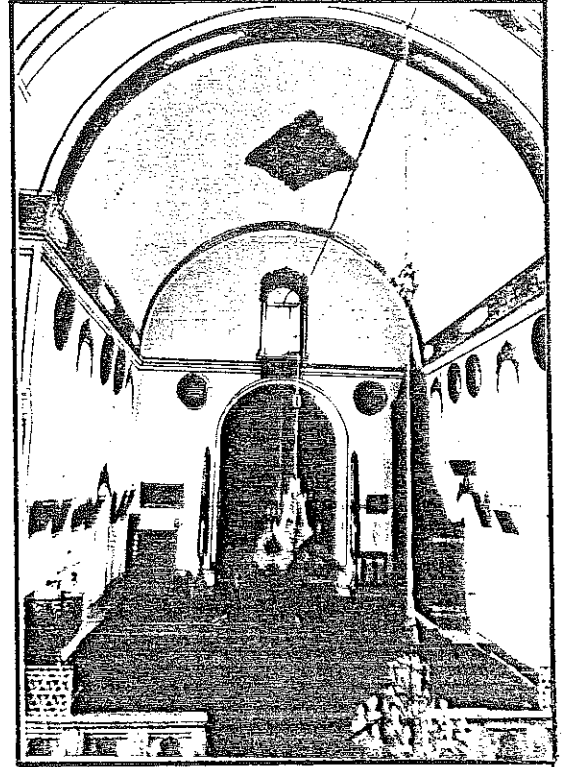
I. Murat Cami giriş kapısı

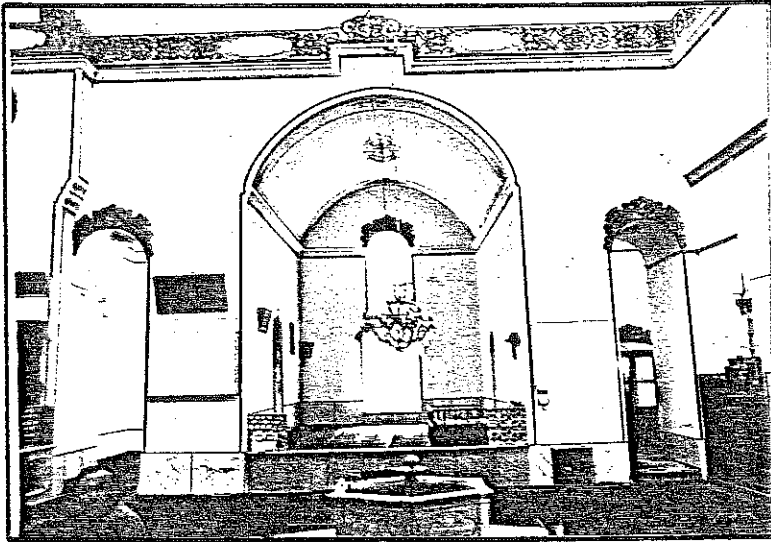
I. Murat Cami giriş kapısı

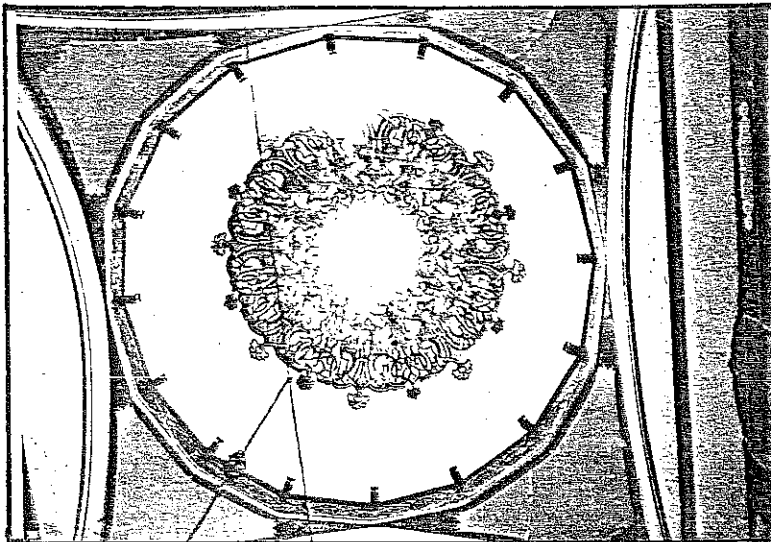
I. Murat Cami mihrap eyvani duvarı

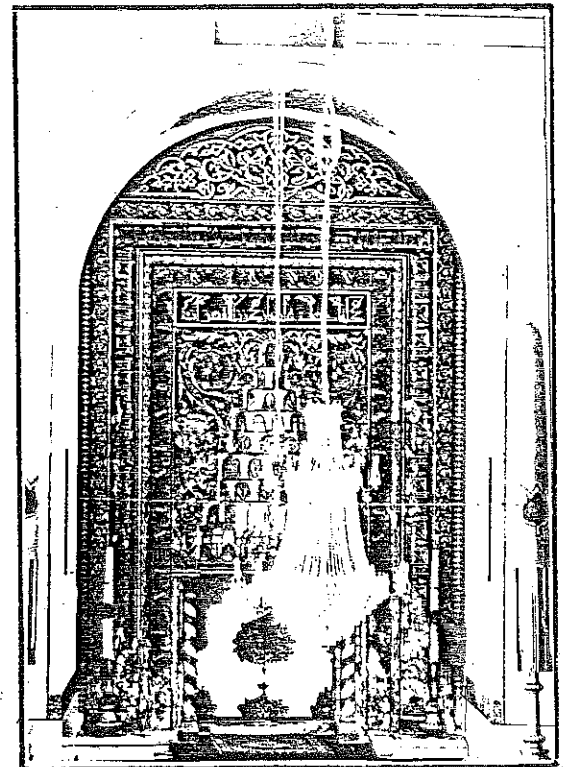
I. Murat Cami ana eyvani

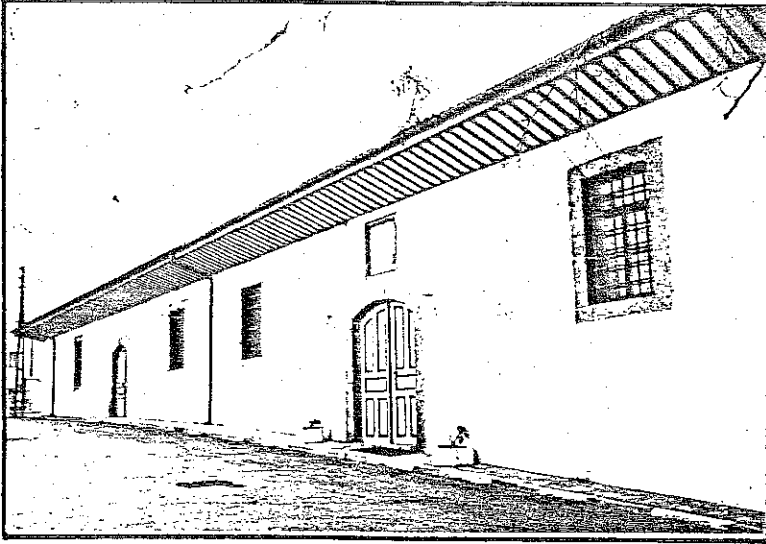
I. Murat Cami batı eyvani

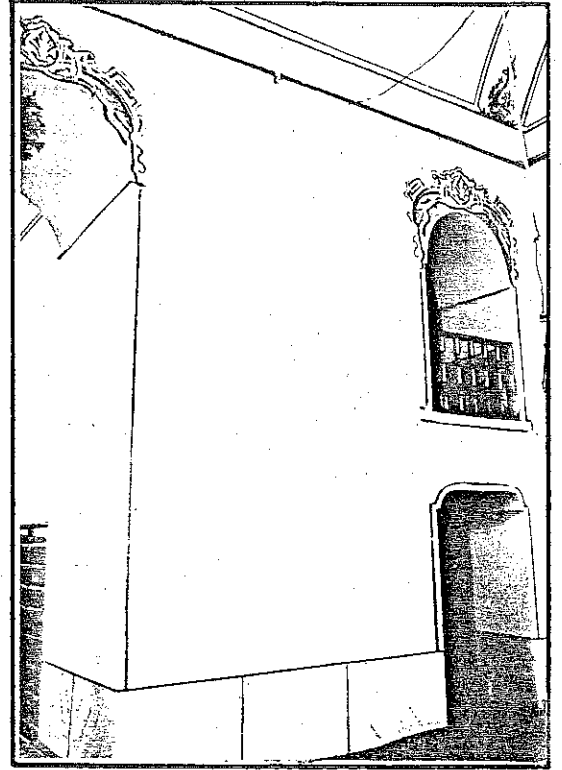
I. Murat Cami orta sahn kubbesi

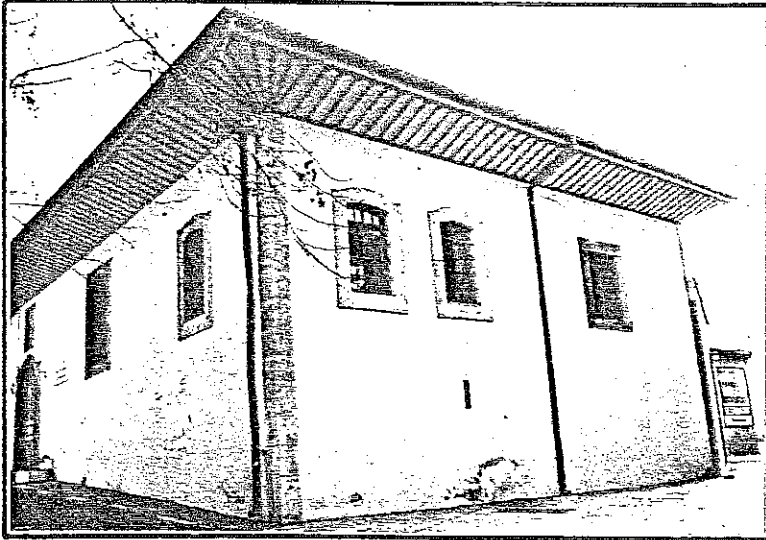
I. Murat Cami mihrabı

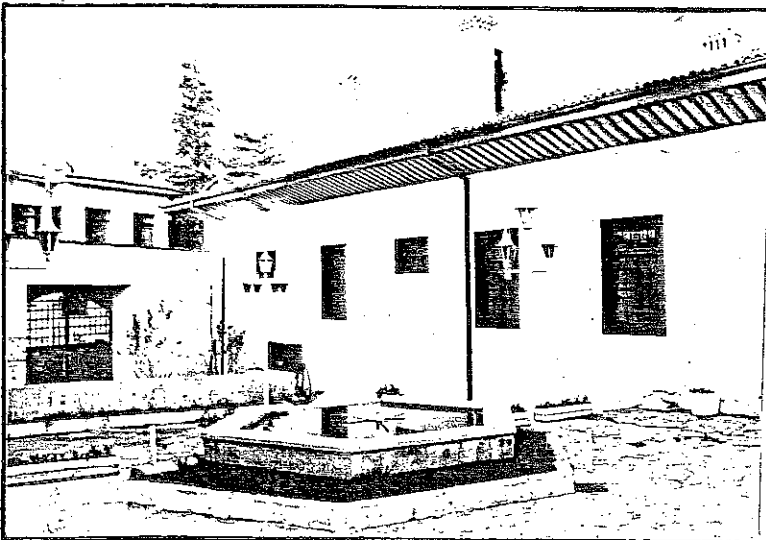
I. Murat imareti doğu cephesi

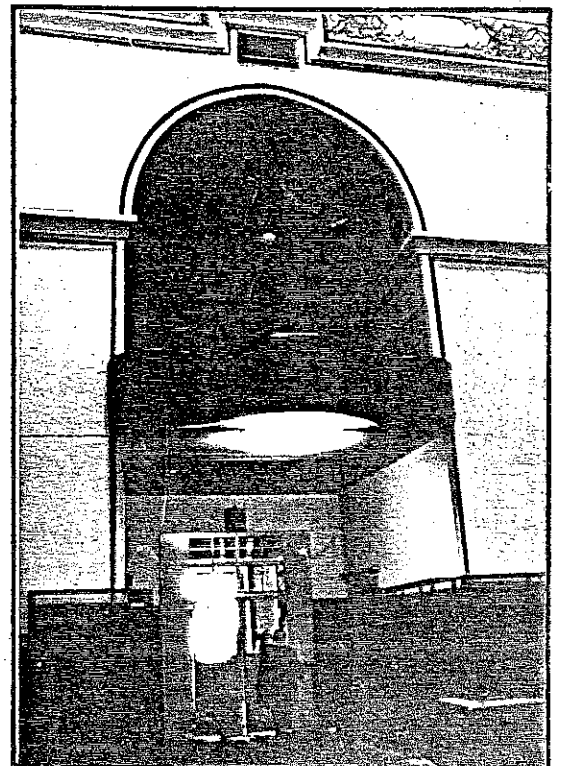
I. Murat Cami yan odası

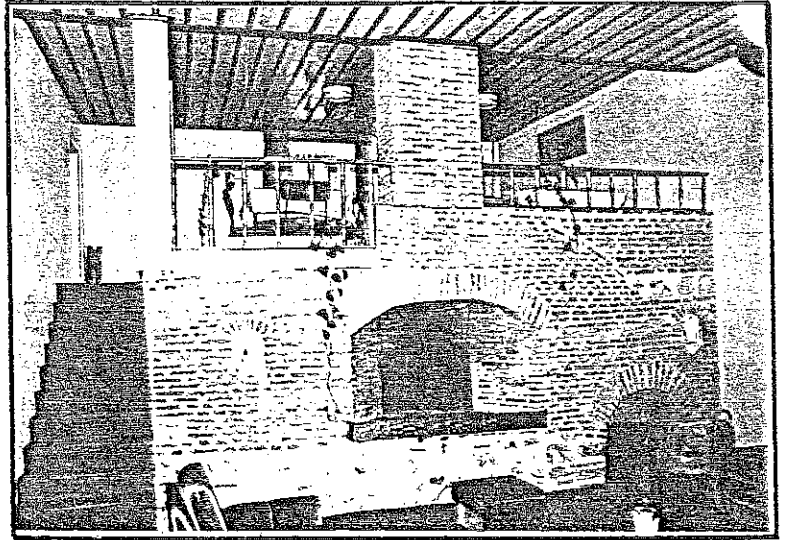
I. Murat imaret kuzey cephesi

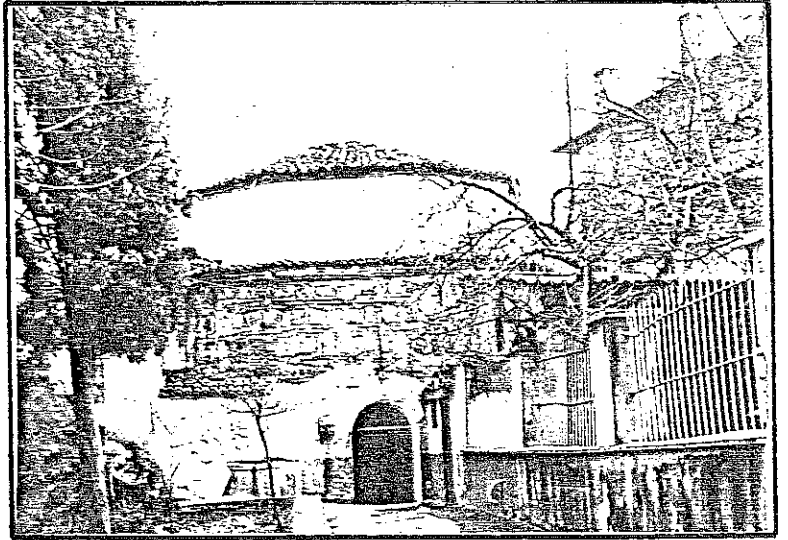
I. Murat imareti iç avlusu

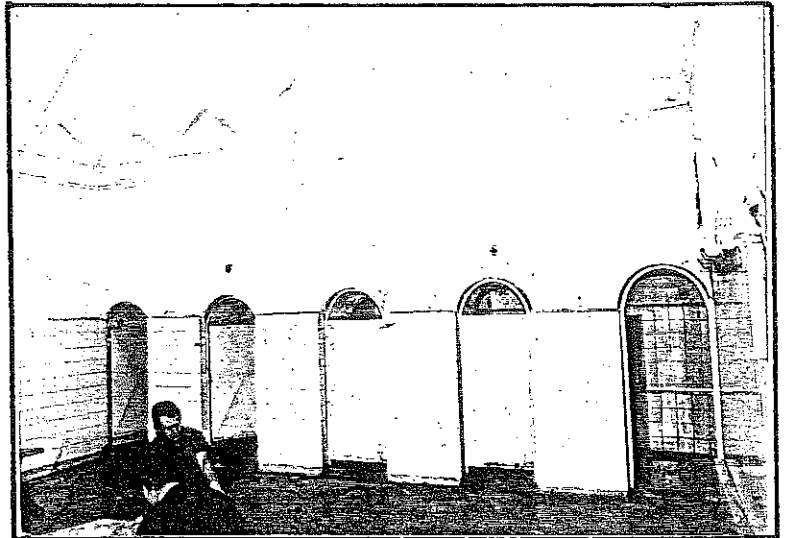
I. Murat Cami mahfili ve giriş eyvanı

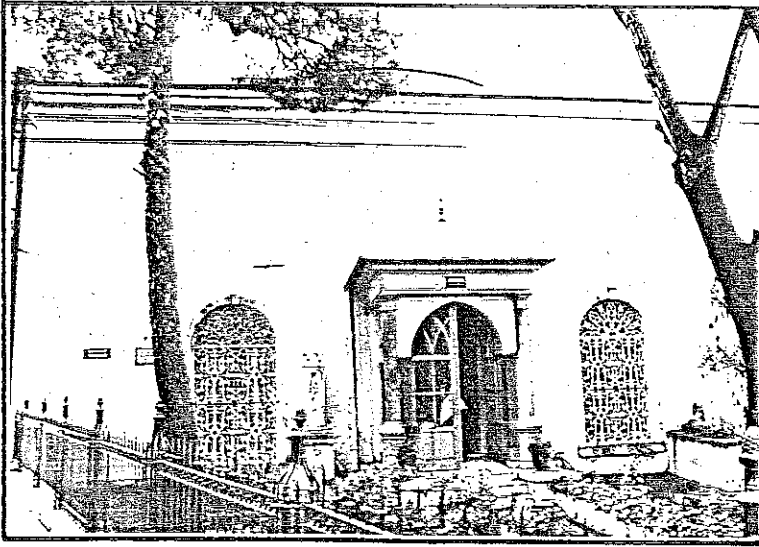
I. Murat imaret ocağı

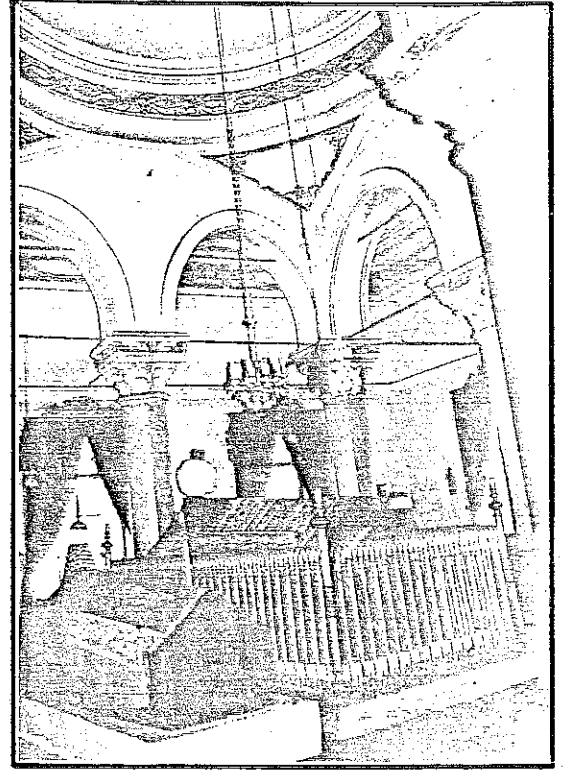
I. Murat Hamamı doğu cephesi

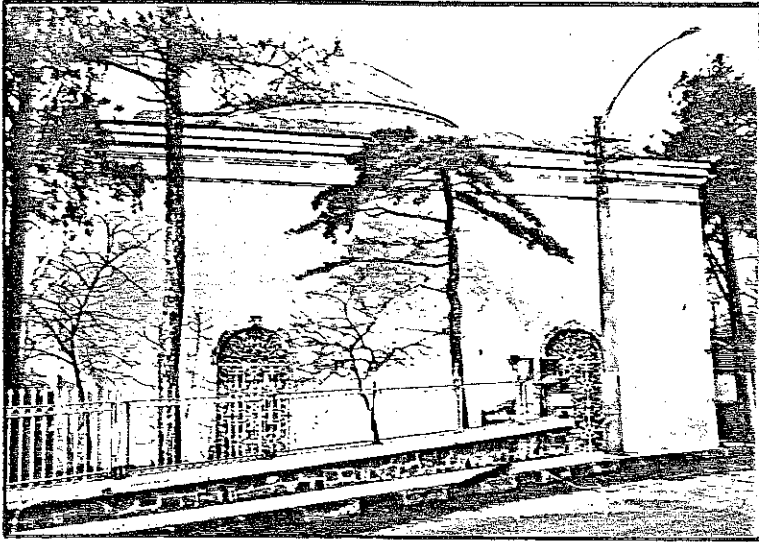
I. Murat Hamamı içi

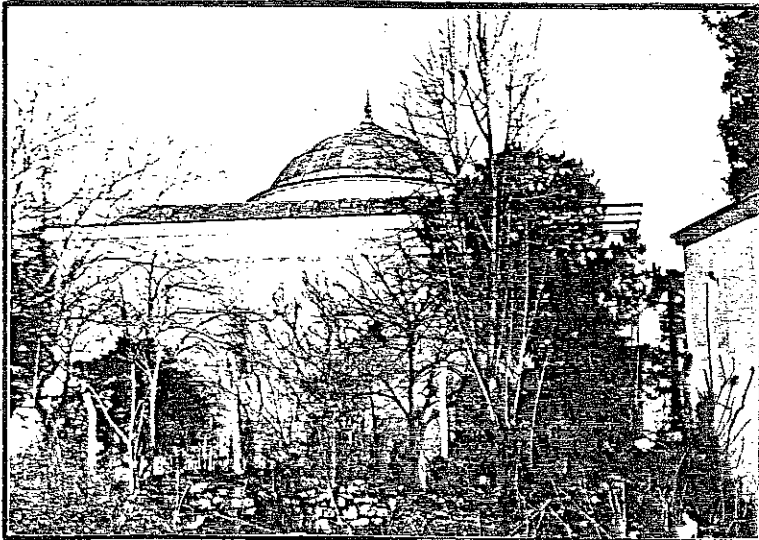
I. Murat Türbesi doğu cephesi

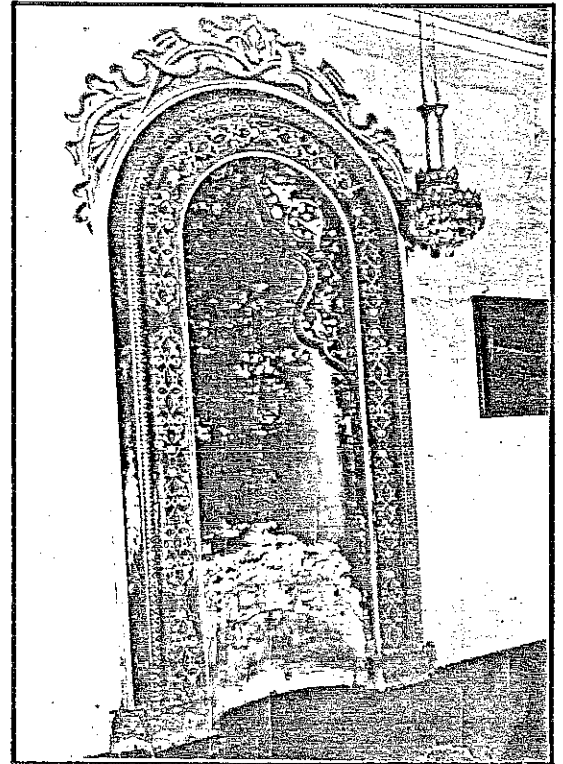
I. Murat türbe içi

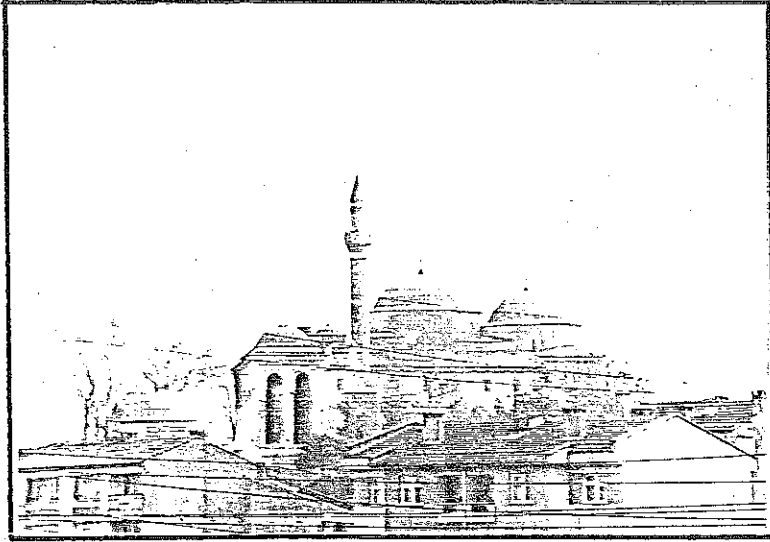
I. Murat Türbesi güney cephesi

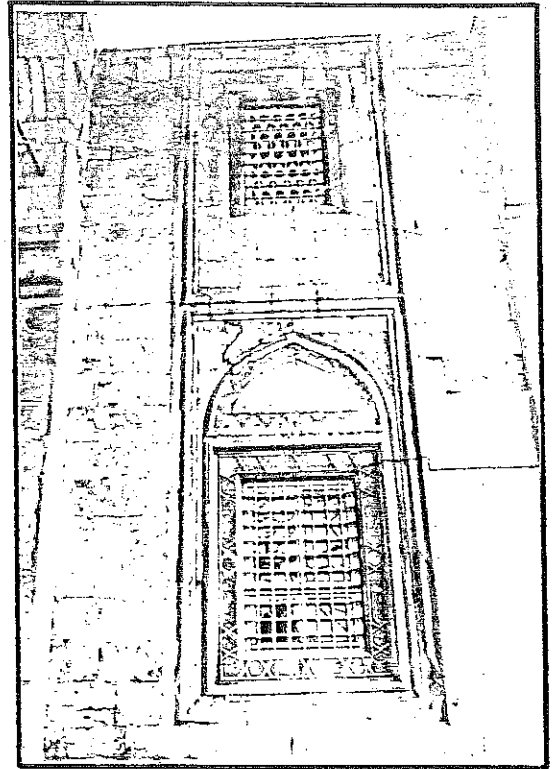
I. Murat Türbesi batı cephesi

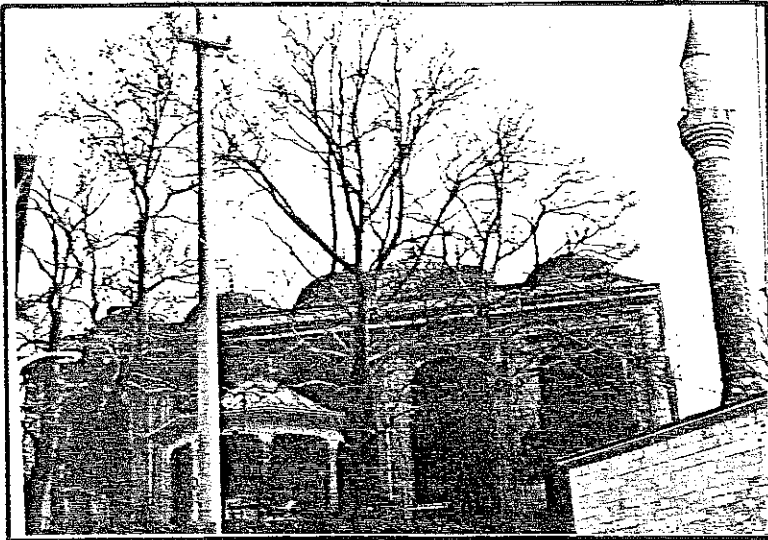
I. Murat türbe mihrabı

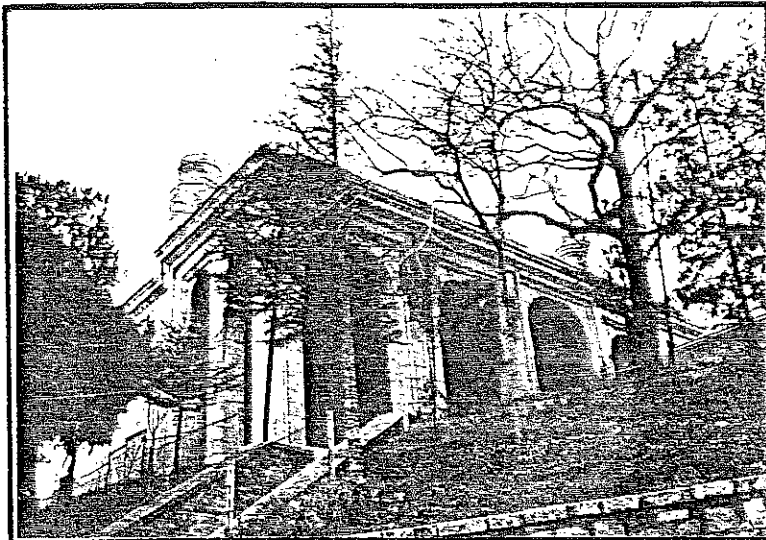
Yıldırım Cami yan görünüşü

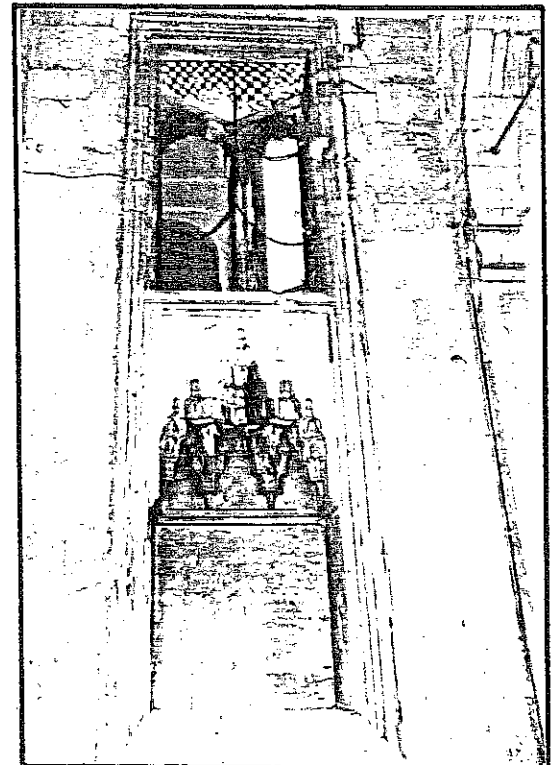
Yıldırım Cami kuzey cephesi penceresi

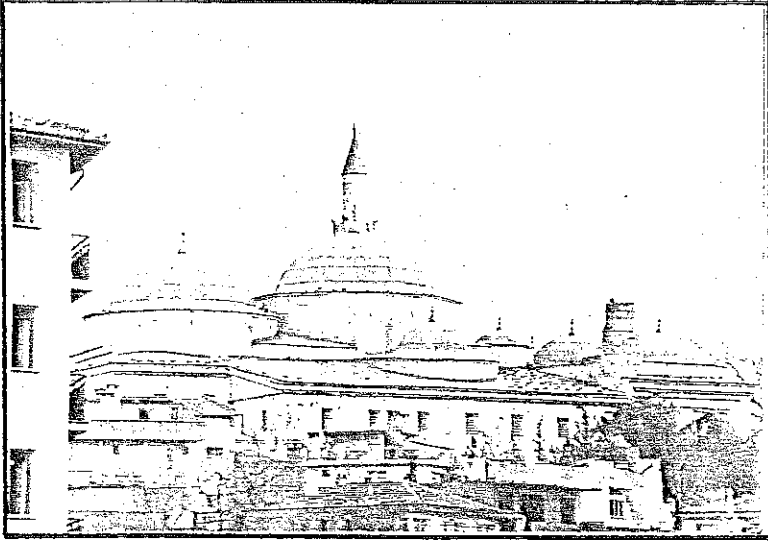
Yıldırım Cami son cemaat cephesi

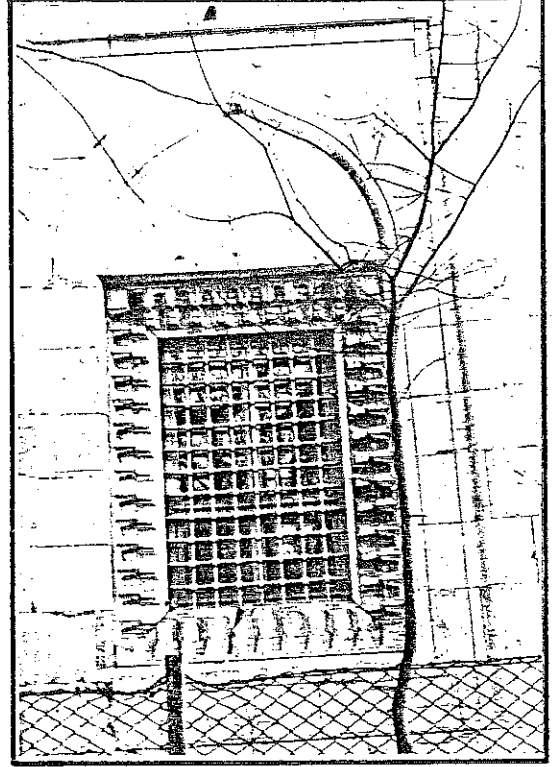
Yıldırım Cami kuzey cephesi

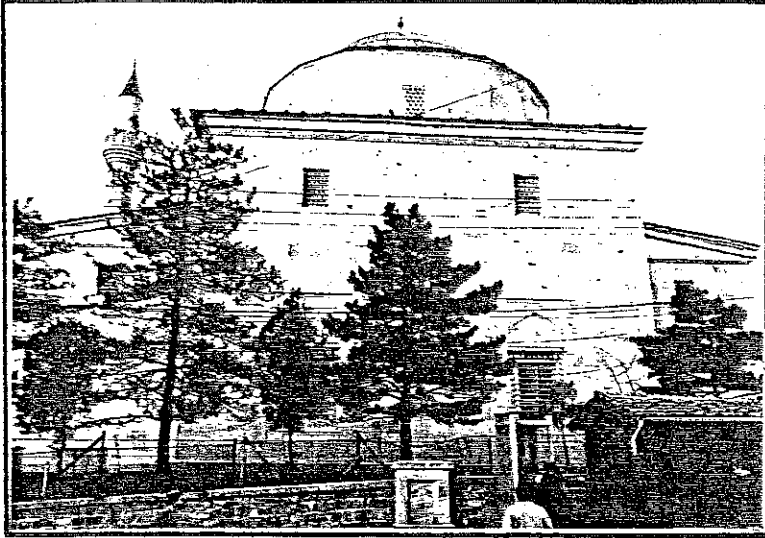
Yıldırım Cami pencere nişi

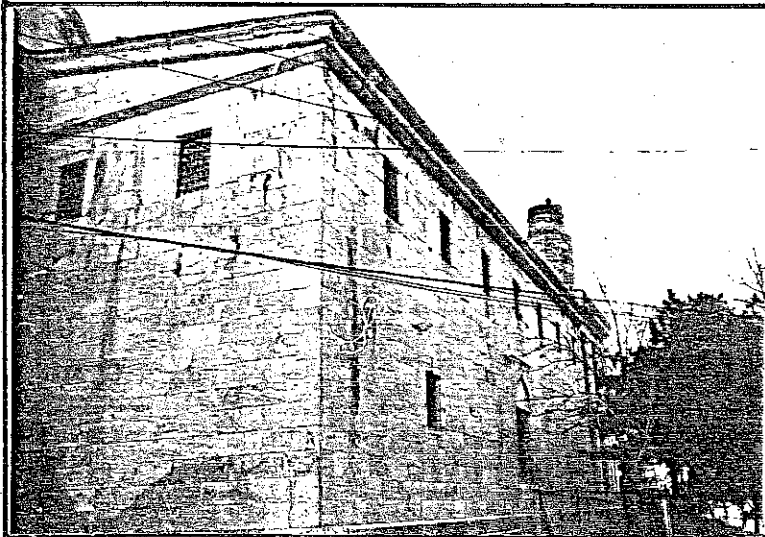
Yıldırım Cami genel görünüşü

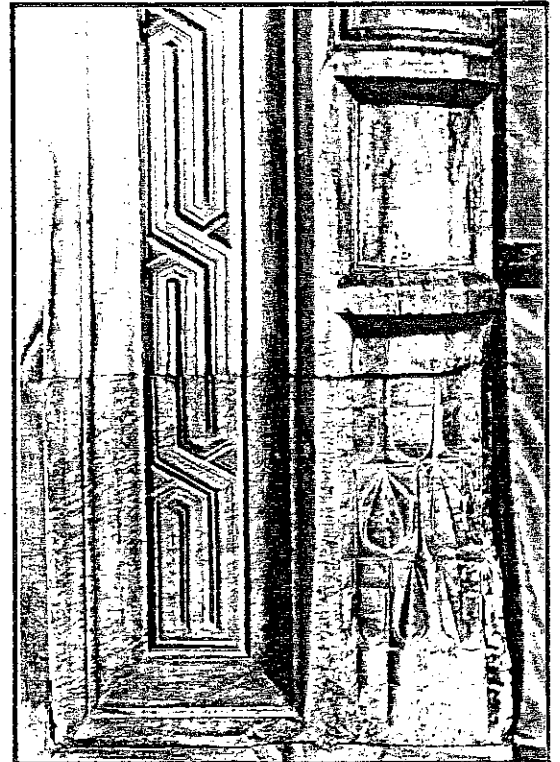
Yıldırım Cami batı cephesi penceresi

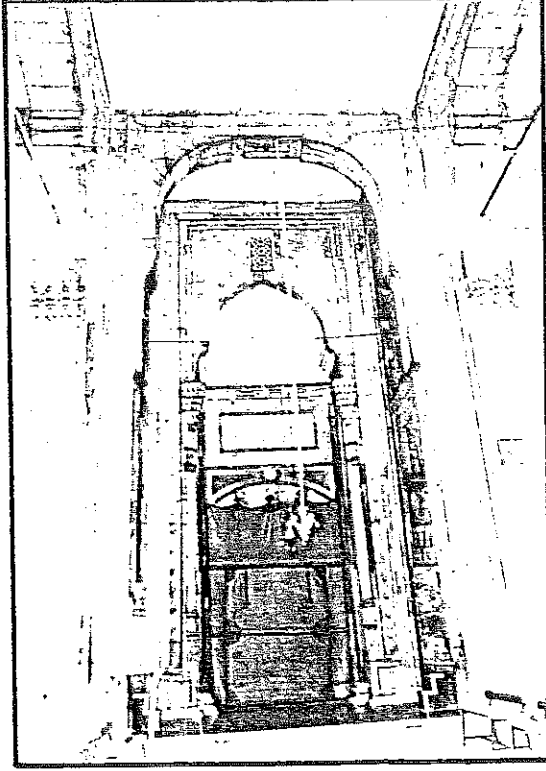
Yıldırım Cami mihrap cephesi

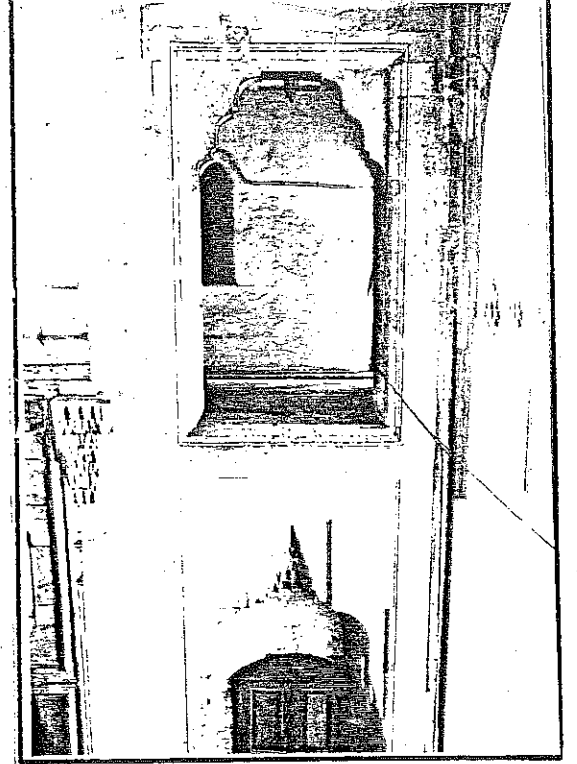
Yıldırım Cami doğu cephesi

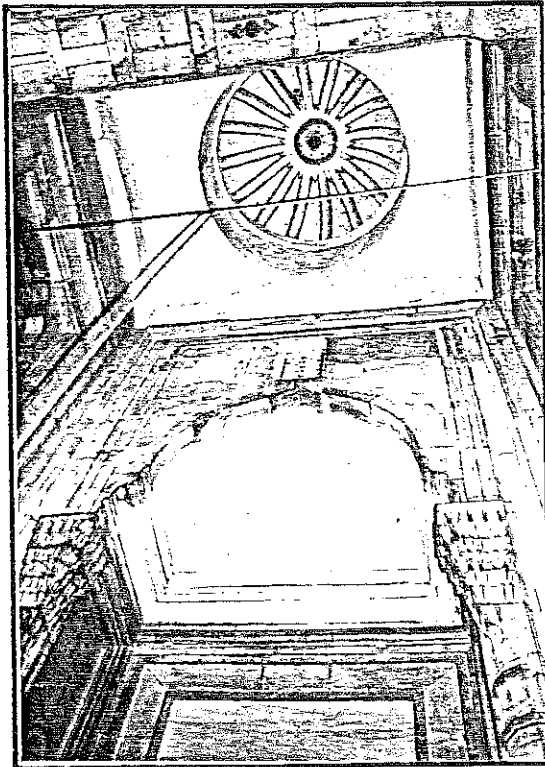
Yıldırım Cami kapı silmesi

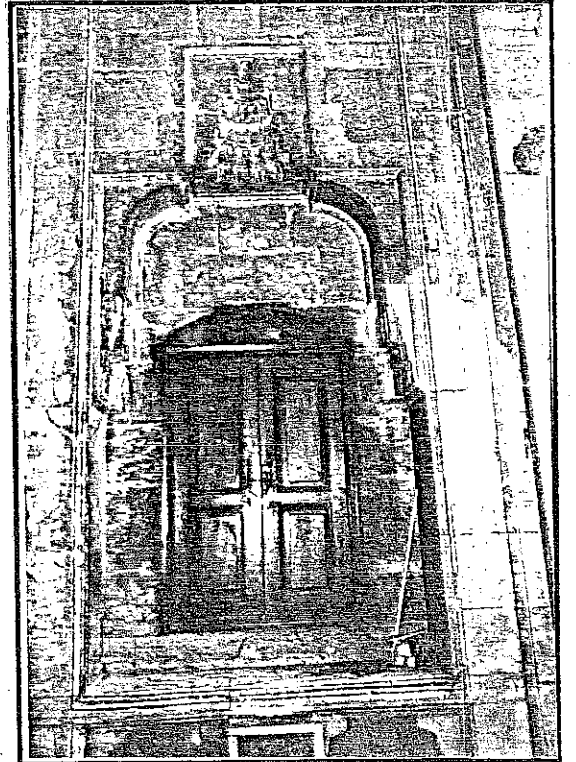
Yıldırım Cami giriş kapısı

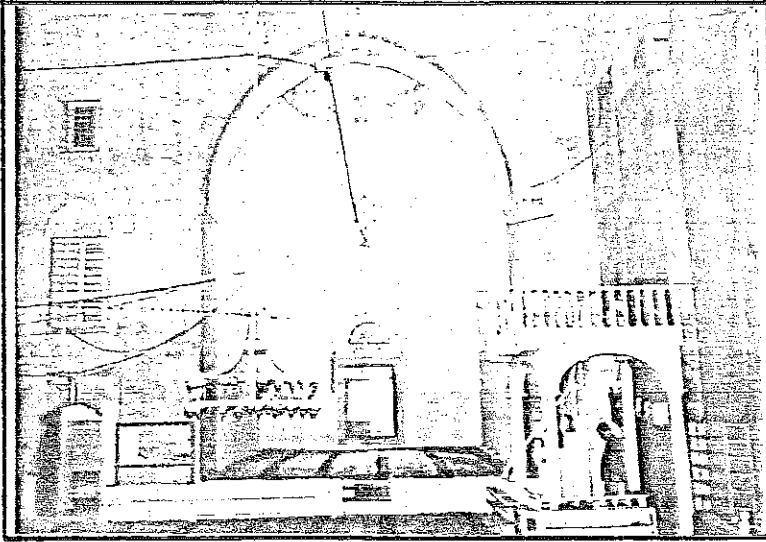
Yıldırım Cami kapı yanı balkon ve nişi

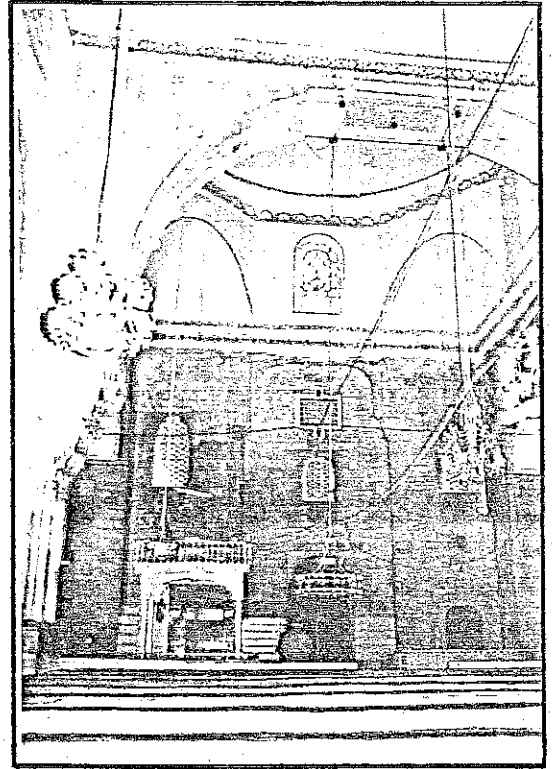
Yıldırım Cami kapı üstü kubbesi

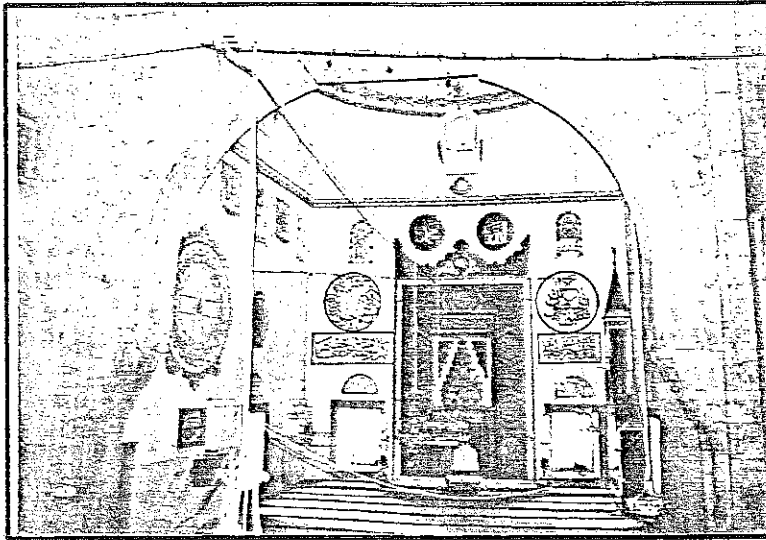
Yıldırım Cami müezzin hüccesi girişi

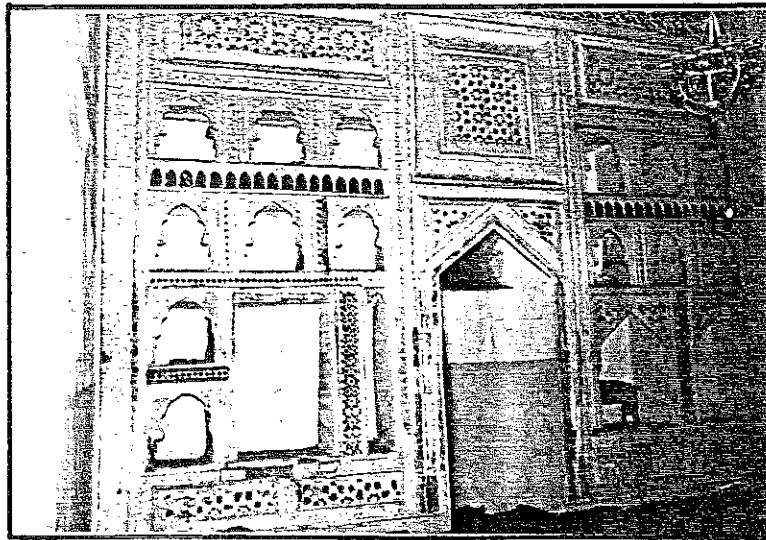
Yıldırım Cami batı eyvanı

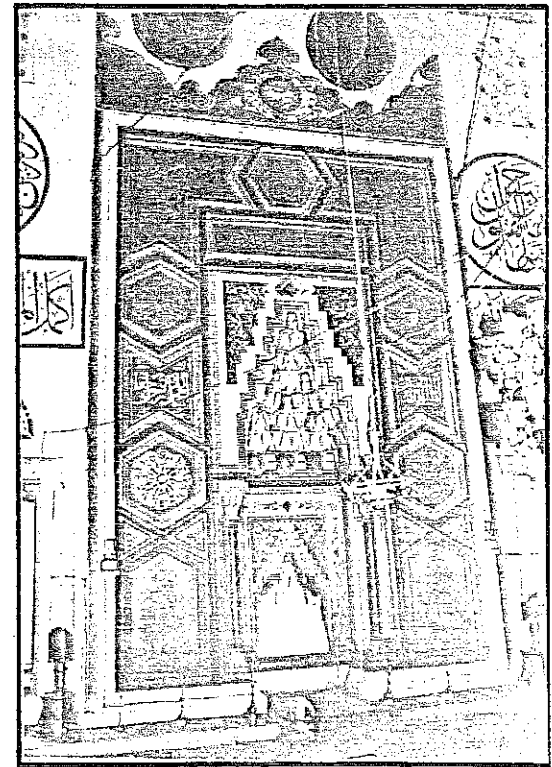
Yıldırım Cami giriş kubbesi

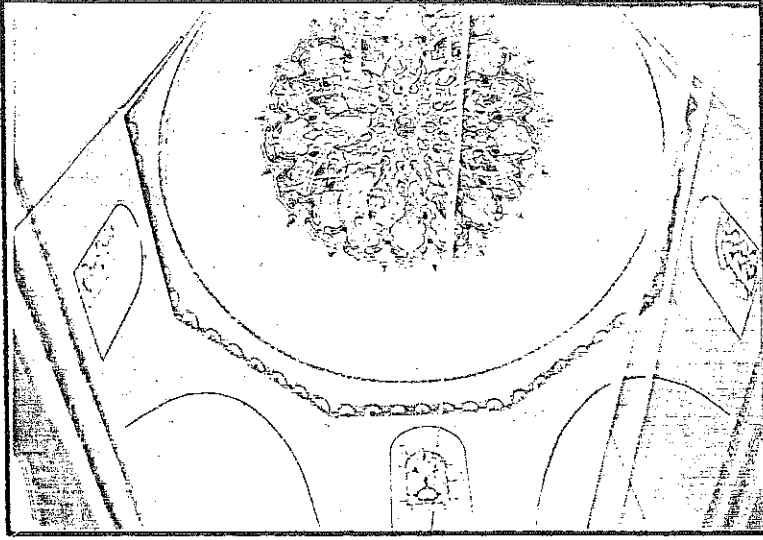
Yıldırım Cami ana eyvanı

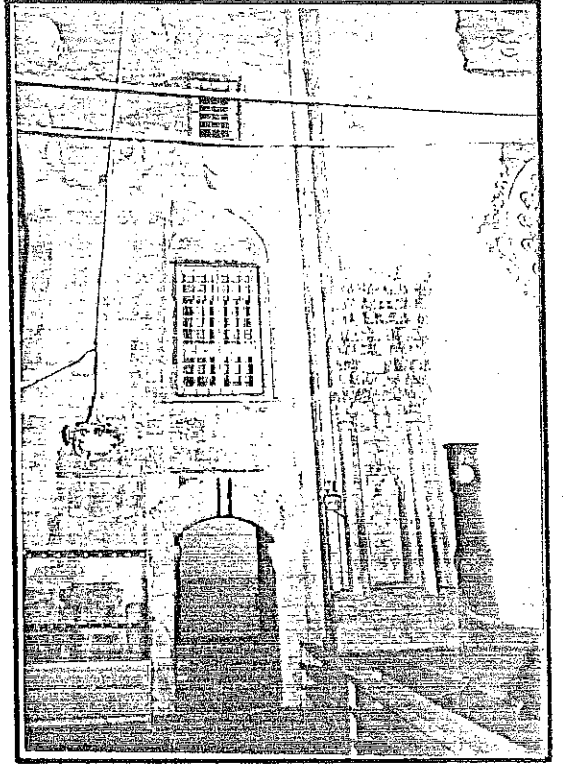
Yıldırım Cami batı eyvanı

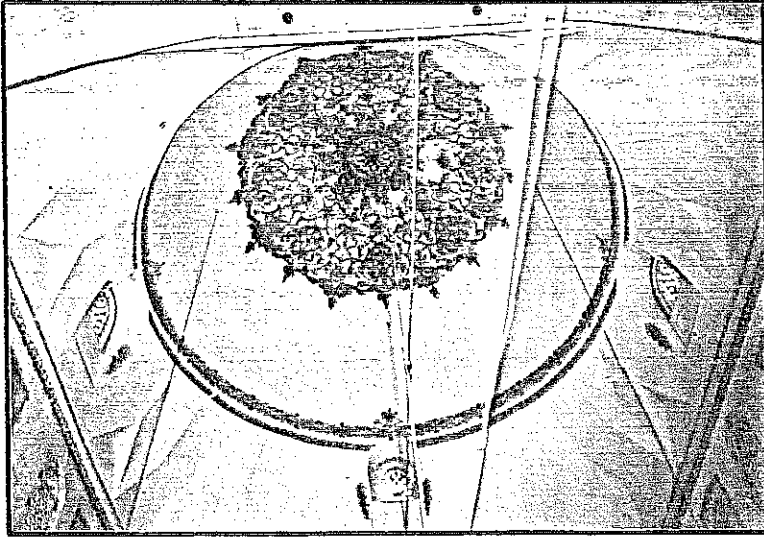
Yıldırım Cami mihrabı

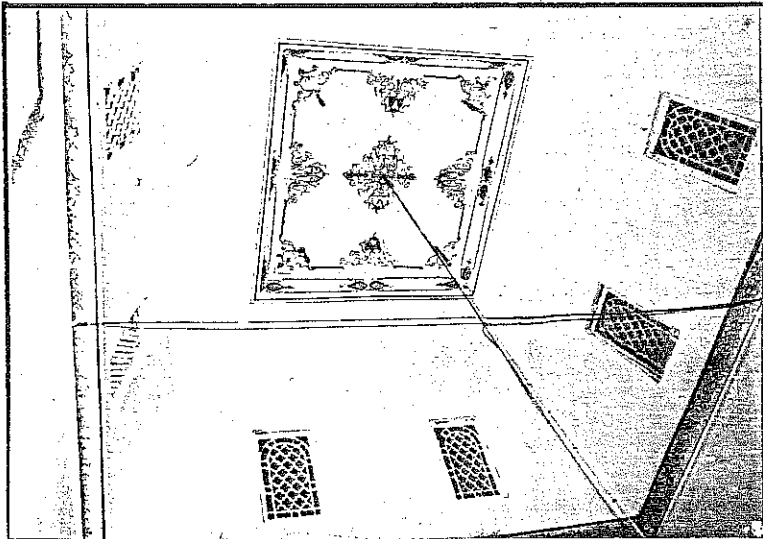
Yıldırım Cami orta sahn kubbesi

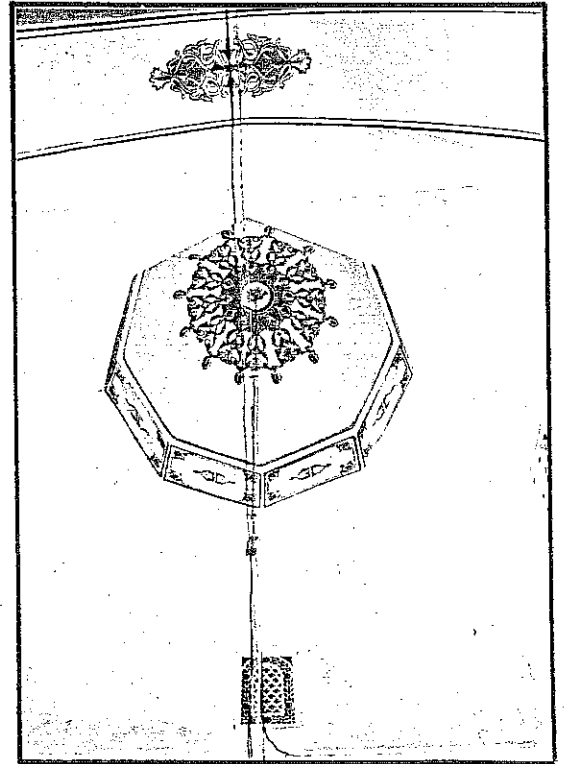
Yıldırım Cami orta sahn doğu duvarı

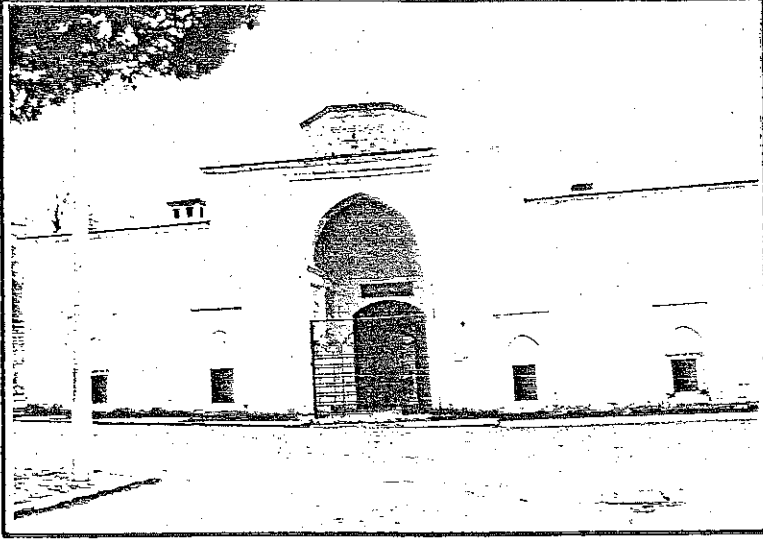
Yıldırım Cami mihrap kubbesi

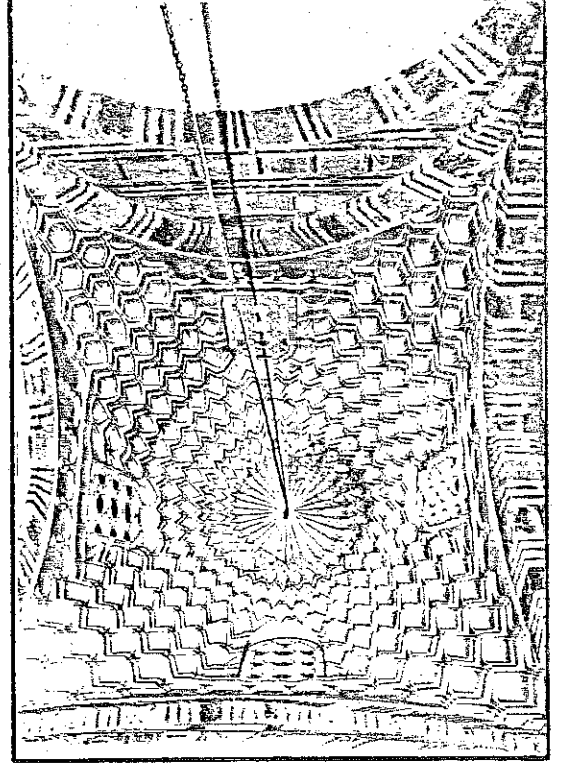
Yıldırım Cami batı odası tonozu

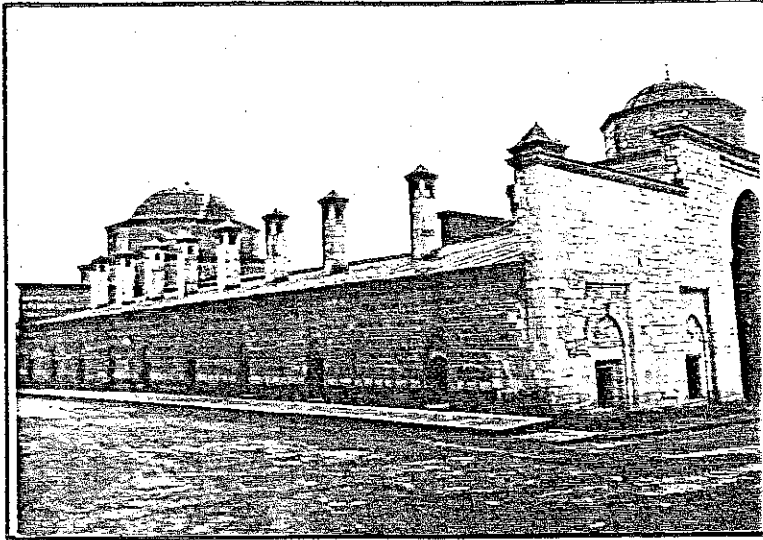
Yıldırım Cami doğu eyvan kubbesi

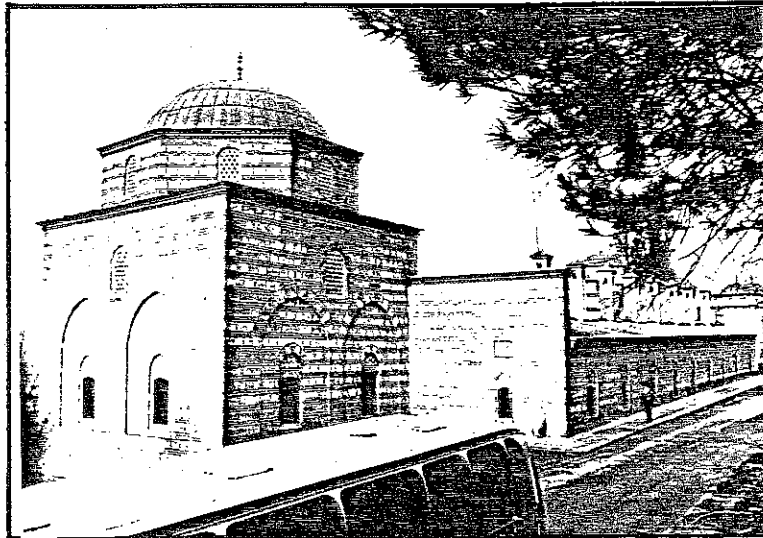
Yıldırım Medresesi kuzeydoğu cephesi

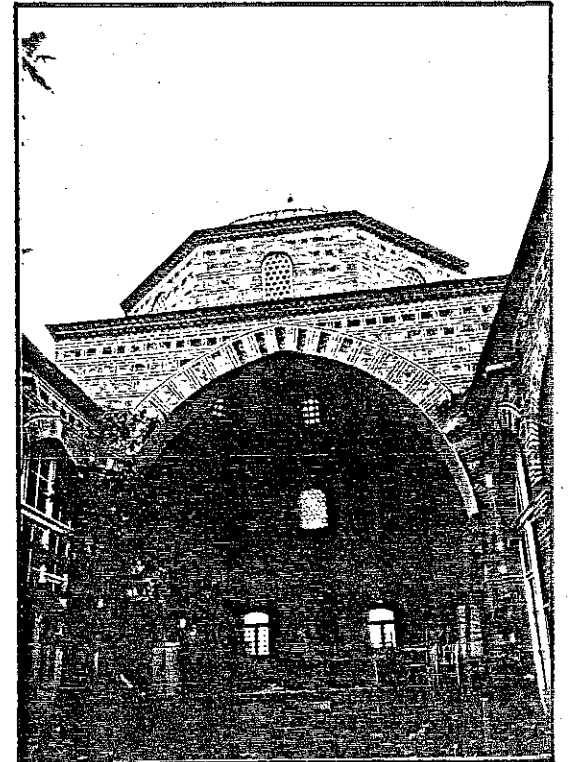
Yıldırım Medresesi giriş kubbesi

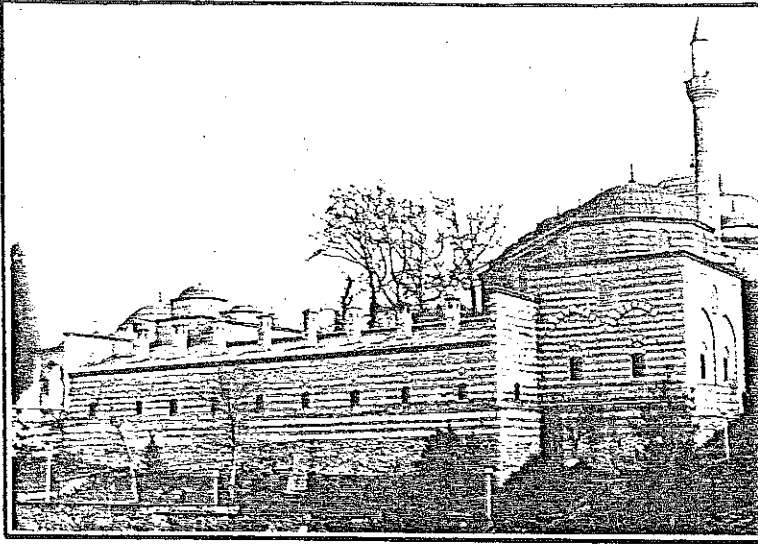
Yıldırım Medresesi giriş ve yan cephesi

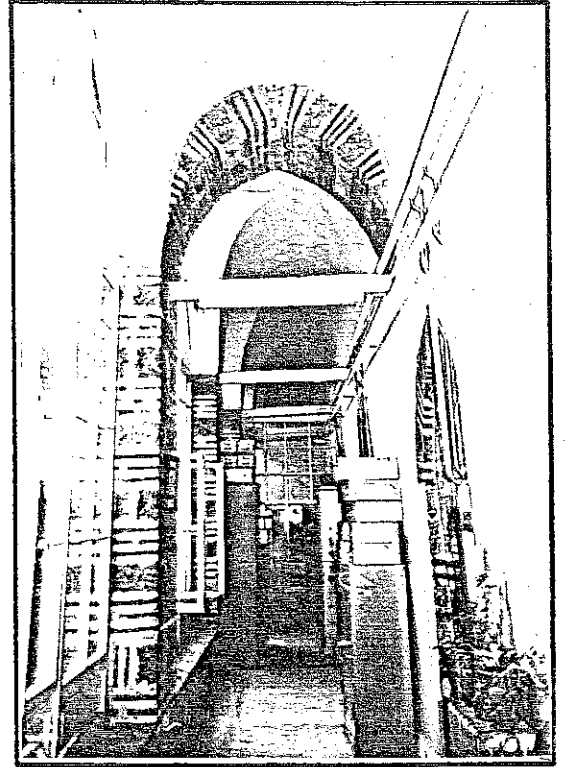
Yıldırım Medresesi güneydoğu cephesi

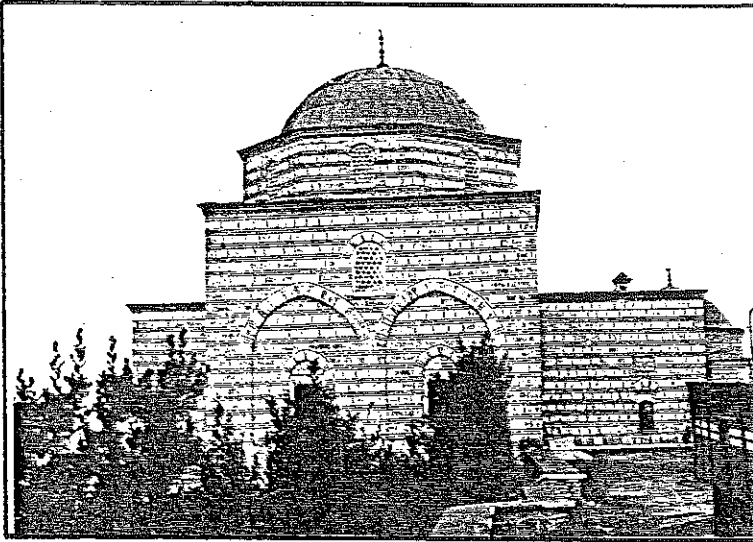
Yıldırım Medresesi ana eyvanı

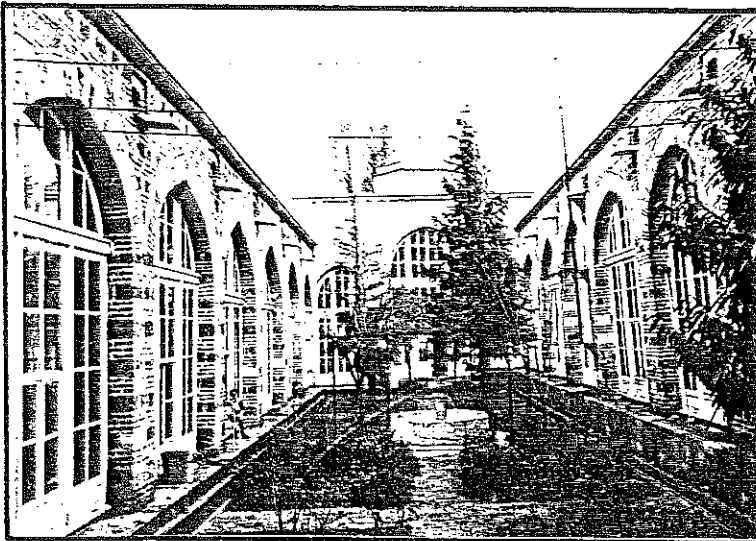
Yıldırım Medresesi kuzeybatı cephesi

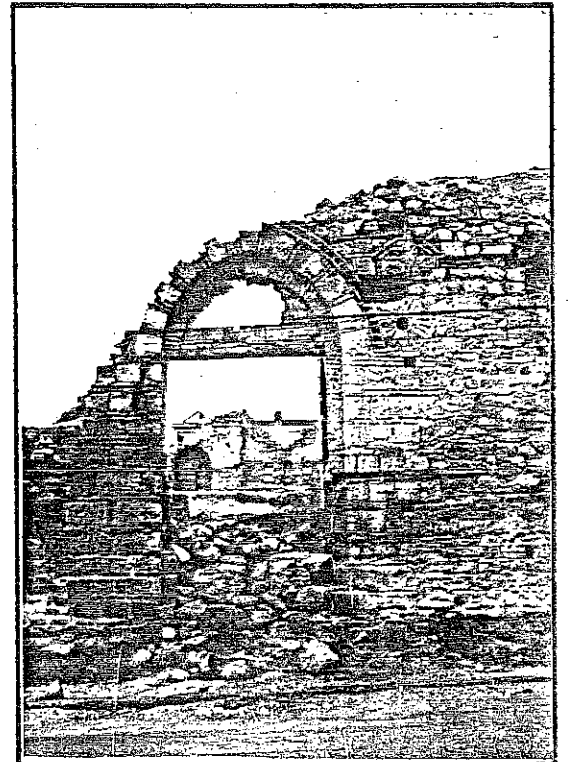
Yıldırım Medresesi revak tonozları

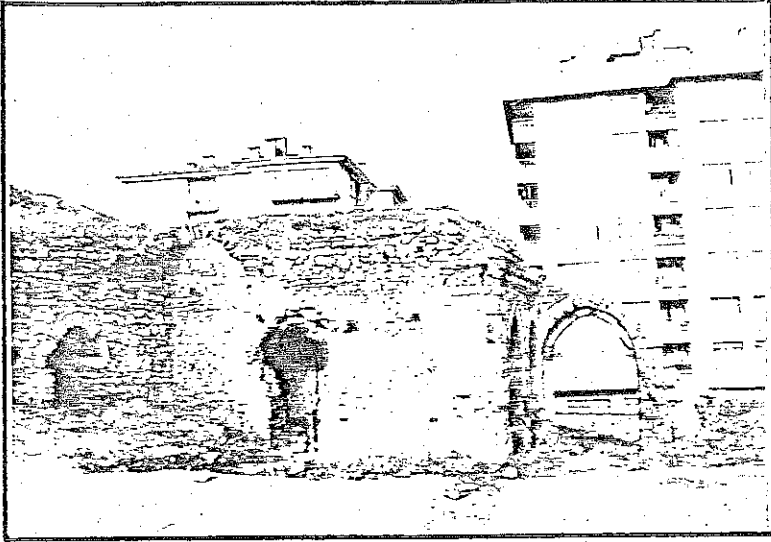
Yıldırım Medresesi güneybatı cephesi

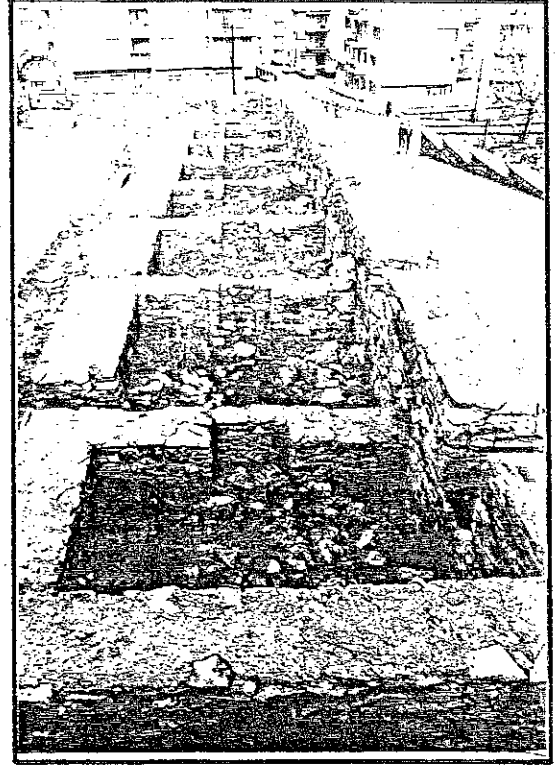
Yıldırım Medresesi ana eyvandan girişe

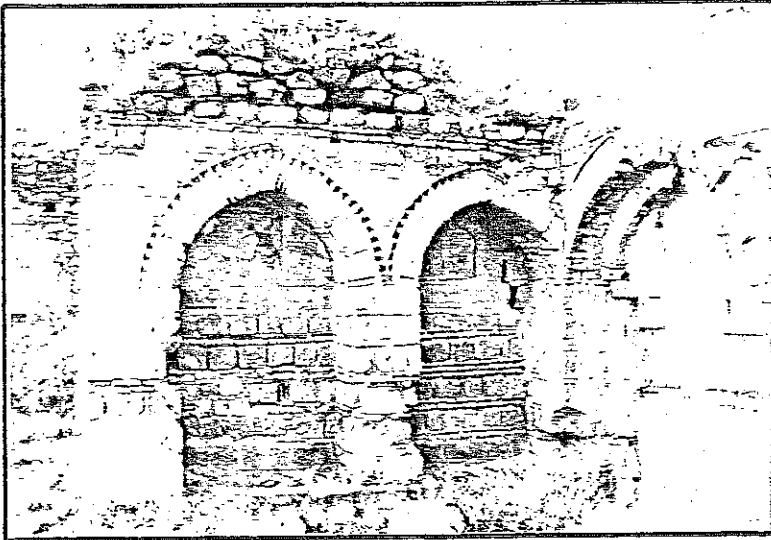
Yıldırım Şifhanesi giriş kapısı

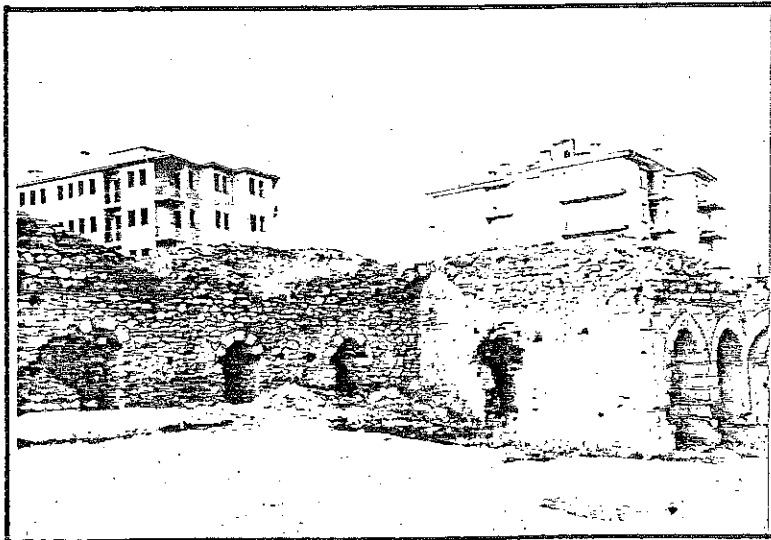
Yıldırım şifhanesi avludan giriş kapısı

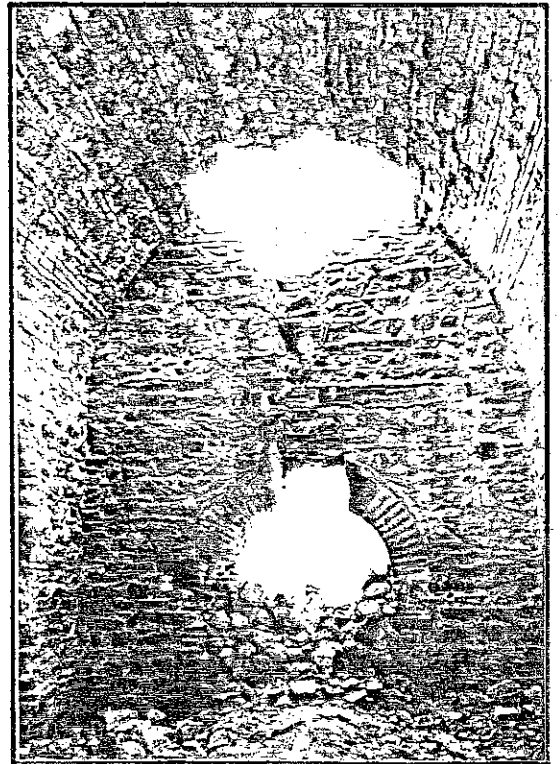
Yıldırım Şifhanesi doğu kanadı

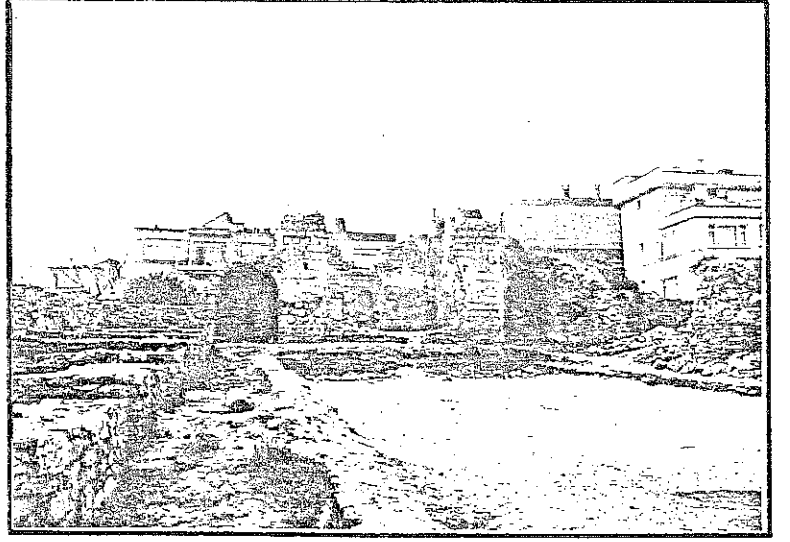
Yıldırım Şifhanesi giriş kapısı nişi

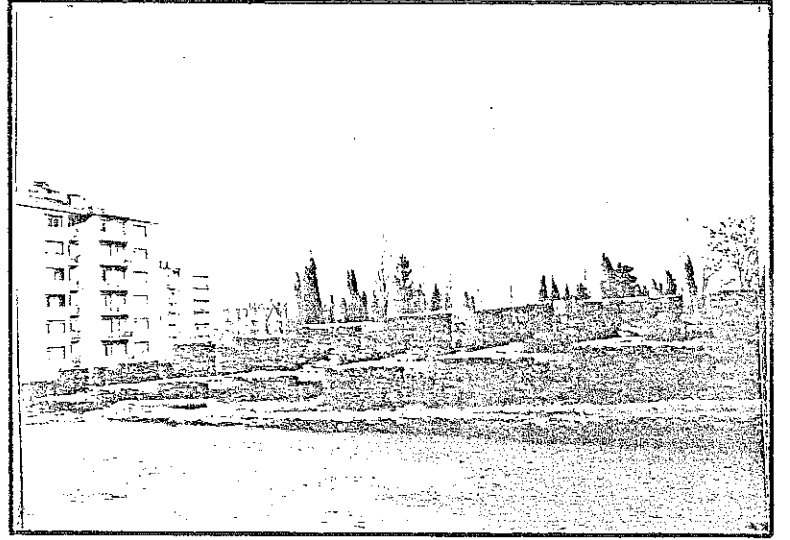
Yıldırım Şifhanesi avludan batı kanadı

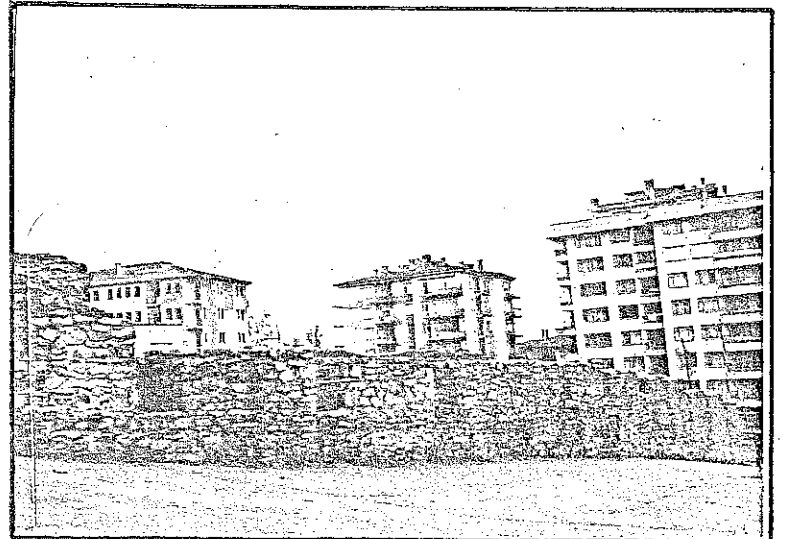
Yıldırım Şifhanesi batı kanadı köşesi

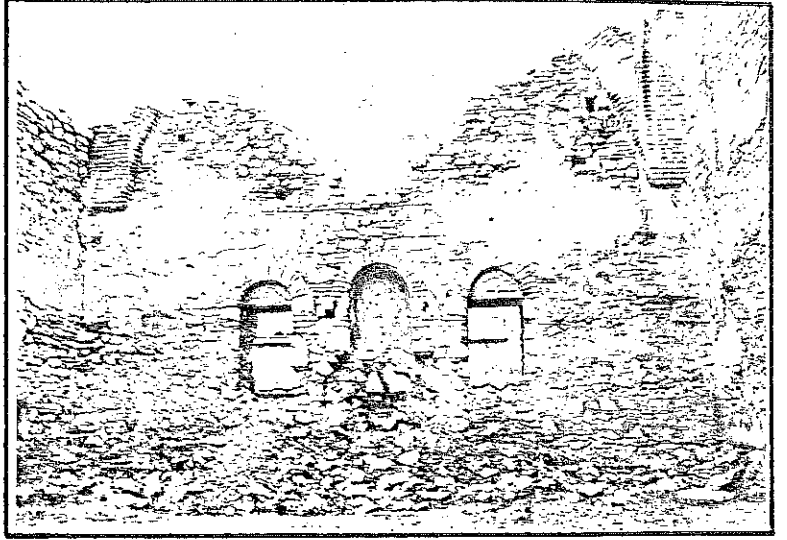
Yıldırım Şifhanesi avludan ana eyvanı

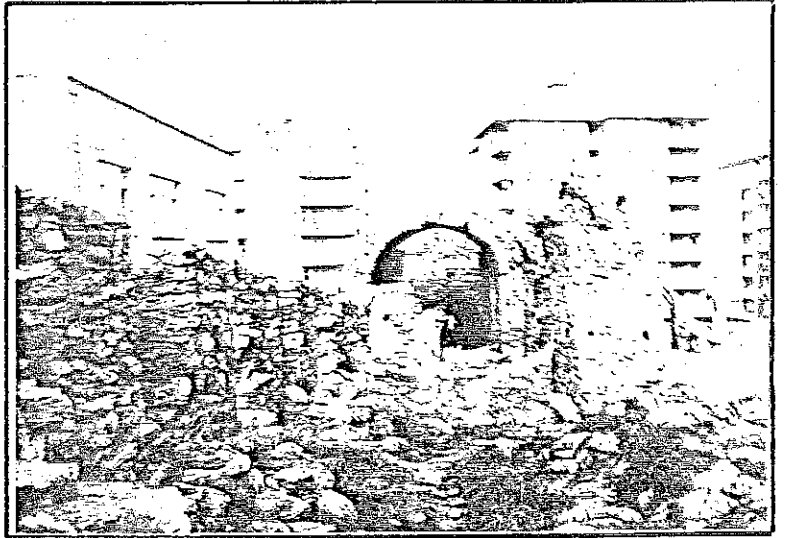
Yıldırım Şifhanesi doğu kanadı

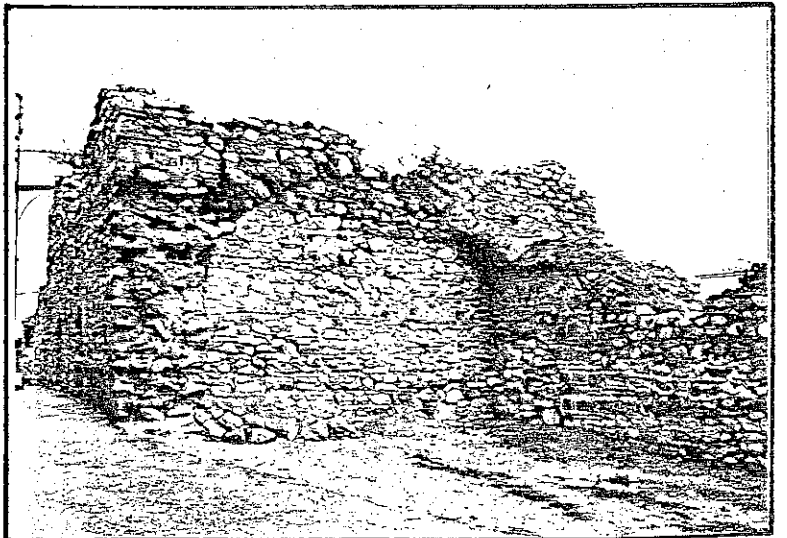
Yıldırım Şifhanesi doğu cephesi

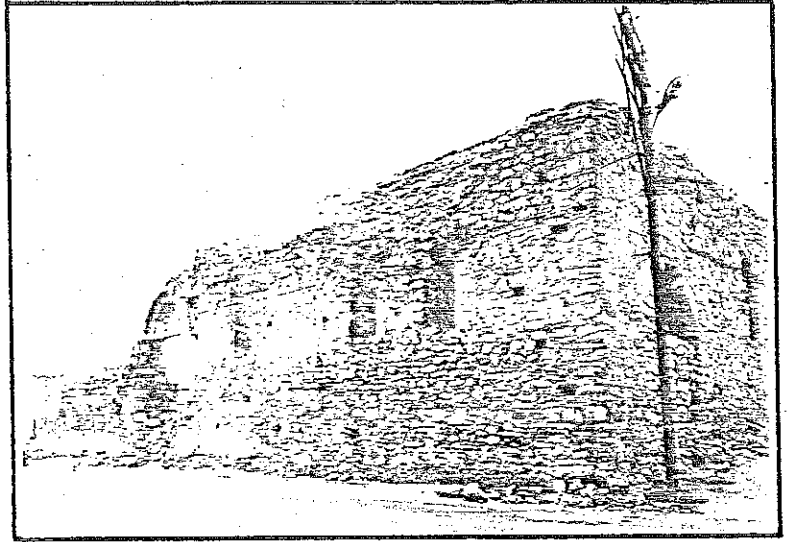
Yıldırım Şifhanesi ana eyvan duvarı

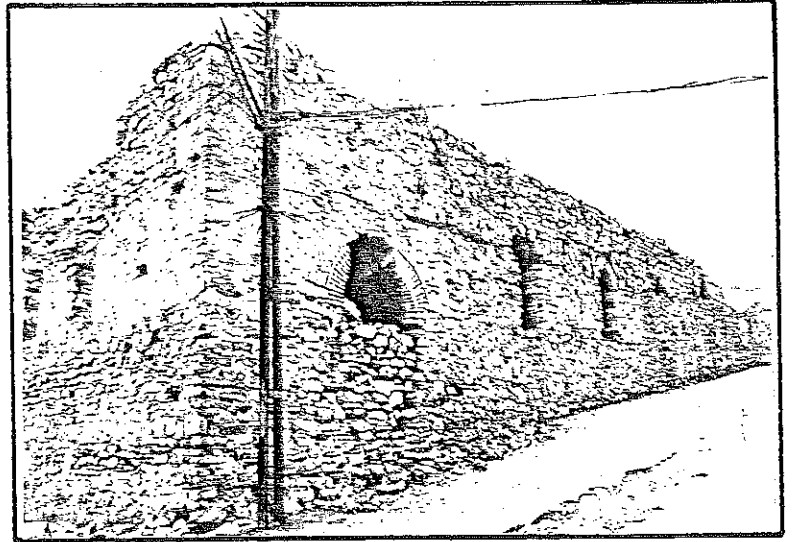
Yıldırım Şifhanesi batı kanadı hücreler

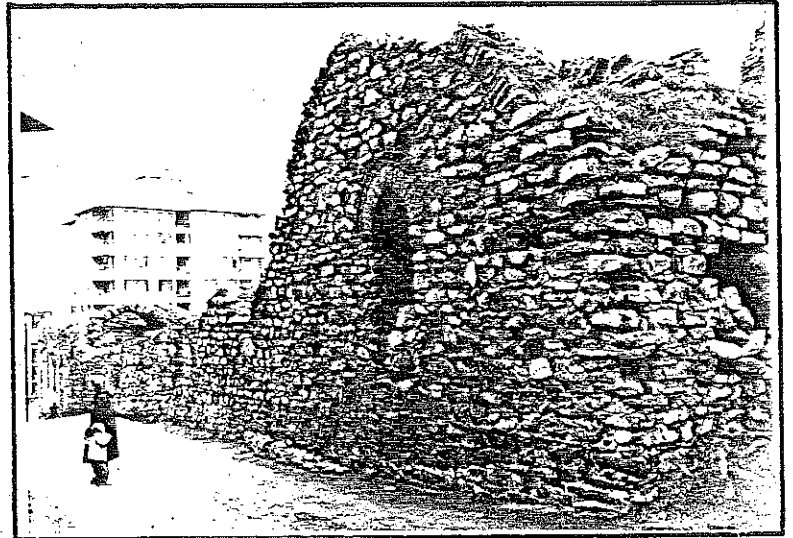
Yıldırım Şifhanesi güneydoğu cephesi

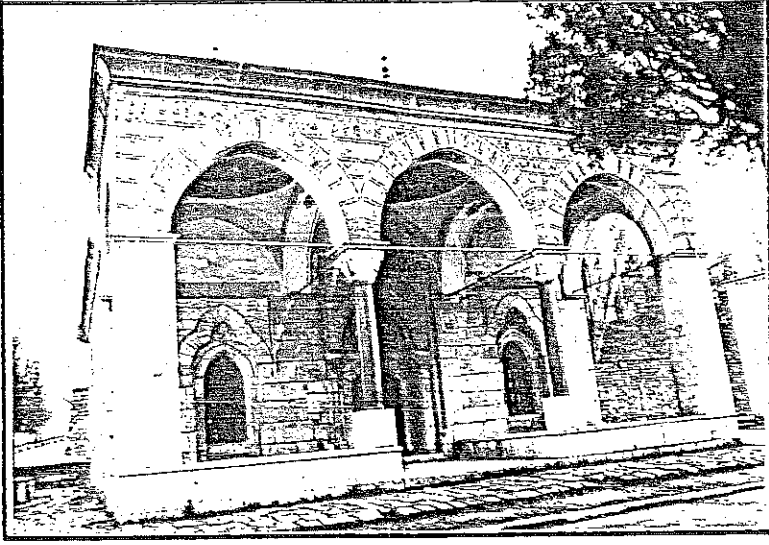
Yıldırım Şifahanesi kuzey cephesi

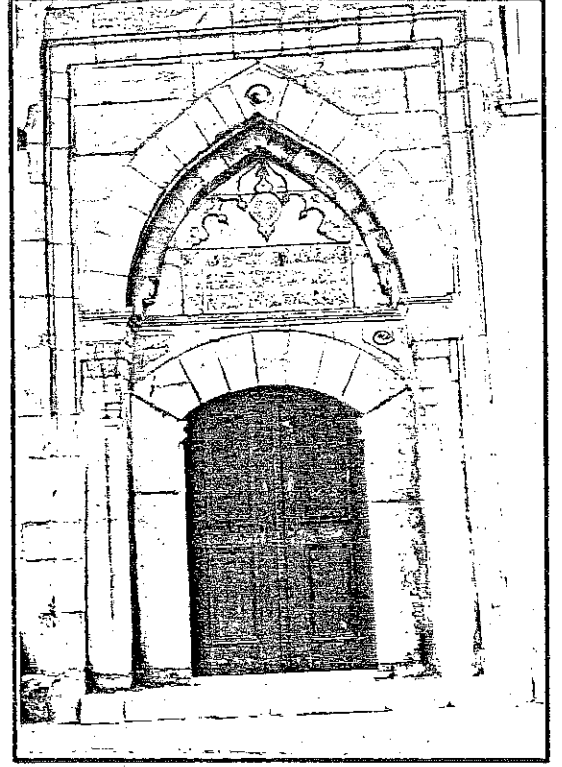
Yıldırım Şifahanesi batı cephesi

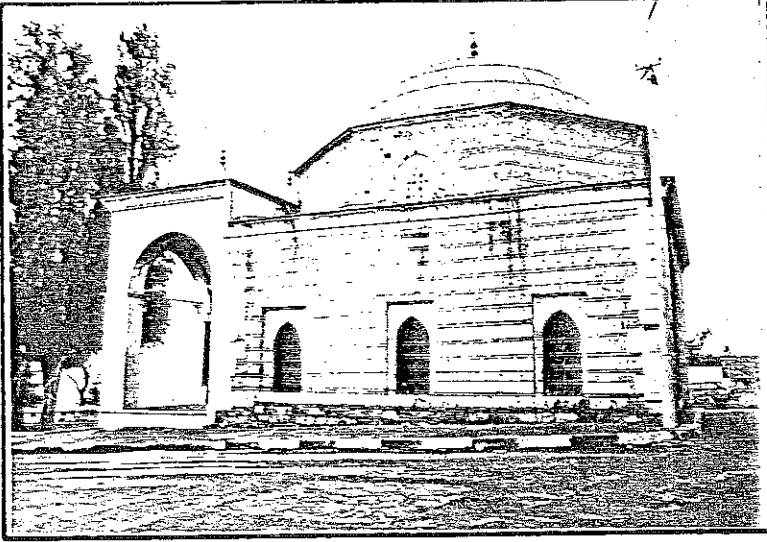
Yıldırım Şifahanesi güney cephesi

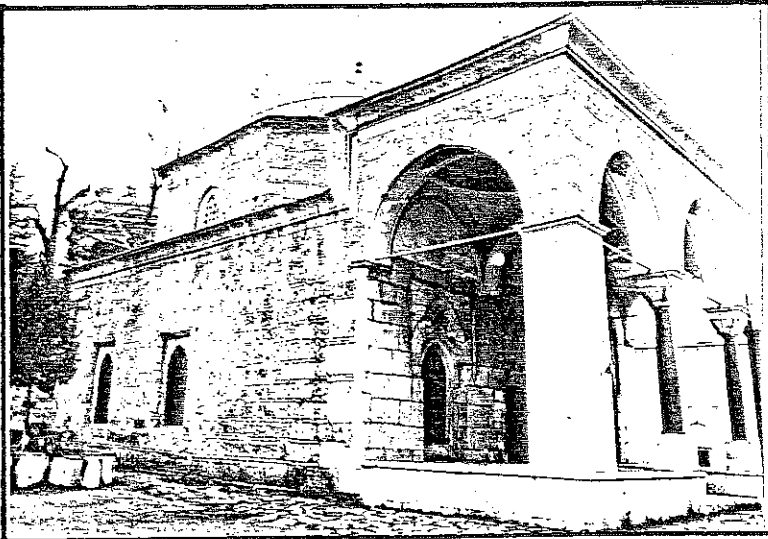
Yıldırım Medresesi kuzeybatı cephesi

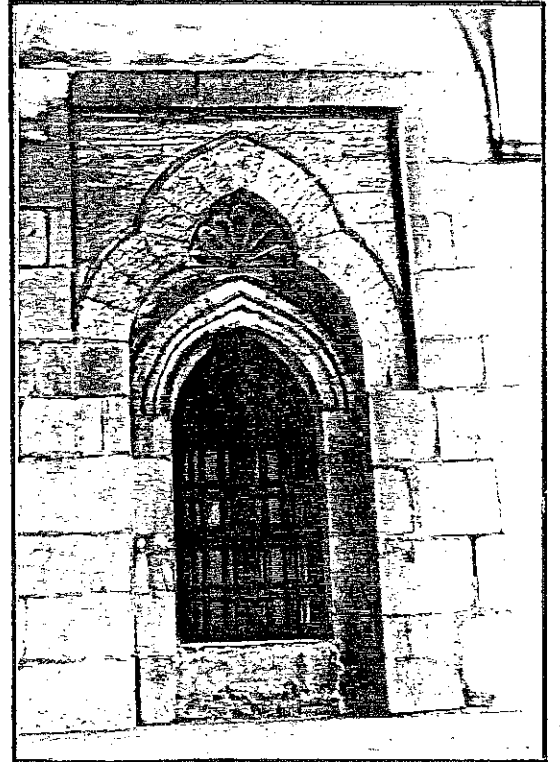
Yıldırım Türbesi kapısı

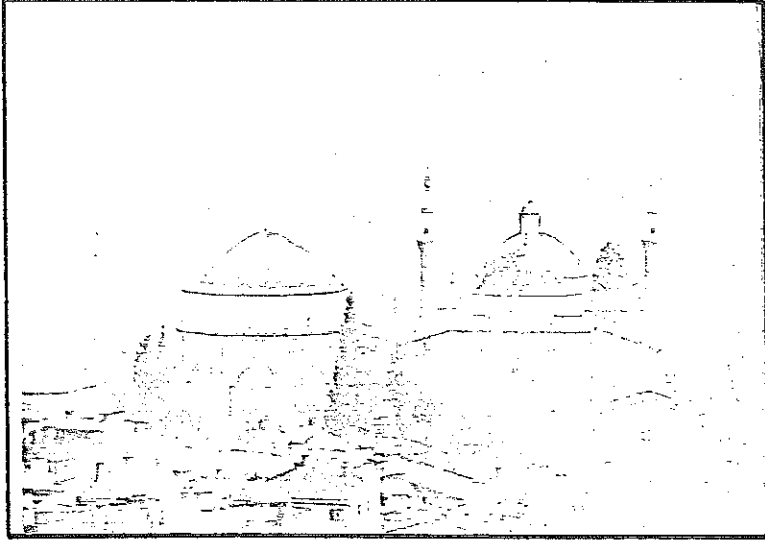
Yıldırım Türbesi güneybatı cephesi

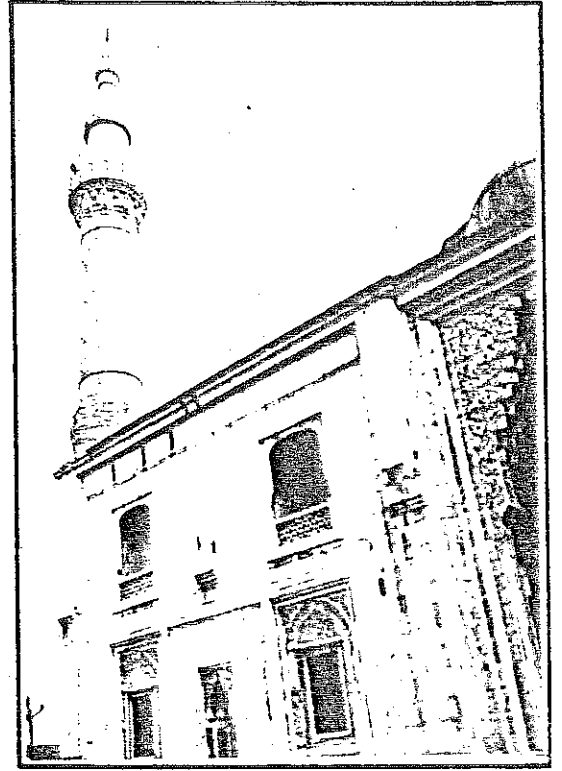
Yıldırım Türbesi kuzeydoğu cephesi

Yıldırım Türbesi penceresi

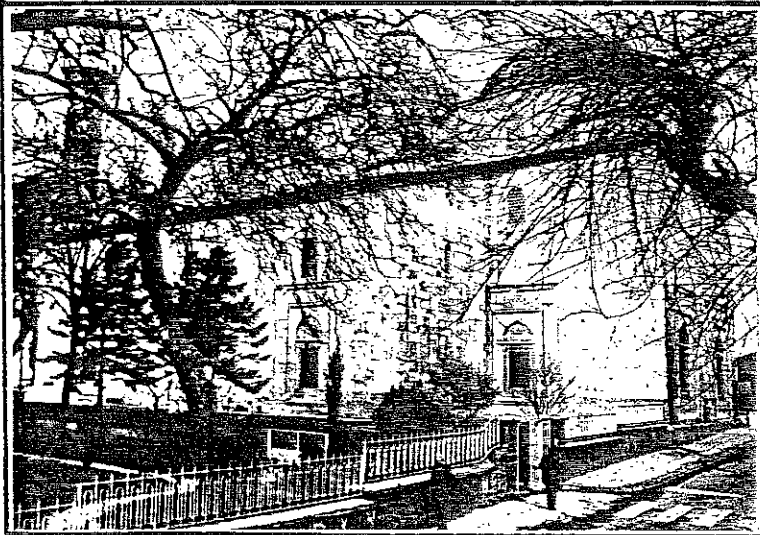
Yeşil Cami ve Türbe

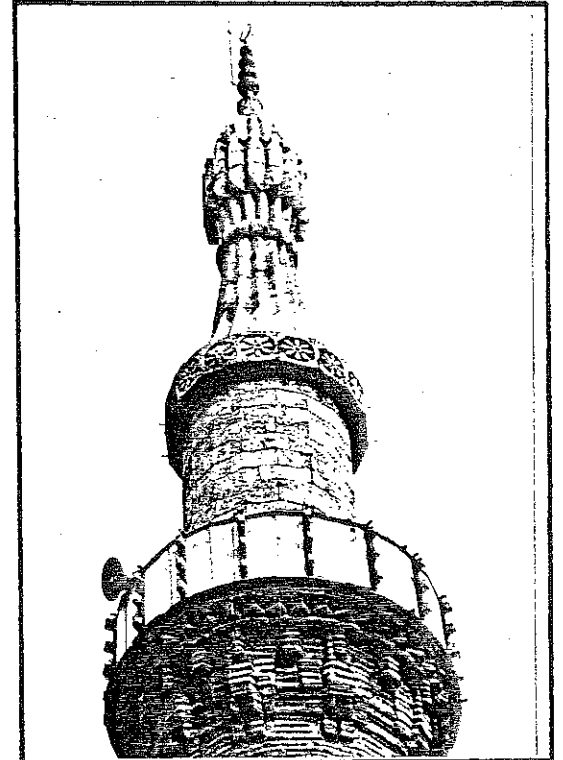
Yeşil Cami giriş cephesi

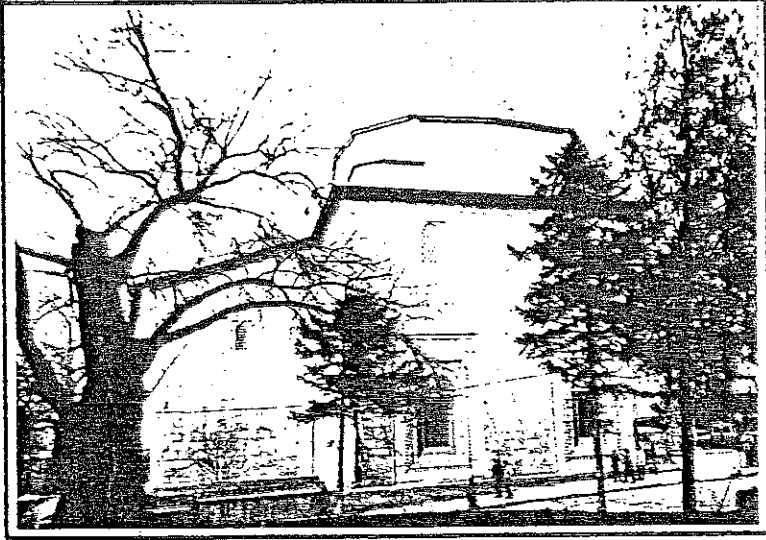
Yeşil Cami giriş cephesi

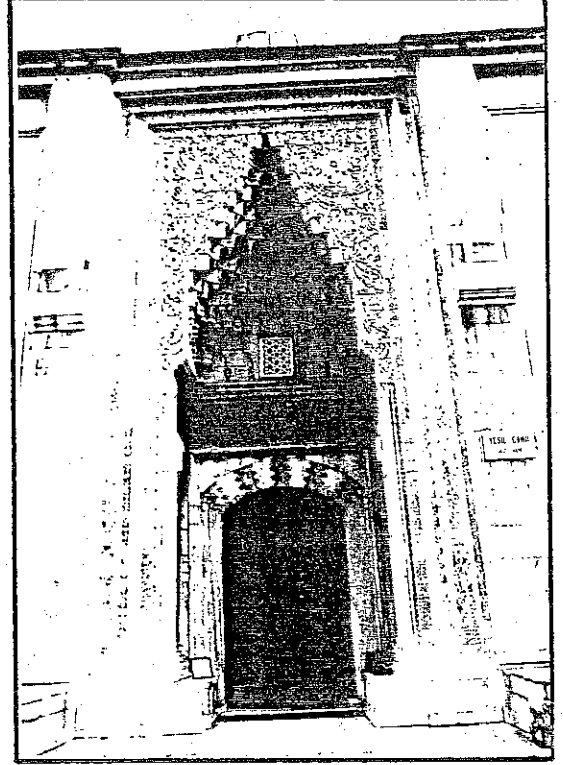
Yeşil Cami batı cephesi

Yeşil Cami sol minaresi

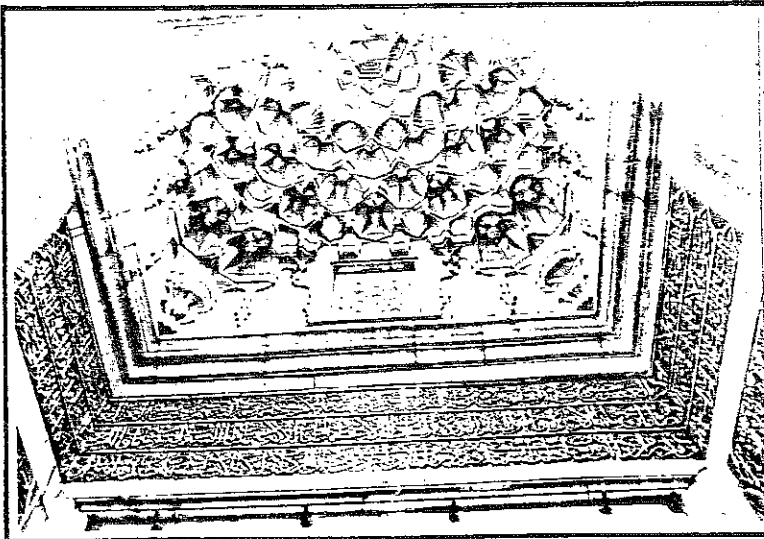
Yeşil Cami güney cephesi

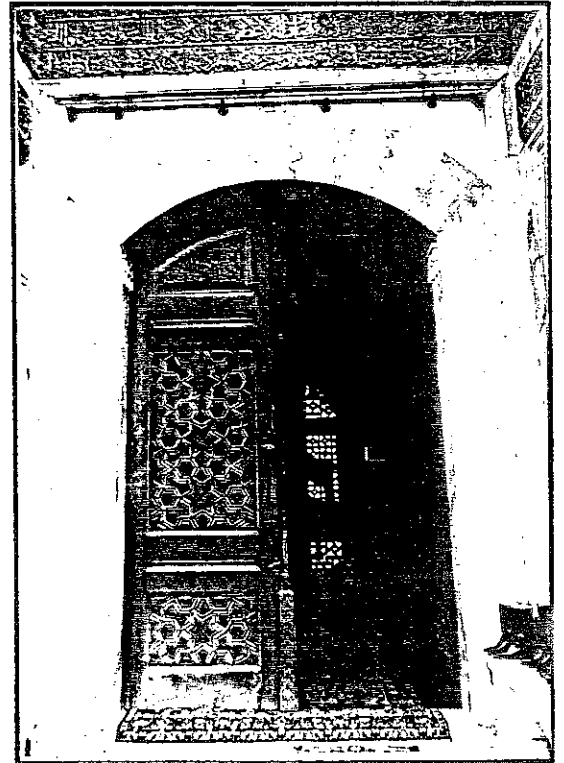
Yeşil Cami giriş kapısı

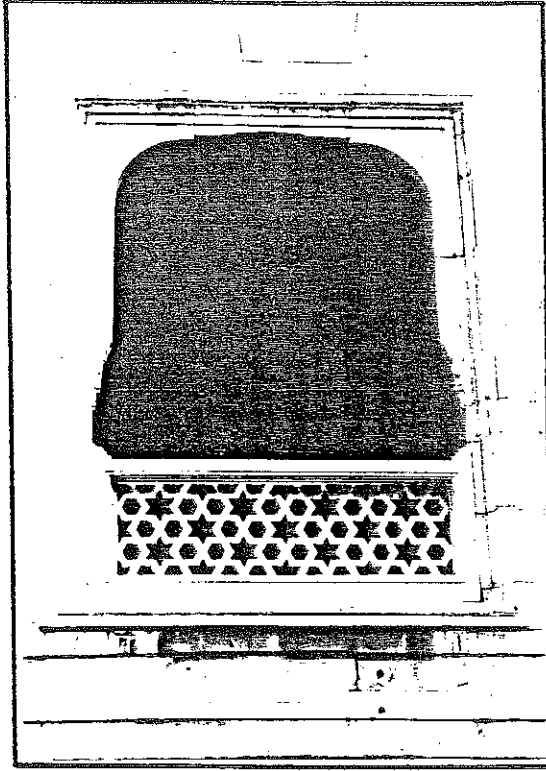
Yeşil Cami doğu cephesi

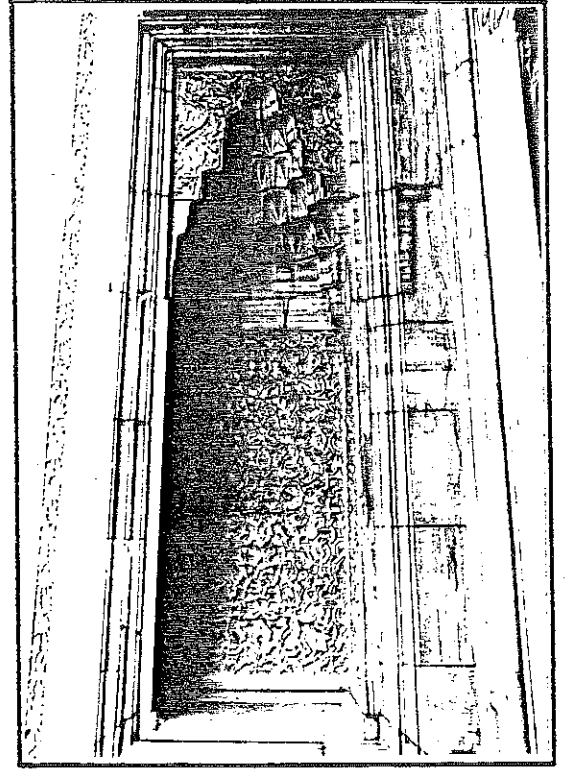
Yeşil Cami kapı stalaktit'i

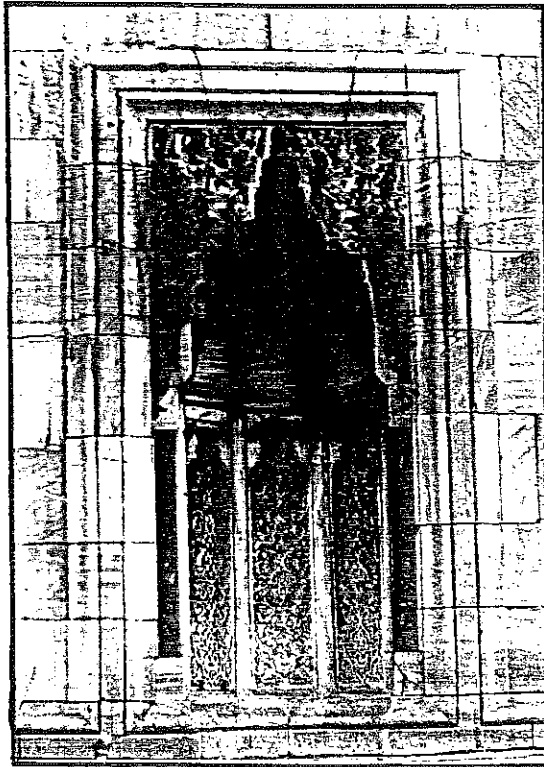
Yeşil Cami giriş kapısı

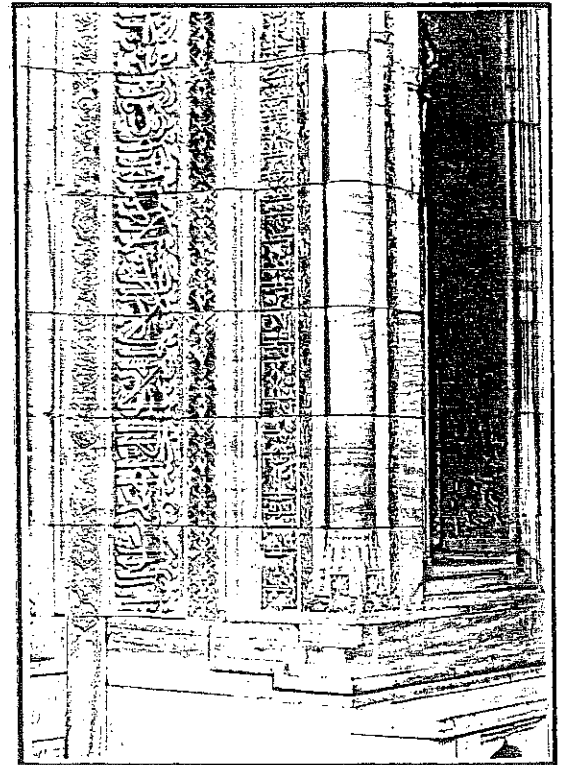
Yeşil Cami giriş cephesi balkonu

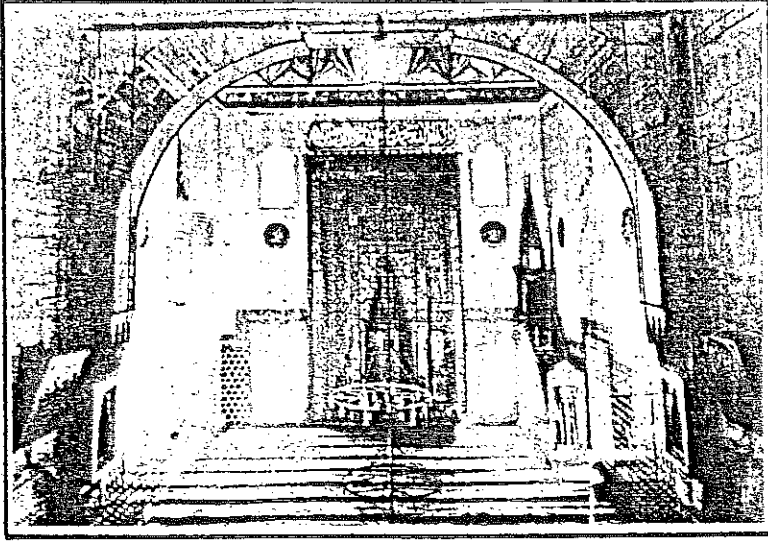
Yeşil Cami kapı içi nişi

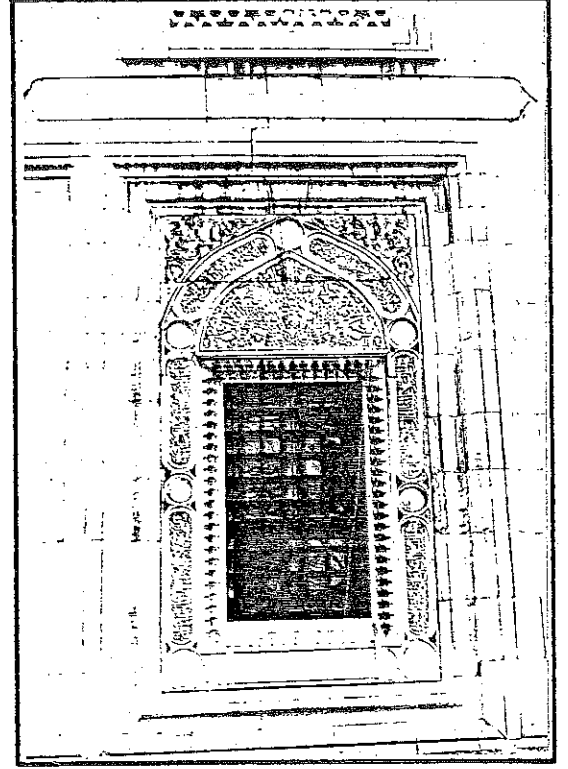
Yeşil Cami giriş cephesi nişi

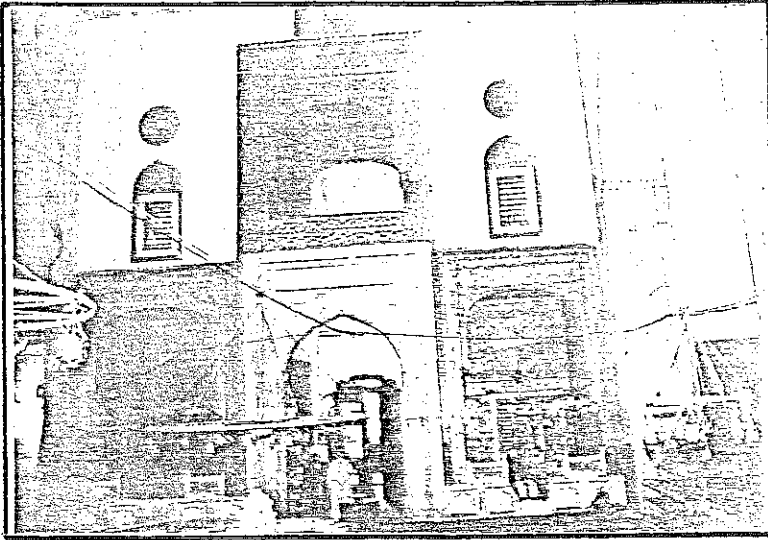
Yeşil Cami kapı detayı

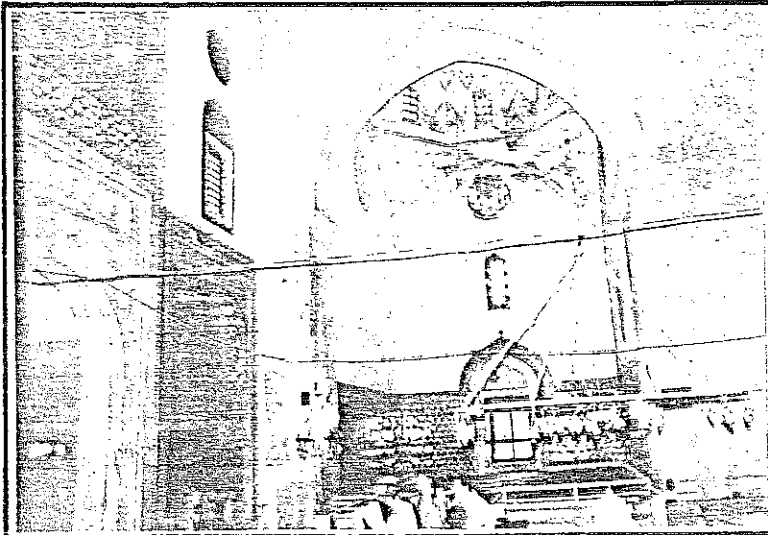
Yeşil Cami mahfilden cami içi

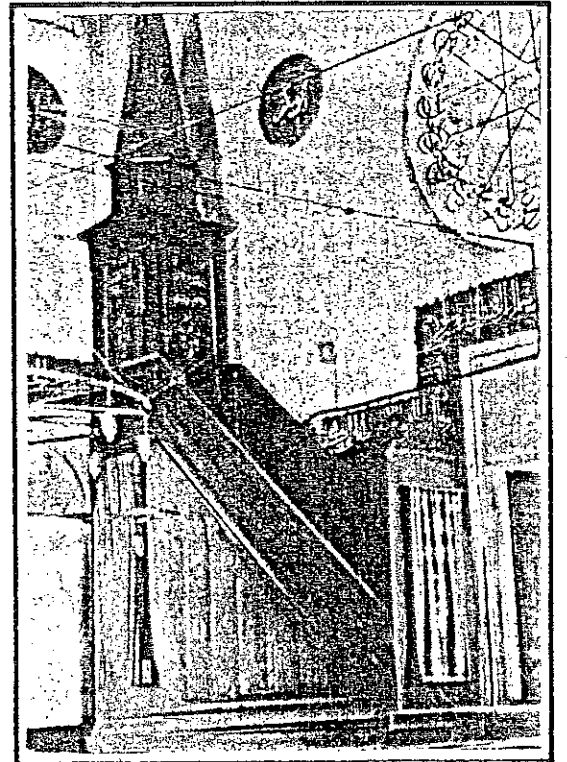
Yeşil Cami giriş cephesi penceresi

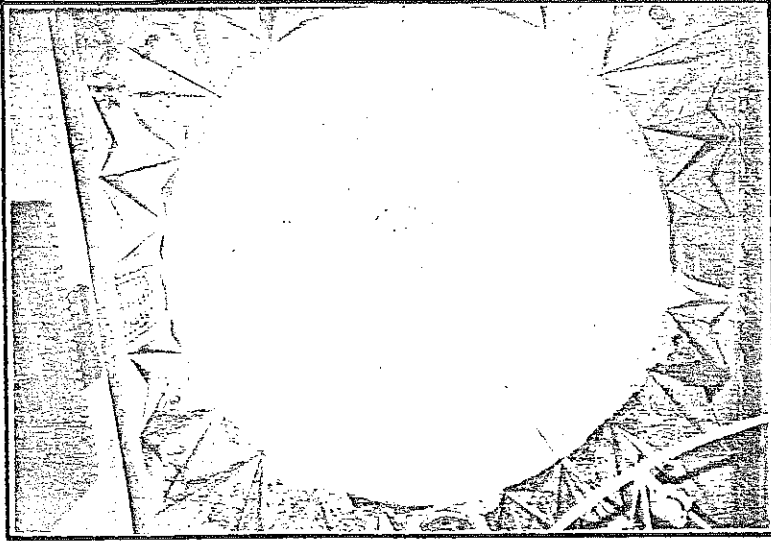
Yeşil Cami giriş duvarı ve mahfil

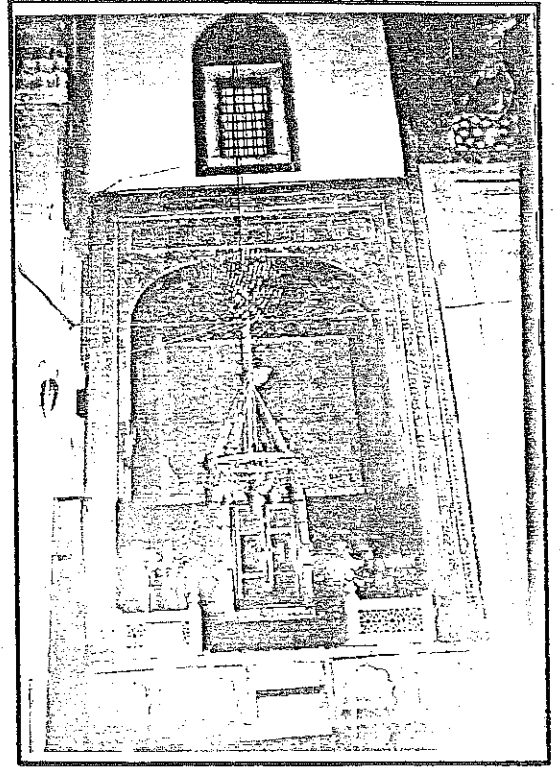
Yeşil Cami doğu eyvanı

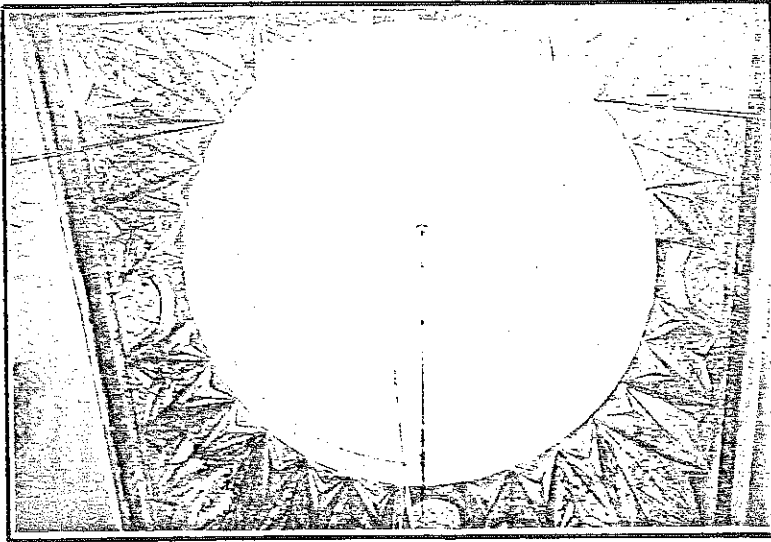
Yeşil Cami mimberi

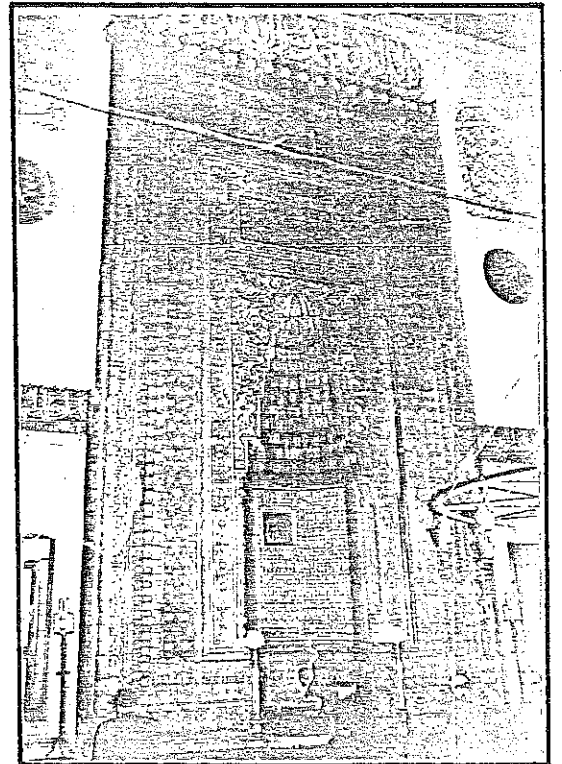
Yeşil Cami orta sahn kubbesi

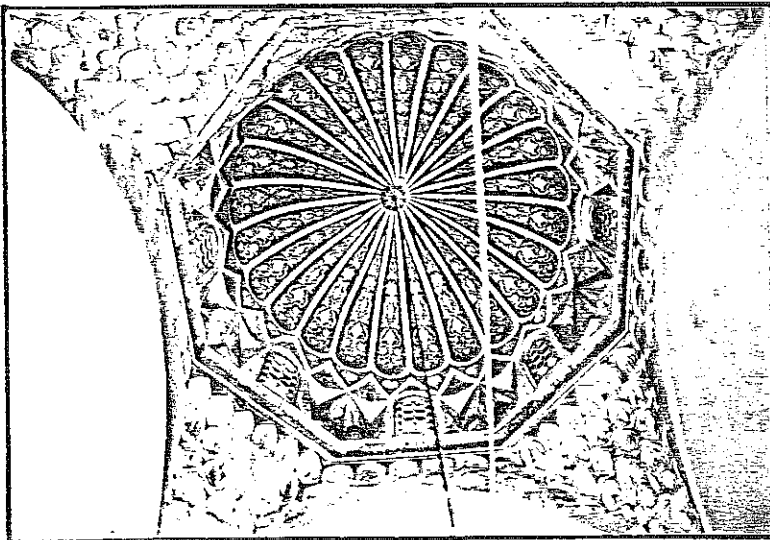
Yeşil Cami sağ mahfili

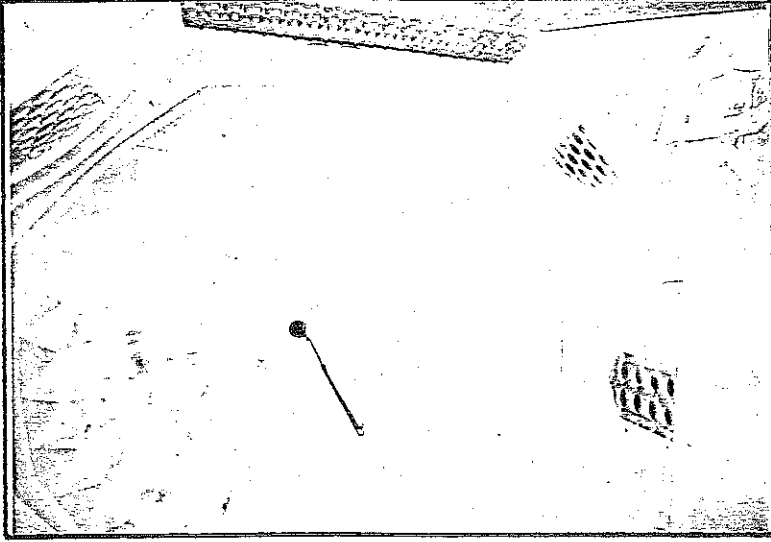
Yeşil Cami mihrap kubbesi

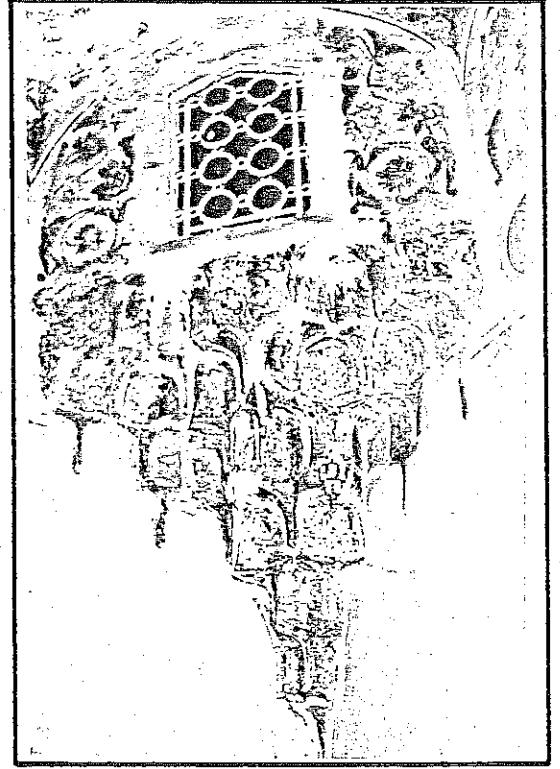
Yeşil Cami mihrabı

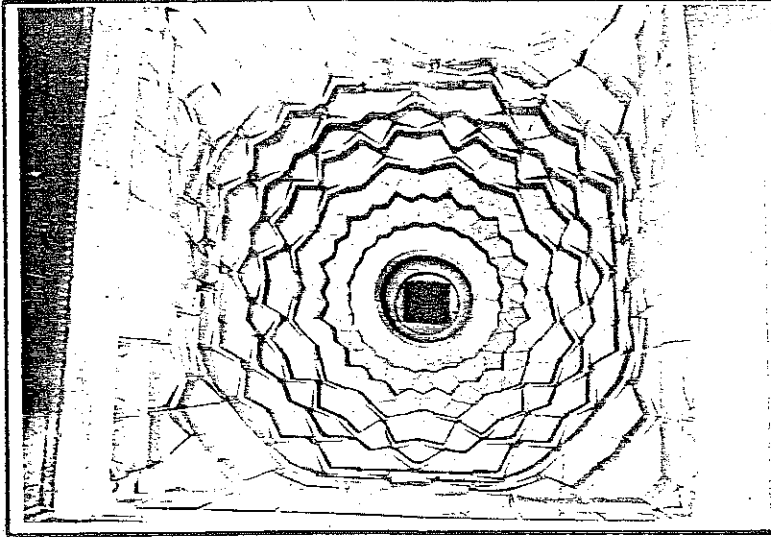
Yeşil Cami batı eyvanı kubbesi

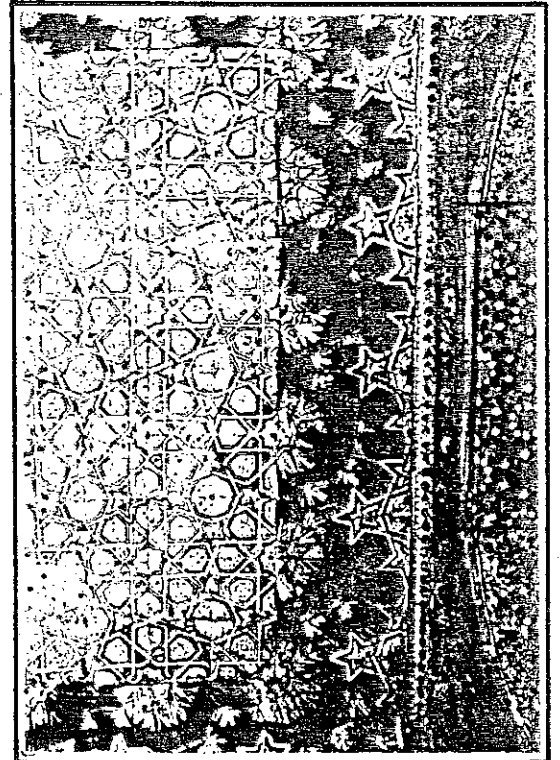
Yeşil Cami güneydoğu odası kubbesi

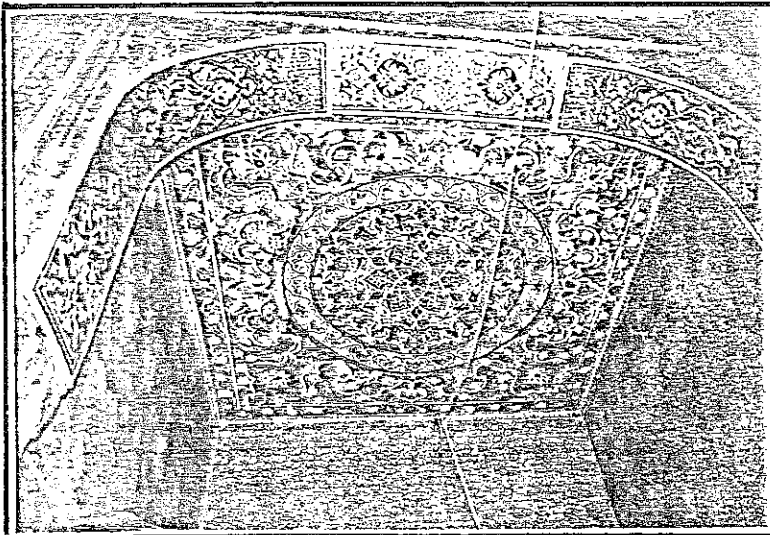
Yeşil Cami güneybatı odası kubbe köşeliği

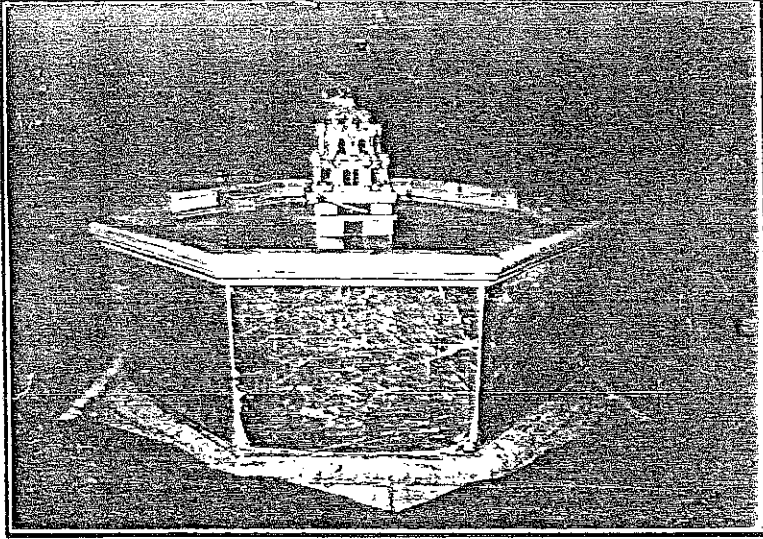
Yeşil Cami hünkâr mahfili sahanlık kubbesi

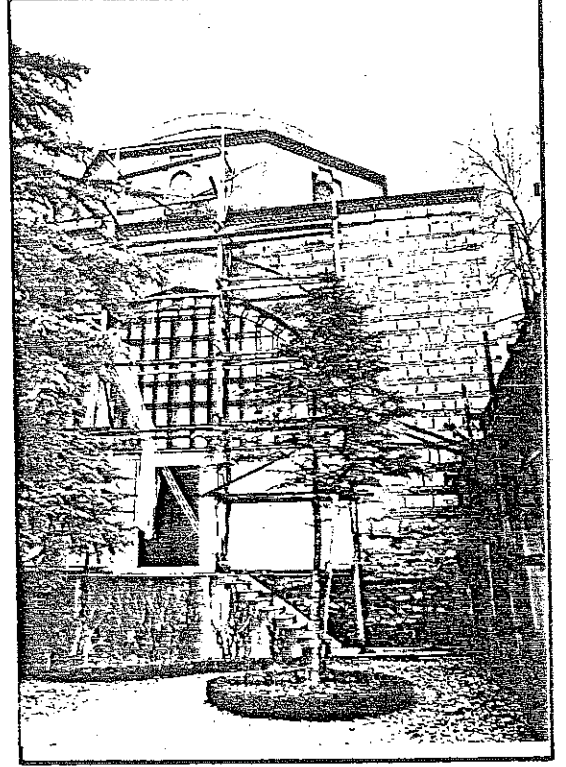
Yeşil Cami hünkâr mahfili tavanı

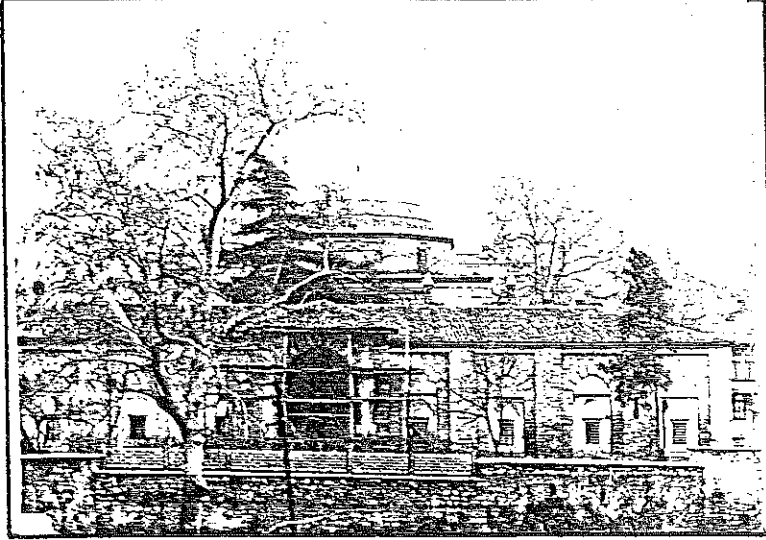
Yeşil Cami müezzîn mahfili tavanı

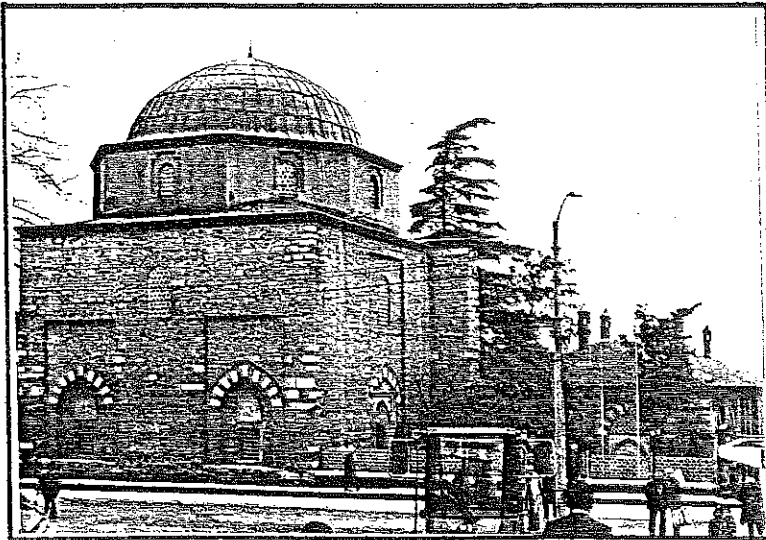
Yeşil Cami şadırvanı

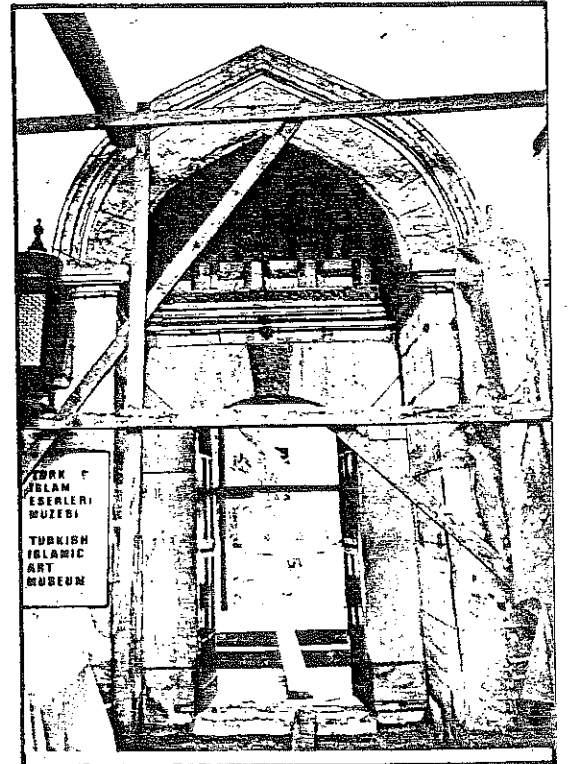
Yeşil Medrese kuzey cephesi

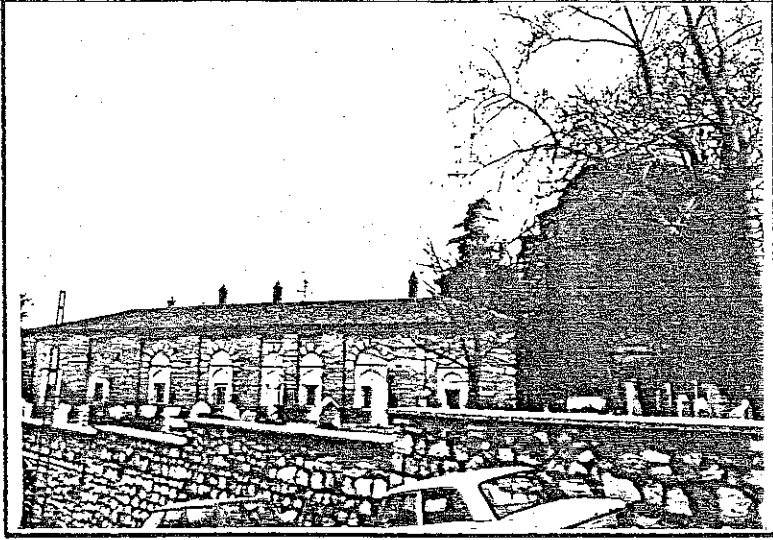
Yeşil Medrese kuzey cephesi

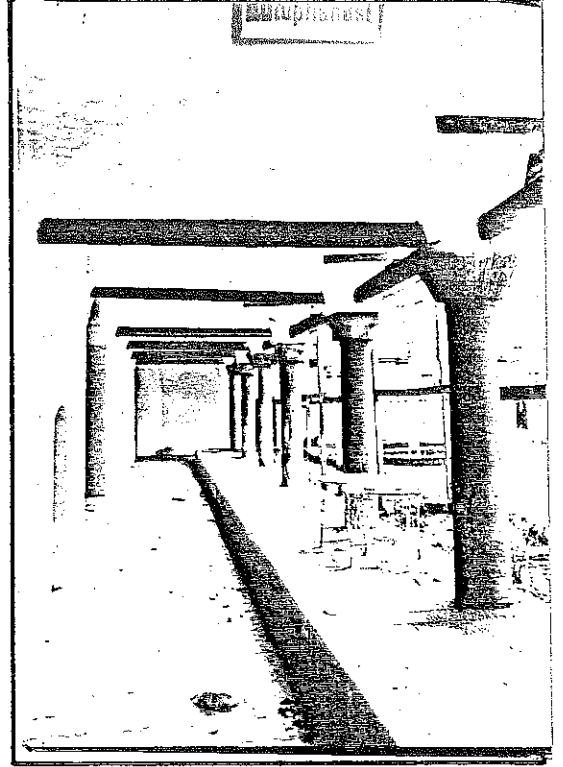
Yeşil Medrese güney cephesi

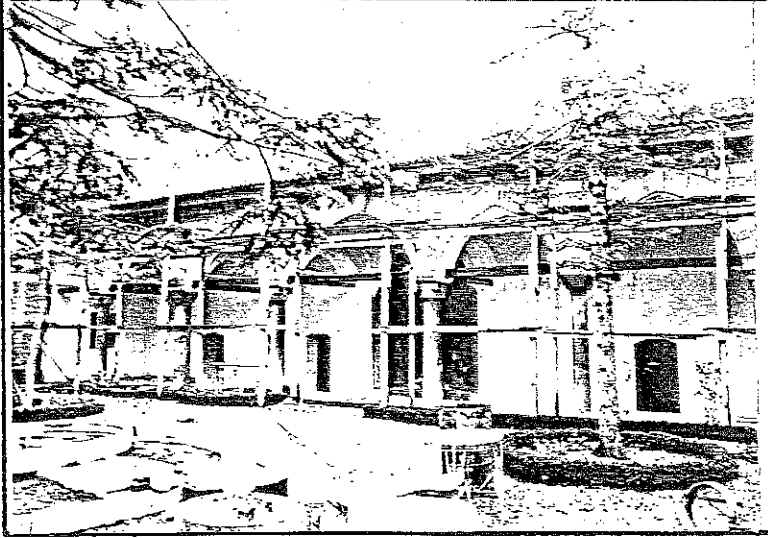
Yeşil Medrese giriş kapısı

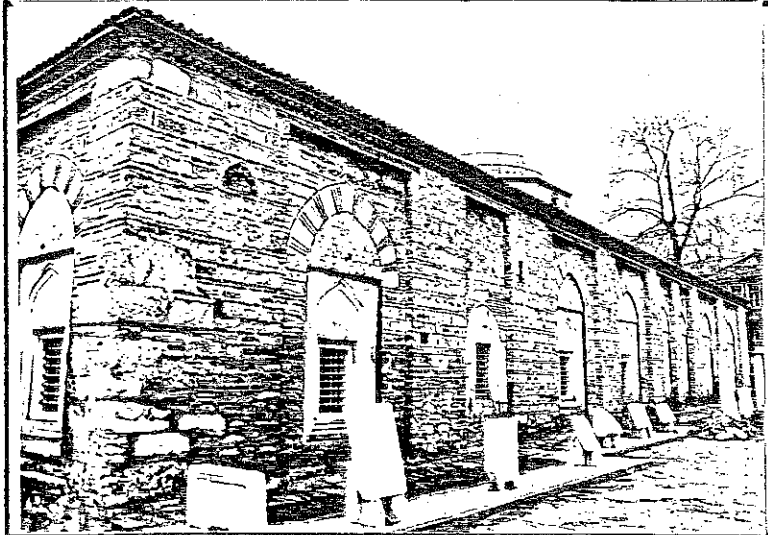
Yeşil Medrese batı cephesi

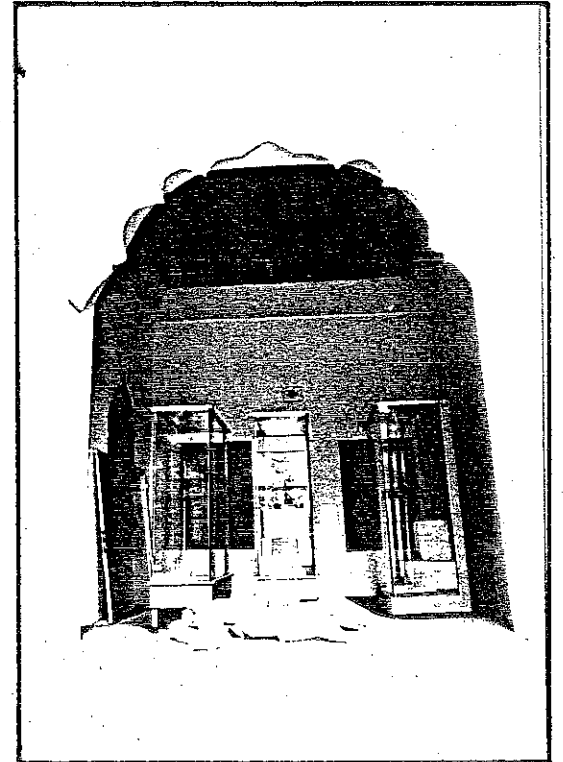
Yeşil Medrese doğu kanadı revakları

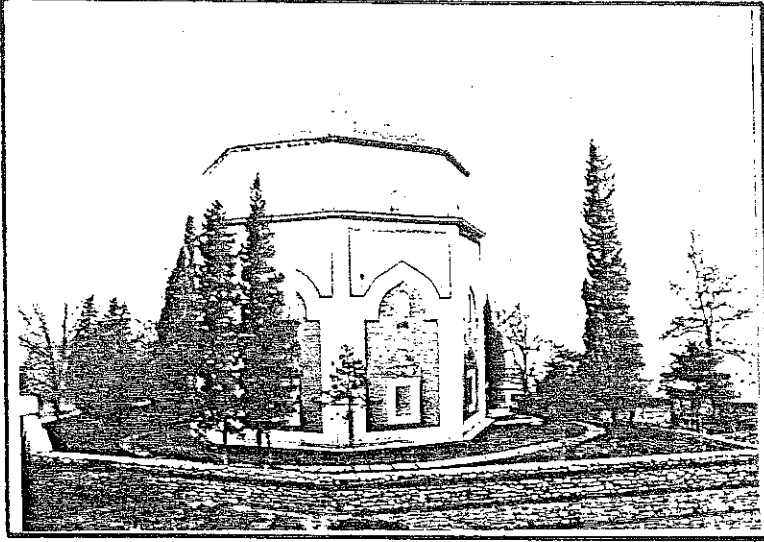
Yeşil Medrese batı kanadı revakı

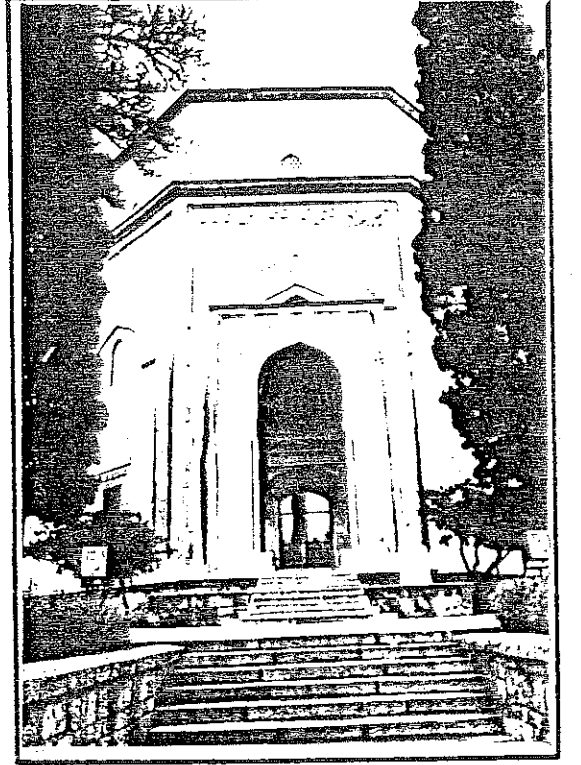
Yeşil Medrese batı cephesi

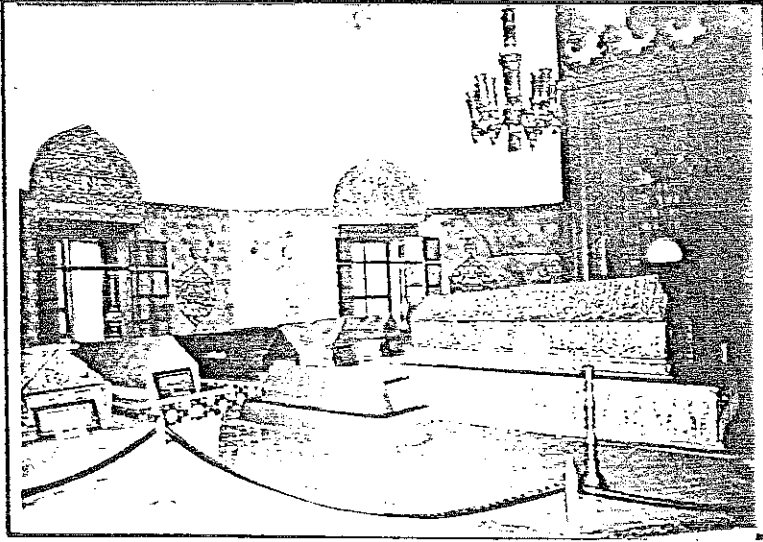
Yeşil Medrese yan eyvanı

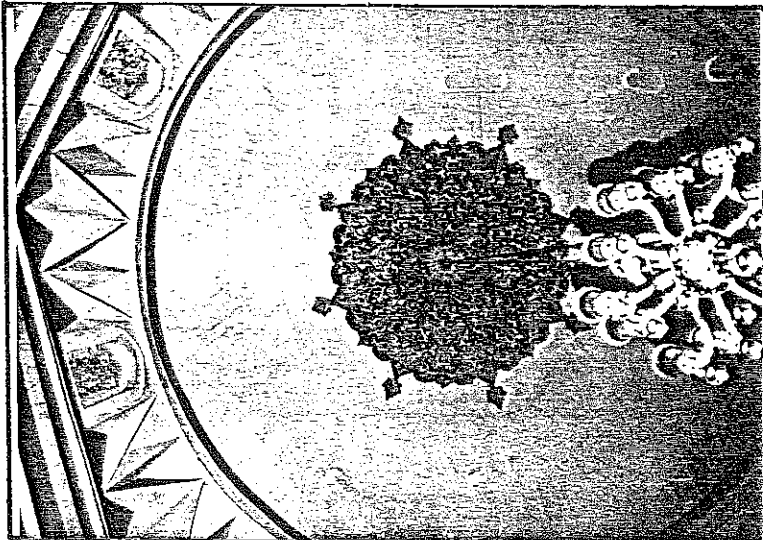
Yeşil Türbe güney cephesi

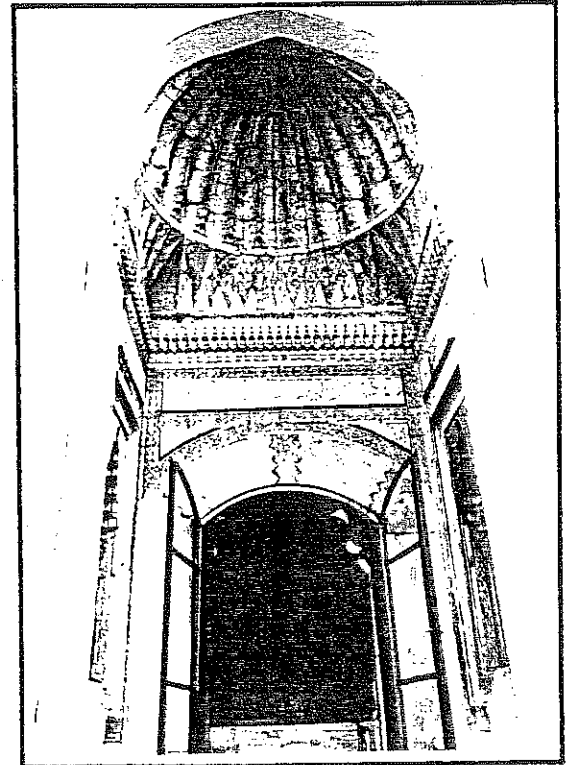
Yeşil Türbe giriş cephesi

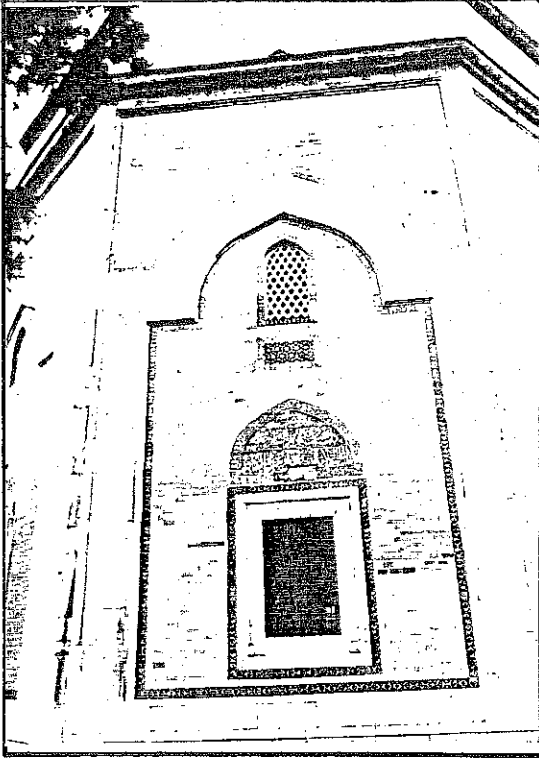
Yeşil Türbe içi sandukaları

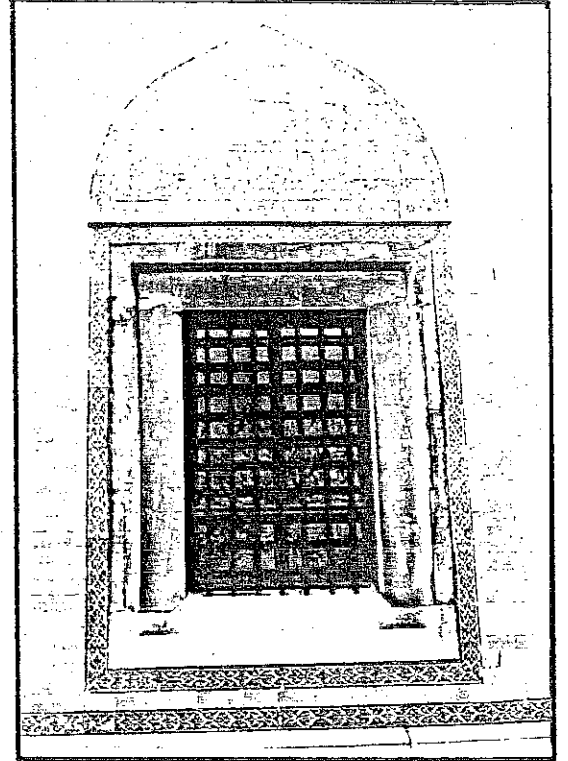
Yeşil Türbenin kubbesi

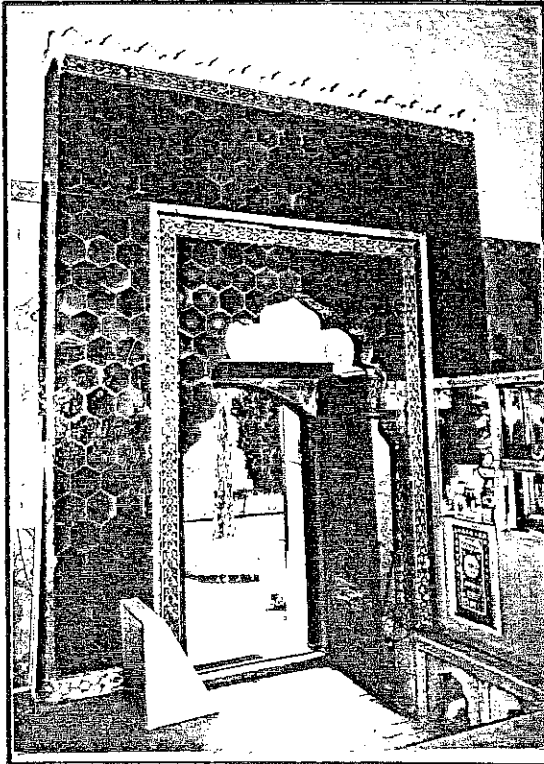
Yeşil Türbe giriş kapısı

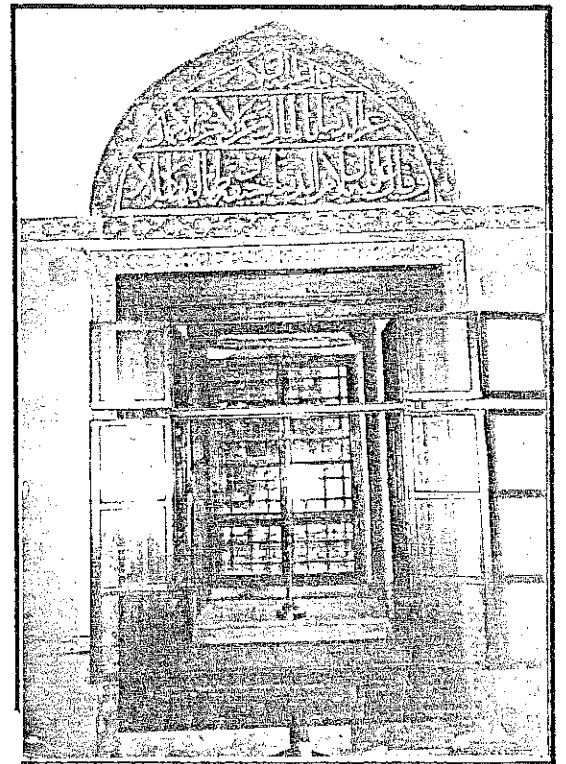
Yeşil Türbe güneydoğu cephesi

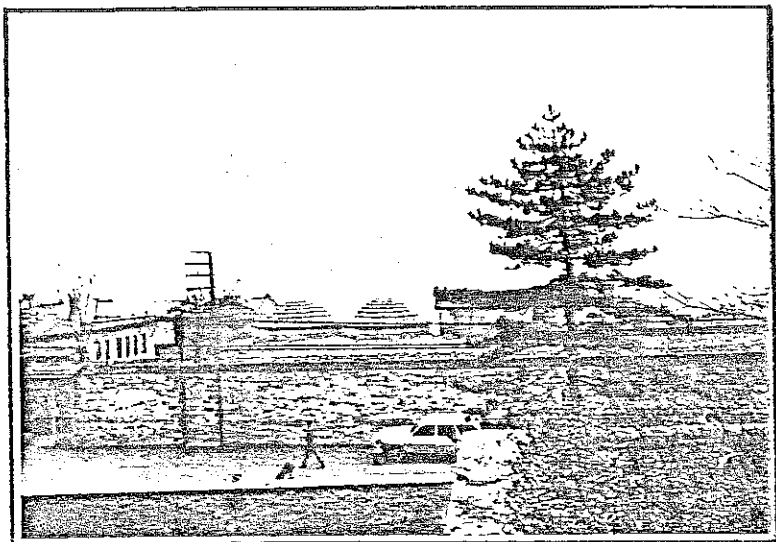
Yeşil Türbe pencere detayı

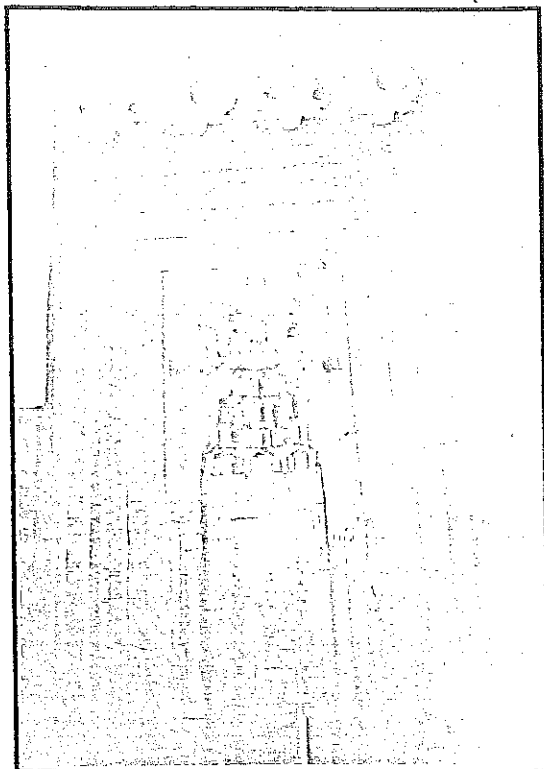
Yeşil Türbe giriş kapısı içten

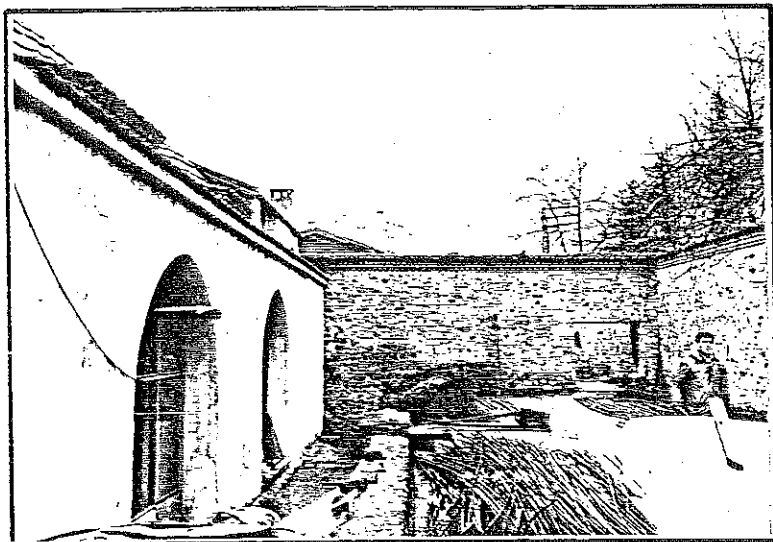
Yeşil Türbe içi penceresi

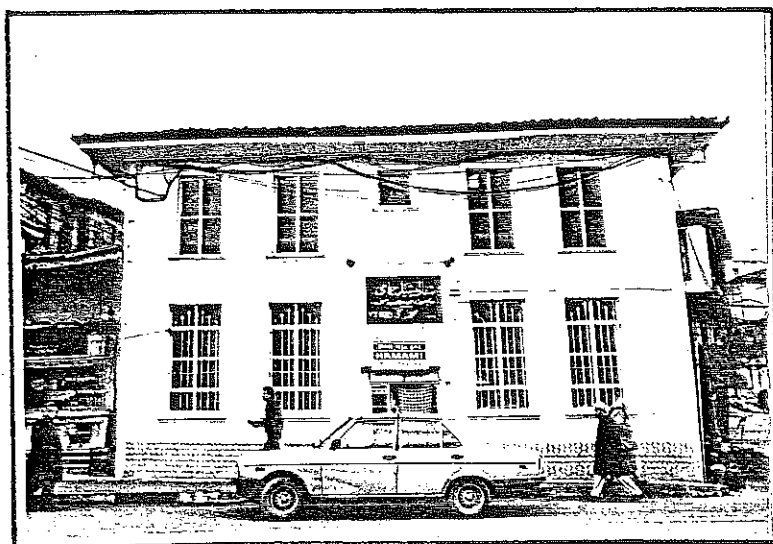
Yeşil İmaretî batı cephesi

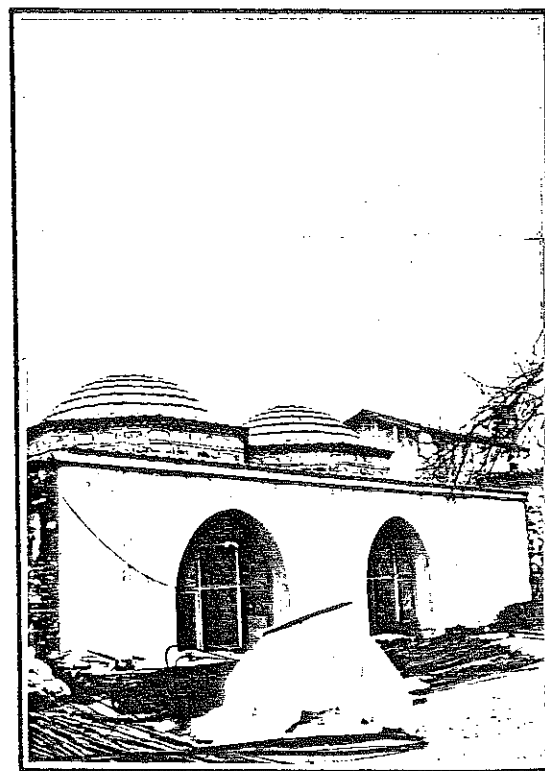
Yeşil Türbenin mihrabı

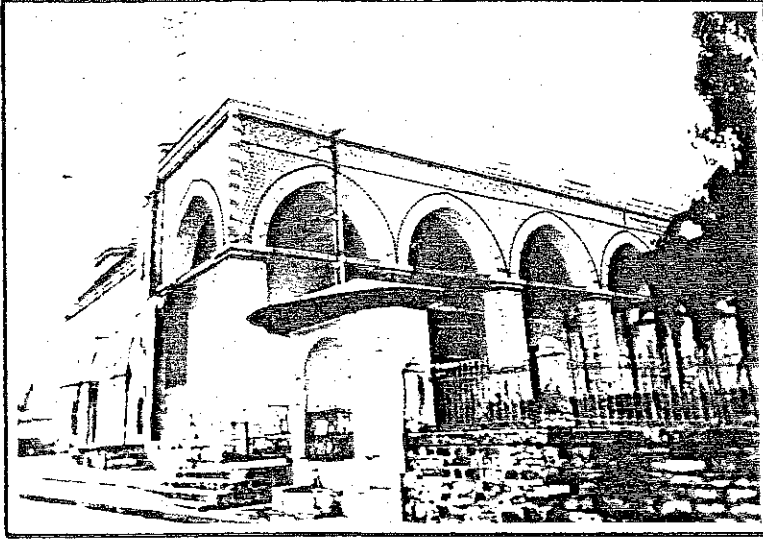
Yeşil İmaretî avludan güney cephesi

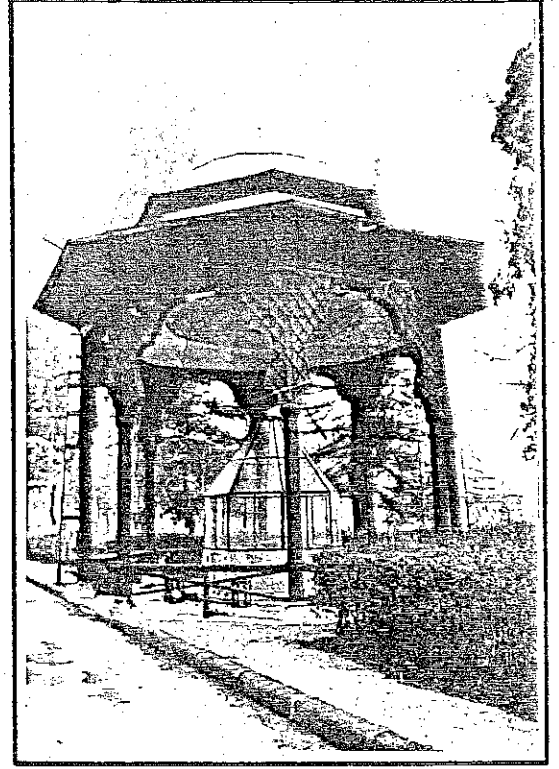
Yeşil Hamamı kuzey cephesi

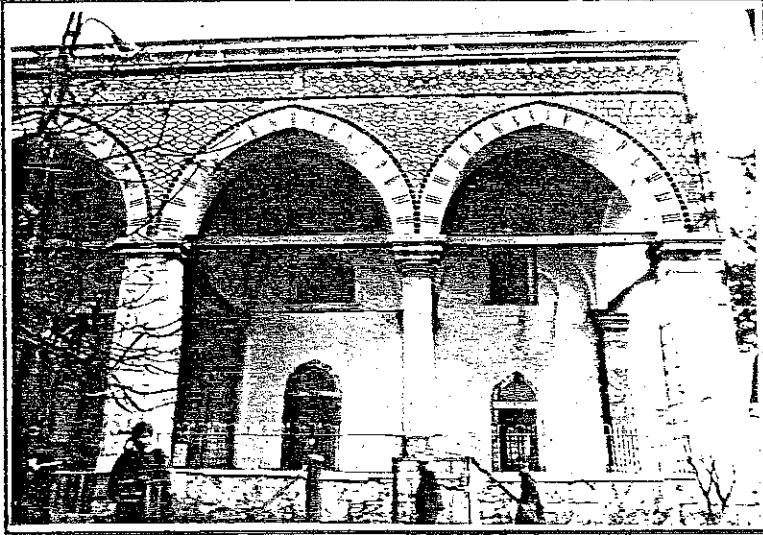
Yeşil İmaretî batı cephesi

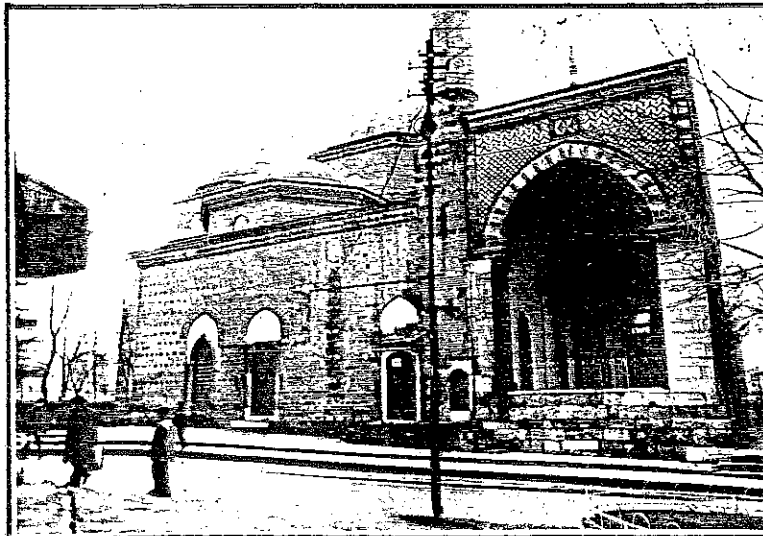
Muradiye Cami son cemaat yeri

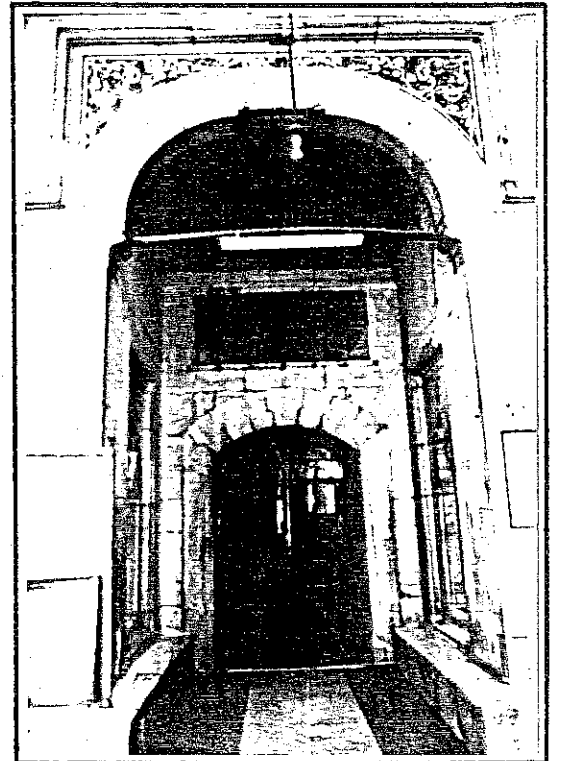
Şadırvan

Muradiye Cami kuzey cephesi

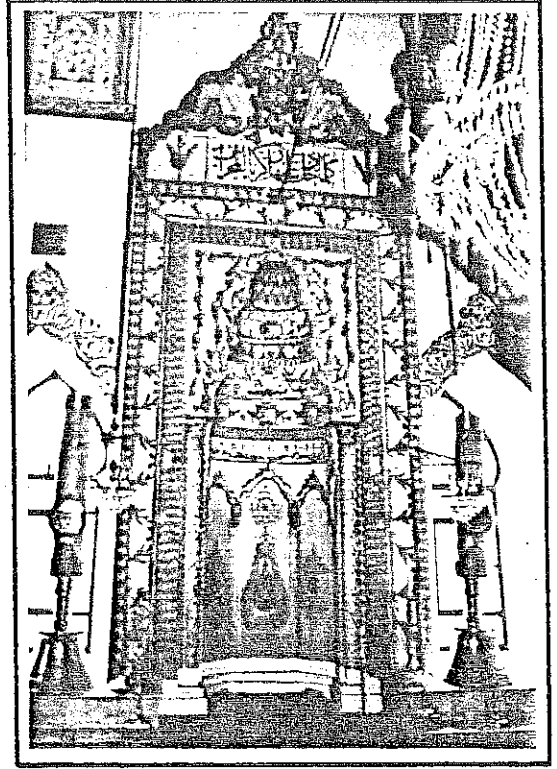
Muradiye Cami doğu cephesi

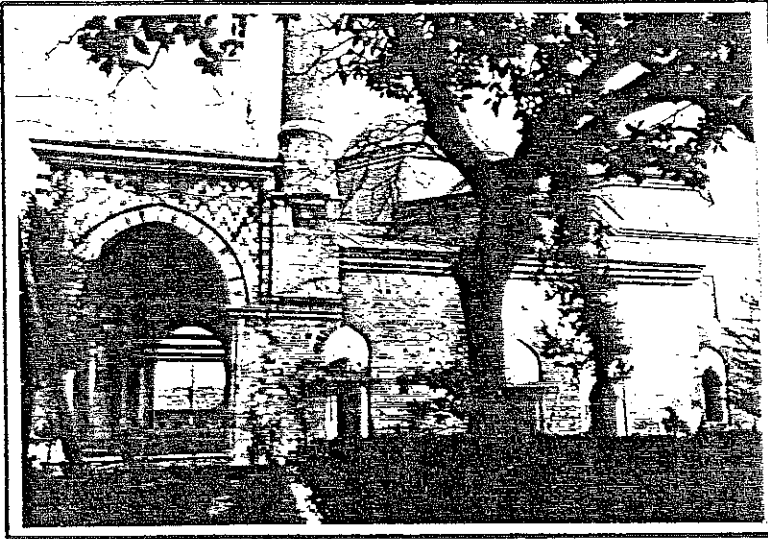
Muradiye Cami giriş kapısı

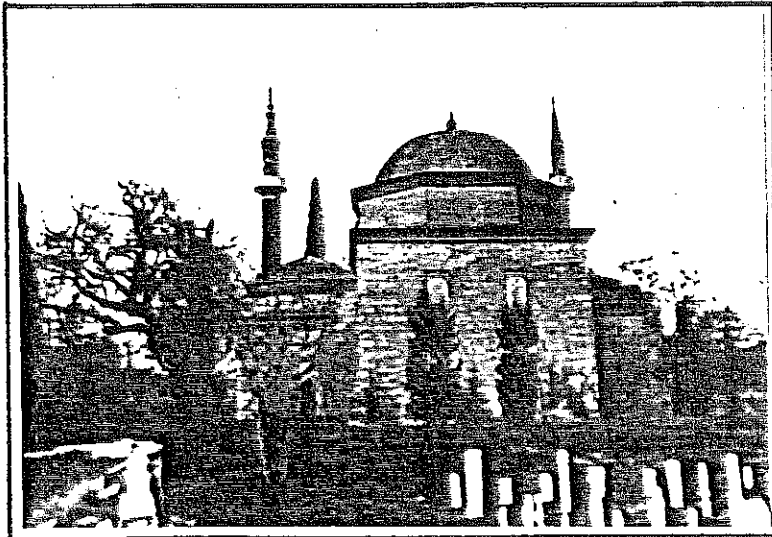
Muradiye Cami batı cephesi

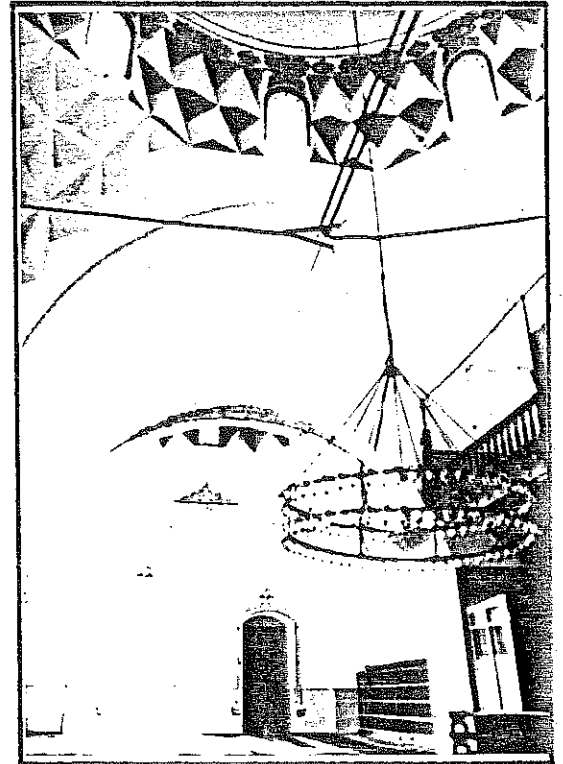
Muradiye Cami mihrabı

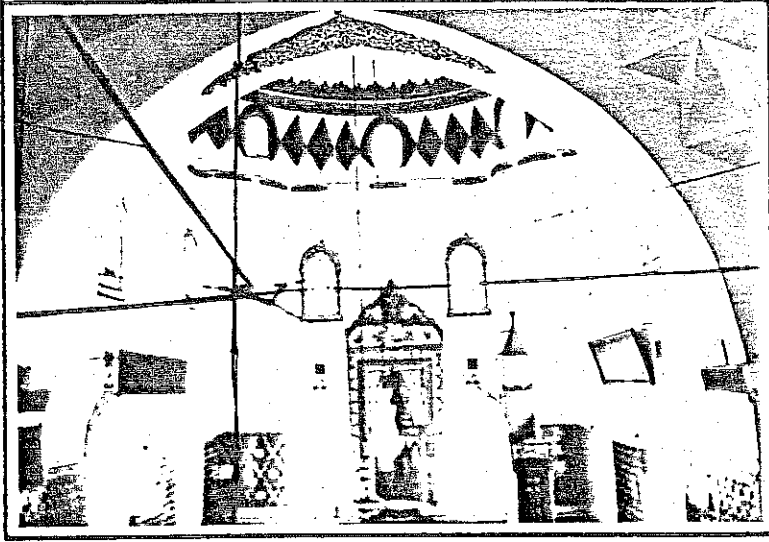
Muradiye Cami batı cephesi

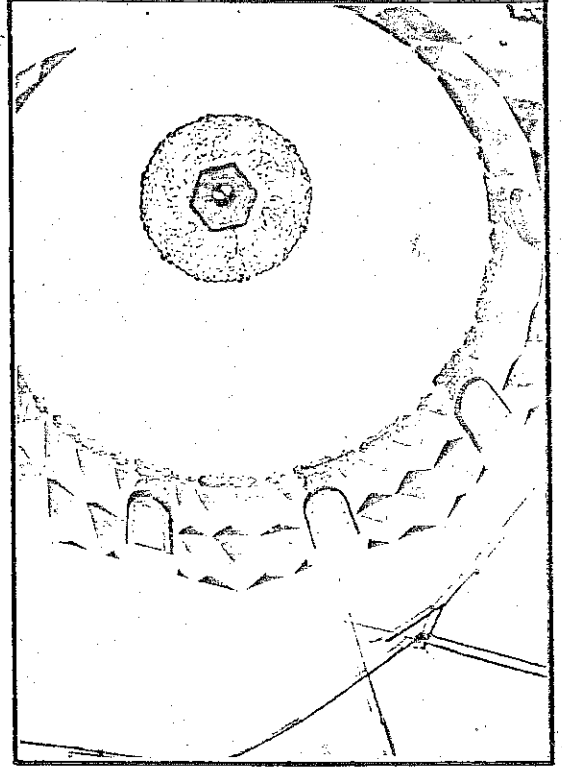
Muradiye Cami güney cephesi

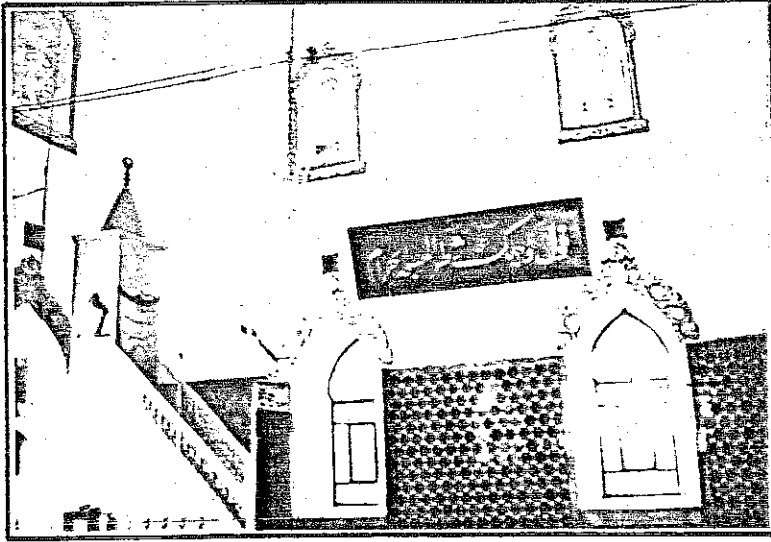
Muradiye Cami batı eyvanı

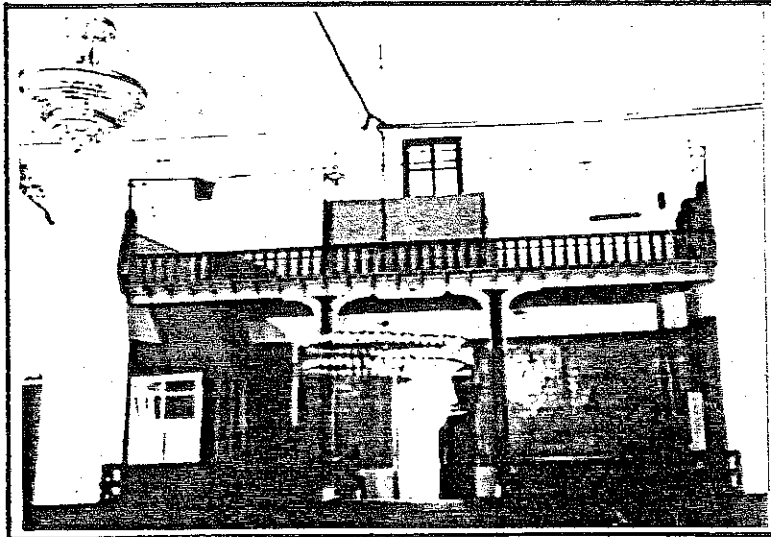
Muradiye Cami mihrap eyvanı

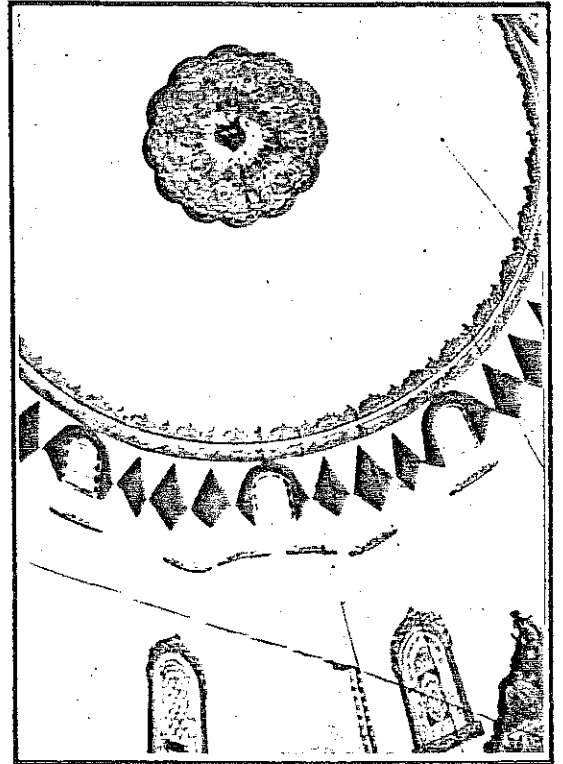
Muradiye Cami orta sahan kubbesi

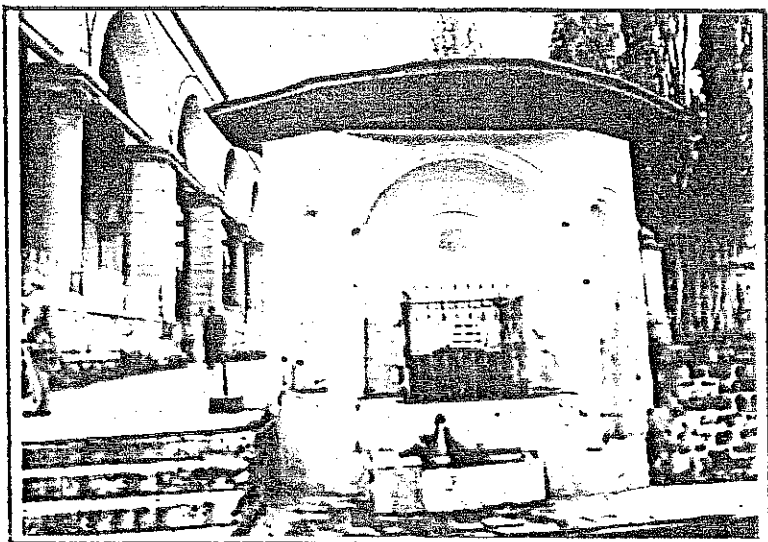
Muradiye Cami mihrap eyvanı duvarı

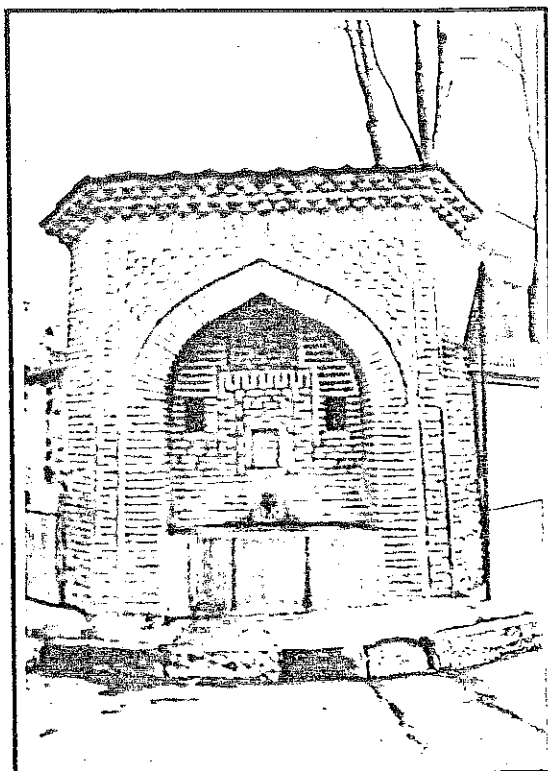
Muradiye Cami mahfil ve giriş duvarı

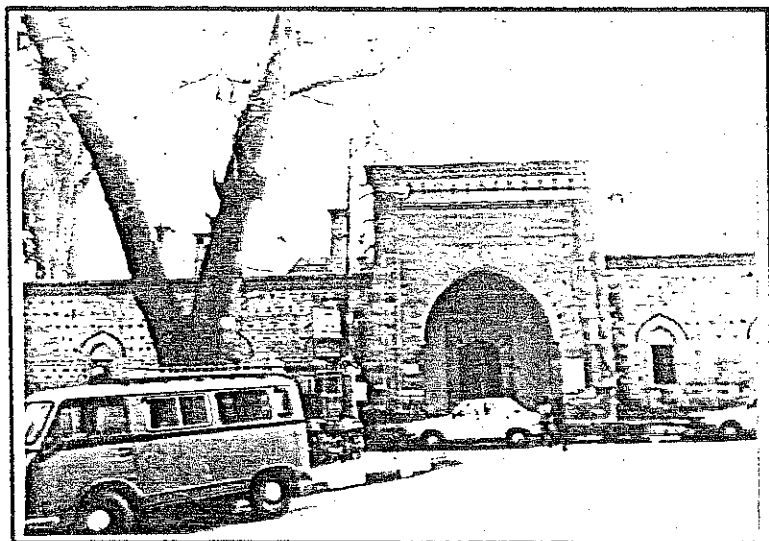
Muradiye Cami mihrap kubbesi

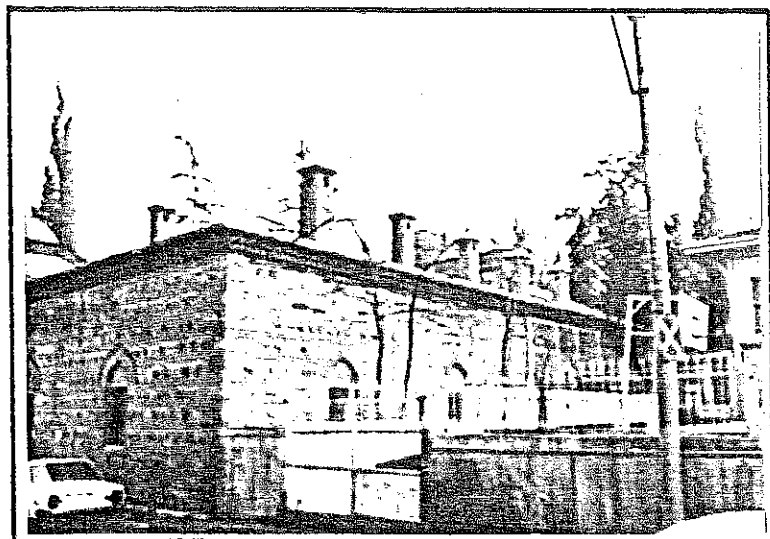
Muradiye Cami doğudaki çeşme

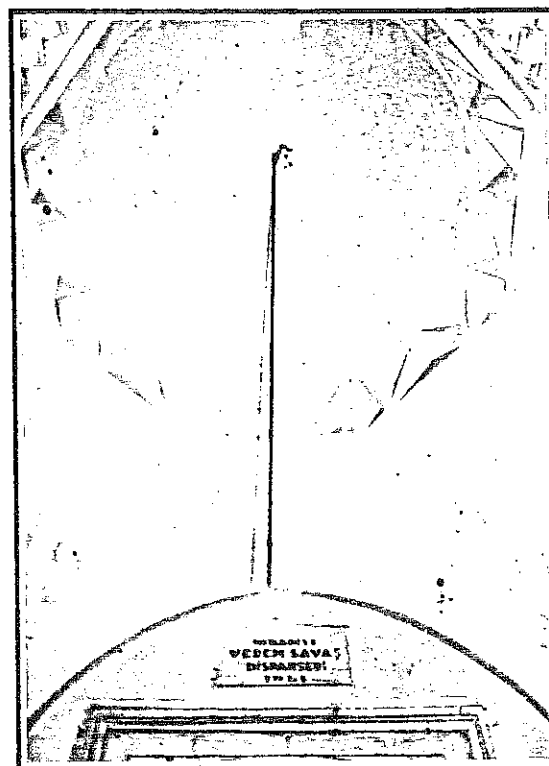
Batıdaki çeşme

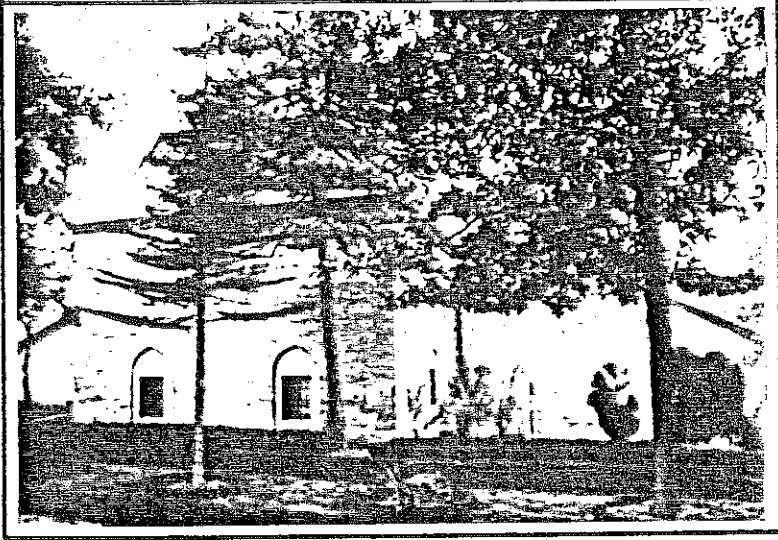
Muradiye Medresesi kuzey cephesi

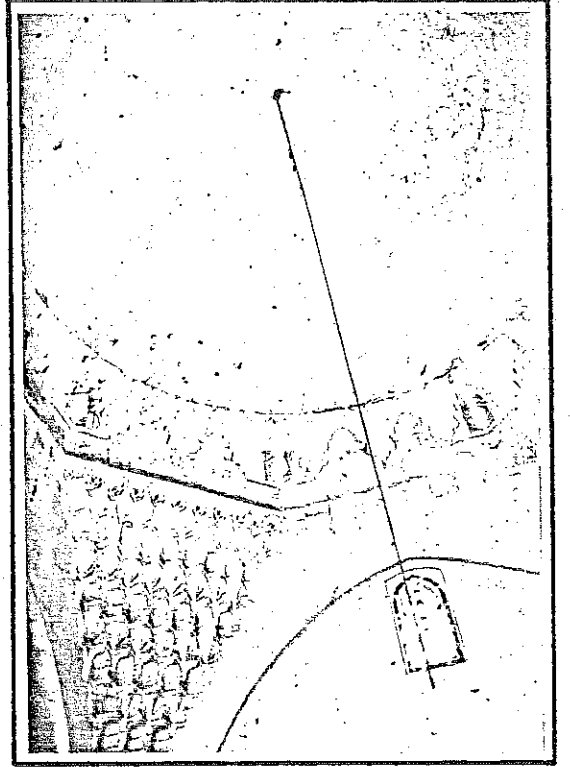
Muradiye Medresesi batı cephesi

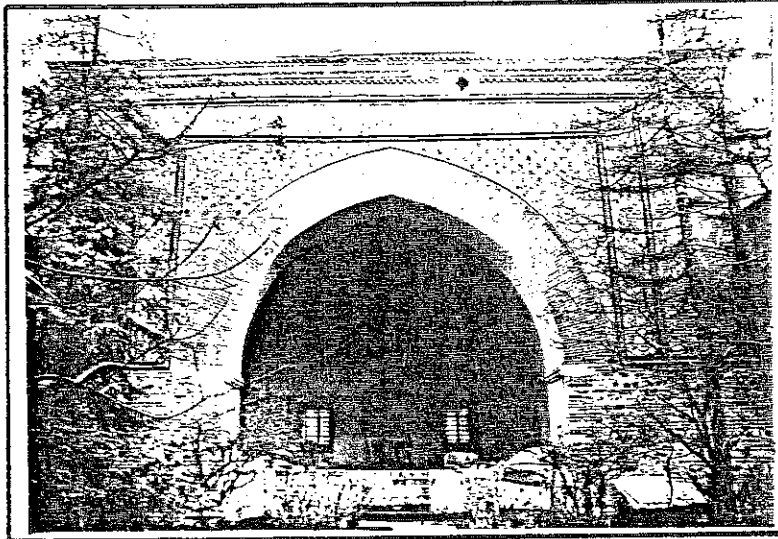
Muradiye Medresesi giriş kubbesi

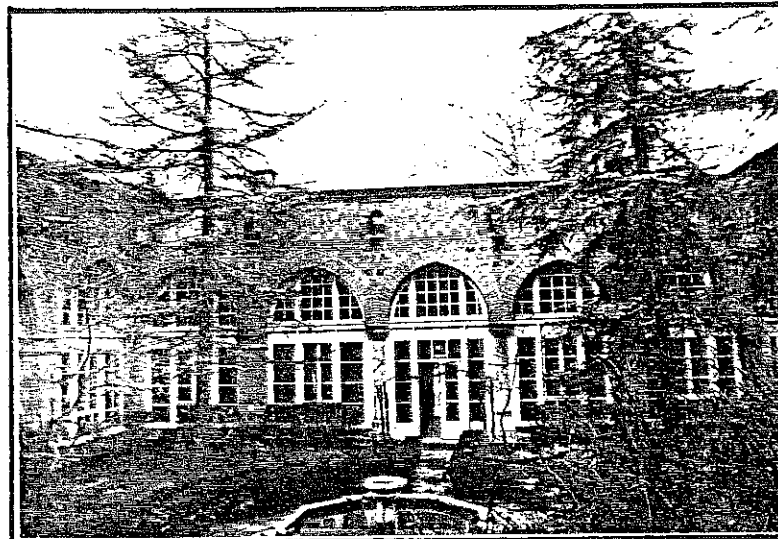
Muradiye Medresesi güney cephesi

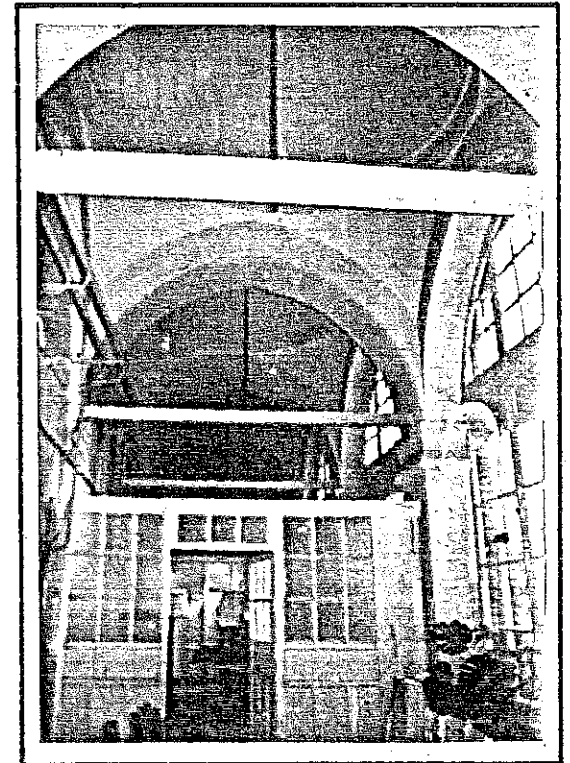
Muradiye Medresesi ana eyvan kubbesi

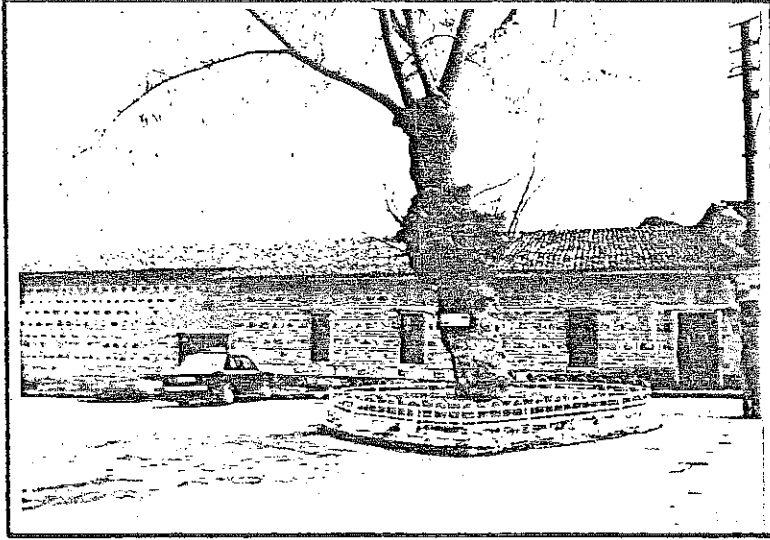
Muradiye Medresesi ana eyvanı

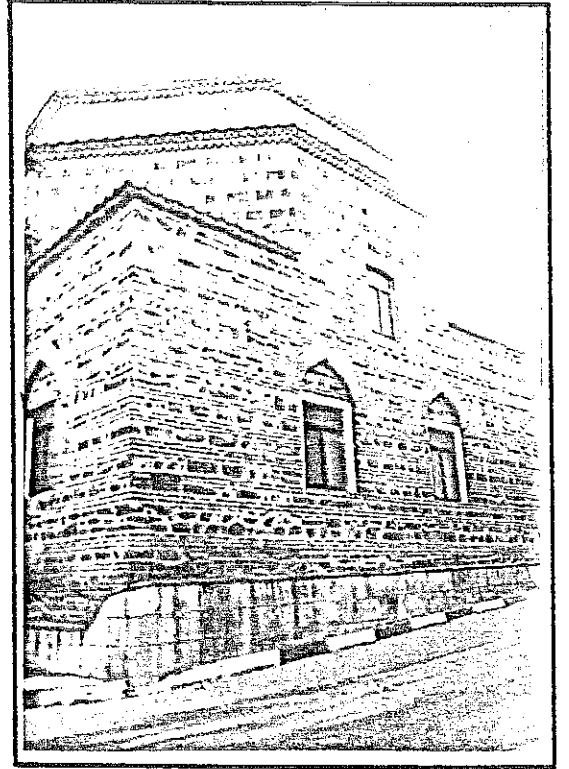
Muradiye Medresesi kuzey kanadı

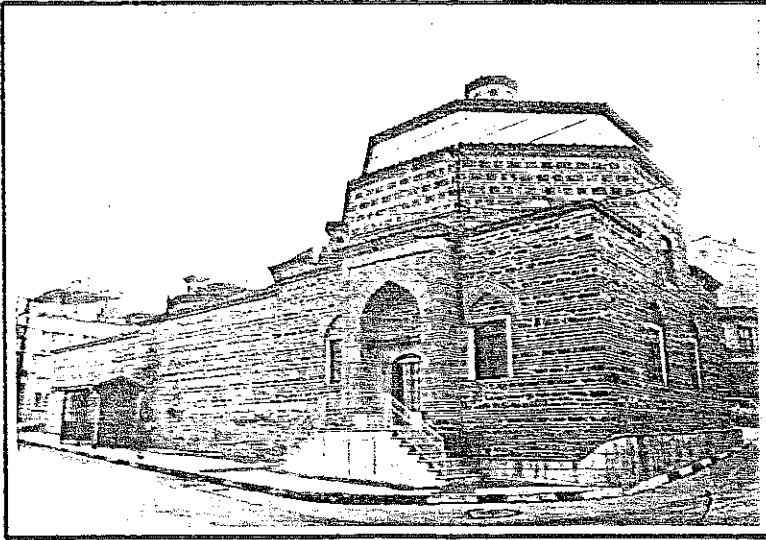
Muradiye Medresesi batı kanadı revakları

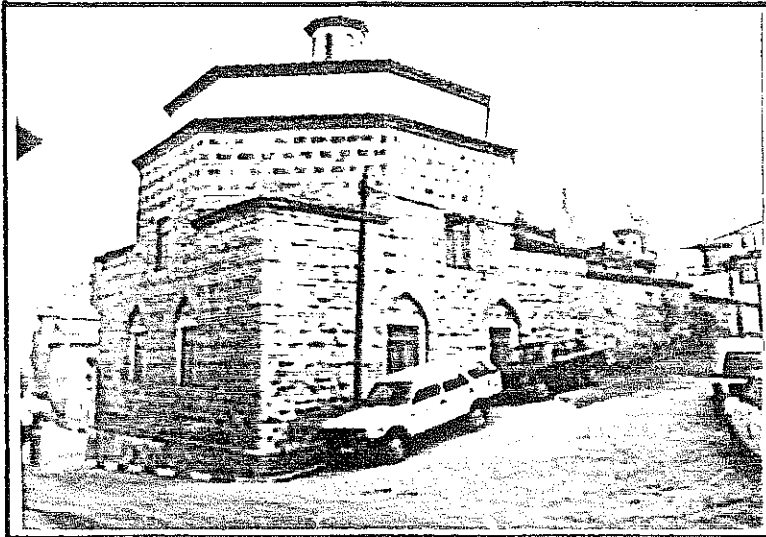
Muradiye İmaretî batı cephesi

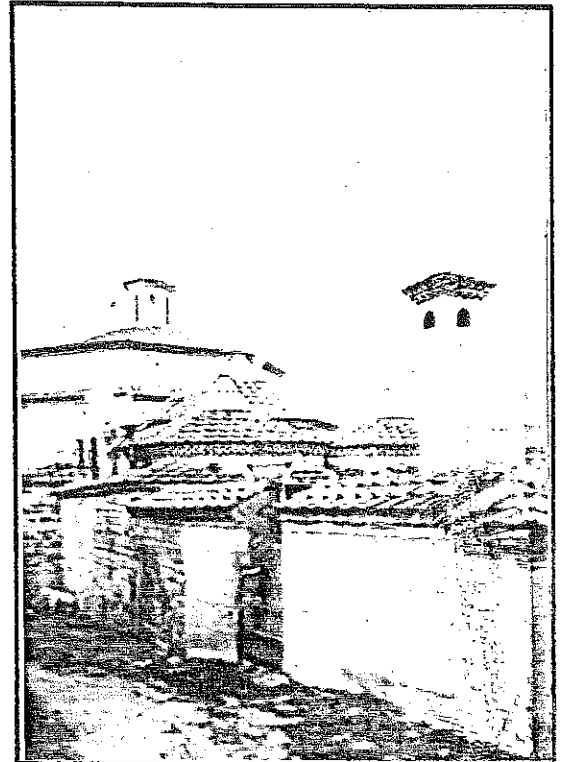
Muradiye Hamamı kuzey cephesi

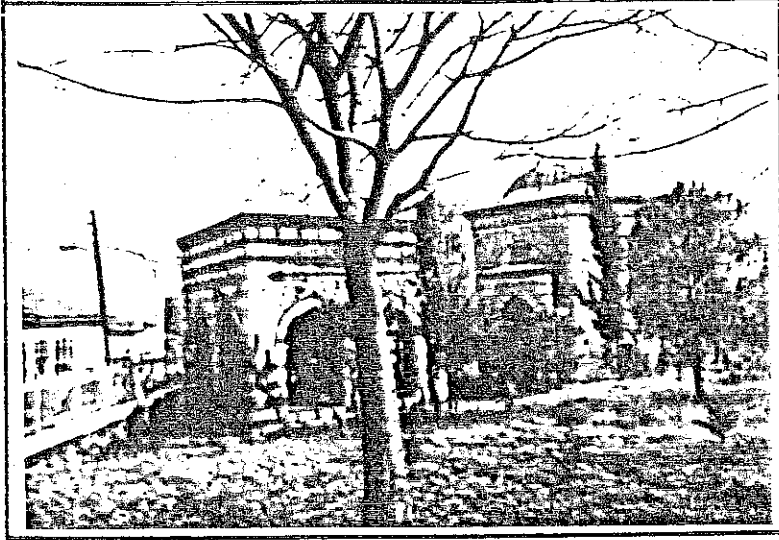
Muradiye hamamı doğu cephesi

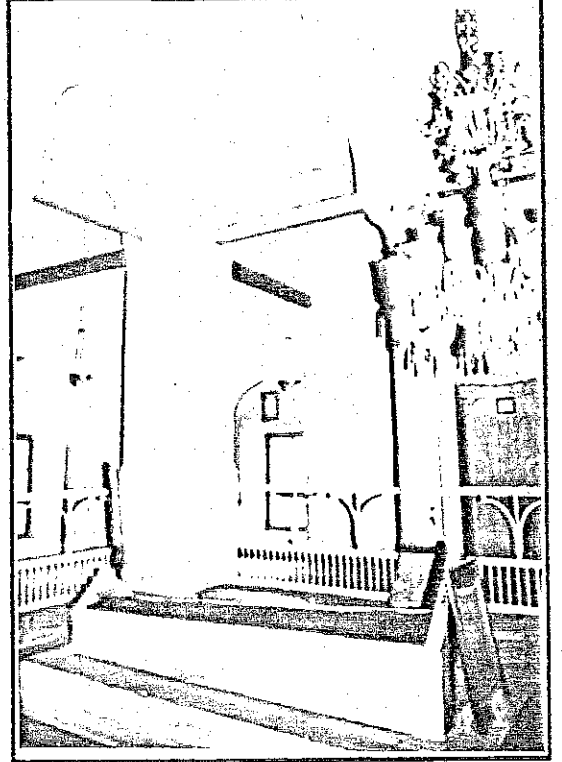
Muradiye Hamamı kuzeybatı cephesi

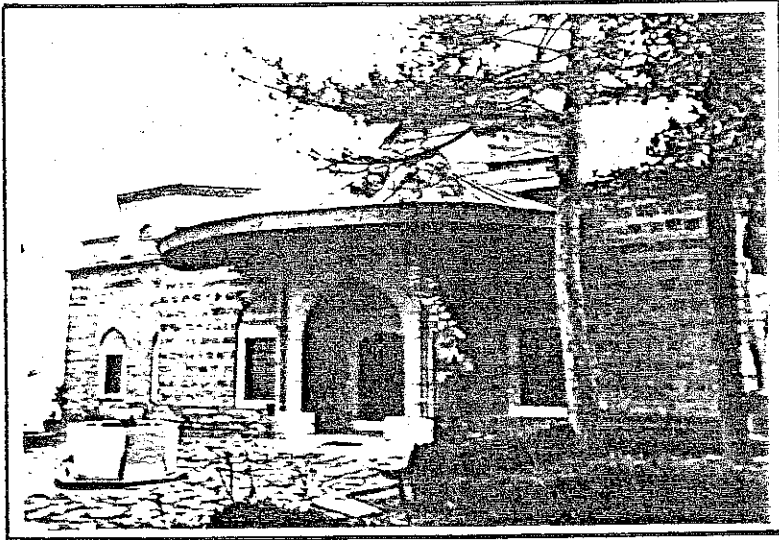
Muradiye Hamamı güneybatı cephesi

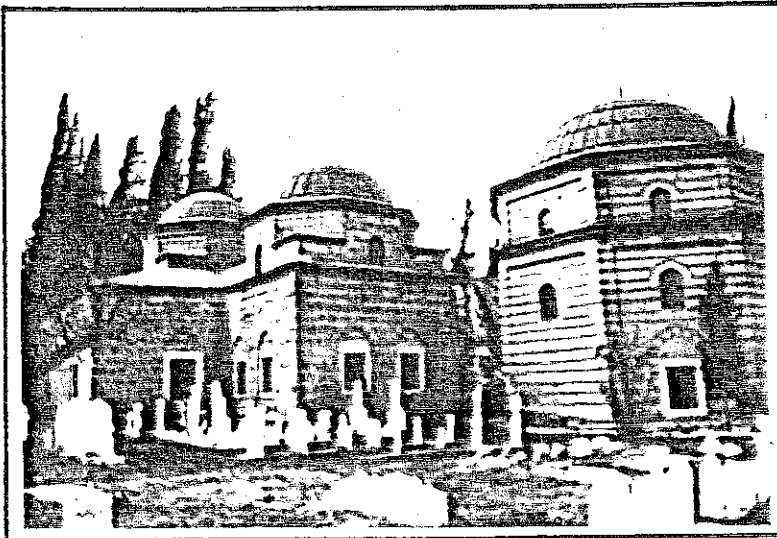
Muradiye K. Saraylılar ve Hatuniye Türbesi

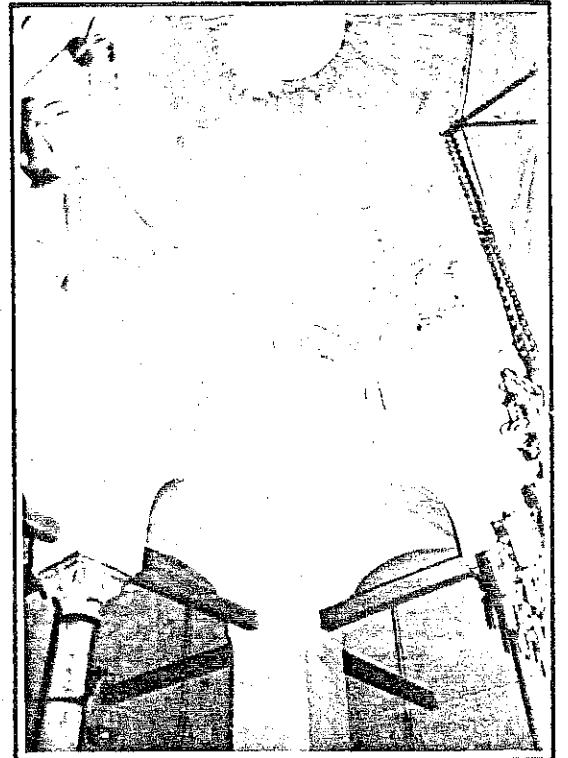
Muradiye K. Sultan II. Murat Türbesi iç görü

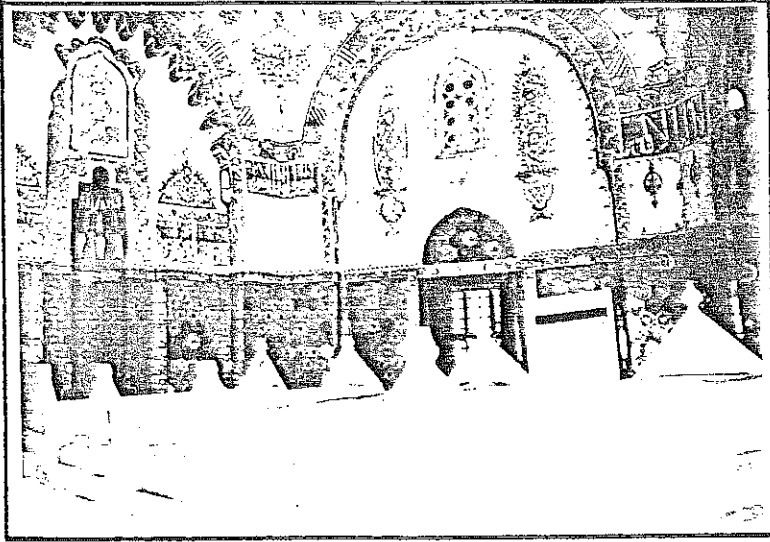
Muradiye K. Sultan Murat Türbesi dış görünüşü

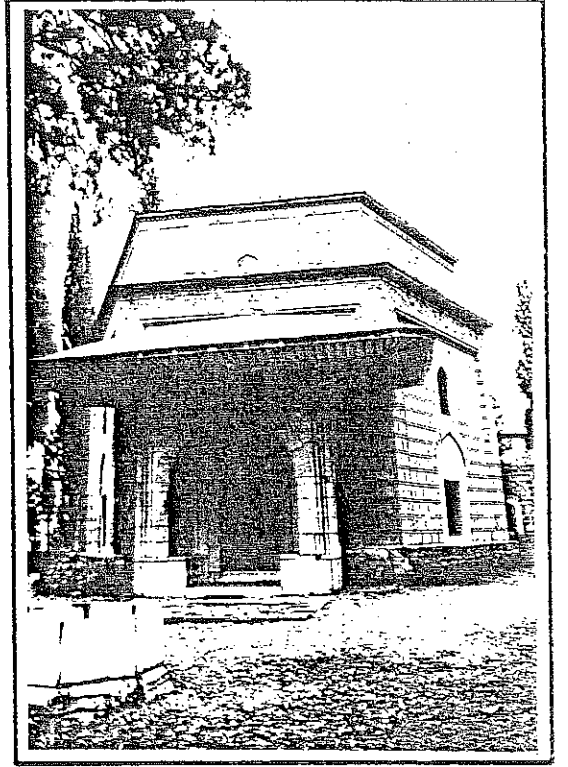
Muradiye K. II. Murat Türbesi arka cephesi

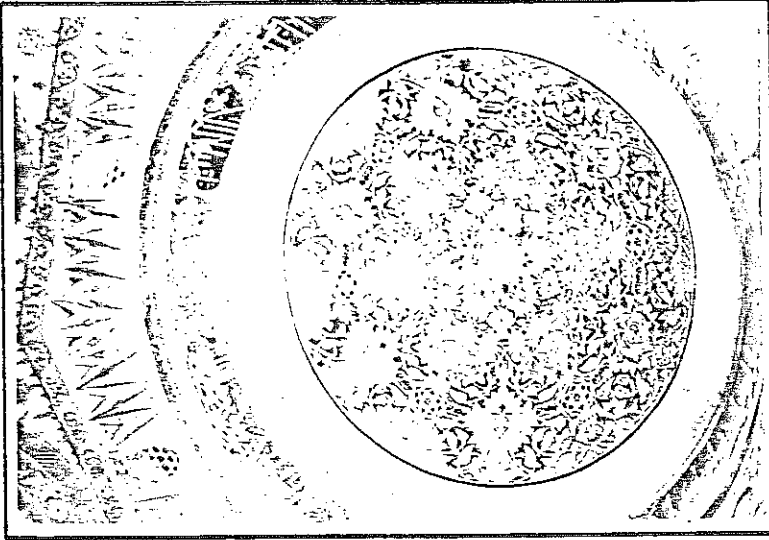
Muradiye K. Sultan Murat Türbesi kubb

Muradiye K. Cem Sultan Türbesi içi

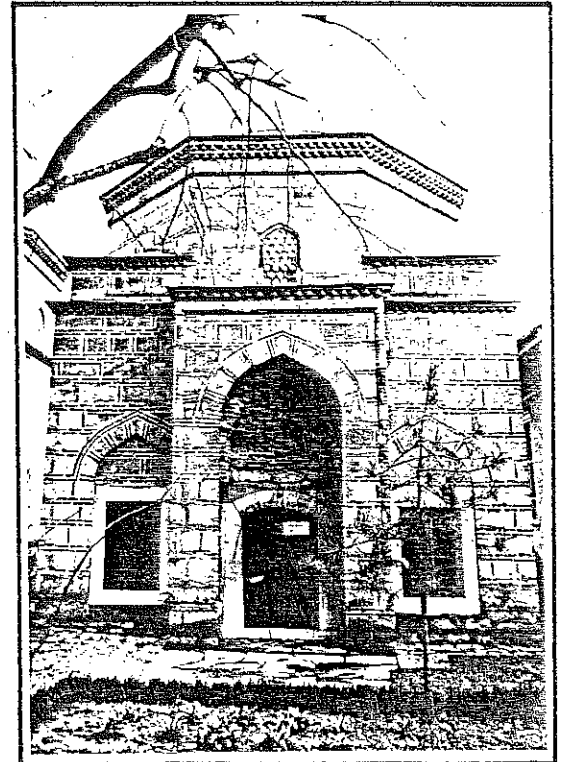
Muradiye K. Cem Sultan Türbesi

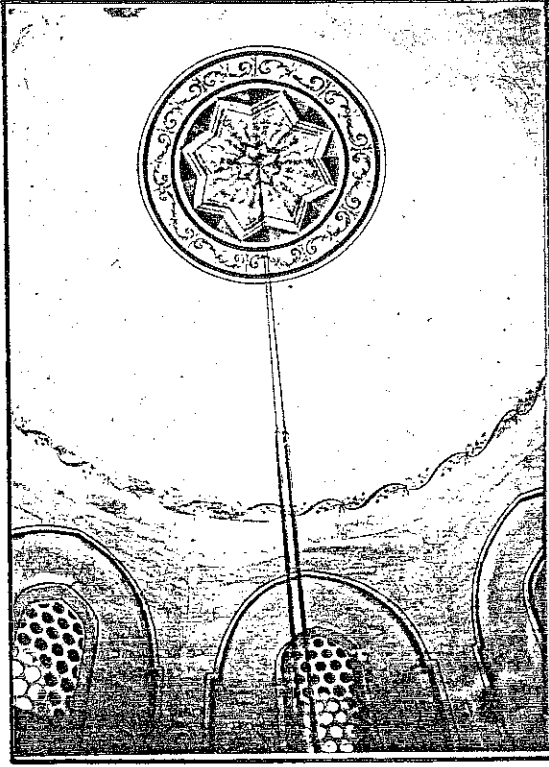
Muradiye K. Cem Sultan Türbesi kubbesi

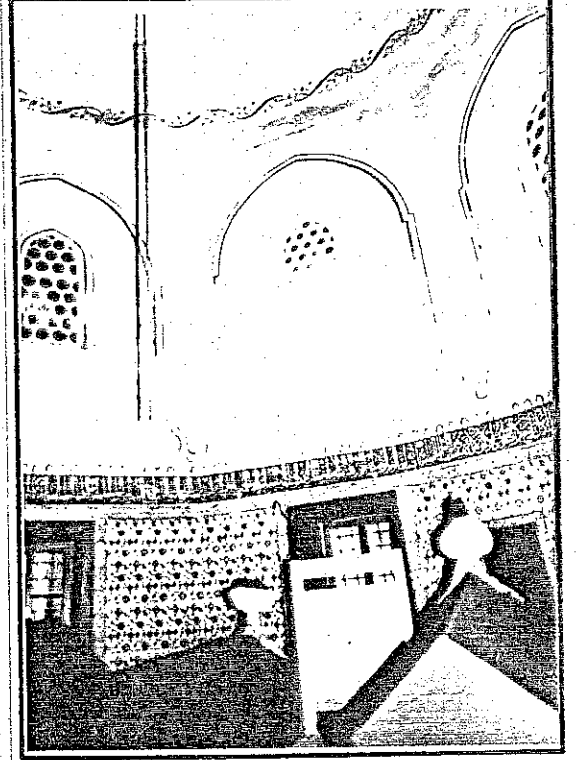
Muradiye K. avludan türbeler genel görünüşü

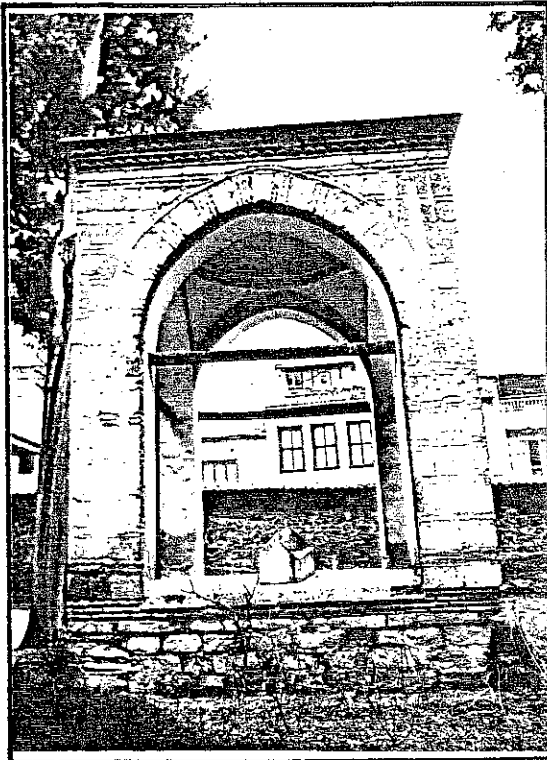
Muradiye K. Şirin Hatun Türbesi

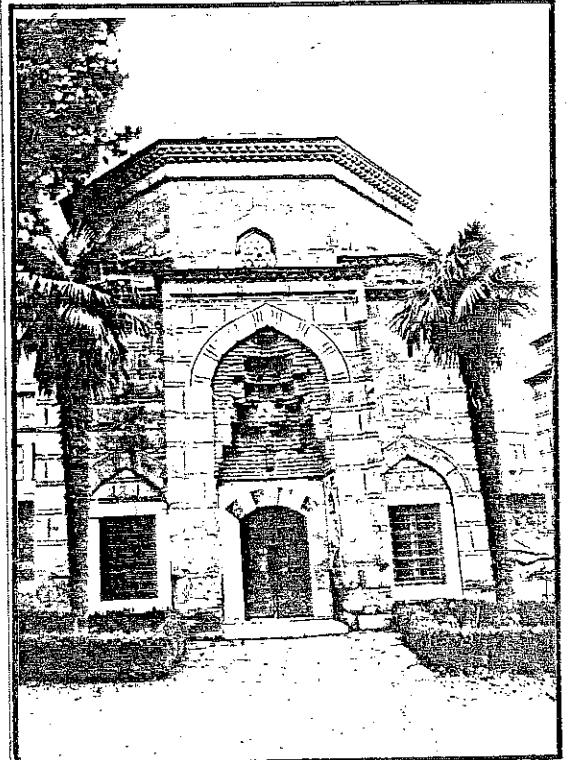
Muradiye K. Şehzade Mustafa Türbesi kubbesi

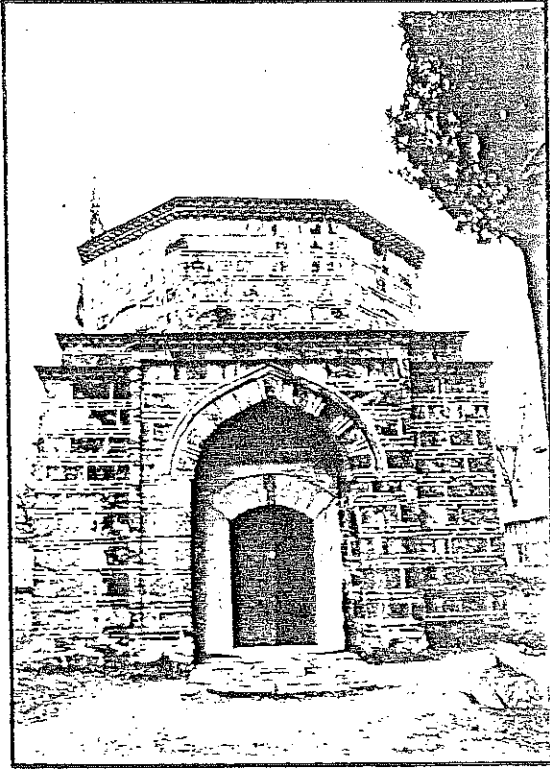
Muradiye K. Şehzade Mustafa Türbesi içi

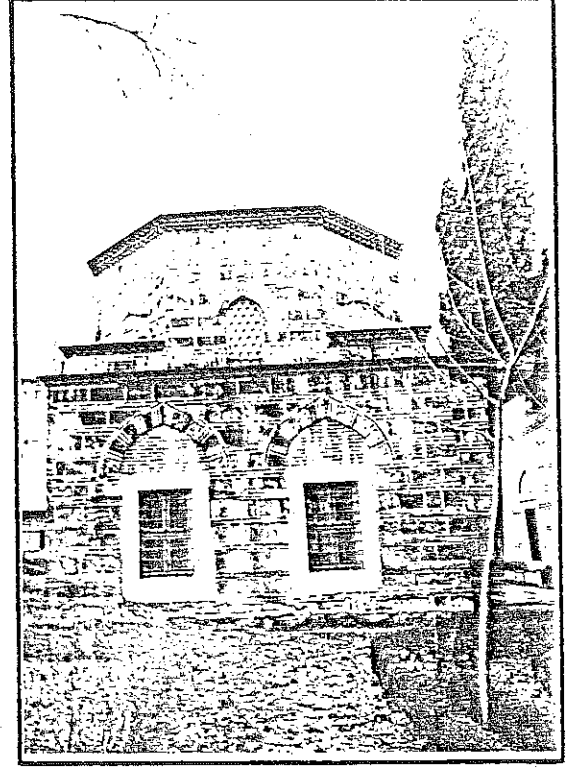
Ebe Hatun Türbesi

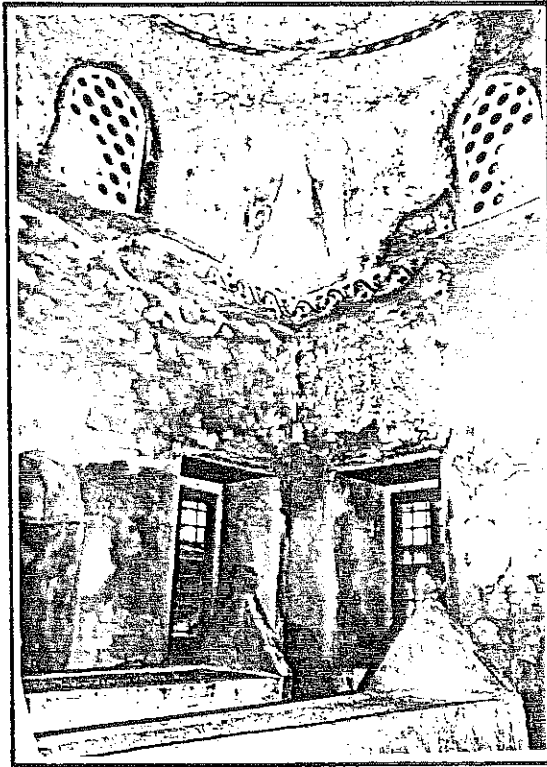
Muradiye K. Gülruh Sultan Türbesi

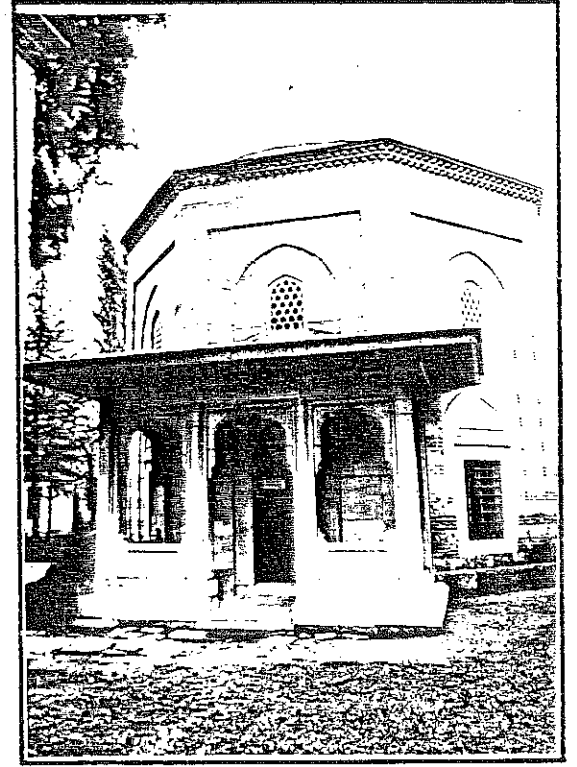
Muradiye K. Gülşah Hatun Türbesi

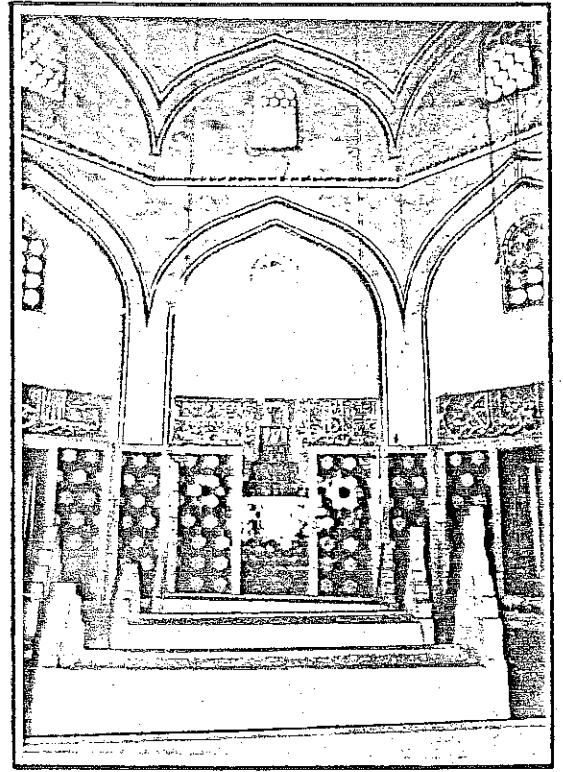
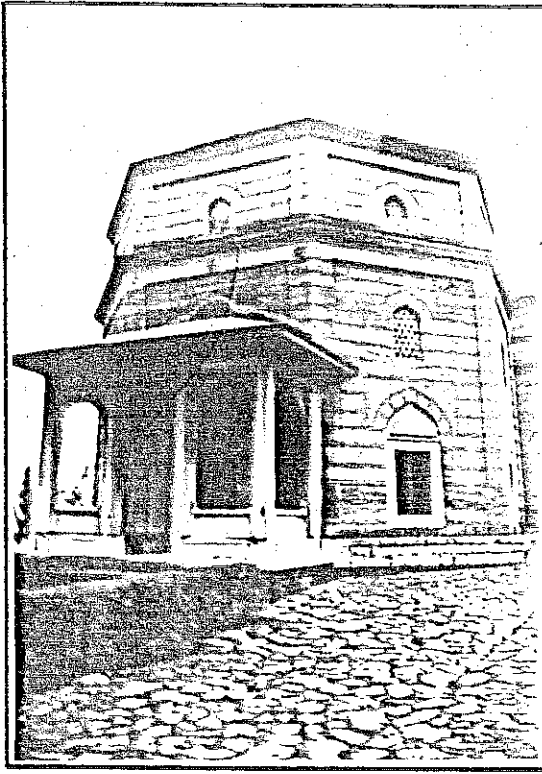
Muradiye K. Gülşah Hatun Türbesi yan cephe

Muradiye K. Gülşah Hatun Türbesi içi

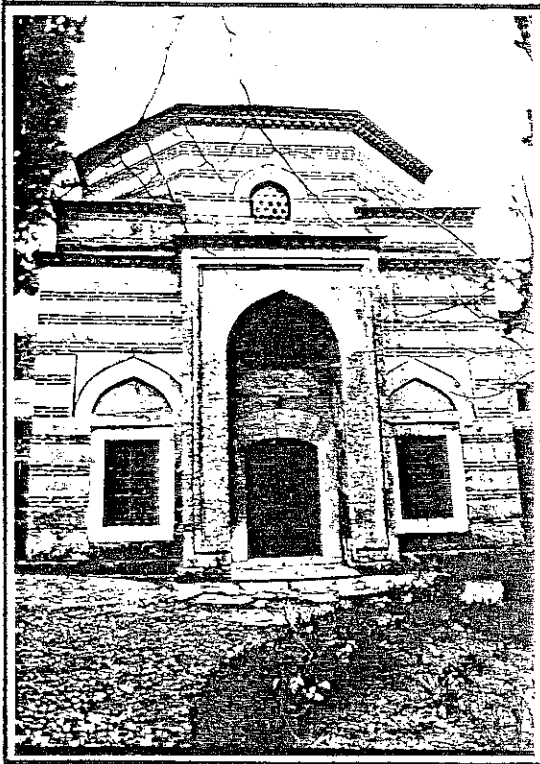

Muradiye K. Şehzade Mahmut Türbesi

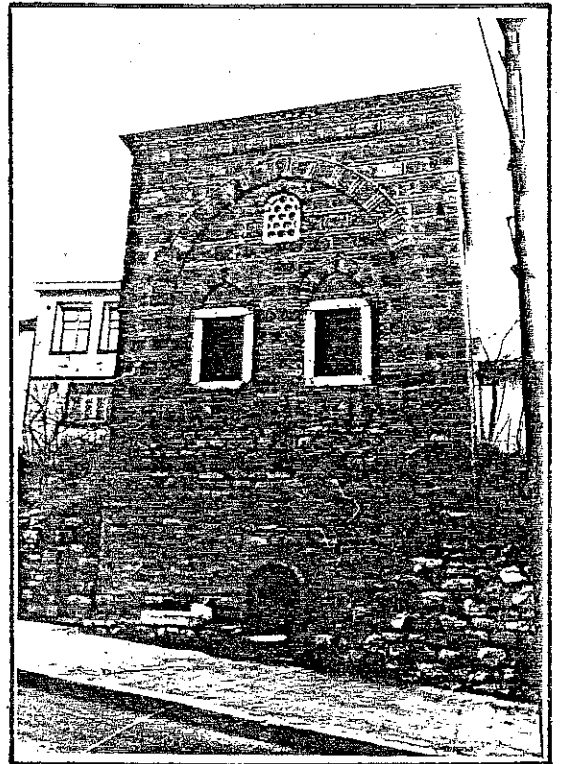

Muradiye K. Şehzade Ahmet Türbesi dış cephesi

Muradiye K. Şehzade Ahmet Türbesi iç görü

Muradiye K. Mükrime Hatun Türbesi

Muradiye K. Karşiduran Süleyman Türbesi

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Aktuna, Ceyda "Bursa'da Yeşil Külliye", İ.Ü.Sanat Tarihi Blm.,(Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul, 1974.
- Akyıldız, Erhan Taş Çağından Osmanlı'ya Anadolu, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1984.
- Altun, Ara Mardin'de Türk Devri Mimarisi, İstanbul, Gün Matbaası, 1971.
- Altun, Ara Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisi'nin Gelişimi, İstanbul, Kültür Bak.Yayınları, No.264, Sanat Eserleri Dizisi:3,1978.
- Anadol, Köksal Nevşehir'de Damat İbrahim Paşa Külliyesi, İstanbul, Yapı Merkezi Yayınları.4, 1970.
- Ateş, Toktamış Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı, İstanbul, Say Yayınları, 1982.
- Arseven, Celal Esad Türk Sanatı Tarihi, Menşinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyin Sanatları, Cilt I-II-III, İst.Milli Eğitim Basımevi, 1954-59.
- Arseven, Celal Esad Türk Sanatı, İstanbul, 1970, Cem Yayınevi.
- Aslanapa, Oktay Turkish Art and Architecture, London, Faber and Faber Limited, 1971.
- Aslanapa, Oktay Türk Sanatı II, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi; 1973.
- Aslanapa, Oktay (Haz.) Yüzyıllar Boyu Türk Sanatı (14.yy.), İstanbul, M.E.B.Yayınları, 1977.
- Aslanapa, Oktay Türk Sanatı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1984.
- Aslanapa, Oktay Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1986.
- Aşkun, P.İlgi (Yüce) "Medrese Yapıları ve Koruma İlkeleri Doğrultusunda Çağdaş Yaşam İçindeki İşlevleri", MSÜ Restorasyon Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1981.
- Aydeğer, Ömer "Mimarî Anıt ve Anıt Gruplarına Çağdaş Fonksiyonların Verilmesi ve Bu Konuda Ülkemizdeki Gelişmeler", MSÜ (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1986.
- Aysu, Emre "Eski Kent Mekanlarını Düzenleme İlkeleri", İDMMA (Doktora Tezi), İstanbul, 1977.

- Ayverdi, Ekrem Hakki Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, Ertuğrul Osman, Orhan Gaziler, Hüdavendigâr ve Yıldırım Bayezid 630-805 (1230-1402), İstanbul. Baha Matbaası, 1966.
- Ayverdi, Ekrem Hakki Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-885 (1403-1451), İstanbul, Fetih Cem Yayınevi, 1972.
- Ayverdi, Ekrem Hakki; İ. Aydın Yüksel İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, İstanbul, Baha Matbaası, 1976.
- Baltacı, Cahid XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri, İstanbul, İrfan Matbaası, 1976.
- Baykal, Kazım Bursa ve Anıtları, Bursa, 1950, 2. Baskı, 1984.
- Berik, İnciay "Bursa Muradiye Külliyesi ve Türbeleri", İ.Ü. Sanat Tarihi Blm. (Basılmamış Doktora Tezi).
- Berker, Mehmet "Ahşap Mimari Anıtlarda Koruma Uygulamaları ile İlgili Bir Yöntem Önerisi", M.S.Ü. Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi), 1982.
- Cahen, Claude Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, İstanbul, E Yayınları, 1984.
- Cezar, Mustafa Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, İstanbul, T.İş Bankası Yayınları, 1977.
- Cezar, Mustafa Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi, İstanbul, M.E.B., 1985.
- Creswell, K.A.C. The Muslim Architecture of Egypt II, Ayyubids and Early Bahrite Mamluks, Oxford, 1959.
- Çelik, Semiha "Bursa'daki İlk Devir Osmanlı Türbeleri", İ.Ü. Sanat Tarihi Blm., (Basılmamış Lisans Tezi),
- Çetintaş, Sedat Bursa: Tarihi Yerler, Müze, Camiler ve Türbeler, İstanbul, 1934.
- Çetintaş, Sedat Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri I. Bursa'daki İlk Eserler, İst., M.E.B., 1946.
- Çetintaş, Sedat Türk mimari Anıtları - Osmanlı Devri II. Bursa'da Murad I ve Bayezid I. Binaları, İstanbul, 1952.
- Çetintaş, Sedat Yeşil Cami ve Benzerleri Cami Değildir, İstanbul, Maarif Basımevi, 1958.

- Dağlıoğlu, Hikmet T. 16.Asırda Bursa, Bursa, Bursa Halkevi Yayını, 1940.
- Demirhan, Ayşegül Kısa Tıp Tarihi, İstanbul, Bü Basımevi, 1982.
- Erder, Cevat Tarihi Çevre Bilinci, ODTÜ Mim.Fak.Yayını, No.24, Ankara, Ayyıldız Matb., 1975.
- Erdin, Gönül "Bursa Yıldırım Bayezid Külliyesi", İ.Ü. Sanat Tarihi Blm., (Basılmamış Lisans Tezi).
- Gabriel, Albert Una Capitale Turque Brousse-Bursa I, Paris, E.DE BOCCARD, 1958.
- Goodwin, Godfrey A History of Ottoman Architecture, Baltimore, The John Hopkins Press, 1971.
- Gökbilgin, Tayyib Bursa'da Kuruluş Devrinin İlim Müesseseleri, İlim Adamları ve Bursa Tarihçeleri Hakkında (Necati Lügal Armağanı), Ankara, 1968.
- Hasol, Doğan Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, A2, İst., 1979.
- Katip, Ferdi Mardin Artukoğulları Tarihi, İst., 1939, Mardin Halkevi Yayını 8, Yazıldığı Tarih 944 H. (1537/8) Notlar Kısmı Ali Emiri (Yayın Tarihi 1331 İst., Kader).
- Kazım, Bursa Tarihçesi, Bursa, Bursa Halkevi Yayınları, 1937.
- Kepecioğlu, Kamil Bursa Hanları, Bursa, Bursa Halkevi Yayınları, 1935.
- Kızıltan, Ali Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler, İstanbul, Güven Basımevi, 1958.
- Koyunluoğlu, A. Memduh A. İznik ve Bursa Tarihi, Bursa, 1935.
- Köprülü, M.Fuad Osmanlı Devletinin Kuruluşu, Ankara, 1959.
- Köseoğlu, N. Tarihte Bursa Mahalleleri, Bursa, Anıt Basımevi, 1940.
- Kuban, Doğan 100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi, İstanbul, Gerçek Basımevi, 1981.
- Kuban, Doğan Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler, İst., Arkeoloji ve Sanat Yay., 1982.
- Kuran, Aptullah İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami, Ankara, ODTÜ, Yay., 1964.
- Kuran, Aptullah Anadolu Medreseleri, Cilt:1, Ankara, TTK Basımevi, 1969.

- Mayer, Leo Ary Islamic Architects and Their Works, Geneve, A.Kunding, 1956.
- Ödekan, Ayla Türkiye'de 50 Yılda Yayımlanmış Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Mimarlık Tarihi İle İlgili Yayınlar Bibliyografyası (1923-1973), İstanbul, 1974.
- Özdeş, Gündüz Türk Çarşıları, İTÜ. Mim.Fak.Yay., İstanbul, 1954,
- Pakalın, Mehmet Zeki Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt I-II-III, İst., Milli Eğitim Basımevi, 1946-1951.
- Pekel, Yıldız "Bursa'daki Osmanlı Medrese ve Şifahaneleri", İ.Ü.Sanat Tarihi Blm., (Basılmamış Lisans Tezi),
- Reyhanlı, Tülay "Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi", İ.Ü.E.Fak. Sanat Tarihi Blm., (Basılmamış Doktora Tezi), İst.,1974.
- Riefstahl, Rudolf Turkish Architecture in South Western Anatolia, Cambridge:Mass, 1931.
- Sezgin, Halûk Türk ve İslam Ülkeleri Mimarisine Toplu Bakış, İstanbul, MSÜ.Yayını, No.5, 1979.
- Söylemezoğlu, Kemali İslam Dini İlk Camiler ve Osmanlı Camileri, İstanbul, 1955.
- Sözen, Metin Anadolu Medreseleri, Cilt I, İstanbul,1970.
- Sözen, Metin Anadolu Medreseleri,Cilt II; İstanbul, 1972.
- Sözen, Metin Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul, T.İş Bankası Yay., 149, 1975.
- Sözen, Metin Türk Mimarisinin Tarihsel Gelişimi, İstanbul, İTÜ., Mim.Fak.Baskı Atölyesi, 1980.
- Sözen, M.ve Sönmez, Z. Anadolu Türk Mimarisinde Yapı Alanının Örgütlenmesi, İTÜ., Mim.Fak., Teksir.
- Şevki, Osman Anadolu'da Beşbuçuk Asırlık Türk Tababet Tarihi, İstanbul, 1925.
- Tokay, Hale Külliye ve Kent Gelişimine Külliye Etkisi, MSÜ, (Basılmamış Araştırma), 1984.
- Turani,Adnan Dünya Sanat Tarihi, Ankara, T.İş Bankası Yay.99, 1983.
- Ülgen, Ali Saim Bursa Anıtları, İst., Doğan Kardeş Yayınları, 1948.

- Ülken, Hilmi Ziya İslam Sanatı, İstanbul, İTÜ Matbaası, 1948.
- Ünsal, Behçet Turkish Islamic Architecture in Seljuk and Ottoman Times, 1071-1923, London, A.Tiranti, 1959.
- Ünver, Süheyl Yeşil Türbesi Mihrabı, İst., Tege Laboratuvarı Yayınlarından III, 1951.
- Wilde, Hans Brussa, Berlin, Verlag von Ernst Wasmuth A.G., 1909.
- Wolfgang Müller, Wiener Bildlexikon Zur Topographie Istanbul, Tübingen, Verlag Ernst Wasmuth, 1965.
- Yalçın, Nuray "Murad Hüdavendigâr Külliyesi", İ.Ü.Sanat Tarihi Blm., (Basılmamış Lisans Tezi),.....
- Yalman, Bedri Bursa, İst., Yenilik Basımevi, 1984.
- Yatman, N. Yeşil ve Muradiye Türbeleri, Bursa, 1944.
- Yetkin, S.Kemal İslam Sanatı Tarihi, Ankara, 1954.
- Yetkin, S.Kemal İslam Mimarisi, Ankara, 1965.
- Yetkin, S.Kemal Türk Mimarisi, Ankara, Bilgi Basımevi, 1970.
- Bursa Ansiklopedisi, Bursa, Bursa Hakimiyet Gazetesi Yayını, 1987.
- İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Maarif Matbaası.
- Yurt Ansiklopedisi, Cilt:3, İst., Anadolu Yayıncılık, 1982.
- Tarihi Çevreden Örnekler (İznik, Bursa, Edirne), İstanbul, İTÜ Mim.Fak.
- Türkiye'de Vakıf ve Eski Eserler (Bursa İl Merkezi), Cilt:III, Ankara; Vakıflar Genel Md. Yayını, 1983.

Makaleler

- Akay, Zekai "Tarihi Çevre Korunması ve Planlama", Mimarlık, 1979/1, s.71-72.
- Akbulut, Rüknettin "Yıldırım Senti ve Anıtları", Uludağ, 94, 1949, s.6-8.
- Akçay, İlhan "Anadolu Sağlık Yurdu ve Şifahaneleri Üzerine Yeni Araştırmalar", Ülkemiz, No.3, Ağustos 1966, s.15-16.

- Akçura, Necva "Türkiye ve Eski Eserler", Mimarlık, 1972/8, s.39-42.
- Akçura, Necva "Yabancı Ülkelerde Eski Eserlerin Korunması", Mimarlık, 1973/8, s.13-17.
- Akok, Mahmut "XIII-XVII.Yüzyıllarda Yapılmış Türk Camilerinin İç Mimarisi", Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi. Ankara, 19-24 Ekim 1959, kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara, 1962, s.12-16.
- Akozan, Feridun "Türk Külliyyeleri", Vakıflar Dergisi, VIII, 1969, s.303-308.
- Anadol, Köksal; Arıoğlu, Ersin "Tarihi Anıtların Depreme Karşı Korunması", Mimarlık, 1977/4, s.38-39.
- Artam, Nurettin "Mimari Şaheserlere Suikast Yaptırmayalım", Mimarlık, 1948/1, s.11-12.
- Aslanapa, Oktay "Anadolu Şehirlerinin Gelişmesi ve Abidelerin Durumu", Türk Yurdu, No.262, 1956, s.274-76.
- Atacan, Füsün; Pekdemir, Ayşegül "Tarihi Çevre Korunmasında İlk Aşama Saptama-Belgeleme", Mimarlık, 1984/3, s.16-17.
- Atamalaca, Murat Alp "Bursa Cami ve Anıtları Nasıl İncelenmeli?", Uludağ, Sayı:83, 1947, s.12-16.
- Ayverdi, E.Hakki "Orhan Gazi devri Mimarisi", Ank.Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar dergisi I, 1956 (1957), s.115-138.
- Ayverdi, E.Hakki "Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstipdaldnamesi", Vakıflar Dergisi VIII, 1969, s.37-46.
- Bakırer, Ömür "Onarım ve Koruma Konusunda Tarihsel Kaynakların Kullanımı", Mimarlık, 1984/3, s.22-25.
- Barkan, Ömer Lütfü "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", Vakıflar Dergisi II, 1942, s.279-386.
- Barkan, Ömer Lütfü "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt:XXIII, No:1-2, (1962-63), s.239-296.
- Batur, Afife "Tarihi Çevre Korunmasında Siyasal ve İdeolojik Boyutlar", Mimarlık, 1975/5; s.14-16.

- Baykal, Kazım "Örnek Türk-İslam Şehri Bursa'nın Kuruluşu, Gelişmesi ve Korunması Önerileri", İslam Mimari Mirasını Koruma Semineri-Bildiriler, İstanbul, 1985, s.253-256.
- Binark, İsmet
Binark, Naile "Türk Mimari Sanatı Bibliyografyası", Kitaplar 1928-1968/ Makaleler 1952/1968, Vakıflar Dergisi IX, 1971, s.447-470.
- Caner, Emine "Tarihi Yapılarda Taş ve Ahşap Bozulmaları ve Koruma Sorunları", Milli Saraylar Sempozyumu, Bildiriler, İstanbul; 1984, s.348-353.
- Cezar, Mustafa "XIV-XVI.Yüzyıllar Türk Şehrinde Çarşının Konumu ve Çarşıların En Tipik Yapısı", Akademi 10, İstanbul, 1981, s.11-26.
- Cezar, Mustafa "Geçen Yüzyıllardaki Türk Şehri", İslam Mimari Mirasını Koruma Semineri, Bildiriler, İstanbul, 1985, s.179-184.
- Çeçener, Besim "Çevre ve Yapı Korumasının Gereği", Yapı, 1976, Sayı:17, s.41-42.
- Çeçener, Beşim "Kültür Değeri Olan Yapılarda Koruma ve Mimar", Mimarlık, 1972/6, s.40-44.
- Çeçener, Besim "Doğal ve Kültürel Çevre Koruma Örgütü", Mimarlık, 1977/3, s.22-23.
- Çeçener, Besim "Eski Yapıların Korunma Nedenleri ve Yöntemleri", Çevre, Sayı:3, 1979, s.14-16.
- Erder, Cevat "Venedik Tüzüğü Tarihi Bir Anıt Gibi Korunmalıdır", ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, Sayı:2, Cilt:3; 1977, s.167-190.
- Eriç, Murat "Eski Eserlerde Tahrip ve Korunum", Yapı, Sayı:47, 1983/1, s.38-44.
- Eyice, Semavi "Bursa ve Çevresindeki Türk Sanatı", Türkiye Turing Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı:239, Aralık,1961.
- Eyice, Semavi "Bursa'da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri", Vakıflar Dergisi V, 1962, s.1313-147.
- Eyice, Semavi "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi: Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", İktisat Fak. Mecmuası XIII., 1962/63, s.1-80.
- Frodl, Walter "Anıtlar, Bakım ve Onarımları", Akademi, Sayı:5; 1966, s.4-14.
- Gabriel, Albert "Bursa'da Murat I. Camii ve Osmanlı Mimarisinin Menşei Meselesi", Vakıflar Dergisi 2, 1942, s.37-44.

- Gezim, Gürkan;
Kuban, Doğan "Tarihsel Çevrenin Biçimlenişi ve Çağdaş Yaşam Biçimi İçinde Değerlendirilmesi Üzerine Bir Söyleşi", Mimarlık, 1976/1; s.32-37.
- Gökbilgin, Tayyib "Murat I. Tesisleri ve Bursa İmaretı Vakfiyesi", Türkiyat Mecmuası X, 1953, s.217-234.
- Gürsel, Yücel "Tarihi Çevreyi Korumanın Ekonomi Politigi", Mimarlık, 1975/5, s.18-20.
- Gürsoy, Cudi Tuncer "Piyasa Ekonomisi Açısından Tarihi Çevre Korunması", Çevre, Sayı:3, 1979, s.9-12.
- İlter, İsmet "Restorasyon Uygulamaları Üzerine Düşünceler ve Bir Öneri", Mimarlık, 1977/3; s.19-20.
- İsvan, Ahmet "Uygulamada Tarihi Çevrenin Korunması". Mimarlık, 1975/5, s.24-25.
- Katoğlu, Murat "XIII.YY.Anadolu Türk Mimarisinde Külliye", Belleten, XXXI, 1967, S.335-344.
- Kepecioğlu, Kamil "Muradiye Türbeleri", Uludağ, No:3, 1935, s.37-40, 42-44:
- Kepecioğlu, Kamil "Bursa'da Şer'i Mahkeme Sicillerinden ve Muhtelif Arşiv Kayıtlarından Toplanan Tarihi Bilgiler ve Vesikalar", Vakıflar Dergisi, Sayı:2; 1942, s.405-417.
- Koyunlu, Alparslan "Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Değerlerimizi Korumalı ve Değerlendirmeliyiz", Mimarlık, 1977/3, s.4.
- Köprülü, M.Fuad "Artukoğulları, Artuklular", İslam Ansiklopedisi, Cilt:1, Maarif Matbaası, 1940, s.617-625.
- Köprülü, M.Fuad "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyet ve Tarihi Tekamülü", Vakıflar Dergisi II, 1942, s.26.
- Kuban, Doğan "Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi; Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", Vakıflar Dergisi, Cilt:XII, s.53,
- Kuban, Doğan "Modern Restorasyon İlkeleri Üzerine Yorumlar", Vakıflar Dergisi, Sayı:VIII. 1966, s.34-56.
- Kuban, Doğan "Kültürel Gelişmeler ve Tarihi Çevrenin Korunması", Mimarlık, 1975/5; s.21-23.
- Kuban, Doğan "Çağdaş koruma, Tasarım ve Planlama İlişkilerine Kuramsal Bir Yaklaşım" Mimarlık, 1984/3, s.3-5.

- Kunter, H.Baki "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri", Vakıflar Dergisi I, 1938, s.103-130.
- Kunter, H.Baki "Türk İslam Sanat Eserlerine Vücut Veren Amiller", Vakıflar Dergisi, Cilt:VIII, ...
- Kural, Macit R. "Çelebi Mehmet'in Yeşil Türbesi ve 1941-43 Restorasyonu", Güzel Sanatlar-5, 1944, s.50-102.
- Kuran, Aptullah "Thirteenth and Fourteenth Century Mosques in Turkey" Archaeology, Vol.24, (January), 1971, s.234-54.
- Kuran, Aptullah "15.ve 16.Yüzyıllarda İnşa Edilen Osmanlı Külliyelerinin Mimari Esasları Konusunda Bazı Görüşler", I.Milletlerarası Türkoloji Kongresi, (İst.15-20.X.1973), Tebliğler, İstanbul, 1979, s.795-813.
- Madran, Emre "Türkiye'de Koruma Eğitimi", Mimarlık, 1984/3, s.38-39.
- Middleson, Michael "Koruma Alanları", Çev.Yıldız Namlioğlu-Mustafa Akpolat, Mimarlık, 1979/1, s.34-35.
- Nayır, Zeynep "Kültürel Kalım Olarak Koruma", Çevre, Sayı:9, 1980-81, s.76-79.
- Numan, İbrahim "İlk Devir Türk Sufi Merkezleri", Vakıflar Dergisi Cilt:XIX, 1985, s.39-40.
- Okyay, İsmet "Tarihsel Çevreyi Koruma ve Ulusal Kültür Sorunsalı", Mimarlık, 1976/3, s.38-39.
- Ögel, Semra "Osmanlı Devrinde Türk Külliyesi", Türk Kültürü, I.Cilt, 11, 1963; s.37-41.
- Örs, Gülferah Osmanlı Devri Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme, MSÜ Restorasyon Anabilim Dalı, (Basılmamış Master Tezi), İstanbul, 1985.
- Öz, Tahsin "Bursa'da II.Murad Cami", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, Sayı: 151, 1954, s.28-35.
- Özdural, Alpay; Üstüncök, Okan "Türkiye'de Restorasyon Uygulamaları ve Eğitimi", Mimarlık, 1972/8, s.72-78.
- Özer, Bülent "Mimari Mirası Korumanın Anlamı, Kapsamı ve Sınırları Üzerine", Yapı, Sayı:17, s.33-40.
- Özer, Bülent "Tarihi ve Geleneksel Mimariyle Yaşamak ve Yeniden İnşa Etmek", Yapı, Sayı:31, 1979, s.28.

- Reyhanlı, Tülay "Osmanlı Mimarisinde İmaret: Külliye Üzerine Notlar", Türk Kültürü Araştırmaları, XV/1-2, 1975-76, s.122-141.
- Reyhanlı (Gandjel), T. "Osmanlılarda Külliye Mimarisini Gelişimi", Sanat tarihi yillığı, VI.Sayısından ayrı basım, İstanbul, 1976.
- Sunalp, Alp "1975 Amsterdam Tüzüğü", TAÇ; Türkiye Anıt Çevre ve Turizm değerlerini Koruma Vakfı Yayını; Cilt:2; Sayı:5, 1987, s.68-71.
- Şapolyo, Enver Behnan "Türkler'de İmarethaneler", Ön Asya, 3.Cilt, 1967, s.27.
- Taneri, Ergun "Koruma ve Sorunları", Çevre, Sayı:3, 1979, s.13.
- Tankut, Gönül "The Ottoman Külliye, an explanation through system analysis", I.Milletlerarası Türkoloji Kongresi (İst.15-20.X.1973), Tebliğler, İstanbul, 1979, s.863-873.
- Tanyeli, Uğur "Korumanın İşlevi Üzerine Gözlemler", Mimarlık, 1979/1; s.31-33.
- Teoman, Selcan "Anıtların ve Kentsel Sit Alanlarının Saptanmasında Esas Oluşturacak Değerler Sistemi", TAÇ, Türkiye Anıt Çevre ve Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Yayını, Cilt:2, Sayı:5, 1987, s.72-73.
- Turan, Osman "Selçuklu Kervansarayları", Belleten, XXXIX, 1946, s.471-76, 483-87.
- Ülken, Hilmi Ziya "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", Vakıflar Dergisi IX, 1971, s.13-37.
- Üstüncök, Okan "Tarihi Çevre Korunması: Genel Yaklaşım ve Çalışma Metodolojisi Hakkında", Mimarlık, 1973/6, s.9-12.
- Üstüncök, Okan "Mimarların Bir Uzmanlık Dalı Olarak Eski Eserlerin Bakım ve Onarımı", Mimarlık, 1972/8, s.43-45.
- Yetkin, S.Kemal "Beylikler Devri Mimarisinin Klasik Osmanlı Sanatını Hazırlayışı", İlahiyat Fak.Dergisi, III-IV, 1955, s.39-43.
- Yetkin, S.Kemal "Kitap Tenkidi, Abdullah Kuran, İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami", Türk Kültürü, 19 Mayıs 1964, s.99-105.
- Yücel, Erdem "Bursa Yeşil Külliyesi", Arkitekt, XXXV-318, 1965, s.31-35.